BARBARA W. TUCHMAN
Trufaşa citadelă
O frescă a lumii dinaintea primului război mondial
(1890 – 1914)
Prefaţă de ELIZA CAMPUS
Traducere din limba engleză şi adnotări de MIHAI LIVESCU
1977
EDITURA POLITICA, BUCUREŞTI
Coperta de VALENTINA BOROŞ
BARBARA W. TUCHMAN
THE PROUD TOWER
A Bantam Book, published by arrangement with The Macmillan Company, New York, 1967

Iar de *pe-a oraşului* trufaşă *citadelă îşi proiectează moartea gigantica ei umbră*.

Din THE CITY IN THE SEA de
Edgar Allan Poe

Barbara Tuchman s-a impus în literatura istorică ca un erudit, specialist al istoriei universale moderne.

Mânuind cu virtuozitate întregul tezaur rezultat dintr-o minuţioasă analiză, relevând cu subtilitate amănuntul caracteristic, îmbrăcând într-o formă de multe ori picturală bogatul conţinut al lucrărilor sale, ea izbuteşte să dea un caracter original unor pagini de istorie de o netăgăduită valoare documentară.

În cartea de faţă, ea îşi propune să descopere caracteristicile lumii în care şi-a avut obârşia primul război mondial, concentrându-se mai mult asupra infrastructurii societăţii şi mai puţin asupra politicii purtate de diversele state.

În acest scop, a ales, în primul rând, unele mari puteri care au avut un rol determinant în declanşarea războiului; în al doilea rând, a trecut la studierea în adâncime a anumitor domenii, a anumitor sectoare din viaţa socială, politică şi culturală a acestor mari puteri; în al treilea rând, a făcut portretul viu, în plină mişcare, ăl

oamenilor care au ilustrat în chipul cel mai grăitor specificul, trăsăturile caracteristice ale acestor sectoare, ale *acestor domenii. Utilizând o atare ierarhizare, pătrunzând, pas cu pas, în adâncimea unor probleme aparent înguste, Barbara Tuchman a elaborat o lucrase deosebit* de *originală, deosebit de rodnică în rezultate, izbutind să scrie remarcabile pagini de istorie reală, de un nedezminţit interes atât pentru specialişti, cât* şi *pentru cele mai largi cercuri de cititori.*

Încă de la bun început, autoarea porneşte de la ideea că perioada antebelică, caracterizată de unii istorici ca „la belle époque", nu a fost o epocă de aur decât pentru privilegiaţi, căci, arată ea, războiul ucigător nu-şi putea găsi geneza într-o reală epocă de aur.

Pentru a-şi dovedi tezele, autoarea examinează cu obiectivitate acele manifestări în cadrul cărora se proclama, cu mult zgomot, voinţa de pace a marilor puteri imperialiste. În acest scop, în capitolul îndepărtatele bătăi de tobă, *autoarea se opreşte asupra conferinţelor ţinute la Haga în anii 1899 şi 1907 şi ajunge la concluzia că marile puteri imperialiste, care formulau în mod demagogic propuneri de pace şi dezarmare, erau, în fond, toboşarii războiului. Cum s-ar fi putut, se întreabă ea, ca apelul lansat în anul 1899 de ţarul Nicolae al II-lea, «tânăr mărginit la minte, stăpânit de ideea de a guverna astfel încât să nu scadă întru nimic puterea autocratică, moştenită de la strămoşii săi», să creeze un real climat de pace, când toţi înţelegeau că, rămasă în urmă în cursa înarmărilor, Rusia căuta să câştige timp? Cum s-ar fi putut ca Marea Britanie, care făcea totul pentru a-şi păstra hegemonia mărilor, să accepte limitarea armamentului, mai ales în marina de război? Cum s-ar fi putut ca Franţa, care aştepta permanent să-şi ia revanşa, să accepte o micşorare a armamentului şi a armatei sale terestre? Cum s-ar fi putut ca Wilhelm al II-lea, „oficiantul" cel mai zelos al cultului pentru arme şi armată, să-şi pună măcar pentru o clipă problema unei limitări a armamentului? Cum s-ar fi putut, continuă să întrebe Barbara Tuchman, ca marea*

industrie să renunţe la fabuloasele sale câştiguri?

Dacă toţi aceşti factori erau şi principalii protagonişti ai conferinţelor pentru pace şi dezarmare de la Haga, cu atât mai puternică apare ipocrizia, zădărnicia acestor conferinţe.

Pătrunzând cu ascuţit spirit critic în însuşi miezul problemelor dezbătute la conferinţele de la Haga, urmărind cu minuţiozitate lucrările celor trei comisii, Barbara Tuchman prezintă concomitent, cu fină ironie, portretele delegaţilor şi surprinde astfel, implicit, atmosfera războinică a unei conferinţe care, pentru opinia publică, avea drept obiect pacea. Se vorbea, de pildă, despre umanizarea războiului, în timp ce învăţatul amiral Fisher susţinea cu tărie că „supremaţia marinei engleze este cea mai bună garanţie a păcii în lume”; în timp ce subtilul teoretician american Mahan declara cu emfază că „dreptul la captură este esenţa puterii maritime”; în timp ce întreaga delegaţie germană se opunea „cu unghiile şi cu dinţii” dreptului de apărare a populaţiilor neînarmate contra unei invazii armate.

Purtându-ne prin sinuoasele hăţişuri ale culiselor conferinţei, autoarea surprinde realele motive care au stat la baza singurei decizii pozitive luate la Haga, aceea cu privire la arbitrajul internaţional.

Hotărârea în favoarea arbitrajului internaţional, conchide ea, s-a luat, în primul rând, de teama socialiştilor, „teribila conştiinţă a societăţii

Toţi erau însă hotărâţi, din considerente diferite, să nu pună în vigoare hotărârea luată. Wilhelm al II-lea, de pildă, afirma în 1907, când dorea încă înţelegerea cu ţarul Rusiei: *„Am consimţit la toată inepţia aceasta pentru ca ţarul să nu-şi piardă prestigiul în faţa Europei. Totuşi, în practică, mă voi baza pe Dumnezeu şi pe sabia mea ascuţităer*.

Fragment caracteristic pentru istoria politică a societăţii antebelice, capitolul îndepărtatele bătăi de tobă, *bizuindu-se pe o serioasă şi vastă bază documentară, este prezentat într-o formă atât de atrăgătoare, încât poate*

stârni interes în cele mai largi cercuri de cititori.

Capitolul acesta se *îmbină în mod armonios cu toate acele capitole ale cărţii în care autoarea îşi îndreaptă investigaţiile spre cercetarea trăsăturilor caracteristice ale principalilor protagonişti, participanţi la conferinţele internaţionale pentru pace de la Haga, explicând astfel pe deplin cauzele eşecului acestor conferinţe.*

În continuare consacră două capitole vieţii politice a Angliei, îndreptându-şi microscopul mai ales asupra cercurilor conducătoare.

Pentru etapa 1895 – 1902 a elaborat capitolul Patricienii, *în care atinge, poate mai bine decât în oricare altul, principalul său obiectiv, acela de a dezvălui caracteristicile lumii în care şi-a avut originea primul război mondial. Anglia conservatoare, Anglia reginei Victoria, care, întocmai ca anticul împărat Darius, voia să comande valurilor şi să le interzică să-i lovească vasul; Anglia condusă de ultimul guvern care reprezenta pe deplin atributele aristocraţiei posesoare de imense domenii; Anglia dominată de veacuri de o clasă a cărei profesiune de credinţă era: „de o parte mulţimea şi de cealaltă conducătorii ei fireşti"; Anglia patricienilor, care se considerau guvernanţii „de drept (C ai statului, Anglia aceasta apare în cea mai veridică înfăţişare sub condeiul condus cu măiestrie de autoare.*

Recurgând la portretul viu al oamenilor, în plină mişcare, în plină desfăşurare a ocupaţiilor lor politice sau particulare, Barbara Tuchman a izbutit să învie o lume apusă şi să restituie prezentului o admirabilă frescă, constituită din pagini istorice de o netăgăduită valoare.

Prototipul patricienilor, Robert Arthur Talbot Gascoyene-Cecil, lord Salisbury, primul ministru al Marii Britanii, este surprins în diferite ipostaze ale vieţii sale de mare senior, fie la vânătoare, fie la club, fie în vechiul, imensul şi sobrul castel de la Hatfield, reşedinţa de veacuri a familiei, fie în Parlament, considerat de orgoliosul aristocrat ca locul cel mai potrivit pentru exercitarea „superioarelor sale aptitudinipuse în serviciul

*menţinerii statu-quo-ului politic şi social favorabil clasei sale, care era de altfel convinsă că „stăpânirea pământului şi guver*narea *formau un tot inseparabil în multilaterala şi nuanţată frescă zugrăvită de autoare, aceste trăsături caracteristice clasei dominante apar la toţi nobilii lorzi, duci, marchizi care se perindă în faţa cititorului, deşi portretele lor diferă prin particularităţi proeminente, bine delimitate. Astfel, deosebit de inteligentul lord Lansdowne, sau rafinatul şi trufaşul duce de Devonshire, sau calculatul Michael Hicks-Beach, sau liberalul Arthur Balfour, apreciat de contemporani ca „cel mai subtil creier ce se ocupă de politică (e, îşi puneau, ca şi mulţi alţii, energia şi realele lor talente în slujba aceluiaşi ţel: a menţine prin toate mijloacele posibile privilegiile clasei lor.*

Cu atât mai crâncenă este lupta purtată de patricieni în anii 1902 – 1911, ani când, din cauza importantelor mutaţii politice ce au avut loc, conservatorii s-au văzut obligaţi să treacă puterea altor clase; ani când, în lupta constituţională dintre Camera Comunelor şi *Camera Lorzilor, patricienii au pierdut poziţii deţinute de veacuri; ani când partidul politic al conservatorilor, condus de Arthur Balfour, s-a văzut nevoit să admită că fruntaşii Partidului Liberal la putere, Lloyd George, Asquith, ca şi întregul guvern erau în stare să înfrunte cu sânge rece pe cei mai abili dintre patricieni.*

Tratând cu deosebită competenţă acest dificil capitol din istoria Marii Britanii, capitol pe care în lucrarea sa îl intitulează Transferul puterii, *Barbara Tuchman scoate în evidenţă noile dimensiuni luate de viaţa politică britanică, nu numai din cauza transferului de putere de la conservatori la liberali, ci şi din cauza apariţiei şi consolidării unor noi forţe politice. Dacă Partidul Laburist, creat la începutul secolului al XX-lea, se dezvoltă cu rapiditate şi începe să se impună în Parlament, cu mult mai uluitor este însă faptul, arată autoarea, că mişcarea socialistă, că mişcarea sindicală ajung să trimită în Camera Comunelor reprezentanţi ai clasei muncitoare de talia dârzului miner Keir Hardie.*

Evoluţia vieţii politice din Marea Britanie oferă autoarei prilejul să prezinte, aşadar, un tablou al cărui centru rămâne, incontestabil, Parlamentul. Explorarea culiselor acestui for, a sinuoaselor lui meandre permite Barbarei Tuchman să adauge atmosferei tocmai acele amănunte care duc la o viziune sintetică.

În faţa cititorului apar astfel în forme pregnante caracteristicile claselor conducătoare ale Angliei din ajunul izbucnirii războiului mondial.

Autoarea dă astfel forme definite unei părţi a obiectivului urmărit de întreaga sa lucrare, purtându-ne apoi spre Franţa, a cărei societate îşi propune s-o studieze într-o manieră cu totul originală.

În capitolul Dă-mi, Doamne, lupta, *Barbara Tuchman, concentrându-se asupra celebrului proces Dreyfus, izbuteşte să redea în mod magistral nu numai istoria acestui caz juridic, de largă rezonanţă, ci întreaga viaţă social-politică a Franţei. Clasele, păturile, grupările sociale, politice şi profesionale sunt prezentate în plină mişcare, într-o înverşunată, într-o pătimaşă luptă de proporţii epice.*

Dintr-un indicit noian de fapte, autoarea scoate la iveală pivotul principal în jurul căruia gravitau toate aceste forţe sociale în plină desfăşurare. O parte dintre ele dorea să restabilească vechile valori şi să pună stavilă curentelor sociale progresiste; o altă parte, dimpotrivă, voia să salveze Franţa din ghearele unei reacţiuni ale cărei tentacule se extinseseră în forme primejdioase. Pentru aceste forţe sociale – constată autoarea –, gândul că ţara lor săvârşise o nedreptate, închizând ochii în faţa unei erori judiciare, era de nesuportat.

Examinând cu minuţiozitate acţiunile acestor două tabere în plină luptă, ea izbuteşte să desprindă, cu deosebită acuitate, trăsăturile esenţiale ale întregii vieţi social-politice franceze.

Ocupându-se de principalii factori care au avut răspunderi majore în procesul Dreyfus, Barbara Tuchman se opreşte, în primul rând, asupra cadrelor superioare din

armată, care, provenind mo ales, susţine ea, din familii de moşieri cu idei reacţionare, se împotriveau cu dârzenie oricărei acţiuni de revizuire a procesului.

*Profitând de faptul că armata se bucura de prestigiu, fiind considerată de toţi ca principalul instrument al revanşei împotriva Germaniei lui Wilhelm al II-lea, aceste cadre superioare au ascuns sub steagul întregii armate eroarea judiciară, falsul şi minciuna. Adăpostindu-se sub acelaşi steag, cercurile clericale, antisemite, naţionaliste şi antirepublicane au iniţiat variate şi surprinzăt*oare *acţiuni destinate să împiedice revizuirea procesului Dreyfus. Astfel, generalul Auguste Mercier, ministrul de război, interzicând apărării studierea dosarului, a fost unul dintre aceia care au pus pecetea ilegalităţii asupra întregului proces. „Desigur – observă autoarea → toată puterea, cu excepţia adevărului, era de partea lui". Sub penelul ei necruţător apar şi alte forţe sociale adversare ale revizuirii procesului. Astfel, se desprind, de pildă, nobilii aristocraţi, cu înfăţişarea lor rafinată şi arogantă, care sunt apreciaţi de Barbara Tuchman ca „nişte copii cu inteligenţa înapoiată ce urăsc evreii, americanii, prezentul, cele două secole trecute, guvernul, viitorul şi artele frumoase".*

Un interes deosebit acordă ea prezentării presei, factor social-politic de mare răspundere, deoarece ziarele constituiau pentru popor, subliniază autoarea, „vinul, carnea şi pâinea de fiecare zi". Astfel, marile ziare Le Temps *şi* Le Figaro, *pledând pentru revizuirea procesului, au câştigat un real prestigiu, pe când* L'Intransigeant, *organ exprimând opiniile celor ce se împotriveau revizuirii, nu avea alt merit decât acela de a fi „cu atât mai strălucitor şi mai caustic cu cât deveneau mai incerte convingerile".*

GoXeria de portrete, originala metodă picturală utilizată, în genere, de autoare, este în acest capitol deosebit de bogată, deosebit de nuanţată. Apar rând pe rând: austerul general Godefroy Cavaignac, ministrul de război din 1898, care, profund convins de vinovăţia lui Dreyfus, demisionează când descoperă falsul, fiind obligat

„să facă faţă tragediei de a se fi înşelat”. Masivă, de neclintit, se desprinde figura marelui romancier Émile Zola, care proclamă că „adevărul este în mers şi nimic nu-l poate opri”. J’accuse, *celebra sa scrisoare deschisă către guvern, imn al înaltelor şi permanentelor valori umane, a transformat, crede autoarea, procesul Dreyfus dintr-o chestiune naţională într-una mondială”. Plin de interes este şi portretul colonelului Picquart, antisemit convins, care nu poate suporta însă ideea că armata pedepsise un nevinovat. Preferă scoaterea din cadrele armatei şi apoi închisoarea decât să fie părtaş la falsificarea adevărului. Deosebit de veridic apare impetuosul, talentatul om politic Georges Clemenceau, care scria zilnic în* UAurore *că „nu poate exista patriotism fără dreptate”.*

Un loc important deţine în galeria portretelor Jean Jaurès, socialistul profund uman, hotărât să lupte pentru adevăr, indiferent de apartenenţa de clasă a victimei.

Rolul socialiştilor este relevat de autoare mai ales în punctul culminant al procesului, când cortina se ridică şi este prezentat pe prim plan realul conflict, în forma dramatică a luptei pentru apărarea republicii burgheze. Socialiştii, clasa muncitoare, „imensă mulţime purtând steaguri roşii”, au ieşit în stradă, iar reacţiunea nu a îndrăznit să-i înfrunte. Republica a fost salvată.

Întregul capitol se citeşte cu emoţie şi interes crescând, nu numai din cauza dramaticului său conţinut, ci şi din cauza clarităţii expunerii, a firului roşu călăuzitor spre *care gravitează ştirile cele mai diverse alcătuind un tot unitar.*

Larga scenă politică a Franţei, extinsă de autoare până la nivelul celor mai variate cercuri şi grupări, este dominată de victoria acelora care şi-au pus talentul, întreaga lor capacitate spirituală pentru apărarea valorilor permanent umane, valori care rămân neatinse de eroziunile masive ale veacurilor.

Originala metodă utilizată de Barbara Tuchman de a examina în mod analitic doar o singură latură caracteristică unui fenomen istoric dat şi de a scoate apoi

în relief trăsături sintetice, definitorii pentru acest fenomen, este magistral ilustrată în capitolul Vin vremurile lui Nero, *capitol în care microscopul este îndreptat de autoare asupra Germaniei lui Wilhelm al II-lea.*

Investigaţia se efectuează într-un singur sector al vieţii cultural-artistice: muzica. Şi, în cadrul acestui sector, analiza are drept obiectiv un singur om: Richard Strauss.

Tocmai această îngustă circumscriere a ariei de investigaţie a îngăduit autoarei o reală disecţie, o săpare în adâncime de o atare natură, încât rezultatele se cristalizează la sfârşitul procesului de cercetare, căpătând forme bine definite.

Astfel, ea a ajuns, pas cu pas, la convingerea că cercurile dominante ale celui de-al doilea Reich au activat şi sub semnul unui imens orgoliu, exacerbat de evidentele succese materiale repurtate de Germania.

Richard Strauss, omul care a izbutit să păstreze Germaniei supremaţia mondială în domeniul muzicii, este apreciat de ea ca „un barometru al climatului său natal". Tocmai această trăsătură dominantă de caracter a compozitorului i-a îngăduit autoarei să înţeleagă atmosfera generală a Reichului, căci Strauss a evoluat şi s-a dezvoltat ca artist sub semnul „naţionalismului trufaş al imperiului Astfel, când Friedrich Nietzsche a publicat Aşa grăit-a Zarathustra, *când ideea supraomului creat de el a pătruns în toate canalele culturii şi vieţii social-politice a Germaniei, Strauss a făcut imediat din Zarathustra subiectul unui poem simfonic, considerând că forţa acestui supraom este bună* per se *chiar dacă intră în contradicţie cu morala.* În *acelaşi timp, Wilhelm al II-lea se proclama el însuşi „Der Vbermensch", iar Strauss compunea poemul simfonic autobiografic* o viaţă de erou, *promovându-se la rangul aceluiaşi „Übermensch".*

Este momentul istoric când Romain Rolland, asistând la concertul cu o viaţă de erou, *gândea că Strauss, ca şi Germania şi-au dovedit puterea prin victoria creaţiilor* şi *că „mândria lor nu va mai cunoaşte limită". În muzica lui Strauss, el a descoperit atunci „o boală ascunsă",*

conchizând că „mintea le este cuprinsă de ameţeală” şi că „vin vremurile lui Nero”. De altfel, chiar şi admiratorii cei mai entuziaşti ai lui Strauss recunoşteau că prin noua sa simfonie el voia să „uluiască omenirea”. Strauss se sinchisea prea puţin de ceea ce se spunea despre *el, căci considera că el joacă în muzică un rol similar cu cel al lui Alexandru cel Mare sau al lui Napoleon I în istorie. Pretenţia aceasta de a fi superior tuturor, arată autoarea, a început însă să supere.*

Evocând, aşadar, un fragment din istoria culturii germane, Barbara Tuchman izbuteşte să scoată la suprafaţă, în reala sa înfăţişare, starea de spirit predominantă în al II-lea Reich. Urmărind evoluţia acestei stări de spirit, autoarea trece la analizarea în continuare a operei lui Strauss. Se întreabă, de pildă, de ce acest eminent artist a compus partitura la mult discutata dramă a lui Oscar Wilde Salomeea, *dramă destinată să provoace doar senzaţie de dragul senzaţiei? Deoarece, conchide ea, Strauss s-a încadrat în mod exemplar în curentul celor care îl interpretau pe Nietzsche* ad litteram, *fiind convins că „numai în pădurea sălbatică a viciului pot fi cucerite noi domenii ale cunoaşterii”. În acest climat, constată ea, simptomele dezastrului, semnalele că cetatea era coaptă pentru a fi distrusă prin foc şi sabie marcau impetuos, ineluctabil faptul că „veneau vremurile lui Nero”.*

După ce Richard Strauss a compus şi muzica pentru Electra, *extravaganta, morbida dramă a vienezului Hugo von Hofmannstahl, devenise evident că el atinsese apogeul unui pesimism cu caracter apocaliptic.*

În 1909, la premiera acestei opere, de „o violenţă demonică”, publicul, observă Barbara Tuchman, avea sentimentul că muzica exprima mândria, generată de o putere nemărginită, ca şi o nesocotire a ordinii, care părea îndemnată „să se reîntoarcă în haos”.

Este momentul când Kronprinzul, exprimând punctul de vedere general, „proclama spada ca factor hotărâtor atât cât va exista lumea”; este momentul când ofiţerii germani erau consideraţi într-o atare măsură mai presus

de legile ţării, încât unul dintre ultimii deputaţi lucizi din Reichstag a rostit profetic sentinţa: *„Finis Germaniae”*.

Datorită unei subtile intuiţii, unei puternice forţe de evocare, bizuindu-se pe certitudinea faptelor, autoarea a reuşit să prezinte, aşadar, caracteristici de substanţă ale societăţii germane antebelice.

Traversând apoi Oceanul Atlantic, ea se opreşte cu emoţie asupra unui moment hotărâtor din istoria modernă a Statelor Unite: *anii 1890 – 1902, perioadă care a fost şi este obiect de cercetare pentru nenumăraţi istorici, mai ales pentru cei americani*.

Intitulându-şi capitolul consacrat acestei decade, care deţine un loc unic, Sfârşitul unui vis, *Barbara Tuchman*. *izbuteşte să descopere cheia de boltă, focarul principal în jurul căruia gravitau grupările social-politice, partidele, ca şi personalităţile de prim rang ce şi-au desfăşurat activitatea în timpul furtunoasei perioade istorice a anilor 1890 – 1902. Întreaga viaţă social-politică a Statelor Unite se axase atunci, constată autoarea, în jurul marilor probleme generate de ciocnirea violentă dintre două concepţii ce îşi aveau obârşia în împrejurări istorice obiective cu totul diferite*: *ciocnirea dintre cei ce voiau să pună în vigoare în continuare principiile democratice ale marilor lor înaintaşi Lincoln şi Jefferson şi aceia care, ca Alfred Mahan şi Theodor Roosevelt, îşi modelau ideile în conformitate cu ţelurile expansioniste ale imperialismului*.

Surprinzând aspectele cele mai ascunse, dar şi cele mai revelatoare ale acestei drame, autoarea îşi orientează şi-şi concentrează investigaţia mai ales în jurul Congresului Statelor Unite.

Microscopul este îndreptat, în primul rând, asupra unui om care domină prin puternica sa personalitate întreaga viaţă parlamentară: *Thomas B. Reed*. *Speaker al Congresului, ultim reprezentant al jeffersonismului, om de o înaltă puritate morală şi de o dârzenie rar întâlnită, este persoana asupra căreia autoarea se opreşte îndelung şi cu pietate. După părerea ei, Reed constituia prototipul uman*

care concretiza în mod exemplar ideea că „puterea poate avea şi alte efecte decât acelea de a corupe, că ea poate mări capacitatea de înţelegere, iar câteodată ea poate genera măreţia în dramatica încleştare a protagoniştilor reprezentând cele două concepţii fundamental opuse, masiva, puternica personalitate a lui Thomas Reed se detaşează cu netăgăduită nobleţe9 mai ales atunci când el apăra, cu înflăcărată pasiune, tradiţionalul democratism jeffersonian. În comparaţie cu el, subtilul teoretician Alfred Mahan, care cucerise o glorie de neinvidiat prin tezele sale despre puterea ce ar obţine Statele Unite prin stăpânirea mărilor şi prin anexarea insulelor strategice din Pacific şi din Marea Caraibilor, apare ca un adevărat pigmeu. În acest context iau viaţă în galeria de portrete a Barbarei Tuchman oamenii care acţionau pentru transpunerea în viaţa practică a tezelor lui Mahan. Se perindă astfel politicieni de talia deosebit de inteligentului Theodor Roosevelt; sau a cinicului Henry Cabot Lodge, care susţinea că „statele mici aparţin trecutului şi că expansiunea contribuie la civilizaţia şi progresul rasei ((; sau de talia lui Albert Beveridge, care proclama sus şi tare că „suntem o rasă de cuceritori Aceşti adepţi ai teoriei expansioniste a lui Mahan voiau în fond să lupte împotriva Spaniei colonialiste, pentru ca astfel Statele Unite să poată pune stăpânire pe teritoriile deţinute de acest stat în Pacific şi în Marea Caraibilor.

Denunţând aceste primejdioase tendinţe colonialiste, autoarea aduce pe prim plan personalităţile care luptau, ca şi Reed, pentru apărarea democraţiei jeffersoniene: filosoful William James, cunoscutul creator al pragmatismului; E.L. Godkin, editorul unor publicaţii antiimperialiste şi antirăzboinice de larg tiraj; Charles William Eliott, preşedintele Universităţii Hdrvard9 „stejar al Noii Anglii"; Samuel Gompers, preşedintele Federaţiei americane a sindicatelor; marele scriitor Mark Twain şi mulţi alţii încă.

Prezentând această decisivă şi frământată decadă din istoria Statelor Unite ale Americii de Nord, decadă în

care cercurile imperialiste şi-au impus politica lor expansionistă, autoarea a subliniat, a scos în relief adâncile contradicţii ce caracterizau societatea ţării sale, relevând cu măiestrie trăsăturile specifice ale vieţii politice americane din anii ce au precedat izbucnirea primului război mondial.

Analiza vieţii social-politice întreprinsă de autoare sub diferite forme şi în diferite state nu-i lasă nicio urmă de îndoială asupra racilelor societăţii în cadrul căreia şi-a avut geneza primul război mondial.

Fără să pătrundă în adâncimea reală a luptei de clasă, Barbara Tuchman îşi dă seama, totuşi, de ireductibilele antagonisme ale unei societăţi în cadrul căreia protestul se manifestă fie sub formele exasperate ale activităţii teroriştilor anarhişti, fie sub formele organizate ale mişcării sindicale şi ale mişcării socialiste internaţionale.

Capitolul intitulat Ideea şi fapta *este consacrat mai ales activităţii practice a anarhiştilor, cărora Barbara Tuchman le atribuie o importanţă cu mult mai mare decât aceea pe care ei au avut-o de fapt în cadrul realităţii istorice a timpului.*

Examinând însă cu obiectivitate condiţiile politice şi sociale care au generat teoriile anarhiste referitoare la repudierea oricărei organizări statale sau instituţionale, ca şi cele ce făceau apologia „faptei" violente, analizând lucrările ideologilor anarhismului Proudhon şi Bakunin, autoarea ajunge la concluzia că nu se poate acorda prea mult creat unor teorii ca acelea referitoare la revoluţia spontană sau la asasinatul politic.

Partea substanţială a acestui capitol nu este însă consacrată considerentelor cu caracter filosofic sau metodologic, ci prezentării anarhismului în plină mişcare, ca element având un loc bine determinat în marea frescă a societăţii antebelice.

Utilizând originala sa manieră de lucru picturală, autoarea scoate în: evidenţă caracteristicile curentului prin prezentarea unor anarhişti ca: „amabilul", eruditul

prinţ rus Piotr Kropotkin, „apostolul violenţei", care spre sfârşitul vieţii sale a ajuns la concluzia că asasinatele politice nu pot duce la revoluţie, eficiente fiind în acest scop doar marile mişcări de masă. Apar, de asemenea, profesorul francez Elisee Reclus, „proroc" al mişcării, cu înfăţişare „de Crist bizantin", sau Jean Grave, care, încătuşat în turnul de fildeş al utopiilor sale, părea „un pustnic din evul mediu' care uitase să moară cu opt sute de ani în urmă".

Trecând repede peste imoralul Ravachol, care punea împractică deviza: „Jefuirea bogaţilor este dreptul celor săraci", autoarea îşi *concentrează atenţia asupra anarhiştilor regicizi. Rând pe rând apar oameni ca Luigi Lucheni, care, după ce a înjunghiat-o pe împărăteasa Elizabeta a Austro-TJngariei, a declarat că acest act este doar „o parte a războiului contra celor bogaţi şi mari"; sau Gaetano Breşei, care a venit din Statele Unite pentru a-l asasina pe regele Umberto al Italiei; sau Kaliaev, care în februarie 1905 a aruncat o bombă asupra marelui duce Serghei, fratele ţarului, arătând la procesul său că „suntem două tabere aflate în stare de război, două lumi care se înfruntă cu înverşunare".*

Autoarea izbuteşte să redea atmosfera sumbră a etapei când asasinatele politice şi atentatele cu bombe loveau din plin Franţa, Spania, Rusia şi alte state, considerând că aceste acte desperate nu constituiau altceva decât o replică faţă de exploatare şi de oprimare. Ilustrativ în acest sens este atentatul de la Paris comis de Auguste Vaillant, care a azvârlit o bombă în Camera Deputaţilor. La proces, subliniază autoarea, Labori, avocatul lui Vaillant, a arătat deschis că Parlamentul Franţei era vinovat deoarece nu a reuşit să combată „chinurile sărăciei, care apasă asupra unei treimi din naţiune".

Din întregul conţinut al acestui capitol reiese convingerea fermă a autoarei că mişcarea protestatară neorganizată a anarhiştilor – nu putea izbândi, ea constituind doar o expresie a marilor contradicţii sociale

care măcinau societatea antebelică.

Trecând la p>ezentarea socialismului, mişcare internaţională organizată, cu puternice partide în nenumărate ţări, autoarea are o viziune clară despre locul, de prim rang, deţinut de socialism pe arena politică mondială.

Ca şi în alte capitole ale lucrării, ea analizează, sapă în adâncime un singur fragment al activităţii mişcării socialiste mondiale: poziţia faţă de război.

Deşi, ca şi în capitolele precedente, Barbara Tuchman a pus sub microscop: doar: „unul dintre principalele inele ale lanţului, ea nu a reuşit, totuşi, să dea o imagine sintetică a întregului.

Nu se poate nega însă faptul că, studiind poziţia faţă de război a Internaţionalei a II-a, autoarea a izbutit să scoată în evidenţă o principală racilă a acestei organizaţii.

Cea mai neliniştitoare situaţie în această chestiune capitală, constată ea, se găsea în sânul celui mai puternic partid socialist – cel german. Tocmai în acest partid nu găseşte teren favorabil ideea grevei generale ca replică, ca instrument de prim rang împotriva războiului. Tocmai acest partid, care avea un mare număr de deputaţi, a adoptat poziţia de a aproba tezele expuse în Reichstag de Gustav Noske, care afirma că este o iluzie burgheză presupunerea că „toţi socialiştii cred în dezarmare", declarând că „vrem o naţiune armată

Aşadar, conchide autoarea, în ciuda importantului număr de membri şi a impozantei sale grupări parlamentare, Partidul Social-Democrat German se dovedea a fi un factor ce nu putea juca un rol real în vitala problemă a războiului şi a păcii.

Barbara Tuchman se îndreaptă, de aceea, spre socialismul francez, care, deşi scindat, izbutise să trimită 37 de deputaţi în Parlament, printre care şi pe Jean Jaurès.

Asupra lui Jaurès îşi concentrează autoarea întreaga atenţie, considerându-l ca cea mai reprezentativă figură a luptei împotriva războiului.

Desigur, Jean Jaurès a fost un militant de seamă, un

înflăcărat adept al ideii de a respinge războiul ca mijloc de rezolvare a litigiilor dintre state, un om care şi-a pus vastele, eruditele sale cunoştinţe, ca şi deosebitul său talent oratoric în serviciul păcii, plătind cu viaţa această nobilă profesie de credinţă. Sedusă de această personalitate, autoarea a lăsat însă în umbră tocmai acele grupuri, tocmai acele partide care, ca cel rus, de pildă, au izbutit să determine cunoscutele rezoluţii ale Internaţionalei a II-a împotriva războiului.

Capitolul intitulat Moartea lui Jaurès. Socialiştii: 1890 – 1914, *izbuteşte să scoată în relief lipsa de organizare, lipsa unui program, a unui fir roşu călăuzitor, fapt ce a avut drept consecinţă eşecul celor mai bine intenţionaţi dintre socialiştii care luptau împotriva războiului. Un exemplu elocvent în acest sens îl oferă însăşi meritoria activitate a lui Jaurets, studiată cronologic de autoare, în mod minuţios. În 1902, arată ea, Jaurès se împotriveşte ideilor revizioniste ale socialistului german Bernstein; în 1904 subliniază tragica neputinţă a social-democraţiei germane; în 1907 proclamă războiul ca inamic al clasei muncitoare şi consideră că, dacă ar izbucni, masele s-ar ridica spontan. În acelaşi an, Jaurès militează pentru greva generală ca mijloc de luptă contra războiului; în 1910 supune Camerei un proiect de lege, precum şi cartea sa* l'Armée nouvelle, *cerând crearea unei armate a întregii naţiuni, formată din gărzi civile, singurele care s-ar putea opune cu eficienţă, credea el, unor aventuri războinice; în 1913 se opune legii de prelungire a serviciului militar pe 3 ani; în 1914 se întâlneşte la Basel cu fruntaşul socialist german Haase, pentru a realiza, spera el, o apropiere franco-germană; la 31 iulie 1914 se prezintă primului ministru Viviani, încercând să oprească intrarea în război a Franţei.*

Evocând această activitate, care face cinste lui Jaurès, autoarea surprinde, de fapt, carenţa majoră a Internaţionalei a II-a, care nu a izbutit să imprime o linie fermă, nu a reuşit să inspire o unitate de acţiune tocmai în cea mai vitală, în cea mai arzătoare problemă a omenirii;

pacea şi războiul.

Însăşi analiza, trecerea în revistă de către autoare a activităţii lui Jaurès dă imaginea unor acţiuni sporadice, în perfectă concordanţă cu convingerea, nejustificată de realitate, că masele se vor ridica spontan împotriva războiului, că greva generală se va declara spontan în cazul izbucnirii conflagraţiei.

Visătorul, cutezătorul Jaurès, încheie autoarea, care spera să oprească războiul cu simţăminte înalte şi idei nobile, a fost asasinat de un brutal reprezentant al taberei războinice ultranaţionaliste.

În deosebit de reuşita frescă a societăţii antebelice, elaborată de Barbara Tuchman, capitolul acesta, care evocă tragicul faliment al Internaţionalei a 11-a, dă un adânc înţeles întregii lucrări, căci, în ciuda eşecului acestei Internaţionale, unele dintre forţele sociale care se pronunţaseră împotriva războiului apar pe prim plan, în plină dezvoltare, constituind o chezăşie temeinică a noii epoci ce se întrevedea la orizont. Tocmai această dinamică, din care se desprinde marşul spre progres al epocii ce avea să vină, lipseşte din acest interesant capitol.

*În ciuda acestei carenţe, din întreaga lucrare se desprinde cu prisosinţă faptul că Barbara Tuchman şi-a atins obiectivul urmărit, izbutind să zugrăvească, cu o fină nuanţare, societatea antebeli*că cu *ceea ce ea a avut mai reprezentativ*.

Autoarea a realizat o carte care îl duce, pas cu pas, pe cititor spre *veridica imagine a societăţii în cadrul căreia a izbucnit războiul*.

Barbara Tuchman a elaborat, în mod incontestabil, o lucrare ştiinţifică, întemeiată pe documente publicate şi nepublicate de prim rang, prezentând în mod riguros realităţi istorice, cartea ei provocând interesul şi emoţia stârnite întotdeauna de lucrările istorice de mare ţinută.

Eliza Campus

1

Patricienii

ANGLIA: 1895 – 1902

Ultimul guvern din lumea apuseană care mai prezenta, în condiţii active, toate atributele aristocratice a venit la putere în Anglia în luna iunie a anului 1895. Marea Britanie era la apogeul dominaţiei ei politice atunci când conservatorii au câştigat alegerile generale din anul acela, iar cabinetul pe care aceştia l-au format era imaginea ei superbă şi strălucitoare. Membrii lui reprezentau pe marii proprietari funciari ai ţării, oameni care se obişnuiseră să guverneze timp de generaţii. În calitatea lor de cetăţeni de rang superior, considerau că aveau faţă de stat obligaţia să-i apere interesele şi să-i administreze treburile. Guvernau din datorie, prin moştenire şi obişnuinţă şi – aşa cum socoteau ei – de drept.

Primul ministru era marchiz şi descendent în linie directă dintr-un tată şi un fiu care fuseseră cel dintâi prim-ministru al reginei Elizabeta, iar celălalt prim-ministru al regelui Iacob I. Ministrul de război era şi el un marchiz, iar strămoşii săi purtaseră titlul mai modest de baroni din anul 1181; străbunicul său fusese prim-ministru sub George al III-lea, iar bunicul făcuse parte din şase cabinete ministeriale sub trei domnii. Lordpreşedinte al Consiliului era un duce posesor a 188.000 de acri[1] de pământ în 11 comitate, cu strămoşi care participaseră la conducerea ţării încă din secolul al XIV-lea. Făcuse şi el parte, tâmp de 34 de ani, din Camera Comunelor şi refuzase de trei ori să fie prim-ministru. Ministru al afacerilor indiene era fiul unui alt duce, a cărui reşedinţă familială fusese primită, în 1315, ca donaţie din partea lui Robert the Bruce[2]. Avea patru fii care făceau parte din Parlament cu toţii în acelaşi timp. Preşedinte al Comitetului pentru administraţia locală era un proprietar rural de vază, care avea drept cumnat un duce şi un marchiz ca ginere. Un strămoş de-al lui fusese lord-primar al Londrei sub domnia lui Carol al II-lea, iar el însuşi făcuse parte, timp de 27 de ani, din Camera Comunelor. Lordul-cancelar purta un nume de familie adus

1 1 acru = 0,4045 ha.

2 Robert the Bruce (1274 - 1329) - rege al Scoţiei.
1 milă = 1 609 m.

în Anglia de către un cavaler normand al lui William Cuceritorul, nume care s-a păstrat timp de opt secole fără să i se adauge vreun titlu. Lord-locotenent al Irlandei era un conte, strănepot al ducelui de Wellington şi curator ereditar al lui British Museum. Cabinetul includea, de asemenea, un viconte, trei baroni şi doi baroneţi. Dintre cei şase membri ai Camerei Comunelor care făceau parte din cabinet, unul era director al Băncii Angliei, altul un moşier a cărui familie reprezentase în Parlament acelaşi comitat începând din secolul al XVI-lea, un al treilea – care îndeplinea funcţia de lider al Camerei Comunelor – era nepotul primului ministru şi moştenitor al unei averi scoţiene de 4.000.000 de lire, iar al patrulea – un important şi turbulent pui de cuc intrat în cuibul acesta de nobili – era un fabricant din Birmingham considerat de foarte multă lume drept omul cu cea mai mare reuşită din Anglia.

În afară de averi, ranguri, întinderi mari de pământ şi descendenţă veche, noul guvern mai poseda – spre părerea de rău a opoziţiei liberale şi după cuvintele unuia dintre membrii acesteia – „o bogăţie aproape stingheritoare de talente şi competenţe”. Siguri de autoritatea lor şi sprijinindu-se pe majoritatea electorală comodă pe care o aveau în Camera Comunelor, precum şi pe majoritatea permanentă din Camera Lorzilor, unde patru cincimi din membri erau conservatori, noii guvernanţi erau într-o poziţie de „forţă inatacabilă”, după cum recunoştea acelaşi opozant.

Rândurile le erau îngroşate şi de aristocraţii care preferaseră în 1866 să se despartă de Partidul Liberal decât să fie de acord cu stăruinţele lui Gladstone de a se acorda autonomie Irlandei. Cea mai mare parte dintre ei erau mari proprietari funciari, care, ca şi conservatorii, fraţii lor fireşti, considerau uniunea cu Irlanda drept sacrosanctă. Conduşi de ducele de Devonshire, de marchizul de Landsdowne şi de Joseph Chamberlain, liberalii au rămas independenţi până în 1895, când s-au asociat cu Partidul Conservator. Cele două grupări formau

acum Partidul Unionist, nume care trebuia să afirme politica ce le făcuse să se întovărăşească. Cu excepţia lui Chamberlain, coaliţia aceasta reprezenta clasa în al cărei temperament, educaţie şi practică de secole stăpânirea pământului şi guvernarea erau inseparabile. Încă de pe timpul în care căpeteniile saxone s-au întrunit, în prima lor adunare naţională, ca să ofere sfaturi regelui, proprietarii funciari ai Angliei îşi trimiteau oamenii în Parlament şi îndeplineau funcţiile de şerif, de judecător de pace şi de lord-locotenent ai Miliţiei în comitatele lor. Învăţaseră practica guvernării prin posesiunea marilor moşii şi se angajau să conducă treburile naţiunii tot aşa de ineluctabil şi de indiscutabil ca biberii ce construiesc un zăgaz.

Toate acestea erau însă acum ameninţate de un vuiet de protest venind din adâncuri, de către radicalii din opoziţie care vorbeau despre impozit pe creşterea nedatorată muncii a valorii proprietăţii funciare, de către autonomiştii care voiau să despartă de Anglia insula Irlandei, de unde englezii scoteau atâtea venituri, de către sindicaliştii care vorbeau despre reprezentarea în Parlament a clasei muncitoare şi care cereau să li se acorde dreptul legal la grevă sau de a interveni pe alte căi în jocul liber al forţelor economice, de către socialiştii care doreau să naţionalizeze proprietatea şi de către anarhiştii care voiau s-o desfiinţeze, de către popoarele proaspăt trezite la viaţă, precum şi de tot felul de provocări neobişnuite venind de peste graniţe. Deşi vuietul acesta era încă îndepărtat, el se transforma totuşi într-un singur strigăt care cerea *schimbare*, iar celor a căror meserie era guvernarea le era imposibil să nu-l audă.

Înfipt solid de-a curmezişul căii spre schimbare şi lucrând cu precauţie şi dibăcie, dar totuşi cu o convingere pasionată la apărarea ordinii existente, se afla un aristocrat: Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, lord Salisbury, al nouălea conte şi al treilea marchiz din familia lui. Era preşedinte de onoare al Universităţii din Oxford, condusese de două ori Departamentul pentru afacerile indiene şi de două ori Ministerul de Externe şi era acum,

pentru a treia oară, prim-ministru.

Lordul Salisbury era atât un reprezentant în miniatură al clasei lui, cât şi un om lipsit de caracteristicile ei, în măsura în care libertatea de a fi diferit era o caracteristică a clasei. Avea o înălţime de 1, 93 m, iar în tinereţea lui fusese descărnat, neîndemânatic, gârbov şi miop, cu un păr neobişnuit de închis pentru un englez. Acum, la 65 de ani, slăbiciunea din tinereţe se transformase în obezitate, umerii îi erau masivi şi mai încovoiaţi ca oricând, iar capul chel şi mare, împodobit de o barbă deasă, încreţită şi căruntă, se rezema pe ei de parcă ar fi tras greu la cântar. Melancolic, de un intelect puternic, expus la somnambulism şi la accese de depresiune pe care el le numea „furtuni nervoase", caustic, lipsit de tact, distrat, plictisit de tovărăşia altora şi iubitor de singurătate, cu o minte pătrunzătoare, sceptică şi cercetătoare, lordul Salisbury era socotit un Hamlet al vieţii politice engleze. Nu ţinea seama de convenţiile sociale şi refuza să locuiască în Downing Street. Devoţiunea i se îndrepta spre religie, iar interesul spre ştiinţă. Acasă la el lua parte în fiecare dimineaţă, înainte de micul dejun, la o slujbă religioasă particulară şi îşi instalase un laborator de chimie în care făcea experienţe solitare. Amenajase râul din Hatfield pentru ca să-şi poată instala o mică uzină hidroelectrică pe moşie şi întinsese de-a lungul bătrânelor grinzi ale casei lui primele conducte de iluminat electric din Anglia, asupra cărora cei de-ai casei aruncau cu perne atunci când sârmele începeau să scoată scântei şi să trosnească, pentru ca apoi să-şi continue flecăreala şi discuţiile în contradictoriu, ocupaţia obişnuită a acelora din familia Cecil.

Lordul Salisbury nu da nici doi bani pe sport şi se interesa foarte puţin de oameni. Atitudinea lui distantă era accentuată de o miopie atât de avansată, încât o dată era cât pe ce să nu recunoască pe unul din membrii cabinetului său, iar altă dată pe propriul lui majordom. La terminarea războiului cu burii luase în mână o fotografie cu semnătură a regelui Eduard şi, uitându-se la ea

gânditor, spusese: „Bietul Buâler (era numele comandantului-şef de la începutul războiului), rău a mai încurcat-o”. Cu un alt prilej a fost văzut purtând o conversaţie prelungită, pe teme militare, cu un nobil de mai puţină importanţă, pe care îl luase drept feldmareşalul lord Roberts.

Nici calului – acel alter ego al englezului din clasele superioare, tovarăşul cel mai intim şi preocuparea lui constantă –, lordul Salisbury nu-i acorda mai multă importanţă. Pentru el, călăritul era un simplu mijloc de locomoţie, în care calul nu reprezenta decât „un accesoriu necesar, dar extrem de incomod”. Nu se consacra nici vânătorii. Atunci când Parlamentul îşi întrerupea lucrările, lordul Salisbury nu pleca în nord ca să masacreze potârnichile pe terenurile rezervate de vânătoare şi nici să hăituiască cerbul în pădurile Scoţiei, iar când protocolul îi impunea prezenţa la curtea regală din Balmoral, nu înţelegea să iasă la plimbare şi „refuza categoric – după cum scria sir Henry Ponsonby, secretarul particular al reginei Victoria – să admire peisajul sau căprioarele”. Lui Ponsonby i se ceruse să-i menţină „caldă” camera din castelul acela posomorât, adică la o temperatură minimă de 35 °C. De altfel, Salisbury se retrăgea în timpul vacanţelor în Franţa, unde avea o vilă la Beaulieu pe Riviera şi unde putea să-şi exercite franceza lui curgătoare şi să se lase absorbit de lectura *Contelui de Monte Cristo*, singura carte – aşa i-a spus el odată lui Dumas-fiul – care îi permitea să uite de politică.

Cunoştinţele lui în materie de sport se rezumau la tenis. Atunci când a mai îmbătrânit însă, a inventat o formă proprie de exerciţiu, care consta din plimbări cu tricicletafăcute dis-de-dimineaţă prin parcul St. James sau de-a lungul aleilor, betonate în acest scop, ale parcului de pe moşia lui din Hatfield. Purta cu această ocazie un fel de sombrero şi o pelerină scurtă, fără mâneci şi prevăzută cu o deschizătură la mijloc, care îl făcea să semene cu un călugăr, şi era însoţit de un tânăr vizitiu care trebuia să-l împingă la deal. La vale, tânărului i se ordona să se suie la

spate, iar primul ministru, cu mâinile vizitiului pe umeri, se repezea pe pantă cu pelerina în vânt şi cu pedalele rotindu-se în mare viteză.

Castelul Hatfield, situat la 20 de mile nord de Londra, în comitatul Hertfordshire, fusese reşedinţa familiei Cecil timp de aproape 300 de ani, adică de când Iacob I îl dăruise, în 1607, primului său ministru, Rabert Cecil, întâiul Gonte de Salisbury, în schimbul unei case a acestuia care îi plăcuse regelui. Castelul era reşedinţa regală în care regina Elizabeta îşi petrecuse copilăria şi unde, la primirea ştirii că fusese ridicată pe tron, şi-a ţinut primul ei consiliu, pentru a lua jurământul lui William Cecil, lord Burghley, numit prim-secretar de stat. Marea galerie a acestui castel, cu pereţii ei prevăzuţi cu lambriuri complicat sculptate şi cu plafonul ornat cu foi de aur, avea o lungime de 55 m. Sala de marmură, numită astfel din cauza pardoselii ei de marmură albă şi neagră, strălucea ca o besactea de giuvaieruri eu plafonul ei pictat şi aurit şi cu tapiseriile de Bruxelles. Salonul roşu al regelui Iacob avea pereţii acoperiţi cu portrete ale membrilor familiei, toţi în mărime naturală, pictate de Romney, Reynolds şi Lawrence. Biblioteca era umplută de la pardoseală până la galerie şi până la plafon cu 10.000 de volume legate în piele şi în pergament. În alte încăperi erau păstrate scrisorile presupuse că ar fi fost schimbate între Maria, regina Scoţiei, şi Bothwell în legătură eu asasinarea lui Darnley, armuri complete capturate de la soldaţii Armadei spaniole, leagănul lui Carol I, regele decapitat, precum şi portrete ale lui Iacob I şi George al III-lea oferite de către aceştia în dar familiei Cecil. În exteriorul castelului se întindeau garduri vii de tisă, tunse în formă de creneluri, precum şi grădinile despre care Pepys scria că erau încărcate cu „flori atât de frumoase şi cu agrişe mari ca nucuşoarele”, cum nu mai văzuse niciodată. De grinzile holului de la intrare atârnau steaguri capturate la Waterloo şi dăruite castelanului din Hatfield de către ducele de Wellington, un vizitator statornic şi admirator devotat al mamei primului ministru, cea de-a doua marchiză. În

cinstea ei, Wellington purta, atunci când era în campanie, mantaua de vânătoare de la Hatfield. Prima marchiză a fost pictată de sir Joshua Reynolds şi a luat parte la vânători până în ziua când a murit, la vârsta de 85 de ani. Pe jumătate oarbă şi legată de şa cu nişte curele, era întovărăşită de un rândaş care obişnuia să-i strige atunci când calul ei se apropia de un gard: „Săi, fir-aş al dracului, săi, stăpână!”

Această femeie excepţională a reîmprospătat sângele familiei Cecil, care, după Burghley şi fiul lui, nu mai produsese exemplare cu un intelect superior. Din contră, mediocritatea generală a generaţiilor care au urmat a fost diversificată – după spusele unui membru de mai târziu al familiei Cecil – doar de exemplare „de o stupiditate cu totul excepţională”. Al doilea marchiz s-a dovedit a fi însă un om viguros şi capabil, cu un simţământ puternic al datoriilor cetăţeneşti şi a făcut parte din mai multe cabinete conservatoare de pe la mijlocul secolului. Cel de-al doilea fiu al său, un alt Robert Cecil, era primul ministru din 1895. La rândul lui, acesta a avut cinci fii, care urmau să se distingă. Unul a devenit general, unul episcop, unul ministru de stat, un altul membru al Camerei Comunelor din partea comitatului Oxford, iar ultimul a căpătat un titlu propriu de noblețe datorită serviciilor pe care le adusese guvernului. „Atât în ceea ce priveşte oamenii, cât şi în privinţa cailor – se simţi îndemnat să observe lordul Birkenhead in legătură cu trecutul familiei Cecil – se pot spune şi unele lucruri bune despre principiul eredităţii”.

La Oxford, în 1850, contemporanii tânărului Robert Cecil erau de acord că acesta va sfârşi prin a ajunge prim-ministru, fie datorită părerilor sale de o intransigenţă lipsită de orice consideraţie, fie în ciuda lor. De-a lungul întregii sale vieţi, nu şi-a dat osteneala să şi le înfrâneze. Cuvântările sale din tinereţe se remarcau prin virulenţă şi insolenţă. Disraeli spunea că Robert Cecil nu era „omul care să-şi măsoare cuvintele”. O „salisburiadă” devenise sinonimă cu o imprudenţă politică. Pe irlandezi i-a făcut o dată hotentoţi, învinuindu-i că nu ştiu să se autoguverneze,

iar pe un candidat indian la calitatea de membru al Parlamentului l-a numit „negrul ăla”. După părerea lordului Morley, era întotdeauna o plăcere să-i citeşti discursurile, fiindcă „puteai fi sigur că vor conţine vreo indiscreţie formidabilă, pe care să ţi-o aminteşti cu plăcere”. Este discutabil dacă ieşirile acestea erau cu totul accidentale, fiindcă, deşi lordul Salisbury nu-şi ţinea cuvântările după note, le elabora totuşi dinainte în minte şi le expunea clar şi perfect în ceea ce priveşte construcţia frazelor.

Când apărea în public, în faţa unui auditoriu care nu-l interesa, se simţea stingher. Dar în Camera Lorzilor, unde se adresa egalilor săi, se simţea la largul lui. Vorbea cu o voce puternică, schimbându-şi din când în când tonul pentru a trece la ironia glacială sau la sarcasmul ucigător? Odată, când un liberal proaspăt înnobilat s-a urcat la tribună ca să ţină Camerei o prelegere plină de sentimentalităţi umflate şi solemne tipice liberalilor, Salisbury îl întrebă pe un vecin cine era vorbitorul şi, când îi auzi numele, spus în şoaptă, zise cu voce tare: „Credeam că a murit”. Se plictisea uşor când îi asculta pe alţii şi lucrul acesta se vedea din clătinarea piciorului său, care părea să întrebe: „Când au să se termine toate astea? ce

Nu lua niciodată masa de seară în oraş şi, dacă facem abstracţie de una sau două recepţii politice pe care le organiza în casa lui din Arlington Street şi de câte o petrecere în aer liber pe care o dădea din când în când la Hatfield, nu primea decât rar musafiri. Evita Carltonul, clubul oficial al conservatorilor, pentru a se duce la Junior Carlton, unde i se rezerva la prânz o masă specială şi unde biblioteca era înţesată cu anunţuri uriaşe pe care scria PĂSTRAŢI LINIŞTEA. Lucra de la micul dejun până la ora unu, pentru a se înapoia la masa de scris după prânz, ca şi când ar fi început o nouă zi. Hainele îi erau de o culoare ştearsă şi adesea neîngrijite. Purta pantaloni şi vestă gri-închis sub o redingotă de lână fină lustruită de atâta purtare. Însă pe cât era de neglijent în materie de îmbrăcăminte, pe atât era de pretenţios în ceea ce priveşte

potrivirea bărbii, operaţie pe care o conducea atent de pe scaun, arătând bărbierului de unde să mai reteze câte ceva, în vreme ce, „artist şi personaj în acelaşi timp, se uita fix în oglindă ca să aprecieze rezultatele”.

În ciuda limbii lui ascuţiteşi a sarcasmelor sale, Salisbury exercita un farmec personal asupra colegilor şi egalilor lui mai apropiaţi, ceea ce, după cum spunea unul dintre aceştia, „era: o calitate importantă în conducerea treburilor”. Dădea o atenţie minuţioasă problemelor partidului şi îşi sacrifica chiar spiritul lui de castă în scopul rezolvării lor. Odată a surprins pe toată lumea acceptând o invitaţie la masa tradiţională a simpatizanţilor partidului, oferită de liderul Camerei Comunelor. A cerut însă să i se dea în prealabil amănunte biografice. asupra fiecărui oaspete. La masă, primul ministru şi-a încântat vecinul, un renumit agricultor, prin cunoştinţele lui de specialitate în materie de rotaţie a culturilor şi de creştere a vitelor, a flecărit prietenos după aceea pe rând cu fiecare oaspete şi, înainte de a pleca, a făcut semn secretarului său particular să se apropie şi i-a spus: „Cred că i-am aranjat pe toţi. Este totuşi unul pe care n-am reuşit să-l identific: acela despre care spuneai că fabrică muştar”.

Deşi în filosofia politică era adversarul lui cel mai înverşunat, totuşi, Gladstone îl considera pe lordul Salisbury drept „un mare gentleman în societate”. Într-adevăr, în viaţa particulară, lordul era fermecător şi simpatic, în complet contrast cu personalitatea lui publică. Nu-l interesa aprobarea oamenilor pentru că, gloata nefiind instruită, părerile ei erau – în ceea ce-l privea pe el – lipsite de valoare. Ignora mulţimea şi nu folosea (şi nici nu încerca măcar să cultive) contactul personal, care face dintr-un conducător politic o personalitate ce poate fi recunoscută de omul de pe stradă, aducându-i o poreclă, ca de exemplu „Pam”, „Zăpăcitul” sau „Marele Bătrân”. Nici în presă şi nici măcar în *Punch*, lordul Salisbury nu a fost numit altfel decât lordul Salisbury. Nu făcea nicio încercare ca să-şi ascundă antipatia faţă de mulţimile de orice fel, „inclusiv faţă de Camera Comunelor”. După ce a

trecut în Camera Lorzilor, n-a mai revenit niciodată în Camera Comunelor ca să-i asculte, din galeria nobililor, dezbaterile sau ca să stea de vorbă în marele vestibul cu membrii acesteia, iar dacă era silit să facă aluzie la ei în propria lui Cameră, folosea un ton de dispreţ degajat, spre distracţia vizitatorilor din Camera inferioară care veneau să-l asculte. Toate acestea nu erau însă decât o poză exterioară, destinată să sublinieze profundul lui sentiment interior de patrician. În calitatea lui de membru al familiei Ceeil, şi încă unul superior, se născuse cu conştiinţa capacităţii lui de a conduce, impregnată în sângele şi în celulele creierului său, şi nu vedea niciun motiv care să-l oblige să facă, indiferent cui, vreo concesie din dreptul acesta consacrat.

Din cauză că intrase în Camera Comunelor ca orice fiu de nobil, adică trimis, la vârsta de 23 de ani, de către un oraş controlat de familia lui, printr-o alegere fără contracandidaţi, fiindcă în decursul celor 15 ani în care făcuse parte din Camera Comunelor fusese reales de cinci ori, tot fără opoziţie, de către acelaşi oraş, şi pentru că în ultimii 27 de ani făcuse parte din Camera Lorzilor, avea puţină experienţă personală în legătură cu felul în care se obţin voturile. Nu se socotea responsabil *faţă* de oameni, ci responsabili *pentru* ei. Erau în grija lui. Dacă datora „vreun respect cuiva, acesta nu se îndrepta în jos, ci în sus – spre monarhie. O respecta pe regina Victoria, care era cu vreo 10 ani mai în vârstă decât el, atât ca supus, cât şi, din curtoazie faţă de femeie, ca bărbat. Pentru ea îşi tempera bruscheţea, chiar dacă la castelul Balmoral nu-şi putea ascunde plictiseala.

La rândul ei, regina îl vizita la Hatfield şi avea în el cea mai mare încredere, acordându-i, aşa cum i-a spus episcopului Carpenter, „dacă nu cel mai înalt loc, atunci cel puţin un loc egal printre cei mai înalţi dintre miniştrii mei”, fără să-l excludă pe Disraeli. Salisbury, „pe care îi dureau tot timpul picioarele”, a fost singurul bărbat pe care ea l-a invitat vreodată să se aşeze. Deşi nu se asemănau prin nicio însuşire a minţii, cu excepţia

puternicului lor sentiment de stăpânire, regina cea bătrână şi micuţă şi primul ministru, înalt, greoi şi pe cale de a îmbătrâni, simţeau unul faţă de altul respect şi consideraţie.

În chestiunile de stat lipsite de importanţă, ca şi în materie de îmbrăcăminte, Salisbury manifesta indiferenţă, într-o împrejurare în care doi pastori cu nume asemănătoare candidau pentru o episcopie vacantă, Salisbury nu l-a numit pe acela care fusese recomandat de arhiepiscopul de Canterbury şi, atunci când acesta i-a atras, supărat, atenţia, el i-a răspuns: „Ah, n-am nicio îndoială că are să se descurce la fel de bine”. Îşi rezerva seriozitatea numai pentru chestiuni serioase şi cea mai serioasă chestiune era pentru el menţinerea influenţei aristocraţiei şi păstrarea puterii executive în mâna nobililor, nu atât de dragul puterii, ci fiindcă era convins că acesta era singurul element capabil să ţină naţiunea unită în faţa forţelor în creştere ale democraţiei, pe care o vedea „dezbinând naţiunea într-un mănunchi de fragmente ostile şi bănuitoare”.

Cele mai mari rele erau pentru el lupta de clasă şi ateismul. Motivul pentru care detesta socialismul era că predica lupta de clasă şi se baza pe materialism, lucru care însemna pentru el negarea valorilor spirituale. Salisbury nu respingea necesitatea reformelor sociale, dar credea că ele puteau fi realizate prin jocul de forţe al partidelor politice şi prin presiunile pe care le exercitau unul asupra altuia. De exemplu, Legea pentru despăgubirea muncitorilor, care îi făcea responsabili pe patroni de accidentele suferite de muncitori în timpul lucrului, deşi fusese atacată de unii din membrii partidului sub cuvânt că reprezenta o ingerinţă în întreprinderea particulară, a fost introdusă şi votată, în 1897, cu sprijinul lui.

A combătut însă toate propunerile destinate să mărească puterea politică a maselor. Pe când mai era încă doar fiul cel mai mic al familiei Cecil şi deci nu se putea aştepta să moştenească titlul de nobleţe, şi-a formulat filosofia politică într-o serie de aproape 30 de articole

publicate în *Quarterly Review*, la începutul anilor ’60 ai secolului al XIX-lea, atunci când abia trecuse de 30 de ani. Faţă de cererile din ce în ce mai insistente ce se făceau auzite pe vremea aceea pentru o nouă lege care să extindă dreptul de vot, lordul Robert Cecil, titlu pe care îl avea pe atunci Salisbury, declara că datoria Partidului Conservator era de a apăra drepturile şi privilegiile clasei posedante, „singurul bastion” posibil contra influenţei numărului. După părerea lui, lărgirea dreptului de vot însemna să se dea clasei muncitoare nu numai dreptul de a-şi expune părerile în Parlament, ci şi un număr preponderent de reprezentanţi, adică să se acorde „superiorităţii numerice o putere pe care n-ar trebui să o aibă”. Deplângea faptul că liberalii adulau clasa muncitoare, „ca şi când muncitorii ar fi fost altfel decât ceilalţi englezi”, când, după părerea lui, singura diferenţă era aceea că lucrătorii erau mai puţin instruiţi şi posedau mai puţin, iar „cu cât proprietatea este mai redusă, cu atât este mai mare pericolul de a se abuza de dreptul de vot”. Socotea că acţiunile democraţiei sunt periculoase pentru libertate din cauză că sub democraţie „pasiunea este regula şi nu excepţia” şi fiindcă era „absolut imposibil” să încredinţezi conducerea unei politici clarvăzătoare şi lipsite de pasiuni „unor oameni ale căror minţi nu sunt obişnuite cu meditaţia şi n-au disciplina necesară pentru studiu”. Extinderea dreptului de vot pentru cei săraci şi mărirea impozitelor asupra celor bogaţi vor duce – scria el – la o separaţie completă între putere şi responsabilitate, fiindcă „cei bogaţi vor plăti toate impozitele, în timp ce cei săraci vor întocmi toate legile”.

Lordul Robert Cecil nu credea în egalitatea politică… De o parte este mulţimea, spunea el, şi de cealaltă „conducătorii ei fireşti”. „Omul pe care o comunitate aflată într-o stare sănătoasă de spirit se bizuie pentru a-i încredinţa conducerea este întotdeauna unul bogat, în câteva ţări unul de neam mare şi, în toate ţările, unul cult şi cu intelect puternic”. Oamenii de acest fel au timp liber şi avere ca să se cultive, „astfel că luptele pentru

realizarea ambiţiilor politice nu sunt pătate de lăcomia josnică… Ei sunt aristocraţia unei ţări în sensul originar şi cel mai bun al cuvântului… Lucrul important este ca cei ce conduc destinele unei ţări să fie aleşi dintre ei”, iar aceşti oameni, în calitatea lor de membri ai unei clase, ar trebui să nu uite că „preponderenţa politică, la care au tot dreptul, le-o pot conferi numai aceste aptitudini superioare”.

Atât de sinceră şi de sigură era convingerea lui în aceste „aptitudini superioare”, încât, în 1867, când guvernul conservator a adoptat cea de-a doua lege de reformă a reprezentării poporului în Parlament, care a dublat numărul votanţilor, acordând dreptul de vot muncitorilor din oraşe, Salisbury, în vârstă de 37 de ani, a preferat să demisioneze din funcţia de ministru cu un an înainte de termen decât să fie părtaş la ceea ce considera el că era o trădare şi abdicarea de la principiile conservatoare. Reforma Partidului Conservator, pusă la cale de Disraeli printr-o acţiune îndemânatică, destinată să-i „înfunde pe liberali” şi să facă faţă realităţilor politice, a fost privită cu o aversiune extremă de către lordul Cranborne (noul titlu pe care îl primise lordul Robert Cecil la moartea fratelui său mai mare, în 1865). Deşi lucrul acesta ar fi putut să-i distrugă cariera politică, el şi-a dat demisia din funcţia de ministru al treburilor indiene şi, printr-un discurs tăios şi grav ţinut în Camera Comunelor, s-a declarat fără înconjur contra politicii duse de conducătorii partidului, adică de lordul Derby şi de domnul Disraeli, conjurându-i pe membri să nu facă, de dragul unui avantaj politic, un lucru care până la urmă putea să-i distrugă ca grup social. „Averea, inteligenţa şi energia comunităţii, toate acele lucruri care v-au dat forţa ce vă face să fiţi atât de mândri de naţiunea dv. şi care contribuie ca deliberările acestei Camere să fie atât de importante, vor fi total depreciate datorită superiorităţii numerice a noilor alegători”. S-ar putea ivi situaţii în care interesele patronilor să vină în conflict cu cele ale angajaţilor, situaţii care n-ar putea fi tranşate decât de

către forţa politică, „iar în acest conflict de forţe politice, dv. puneţi faţă în faţă un număr copleşitor de mare de angajaţi şi o minoritate dinainte învinsă de patroni”. Rezultatul va fi „condamnarea la lipsă de importanţă politică şi la dispariţie a claselor care au contribuit până acum atât de mult la grandoarea şi la prosperitatea patriei lor”.

Un an mai târziu, la moartea tatălui său, lordul Cranborne intră în Camera Lorzilor ca cel de-al treilea marchiz de Salisbury. În 1895, după ce trecuseră aproape 30 de ani, principiile lui nu se schimbaseră nici cu o iotă. Nefiind convins că schimbarea ar fi putut aduce o îmbunătăţire şi lipsit de încredere într-un viitor mai bun decât prezentul, îşi dedică, „cu o vigoare sălbatică”, toată activitatea ca să apere ordinea existentă. Socotind că „rangul social fără puterea al cărei simbol fusese la origine tocmai acest rang este o simplă spoială”, era hotărât ca, atâta timp cât trăia şi guverna Anglia, să reziste la atacurile contra puterii acelei clase al cărei simbol vizibil mai era încă rangul. Stând în gardă faţă de inamicii care se apropiau, se ridica astfel împotriva timpurilor viitoare. Presiunile democraţiei înconjurau, fără să fi împresurat încă în întregime, persoana pe care lordul Curzon o descria ca pe „influenţa aceea inertă, stranie, puternică, de nepătruns, scânteietoare şi obstructivă din vârful societăţii”.

Membrii obişnuiţi ai clasei dominante, netulburaţi de mintea prea prudentă şi prea prevăzătoare a lordului Salisbury, nu se arătau chiar aşa de îngrijoraţi de viitor, fiindcă, deocamdată, prezentul era cât se poate de încântător. Epoca privilegiilor, deşi asaltată din diferite locuri şi trosnind când ici, când colo, părea să rămână încă – în anii de sfârşit ai secolului al XIX-lea şi ai domniei reginei Victoria – o stare permanentă. Pentru cei privilegiaţi, viaţa se arăta „sigură şi confortabilă… Pe deasupra ţării plutea pacea”. Fără îndoială însă că bugetul din 1894 al lui sir William Harcourt, pus în aplicare de către liberali în timpul preşedinţiei lordului Rosebery,

urmaşul mai degrabă nepotrivit al domnului Gladstone, i-a făcut pe mulţi să se înfioare. Noul buget introducea impozite pe moştenire şi – ceea ce era şi mai rău – nişte impozite calculate în trepte, care începeau cu 1% pentru averi de 500 de lire şi mergeau până la 8% pentru averi de peste un milion de lire. Ceva mai mult, bugetul aceasta mărea impozitul pe venit cu 1 până la 8 pence de fiecare liră» Deşi – pentru a atenua lovitura şi a se repartiza în mod egal povara – se prevedea şi o taxă pe bere şi pe băuturile spirtoase, astfel ca şi clasa muncitoare, care nu plătea niciun impozit, să contribuie la veniturile statului, totuşi, această măsură nu reuşi să înăbuşe alarma provocată de impozitul succesoral. Cel de-al optulea duce de Devonshire s-a simţit îndemnat să prevadă o vreme, despre care „credea că nu poate fi amânată dincolo de epoca vieţii sale”, când marile moşii, aşa cum era moşia lui din Chatsworth, vor trebui abandonate numai şi numai din cauza „necesităţilor inexorabile ale finanţei democratice”.

În 1894 se produse însă un eveniment mai important – iar din punctul de vedere al conservatorilor, mai fericit –, care despăgubea nobilimea de îngrijorările create de buget. Gladstone se retrăgea din Parlament şi din politică. Strădania acestui octogenar de a trece prin Parlament legea de autonomie a Irlandei fusese înfrântă în Camera Lorzilor de către o adunare furioasă de nobili, care se strânseseră eu această ocazie într-un număr nemaivăzut încă până atunci. Gladstone îşi dezbinase partidul în mod irevocabil, avea 85 de ani şi sfârşitul carierei lui politice sosise. Odată cu victoria conservatorilor în alegerile din anul următor, impresia generală, reflectată de *Times*, era că, reuşind să se descotorosească, cel puţin deocamdată, de legea autonomiei Irlandei, „germenul acela introdus de domnul Gladstone în viaţa noastră politică şi care ameninţa să infecteze întregul organism”, Anglia putea să se aşeze cuminte pe o viaţă paşnică şi rodnică în afaceri. „Influenţele dominante” erau stăpâne pe situaţie, fără să fie ameninţate de vreun pericol.

„Influenţe dominante” nu era o expresie a lui *Times*,

ziarul favorabil conservatorilor, ci – lucru destul de curios – aparţinea chiar lui Gladstone, un membru al micii nobilimi posesoare de averi funciare, situaţie pe care n-o uita niciodată, după cum nu voise să renunţe vreodată la convingerea înnăscută că proprietatea înseamnă responsabilitate. Era proprietarul unei moşii de 7.000 de acri, situată la Hawarden şi împărţită la 2.500 de arendaşi, care îi plăteau o arendă de 10.000 până la 12.000 de lire pe an. Într-o scrisoare adresată nepotului său, care urma să moştenească această moşie, „marele radical" îl îndemna să readucă în patrimoniul lui pământurile pierdute din cauza datoriilor făcute de cei din generaţiile trecute, pentru ca să redea domeniului Hawarden rolul de influenţă conducătoare în comitat pe care îl avusese mai înainte, fiindcă, aşa cum spunea el, „societatea nu-şi poate permite să se lipsească de influenţele ei dominante". Nici măcar un duce nu s-ar fi putut exprima mai bine. Exact aceeaşi era şi convingerea proprietarilor funciari din Partidul Conservator, care îi erau cei mai aprigi adversari, dar cu care Gladstone împărtăşea în fond credinţa atât în „aptitudinile superioare" pe care le conferă dreptul de proprietate moştenit asupra pământului, cât şi în nevoia pe care o avea ţara de aceste aptitudini. Crezul lor era exact opus ideilor curente din Statele Unite ale Americii, mult mai deschise spre nou, care considerau că faptul de a fi de origine umilă este o calitate superioară de un fel deosebit, că numai oamenii care au răzbătut în viaţă prin propriile lor forţe poartă semnul capacităţii şi că cei trăiţi în belşug sunt, de cele mai multe ori, fie nătângi, fie răi, fie şi una şi alta. Spre deosebire de americani, englezii, care au evoluat încet de-a lungul unor generaţii de conducători proveniţi din clasa posedantă, socoteau că numai vieţuirea îndelungată a aceleiaşi familii în condiţii de educaţie, confort şi responsabilitate socială putea oferi hrana spirituală naturală a „aptitudinilor superioare".

Aceste aptitudini îi calificau pe englezi pentru conducerea politică, considerată în Anglia, ca nicăieri în altă parte, drept profesiunea cea mai potrivită şi mai

aleasă pentru un gentilom. Funcţia de secretar particular al unui unchi sau al altei rude care deţinea un post de ministru putea fi sau o ucenicie serioasă în vederea intrării în guvern, sau doar o ocupaţie agreabilă pentru un nobil ca sir Schomberg McDonneU, secretarul particular al lordului Salisbury şi fratele contelui de Antrim. Diplomaţia oferea şi ea adesea o carieră dezirabilă unor oameni de talent, în 1895, pe când era ambasador al Angliei la Paris, marchizul de Dufferin şi Ava a învăţat singur limba persană şi şi-a notat în agenda pe acel an că, în afară de citirea în greceşte a 11 piese de Aristofan, a învăţat pe de rost 24.000 r de cuvinte dintr-un dicţionar persan, din care „8.000 perfect, 12.000 binişor şi 4.000 prost”. Serviciul militar în unul din regimentele de elită ale gărzilor, husarilor sau lăncierilor era considerat, de asemenea, drept o funcţie acceptabilă pentru oamenii avuţi şi de rang, deşi atrăgea spre el mai cu seamă pe cei mai slabi cu duhul. Nobilii mai puţin bogaţi îmbrăcau haina preoţească sau intrau în marină. Avocatura şi ziaristica ofereau cariere utile atunci când câştigarea existenţei era o necesitate. Mai presus de toate însă, Parlamentul era considerat drept domeniul de activitate firesc şi de dorit pentru exercitarea „aptitudinilor superioare”. Un scaun în Parlament era singura cale spre un loc în cabinetul ministerial, unde se putea câştiga putere şi influenţă, calitatea de membru al Consiliului privat al regelui sau reginei şi chiar un titlu de nobleţe la retragerea din viaţa publică. Consiliul privat, format din 235 de personalităţi de frunte din toate domeniile vieţii publice, deşi avea doar o funcţie formală şi ceremonială, era totuşi simbolul importanţei în cadrul naţiunii. Un titlu de nobleţe continua să mai fie încă mantia magică care izola un nobil faţă de oamenii de rând. Funcţia de ministru era foarte râvnită şi constituia obiectul unor manevre înverşunate de culise. Atunci când se schimbau guvernele, nimic nu absorbea mai mult atenţia societăţii înalte engleze decât complicatul menuet al formării cabinetului. Cluburile şi saloanele erau numai zumzet, se făceau, şi se refăceau clici şi alianţe, iar

câştigătorii apăreau orgolioşi, purtând pe frunte cununa de lauri a norocului. Premiul acesta cerea o muncă obositoare şi multe nopţi nedormite, deşi nu pretindea decât rareori cunoaşterea treburilor departamentale. Funcţia unui ministru nu presupunea să facă el munca, ci să se-ngrijească ca ea să fie făcută de alţii, ceea ce însemna că îşi conducea departamentul aşa cum îşi administra moşia. Detalii ca virgulele numerelor zecimale, pe care lordul Randolph Churchill le-a înlăturat cu un gest de dispreţ atunci când a ajuns ministru de finanţe, fiindcă le considera drept nişte „virgule afurisite", nu erau treaba lui".

Membrii guvernului format de lordul Salisbury, dintre care cea mai mare parte, deşi nu cu toţii, erau proprietari de pământuri, averi sau titluri moştenite, nu intraseră în guvern pentru avantaje materiale. Din punctul lor de vedere, era just şi necesar ca treburile publice să fie administrate, aşa cum spunea lordul Salisbury, de către oameni neatinşi de „pata lăcomiei josnice". Cariera parlamentară, ocupaţie care nu era, firește, retribuită, nu aducea beneficii, ci distincţie. Camera Comunelor era centrul capitalei, al imperiului şi al înaltei societăţi, iar compania parlamentarilor era cea mai căutată din regat. Ceea ce îi ducea pe oameni acolo erau ambiţia şi datoria. În afară – de aceasta, era tocmai ceea ce se aştepta de la ei să facă. Taţii erau urmaţi în Parlament de fii, activând câteodată cu toţii în acelaşi timp. James Lowther, vicepreşedinte al Camerei Comunelor din 1895 până în 1905 şi apoi preşedintele ei, se trăgea dintr-o familie care reprezentase mai mult sau mai puţin continuu pe alegătorii din comitatul Westmorland timp de peste şase secole. Atât străbuni cui, cât şi bunicul lui ocupaseră, fiecare, un loc în Parlament timp de câte o jumătate de secol, iar tatăl lui vreme de 25 de ani. Reprezentantul unei circumscripţii electorale dintr-un comitat era de obicei cineva a cărui locuinţă era cunoscută pe o rază de 70 de mile împrejur drept „conacul", a cărui familie fusese cunoscută în district timp de mai multe sute de ani, iar candidatul însuşi încă de

la naştere. Deoarece costul candidaturii, al alegerilor şi al contactului cu alegătorii după alegeri era suportat de candidat, privilegiul de a reprezenta poporul în Parlament era un lux, limitat în cea mai mare măsură la clasa care şi-l putea permite. Dintre cei 670 de membri din 1895 ai Camerei Comunelor, 420 erau nobili fără nicio ocupaţie, proprietari rurali, funcţionari şi avocaţi. Printre ei se aflau 23 de parlamentari care erau fiii cei mai în vârstă ai unor nobili, iar alături de ei nenumăraţi fii mai tineri, fraţi, veri, nepoţi şi unchi, inclusiv lordul Stanley, moştenitor al celui de-al şaisprezecelea conte de Derby, care, după duci, era nobilul cel mai bogat din Anglia. În calitate de chestor secund al guvernului, Stanley era obligat să stea la uşa marelui vestibul pentru ca prin admonestări sau persuasiune să-i facă pe parlamentari să se prezinte la numărătoarea voturilor, deşi el însuşi n-avea voie să intre în Cameră în timp ce-şi făcea slujba. Lucrurile se întâmplau – după cum scria un observator – ca şi când lordul Stanley ar fi fost un „servitor de casă nobilă”. Faptul că „moştenitorul unui nume mare şi istoric, precum şi al unei averi uriaşe făcea aproape o muncă de slugă” era o dovadă atât a sentimentului de datorie socială, cât şi a seducţiei pe care o exercita cariera politică.

Clasa dominantă nu cultiva numai conducători, ci producea, în aceleaşi proporţii ca şi orice altă clasă, incapabili, inapţi, stricaţi sau nătângi. Pe lângă prim-miniştri şi ziditori de imperii, din această clasă mai făceau parte şi oameni pretenţioşi şi prost-crescuţi, pisălogii cluburilor, învechiţii Reggy şi Algy, caricaturizaţi în *Punch* fiindcă discutau numai despre veste şi cravate, ofiţerii de gardă lungi de picioare, a căror conversaţie se limita la „ah, ah”, risipitorii, care se ruinau la băutură, curse de cai şi joc de cărţi, precum şi proporţia normală de mediocri, care nu făceau niciodată ceva demn de luat în seamă, nici în bine, nici în rău. Chiar şcoala din Eton îşi avea „nulele” ei, băieţi descrişi astfel de un elev de acolo: „Cu totul lipsiţi de maniere… poate nu răi din fire, dar cu siguranţă imbecili şi probabil degeneraţi”. Deşi câte o „nulă” de la

Eton – termen care nu trebuie confundat cu acela de „moartea muştelor” sau de „tocilar” – putea foarte adesea să apară peste 30 de ani ca membru al Consiliului privat, totuşi, unii rămâneau „nule” întreaga lor viaţă. Unul din nepoţii lordului Salisbury, Cecil Balfour, a dispărut în Australia după o afacere cu un cec falsificat şi, aşa cum se spunea, a murit acolo din cauza băuturii.

În pofida acestor accidente, familiile din clasa dominantă n-aveau nicio îndoială asupra dreptului lor înnăscut de a guverna şi, în general vorbind, nu se îndoia de el nici restul ţării. „A fi lord – scria în 1895 un exemplar deosebit de pitoresc al nobilimii, lordul Ribblesdale – 1 mai este încă ceva popular”. Cunoscut sub porecla de „strămoşul” din cauza aspectului său exterior de nobil din timpul regenţei[3], Ribblesdale era o personificare atât de perfectă a patricianului, încât John Singer Sargent, un pictor care a ridicat în slăvi clasa nobiliară şi tipurile ei reprezentative, i-a cerut permisiunea să-i facă portretul. Stând în picioare, îmbrăcat în mantaua lungă de călărie a marelui maestru de vânătoare al reginei, cu cilindru pe cap, încălţat cu cizme lustruite lună şi ţinând în mână o biciuşcă de vânătoare încolăcită, Ribblesdale, aşa cum a fost pictat de Sargent, privea lumea într-o atitudine de o aroganţă, eleganţă şi încredere în sine atât de naturale, încât de la el încoace nimeni n-a mai fost în stare s-o imite. Atunci când tabloul a fost expus la Salonul din Paris şi Ribblesdale a venit să-l vadă, a fost urmărit din sală în sală de grupuri de admiratori francezi, care, recunoscând în el subiectul portretului, îşi atrăgeau unul altuia atenţia, şoptind: „*voilà ce grand diable de milord anglais*”.

La inaugurarea săptămânii de curse de la Ascot, lordul Ribblesdale, care conducea procesiunea regală de-a lungul gazonului verde, călare pe un cal roib cu părul strălucitor care se profila pe cerul albastru de iunie, îmbrăcat într-un veston verde-închis şi cu două zgărzi de

---

3 Intervalul dintre anii 1810 şi 1820, în care a domnit ca regent în Anglia George, prinţ de Wales.

„Asta-i huiduma aceea de lord englez".

câine aurite atârnate la cingătoarea de aur, era o apariţie pe care nici unul din cei ce au văzut-o n-au mai putut-o uita vreodată în calitatea lui de chestor al Camerei Lorzilor, de membru activ al Consiliului municipal al Londrei şi de curator al Galeriei naţionale, participa şi el la conducere. Ca şi cea mai mare parte dintre cei din categoria lui, lordul Ribblesdale avea calitatea de a întreţine legături lipsite de formalism cu muncitorii rurali folosiţi la vânători sau pe moşiile nobilimii. Atunci când regina îi dărui lui J. Miles, un jocheu al vânătorilor de cerbi, o medalie pentru cei 50 de ani de serviciu, Ribblesdale plecă călare din Windsor pentru ca să-l felicite şi rămase câtva timp la el ca „să ia un ceai şi să schimbe câteva vorbe" cu d-na Miles. După cum a scris el singur despre nobilul mijlociu, „faptul că trăieşte în îndestulare încă din tinereţe îl face să fie bine dispus… A fi satisfăcut de tine însuţi este poate o atitudine egoistă sau prostească, care nu este însă decât rar cu adevărat dezagreabilă, ci, de obicei, chiar plăcută". În ciuda tendinţei presei liberale de a descrie nobilimea ca şi când. ar fi fost compusă din indivizi „cu genunchi ce se lovesc în mers şi cu frunţi teşite, care te împing la deprimare" y nobilul continua să se bucure, după părerea lui Ribblesdale, de respectul comitatului său. Identificându-se cu interesele şi cu treburile ţinutului şi întreţinând relaţii reciproc amabile cu arendaşii săi, precum şi cu târgoveţii şi negustorii din oraşul în care se ţineau iarmaroacele, aflat pe moşia lui, el socotea că trebuia să se ferească de orice purtare urâtă, care putea „coborî prestigiul unui nume vechi şi răci relaţii verificate". Dar, cu toată această imagine tihnită pe care şi-o făcea despre stările de lucruri din Anglia, Ribblesdale auzea şi el vuietul acela îndepărtat, astfel că 30 de ani mai târziu şi-a ales drept moto al memoriilor afirmaţia lui Chateaubriand: „Mi-am păstrat dragostea puternică! de libertate specifică unei aristocraţii al cărei ultim ceas a sunat".

Mijlocul verii era timpul în care sezonul londonez era în toi, când înalta societate se amuza şi se arăta în

întreaga ei splendoare. Unui vizitator parizian cu titlu de nobleţe i se părea că „un neam de zei şi de zeiţe descind din Olimp în Anglia în lunile iunie şi iulie”. Păreau că „trăiesc pe un nor auriu, risipindu-şi bogăţiile cu aceeaşi nepăsare şi naturaleţe cu care înverzesc frunzele”. Pe urmele prinţului! de Wales plutea „o flotilă de lebede albe, cu gâturi lungi şi capete delicate împodobite cu bijuterii”, care purtau nume ca lady Glenconner, ducesa de Leinster şi lady Warwiek. Ducesa de Leinster, care a murit de tânără, prin anii ’80, era, după cuvintele lordului Ernest Hamilton, „divin de înaltă... de o frumuseţe uluitoare, aproape de necrezut”. Urmaşa ei, contesa de Warwiek, „cea mai frumoasă femeie măritată din Londra”, era iubita prinţului de Wales şi a fost cauza unei încăierări faimoase în decursul căreia lordul Charles Beresford era cât pe ce să-l lovească pe viitorul lui suveran. În ochii unui jurnal monden, ea se oglindea ca „o zeiţă cu o talie plinuţă, drapată în văluri diafane, cu chip frumos, trufaş şi strălucitor, a cărei faimă pătrunsese până în cele mai ascunse colţuri ale ţării”. Era o *frumuseţe*, adică poseda acel titlu magic; al timpului care conferea purtătoarei o reputaţie publică. „Scoală-te, Daisy – strigă maică-sa atunci când vaporul lor intră în port, după o traversare deosebit de furtunoasă a Canalului St. Georges, care o doborâse pe fată –, mulţimea aşteaptă să te vadă”.

Intrând şi ieşind prin pasajele Adam din străzile Berkeley şi Belgrave, defilarea continua fără întrerupere. Nimeni, în afară de cei aflaţi pe patul de-moarte, nu stătea acasă. Ziua începea la zece dimineaţa cu un galop prin parc şi se termina la trei dimineaţa, la un bal. Într-un loc pentru lumea selectă, situat între porţile Albert şi Grosvenor din Hyde Park, un grup restrâns, compus din tot ce avea mai important înalta societate, era sigur că-şi va putea întâlni membrii la o partidă de călărie matinală sau la o plimbare cu trăsura în orele târzii ale după-amiezii, între ceai şi cină. Londra nu-şi pierduse încă înfăţişarea ei georgiană[4]. Jardinierele de la ferestrele caselor şi din

4 Epoca dintre anii 1714 şi 1830, în care au domnit în Anglia regii

scuarurile care purtau numele stăpânilor lor – casa Devonshire şi casa Lansdowne, scuarul Grosvenor şi Piaţa Cadogan – erau pline de flori viu colorate. Echipaje splendide umpleau străzile. Doamnele, care se plimbau în trăsurile lor trase de cai voinici, cu picioare scurte, sprinteni şi cu pasul înalt şi având pe capră, lângă vizitiu, un lacheu, care sta drept şi cu braţele încrucişate, erau urmărite de privirile aprobative ale bărbaţilor atunci când treceau pe sub ferestrele cluburilor. Va trece un timp şi aceşti domni îşi vor aminti suspinând: „Ce frumos era să vezi la Londra o femeie fermecătoare plimbându-se cu trăsura trasă de doi cai bine împerecheaţi”. De-a lungul unei alte străzi venea în trap garda regală călare, în tunici albastre şi pantaloni albi, încălecată pe cai negri cu frâiele şi căpestrele lucind şi zăngănind. Siluetele înalte ale şaretelor pe două roţi şi cu vizitiul la spate purtau profiluri binecunoscute de oameni de stat şi de membri ai cluburilor aflaţi în turneul lor de vizite la casele importante şi la cluburile din Pall Mall şi Plecadilly: Clubul Carlton al conservatorilor, Reform al liberalilor, Athenaeum, renumit prin distincţia lui, Turf al sportivilor, Travelleres, White Brooks şi Boodle, unde îşi dădeau întâlnire domni cu înclinaţii asemănătoare. Treburile guvernului şi ale imperiului îşi continuau cursul în „cel mai select club din Londra”, adică în Camera Comunelor, care îşi ţinea şedinţele în timpul sezonului. Biblioteca, fumoarul şi sufrageria, servitorii, chelnerii şi pivniţele ei cu vinuri erau de calitatea cuvenită rangului de gentleman. Doamne cu pălării cu borul mare şi îmbrăcate în rochii cu trenă luau ceaiul cu membrii Parlamentului şi cu miniştrii pe terasa care se extindea în afară deasupra Tamisei, de unde puteau privi impunătoarea clădire a palatului episcopal Lambeth de dincolo de fluviu, în timp ce bârfeau felul în care se făceau promovările politice.

La mesele rezervate, decorate cu rămurele de salcie şi cu câte un valet la spatele fiecărui scaun, domni cu cravată albă şi în frac stăteau de vorbă cu doamne ai căror

---

George I, George al II-lea, George al III-lea şi George al IV-lea.

umeri goi erau acoperiţi cu nori de tul şi care purtau stele sau diademe pe părul pieptănat în mod complicat. Conversaţia nu se făcea la-ntâmplare, ci era o artă „a cărei cunoaştere conferea prestigiu”. La operă, adusă la modă de foarte energica ei protectoare, lady de Grey, Nellie Melba cânta cu vocea ei de soprană angelică şi pură duete de dragoste cu frumosul idol Jean de Reszke. În loja regală putea fi zărită lady Warwick, o apariţie radioasă, îmbrăcată într-o toaletă de catifea foarte decoltată, „cu numai câteva diamante pe rochia ei de un roşu-aprins mefistofelic” şi cu o egretă stacojie în păr. Lornietele se ridicau ca la comandă ca să vadă cum era îmbrăcată lady de Grey, rivala doamnei Warwick atunci când era vorba de cea mai bine îmbrăcată femeie din Londra. După spectacol, la reuniunile date de lady de Grey, la care se aduna „boema în diademe”, puteau fi văzuţi printre oaspeţi doamna Melba, prinţul de Wales şi – înainte de anul 1895, fatal pentru el – Oscar Wilde. În fiecare seară se dădeau recepţii politice, care durau până la miezul nopţii, şi baluri, care continuau până în zori. La capătul scării în curbă largă, ducesa de Devonshire sau lady Londonderry, cele două arbitre ale înaltei societăţi, primeau, scânteind de diamante, un torent strălucitor de oaspeţi, în timp ce un majordom anunţa cu o voce de stentor un adevărat dezmăţ de titluri: „Înălţimea-sa… foarte onorabilul… lordul şi lady… excelenţa-sa ambasadorul…”, iar jos, în scuarul iluminat cu lămpi, un valet zbiera cât îl ţinea gura ca să cheme trăsura vreunei mărimi care urma să plece.

Înalta societate era împărţită în mai multe grupuri, ale căror margini se suprapuneau şi ai căror membri se amestecau unii cu alţii. În capul grupului „frivol” şi sportiv de la Marlborough House se afla persoana corpolentă şi totuşi regală a prinţului de Wales, cu burtă, cu o ţigară de foi în gură, cu obrazul proeminent al celor din familia de Hanovra, terminat cu o barbă scurtă şi căruntă. Sociabil, străin de rigori, plictisit de moarte – ca şi alţii – de monotonia mohorâtă a modului de viaţă regal impus de mama sa, văduvă, prinţul primea în cercul lui de nobili o

diversitate de oameni din alte categorii sociale cu condiţia să fie sau frumoşi, sau bogaţi, sau amuzanţi: americani, evrei, bancheri şi agenţi de schimb sau, din timp în timp, chiar câte un fabricant, vreun explorator sau o altă celebritate a zilei. Din punct de vedere profesional, prinţul primea pe oricine. Printre prietenii săi personali se numărau câţiva dintre oamenii cei mai capabili ai ţării, ca, de exemplu, amiralul sir John Fisher, iar povestea că nu citea niciodată o carte nu era decât un zvon mincinos. Este adevărat că o prefera pe Marie Corelli oricărui alt autor în viaţă, dar a citit, totuşi, prima carte a locotenentului Winston Churchill, *The Malakand Field Force*[5], „cu cel mai mare interes posibil" şi, binevoitor, i-a trimis autorului o notă elogioasă, în care îi spunea că „descrierile şi limba sunt în general excelente". Îndeobşte însă, intelectualii şi literaţii nu erau agreaţi în cercul lui, iar inteligenţa nu era apreciată din cauză că, aşa cum spunea lady Warwick, înalta societate, sau cel puţin partea aceasta a ei, „nu dorea să fie obligată să gândească". Oamenii din jurul prinţului erau iubitori de plăceri, nesăbuiţi, uşuratici şi de o extravaganţă nebunească. Noii veniţi, în special evreii, erau primiţi, în cele mai multe cazuri, cu răceală, „nu fiindcă aveam vreo aversiune faţă de ei ca indivizi, căci unii dintre ei erau încântători sau chiar sclipitori, ci fiindcă erau inteligenţi şi pricepuţi în chestiuni financiare". Această din urmă calitate era cu atât mai neplăcută cu cât înalta societate nu dorea să se gândească la felul în care se câştigă banii, ci numai cum să-i cheltuiască.

La dreapta grupului sportiv se aflau „incoruptibilii", adică familiile cu idei rigide şi reacţionare, cu o puternică conştiinţă de clasă şi eu o îndelungată tradiţie, care considerau cercul din jurul prinţului drept „vulgar", iar pe ele înseşi drept cele ce făceau ca ţinuta societăţii să fie respectată. Fiecare din aceste familii era înconjurată de un trib de veri rustici mai săraci, care apăreau la Londra o dată sau de două ori într-o generaţie pentru ca să introducă în lume o fiică şi care, din alte puncte de vedere,

5 Corpul de armată din Malakand.

de-abia dacă ieşiseră din secolul al XVIII-lea. La stânga grupului erau „intelectualii” sau „sufletele”, care se adunau plini de adoraţie în jurul lui Arthur Balfour, soarele şi centrul lor de gravitate, nepotul lordului Salisbury, cel mai strălucitor şi mai popular om din Londra. Ca grup, erau mari amatori de literatură, conştienţi de deşteptăciunea lor şi aveau o admiraţie fără margini faţă de propria lor persoană. Le plăcea să fie unul în tovărăşia altuia aşa cum îi place unui bărbat neobişnuit de frumos sau unei femei să se admire în oglindă. „Staţi cu toţii în jurul mesei şi vorbiţi despre sufletele voastre – constată, în 1888, lordul Charles Beresford la un dineu.

— Am să vă chem – «sufletele»”, şi aşa le-a rămas numele. Lordul Charles, amiral al marinei engleze şi podoabă celebră a grupului prinţului de Wales, nu făcea parte, el însuşi, dintre „suflete”, deşi se însurase cu o femeie remarcabilă, care purta diademă la rochiile ei de interior şi care a fost pictată de Sargent cu două rânduri de sprâncene, deoarece, aşa cum a explicat pictorul, *avea* în realitate două rânduri, unul adevărat şi unul tras cu creionul deasupra celui dintâi.

Cei din grupul „sufletelor” se dedicaseră carierei politice şi erau cu toţii miniştri mai tineri în guvernul lordului Salisbury. Un membru influent al grupului era George Wyndham, care scrisese o carte despre poeţii francezi şi introducerea la *Plutarch* a lui North, pentru ca, după ce avusese funcţia de secretar parlamentar particular al lui Balfour, să fie numit, în 1898, subsecretar de stat la Ministerul de Război, în ciuda observaţiei potrivnice a lordului Salisbury: „Nu-mi plac poeţii”. George Curzon, subsecretar de stat la Ministerul de Externe şi care avea să fie numit în curând viceregе al Indiei, era şi el un „suflet”, după cum mai era şi St. John Brodrick, viitorul ministru de război. Amândoi moşteniseră titluri de nobleţe, astfel că au pus la cale un protest, de altfel zadarnic, contra viitoarei lor treceri forţate în Camera Lorzilor. Alţii erau rubedenii de-ale lui Tennant: Alfred Lyttelton, un campion de crichet care urma să ajungă ministru al

coloniilor şi care se însurase cu Laura Tennant cu puţin timp înainte de moartea acesteia; lordul Ribblesdale, însurat cu Charlotte Tennant, precum şi Margot, cea de-a treia soră a lui Tennant, la a cărei căsătorie cu Asquith, ministrul de interne liberal tocmai atunci demisionat din guvern, asistaseră doi foşti prim-miniştri, Gladstone şi lordul Rosebery, şi doi viitori prim-miniştri, Balfour şi mişele.

Un membru deosebit de admirat al grupului era Harry Cust, moştenitorul domeniului baronial Brownlow, erudit şi atlet înzestrat cu o inteligenţă uluitoare, căruia i s-a propus la un dineu, aşa, pe nepregătite, numai pe baza reputaţiei lui şi fără să fi avut vreo experienţă prealabilă, să preia postul de editor al lui *Pall Mall Gazette*. Cust a acceptat propunerea pe loc şi a deţinut această funcţie timp de patru ani. Afectat de o „senzualitate fatală" faţă de femei, asupra cărora exercita o „fascinaţie irezistibilă", cariera lui publică a suferit, astfel că n-a îndreptăţit niciun moment speranţele care se puseseră la început în el.

Înalta societate era puţin numeroasă şi omogenă, iar condiţia ei *sine qua non* era posesiunea pământului. Pentru ca un om din afară să pătrundă în ea, era absolut necesar să cumpere mai întâi o moşie şi să locuiască acolo, deşi nici măcar acest lucru nu avea întotdeauna efectul dorit. Când John Morley, pe atunci ministru de stat, s-a dus să viziteze castelul Skibo, unde Andrew Carnegie îşi construise un bazin de înot, l-a luat pe detectivul care îl însoţea ca să vadă şi el instalaţia şi apoi i-a cerut părerea: „Ei bine, domnule – i-a răspuns chibzuit detectivul –, mi se pare că miroase a parvenit".

În „colectivitatea aceasta strălucitoare şi puternică", aşa cum o numea Winston Churchill, a celor două sute de mari familii, care guvernaseră Anglia timp de generaţii, fiecare îi cunoştea sau era înrudit cu toţi ceilalţi. De vreme ce superioritatea şi belşugul impuneau nobilimii mari şi mici datoria de a se reproduce, membrii ei căutau să aibă progenituri numeroase, astfel că cinci sau şase copii într-o familie era un lucru obişnuit. Ducele de Abercorn, tatăl

lordului George Hamilton din guvernul lui Salisbury, avea şase fii şi şapte fiice, cel de-al patrulea baron de Lyttelton, cumnatul lui Gladstone şi tatăl lui Alfred Lyttelton, opt fii şi patru fiice, iar ducele de Argyll, ministrul pentru afacerile indiene în guvernul lui Gladstone, doisprezece copii. Drept rezultat al căsătoriei atâtor copii având părinţi comuni şi al numeroaselor recăsătoriri, fiecare din ei era înrudit cu o duzină de alte familii. Oamenii care se întâlneau la fiecare două zile, în casele lor sau ale altora, la concursurile hipice şi la vânătoare, la Cowes pentru regată, la Academia regală, la curte şi în parlament, găseau cel mai adesea un văr de-al doilea, pe unchiul cumnatului, pe sora tatălui vitreg sau pe nepotul unei mătuşi după altă linie de rudenie. Atunci când un prim-ministru forma un guvern, nu nepotismul, ci tocmai această situaţie aproape de neînlăturat făcea ca unii din membrii cabinetului să fie înrudiţi între ei. În cabinetul din 1895, lordul Lansdowne, ministrul de război, era căsătorit eu o soră a lordului George Hamilton, ministrul pentru afacerile indiene, iar fiica lui Lansdowne era măritată cu nepotul şi moştenitorul ducelui de Devonshire, care era lord-preşedinte al Consiliului.

Conducătorii ţării, spunea cineva, „se cunoşteau unul pe altul în mod intim, chiar din afara palatului Westminster”. Învăţaseră împreună la unul sau două colegii favorite: Christ Church Collège de la Oxford şi Trinity College de la Cambridge. În aceste instituţii de învăţământ, prim-miniştrii – inclusiv lorzii Rosebery şi Salisbury, care au studiat la Christ Church Collège, şi succesorii lor direcţi, Balfour şi Henry Campbell-Bannerman.» educaţi la Trinity College – se dezvoltau în mod firesc. Cu toate acestea, pepiniera oamenilor de stat era Colegiul Balliol[6], al cărui influent director, Benjamin Jowett, îşi consacra pe faţă talentele didactice unor studenţi „a căror poziţie socială le poate da posibilitatea să obţină funcţii înalte în serviciul public”. Christ Church

6 înfiinţat la Oxford în 1263 de către John de Balliol, fcatăî lui John de Balliol, regQle Scoţiei.

Collège, cunoscut pur şi simplu drept „casa”, era aşezământul special al aristocraţiei bogate şi posesoare de pământuri. Pe vremea tinereţii oamenilor care au guvernat în cel de-al 9-lea deceniu al secolului, Christ Church Collège avea ca director pe Dean Liddell, un om neobişnuit de frumos, de o mare distincţie socială şi cu nişte maniere extraordinar de elegante „care avea o fiică, Alice, foarte admirată de un obscur lector universitar de matematici cu numele Charles Dodgson [7]La Christ Church Collège, activităţile principale erau vânătoarea de vulpi, cursele, o formă nu prea serioasă de crichet şi „nenumărate mese bune, luate în tovărăşia celor mai straşnitipi din lumea aşa cum o cunoşteau ei”…

Atunci când aceşti „tipi” îşi scriau, spre sfârşitul vieţii, memoriile, paginile de început erau ticsite cu note de subsol prin care Charles, Arthur, William şi Francis din zilele de şcoală ale autorului erau identificaţi cu „viitorul şef al statului-major imperial”, „viitorul episcop de Southampton”, ca „*speaker* al Camerei Comunelor” sau ca „ministru plenipotenţiar” la Atena, după caz. Datorită anilor de familiaritate, fiecare ştia ce fel de oameni sunt ceilalţi şi puteau să-şi ceară unul altuia servicii. În împrejurarea în care Winston Churchill, în vârstă de 23 de ani, şi-a exprimat dorinţa de a lua parte la expediţia din 1898 în Sudan, iar comandantul-şef, sir Herbert Kitchener, s-a împotrivit energic, soluţia n-a fost chiar aşa de greu de găsit. Bunicul lui Winston, cel de-al şaptelea duce de Marlborough, care fusese colegul lordului Salisbury în guvernul lui Disraeli, precum şi lordul Salisbury în calitatea lui de prim-ministru l-au ascultat cu bunăvoinţă pe tânăr, promiţându-i să-l ajute. Când acest ajutor se dovedi a fi de mare urgenţă, Winston recurse la secretarul particular al reginei, sir Schomberg McDonnell, „cu care mă văzusem şi pe care îl ştiam de pe când eram copil mic”. Winston îl găsi îmbrăcându-se pentru dineu. După ce îi

7 Dodgson, Charles Lutwidge (1832 - 1898) - matematician englez, autorul, sub pseudonimul Lewis Carrol, al romanului Alice în ţara minunilor.

explică ce îl adusese la el, bărbatul acesta cumsecade îi răspunse: „Am s-o rezolv imediat” şi plecă, lăsându-şi invitaţii în voia Domnului. Aşa se aranjau pe atunci treburile.

Tiparul după care erau educaţi cu toţii era acelaşi, iar scopul educaţiei nu era neapărat spiritul ştiinţific sau un mod exact de a gândi, ci „demnitatea elegantă”, care conferea celui ce o deprindea dreptul la poziţia de gentleman englez, precum şi credinţa nestrămutată că această poziţie este bunul cel mai de preţ pe care îl poate avea un om pe pământ. Condiţia aceasta socială îl obliga însă pe englez să o onoreze. În fiecare cameră a băieţilor de la Eton atârna renumitul tablou, pictat de lady Butler, reprezentând dezastrul de la Majuba Hill, în care un ofiţer cu sabia ridicată şarjează, îndreptându-se spre moarte cu strigătul „*Floreat Etona* l „Poate că – aşa cum s-a sugerat – tocmai acest spirit infiltrat tineretului explica precăderea pe care o avea la ofiţerii englezi bravura faţă de strategie. Şi totuşi, a fi student la Eton însemna pe atunci „să fii pătruns de sentimentul unei superiorităţi lipsite de efort şi să te legeni în conştiinţa unei întâietăţi inatacabile”, îmbrăcaţi în această armură, purtătorii ei aveau o încredere senină în lumea lor şi deplângeau pe toţi cei ce nu făceau parte din ea. Într-o ocazie în care sir Charles Tennant şi unul din partenerii lui de goli se pregăteau să execute o lovitură şi au fost întrerupţi brusc de un necunoscut care s-a repezit să-şi aşeze propria lui minge pe reper, partenerul era cât pe-ce să plesnească de furie. „N-ai de ce să te superi pe el – încercă să-l liniştească sir Charles.

— Poate că nu-i un gentleman, bietul de el”.

Acest mod magic de comportare era invidiat şi imitat cu convingere de către toată aristocraţia continentală (cu excepţia, poate, a ruşilor, care, deşi vorbeau franţuzeşte, nu imitau pe nimeni). Nobilii germani îşi luau unul după altul soţii din Anglia şi purtau costume de şeviot sau raglane, în timp ce în Franţa viaţa celor din *haut monde* se concentra în jurul lui Jockey Club, ai cărui membri jucau

polo, beau whisky şi îl puneau pe Helleu, omologul francez al lui Sargent, să-i picteze îmbrăcaţi în haine trandafirii de vânătoare.

Nu era o întâmplare faptul că admiratul lor model era privit în termeni ecveştri. Gentilomul englez era de neconceput fără calul lui. Încă de pe timpurile în care primul om călare şi-a înălţat statura şi şi-a mărit viteza (iar, odată cu invenţia scărilor, şi puterea de izbire în luptă), animalul acesta l-a deosebit pe conducător de cel condus. Omul călare era simbolul dominării, iar la nicio altă clasă din lume calul nu a reprezentat o parte aşa de intrinsecă a omului ca la aristocraţia engleză. Era atributul puterii ei. Atunci când un scriitor contemporan a vrut să arate cum gândea oligarhia rurală, a folosit termeni ecveştri: ei văd societatea, scria el, ca şi când ar fi compusă dintr-o „aristocraţie puţin numeroasă şi selectă, născută cu cizme-n picioare şi cu pinteni ca să poată călări, şi dintr-o gloată mare şi confuză, născută cu şaua-n spinare şi cu frâul în gură ca să poată fi călărită”.

Prin 1895, calul continua să fie tot aşa de inseparabil şi de omniprezent în viaţa clasei sus-puse ca şi servitorul, deşi mult mai mult îndrăgit decât acesta din urmă. Calul era mijloc de locomoţie, oferea o ocupaţie şi subiecte de conversaţie, inspira dragoste, bravură, poezie şi curaj fizic. Era elementul esenţial al curselor, sportul regilor şi al cavaleriei, elita războiului. Un patrician englez care se gândea cu nostalgie la tinereţe scria că a fost un timp „când priveam viaţa de pe şa şi eram foarte aproape de rai”.

Galeria sălii de licitaţie Tattersall avea duminica seara, atunci când înalta societate se aduna ca să arunce o privire asupra cailor ce urmau să fie vânduţi luni, tot atâta vogă ca şi opera. Nu numai că oamenii se duceau la cursele de cai de la Newmarket, dar aveau sau închiriau case în vecinătate şi locuiau acolo în timpul competiţiei. Cursele se desfăşurau sub controlul celor trei comisari ai lui Jockey Club, ale căror decizii erau fără apel. Trei miniştri care au făcut parte din guvernul lordului

Salisbury, Henry Chaplin, contele de Cadogan şi ducele de Devonshire, au fost într-un moment sau altul comisari de curse. Stăpânirea unei herghelii şi creşterea cailor de curse necesitau o avere mare. Atunci când lordul Rosebery, a cărui soţie făcea parte din familia Rothschild, a câştigat cu calul lui cursa clasică de la Derby, a primit de la Chauncey Depew, din America, o telegramă cu următorul text: „A mai rămas doar raiul”. S-a dovedit totuşi că, prin telegrama lui, Depew îl subaprecia pe Rosebery, fiindcă acesta a mai câştigat derbyul de două ori, în 1895 şi în 1905. Prinţul de Wales a câştigat derbyul în 1896 cu Persimmon, un renumit cal murg cu trupul lung, crescut în propria lui herghelie, a doua oară în 1900, cu Diamond Jubilee, fratele lui Persimmon, şi a treia oară în 1909, pe când era rege, cu armăsarul Minoru. Fiindcă a fost prima victorie de acest fel câştigată de un monarh aflat pe tron, ziua acestei ultime curse a fost şi ziua cea mai mare pe care a trăit-o câmpul de curse de la Epsom. Atunci când culorile regale – purpuriu, roşu-aprins şi auriu – trecură în frunte la turnanta Tattenham, mulţimea scoase un răcnet, iar când Minoru, aflat la egalitate cu rivalul lui, îl depăşi într-o alură furibundă de-a lungul marginii interioare a pistei, oamenii aproape că înnebuniră de emoţie, pentru ca să plângă apoi de bucurie când armăsarul câştigă cu un cap cursa. Au trecut peste frânghii, l-au bătut pe rege peste umăr, i-au strâns mâna şi „chiar poliţiştii şi-au fluturat căştile şi au răguşit ovaţionând”.

Distincţia putea fi dobândită şi de către o „cravaşă” faimoasă, cum a fost lordul Londesborough, preşedintele Clubului Atelajul în patru, cunoscut ca un „tip şic”, expresie care desemna o persoană de o extremă distincţie şi strălucire, şi renumit prin eleganţa atelajelor sale, prin „lustrul, viteza şi stilul” cailor săi de trăsură. Calul de trăsură era ceva mai mult decât un ornament: era esenţial pentru transport şi îşi exercita tirania tocmai datorită acestui rol. Când o nepoată a lui Charles Darwin a fost condusă, în 1900, ca să-l vadă pe lordul Roberts îmbarcându-se pentru Africa de Sud, ea a reuşit să vadă

vaporul, dar nu şi pe lordul Roberts, „fiindcă trăsura a trebuit să se-ntoarcă acasă, ca să nu se obosească caii”. Dacă mătuşa ei, Sara, doamna William Darwin, se ducea să-şi facă cumpărăturile la Cambridge, ea urca pe jos, în urma trăsurii, cel mai mic deal, iar când cursele pe care le avea de făcut erau mai mari de zece mile, trăsura şi caii se-ntorceau acasă şi ea îşi termina vizitele într-o trăsură de piaţă.

Adevărata pasiune a călăreţului se arăta însă la vânătoarea cu gonaci. Galopul peste dunele de nisip împreună cu copoii şi călăreţii, scria Wilfrid Scawen Blunt într-un sonet, îmi dădeau senzaţia că „mi-e calul zmeu cu-aripi, iar eu un zeu”. Vânătorul de vulpi nu se sătura niciodată de fiorii, pericolul şi frumuseţea urmăririi, de tânguirile cornului de vânătoare, de lătratul aţâţat al copoilor, de goana precipitată a călăreţilor îmbrăcaţi în roşu şi a amazoanelor în negru, de săriturile în zbor peste valurile de pământ, peste garduri, ziduri de piatră şi gropi şi chiar de căzături, de oase rupte şi de drumul spre casă în frigul usturător al iernii. Dacă pe timpul acela era o fericire să fii teafăr şi sănătos şi să faci parte din clasele avute, atunci vânătoarea însemna extazul. Devotaţii acestui sport, bărbaţi sau femei, ieşeau la vânat de cinci ori şi, câteodată, de şase ori pe săptămână. Despre Knox, capelanul particular al ducelui de Rutland, se spunea că purta cizme şi pinteni sub sutană şi sub stiharul alb şi că „se gândea la cai chiar şi atunci când era în amvon”. Familia ducelui putea să-şi dea seama după viteza cu care erau spuse rugăciunile de dimineaţă dacă domnul Knox se duce în ziua aceea la vânătoare sau nu.

Domnul Henry Chaplin, popularul nobil de ţară din cabinetul lordului Salisbury, considerat drept prototipul gentilomului rural englez, care se considera reprezentant al intereselor agricole în Parlament, privea la fel de serios şi demnitatea de maestru de vânătoare la Blankney, fără să poată hotărî care din aceste îndatoriri era mai importantă. În timpul dezbaterilor parlamentare sau al şedinţelor de cabinet desena pe documente oficiale mici crochiuri de cai.

Dacă prezenţa lui ca ministru era cerută când se puneau în discuţie probleme care îl priveau, atunci un tren special trebuia să-l aştepte ca să-l ducă acolo unde urmau să se întâlnească a doua zi dimineaţa vânătorii. Undeva, între două staţii, trenul se oprea, domnul Chaplin cobora din el în pantaloni albi şi manta stacojie şi se urca pe rambleu, unde îşi găsea, aşteptându-l, rândaşul şi caii. Cum cântărea aproape 115 kg, era permanent în căutare de cai destul de mari şi de puternici ca să-l poată duce şi adesea „reuşea să dărâme câţiva pe zi". „Era o privelişte frumoasă să-l vezi repezindu-se ca fulgerul spre un gard, încălecat pe unul din caii lui mari". Într-o anumită împrejurare, singura ieşire dintr-un teren era o deschidere făcută într-un gard înalt de mărăcini, unde fusese plantat un «copăcel înconjurat de un gard de fier înalt de 1, 40 m. „Oamenii începură să strige, cerând să li se aducă un topor sau un cuţit, când îl văzură pe castelan venind cu 60 km pe oră, cu monoclu şi nevăzând altceva decât deschiderea din faţa lui. Nimic n-a putut să-l oprească: greutatea lui şi a calului au rupt copăcelul tot aşa de uşor cum ai rupe un beţişor, iar el trecu mai departe fără să-şi dea seama că acolo fusese un obstacol".

Cheltuielile pe care le implica ocupaţia de maestru de vânătoare, care, pe lângă întreţinerea unui grajd propriu, mai implica şi creşterea şi întreţinerea haitelor de câini, nu erau o bagatelă. Atât de extravagantă era pasiunea pentru vânătoare a domnului Chaplin, încât ţinea într-un timp două haite de câini şi vâna pe două terenuri deosebite, astfel că, fie din cauza hergheliei de cai de curse, fie datorită pădurii cu cerbi din Scoţia sau cheltuielilor pe care le făcea primind pe costisitorul său prieten, prinţul de Wales, s-a ruinat până la urmă şi a pierdut moşiile familiei. La una din ultimele sale partide de vânătoare, care a avut loc în 1911, atunci când trecuse de 70 de ani, a căzut de pe cal, rupându-şi două coaste şi perforându-şi un plămân. Înainte de a fi dus acasă însă, a insistat ca trăsura să oprească în satul cel mai apropiat pentru ca să telegrafieze chestorului conservator al

Camerei Comunelor că nu va putea lua parte la vot în seara aceea.

George Wyndham, care a intrat în guvern când a fost numit, în 1902, ministru pentru afacerile irlandeze, se zbătea, ca şi domnul Chaplin, între pasiunea pentru vânătoare şi îndatoririle lui politice. În cazul lui Wyndham însă, datoria nu rămăsese neîntinată de ambiţie, fiindcă el avea intenţia fermă să devină prim-ministru. Întrucât mai scria şi versuri şi avea înclinaţii spre artă şi literatură, viaţa era pentru el plină de alternative dificile. Un „prieten amator de sporturi l-a sfătuit „să nu-mi sacrific viaţa politică şi mi l-a dat pe Harry Chaplin drept exemplu pregnant de om de la care, în tinereţea lui, s-au aşteptat lucruri mai bune”. Era greu să fii de acord cu acest sfat: şi să nu preferi viaţa lipsită de griji a gentlemanilor care coborau la micul dejun în vestoanele lor trandafirii şi încinşi eu un şorţ ca să-şi apere albul imaculat al pantalonilor, sau când, într-o seară de Crăciun, aşa cum. arăta, Wyndham, „ne-am aşezat 39 la masă”, pentru ca a doua zi să plece la vânătoare numai 30. „Astăzi am ieşit din nou cu toţii pe câmp. Trei dintre noi am luat-o înainte cu 50 de lungimi de cal faţă de cei care veneau imediat în urmă. Restul nu se ştie unde erau. Ne-am răspândit pe câmp. Viteza cailor era prea mare ca să-ţi poţi alege locul măcar la o diferenţă de un metru. Făceam şi noi ce puteam, în timp ce câinii schelălăiau pe lângă noi. Niciunul nu-i putea depăşi pe ceilalţi măcar cu o şchioapă. Acestea sunt clipele… – care fac bucuria vânătorii. Nu există ceva asemănător”.

Însă ocupaţia cea mai veche a călăreţului, mai veche decât vânătoarea de vulpi, era războiul. Ofiţerii de cavalerie se considerau crema armatei, deşi, de fapt, se remarcau mai mult prin prestigiu social decât prin gândire şi imaginaţie. Erau „siguri de ei”, avea să scrie mai târziu un ofiţer de cavalerie. „Aveau siguranţa superbă proprie celor care erau tineri pe vremea aceea şi care se trăgeau din clasa şi din neamul lor”. În primii ani de regiment reuşeau ca, bând zilnic vin de Porto şi căzând săptămânal

în cap de pe cal, să se menţină „în starea aceea cronică de toropeală care este ţelul fiecărui ofiţer de cavalerie”. Pasiunea lor era jocul de polo, învăţat pe pământul lui natal de regimentele staţionate în India, iar şarja de cavalerie, esenţa şi culmea strategiei lor. Conducătorii militari ai naţiunii proveneau din cavalerie. Credeau în şarja de cavalerie, aşa cum credeau în biserica anglicană. Drept ofiţer de cavalerie tipic poate fi considerat bărbatul acela magnific şi simpatic, prieten apropiat al prinţului de Wales, „o personalitate marcantă la curte, în cluburi, pe câmpurile de curse şi pe terenurile de vânătoare... una din cele mai strălucitoare vedete militare ale înaltei societăţi londoneze”, colonelul Brabazon din Regimentul 10 de husari. Avea o înălţime de 1, 83 m, trăsături regulate şi simetrice, ochi cenuşii şi strălucitori şi falca de jos puternică, o mustaţă pe care i-ar fi putut-o invidia şi kaiserul, precum şi idei asortate cu această înfăţişare. Făcându-şi declaraţiile, în 1902, în faţa Comitetului pentru apărarea imperiului, în legătură cu; învăţămintele războiului cu burii, în care comandase Corpul imperial de cavalerie, compus din mici proprietari rurali, generalul Brabazon (grad pe care îl avea, atunci) „a electrizat comisia prin relatarea propriilor sale experienţe în lupta la corp şi prin expunerea teoriilor sale privind folosirea armei cavaleriei în război”. „Teoriile acestea – aşa raporta lordul Esher regelui – rezultau din neîncrederea pe care o avusese o viaţă întreagă în armele puse la dispoziţia cavaleriei şi din preferinţa lui pentru atacurile date de oameni înarmaţi cu tomahawk-uri”[8]. În timp ce-şi depunea mărturia, „în maniera atât de caracteristică acestui brav ofiţer... el desenă câteva scheme ale. unei şarje de cavalerie executate în aceste condiţii, care se dovediră a avea un efect paralizant asupra imaginaţiei membrilor comisiei”. Martorul următor, colonelul Douglas Haig, devenit mai târziu şef de stat-major al diviziei de cavalerie care a luat parte la războiul din Africa de Sud, a deplâns

8 Tomahawk - secure mică folosită de indienii din America la aruncat, ca armă de luptă şi vînătoare.;

propunerea de desfiinţare a lăncii şi şi-a afirmat credinţa în *l'arme blanche*[9], adică în sabia de cavalerie, drept armă eficace.

Acasă la el, la ţară, printre arendaşii şi ţăranii lui, între recolte şi animale, pe moşia care domina viaţa districtului, a cărui subîmpărţire mare era „conacul", iar subîmpărţirea mică era satul, pe pământul pe care familia lui îl posedase, îl cultivase şi îl arendaşe şi din care îşi trăsese veniturile timp de generaţii, patricianul englez: prospera în climatul lui natural. Trăia aici din copilărie în strânsă legătură cu natura, cu cerul şi cu copacii, cu ogoarele, cu păsările şi cu căprioarele din păduri. „Eram înzestraţi din belşug cu frumuseţea fără asemănare a căminelor în care eram crescuţi", scria lady Frances Balfour. Maiestuoasele castele – Blanheim al ducilor de Marlborough, Chatsworth al ducilor de Devonshire, Wilton al conţilor de Pembroke, Warwick al ducilor de Warwick, Knole al familiei Sackville, Hatfield al familiei Salisbury – aveau câte trei sau patru sute de camere şi câte o sută de coşuri, iar suprafaţa acoperişurilor putea fi măsurată în acri. Altele, ceva mai mici, fuseseră locuite mult mai multă vreme, ca, de exemplu, castelul Renishaw, locuit de familia Sitwell timp de cel puţin şapte sute de ani. Proprietarii mari şi mici nu conteneau cu mărirea sau modificarea conacului lor şi cu desăvârşirea peisajului. Mutau şi creau coline, scoteau ca din pământ lacuri, abăteau cursurile de apă şi tăiau în păduri luminişuri pe care le agrementau cu un pavilion de marmură pentru a da o direcţie privirilor.

Locuinţele lor se înmulţeau întruna. O casă la oraş „alta pe moşie, o a doua casă la ţară, o cabană de vânătoare într-un comitat din nord, o alta în Scoţia şi, eventual, un castel în Irlanda nu era ceva ieşit din comun. Lordul Salisbury poseda, în afară de castelul său din Hatfield şi de un palat la Londra pe strada Arlington, un conac la Cranborne în Dorsetshire, o vilă în Franţa şi, dacă s-ar fi: ocupat cu vânătoarea, ar mai fi avut o casă în Scoţia şi un grajd de cai de curse în apropiere de Epson sau de

9 Armă albă.

Newmarket. Existau pe atunci în Anglia 115 persoane care posedau câte 50.000 de acri, iar 45 dintre ele posedau, peste 100.000 de acri fiecare, deşi o bună parte din aceste suprafeţe erau reprezentate de pământuri necultivabile din Scoţia, care aduceau venituri mici. Existau între şi 65 de persoane – toate făcând parte din nobilime – care aveau peste 50.000 de acri de pământ şi, pe deasupra, un venit anual de peste 50.000 de lire, iar 15 dintre ele – şapte duci, trei marchizi, trei conţi, un baron şi un baronet – aveau un venit din proprietăţi funciare de peste 100.000 de lire pe an. În toată Marea Britanie, dintr-o populaţie de 44.500.000 de suflete, existau 2.500 de proprietari de pământ care posedau mai mult de 3.000 de acri fiecare şi aveau un venit din proprietăţi funciare mai mare de 3.000 de lire pe an.

Nu se plătea impozit pe veniturile mai mici de 160 de lire pe an şi în această categorie intrau aproximativ 18 până la 20 de milioane de oameni. Dintre aceştia, aproape 3 milioane lucrau în sectorul nemanual sau de servicii – funcţionari, vânzători de prăvălie, comercianţi, hangii, fermieri şi învăţători – şi aveau un venit mediu de 75 de lire pe an. 15 milioane şi jumătate erau muncitori manuali, soldaţi, marinari, poştaşi, poliţişti şi servitori la ferme sau prin case „care aveau un venit mai mic de 50 de lire pe an. Limita venitului impozabil era stabilită la 55 de lire pe an, sau la 21 de şilingi şi 8 pence pe săptămână, pentru o familie compusă din cinci persoane. Servitorii dormeau prin poduri sau în subsoluri fără ferestre. Lucrătorii agricoli locuiau în case pentru care plăteau un şiling pe săptămână şi lucrau pe câmp, cu coasa, cu plugul sau cu secera, din clipa în care se auzea mugetul cornului celui mare, la ora 5 dimineaţa, şi până la căderea nopţii. Reparaţia caselor care începeau să putrezească sau prin ale căror acoperişuri trecea apa depindea de bunăvoinţa proprietarului, iar dacă acesta nu avea grijă de lucrătorii săi atunci când nu mai erau în stare să-şi câştige pâinea, ei îşi sfârşeau zilele la azilul de săraci. Muncitorii de pe moşii – rândaşii, grădinarii, tâmplarii, potcovarii, crescătorii de

vite şi muncitorii de pe ogoare –, ale căror familii trăiseră pe vreo moşie de tot atâta vreme ca şi proprietarii acesteia, munceau „cu toată inima şi cu pasiune… Era în joc mândria lor”.

De la deschiderea sezonului de vânătoare a cocoşilor de munte, în august, şi până la reluarea lucrărilor Parlamentului, în ianuarie, marii moşieri se invitau în ospeţie unii pe alţii, la petreceri care durau cu săptămânile şi la care participau 20 până la 50 de invitaţi. Din cauză că fiecare oaspete îşi aducea cu el şi servitorul, gazda trebuia să hrănească până la 100 de oameni, iar într-o împrejurare, la Chatsworth, 400 de guri suplimentare pe tot timpul cât a durat reuniunea. Distracţia favorită era vânătoarea, la care participanţii trebuiau să dea dovadă că sunt rezistenţi şi buni trăgători. Erau asistaţi de câte un încărcător şi – echipaţi cu trei sau patru puşti, cu care doborau un număr nemăsurat de mare de animale mici, izgonite din desişuri de o armată de hăitaşi. Din comitat în comitat, în Scoţia şi înapoi în Anglia, cu urma însângerată de mii de păsări şi de iepuri morţi, nobilimea era în continuă mişcare r la Sandringham ca să vâneze păsări şi iepuri cu prinţul, în Wiltshire ca să vâneze – în mantale. albastre şi galben spălăcit în loc de mantale stacojii cu copoii ducelui de Beaufort, printre lacurile, stâncile şi prin pădurile necălcate de picior de om ale Scoţiei ca să vâneze, stând la pândă, cerbul; la petreceri de Crăciun, la serbările prilejuite de majoratul copiilor şi, din când în când, la Homburg sau la Marienbad pentru ca să-şi cureţe stomacurile sătule până la refuz, astfel ca circuitul să poată începe din nou. În legătură eu vânătorile de cerbi se istoriseşte că domnul Chaplin, obligat să se strecoare la loc deschis ca să-şi aducă cerbul în bătaia puştii, a fost admonestat de însoţitorul său scoţian, care i-a spus şoptind: „Tupilaţi-vă, domnule, tupilaţi-vă! Aveţi nişte şolduri atât de măreţe, încât mă tem că are să vă vadă cerbul”.

Gentilomii îşi petreceau dimineţile pe terenurile de vânătoare. Doamnele coborau la micul dejun cu pălăriile

pe cap, în timp ce la ceaiul de după-amiază domneau în salon îmbrăcate în rochii de interior pretenţioase „confecţionate eventual din satin „*cau de Nil* drapate cu *mousseline de soie*”, ţesute cu fire de aur şi cu garnitură de zibelină la tivuri şi la gât”. Dineurile de gală aveau loc în ţinută de ceremonie. Cât era ziua de mare, armate de servitori alunecau tăcute prin castel, aducând, înainte de scularea din pat, ceşti de ceai şi ziarul *Times*, urcând pe scări apă pentru baie şi cărbuni pentru căminuri, umplând vazele cu flori proaspete, murmurâna „înălţimea-sa – este în biblioteca cea mare”, făcând să răsune gongul pentru ora mesei, iar seara cameristele aşteptau să fie chemate ca să desfacă corsetul stăpânei lor înainte de culcare.

Fiecare din oaspeţii invitaţi la reuniune îşi avea numele înscris pe un carton introdus într-o ramă de alamă fixată pe uşa camerei sale de culcare, iar un carton corespunzător era aşezat lângă tabloul cu clopoţei din oficiul majordomului. La repartizarea camerelor trebuiau luate în considerare legăturile amoroase cunoscute, chiar dacă nu erau mărturisite. Atâta timp cât partenerii acestor infidelităţi de interior nu făceau nimic ce ar fi putut provoca un scandal public din partea soţiei ultragiate sau a soţului încornorat, n-aveau decât să trăiască după pofta inimii. Principiul de la care nu se făcea nicio derogare era acela de a se împiedica orice etalare a purtărilor imorale în faţa claselor de jos. Din punctul acesta de vedere, codul era strict, în cercul închis al clasei conducătoare, păcatul de neiertat era acela de a expune ridicolului pe vreun membru al grupului: niciun apel la Curtea de divorţuri şi nicio publicitate care să-i discrediteze pe membrii ei ca grup social. Dacă – ceea ce era regretabil – un soţ refuza cu desăvârşire să fie îngăduitor şi ameninţa cu procesul, toţi arbitrii înaltei societăţi, incluzând, dacă era necesar, şi pe prinţul de Wales (în ciuda reputaţiei lui, care cu greu putea fi considerată fără cusur), se coalizau ca să-l oprească. El n-avea dreptul – i se reamintea – să-şi expună clasa unui asemenea scandal. Datoria lui era să salveze aparenţele şi să prezinte un chip imaculat privirilor

vulgului, învins, bărbatul asculta, chiar cu condiţia, aşa cum a fost cazul, unei perechi, de a nu vorbi cu soţia lui timp de 20 de ani decât în public.

În lumea lor somptuoasă şi risipitoare, legea firească era satisfacerea egoistă a poftelor. Excentricii notorii, aşa cum a fost nocturnul duce de Portland, sau autocraţii arţăgoşi, ca sir George Sitwell şi sir William Eden, erau doar. nişte reprezentanţi specifici ai clasei lor, în care obiceiul ca fiecare să facă ce-i trăsnea prin cap era împins până la ultimele limite. Celor mai mulţi dintre ei însă le venea uşor să facă pe agreabilii atunci când totul era astfel aranjat ca să-i menţină într-o stare de confort şi de linişte sufletească şi ca viaţa celor mari şi bogaţi să fie o continuă plăcere.

Rezultatul se vedea în manierele lor trufaşe. Atunci când: colonelul Brabazon, care afecta o dificultate la modă în pronunţarea lui r, a ajuns cu întârziere într-o staţie de cale ferată, unde a fost informat că trenul pentru Londra tocmai plecase, el i-a ordonat şefului de gară: „Atunci adă-mi altul”. Nobilii, cărora nu le plăcea să aştepte în frig. Într-o staţie de cale ferată provincială sau să facă o călătorie cu viteză redusă într-un tren local, aveau obiceiul să comande trenuri speciale, care costau câte 25 de lire pentru o distanţă medie. Printre ei, nu puţini erau aceia care, ca şi regina Victoria, nu văzuseră în viaţa lor un bilet de tren. Doamnele purtau rochii cu modele unice, desenate special pentru fiecare în parte de Worth sau Doucet, care acordau fiecărei cliente tot atâta atenţie ca şi când i-ar fi făcut portretul. „Numai aşa ca să fie altfel decât celelalte”, frumoasa Daisy, prinţesă de Pless şi englezoaică din naştere, a pus să i se coase „o bordură de violete adevărate” pe trena rochiei ei de curte, făcută din dantelă transparentă, dublată cu şifon albastru şi presărată cu ţechini de aur.

Hrăniţi din privilegii, patricienii prosperau. Cel puţin cinci dintre miniştrii mai importanţi din guvernul lordului Salisbury aveau o înălţime de peste 1, 80 m, cu mult peste înălţimea normală de pe timpul acela. Dintre cei 19

membri ai cabinetului, toţi, în afară de doi, au ajuns la o vârstă de peste 70 de ani, şapte au trecut de 80 de ani, iar doi de 90, şi asta într-o vreme când speranţa medie de viaţă a unui copil de sex masculin era, la naştere, de 44 de ani şi a unui bărbat ajuns la 21 de ani, de 62. Datorită traiului îmbelşugat şi trândav, ei dobândeau o anumită calitate, pe care lady Warwick n-a putut s-o definească decât prin cuvintele: „Au un aer…!”

Din când în când, vuietul acela îndepărtat care plutea în atmosfera socială le provoca temeri nedesluşite faţă de schimbările ce puteau veni ca să le strice joaca. După masă, la un pahar de porto, domnii vorbeau despre progresul democraţiei şi despre ameninţarea socialismului. Caricaturile din ziare îl prezentau pe John Bull privind peste gard la un taur numit clasa muncitoare. Deşi cea mai mare parte dintre oameni erau conştienţi de problemele care se puneau, fără să se gândească însă la vreo schimbare mai importantă a stărilor prezente, erau totuşi unii care se simţeau profund îngrijoraţi. Tânărul Arthur Ponsonby vedea în fiecare seară, de-a lungul taluzului dintre Westminster şi podul Waterloo, „gloata mizerabilă a decăzuţilor, lipsiţi de adăpost şi nenorociţi, dormind pe bănci”, şi din această cauză a rupt-o cu tradiţia de curtean a tatălui şi fratelui său, pentru a se face socialist. Lady Warwiek încerca să-şi înăbuşe îndoielile care o rodeau în legătură cu viaţa ei dedicată plăcerilor prin „accese periodice de filantropie”, motivate de „o dorinţă nestăpânită de a ajuta ca situaţia să se-ndrepte şi din convingerea profundă că, aşa cum stăteau lucrurile, nu erau în regulă”. În 1895, citind în *Clarion* atacul lui Robert Blatchford, redactorul socialist al jurnalului, contra unui mare bal pe care îl dăduse la castelul Warwiek ca să sărbătorească înălţarea soţului ei la titlul pe care îl moştenise, se repezi mânioasă la Londra, lăsând în urma ei o casă plină de oaspeţi, ca să-şi înfrunte inamicul. îi explică lui Blatchford că într-o iarnă aspră ca aceea, când multă lume nu găsea de lucru, serbările date de familia Warwiek ofereau multora o ocupaţie. Domnul Blatchford îi expuse,

la rândul lui, frumoasei vizitatoare caracteristicile muncii productive şi principiile teoriei socialiste. Aceasta s-a întors la Warwiek cu capul plin de idei noi şi confuze, consacrându-şi apoi energia, banii şi influenţa propagării lor, spre marea încurcătură a celor din cercul ei.

Lady Warwiek era o persoană expusă la influenţe, dar nu reprezenta o tendinţă. Ca naţiune, Marea Britanie făcea vecinilor ei, în 1895, impresia unei supremaţii lipsite de griji, care îi irita. Atitudinea numită „splendida izolare" era atât o stare de spirit, cât şi una de fapt. Marea Britanie nu-şi bătea prea mult capul cu inamicii ei potenţiali, nu simţea nicio nevoie să aibă aliaţi şi n-avea prieteni. Într-o lume în care alte energii naţionale făceau să sară-n aer vechile îngrădiri, această stare fericită nu dădea prea mari speranţe într-o stabilitate prelungită. La 20 iulie 1895, când guvernul Salisbury nu împlinise nici măcar o lună de la venirea la putere, a fost înfruntat pe neaşteptate şi în mod surprinzător dintr-o direcţie neprevăzută, şi anume de către Statele Unite. Litigiul se referea la o porţiune de frontieră, de mult disputată, dintre Guyana britanică şi Venezuela. Pretinzând că englezii îşi măreau teritoriul în dauna lor, prin violarea doctrinei Monroe [10]r venezuelanii îmboldiseră Statele Unite să extindă şi asupra lor această faimoasă umbrelă, insistând ca ele să arbitreze conflictul. Deşi preşedintele american, Grover Cleveiand, era un om cu judecată sănătoasă şi cu bun simţ, totuşi, concetăţenii lui erau într-o stare de spirit din ce în ce mai arogantă şi, aşa cum a remarcat Rudyard Kipling, după cum – pentru a-şi revărsa asupra cuiva sentimentele şovine – Franţa avea Germania, iar Anglia Rusia, tot aşa şi America avea Anglia, singura ţară potrivită pe care „oratorul american o putea călca în picioare". La 20 iulie, ministrul de externe al lui Cleveiand, Richard Olney, i-a trimis Marii Britanii o notă

10 Doctrină formulată în 1823 de James Monroe (1758 - 1831), al cincilea preşedinte al Statelor Unite, conform căreia orice amestec al unui stat european în treburile republicilor spaniolo- americane era considerat ca un act ostil fată de Statele Unite, iar cele două continente americane nu mai erau deschise stabilirii de colonii europene.

diplomatică în care se declara că nerespectarea doctrinei Monroe va fi „considerată ca un act de ostilitate faţă de Statele Unite”, pe care el le descria, în termeni de o agresivitate nu prea voalată, ca „stăpâne pe situaţie şi invulnerabile faţă de orice provocare”.

Din punctul de vedere al uzanţelor diplomatice, limbajul era cu adevărat surprinzător. Venit din partea lui Olney însă, el avea un caracter de provocare intenţionată, fiindcă, după cum spunea el, „pe timpul acela Statele Unite erau în ochii englezilor o cantitate complet neglijabilă”, astfel încât era convins că „numai cuvintele grele puteau fi eficace”. Însă asupra lordului Salisbury, care făcea şi pe propriul lui ministru de externe, ele nu avură niciun efect. Nu era dispus să răspundă acestui fel de împunsătură după cum n-ar fi răspuns croitorului său care l-ar fi provocat pe neaşteptate la duel. Afacerile externe fuseseră îndeletnicirea lui timp de 20 de ani. Participase, în 1878, la Congresul de la Berlin împreună cu Disraeli şi manevrase prin toate întortochelile acelei complicaţii perpetue care era chestiunea balcanică. Metoda lui nu se asemăna cu cea a lordului Palmerston, pe care prinţul de Wales îl admira fiindcă „nu şovăia niciodată şi ştia să pună piciorul în prag”. Problemele de politică externă nu mai erau aşa de simple ca pe timpurile de glorie ale lordului Palmerston, iar lordul Salisbury nu încerca să obţină succese spectaculoase în rezolvarea lor. Victoriile diplomaţiei, spunea el, se câştigă „printr-o serie de avantaje microscopice, printr-o sugestie judicioasă într-un caz, printr-o politeţe oportună în altul, printr-o concesie înţeleaptă la un moment dat şi printr-o persistenţă clarvăzătoare în altul, printr-un tact permanent treaz, printr-un calm neclintit şi printr-o răbdare pe care să nu o poată zdruncina nicio nebunie, nicio provocare şi nicio gafă”. El considera însă că aceste rafinamente diplomatice ar fi fost irosite în van atunci când era vorba de o democraţie ca Statele Unite, tot aşa după cum socotea că votul este un lucru prea bun pentru clasa muncitoare. De aceea, lăsă pur şi simplu fără răspuns nota lui Olney timp

de patru luni.

Atunci când a răspuns în sfârşit, la 26 noiembrie, n-a făcut altceva decât să observe rece că „frontiera în litigiu a Venezuelei n-are de-a face câtuşi de puţin cu vreuna din chestiunile tratate cu preşedintele Monroe” şi să refuze categoric să supună unui arbitraj „hotarele unei posesiuni britanice care a aparţinut tronului Angliei «că dinainte ca republica Venezuelei să fi luat fiinţă”. Nu şi-a dat nici măcar silinţa să asculte de prima regulă a diplomaţiei: să lase loc pentru negocieri. Refuzul acesta categoric întrecea însă orice măsură, chiar pentru Cleveland. Într-un mesaj adresat Congresului la 17 decembrie, el aducea la cunoştinţă că, după ce un comitet american de anchetă va fi studiat şi stabilit o linie de frontieră, orice extindere engleză peste această linie va fi considerată ca o „agresiune premeditată” contra drepturilor şi intereselor Statelor Unite. Cleveland deveni un erou. Un uragan de şovinism mătură ţara. „Război, dacă este necesar”, proclama ziarul *Sun* din New York. Cuvântul „război” începu să fie folosit în curând cu atâta nesăbuinţă de parcă ar fi fost vorba de o expediţie contra irochezilor sau a piraţilor din Africa de Nord.

Marea Britanie rămase uluită, iar opinia publică se împărţi după partide. Pe liberali îi nemulţumea tonul arogant al lordului Salisbury, în timp ce conservatorii erau înfuriaţi de îngâmfarea americană. „Niciun englez pătruns de ideea imperială – scria jurnalistul şi romancierul conservator Morley Roberts în scrisoarea lui către *Times* – nu poate privi decât cu dispreţ doctrina Monroe. Englezii şi nu locuitorii Statelor Unite reprezintă puterea cea mai mare în cele două Americi şi niciun câine dintr-o republică oarecare n-are dreptul să deschidă gura şi să latre fără permisiunea noastră”. Dacă tonul întrecea măsura, ofensa era reală. Deşi absurditatea litigiului era recunoscută de ambele părţi ale Atlanticului, totuşi, spiritul războinic se dezlănţui, iar sângele începu să fiarbă. Agresivitatea născută din putere şi prosperitate ieşi la suprafaţă. Disputa devenea din ce în ce mai greu de rezolvat, când,

din fericire, o a treia forţă provocă diversiunea necesară.

Nimeni nu era mai folositor ca mijloc de atragere a animozităţilor altor naţiuni decât împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei, omul care a îndeplinit funcţia de catalizator al epocii sale. Arzând permanent de dorinţa de a scoate în relief importanţa lui şi a ţării sale, de a juca un rol, de a lua o poză, de a întoarce cursul istoriei, kaiserul nu lăsă să-i scape nicio ocazie favorabilă. Era avid de influenţă şi, de obicei, o avea.

La 29 decgmbrie 1895, vechiul conflict dintre Republica Burilor din Transvaal şi englezii din Colonia Capului a fost declanşat prin raidul lui Jameson. Aflată nominal sub suveranitate britanică, dar de fapt independentă, Republica Burilor era un obstacol în faţa expansiunii posesiunilor britanice de-a lungul Africii şi ţară opresoare a uitlenderilor care trăiau între graniţele ei. Ca uitlenderi erau cunoscuţi englezii şi alţi străini care, atraşi de aur, veniseră în masă şi se stabiliseră în Transvaal, până când au ajuns să-i depăşească ca număr pe buri, care refuzau să le acorde dreptul de vot, spre marea nemulţumire a noilor veniţi. La sugestia lui Cecil Rhodes, acel geniu veşnic la pândă al imperialismului, doctorul Jameson trecu în fruntea a 600 de călăreţi frontiera burilor cu intenţia să provoace o răscoală a uitlenderilor, să răstoarne guvernul şi să aducă această republică sud-africană sub control britanic. Deşi trupa lui a fost surprinsă şi capturată în decurs de trei zile, totuşi, această acţiune a declanşat o succesiune de evenimente al căror efect avea să se arate din plin patru ani după aceea.

Pentru moment, evenimentele acestea îi oferiră kaiserului, omul care pândea permanent o ocazie favorabilă, momentul să se manifeste. El îl felicită telegrafic pe Kruger, preşedintele Republicii Burilor, pentru succesul pe care l-a avut în respingerea invadatorilor, „fără să apeleze la ajutorul puterilor prietene”. Aluzia că un asemenea ajutor i-ar sta la dispoziţie dacă l-ar cere cumva în viitor era clară. Dintr-odată, privirile tuturor englezilor se îndreptară – aşa cum

se întorc capetele spectatorilor la un meci de tenis – de la America spre Germania, iar furia lor se abătu de la preşedintele Cleveland, considerat improbabil ca agresor, spre kaiser, care prezenta într-o măsură mult mai mare un asemenea pericol. Telegrama kaiserului către Kruger a fost una din cele mai energice acţiuni ale lui, care însă a contribuit la desăvârşirea propriei lui încercuiri, de care kaiserul se temea cel mai mult. Ea dădea pe faţă o duşmănie care i-a înfiorat pe englezi. Din momentul acela, mintea celor care dirijau politica britanică începu să fie preocupată de posibilitatea ca izolarea să se dovedească mai degrabă periculoasă decât splendidă.

Deşi anul 1895 a fost bogat în evenimente care au produs o mare impresie, totuşi, întâmplarea care a zguduit înalta societate s-a produs cu două luni înainte de venirea conservatorilor la putere. Judecarea şi condamnarea lui Oscar Wilde, pe baza paragrafului 11 al decretului de modificare a Codului penal, pentru „acte de indecenţă flagrantă între bărbaţi” a distrus un strălucit om de litere şi a spulberat starea de spirit decadentă pe care el o simboliza.

Problema decadenţei fusese ridicată în mod viguros, cu doi ani mai înainte, de către Max Nordau în *Die Entartung*[11], o carte care a provocat mari discuţii. Pe parcursul a 600 de pagini de o furie morbidă şi crescândă se urmăreşte decadenţa care s-ar ascunde în realismul lui Zola, în simbolismul lui Mallarmé, în misticismul lui Maeterlinck, în muzica lui Wagner, în dramele lui Ibsen, în picturile lui Manet, în romanele lui Tolstoi şi în filosofia lui Nietzsche, în îmbrăcămintea de lână a doctorului Jaeger, în anarhism şi în socialism, în veşmintele femeilor, în nebunie şi sinucidere, în bolile mintale şi în patima stupefiantelor, în dans şi în desfrâul sexual, care se îmbinau toate ca să dea naştere unei societăţi fără stăpânire de sine, fără disciplină sau ruşine şi care „se îndreaptă spre pieirea ei sigură, fiindcă este prea epuizată şi prea moleşită pentru a mai putea duce la îndeplinire sarcini importante”.

11 Degenerarea.

Wilde, ascultând de îndatoririle unui decadent, se angajase deja pe calea care urma să-l ducă la distrugere. Ca estet, sibarit şi om de spirit, fusese protejat până atunci de către platoşa succesului. Conversaţia sa excepţională fermeca prietenii, după cum piesele lui încântau publicul. Însă mândria lui de artist se transformase în înfumurare şi poftele îi scăpaseră de sub control, astfel că se îngrăşă, se fleşcăi şi făcu guşă, iar – aşa cum remarcase un prieten de-al lui – „toate calităţile lui rele începură să i se arate pe chip”. Nu-l mai satisfăcea succesul, fiindcă saţietatea pretindea ca el să guste şi ultima senzaţie, aceea a ruinei. „Eram o problemă – a spus el într-o tristă mărturisire despre sine însuşi – pentru care nu exista soluţie”. Şi-a grăbit arestarea dând în judecată pentru calomnie pe marchizul de Queensberry. Procesele care au urmat au smuls cortina discreţiei de care se servea înalta societate, dând posibilitate tuturor să privească, înfioraţi de groază, licărul livid al viciului: codoşi, prostituate masculine, camere de hotel rezervate pentru întâlniri cu un valet, cu un rândaş sau cu un barcagiu cules de pe plajă, precum şi fantoma şantajului. N-au fost aduse niciun fel de acuzaţii contra lordului Alfred Douglas, fiul marchizului de Queensberry, tânărul proaspăt şi seducător care a împărtăşit cu Wilde aceste practici, precum şi societatea şi afecţiunea lui. Nu s-a intentat, de asemenea, nicio acţiune penală contra lordului Arthur Somerset, un fiu al ducelui de Beaufort şi prieten al prinţului de Wales, care a fost găsit, în 1889, într-un bordel pentru homosexuali cu ocazia unei razii poliţieneşti. I s-a permis chiar s-o şteargă pe furiş şi să trăiască după pofta inimii pe continent, în timp ce prinţul îi cerea lordului Salisbury să-i dea voie tânărului să-şi viziteze din când în când pe tăcute părinţii în ţară „fără să-i fie teamă că va fi arestat pe baza acuzaţiei groaznice care i se aduce”.

Frank Harris, editorul de pe atunci al lui *Fortnightly Review*, socotea că solidaritatea clasei conducătoare se va strânge protectoare în jurul prietenului său Oscar, ca şi în cazul lordului Arthur. Presupunea că prejudecăţile

aristocratice constau în favorizarea omului excepţional faţă de cel de rând şi că se aplică în aceeaşi măsură lordului, milionarului şi „omului de geniu”. S-a înşelat. Wilde făcuse greşeala de neiertat de a atrage atenţia publicului asupra păcatelor sale. Ca artist şi intelectual surprins în depravare sexuală, el a stârnit strigătele de mânie ale filistinilor şi a aruncat publicul britanic în cel mai violent dintre-accesele sale periodice de moralitate. Judecătorul era rău-voitor, publicul insultător, înalta societate, pe care o amuzase, i-a întors spatele, birjarii şi vânzătorii de ziare îşi spuneau unii altora glume vulgare în legătură cu „Gscar”, presa îl insulta, cărţile sale erau retrase din vânzare, iar numele şters de pe afişele care anunţau *The importance of Being Earnest* *, cel mai strălucitor giuvaier al lui Wilde, care se juca în faţa unui public vrăjit... Prăbuşirea lui, spunea gentilomul-socialist H. M, Hyndman, „a fost cel mai penibil lucru pe care l-am cunoscut în lumea literară”. Odată cu ea s-a risipit în Anglia, dacă nu şi pe continent, boarea galbenă a decadenţei fin *de siècle*.

Niciun alt scriitor n-ar fi putut să reprezinte un contrast mai mare între oamenii de litere şi nici să contribuie mai mult la reîntronarea respectabilităţii decât acela care a fost numit în funcţia de „poet laureat” ** la sfârşitul aceluiaşi an, 1895, de către lordul Salisbury. Postul acesta rămăsese vacant de la moartea lui Tennyson, în 1892, fiindcă nici domnul Gladstone, nici lordul Rosebery, care-şi luau în serios răspunderea lor faţă de literatură, nu putuseră să găsească un succesor demn de poetul dispărut.

— Datorită apucăturilor şi părerilor sale dezolante, Swinburne era, cu toată părerea de rău, o persoană „absolut imposibilă” (deşi domnul Gladstone „îi admira talentul”), William Morris era socialist, Hardy era cunoscut deocamdată numai prin romanele sale, iar talentele poetice mai tinere tindeau să poarte culorile publicaţiei *Yellow Book* * * * şi ale „Decadei Mauve”. Desigur că tânărul anglo-inaian Rudyard Kipling făcuse să răsune o

notă virilă şi imperială în cartea lui din 1892, *Barrack Room Ballads* * * **, însă limba pe care o folosea era mai

Ce înseamnă să fi onest.

Poet care primeşte salariu ca funcţionar al casei regale britanice şi care scrie poezii în legătură cu evenimente importante din viaţa statului.

Cartea galbenă – publicaţie ilustrată trimestrială, apărută între-anii 1894 şi 1897, la care au colaborat Aubrey Beardsleyv Max Beerbohm, Henry James, Walter Sickert şi mulţi alţi scriitori şi artişti renumiţi.

Baladele camaraderiei.

degrabă rudimentară, astfel că nici el, nici W.E. Henley sau Robert Bridges nu puteau fi luaţi în consideraţie. Toţi ceilalţi candidaţi erau nişte mediocrităţi, iar unul din ei, sir Lewis Morris, era autorul unei compoziţii pe care un contemporan a denumit-o „cel mai spiritual lucru rostit vreodată spontan în Anglia”. Morris, care era autorul unui poem plin de căldură sufletească, intitulat *The epic of Hades* *, şi care avea mare nevoie de postul de poet laureat, s-a plâns lui Oscar Wilde, înainte de prăbuşirea acestuia, că „există o conspiraţie a tăcerii contra mea, o conspiraţie a tăcerii. Ce-ar trebui să fac, Oscar?” „Alătură-i-te şi dumneata”, i-a răspuns Wilde.

Plecând de la principiul că în materie de poezie, ca şi în materie de episcopi, unul putea face o treabă tot aşa de bună ca şi oricare altul, lordul Salisbury l-a numit, atunci când a ajuns prim-ministru, pe Alfred Austin în funcţia de poet laureat. Jurnalist de o nuanţă ultraconservatoare, fondator şi editor al publicaţiei *National Review*, Austin era şi autorul unor versuri înaripate de actualitate, ca, de exemplu, acelea pe care le-a scris cu ocazia morţii lui Disraeli. Atunci când unul din prietenii lui i-a atras atenţia că poemele lui conţineau greşeli gramaticale, Austin i-a răspuns: „Nu îndrăznesc să le modific. Aşa îmi vin de sus”. Era un om mic de statură – de numai 1, 52 m –, cu faţa rotundă şi cu o mustaţă albă, bine îngrijită, care, în calitatea lui de colaborator cu articole privind politica externă a conservatorilor, semnate „Diplomaticus”, era un

cunoscut personal al primului ministru şi un vizitator obişnuit al castelului Hatfield. Îşi începuse cariera în calitate de corespondent de război, în 1870, luând un interviu lui Bismarck, la Versailles, pentru ca peste 30 de ani să fie obligat să ajungă la penibila concluzie că Germania, în războaiele ei dintre anii 1859 şi 1870, „a recurs, în mod incontestabil, la mijloace pe care n-ar fi conceput să le folosească Alfred cel Mare sau vreun ministru englez modern”. Deşi cea mai populară lucrare a lui de până atunci fusese o carte de proză despre grădinile englezeşti, totuşi, la numai două săptămâni de la numirea sa ca poet laureat, a depăşit toate aşteptările cu un poem

— Epopeea infernului.

publicat în *Times* prin care glorifica isprava doctorului Jameson:

În urbea cu filoane de aur
Sunt mame, copii şi fecioare
Care ne strigă „haideţi odată, fie-vă milă.
Şi-atunci ce putea face un bărbat curajos?
Aşa c-am trecut râul şi-am pornit în galop înainte.
Cât îi ţinea vlaga pe caii noştri.
Mai întâi spre est şi apoi spre nord
Peste păşunile cu văi şi cu dealuri.

Cum unele ecouri ale ilarităţii provocate de această capodoperă au ajuns la regină, ea a cerut informaţii lui Salisbury, care a fost nevoit să admită că prima manifestare a puternicelor sentimente ale noului său laureat „era, din nefericire, pe gustul galeriei teatrelor de mâna a treia, unde este cântată cu înfocare”. Salisbury nu şi-a dat niciodată osteneala să explice de ce l-a ales pe Austin, arătând doar în treacăt că „Austin a dorit-o”, iar faptul că această alegere nu onora arta poetică naţională era ceva ce se potrivea foarte bine modului de a gândi britanic.

Aşa cum a arătat un observator american, englezul se considera cetăţeanul cel mai bine guvernat din lume, chiar dacă, în opoziţie fiind, era convins că titularii ministerelor duceau ţara de râpă. Forma englezească de guvernământ

„este lucrul de care cetăţeanul este deosebit de mândru… şi el are o încredere de neclintit în probitatea oamenilor de stat”. Austin era reprezentantul acestei mândrii reconfortante. În radioasa vară a anului jubiliar 1897*, un vizitator l-a găsit, îmbrăcat într-un costum din pânză de in şi pe cap cu o pălărie de panama, stând pe un scaun de răchită cu spătar înalt aşezat pe pajiştea casei lui de la ţară şi savurând o conversaţie cu lady Paget şi lady Windsor. Îşi propuseseră ca fiecare din ei să spună cam cum îşi imagina paradisul. Dorinţa lui Austin era cu adevărat nobilă. Dorea să stea într-o grădină şi să primească o avalanşă de telegrame care să anunţe, rând pe rând, o victorie englezească pe mare şi o victorie englezească pe uscat.

— Anul în care s-au sărbătorit 60 de ani de domnie a reginei Victoria.

Membrii Camerei Lorzilor – acum, când conservatorii îi înlocuiseră pe liberali – se puteau rezema comod în fotolii, lăsându-se pradă înclinaţiei lor fireşti de a lucra cât mai puţin posibil. În ultimii ani ai guvernării liberale îşi scuturaseră apatia şi se puseseră în mişcare ca să „evite demoralizarea” produsă de legislaţia radicală şi respinseseră de aceea legea răspunderii patronilor, legea consiliilor districtuale, destinată să democratizeze organele locale de conducere, şi, în sfârşit, legea pentru autonomia Irlandei. În ultima lui cuvântare, de la 1 martie 1894, Gladstone avertizase solemn că diferenţele dintre „tendinţele fundamentale” ale celor două Camere ajunseseră cu un an înainte la un punct care impunea găsirea unei soluţii pentru „această înspăimântătoare opoziţie de idei şi pentru acest conflict continuu în probleme de principiu şi de importanţă primordială”. Se făcuseră multe propuneri de restructurare a Camerei Lorzilor cu scopul de a se restabili echilibrul politic atunci când la guvern erau liberalii şi de a se înlătura astfel motivele de critică. Acum însă; când o stare de armonie fericită succedase conflictului, urgenţa nu mai era atât de mare. Avertismentul lui Gladstone fusese uitat, iar lorzii

puteau să-şi reia calmul lor obişnuit.

Din cei 560 de membri ai Camerei Lorzilor, mulţi nobili, cei „de la capătul ţării”, nu-şi ocupau niciodată fotoliile. Alţii apăreau numai în perioada de criză, astfel că de fapt nu participau regulat la şedinţe decât ceva mai mult de 50 de lorzi. Aşa cum a spus lordul Newton, „Camera Lorzilor este cea mai amabilă adunare din câte există”, care ascultă până la capăt nişte vorbitori pe care Camera Comunelor nu i-ar urmări nici măcar cinci minute. Dezbaterile ei erau „întotdeauna politicoase” şi conduse cu o reţinere care părea să indice „o detaşare care merge până la indiferenţă”. Animozităţile partinice erau ascunse „sub un văl de curtoazie studiată”. Auditoriul nu era stimulant, în special pentru liberali, al căror lider, lordul Rosebery, se plângea că „fiecare ascultător dă impresia unei profunde oboseli şi plictiseli”.

Pe timpul când prim-ministru era lordul Salisbury, Camera Lorzilor se afla cu totul sub influenţa lui, deşi conducătorul ei nominal era lordul-cancelar, care avea calitatea de *speaker*. Această funcţie era deţinută acum de lordul Halsbury, de origine burghez, eu numele de Hardinge Giffard, membru al uneia din cele mai vechi familii din Anglia. Întemeietorul ei luptase la Hastings* şi a fost ridicat mai târziu la rangul de conte de Buckingham de către William Rufus *. Deşi dreptul la titlu s-a stins în generaţia următoare, familia a continuat să se dezvolte cu vigoare, dacă nu şi în avere, astfel că vioiul lord-cancelar, care avea 72 de ani pe timpul acela, a ajuns până la vârsta de 98 de ani. Mic şi îndesat ca domnul Pickwick, cu picioare scurte, obrajii roşii, smocuri albe de păr deasupra urechilor şi cu o expresie plină de umor, lordul Halsbury era, în ciuda manierelor sale cordiale, un opozant îndârjit, de neînduplecat în relaţiile cu solicitanţii şi avea o memorie căreia nu-i scăpa nimic. Purta redingotă, pălărie tare cu boruri rotunde şi cu fundul pătrat, cravata „patriotică” a conservatorilor şi – după spusele unui membru mai tânăr al Camerei Lorzilor – „se împotrivea invariabil, din principiu, la orice schimbare”. Din cauza

situaţiei financiare precare a familiei sale, fusese educat acasă, de către tatăl său, avocat pledant şi editor al unui ziar ultraconservatorătandard, care îi dădea lecţii de greacă, latină şi ebraică până la ora 4 dimineaţa şi care era aşa de integru, încât a refuzat oferta ducelui de Newcastle, un admirator al ziarului său, de a-l ajuta să-şi educe cei trei fii la Oxford. Fiul cel mai mic a reuşit totuşi să-şi facă studiile la Merton Collège, s-a urcat cu repeziciune în vârful profesiei juridice, câştigându-şi pe drum avere şi prieteni şi atrăgându-şi din anumite părţi acuzaţia că „îşi îndeplinea importanta lui funcţie cu un cinism îngrozitor" şi că folosea fără niciun scrupul scaunul judecătoresc pentru a obţine protecţii politice. Cu toate acestea, atunci când, dintre mai mulţi pretendenţi rivali, a fost numit el lord-cancelar, ajungând astfel personajul cu rangul cel mai înalt după familia regală şi după arhiepiscopul de Canterbury, „Carlton Club l-a sprijinit în unanimitate", iar lordul Coleridge, preşedintele înaltei Curţi de Justiţie şi membru al Partidului Liberal, i-a scris: „Fireşte că

* în bătălia de la Hastings, în 1066, William Cuceritorul i-a învins pe anglo-saxonii conduşi de Harold al Ii-lea.

** Fiul lui William Cuceritorul. Rege al Angliei între anii 1087 şi 1100.

politica dv. este de neînţeles pentru mine, însă din orice alt punct de vedere, ca erudit, gentleman şi jurist, nu există altcineva mai potrivit ca să fie şeful nostru".

Doi nobili de rang înalt din cabinetul lordului Salisbury, cel de-al cincilea marchiz de Lansdowne şi cel de-al optulea duce de Devonshire, erau liberali ca genealogie politică, dar convertiţi la conservatorism. Lordul Lansdowne, ministrul de război, era un aristocrat care arăta ca atare în cele mai mici amănunte. Egal şi rece ca o piatră şlefuită, elegant, corect şi curtenitor, lordul Lansdowne era parcă predestinat pentru înalte funcţii ceremoniale, astfel că fusese guvernator general al Canadei la 38 de ani şi viceregе al Indiei la 43 de ani.

Numele lui de familie era Fitzmaurice. Primul strămoş din ascendenţa lui se stabilise în Irlanda, în comitatul Kerry, încă din secolul al XII-lea, iar marchizul în viaţă era cel de-al douăzeci şi optulea lord de Kerry în linie bărbătească directă. Era unul dintre acei anglo-irlandezi, spunea ziarul *Spectator* în comentariul său asupra însuşirilor guvernului prezidat de lordul Salisbury, „care pot guverna printr-un fel de instinct”. Instinctul acesta înflorise la străbunicul lui, primul marchiz, care, în calitate de conte de Shelburne, fusese ministru sub George al III-lea şi îndeplinise scurtă vreme funcţia de prim-ministru în ultimul an al războiului cu coloniile engleze din America. Acelaşi instinct îl adusese pe bunicul lui, cel de-al treilea marchiz, la Ministerul Afacerilor Interne şi în alte posturi pe care le-a deţinut în şase guverne între anii 1827 şi 1857, după care a declinat cinstea de a fi numit prim-ministru şi a refuzat titlul de duce. Pentru cumnatul său, lordul Erneşt Hamilton, marchizul în viaţă era „cel mai eminent gentleman din zilele lui”, care putea fi desemnat ca reprezentant britanic în orice concurs internaţional de gentlemani.

Mai în vârstă ca Lansdowne şi chiar mai distins ca el, însă purtându-şi aerul de patrician fără niciun fel de afectare, era Spencer Compton Cavendish, cel de-al optulea duce de Devonshire, care a fost probabil singurul om din Anglia destul de sigur de situaţia lui şi îndeajuns de indolent ca să uite o făgăduială dată suveranului său. Eduard al VII-lea, care îl informase pe duce că avea intenţia să ia masa cu el, în intimitate, la castelul Devonshire într-o anumită zi, sosi la ora fixată, spre consternarea familiei, fiindcă ducele nu era; acasă, astfel că a trebuit să fie adus în grabă de la Turf Club.

Avea acum, în 1895, 62 de ani, era înalt şi bărbos, cu ochii apăraţi de pleoape grele într-o faţă alungită de Habsburg, cu un nas drept, trufaş şi proeminent. După ce purtase numele de lord Hartington în timpul celor 34 de ani petrecuţi ca membru al Camerei Comunelor, era acum lord-preşedinte al Consiliului în guvernul lui Salisbury. Poseda 186.000 de acri de pământ şi avea un venit de

180.000 de lire numai din pământuri, fără să mai socotim şi proprietăţile în care făcuse investiţii. Deşi era renumit pentru apatia lui, reuşise totuşi să facă parte din mai multe cabinete ministeriale şi din mai multe guverne decât orice alt englez în viaţă: prim-lord al Amiralităţii sub lordul Palmerston, ministru de război sub lordul John Russell, ministru al poştelor şi telegrafului, secretar de stat pentru Irlanda şi pentru India şi apoi din nou ministru de război sub guvernele succesive prezidate de Gladstone. Lordul Hartington era o figură familiară aşa cum venea de-a lungul străzii Whitehall, îndreptându-se spre Camera Lorzilor, suit într-un faeton pe care-l conducea ţinând neglijent hăţurile, cu o ţigară mare de foi în gură şi cu un câine ciobănesc din Scoţia alături de el.

Jucase un rol Important în înteţirea mişcării de opoziţie faţă de domnul Gladstone cu ocazia celor două crize care s-au produş în deceniul al 9-lea şi care au rupt în două Partidul Liberal: litigiul dintre puterile imperialiste în legătură cu expediţia lui Gordon în Sudan şi diferendul politic privind legea de autonomie a Irlandei. Deşi nu era un orator strălucit şi înflăcărat, totuşi, discursul lui din 1886, prin care a anunţat ruptura cu Gladstone, a produs o impresie profundă. Declarând sincer că un om nu poate rămâne în poziţia falsă de a sprijini un guvern ale cărui principii le dezaprobă – chiar dacă e vorba de un guvern al propriului său partid –, el a dat, aşa cum spunea un membru al Camerei, „un nou sens al datoriei şi o nouă putere de acţiune multor sute de oameni din întreaga ţară”. După părerea lui Henry Chaplin, discursul

— *Charles George Gordon* (1833 – 1885), numit şi Gordon Paşa – guvernator general al Sudanului între anii 1877 şi 1880. A fost trimis de guvernul englez să elibereze garnizoana egipteană din Sudan, eu care ocazie a fost omorât.

ar fi trebuit „să vă facă cu siguranţă prim-ministru”. Cu câţiva ani mai înainte, regina, în efortul ei perseverent de a evita revenirea inevitabilă a lui Gladstone, îi ceruse lordului Hartington să formeze un nou guvern. El a refuzat

însă, retrăgându-se din faţa lui Gladstone, care, după cum Hartington ştia foarte bine, nu înţelegea să fie folosit decât în funcţia cea mai înaltă.

După părerea domnului Balfour, care era un expert în materie, lordul Hartington era „cel mai convingător vorbitor… dintre toţi oamenii de stat pe care i-am cunoscut”, şi asta nu datorită cuvintelor lui, ci caracterului care se simţea în spatele lor. El îl făcea pe fiecare ascultător să simtă că avea în faţa lui un om „care şi-a dat toată silinţa să stăpânească toate aspectele problemei, care a fost condus de logică ca să ajungă la o anumită concluzie şi care nu caută să scoată în evidenţă în faţa noastră vreun argument favorizând vreuna din părţi… Cum am putea spera să avem o călăuză mai bună?” Balfour spunea că tocmai această calitate, pe care Hartington o poseda „într-o măsură mult mai mare decât oricare alt om pe care l-am cunoscut”, era aceea care îi conferea marea lui influenţă asupra publicului, îl făcea indispensabil oricărui guvern şi îi dădea posibilitatea „să aibă o poziţie dominantă în orice adunare”, indiferent dacă era vorba de Consiliul de Miniştri, de Parlament sau de o tribună publică.

Şi totuşi, ducele ar fi preferat să fie oriunde în altă parte, fiindcă făcea munca aceea grea şi suporta orele pe care era obligat să le petreacă în biroul guvernamental mai mult din datorie decât din dorinţă. Se simţea însă recompensat de convingerea suveranei şi a ţării că era unul din stâlpii pe care se rezema statul. „Regina nu poate încheia această scrisoare – îi scria Victoria în 1892 – fără să-i comunice ducelui… cât de mult se bizuie pe sprijinul lui pentru a menţine siguranţa şi onoarea vastului ei imperiu. Toţi trebuie să se alăture – încheia ea, rezumându-şi simplu credinţa – acestei munci măreţe şi necesare”.

Ducele i se alătură, însă fără vreo ardoare vizibilă. „Niciodată supărat, deşi adesea plictisit”, după spusele unui prieten, „nu ia lucrurile prea în serios”, după mărturia altuia. Unii spuneau că inerţia lui nu era decât

lene, iar alţii că nu reprezenta decât o aversiune bine chibzuită faţă de grabă. Dar, indiferent cum am califica-o, ea atrăgea atenţia prin obiceiul lui de a adormi tocmai când activitatea era în toi. îl plictiseau chiar propriile lui discursuri, astfel că odată, pe când vorbea despre bugetul Indiei, se opri şi, reţinându-şi un căscat, se aplecă spre cei mai apropiaţi colegi de pe banca ministerială, şoptindu-le: „E afurisit de plictisitor”.

Singura pasiune pe care o avea era grajdul său de cai de curse, deşi a menţinut timp de 30 de ani, nu se ştie dacă din dragoste, obişnuinţă sau indolenţă, o legătură amoroasă „cu una din cele mai frumoase femei din Europa”, aşa cum era ea atunci când începuse această iubire. Era vorba de autoritara şi ambiţioasa Luiza, ducesă de Manchester, germană de origine. Primul ei soţ, ducele de Manchester, o dezamăgise pierzându-şi averea. Supus prescripţiilor castei sale, se abţinuse sau fusese convins să se abţină de a introduce vreo acţiune judiciară neplăcută, astfel că o lăsase pe soţia lui şi pe lordul Har tine ton să se bucure unul de altul, precum şi de o poziţie socială şi morală inatacabile. După moartea lui Manchester, văduva lui se mărită, în 1892, cu ducele de Devonshire, puţin timp după ce acesta obţinuse prin moştenire titlul.

— Cunoscută după aceea ca „dubla ducesă” – ea continuă să-şi valorifice formidabilele ei talente pentru realizarea principalului ei ţel, acela de a-l face pe soţul ei prim-ministru.

Însă ducele nu înţelegea să-i dea concursul necesar. Nu făcea parte dintre oamenii la care ambiţia arzătoare de a ajunge la cea mai înaltă funcţie înlătură orice alte considerente. Atunci când – după ce condusese în afara partidului pe liberalii unionişti – lordul Salisbury îi oferi de două ori să preia o funcţie în guvernul său, ducele refuză din nou, fiindcă nu era pregătit încă pentru cartel. Totuşi, până în 1895, dezbinarea dintre liberalii moderaţi şi radicali se accentuase, iar obiceiul primilor de a vota umăr la umăr cu conservatorii crease o punte, pe care ducele, împreună cu alţi patru liberali unionişti, o folosiră pentru a

trece de partea cealaltă şi a prelua funcţii sub conducerea lordului Salisbury.

Guvernul care a luat puterea în iunie 1895, deşi conservator, purta acum numele de unionist. La castelul Windsor se socotea că se va crea o situaţie delicată atunci când ducele şi ceilalţi liberali plecaţi din partid, sosind ca membri ai guvernului Salisbury pentru ca să primească sigiliile funcţiei lor, vor trece pe lângă foştii lor confraţi în drumul acestora spre ieşire. Pentru a evita orice încurcătură, secretarul particular al reginei aranjă, cu deosebit tact, ca liberalii care plecau de la guvern să-şi depună sigiliile la 11 dimineaţa, în timp ce noii miniştri urmau să aştepte în alt salon până la plecarea predecesorilor. Toate ar fi mers ca pe roate dacă n-ar fi fost ducele, care, sosind târziu ca de obicei, greşi salonul ce-i fusese indicat pentru aşteptare, astfel că-şi întâlni – în timp ce ieşeau – vechii asociaţi, care îl copleşiră cu sarcasme în legătură cu noii lui prieteni. „Nicio mină n-a fost vreodată mai potrivită cu o situaţie dificilă – scria un martor ocular –, fiindcă ducele, deloc impresionat de acest incident, a trecut printre ei cu gura căscată şi cu ochii pe jumătate închişi”.

Cei din familia Cavendish se trăgeau dintr-un strămoş care fusese preşedinte al înaltei Curţi de Justiţie în timpul revoltei ţăranilor din 1381. Fiul său, John, a fost omul care l-a ucis pe Wat Tyler *, motiv pentru care a fost făcut pe loc cavaler de către Richard al II-lea, în timp ce tatăl lui a fost decapitat drept răzbunare de către mulţimea care îl prinsese în altă parte. Ascultând de datoria lor, deşi nu cu prea mare entuziasm, urmaşii lui Cavendish au ajutat de-a lungul secolelor la guvernarea ţării. Cel de-al patrulea duce a îndeplinit, pentru scurtă vreme, funcţia de prim-ministru în 1756 – 1757, în timp ce Pitt şi Newcastle erau în vrăjmăşie, dar a demisionat imediat ce a putut fi înlocuit. Fratele lui, lordul John Cavendish, a fost de două ori ministru de finanţe. Referindu-se la această funcţie, Edmund Burke l-a lăudat pentru „marea probitate… şi totala lui dezinteresare”, dar

şi-a exprimat în acelaşi timp dorinţa ca lordul John să poată fi „convins să se ocupe într-un mod mai regulat de treburi”, permiţându-i-se să acorde numai „o anumită proporţie rezonabilă de timp pentru vânătoarea de vulpi”. Cel de-al cincilea duce i-a întrecut pe toţi, însurându-se cu fermecătoarea Georgiana, ducesă de Devonshire, pe care Gainsborough a pictat-o într-o lumină pală, proiectată pe nori de furtună, iar Reynolds în timp ce ţinea pe genunchi un copil îmbrăcat într-o rochiţă lungă şi râdea.

— Conducătorul revoltei ţăranilor din 1381.

Frumuseţea şi farmecul ei irezistibil ieşeau din comun, ca şi datoriile ei la joc, de altfel, care îl costaseră pe soţul ei 1 milion de lire. Din fericire, familia Cavendish era una din cele mai bogate din regat. Atunci când intendentul îşi exprimă regretul că trebuie să-l informeze pe cel de-al cincilea duce că moştenitorul lui, lordul Hartington, cum se numea el pe atunci, „era înclinat să cheltuiască foarte mulţi bani”, ducele i-a răspuns: „Cu atât mai bine. Lordul Hartington va avea la dispoziţie foarte mulţi bani ca să-i cheltuiască”.

În ceea ce îl priveşte pe ducele din 1895, nici averea, nici poziţia de cel mai mare fiu, nici aversiunea faţă de eforturi şi nici dorinţa de a se dedica curselor de cai nu au putut să înăbuşe „anumite instincte ereditare de guvernare”. Simţea că „avea faţă de stat o datorie pe care trebuia s-o plătească”. Acest simţământ al datoriei, remarcat de toţi cei ce-l cunoşteau, nu-şi avea originea numai în rangul familiei lui, ci şi în conştiinţa inteligenţei sale superioare. Tatăl lui, un om care studia matematicile şi clasicii, cunoscut ca ducele „erudit”, îşi educase fiul acasă. Mai târziu, la Trinity College, Cambridge, în ciuda vieţii fără griji, sportive, în plăcuta tovărăşie a unor studenţi cu titluri nobile, lordul Hartington a fost singurul din cercul lui care a obţinut un grad academic, fiind clasificat al doilea, după ce urmase un curs de specializare în matematici. A intrat în Parlament la 24 de ani şi a fost prima dată ministru la 30 de ani. Fratele său, lordul Frederick Cavendish, a îmbrăţişat şi el cariera politică, în

1882 „a fost asasinat în Phoenix Park din Dublin, chiar în prima zi a funcţiei sale de ministru pentru afacerile irlandeze. Uciderea unui ministru al coroanei engleze de către nemulţumiţii irlandezi a făcut o senzaţie tot aşa de mare ca şi moartea generalului Gordon la Khartoum. Fie din cauza asasinării fratelui său, fie dintr-o altă cauză mai puţin evidentă, ducele îşi luă obiceiul de a purta un revolver încărcat asupra sa, ceea ce era o sursă permanentă de îngrijorare pentru familia lui. „Le pierdea într-una şi cumpăra altele noi – scria nepotul lui –, iar când a murit s-au găsit nu mai puţin de douăzeci de revolvere răspândite prin Devonshire House”.

Odată cu sosirea ducesei, care era o gazdă neobosită, primirile de la Devonshire House de veniră cele mai strălucite din înalta societate. În fiecare an, la deschiderea Parlamentului, ducele şi ducesa dădeau o mare recepţie. Tot în fiecare an, în ziua curselor de derby *, Devonshire House, împodobit cu trandafiri şi violete canadiene, era scena unui bal sclipitor. Înainte de bal, regele oferea, la Buckingham Palace”, un dineu membrilor Jockey Clubului, în timp ce regina lua masa la ducesă. În 1897, anul Jubileului, balul costumat de la Devonshire House ra fost cea mai vestită şi mai somptuoasă recepţie a „epocii. La castelul Chatsworth din Derbyshire, căminul familiei Cavendish vreme de patru sute de ani, reuniunile atingeau apogeul odată cu vizita anuală a prinţului, şi prinţesei de Wales, care a continuat şi atunci când /aceştia au devenit rege şi regină. Tot ce putea contribui la-confortul regal era anticipat şi satisfăcut, inclusiv prezenţa doamnei Keppel, amanta regelui, gătită cu diamante strălucitoare, cu care, după cum spune prinţesa Daisy de Pless, „regele joacă bridge într-o cameră separată, în timp ce în alte camere oamenii stau îngrămădiţi, jucând şi ei, fireşte, tot bridge”.

Clădit din piatra aurie a ţinutului, castelul Chatsworth era înconjurat de un parc din secolul al XVIII-lea, desenat de Capability Brown * *. Totul era fastuos. Vedeai cascade de apă susurând în timp ce se scurgeau pe un şir de trepte de piatră lungi de 183 m, copiate după

arhitectura peisagistică italiană a Renaşterii. Datorită unui mecanism ingenios, o salcie din aramă vărsa lacrimi de apă din fiecare frunză. Ghirlande încântătoare de flori şi fructe, sculptate în lemn, ornau pereţii. Biblioteca, precum şi colecţiile de picturi şi de sculpturi erau de o amploare princiară, ca şi acelea ale familiei Medici, şi administrate aproape ca o proprietate publică. Custozi aflaţi în slujba ducelui le ţineau deschise, la dispoziţia savanţilor şi a cunoscătorilor, făceau achiziţii noi şi împrumutau – cu generozitate comorile pentru expoziţii. Un tablou pictat de Meruling şi aflat la castelul Chatsworth a fost dus la

— Cele mai renumite curse pentru caii de trei ani, înfiinţate în 1780, de către contele de Derby. Au loc la Epsom, de obicei în vinerea dinainte de Rusalii sau în a doua vinere de dopa această sărbătoare.

** Reşedinţa regală din Londra.

* * * Porecla lui *Lancelot Brown* (1715 – 1783) – arhitect englez. A reîmprospătat stilul natural al arhitecturii peisagistice.

Bruges, picturile lui Van Dyck la Anvers, iar în tot cursul anului castelul era deschis vizitatorilor, care parcurgeau cu miile sălile. Ducelui îi plăcea să-i privească şi, crezând că le era necunoscut, după cum nu-i cunoştea nici el, se întreba, fără să-şi dea seama că fusese recunoscut, „de ce camerista care făcea pe ghidul şi întreg grupul se opresc brusc şi se uită ţintă la el”. Deşi caii de curse erau mai importanţi pentru el decât cărţile, l-a uimit odată pe bibliotecarul lui, care îi arăta o primă ediţie, proprietatea lui, a *Paradisului pierdut*, aşezându-se şi citind-o cu glas tare, de la primul vers, cu o plăcere adevărată, până când a intrat ducesa, care, împungându-l pe duce cu vârful umbrelei, a spus: „Dacă se apucă să citească poezii, n-are să mai iasă niciodată la plimbare”.

Îi plictisea fastul şi ura emfaza. Atunci când regele s-a decis să-l facă Mare comandor al noului Ordin victorian *, ducele, „în felul lui adormit”, îl întrebă pe secretarul particular al regelui, sir Frederick Ponsonby, ce aşteptau de la el să facă cu „lucrul acela”. „N-am văzut niciodată un

om mai puţin dornic să primească un ordin. Singurul lucru la care părea că se gândeşte era că are să-i complice îmbrăcatul”. La repetiţia ceremoniei de încoronare a regelui Eduard, în 1902, când apariţia nobililor purtând pe cap micile lor coroane, deşi erau îmbrăcaţi în costume de dimineaţă, a produs un efect comic, ducele sosi, ca de obicei, târziu şi, cu mâna dreaptă în buzunarul pantalonului, iar pe faţă cu o mină nespus de plictisită se îndreptă fără grabă spre scenă, la invitaţia contelui Marshal. îi plăceau hainele obişnuite, largi şi vechi şi nu-şi dădea nicio osteneală în privinţa oaspeţilor săi, ignorându-i dintr-adins pe cei ce se puteau dovedi a fi plictisitori. Odată, în vreme ce un orator din Camera Lorzilor vorbea cu un ton declamator despre „cele mai importante momente ale vieţii”, ducele îşi deschide ochii pentru un timp suficient ca să-i spună vecinului său: „Cel mai important moment din viaţă l-am trăit atunci când porcul meu a câştigat premiul întâi la târgul din Skipton”. Clubul său favorit, după Turf Club, era Travellers Club, renumit pentru caracterul lui exclusiv şi printr-o atmosferă de „linişte solemnă”, în care cititul, aţipitul şi meditaţia

— Ordin înfiinţat în 1896 de regina Victoria, care se acordă pentru servicii personale aduse suveranului.

aveau prioritate faţă de conversaţie. Pentru sarcina neplăcută de a vorbi la întrunirile publice se antrena după o metodă pe care i-a destăinuit-o tânărului Winston Churchill într-o împrejurare când au apărut amândoi la o întrunire a Asociaţiei pentru liberul schimb, la Manchester. „Ţi-e frică, Winston?”, l-a întrebat ducele şi, la răspunsul afirmativ al acestuia, i-a spus: „Mi-a fost şi mie frică, însă acum, de câte ori mă sui la o tribună publică, mă uit cu de-amănuntul împrejur şi, în timp ce mă aşez, îmi spun: – «N-am văzut în viaţa mea o asemenea adunătură de idioţi», iar după aceea mă simt mai bine”.

Când voia, putea fi „cel mai agreabil om... şi era o încântare să stai de vorbă cu el”, aceasta, bineînţeles, atunci când împrejurările erau potrivite. La un dineu din 1885 a sosit obosit şi flămând după o zi lungă petrecută

într-o şedinţă a Camerei, pentru ca să se afunde apoi într-o tăcere îmbufnată atunci când primele feluri se dovediră a fi nişte mâncăruri franţuzeşti, la modă, dar nesubstanţiale, în locul mâncărurilor consistente care îi plăceau. Atunci însă când fu adusă la masă o friptură de vacă la tavă, el exclamă cu o voce profundă: „Ura! în sfârşit, avem ceva de mâncare!”, şi începu să ia parte la conversaţie. Un comesean, scriitorul Wilfred Ward, a observat că, în toate cazurile când părerile lui se deosebeau de cele ale domnului Gladstone, care lua şi el parte la dineu, lordul Hartington „punea degetul pe punctul slab din punct de vedere logic, pe care retorica domnului Gladstone tindea să-l ascundă”. După 18 ani, Ward îl întâlni din nou pe duce la Ambasada engleză de la Roma şi, pus în prezenţa unei feţe care nu exprima nimic, îi reaminti de locul unde se întâlniseră mai înainte. Atunci ducele exclamă cu căldură: „Fireşte că mi-aduc aminte. N-aveam nimic de mâncare”.

Chiar după ce a moştenit titlul de duce, în 1891, el şi-a reluat – spre deosebire de Salisbury – vizitele la Camera Comunelor, unde, în nopţile de dezbateri importante, „putea fi văzut de obicei căscând pe banca din faţă a galeriei nobililor”. Ca duce, avea de lucru mai mult ca întotdeauna. Poseda moşii în comitatele Derbyshire, Yorkshire, Lancashire, Lincolnshire, Cumberland, Sussex, Middlesex şi în Irlanda şi examina personal toate conturile proprietăţilor sale şi, împreună cu administratorii moşiilor, toate chestiunile importante. Era şef al puterii executive şi al magistraturii din comitetul Derbyshire, cancelar al Universităţii din Cambridge, preşedinte al Ligii Imperiului britanic şi patron ăl mai multor parohii, ai căror preoţi trebuia să-i numească el. Era director sau preşedinte ăl mai multor societăţi în care făcuse investiţii, printre acestea numărându-se două companii de cale ferată, o societate pentru producerea oţelului, o uzină de apă şi o societate de construcţii navale. Îşi îndeplinea toate aceste funcţii, continuând însă să susţină că plăcerea cea mai mare i-o aducea grajdul de cai de curse de la Newmarket. Odată, la Aix-les-Bains îl4 întâlni pe W.H. Smith, care era

pe atunci lider conservator al Camerei Comunelor. Se aşează imediat pe un scaun, discută cu el timp de o jumătate de oră politică, pentru ca la sfârşit să-i spună: „E plăcut să ai ceva de făcut într-un loc ca acesta”.

El a adus guvernului conservator din 1895, pe lângă îndelungata lui experienţă şi prestigiul numelui şi rangului său, şi un imens capital de încredere publică, acumulat de-a lungul celor patru decenii ale carierei sale politice. Dezinteresarea lui nu putea fi pusă la îndoială. Lipsa oricărei ambiţii personale era aşa de evidentă la el, scria un redactor al ziarului *Spectator*, „încât nimeni n-a atribuit vreodată motive nedemne acţiunilor sale şi nici n-a insinuat că, aducându-le la îndeplinire, avea în vedere interesul său personal”. Atunci când ducele lua poziţie în legătură cu o anumită problemă, oamenii simţeau că li se arată o cale de urmat. N-a fost niciodată prim-ministru şi nici n-a câştigat derbyul, însă „nimeni – spunea *Times* – n-a avut puterea de a modela într-o asemenea măsură convingerile politice ale concetăţenilor săi”. Extinderea influenţei lui îl punea câteodată în încurcătură. „Nu înţeleg de ce trebuie să le spun oamenilor ce-aş face dacă ar trebui să votez – protesta el.

— N-au decât să facă ceea ce cred că-i mai bine, iar eu am să fac ceea ce cred eu că-i bine. Oamenii nu doresc să mă amestec în treburile lor”. Iar atunci când prinţul, care se baiza, nu mai puţin decât supuşii lui, pe judecata ducelui dacă era vorba de oameni şi de situaţii, îl consulta în probleme sociale delicate, el îşi manifesta nemulţumirea: „Nu ştiu de ce se-ntâmplă aşa, însă ori de câte ori cineva este prins trişând la cărţi, mi se supune mie cazul”. Datorită îmbinării fericite a calităţilor moştenite şi a caracterului său, el devenise îndrumătorul conştiinţei naţionale. Atunci când la o solemnitate sau la o ceremonie era nevoie de o „prezenţă”, demnitatea sobră şi aproape melancolică a ducelui era aceea care corespundea împrejurării. Era, aşa a spus lordul Rosebery, „una din marile forţe de rezervă ale Angliei”.

Printre miniştrii lordului Salisbury care au luat loc, în

1895, pe băncile rezervate membrilor guvernului şi liderilor opoziţiei în Camera Comunelor se aflau doi baronefi, cel de-al nouălea şi cel de-al şaselea din ascendenţa lor, sir Michael Hicks-Beach, ministru de finanţe, şi sir Matthew White Ridley, ministru de interne. Cel dintâi, înalt, zvelt şi sobru, era un ultraconservator, campion al bisericii anglicane şi al clasei proprietarilor de pământ, cunoscut sub porecla de „Michael cel Rău”. Într-o împrejurare, după ce a citit a doua oară observaţia unui membru al Partidului Liberal asupra bugetului întocmit de el, sir Michael, om cu spirit caustic şi cu limba ascuţită, i-a poruncit scurt secretarului: „Du-te şi spune-i că-i un porc”. Lângă cei doi baroneţi erau aşezaţi alţi doi gentlemani rurali, domnul Henry Chaplin şi domnul Walter Long, reprezentanţi ai micii nobilimi posesoare de pământ, vechea aristocraţie fără titluri a ţării, care „dispreţuiau titlurile de nobleţe, dar, atunci când atingeau majoratul, considerau ca o datorie de onoare să susţină pe reprezentanţii comitatului lor la primele alegeri generale”. Domnul Long, ministrul agriculturii, în vârstă de 41 de ani, cel mai tânăr membru al guvernului, „n-a spus în viaţa lui vreun lucru pe care să şi-l aducă aminte cineva”. „Moţăie liniştit – aşa îl vedea un observator –, cu braţele încrucişate şi cu capul rezemat pe pernă, iar faţa lui aprinsă de băutor de bere dă un pic de culoare scenei”, în timp ce mai vârstnicul domn Chaplin „apără cu vigoare, vigilenţă şi agerime imperiul contra vicleşugurilor perfide ale opoziţiei”.

Domnul Chaplin, care avea pe atunci 54 de ani, cu statura lui falnică, cu capul său mare şi frumos, cu nasul lung, bărbie proeminentă, favoriţi şi monoclu, era o personalitate marcantă, unul din oamenii cei mai populari ai generaţiei lui, „uşor de recunoscut şi o figură familiară publicului. Toată lumea îl ştia din vedere”. Era simbolul vizibil al gentlemanului englez de la ţară. Avea funcţia de ministru al administraţiei locale şi se ocupa cu aplicarea legii de asistenţă publică, cu problema locuinţelor, cu urbanismul, cu sănătatea publică şi cu administrarea

municipiilor. Atribuţiile lui au fost descrise cel mai bine de către Winston Churchill, care a spus atunci când i s-a oferit acelaşi post, în 1908: „Refuz să fiu închis împreună cu doamna Sidney Webb într-o bucătărie pentru săraci. Chaplin se achita de îndatoririle sale, precum şi de acelea pe care le avea ca membru al Parlamentului, cu o gravitate teribilă. Se considera, aşa cum îl considerau de altfel şi alegătorii lui, drept bastionul Marii Britanii şi-obişnuia să-şi repete discursurile în dosul gardurilor de mărăcini pentru a-şi onora mai bine rolul. Vocea lui tunătoare, rotirea elegantă a braţului atunci când vorbea de pe banca ministerială – spunea un martor ocular – nu exprimau vanitate, ci „calma şi nezdruncinata convingere a clasei conducătoare”. Fără să se lase intimidat de cele mai complexe probleme de guvernământ, a atacat legea taxelor de import sau legea învăţământului în acelaşi spirit ca şi atunci când se afla în faţa unui şanţ greu de trecut pe terenul de vânătoare şi a ajuns chiar să sprijine cu ardoare bimetalismul, pe care îl socotea drept un remediu al greutăţilor economice. Odată, după un discurs de două ore pe această temă complexă, îşi şterse fruntea şi, aplecându-se spre domnul Balfour, îl întrebă:

— Cum m-am achitat, Arthur?

— Splendid, Harry, splendid.

— M-ai înţeles, Arthur?

— Niciun cuvânt, Harry, absolut niciunul!

Arthur Balfour, prinţ din descendenţa lui Cecil, nepot al primului ministru şi moştenitorul lui politic prezumtiv, artist al dezbaterilor şi idol al înaltei societăţi, era modelul partidului şi liderul lui oficial în Camera Comunelor. Avea 47 de ani în 1895, iar atunci când unchiul lui s-a retras, în 1902, i-a urmat ea? prim-ministru. Era înalt de peste 1, 80 m – cu ochi albaştri, păr castaniu rondulat şi mustaţă – şi avea-o faţă. amabilă şi flască, care ar fi putut părea vulnerabilă dacă n-ar fi avut o netezime care dădea impresia unei seninătăţi exterioare. Avea o înfăţişare aristocratică, statură suplă, maniere indolente» Însă faţa lui rămânea un mister. Nimeni nu putea spune ce pasiuni

acumulate mocneau în el, dacă mocneau într-adevăr sau dacă ascundea măcar vreo pasiune oarecare.

Se îmbinau în el toate darurile pe care le oferea privilegiul. Avea avere, sânge albastru, înfăţişare plăcută, mult farmec şi „cel mai subtil creier care s-a ocupat de politică în timpurile noastre”. Era un filosof de seamă, astfel că cea de-a doua operă a sa mai importantă, *The Foundations of Belief* *, publicată în 1895, a fost citită de filosoful american William James cu „o plăcere imensă. Există într-o asemenea carte mai multă filosofie adevărată

— Scria el fratelui său Henry – decât în 50 de cărţi nemţeşti umplute cu subtilităţi şi detalii tehnice”.

Deşi distant şi detaşat în fond, Balfour avea totuşi un fel de a fi cuceritor, care îl făcea să fie înconjurat de admiraţie. „Deşi era cel mai bun causeur pe care l-am cunoscut cândva – spunea John Buchan –, nu monopoliza niciodată conversaţia, ci stimula şi înnobila întreaga discuţie, făcând să iasă în relief tot ce aveau mai bun cei cu care sta de vorbă”. „După o seară în tovărăşia lui

— Scria Auster Chamberlain –, plecai cu senzaţia că ai fost într-o formă extraordinară şi că ai vorbit de fapt foarte bine”. Această calitate îi influenţa pe opozanţii lui politici într-o măsură aproape egală ca şi pe aliaţii lui. Era singurul conservator căruia Gladstone îi acorda în dezbateri termenul pe care îl rezerva de obicei membrilor propriului său partid, „onorabilul meu prieten”. Femeile se lăsau ispitite de el în aceeaşi măsură. „Vai!

— Ofta Constance, lady Battersea, după o vizită pe care i-o făcuse acasă lui Balfour în 1895 –, ce diferenţă extraordinară între el şi majoritatea celorlalţi bărbaţi”. Margot Aşquith găsea că „atenţia lui încântătoare” şi „înclinarea seducătoare a capului” în timp ce vorbea cu ea „erau irezistibile”, şi asta cu atât mai mult cu cât mai înainte, pe când era: încă Margot Tennant şi vedetă socială de cea mai înaltă clasă, „răsturnase cerul şi pământul”, după cum spunea lady Jebb, ca să-l ia de bărbat. Întrebat despre zvonurile în legătură cu această căsătorie, Balfour a râs

— Bazele credinţei.

puns: „Nu, lucrurile nu stau aşa. Vreau să am o carieră proprie”.

Ca cel mai mare fiu al surorii lordului Salisbury, lady Blanche Balfour, el a primit prenumele de Arthur, după acela al ducelui de Wellington, care i-a fost naş. După tată, cei din familia Balfour erau dintr-un vechi neam scoţian, a cărui avere fusese făcută spre sfârşitul secolului al XVIII-lea de către bunicul lui Arthur, James Balfour, un nabab al Companiei Indiilor Orientale. James a cumpărat în Scoţia, la Whittinghame, pe un platou care se înălţa deasupra estuarului Forth, o moşie de 10.000 de acri, al cărei castel a devenit căminul familiei, precum şi o pădure în care creşteau căprioare, un râu cu somoni şi o cabană de vânătoare, pentru ca după aceea să dobândească un loc în Parlament şi pe fiica celui de-al optulea conte de Lauderdale ca soţie. O fiică ieşită din această căsătorie, mătuşa lui Balfour, s-a măritat cu ducele de Grafton, astfel că, dacă se luau în consideraţie şi neamurile din partea lui Salisbury, Balfour putea – aşa cum a spus un prieten de-al lui – „să se socotească rudă cu jumătate din nobilii Angliei”. Fratele lui mai mic, Eustace, s-a căsătorit mai târziu cu lady Frances Campbell, fiica ducelui de Argyll, nepoată de fiu a ducelui de Sutherland, nepoată de soră a ducelui de Westminster şi cumnată cu prinţesa Louise, fiica reginei Victoria.

Tatăl lui Balfour, fost şi el membru al Parlamentului, a murit la 35 de ani, atunci când Arthur avea 7 ani, lăsând pe lady Blanche, la care firicelul de simţământ religios al neamului lor era deosebit de pronunţat, să-şi conducă familia, compusă din cinci fii şi trei fiice. Ea nu numai că l-a învăţat pe Arthur s-o admire pe Jane Austen şi pe favoritul fratelui ei, *Contele de Monte Cristo*, dar i-a comunicat şi simţământul datoriei, specific celor din familia Cecil. Atunci când fiul ei, aflat la Cambridge, s-a îndrăgostit de filosofie şi şi-a exprimat dorinţa de a ceda fratelui său succesiunea la titlu pentru ca el să poată duce o viaţă dedicată studiului, ea l-a mustrat pentru lipsa de

curaj pe care o arăta, căutând să se sustragă răspunderilor pe care le implica poziţia ce o avea în societate.

La Trinity College, unde Balfour studia etica, faptul că nu a reuşit să iasă primul la examene nu l-a făcut să-şi piardă buna dispoziţie. Dintre cei patru fraţi ai lui, Frank era profesor de embriologie şi ar fi ajuns, după câte spunea Darwin, „primul dintre biologii englezi”. dacă n-ar fi murit la 31 de ani, în timp ce făcea o ascensiune în Alpii elveţieni. Gerald, de o frumuseţe magnifică, era, tot după spusele lui lady Jebb, „cel mai distins om pe care l-am întâlnit”, deşi nepoata lui îl considera 5, omul cel mai încrezut”. Eustace era doar un om obişnuit, iar Cecil, în fine, fusese mărul putred al familiei şi a murit, dezonorat, în Australia. Arthur, în schimb, tot după părerea lui lady Jebb, era „cel mai bun dintr-o familie în care toţi sunt foarte buni… un om pe care aproape toată lumea îl iubeşte”. Cu toate acestea, ea socotea că firea lui era capabilă numai de o „emoţie rece” şi că singura lui tentativă de dragoste, aceea cu May Lyttelton, sora unui prieten de la Cambridge şi nepoata lui Gladstone, care a murit la vârsta de 25 de ani, atunci – când Balfour avea 27 de ani, „îi secase puterile din acest punct de vedere”. În anii care au urmat, aceasta a fost ipoteza, acceptată de toată lumea, prin care se explica celibatul lui Balfour. Explicaţia reală nu este atât faptul că Balfour ar fi fost chiar aşa de incapabil de o „emoţie reaidă”, cât acela că ţinea cu tărie la libertatea lui de a face ce-i place.

Printre prietenii lui se aflau şi doi savanţi reminenţi de la Trinity College, *şi* anume îndrumătorul lui la studii, Henry Sidgwick, viitorul profesor de etică, şi fizicianul John Struţt, care, mai târziu, a devenit cel de-al treilea baron Rayleigh, a primit Premiul Nobel şi a ajuns cancelar al Universităţii. Fiecare din ei a luat în căsătorie câte o soră de-a lui Balfour. Pe vremea aceea, când a fi intelectual însemna a fi şi liber-cugetător, simţământul religios moştenit al lui Balfour îi făcea pe prietenii săi de la Cambridge să-l socotească „un curios vestigiu al unei generaţii mai vechi”. În schimb, atunci când Balfour şi-a

publicat prima lui carte, *A Defence of Philosophic Dount** prietenii lui din înalta societate s-au crezut îndreptăţiţi să deducă din titlu că Arthur susţinea agnosticismul, astfel că, atunci când i se menţiona numele, „se plimbau de colo-colo, cu nişte mutre foarte solemne”. De fapt, exprimând îndoiala asupra realităţii materiale, cartea afirma, prin paradox, dreptul la credinţa spirituală, posibilitate

— Apologia îndoielii filosofice.

enunţată, de altfel, explicit în cea de-a doua carte a lui, *The Foundations of Belief*. La castelul Whittinghame, administrat pentru el de către sora lui nemăritată, Alice, *şi* locuit de fraţii săi însuraţi şi de numeroşii lor copii, Balfour citea în fiecare duminică seara rugăciunile, îmbibat cu sistemul de gândire ebraic al Vechiului Testament, el simţea un interes deosebit pentru „poporul Bibliei” şi era preocupat de problema evreilor din lumea modernă. Nepoata şi biografa lui preluase de la el încă din copilărie „ideea că religia şi civilizaţia creştină au faţă de iudaism o datorie foarte mare, de care se achită într-un mod ruşinos”.

Era omul cu cele mai multe invitaţii la dineu din Londra. Ignorând cu şiretenie regula neînduplecată care cerea ca liderul Camerei Comunelor să fie prezent în timpul şedinţelor, dispărea la ora cinei pentru ca să reapară mai târziu, îmbrăcat, fără ruşine, în frac. Toate cronicile mondene ale timpului îl găsesc la reuniuni şi dineuri. „La Rothschilzi – scria John Morley – se afla numai Balfour: o *pârtie carree* este întotdeauna ceva extrem de agreabil”. A fost unul din cei 20 de invitaţi la dineul dat de Harry Cust, în timpul căruia discuţia era aşa de captivantă, încât, atunci când etajul de sus a luat foc, dineul a continuat, în timp ce valeţii ofereau, odată cu vinul de Porto, prosoape de baie pentru ca oaspeţii să se apere de apa care curgea din furtunurile pompierilor; a fost prezent la palatul B’lenheim al familiei Marlborough, într-un grup de invitaţi care includea pe prinţul şi prinţesa de Wales, pe membrii familiilor Curzon, Londonderry şi Grenfell, precum şi pe Harry Chaplin; a participat, la castelul

Chatsworth, ca invitat al familiei Devonshire, la o reuniune în care erau prezenţi ducele şi ducesa de Connaught, contele Mensdorff, ambasadorul austriac, urâtul, fascinantul şi licenţiosul marchiz de Soveral, ambasadorul Portugaliei, precum şi membri ai familiilor Grey, Ribblesdale şi Grenfell; era de faţă la recepţia de la castelul Hatfield al familiei Salisbury, împreună cu ducele de Argyll, domnul Peel, preşedintele Camerei Comunelor, fiica acestuia, domnul Buckle de la Times, George Curzon şi generalul lord Methuen; a fost, în fine, prezent la Cassiobury, locuinţa lordului Essex, într-o du

— O reuniune în patru.

minică de la sfârşitul unui strălucit sezon londonez, atunci când Edith Wharton, ajungând la ora ceaiului, „a găsit răspândită pe pajişte, sub cedrii bătrâni, floarea şi crema lumii londoneze: domnul Balfour, lady Desborough, lady Elcho, John Sargent, Henry James şi multe alte stele din galaxia aceea strălucitoare, extenuate de corvezile lor sociale din săptămânile trecute… care râu mi-au putut oferi aproape nimic în afară de zâmbete binevoitoare”.

Domnul Balfour putea fi găsit de cele mai multe ori la Clouds, locuinţa baronetului Percy Wyndham şi casa de ţară favorită a „sufletelor”. Printre oaspeţii cu gusturi comune pe care îi întâlnea acolo, aceea care prezenta o atracţie deosebită pentru el era lady Elcho, una din cele trei frumoase surori Wyndham, cu care – deşi era soţia unui prieten de-al lui – * Balfour a întreţinut timp de aproape 12 ani o legătură amoroasă discretă. Corespondenţa lor s-a păstrat pentru posteritate. Atunci când le-a pictat pe cele trei surori, în 1899, Sargent n-a mai fost împiedicat de realismul acela forţat care l-a influenţat în chestiunea sprâncenelor doamnei Charles Beresford. Portretul în grup al doamnelor Elcho, Tennant şi Adeane, îmbrăcate în rochii albe ca porţelanul şi aşezate pe o canapea în atitudini de o eleganţă indolentă, dar trufaşă, este ca un vis fermecător de aristocraţie feminină.

Dintr-o reacţie conştientă faţă de idealul feminin victorian, doamnele din cercul „sufletelor” se hotărâseră

să se ocupe cu probleme intelectuale, să fie zvelte şi să-şi acorde pe deasupra o mai mare independenţă morală în viaţa intimă. Singura membră americană a acestei societăţi, frumoasa Daisy White, soţia lui Henry White, primul secretar al Ambasadei americane, a fost felicitată odată de o prietenă că nu se lăsa influenţată de „toate femeile acelea care au amanţi”. În acest fel de activitate, „sufletele” nu se deosebeau prea mult de membrii mai filistini din grupul prinţului de Wales. Legătura lui Balfour cu lady Elcho a fost pentru un timp destul de serioasă ca să îngrijoreze într-o anumită măsură pe prietenii lor. Sentimentele soţului, lordul Hugo Elcho, moştenitorul contelui de Wemyss şi membru tăcut al aceluiaşi cerc, nu sunt cunoscute. Această legătură de dragoste, ca şi aceea a ducelui de Devonshire, nu era decât o abatere permisă de conduită a unei persoane al cărei caracter şi a cărei poziţie socială erau suficient de înalte pentru a fi mai presus de orice reproş.

— Atunci când Balfour a intrat pentru prima dată în Parlament, la vârsta de 26 de ani, ca reprezentant al unui oraş controlat de familia sa, n-a făcut-o fiindcă ar fi fost împins de vreo dorinţă personală, ci din cauză că aceasta era soarta lui în calitate de cel mai mare fiu şi de membru al familiei Cecil. Totuşi, până în anul 1895, când s-a mutat în Downing Street ca preşedinte al Consiliului de Miniştri şi lider al Camerei Comunelor, în locul unchiului său, care prefera să locuiască acasă la el, pasiunea pentru politică, aflată în stare latentă în sângele lui, se dezvoltase odată cu iscusinţa şi cu puterea. Aceasta nu-i tulbura însă detaşarea spirituală faţă de lume, pe care i-o dicta temperamentul. Atunci când i se aducea o critică, n-o lua în nume de rău, ci o privea ca pe un lucru ce trebuie examinat, aşa cum examinezi o gânganie interesantă. „E un ins foarte de treabă. Are păreri curioase, dar nu lipsite de interes”, spunea el odată despre un opozant. Era în fond atât un conservator care dorea să păstreze ceea ce era mai bun în lumea pe care o cunoştea, cât şi un liberal cu o „atitudine înţelegătoare faţă de progres”, după cum observa cumnata

lui. Mai târziu, când a ajuns prim-ministru, a fost primul om având această funcţie care s-a dus la Buckingham Palace cu automobilul şi primul care a venit la Camera Comunelor cu o pălărie moale pe cap.

Se considera ca aparţinând tinerei generaţii de conservatori, care recunoştea necesitatea de a se găsi un răspuns la cererile din ce în ce mai insistente ale clasei muncitoare. Totuşi, crescuţi în privilegii cum erau, nu puteau ca, în cazul când se ajungea la o încercare a puterilor, să se alinieze de partea atacanţilor. În primii lui ani de Parlament, Balfour se alăturase celor patru conservatori „radicali" din cel de-al patrulea partid, condus de lordul Randolph Churchill. Aceştia ocupau banca din faţă, în partea dinspre culoar, iar Balfour se aşeza alături de ei fiindcă, după cum spunea el, avea loc pentru picioare. Totuşi; această alegere indica un punct de vedere politic. Membrii celui de-al patrulea partid erau partizanii – * La nr. 10 al acestei străzi din Londra este instalată reşedinţa oficială a primului ministru. Tot aici se află şi alte clădiri sau birouri guvernamentale.

agasanţi pentru restul partidelor – ai aşa-numitei „democraţii conservatoare", adică erau de părere că puterea politică în creştere a muncitorimii putea fi stăvilită prin asocierea cu conservatorii. Dacă muncitorimea – afirma în 1892 lordul Randolph – socoate că putea „să-şi realizeze obiectivele şi să-şi asigure avantajele" în condiţiile existente (şi era treaba conservatorilor ca aceste condiţii să fie menţinute), atunci totul are să fie bine. Dacă însă conservatorii se vor opune cu încăpăţânare acestor cereri, „susţinând, în mod nesocotit şi imprudent, toate drepturile actuale ale proprietăţii", atunci clasa muncitoare va lua poziţie contra lor. Datorită faptului că conservatorii reprezentau o minoritate în ţară, le revenea obligaţia de a câştiga în sprijinul lor „majoritatea voturilor masei de muncitori".

Balfour nu s-a lăsat niciodată complet influenţat de acest argument, convingător formulat, după cum nu fusese influenţat nici lordul Randolph însuşi, lucru care s-a văzut

atunci când s-a ajuns la o probă practică. În teorie, Balfour credea în democraţie şi în lărgirea dreptului de vot, în îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi în mărirea drepturilor muncitorimii, însă nu cu condiţia de a se dărâma zidurile de privilegii care protejau clasa conducătoare. Într-asta consta dificultatea fundamentală a democraţiei conservatoare. Apărătorii ei credeau că era posibil să se satisfacă cererile muncitorilor păstrând în acelaşi timp intactă citadela privilegiilor. Balfour însă bănuia existenţa acelui adevăr neplăcut al istoriei care spune că un grup de oameni nu poate progresa şi avea un câştig fără ca un alt grup să piardă vreo valoare permanentă. De aceea, el continuă să-şi exprime credinţa că socialismul nu va reuşi niciodată să pună stăpânire pe clasele muncitoare „dacă cei ce dirijează forţele colective ale comunităţii se arată dornici… să satisfacă orice plângere îndreptăţită”. Atunci când a fost vorba însă de acte bine determinate de îndreptare, el nu s-a arătat nici entuziasmat şi nici nu s-a ocupat prea mult de ele. „Ce *este* de fapt «sindicatul muncitoresc»?” – l-a întrebat el odată pe un prieten liberal. Margot Asquith i-a spus când va că semăna cu unchiul său fiindcă avea un admirabil simţ al umorului, stil literar şi se interesa în mod deosebit de ştiinţă şi religie. Era oare şi o diferenţă între ei? – a întrebat ea.

„Există o diferenţă – a răspuns Balfour –, unchiul meu este conservator, iar eu sunt liberal”. Dar faptul că unchiul său nu s-a arătat neliniştit de tovărăşia iniţială a lui Balfour cu conservatorii radicali, precum şi acela că încrederea pe care o aveau unul în altul a rămas neumbrită lasă” să se presupună că identitatea lor fundamentală de credinţe era mai puternică decât diferenţa.

Pentru contemporanii lui, Balfour părea o enigmă din cauza firii sale paradoxale, a părerilor sale adesea de neîmpăcat între ele şi fiindcă nu vedea viaţa sau politica în termeni absoluţi. Drept rezultat, a fost acuzat adesea că este cinic, iar oamenii care priveau lumea din punctul de vedere al liberalilor îl considerau perfid. H.G. Wells l-a luat

drept model pentru Evesham din *The New Machiavelli*. „Pentru a marca cât mai multe puncte în jocul pentru avantajele partidului, Evesham etala câteodată o lipsă de scrupule diabolică în folosirea minţii sale subtile… Îi păsa cu adevărat de ceva? Avea ceva vreo importanţă pentru el?” Şi Winston Churchill a folosit odată cuvântul „perfid” vorbind despre Balfour cu doamna Asquith. După părerea acesteia, secretul calmului de care dădea dovadă Balfour în momentele periculoase şi decisive consta în faptul că „îi păsa prea puţin de interesele în joc şi nu credea că fericirea omenirii depindea de faptul că evenimentele se desfăşurau într-un sens sau altul”. Realitatea este că, deşi Balfour avea anumite convingeri fundamentale, putea considera totuşi argumentele pro şi contra în judecarea unei probleme, ceea ce este spre dezavantajul omului care gândeşte. Într-o împrejurare, venind la o serată dată într-o casă mare, a cărei scară se împărţea în două curbe gemene, a stat în hol timp de 20 de minute, încercând – aşa cum i-a explicat el unui observator nedumerit – să găsească o raţiune logică ca să se urce pe o scară sau pe cealaltă.

În anul 1887, lumea se aştepta ca numirea surprinzătoare de către lordul Salisbury a nepotului său în greaua şi periculoasa funcţie de ministru al afacerilor irlandeze să se dovedească un fiasco. Balfour era privit ca un intelectual lipsit de energie; presa se delecta numindu-l „prinţul fermecător” sau chiar „domnişoara Balfour”. În

— Noul Machiavelli.

landa clocotea în războiul ei cronic dintre proprietări şi arendaşi, care era aţâţat şi mai mult de agitatorii pentru autonomie. Poliţia îi evacua în fiecare zi pe arendaşii care nu erau capabili să-şi plătească arenda şi era în schimb bombardată cu pietre, vitriol şi apă fiartă de către mulţime. Amintirea sorţii pe care o avusese cu cinci ani înainte lordul Frederick Cavendish era menţinută vie de atacurile continue ale răsculaţilor, astfel că „toţi cei din vârful piramidei tremurau”. Faptul că Balfour nu lua în seamă ameninţările la viaţa lui uimi amândouă insulele. El

declară că intenţiona să fie „tot aşa de neînduplecat ca şi Cromwell” în aplicarea legii şi „tot aşa de radical ca orice reformator” în înlăturarea nedreptăţilor privind pământul. Guvernarea sa hotărâtă „i-a luat pe duşmanii lui prin surprindere – scria John Morley – şi a stârnit în prieteni o plăcere greu de depăşit în politica zilelor noastre”. Ea i-a adus celebritatea publică şi l-a făcut să fie cunoscut ca Balfour „cel Sângeros” în Irlanda şi ca viitorul conducător firesc al partidului său în Anglia.

În 1891, după demisia lui W.H. Smith din funcţia de lider al Camerei Comunelor, Balfour i-a preluat succesiunea prin vot unanim. Ca ministru al afacerilor irlandeze, el a arătat, prin nepăsarea lui totală faţă de pericol, un curaj sau poate o lipsă de frică pe care contemporanii nu i le bănuiau. Winston Churchill atribuia impasibilitatea lui Balfour unei „firi reci”, însă recunoştea în el „pe cel mai curajos om în viaţă. Cred că, dacă ai îndrepta spre el un pistol, nu s-ar speria”.

Aceeaşi calitate îi dădea posibilitatea să domine dezbaterile. Sigur de puterile lui, nu-i era frică de niciun adversar şi de nicio încurcătură. Potrivit celor spuse de Morley, Balfour acţiona după principiul doctorului Johnson *, conform căruia „a-ţi trata cu respect adversarul înseamnă să-i dai un avantaj la care n-are dreptul”. Conducea dezbaterile cu „o ingeniozitate cutezătoare şi cu o ironie politicoasă”. Deşi nu folosea decât rar în public sarcasmul ofensator, totuşi, aforismele lui enunţate în particular puteau fi muşcătoare. A spus odată despre un confrate: „Dacă ar avea ceva mai multă materie cerebrală, ar putea fi considerat un imbecil”. Se purta în Cameră

— *Samuel Johnson* (1709 – 1784) – om de litere şi lexicograf englez, cunoscut sub numele de dr. Johnson.

faţă de adversari cu o curtoazie aproape respectuoasă, iar dacă era atacat cu înverşunare de către parlamentarii irlandezi, stătea liniştit, cu un zâmbet flegmatic pe faţă, pentru ca, atunci când se ridica să le răspundă, să-i doboare cu câteva cuvinte care aveau efectul „unui glonţ asupra unei băşici de săpun”. Dar toate

acestea îi cereau o mare sforţare. I-a mărturisit unui prieten că nu dormea niciodată bine după o seară agitată la Camera Comunelor. „Nu-mi pierd niciodată sângele rece. Însă nervii ţi se încordează la maximum şi au nevoie de timp ca să-şi revină”. îl admira pe Maeaulay* fiindcă felul lui de a povesti era irezistibil, iar stilul o încântare. Cuvântările sale, pe care le ţinea fără note, deşi nestudiate dinainte, păreau totuşi perfect finisate. Lordul Willoughby de Broke, un tânăr activ, membru al Camerei Lorzilor, căruia îi plăcea să vină la vecini ca să-l asculte pe Balfour, spunea că plăcerea consta în a auzi „idei şi argumente expuse într-o succesiune perfect logică, fără nicio aparenţă de plănuire anticipată, procesul magistral de gândire, argumentare şi exprimare fiind executat cu un talent atât de desăvârşit şi cu o uşurinţă atât de admirabilă, încât era o adevărată încântare să fii martorul exercitării acestei arte”.

Balfour nu dădea prea multă atenţie faptelor, era nesigur în ceea ce priveşte cifrele, iar memoria nu era partea lui tare. Totuşi, reuşea să ascundă aceste slăbiciuni cu ajutorul unei tehnici care amuza întotdeauna Camera. Atunci când avea de-a face cu o lege complicată, se-ngrijea să fie flancat de un ministru bine informat, ca, de exemplu „ministrul de interne sau avocatul general al statului”, pentru ca, atunci când începea să se-ncurce în amănunte, colegul să-l corecteze în şoaptă. Aşa cum ne spune sir Henry Lucy, corespondentul parlamentar al revistei Punch, domnul Balfour se oprea în aceste ocazii, arunca colegului o privire prietenească, umbrită de o mustrare binevoitoare, şi spunea: „Exact”. La următoarea greşeală şi corectare şoptită, repeta scena, cu o notă mai aspră în cuvântul „exact”, vrând parcă să dea impresia că în chestiunile acestea există o limită de toleranţă şi că confratelui său

— *Thomas Băbington, baron de Maeaulay* (1800 – 1859) – istoric şi eseist englez.

** Jurist care are sarcina să se ocupe de acţiunile judiciare în care una din părţi este statul. În Anglia este

membru al Camerei Comunelor.

I se putea ierta o dată, însă că nu avea voie să continue cu gafele.

Printre virtuţile sale nu se putea număra şi punctualitatea, „astfel că putea fi văzut adesea intrând cu eleganţă la Cameră când problemele în dezbatere erau aproape epuizate. A făcut o revoluţie mutând pentru ziua devineri şedinţa scurtă de miercuri a Camerei, din cauza weekendului, obicei pe care de fapt el l-a introdus, ca să aibă timp pentru golf. „Afurisitul ăsta de crochet scoţian”, cum l-a numit un sportiv scârbit, îşi datora popularitatea influenţei lui Balfour. Cu o nepăsare desăvârşită şi încălcând toate obiceiurile, juca şi duminica, bineînţeles nu şi în Scoţia, iar puterea lui de atracţie era aşa de mare, încât înalta societate îl urma oriunde se ducea, astfel că obiceiul de a petrece weekend-ul la ţară se împământeni. Nu se ducea la vânătoare de păsări sau de iepuri, nici la vânătoare cu gonaci şi, în afară de golf, juca cu multă vigoare tenis, se plimba cu bicicleta ori de câte ori avea posibilitatea, parcurgând câteodată chiar 20 de mile într-o singură cursă, şi se lăsa pradă unei pasiuni vinovate pentru noua şi palpitanta experienţă a automobilismului. Felul cum concepea el distracţia nu se asemănă cu al celorlalţi. Odată, cu ocazia unei vizite la sora lui, lady Rayleigh, fiind întrebat cum i-ar plăcea să se distreze, a răspuns „Ah, ceva amuzant: să chemăm câţiva profesori de la Cambridge ca să discutăm despre ştiinţă”. Muzica era o altă pasiune a lui. A scris un eseu despre Händel pentru *Edinburgh Review* şi a făcut, în scopuri muzicale, o plimbare circulară prin Germania, în decursul căreia a reuşit să farmece relicva aceea greu de mulţumit care era Frau Wagner.

Indolenţa şi înfăţişarea lui apatică ascundeau o capacitate imensă de muncă. Pe lângă că era reprezentantul guvernului în Camera Comunelor, îl mai înlocuia adesea. şi pe unchiul lui la Ministerul de Externe. Atunci când Salisbury s-a retras, în 1902, lordul Esher a fost de părere că absenţa lui va fi compensată de „suprema

energie a lui Arthur”. Pentru a-şi economisi energia, Balfour rezolva cât mai multe afaceri posibile în pat şi nu se scula decât rareori înainte de amiază.

Citea fără întrerupere: în timp ce se îmbrăca, pe placa de deasupra căminului sta rezemată o carte ştiinţifică, iar pe masa de la căpătâiul patului un roman poliţist, rafturile din salonul lui particular erau ticsite cu cărţi de filosofie şi teologie, ceea ce prisosea era îngrămădit pe canapea, publicaţiile periodice erau aşezate claie peste grămadă pe masă şi pe scaune, iar buretele era folosit ca să ajute la citirea în baie a romanelor franţuzeşti. Nu citea niciodată ziarele. Oaspeţii care rămâneau peste noapte constatau că nici nu se abona la ele, neglijenţă pentru care a fost mustrat de către domnul Buckle, directorul ziarului *Times*. Odată, ziaristul W.T. Stead remarcă, într-o convorbire cu prinţul de Wales, că Balfour era bun să-l ai la spate într-o luptă, însă că era niţel cam indiferent. „Ah – răspunse prinţul, încuviinţând cu capul –, nu citeşte niciodată ziarele, după cum ştii”.

Prinţul nu se prea ocupa de Balfour, care, după cum îşi dădea seama, îl cam privea de sus. În schimb, regina Victoria îl admira. Cu ocazia unei vizite la Baimoral – ne relatează sir Henry Ponsonby –, Balfour a discutat diferite chestiuni cu regina, „arătându-i cele în care nu era de aceeaşi părere cu ea într-un mod care a pus-o pe gânduri… Cred că regina îl simpatizează, dar îi este cam frică de el”. Cel mai tânăr dintre fraţii Ponsonby era de părere că Balfour avea mare trecere la regină, „deşi părea că el n-o lua în serios”. Regina şi-a consemnat părerile ei asupra lui Balfour în 1896, după ce discutase cu el despre Creta, despre ororile turceşti şi despre legea învăţământului. Fusese „foarte impresionată de extrema onestitate, imparţialitate şi lipsă de prejudecăţi a domnului Balfour. Ia în consideraţie toate laturile unei probleme, este extraordinar de generos în sentimentele lui faţă de alţii., foarte manierat şi amabil”.

Priorităţile şi siguranţa acelor timpuri n-aveau să mai dureze mult, iar Balfour avea slăbiciuni care, atunci când

secolul se sfârşi şi începură ani mai puţin îngăduitori, urmau să devină din ce în ce mai vădite. Dacă ţinem seama şi de slăbiciunile lui, Balfour a fost, din punctul de vedere al caracterului şi al calităţilor lui, ultima întruchipare perfectă a patricianului. S-ar putea afirma despre el ceea ce a spus Celeste, menajera lui Proust, atunci când i-a murit stăpânul: „După ce l-ai cunoscut pe domnul Proust, toată lumea ţi se pare vulgară”.

În afară de Imperiul roman, nicio altă stăpânire nu s-a extins atât de mult ca Imperiul britanic la sfârşitul secolului al XIX-lea. Se întindea pe un sfert din suprafaţa uscatului, iar la 22 iunie 1897, ziua Jubileului de diamant al reginei *, mărturia lui vie mărşăluia în şiruri strălucitoare spre catedrala St. Paul, unde urma să se oficieze serviciul divin. Fiindcă împrejurarea era destinată sărbătoririi familiei de naţiuni aflate sub oblăduirea coroanei britanice, niciunul din regii străinicare asistaseră la Jubileul de aur din 1887 nu mai fusese invitat de astă dată… În locul lor, trăsurile de gală purtau pe cei 11 prim-miniştri din Canada, Noua Zeelandă, Colonia Capului, Natal, Newfoundland şi din cele şase state ale Australiei. Printre trupele ce defilau se aflau unităţi de cavalerie din toate părţile pământului: puşcaşi călări din Colonia Capului, husari canadieni, lăncieri din New South Wales, cavalerie: uşoară din Trinidad, lăncieri bărboşi şi cu turbane splendide din Kapurtala, Badnagar şi din alte state indiene, precum şi zaptici din Cipru purtând fesuri cu ciucuri şi încălecaţi pe ponei cu coama neagră. Regimente, de infanterie compuse din soldaţi cu pielea întunecată, „teribili şi magnifici de privit”, după cuvintele unui jurnalist extaziat, mergând în pas cadenţat de-a lungul străzilor, îmbrăcaţi într-un amestec fantastic de uniforme pestriţe, poliţişti diaci din Borneo, artilerişti din Jamaica, poliţişti regali din Nigeria, sikhi giganţi din India, soldaţi indigeni; din Coasta de Aur, chinezi din Hong Kong, malaezi din Singapore, negri din Indiile de Vest, Guyana britanică şi Sierra Leone, treceau, companie după companie, prin faţa unui popor uluit şi înspăimântat de

propria lui putere. În urma alaiului venea într-un landou de gală deschis, tras de opt cai şargi, figura principală a zilei, o femeie micuţă, îmbrăcată în negru şi purtând pe cap o pălărie legată cu panglici pe sub bărbie, ale cărei pene de culoare crem păreau să se-ncline în faţa mulţimii. „Cred că nimeni n-a fost ovaţionat vreodată aşa cum am fost eu – a scris regina în jurnalul ei.

— Fiecare faţă părea iluminată de o bucurie adevărată. Am fost foarte mişcată şi mulţumită”.

Vreme de câteva luni înaintea acestei ceremonii domnise o atmosferă de autofelicitare, „un anumit optimism – * Ziua aniversării a 60 de ani de la urcarea pe tron a reginei Victoria.

spunea Rudyard Kipling – care mă înspăimânta”. Asta l-a făcut să-şi aştearnă gândurile pe hârtie şi a doua zi a apărut în *Times* poemul *Recessional* *, care cuprindea un avertisment sever. Efectul pe care l-a produs a fost imens. „Cel mai măreţ poem care a fost scris de un om în viaţă”, declara distinsul jurist sir Edward Clarke. Însă, oricât de în serios ar fi luat oamenii admonestările lui, cum ar fi putut ei crede – acum, când ceremoniile şi paradele continuau, iar personalităţi cu pălării înalte veneau şi plecau de la conferinţa imperială ce se ţinea la Whitehall – că toată această măreţie vizibilă era în realitate „tot una cu Ninive şi cu Tirul”?

La 11 octombrie 1899, ameninţarea îndepărtată, care crescuse într-una de la raidul lui Jameson, se preciză şi războiul cu burii începu. Lordul Salisbury l-a numit „războiul lui Joe” ca un omagiu pentru rolul agresiv jucat de „cucul din cuib”, adică de domnul Joseph Chamberlain, ministrul coloniilor. Deşi îşi începuse viaţa politică în calitate de liberal radical, adică printre oameni care se opuneau în principiu imperialismului, domnul Chamberlain învăţase de atunci să „gândească imperial”, aşa cum spunea el. Era o schimbare de păreri politice uşor de înţeles la un om cu un simţ aşa de dezvoltat pentru ocaziile favorabile, datorită căruia numai în ultimii 12 ani fuseseră anexate la imperiu teritorii cu o suprafaţă de 22 de ori mai

mare decât aceea a Marii Britanii. Intrând în guvernul din 1895, Chamberlain îşi alesese Ministerul Coloniilor, cu convingerea că acolo era cheia imperiului şi „destinul lui evident”, un imperativ categoric al vremii de atunci, care îi făcea pe americani să-şi îndrepte ochii spre Cuba şi Hawaii, iar pe germani, belgieni, francezi şi chiar pe italieni să intre în lupta pentru cele mai alese felii din teritoriul Africii…

Chamberlain era un om de o forţă şi de o abilitate neasemuite, mânat de o ambiţie devorantă, niciodată satisfăcută. Se născuse din părinţi care nu făceau parte din clasa proprietarilor de pământ şi reuşise să-şi compună o mină de autoritate şi de siguranţă care îl distingea de toţi ceilalţi. Avea trăsături aspre, aproape elegante, ochi ce nu dezvăluiau nimic şi un păr negru ca smoala, pieptănat

— Numele unui imn care se cântă în bisericile anglicane la terminarea serviciului divin.

lins. Faţa îi era o mască împodobită cu-n monoclu prins de o panglică neagră, iar îmbrăcămintea impecabilă şi decorată cu o orhidee prinsă la butonieră şi schimbată în fiecare zi. După ce făcuse o avere îndeajuns de mare ca fabricant de şuruburi la Birmingham, care îi dăduse posibilitatea să se retragă din afaceri la 38 de ani, ajunsese primar al oraşului, unde realizările lui din domeniul învăţământului, precum şi alte reforme sociale se bucuraseră de atenţia întregii naţiuni. Fără să-şi piardă vremea, intră în Parlament la 40 de ani, ca reprezentant al oraşului Birmingham, deveni un purtător de cuvânt violent al radicalilor, ridicându-se împotriva aristocraţilor şi plutocraţilor cu ardoarea unui socialist, şi intră în guvern ca ministru al comerţului în cabinetul lui Gladstone din 1880. Om cu un caracter dur, imperturbabil şi autoritar, a cărui popularitate în comitatele centrale ale Angliei atrăgea multe voturi, ajunsese un factor politic de care trebuia să se ţină seama, astfel că se şi vedea succesor al lui Gladstone. Marele şi bătrânul om de stat nu se arăta însă prea grăbit să-şi desemneze urmaşul, astfel că Chamberlain, nemaiavând răbdare să aştepte, folosi drept

pretext legea pentru autonomia Irlandei ca să părăsească partidul împreună cu un foarte mare număr de alţi membri. Fiindcă se pregăteau pentru alegerile din 1895, conservatorii se arătară bucuroşi, dar şi oarecum neliniştiţi, să şi-l apropie. Deşi Chamberlain nu arăta aceeaşi indiferenţă ca şi patricienii faţă de opinia publică, totuşi, prin maniere şi îmbrăcăminte căuta să şi-o atragă, astfel că reuşi să devină o personalitate vrednică de ţinut minte. Pentru public era „Joe cel Energic" sau „Ministrul Imperiului" şi figura cea mai cunoscută din noul guvern.

Singurul care nu s-a lăsat impresionat de ascensiunea lui Chamberlain a fost lordul Salisbury. „Nu s-a încredinţat încă dacă are sau nu vreo convingere – îi scrisese el lui Balfour în 1886 – şi tocmai în asta constă nemărginita superioritate a lui Gladstone". La rândul lui, Balfour a fost – în felul său caracteristic – mai amabil şi mai sincer. „Deşi îl iubim cu toţii foarte mult – i-a scris el lui lady Elcho –, Joe nu se contopeşte în totul sau complet cu noi, adică nu formează cu noi o combinaţie chimică". Această afirmaţie n-are nimic surprinzător în ea. Chamberlain nu urmase cursurile vreunei şcoli secundare sau ale unei universităţi (adică aceleia de la Oxford sau

Cambridge), unde, aşa cum observa lordul Esher, „orice om cu capacitatea lui învaţă ce este aceea discreţie", şi nu era nici măcar membru al bisericii anglicane. Cu toate acestea, el se mişca cu afabilitate printre noii săi asociaţi, şi într-o zi a fost văzut oferind un ceai, pe terasa Camerei Comunelor, unui grup mare de invitaţi, care cuprindea şi trei ducese. Desigur că, spre deosebire de Balfour, nu putea fi acuzat că era un om indiferent. Chamberlain era permanent sub stăpânirea vreunei convingeri pasionate, la care rămânea şi la care ţinea cu o energie înverşunată. Nu avea însă un punct de vedere statornic, bine fixat. Deşi doar cu 5 ani mai tânăr decât Salisbury şi cu 12 ani mai în vârstă decât Balfour, el reprezenta forţele şi metodele unor timpuri noi, cărora guvernul lui Salisbury li se opunea prin însăşi esenţa lui. „Diferenţa dintre Joe şi mine – spunea Balfour – seamănă

cu diferenţa dintre tinereţe şi bătrâneţe: eu sunt bătrâneţea”. Balfour avea în spatele lui îndelungata stabilitate pe care i-o conferea faptul că făcea parte din cei de la vârf, în timp ce Joe era un proaspăt magnat al finanţelor care se grăbea. Direcţiile pe care nu se „confundau” erau fundamentale.

Deocamdată, colaborarea dintre Chamberlain şi noii săi colegi se desfăşura de ambele părţi cu loialitate. Atunci când s-a bănuit că ar fi avut un amestec în raidul lui Jameson, iar liberalii au început să-l acuze cu înverşunare, guvernul şi-a strâns rândurile în jurul lui, astfel că comitetul parlamentar de anchetă s-a găsit în imposibilitate de a intra în posesia unei dovezi concludente împotriva Ministerului Coloniilor. Joe ieşi din această afacere cu puterea neştirbită şi cu agresivitatea neumbrită. „Nu ştiu pe care dintre multiplii noştri inamici ar trebui să-l provocăm – i-a scris el lui Salisbury după telegrama către Kruger –, dar să-l provocăm pe unul din ei”.

Având sarcina – în calitatea lui de ministru – să ducă tratativele cu Republica Burilor, care se desfăşurau într-o atmosferă din ce în ce mai duşmănoasă, metoda favorită pe care o folosea – aşa cum îi raporta Balfour lui Salisbury – era „aplicarea darnică a iritantelor”. În timp ce acestea îşi făceau efectul, o veche înfrângere a fost răzbunată: în 1898, Kitchener a ocupat din nou Khartoumul şi a ridicat drapelul britanic deasupra mormântului generalului Gordon. Pe Nilul superior, la Fashoda, o expediţie militară franceză care pătrundea în Sudan s-a pomenit faţă-n faţă cu englezii şi, după o perioadă de tensiune în decursul căreia francezii şi-au dat seama de ce-i aştepta, s-au retras fără să tragă un singur foc de armă. Lipsa de popularitate a Angliei creştea odată cu prestigiul ei.

A venit apoi războiul cu burii. Armata britanică, căreia anii de splendidă izolare îi imprimaseră o anumită rigiditate, se dovedise bine pregătită în războiul din Crimeea, deşi suferise un şir de înfrângeri grave. Burii aveau, aşa cum s-a constatat mai târziu, tunuri de la Krupp

şi Creusot, iar artileriştii lor erau adesea germani sau francezi. Preşedintele Kruger folosise despăgubirile acordate pentru raidul lui Jameson ca să cumpere piese de artilerie, mitraliere Maxim şi cantităţi mari de puşti şi de muniţie pentru pregătirea ciocnirii finale a armatelor. În „săptămâna neagră" din luna decembrie a anului 1899, lordul Methuen a fost învins la Magersfontein, generalul Gatacre la Stormberg, iar sir Redvers Buller, comandantul-şef, la Colenso, unde a pierdut 11 tunuri, lăsând în urma lui, asediate, oraşele Kimberley şi Ladysmith. În Anglia, oamenii ascultau veştile buimăciţi, nevenindu-le să le creadă. Ducele de Argyll, care era grav bolnav, nu şi-a mai revenit de pe urma şocului şi a murit murmurând versul lui Tennyson referitor la ducele de Wellington, „care n-a pierdut nicicând vreun tun englezesc".

Odată cu săptămâna neagră s-a terminat şi epoca în care britanicii se considerau stăpânii necontestaţi ai lumii. Această situaţie a fost simţită din plin de englezi atunci când, peste câteva luni, kaiserul a avut posibilitatea să-şi impună dorinţa ca un comandant german să conducă expediţia care pornea pe mare ca să pedepsească pe „boxerii" * din Pekin. Este adevărat că expediţia era compusă în cea mai mare parte din unităţi germane, fiindcă principalele forţe militare britanice se aflau deja la faţa locului, însă Salisbury a socotit necesar să obiecteze din principiu. Este ceva caracteristic britanic, chiar dacă lucrul acesta ar putea fi considerat nerezonabil, i-a spus el ambasadorului german, ca englezii „să nu tolereze comanda unui străin". În momentul acela însă, el nu putea

— Denumire dată de europeni participanţilor la marea răscoală antiimperialistă din 1898 – 1901, condusă de societatea secretă I-he-tuan, din China.

provoca un conflict care ar fi avut drept consecinţă un ajutor dat burilor, astfel că a fost nevoit să accepte.

În anul care a urmat, războiul a fost adus treptat sub control cu o nouă vigoare, cu noi forţe militare şi cu un nou comandant-şef, care l-a înlocuit pe funestul general Buller. În luna mai a anului 1900, oraşul Mafeking a fost

despresurat, acţiune care a dezlănţuit un val de entuziasm în Anglia, în iunie lordul Roberts a intrat în Pretoria, iar la 1 septembrie a fost proclamată anexarea Transvaalului, cu credinţa că ceea ce mai rămânea de făcut era doar curăţirea de insurgenţi a teritoriului. Într-o atmosferă de încredere reînnoită şi de bună dispoziţie, conservatorii cerură ţării să le reînnoiască mandatul prin alegerile din octombrie, cunoscute cu numele de „alegerile kaki”. Folosindu-se de lozinca „orice loc în Parlament câştigat de liberali este un loc câştigat de buri”, ei au reuşit să reia puterea cu o majoritate confortabilă. Dar, cu toate că ardoarea patriotică predomina, exista şi un curent de aversiune faţă de război, datorat nu numai atitudinii englezilor de tradiţie liberală ortodoxă, care erau de părere că dimensiunile şi responsabilităţile imperiului trebuiau limitate, ci, mai cu seamă de această dată, sentimentului supărător că în spatele acestui război se aflau mobiluri dezonorante, strălucirea aurului din minele ţinutului Rand, capitalismul rapace, interesele comerciale şi profitul. Opoziţia faţă de război i-a oferit tânărului parlamentar David Lloyd George prilejul să se facă cunoscut, deşi în acţiunea lui n-a mers atât de departe încât să se opună anexării Transvaalului, ci s-a rezumat să propună negocieri pentru încetarea războiului.

Erau mulţi politicieni dinăuntrul şi din afara guvernului care au aşteptat apropierea secolului al XX-lea cu anumite iluzii ce nu urmau să fie realizate niciodată. Cu puţin înainte de a muri, în noiembrie 1899, lady Salisbury i-a spus unei rude mai tinere: „Tânăra generaţie ne poate critica cât îi place. Va fi ea însă în stare să ofere ceva tot atât de bun ca ceea ce am cunoscut noi?”

Astronomul curţii regale hotărâse, după o îndelungată analiză a argumentelor pro şi contra, că anul 1900 şi nu 1899 era cel de-al sutălea şi ultimul an al secolului al

— Culoarea uniformelor militare engleze.

XIX-lea. Momentul împlinirii lui se apropia. Era sfârşitul secolului celui mai plin de speranţe şi de

schimbări, al celui mai progresist, mai activ şi mai bogat secol pe care îl cunoscuse până atunci omenirea. După trei săptămâni de la încheierea lui, la 24 ianuarie 1901, regina Victoria muri, întărind simţământul general că se sfârşea o epocă. Lordul Salisbury, obosit de îndatoririle sale oficiale, ar fi dorit să plece şi el, dar îşi dădea seama că nu putea face acest lucru până când victoria din Africa de Sud, deocamdată încă îndepărtată, nu va fi câştigată. Ea veni, în sfârşit, în iunie 1902, iar la 14 iulie lordul Salisbury se retrase. Oamenii au avut din nou conştiinţa sumbră că ceva se apropia de sfârşit: plecase o autoritate, un caracter şi o tradiţie. Un ziar francez, *Le Temps* din Paris, suferind încă de umilinţa de la Fashoda, scria: „Se încheie astăzi, odată cu retragerea lordului Salisbury, o întreagă eră istorică. Aceasta este Anglia domnului Chamberlain, şi nu a domnului Balfour, cu toată conducerea nominală a acestuia din urmă”.

Regina Victoria, lordul Salisbury şi cel de-al XIX-lea secol nu mai erau. Cu un an înainte de a muri, regina, întorcându-se pe iahtul ei după o vizită în Irlanda, se simţi deranjată de marea agitată de hulă. După ce un val deosebit de puternic izbi vasul, ea îl chemă pe medicul de serviciu şi îi spuse, repetând, fără să-şi dea seama, vorbele unui predecesor îndepărtat **: „Sir James, du-te imediat sus, transmite-i amiralului complimentele mele şi spune-i că lucrul acesta nu trebuie să se mai întâmple”.

Dar valurile n-au vrut să se mai potolească.

* S-a pus în discuţie modul în care fusese calculat timpul calendaristic până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

** Probabil o aluzie la Darius, care a poruncit ca marea să fie bătută cu vergile.

2

Ideea şi fapta

ANARHIŞTII: 1890 – 1914

În cei 20 de ani dinaintea lui 1914 au fost asasinaţi şase şefi de state. Aceştia au fost: preşedintele Carnot al Franţei (în 1894), Cano vas, primul ministru al Spaniei (în 1897), împărăteasa Elizabeta a Austriei (în 1898), regele

Umberto al Italiei (în 1900), preşedintele McKinley al Statelor Unite (în 1901) şi un alt prim-ministru al Spaniei, Canalej as (în 1912). Niciunul din ei nu putea fi calificat drept tiran. Moartea lor s-a datorat gesturilor unor oameni desperaţi şi induşi în eroare, făcute cu scopul de a atrage atenţia asupra *ideii* anarhiste.

Oamenii aceştia veneau din imensele vizuini locuite de cei săraci, în care domneau foamea şi jegul, unde tuberculoşii îşi scuipau plămânii, iar aerul era infectat de miasmele latrinelor, de mirosul verzei fierte şi al berii trezite, în care ţâncii urlau, iar perechile se luau pe neaşteptate la ceartă, în care apa pătrundea prin acoperişuri, iar prin geamurile sparte răzbăteau rafalele îngheţate ale vântului, unde intimitatea era de neînchipuit şi unde bărbaţii, femeile, bunicii şi copiii trăiau la un loc, mâncând, dormind, iubind, defecând, bolind şi murind în aceeaşi încăpere, unde oala de fiert ceai servea la fiertul rufelor între mese, lăzile vechi drept scaune, maldărele de paie putrede drept paturi şi scândurile proptite pe două cutii drept mese, unde uneori nu toţi copiii unei familii puteau ieşi din casă cu toţii deodată fiindcă nu aveau destule haine să se-mbrace, unde familii cumsecade trăiau printre beţivi, printre bărbaţi care-şi băteau nevestele sau printre hoţi şi prostituate, unde viaţa era o veşnică balansare între şomaj şi truda fără de sfârşit, unde un lucrător care făcea ţigări de foi câştiga, împreună cu soţia lui, 13 centi pe oră, lucra 17 ore pe zi şi şapte zile pe săptămână pentru ca să poată trăi şi să-şi întreţină cei trei copii şi unde singura posibilitate de scăpare şi unica extravaganţă era moartea, când economiile, strânse ban cu ban o viaţă întreagă, erau risipite pentru un dric împodobit cu flori şi pentru o defilare de indivizi îndoliaţi cu scopul de a-l salva pe cel decedat de la anonimat şi de la ultima ruşine a aruncării în groapa comună.

Anarhiştii erau convinşi că odată ce proprietatea – cauza tuturor relelor – va fi suprimată, nimeni nu va mai trăi din munca altuia, astfel că natura omului, eliberată în sfârşit, îşi va putea căuta nivelul ei firesc de justiţie între

oameni. Rolul statului va fi înlocuit prin cooperarea liber consimţită dintre indivizi, iar rolul legii, prin legea supremă a bunăstării generale. Pentru atingerea acestui scop, era zadarnic să se încerce îndreptarea răului social prin consultări electorale sau prin convingere, deoarece clasele conducătoare nu renunţă niciodată de bunăvoie la proprietate sau la puterile şi legile care apără proprietatea. De aici rezulta necesitatea violenţei.

În perioada de formare a anarhismului, care a început în jurul anului revoluţionar 1848, profeţii lui cei mai însemnaţi au fost Pierre Proudhon din Franţa şi discipolul acestuia, Mihail Bakunin, un exilat rus care a ajuns mai târziu conducătorul activ al mişcării.

„Oricine se organizează ca să mă conducă – declara Proudhon – este un uzurpator şi un tiran, iar eu îl consider inamicul meu… Stăpânirea omului de către om este sclavie”, iar legile unei asemenea stăpâniri sunt „pânzele de păianjen ale bogaţilor şi cătuşele de oţel ale săracilor”. „Forma cea mai perfecţionată” a societăţii libere era, după el, aceea fără niciun fel de autoritate, iar

Proudhon a fost primul care i-a dat numele de „anarhie” într-un acces de dispreţ, el condamna guvernarea. „A fi guvernat înseamnă a fi urmărit, controlat, spionat, dirijat, îndoctrinat, mustrat, verificat, condus şi cenzurat de oameni care n-au nici înţelepciunea, nici calităţile necesare, înseamnă că în orice acţiune sau operaţie să fii înregistrat, ştampilat, impus, brevetat, autorizat, evaluat, măsurat, mustrat, corectat şi frustrat. Înseamnă că, sub pretextul interesului general, să fii exploatat, monopolizat, delapidat şi furat, pentru ca după aceea, la cel mai slab protest sau cuvânt de nemulţumire, să fii amendat, hărţuit, defăimat, bătut, terorizat, dezarmat, judecat, condamnat, băgat la închisoare, împuşcat, strangulat, deportat, vândut, trădat, pungăşit, înşelat, maltratat şi dezonorat. Asta înseamnă guvernarea, aceasta este justiţia şi moralitatea ei!”

Proudhon era de părere că „ideea abstractă a dreptăţii” va înlătura necesitatea revoluţiei şi că oamenii

vor putea fi convinşi să adopte societatea fără guvernare, cu ajutorul raţiunii. Ceea ce Bakunin a adăugat acestei teorii, pe baza celor învăţate în Rusia lui Nicolae I, a fost necesitatea revoluţiei prin violenţă. Spre deosebire de oponentul lui, Karl Marx, care susţinea că revoluţia poate fi realizată numai de către proletariatul industrial, organizat şi pregătit în acest scop, Bakunin credea că o revoluţie poate izbucni spontan în una din ţările mai înapoiate din punct de vedere economic, în Italia, Spania sau Rusia, unde muncitorii – deşi neexperimentaţi, neorganizaţi, analfabeţi şi neînţelegându-şi propriile lor nevoi – vor putea fi gata să se răscoale fiindcă n-au nimic de pierdut. Şi totuşi, Bakunin a fost înlăturat de la conducerea Internaţionalei I.

Mişcarea anarhistă suferea de un paradox inerent, care îi împiedica dezvoltarea. Anarhismul respingea partidul politic, pe care Proudhon îl denumea o simplă „varietate a absolutismului", deşi, pentru a provoca o revoluţie, era necesar ca promotorii ei să se supună unei autorităţi, unei forme de organizare şi unei discipline. Această necesitate implacabilă se ridica în faţa lor ori de câte ori se întruneau ca să întocmească un program. Credincioşi *ideii*, ei respingeau organizarea. Revoluţia trebuia să izbucnească spontan, din mase. Singurul lucru necesar era ideea – şi o scânteie.

— *An-archia* înseamnă în greceşte lipsă de guvernare.

Anarhiştii sperau (iar capitaliştii se temeau) că orice grevă, orice dezordine cauzată de lipsa alimentelor sau orice răzvrătire locală putea reprezenta această scânteie.

Şi totuşi, de fiecare dată – ca şi atunci când minerii lui Zola s-au aflat în faţa puştilor jandarmeriei –, scânteia era înăbuşită. Magicul moment în care masele aveau să se trezească ca să-şi dea seama de nevoile şi de puterea lor nu voia să vină. „Ne-am făcut socotelile fără a ţine seama de mase", scria, deziluzionat, Bakunin soţiei sale. Pierzând orice nădejde că va putea salva lumea, el a murit, decepţionat, în 1876 – un Columb fără America, aşa cum

spunea Aleksandr Herzen.

Între timp, totuşi, ideile lui prinseră rădăcini în ţara lui natală, şi anume printre narodnicii aparţinând partidului „Voinţa poporului”, întemeiat în 1879. Datorită sistemului de folosire în comun a pământului, specific ţărănimii din Rusia, reformatorii aveau un cult pentru ţăran, pe care îl considerau un socialist din naştere, care nu avea nevoie decât de apariţia unui Mesia pentru a fi trezit din letargie şi împins pe drumul revoluţiei. Acest Mesia urma să fie bomba. „Activitatea teroristă – declara programul narodnicilor –, constând din nimicirea celei mai nefaste persoane aflate la conducere, are scopul să submineze prestigiul guvernului, trezind astfel spiritul revoluţionar al poporului şi încrederea lui în succesul cauzei”.

În 1881, narodnicii l-au asasinat pe ţarul Alexandru al II-lea. Era o lovitură care va aduce triumful – îşi închipuiau ei –, o lovitură asemănătoare cu dărâmarea Bastiliei. Ea va proclama sus şi tare protestul lor, va chema la acţiune pe cei oprimaţi şi îi va înfricoşa pe opresori. Singurul lucru pe care l-a făcut însă a fost acela că a declanşat reacţiunea. Ţarul mort, a cărui coroană era poate simbolul autocraţiei, dar care, ca persoană, era considerat „eliberatorul” şerbilor, a fost jelit de ţărani, care credeau că „nobilimea l-a ucis pe ţar ca să-şi capete înapoi pământurile”. Miniştrii ţarului dezlănţuiră o campanie de represiuni sălbatice. S-a sfârşit prima perioadă a anarhismului.

Înainte ca mişcarea să ajungă la o nouă înflorire, în anii ’90, un singur eveniment înfricoşător, care a dat noi proporţii anarhismului, a avut loc nu în Europa, ci în America, şi anume în oraşul Chicago. Acolo, în august 1886, opt anarhişti au fost condamnaţi la spânzurătoare de către judecătorul Joseph Gary pentru asasinarea a şapte poliţişti, în ziua de 4 mai, cu o bombă aruncată în mijlocul unei unităţi armate de poliţie care încerca să împrăştie o adunare de grevişti ţinută în Haymarket Square.

Această împrejurare reprezenta punctul culminant al

unei campanii pentru ziua de muncă de opt ore, care era, la rândul ei, partea culminantă a unui deceniu de război industrial cu centrul la Chicago. Patronii foloseau drept aliaţi în toate ciocnirile forţele legii: poliţia, garda naţională şi tribunalele. Revendicările muncitorilor erau în

— T

tâmpinate cu puşti încărcate, cu lockouturi şi de către spărgători de grevă protejaţi de agenţii lui Pinkerton înarmaţi şi consideraţi ca ajutori de şerif pe baza jurământului pe care îl depuneau. În războiul dintre clase, statul nu era neutru. Din cauza mizeriei şi a nedreptăţii, mânia muncitorilor creştea într-una şi, odată cu ea, se mărea frica patronilor, se accentua sentimentul lor că ameninţarea era din ce în ce mai mare şi hotărârea lor de a o călca în picioare.

Anarhismul nu era o mişcare muncitorească, ci doar un element al revoltei generale a claselor de jos. Anarhiştii vedeau însă în luptele muncitorimii cărbunii aprinşi ai revoluţiei şi sperau ca, suflând. În ei, să-i facă să ardă cu flacără. „O jumătate de kilogram de dinamită face cât o baniţă de gloanţe”, proclama August Spies, editorul revistei anarhiste *Die Arbeiter Zeitung*, care apărea la Chicago în limba germană. „Poliţia şi garda naţională, crinii de vânătoare ai capitalismului, sunt gata să ucidă”. A avut dreptate în această privinţă, fiindcă în decursul unei ciocniri între muncitori şi spărgătorii de grevă poliţia a tras omorând doi oameni. „Răzbunare! Răzbunare! Muncitori, la arme!” – îndemnau manifestele tipărite şi distribuite de Spies în noaptea aceea, care cerea să se ţină un miting de protest în ziua următoare. Mitingul a avut loc în Haymarket Square, poliţia a intervenit ca să împrăştie muncitorii şi atunci a fost aruncată bomba. Nu s-a descoperit niciodată cine a făcut asta.

— *Allan Pinkerton* (1819 – 1884) – patronul unei agenţii americane de detectivi. A contribuit la înfiinţarea serviciilor secrete federale.

Cuvântările ţinute de acuzaţi în faţa tribunalului după ce s-a dat sentinţa au răsunat în toată Europa şi

America. „Să ştie întreaga omenire – a strigat August Spies – că în anul 1886, în statul Illinois, opt oameni au fost condamnaţi la moarte fiindcă au crezut într-un viitor mai bun”. Până la sfârşit, sentinţele a trei condamnaţi la moarte au fost comutate în pedepse cu închisoarea. Unul din condamnaţii la moarte, Louis Lingg, cel mai tânăr, cel mai frumos şi cel mai pătimaş dintre ei, care, după cum s-a dovedit cu martori, făcuse bombele, s-a aruncat singur în aer, cu ajutorul unei capsule de fulminat de mercur, în noaptea premergătoare execuţiei şi a scris cu sângele lui înainte de a muri: „Trăiască anarhia!” Mulţi au considerat sinuciderea lui ca o mărturisire a vinovăţiei. Ceilalţi patru, printre care era şi Spies, au fost spânzuraţi la 11 noiembrie 1887.

Săracii trăiau într-o societate în care puterea, bogăţia şi cheltuielile nu fuseseră niciodată mai mari, în care cei bogaţi mâncau peşte, păsări şi carne de vită la o singură masă, trăiau în case cu pardoseli de marmură, cu pereţii tapisaţi cu damasc şi având 30, 40 sau 50 de încăperi, se înfofoleau în blănuri iarna şi erau îngrijiţi de o armată de servitori, care le lustruiau ghetele, le aranjau părul, pregăteau băile şi aprindeau focurile. În mediul acesta, cu ocazia unui dejun dat în cinstea d-nei Nellie Melba la Savoy, când s-au servit nişte piersici minunate, o trufanda pentru sezonul acela, „înmiresmate şi delicioase în vata în care erau învelite”, oaspeţii ghiftuiţi s-au distrat aruncându-le celor ce treceau pe sub ferestre.

Aşa erau stăpânitorii şi oamenii avuţi, ale căror posesiuni imense puteau fi explicate – după câte se părea – prin faptul că fuseseră strânse din sudoarea maselor exploatate. „Ce este proprietatea?” – era faimoasa întrebare pe care o punea Proudhon şi la care răspundea tot el: „Proprietatea este un furt”. Nu ştiţi – vocifera Enrico Malatesta în cartea sa *Convorbire între doi muncitori*, o lucrare clasică a anilor ’90 – că fiecare bucăţică de pâine pe care ei o mănâncă este luată de la gura copiilor voştri şi că orice cadou mai deosebit pe care-l fac soţiilor lor înseamnă pentru voi sărăcia, foamea, frigul sau poate

chiar prostituarea soţiilor voastre?”

Dacă teoriile economice ale anarhiştilor erau nebuloase, în schimb, ura lor faţă de clasa conducătoare era puternică şi patetică. Urau pe toţi „călăii omenirii – cum îi numea Bakunin –, pe preoţi, monarhi, oameni de stat, soldaţi, funcţionari, financiari, capitalişti, cămătari şi avocaţi”. Pentru muncitori, inamicul nu era îndepărtatul bogătaş, ci reprezentanţii lui vizibili, proprietarii de case şi de fabrici, patronii şi poliţiştii.

Urau, dar numai puţini dintre ei se răzvrăteau. Cei mai mulţi trăiau în apatie, abrutizaţi de sărăcie. Unii din ei renunţau la luptă. O femeie cu patru copii, care făcea cutii de chibrituri cu 4, 5 centi grosul şi care, lucrând câte 14 ore, putea confecţiona zilnic şapte grosuri pentru 31, 5 centi, s-a aruncat într-o zi pe fereastră şi a fost ridicată moartă de pe stradă. Era „descurajată”, a spus un vecin. Un tânăr care îşi avea mama bolnavă şi îşi pierduse slujba a fost dat în judecată pentru tentativă de sinucidere. Nevasta ecluzierului, care îl scosese din apă, a declarat că acuzatul „se trăgea înapoi, în timp ce eu mă străduiam să-l scot cât mai repede de-acolo”, până când au venit câţiva lucrători s-o ajute. Atunci când judecătorul a felicitat-o pe femeie pentru forţa ei muşchiulară, cei din sală au râs, cu excepţia unui observator, numit Jack London, care a scris după aceea: „Tot ce puteam vedea era un tânăr aflat în pragul vieţii târându-se pătimaş spre moartea din mocirlă”.

Eşecul pe care l-au suferit, pe vremea lui Bakunin, încercările de punere în practică a ideilor anarhiste a făcut ca teoria şi practica anarhistă să se-ndrepte într-o direcţie care nu mergea spre pământ, ci spre nori. În noua perioadă a anarhismului, care a început în ultimul deceniu al secolului, ţelurile lui au devenit şi mai utopice, iar faptele din ce în ce mai puţin legate de realitate. Devenise nerăbdător. Dispreţuia firavele sforţări ale socialiştilor şi ale sindicaliştilor de a obţine ziua de muncă de opt ore. „Opt ore de muncă pentru patron înseamnă opt ore prea mult – proclama revista anarhistă *La Revolte*.

— Ştim că ceea ce avem să-i imputăm societăţii

noastre nu este faptul că muncitorul lucrează doisprezece sau paisprezece ore pe zi, ci acela că există patroni”.

— O duzină de duzini, adică 144 de cutii.

Cel mai de vază printre noii conducători anarhişti era prinţul Piotr Kropotkin, aristocrat prin naştere, geograf de profesie şi revoluţionar din convingere. Evadarea lui senzaţională, în 1876, după doi ani de detenţiune, din sinistra fortăreaţă Petropavlovsk din Petersburg îi adusese o aureolă de erou, pe care şi-a păstrat-o în toată strălucirea ei şi în anii de exil petrecuţi în Elveţia, Franţa şi Anglia prin propovăduirea îndârjită şi perseverentă a revoltei.

În ciuda unei vieţi de grele încercări, credinţa lui Kropotkin în omenire era inepuizabilă şi de neclintit. Dădea impresia – aşa spunea jurnalistul englez Henry Nevinson, care îl cunoştea bine – că „ardea de dorinţa să ia toată omenirea şi s-o ţină la sânul lui, ca s-o încălzească”. De pe fruntea lui, pleşuvă şi nobilă, mărginită de un nimb de păr castaniu şi stufos, radia bunătatea. Sub bărbie se răspândea în voie o barbă bogată. Era foarte mic de statură, „cu un trup ce nu părea îndeajuns de mare ca să-i susţină capul masiv”. Descendent al prinţilor din Smolensk, care, conform tradiţiei familiei lui, făceau parte din dinastia lui Rurik, conducătoare a Rusiei înaintea dinastiei Romanovilor, Kropotkin îşi luase locul în şirul lung de nobili ruşi „cuprinşi de remuşcări”, care se simţeau vinovaţi că aparţineau unei clase ce oprimase vreme de veacuri poporul.

Se născuse în 1842. După ce a servit ca ofiţer de cazaci în Siberia, unde a studiat geografia regiunii, a ajuns secretarul Societăţii de geografie, din însărcinarea căreia a explorat, în 1871, gheţarii din Finlanda şi din Suedia. Devenise între timp membrul unui comitet revoluţionar secret şi, după ce a fost descoperit, a fost arestat şi întemniţat. După evadarea din 1876, anul în care a murit Bakunin, a plecat în Elveţia, unde a lucrat cu Elisee Reclus, geograful francez şi tovarăşul lui de idei, la monumentala geografie a lumii, opera lui Reclus.

Kropotkin a scris volumul despre Siberia şi a fondat împreună cu Reclus (iar după aceea a condus timp de trei ani) revista *Le Revolte*, care, după suprimarea şi reapariţia ei la Paris sub numele de *La Revolte*, urma să devină revista anarhistă cea mai bine cunoscută şi cu cea mai îndelungată viaţă. Şirul neîntrerupt de polemici, convingătoare şi pasionate, pe care le-a susţinut, prestigiul pe care i-l dădea evadarea din cea mai temută temniţă a Rusiei, munca lui efectivă cu anarhiştii elveţieni din Munţii Jura, din cauza căreia a fost expulzat din Elveţia, iar toate acestea încoronate de titlul de prinţ, făceau din el succesorul recunoscut al lui Bakunin.

În Franţa, unde a venit în 1882, tradiţiile Comunei din Paris întreţinuseră o mişcare anarhistă militantă, din care făcea parte şi un grup în plină vigoare aflat la Lyon. O razie poliţienească, precum şi aruncarea, cu titlu de represalii, a unei bombe care cauzase moartea unui om au fost urmate de arestarea şi darea în judecată a 52 de anarhişti, printre care era şi Kropotkin, sub acuzaţia că aparţin unei ligi internaţionale având ca scop abolirea proprietăţii, familiei, statului şi religiei. Condamnat la cinci ani închisoare, Kropotkin făcu trei, fu graţiat de către preşedintele Grevy şi, împreună cu soţia şi cu fiica lui, se stabili în Anglia, refugiul inevitabil al exilaţilor politici de pe vremea aceea.

Într-o căsuţă din Hammersmith, un colţ liniştit, respectabil şi sumbru de la marginea Londrei, Kropotkin continuă să scrie imnuri înflăcărate închinate violenţei pentru *La Revolte* şi articole erudite pentru revistele geografice şi pentru revista *Nineteenth Century*, să se întreţină în cinci limbi cu vizitatorii radicali, să ţină prelegeri într-o pivniţă din Tottenham Court Road la întrunirile clubului anarhist, să cânte la pian, să picteze şi să farmece cu firea lui blândă şi cu manierele sale plăcute pe toţi aceia pe care îi întâlnea. „Era de o amabilitate care se apropia de sfinţenie – scria George Bernard Shaw –, iar cu barba sa lungă şi cu expresia lui simpatică l-ai fi putut lua drept un cioban din ţara făgăduinţei. Singura lui

slăbiciune era obiceiul de a proroci într-una izbucnirea războiului în următoarele două sătpământi. Până la urmă însă, a avut dreptate”. De fapt, această slăbiciune nu era altceva decât expresia optimismului său, fiindcă, pentru Kropotkin, războiul era catastrofa mult aşteptată, care urma să nimicească lumea veche şi să deschidă calea triumfului anarhiei. „Decăderea galopantă” a statelor grăbea triumful. „Nu poate fi prea îndepărtat – scria el.

— Tot ce se-ntâmplă îl apropie”.

Şi totuşi, această persoană agreabilă, îmbrăcată convenţional în redingota neagră a gentlemanului victorian, era un apostol intransigent al necesităţii violenţei. Progresul omenirii înspre perfecţiune este ţinut pe loc – scria el – „de inerţia acelora care au interese investite în condiţiile existente”. „Progresul are nevoie de un eveniment brutal care să arunce omenirea afară din făgaşul ei şi să o îndrume pe căi noi... Revoluţia devine o necesitate absolută”. Spiritul revoltei trebuie trezit în mase printr-o „propagandă repetată a *faptei*”. Expresia aceasta, care a devenit sloganul violenţei anarhiste, a fost folosită pentru prima dată de socialistul francez Paul Brousse, în 1878, anul care a văzut patru atentate contra unor capete încoronate: două contra lui Wilhelm I, împăratul Germaniei, unul contra regelui Spaniei şi unul contra regelui Italiei. „Ideea este în marş – scria Brousse – şi noi trebuie să căutăm să inaugurăm propaganda *faptei*. Calea spre revoluţie trebuie deschisă prin pieptul unui rege”.

În anul următor, la un congres anarhist care s-a ţinut în Munţii Jura din Elveţia, Kropotkin a pledat deschis în favoarea propagandei prin faptă, chiar dacă a fost mai puţin explicit în ceea ce priveşte metoda. Deşi nu îndemna niciodată la asasinat prin prea multe cuvinte, totuşi, în decursul anilor ’80, el a continuat să recomande o propagandă „prin vorbă şi cuvânt scris, prin pumnal, armă de foc şi dinamită”. În paginile revistei *La Revolte* a publicat un apel inspirat adresat „oamenilor curajoşi, dispuşi nu numai să vorbească, dar să şi acţioneze,

caracterelor curate, care preferă închisoarea, exilul şi moartea unei vieţi ce le contrazice principiile, firilor îndrăzneţe, care ştiu că, pentru ca să câştigi, trebuie să îndrăzneşti”. Oamenii de acest fel trebuiau să formeze avangarda revoluţiei cu mult înainte ca masele să fie gata şi – „în timp ce alţii vorbesc, se plâng şi discută” – să săvârşească „fapta răzvrătirii”.

„O singură faptă – scria altă dată Kropotkin – face o propagandă mai bună decât o mie de manifeste. Vorbele se pierd în văzduh ca sunetele clopotelor de biserică”. Acţiunile sunt necesare ca să „aţâţe ura faţă de exploatatori, să ridiculizeze pe guvernanţi, să le dea pe faţă slăbiciunea şi – mai presus de toate – să trezească spiritul de revoltă”. Acţiunile pe care le cerea pe hârtie şi de pe o poziţie elevată au fost înfăptuite, dar nu de el.

Prin anii ’90, atunci când trecuse de 50 de ani, Kropotkin, deşi nu-şi modificase cu nimic părerile în ceea ce priveşte necesitatea revoltei, îşi mai potolise totuşi într-o oarecare măsură entuziasmul pentru fapta individuală. „Deşi spiritul revoluţionar câştigă enorm prin faptele acestea de eroism individual – scria el în *La Revolte* din martie 1891 –, totuşi, nu aceste acţiuni eroice fac revoluţiile. Revoluţiile sunt, mai presus de orice, mişcări de masă... Instituţii cu rădăcini înfipte în secole de istorie nu pot fi nimicite prin câteva kilograme de explozivi...”

După revoluţie – care avea să ceară, după calculele lui Kropotkin, între trei şi cinci ani pentru răsturnarea guvernelor, distrugerea închisorilor, a forturilor şi a cocioabelor şi pentru exproprierea pământurilor, fabricilor şi a tuturor formelor de proprietate –, oameni lucrând din propria lor dorinţă vor face inventarul tuturor stocurilor de alimente, al locuinţelor şi al mijloacelor de producţie. Se vor distribui cu milioanele liste tipărite de bunuri. Fiecare îşi va lua atât cât are nevoie din lucrurile care există în cantităţi mai mari decât cele necesare, iar lucrurile în cantităţi insuficiente vor fi raţionalizate. În

treaga proprietate va aparţine comunităţii. Fiecare

individ va ridica din depozitele comunităţii hrană şi mărfuri după nevoile lui şi va avea dreptul „să hotărască el singur ce anume îi trebuie ca să ducă o viaţă tihnită”. Fiindcă nu va mai exista dreptul de moştenire, nu va mai fi nici lăcomie. Toţi bărbaţii apţi pentru muncă vor face „contracte” cu societatea prin intermediul grupurilor sau comunelor din care fac parte, angajându-se să lucreze cinci ore pe zi, de la vârsta de 21 de ani şi până la aproximativ 45 sau 50 de ani, în domeniul pe care şi-l vor alege. Societatea le va garanta, în schimb, folosirea „caselor, magazinelor, străzilor, mijloacelor de transport, şcolilor, muzeelor etc”. Nu va fi nevoie de legi, de judecători sau de pedepse, fiindcă oamenii îşi vor executa contractele din nevoia lor de „cooperare, asistenţă şi simpatie” din partea vecinilor.

Cea mai supărătoare problemă a planului anarhist era aceea a contabilizării valorii bunurilor şi a serviciilor. După teoriile lui Proudhon şi ale lui Bakunin, fiecare individ urma să fie plătit în bunuri, proporţional cu producţia lui. Lucrul acesta implica însă existenţa unui organism care să stabilească valorile şi să le contabilizeze, adică a unei „autorităţi”, pe care anarhiştii „puri” o anatemizau. Soluţia – aşa cum a fost dată de Kropotkin şi de Malatesta – era aceea de a se presupune că fiecare va *dori* să lucreze pentru binele comunităţii, astfel că – orice muncă fiind agreabilă şi demnă – fiecare îşi va aduce de bunăvoie contribuţia şi va lua pe gratis cele dorite din depozitul comunităţii, fără să mai fie nevoie de vreo contabilizare.

Ca să dovedească acest lucru, Kropotkin a dezvoltat teoria „asistenţei mutuale”, pentru a arăta că anarhismul îşi găsea o bază ştiinţifică în legile naturii. Teza lui Darwin – argumenta el – a fost denaturată de gânditorii capitalişti. În realitate, natura nu are înclinaţii sângeroase şi nici nu este animată de instinctul fiecărei fiinţe de a supravieţui pe seama semenilor ei, ci de instinctul de a *conserva* speciile prin „asistenţă mutuală”. A luat în acest scop exemple din viaţa furnicilor şi a albinelor, a cailor sălbatici

şi a vitelor cornute (care formează un cerc atunci când sunt atacate de lupi), din folosirea în comun a pământului şi din viaţa sătească a oamenilor din evul mediu. Admira foarte mult iepurii, care – deşi lipsiţi de apărare şi fără nicio adaptare specială – supravieţuiesc şi se înmulţesc. Pentru el, iepurele simboliza durabilitatea celor umili, care – aşa cum afirma un predicator mai vechi – vor moşteni pământul.

Deşi Kropotkin nu arăta nicio moderaţie în dorinţa lui ca lumea burgheză să fie total distrusă, totuşi, această lume nu s-a putut abţine ca să-l onoreze. Era un savant distins şi, pe deasupra, prinţ. Deşi n-a fost de acord să fie numit membru al Societăţii geografice regale din Londra, fiindcă era sub patronajul regelui, a fost totuşi invitat la banchetul societăţii, iar când a refuzat să se scoale în picioare la toastul pentru rege al preşedintelui, acesta s-a ridicat din nou ca să închine în sănătatea prinţului Kropotkin, iar toată lumea a făcut acelaşi lucru, alăturându-se urării. Atunci când a vizitat, în 1901, Statele Unite şi a ţinut prelegeri la Lowell Institute din Boston, a fost primit de întreaga elită intelectuală a oraşului, precum şi de d-na Potter Palmer din Chicago, care nu accepta niciodată ca alţii să i-o ia înainte. Memoriile lui au fost achiziţionate de revista *Atlantic Monthly*; cărţile lui purtau numele celor mai respectabili editori, iar când a apărut *Ajutorul mutual*, *Review of Reviews* a calificat-o „o carte delicioasă, agreabilă, robustă şi bună, pe care îţi face plăcere s-o citeşti”.

Gândirea anarhistă căpătase o mare dezvoltare şi în Franţa. În mulţimea de teoreticieni, unii serioşi şi alţii superficiali, conducători erau Elisee Reclus şi Jean Grave. Reclus – omul cu faţă melancolică şi împodobită cu o barbă neagră, de o frumuseţe sumbră ca aceea a unui Crist bizantin – era profetul mişcării. Luptase pe baricadele Comunei şi se îndreptase spre temniţă pe drumul prăfuit şi pătat de sânge care ducea la Versailles. Se trăgea dintr-o familie distinsă de oameni eruditi şi – în afara muncii lui de geograf – îşi consacrase mulţi ani din viaţă ca să explice şi

să propage sistemul anarhist cu ajutorul cărţilor şi al revistelor pe care le scotea din când în când cu Kropotkin şi Grave. În prelegerile lui la Université Nouvelle din Bruxelles, unde a ocupat pentru un timp catedra de geografie, a exercitat asupra auditorilor – aşa cum a scris unul din ei – un „magnetism irezistibil”. Trecea de la formarea Pământului la viitorul omenirii şi „afirma, ca şi Rousseau, credinţa lui nestrămutată în bunătatea omului odată eliberat de tarele unei societăţi bazate pe forţă”.

Spre deosebire de Reclus, Grave se trăgea dintr-o familie de muncitori. La început cizmar, iar mai târziu – ca şi Proudhon – zeţar şi tipograf, se exersase, prin anii ’80, în producerea fulminatului de mercur pentru ca să arunce în aer Prefectura de poliţie sau palatul Bourbon, care era pe atunci sediul Parlamentului francez. Cartea lui *La Société mouribonde et Vanarchisme* argumenta atât de convingător necesitatea răsturnării statului şi dădea atât de multe sugestii insidioase, încât l-a costat doi ani de închisoare. În timpul detenţiunii a scris o altă carte, *La Société après la révolution*”, pe care a tipărit-o singur şi a publicat-o imediat după eliberare. Fiindcă avea idei utopice, nu era considerat de către autorităţi ca periculos pentru ordinea de stat. Într-o mansardă de la etajul cinci al unei clădiri situate pe Rue Mouffetard, o stradă locuită de muncitori, edita, scria singur în cea mai mare parte şi tipărea la o presă de mână *La Revolte*, lucrând în acelaşi timp la marea lui operă istorică, *Le Mouvement libertaire sous la troisième république* * *. Într-o cameră mobilată cu o masă şi două scaune trăia şi lucra, îmbrăcat

— Societatea muribundă şi anarhismul.

** Societatea după revoluţie.

* * * Mişcarea anarhistă sub cea de-a III-a Republică.

Invariabil într-o bluză neagră şi lungă de muncitor francez, înconjurat de broşuri şi de ziare, „simplu, tăcut şi neobosit” şi atât de absorbit de gândurile şi de sarcina lui, „încât părea a fi un pustnic din evul mediu care uitase să moară cu opt sute de ani mai înainte”.

Adepţii care formau grosul mişcării nu se constituiau

într-un partid, ci se asociau în cluburi şi grupuri mici şi localizate.

Mai tânăr cu zece ani decât Kropotkin, Enrico Malatesta arăta ca un bandit romantic care putea fi prieten cu contele de Monte Cristo. În realitate, se trăgea dintr-o familie burgheză bine situată, iar ca tânăr student în medicină fusese dat afară de la Universitatea din Neapole fiindcă luase parte la o răzmeriţă studenţească de pe timpul Comunei din Paris. A învăţat după aceea meseria de electrician, ca să aibă din ce trăi, s-a alăturat secţiei italiene a Internaţionalei I, a trecut de partea lui Bakunin şi împotriva lui Marx, a condus o revoltă ţărănească, născută moartă, în Apulia, a fost închis şi apoi a plecat în exil. A încercat să devieze greva generală din 1891 a muncitorimii belgiene de la ţelul – meschin pentru el – de obţinere a dreptului de vot pentru toţi bărbaţii, fiindcă votul era, după credinţa lui de anarhist, doar o simplă păcăleală a statului burghez. A fost expulzat pentru isprăvi revoluţionare similare din mai multe ţări la rând şi apoi condamnat la cinci ani închisoare pe insula Lampedusa, de unde a evadat într-o barcă cu vâsle în timpul unei furtuni. Din închisoarea italiană în care a ajuns mai târziu a evadat într-o ladă de ambalaj marcată „Maşini de cusut”. A fost încărcat pe un vas care se îndrepta spre Argentina, unde spera să găsească – în Patagonia – aur pentru a procura fonduri cauzei. A dat într-adevăr peste un filon aurifer, însă lotul i-a fost confiscat de guvernul argentinian.

Nemulţumindu-se numai să vorbească despre dispariţia viitoare a statului, Malatesta era amestecat permanent în diferite încercări practice destinate să ajute statul să dispară.

Caracteristica cea mai remarcabilă a acestor conducători era optimismul. Erau siguri că sistemul capitalist trebuia să se prăbuşească din cauza putreziciunii şi aveau presentimentul că apropiatul sfârşit al secolului va fi o misterioasă linie de hotar. „Toţi aşteaptă naşterea unei noi ordini a lucrurilor – scria Reclus.

— Secolul care a fost martorul unor descoperiri aşa

de mari în lumea ştiinţelor nu se poate sfârşi fără să ne aducă cuceriri şi mai mari. După atâta ură, ardem de dorinţa de a ne iubi unii pe alţii şi din cauza aceasta suntem inamicii proprietăţii particulare şi dispreţuim legea".

Noua eră de violenţă a anarhismului a început în Franţa imediat după cea de-a o sută aniversare a revoluţiei franceze. S-a instalat dintr-odată o domnie de doi ani a dinamitei, a pumnalului şi a focurilor de armă, care a ucis atât oameni de rând, cât şi oameni mari, a distrus bunuri, a alungat siguranţa şi a răspândit teroarea, pentru ca apoi să se potolească. Semnalul a fost dat în 1892 de un om al cărui nume – Ravachol – părea că „emană revolta şi ura".

În ziua de 1 mai a anului 1891, la Clichy, suburbie muncitorească a Parisului, o demonstraţie a lucrătorilor, condusă de *les anarchos* purtând steaguri roşii cu lozinci revoluţionare, a fost şarjată de poliţia călare. În încăierarea care a urmat, cinci poliţişti au fost răniţi uşor, iar trei conducători anarhişti mai grav. Tânăţi la secţia de poliţie, anarhiştii au fost supuşi – încă plini de sânge şi fără să li se fi dat ajutorul medical necesar – unui *passage a tabac* ** de o sălbăticie de neînchipuit, fiind făcuţi să treacă printre două şiruri de poliţişti, care îi loveau cu picioarele, cu pumnii şi cu mânerele revolverelor. La proces, procurorul Bulot a cerut pedeapsa cu moartea pentru toţi cei trei acuzaţi, cerere cu totul nejustificată, fiindcă nu fusese omorât nimeni, şi care avea să provoace un şir întreg de atentate cu dinamită. Deocamdată, Benoist, preşedintele tribunalului, l-a achitat pe un acuzat şi i-a condamnat pe ceilalţi doi la cinci, respectiv trei ani închisoare, adică la pedeapsa maximă ce putea fi dată în condiţiile în care se petrecuseră faptele.

La şase luni după proces, locuinţa lui Benoist de pe bulevardul St. Germain a fost aruncată în aer cu o bombă. După două săptămâni, la 27 martie, o altă bombă a aruncat în aer locuinţa procurorului Bulot din strada Clichy. Între cele două explozii, poliţia dăduse publicităţii o descriere a criminalului bănuit, prezentat ca un tânăr slab, dar

— Anarhişti.

** Bătaie crunta.

musculos, în vârstă de 20 – 30 de ani cu o faţă osoasă şi gălbuie, cu părul şi barba castanie, cu o înfăţişare bolnăvicioasă şi având o cicatrice rotundă între degetul mare şi cel arătător ale mâinii stângi. În ziua celei de-a doua explozii, un om cu aceste semnalmente, care lua masa la restaurantul Very de pe bulevardul Magenta, a început să vorbească cu un chelner numit Lherot despre această explozie. Individul şi-a expus în acelaşi timp opiniile sale antimilitariste şi anarhiste. Lherot a fost surprins – de cele auzite, dar n-a întreprins nimic. Peste două zile, omul a venit din nou, iar Lherot, observând de data aceasta cicatricea, a chemat poliţia.

El era Ravachol îşi luase numele mamei, în loc de Koenigstein, numele tatălui, care îşi părăsise soţia şi cei patru copii, lăsându-l pe Ravachol, pe atunci în vârstă de 8 ani, ca susţinător al familiei. La 18 ani, după ce a citit *Jidovul rătăcitor* al lui Eugene Sue, şi-a pierdut credinţa în Dumnezeu, a îmbrăţişat ideile anarhiştilor şi a început să ia parte la întrunirile lor, astfel că, drept rezultat, a fost dat afară, împreună cu un frate mai tânăr, din slujba de ajutor de vopsitor pe care o avea. Între timp, sora lui mai mică a murit, iar cea mai mare a născut un copil nelegitim. Deşi a mai găsit şi alte slujbe, totuşi, ele nu-i aduceau un venit suficient ca să-şi ferească familia de mizerie. Drept urmare, a început să-şi procure venituri suplimentare nelegale. Jefuirea bogaţilor este dreptul celor săraci, „ca să nu ducă o viaţă de animale – a spus el la închisoare.

— Este o laşitate şi o înjosire să mori de foame. Prefer să mă fac hoţ, falsificator sau asasin”. De fapt, a fost toate acestea şi, pe deasupra, jefuitor de morminte.

La procesul lui, care a avut loc la 26 aprilie 1892, Ravachol a declarat că mobilul acţiunilor lui a fost să răzbune pe anarhiştii din Clichy, care au fost bătuţi de poliţie „fără să li se dea măcar apă ca să-şi spele rănile”, pentru ca după aceea Bulot şi Benoist să le aplice pedeapsa maximă, deşi j. unul recomandase minimul de

pedeapsă.

Poliţia descoperise un întreg şir de crime ale lui Ravachol, printre care jefuirea unui mormânt ca să ia bijuteriile mortului, asasinarea unui avar de 92 de ani şi a menajerei lui, asasinarea a doua femei bătrâne care ţineau o prăvălie cu articole de fierărie şi care-l înşelaseră cu 40 de sous, precum şi a altui negustor care nu-l înşelase cu nimic.

Presa anarhistă se împărţi în două. În *La Revolte*, Kropotkin l-a repudiat pe Ravachol ca „nefiind un revoluţionar adevărat, autentic", ci dintre cei din „varietatea *opera-bouffe*". Faptele acestea, scria el, „nu fac parte din munca zilnică şi perseverentă, puţin vizibilă, dar imensă, pe care o pretinde revoluţia. Ea cere altfel de oameni decât cei de teapa lui Ravachol. Să-i lăsăm pe seama burghezului *fin de siècle*, ai cărui produs sunt". Malatesta respingea şi el în *En Dehors*, revista literară a anarhiştilor, faptele lui Ravachol.

Ravachol ţinea în bună măsură – dar nu în întregime – de clasa anarhiştilor singuratici, care cuprindea un teoretician adevărat, germanul Max Stirner, şi sute de profesionişti ai cultului eului. Oamenii aceştia profesau un dispreţ total faţă de orice sentiment burghez sau coni-Strângere socială şi recunoşteau dreptul individului de a „trăi în mod anarhic", drept care includea furtul şi orice alt delict care putea servi necesităţilor momentului. Erau interesaţi de propria lor persoană şi nu de revoluţie. Operaţiile neînfrânate ale acestor „Borgia în miniatură", care se terminau de obicei prin încăierări cu poliţia, în care se trăgeau focuri de armă şi se făcea paradă de steagul „anarhismului", sporeau în mare măsură frica şi mânia publicului.

La 11 iulie Ravachol a plecat spre ghilotină calm şi fără să-şi recunoască greşelile şi, înainte de a muri, a strigat: „*Vive Vanarchie*!" Peste noapte, Ravachol a devenit un martir al anarhismului, iar pentru drojdia societăţii – un erou popular. *La Revolte* şi-a schimbat atitudinea. „Va fi răzbunat", proclama ea, adăugându-şi mica ei contribuţie

la şirul de răzbunări care urma să se desfăşoare. *En Dehors* deschise o listă de subscripţie pentru copiii unui complice judecat odată cu Ravachol. Printre cei ce au subscris se afla pictorul Camille Pissarro, dramaturgul Tristan Bernard, socialistul şi poetul belgian Emile Verhaeren, precum şi Bernard Lazare, care avea să joace curând un rol în procesul Dreyfus.

Pe când se întâmplau toate acestea, violenţa izbucni şi peste Atlantic.

— Opera bufa.

Anarhismul, care respinge autoritatea în chestiunile sexuale, ca şi în toate celelalte, îşi avea intrigile lui amoroase, iar una din ele, care urma să aibă un efect exploziv asupra mişcării din America, era în curs de desfăşurare tocmai pe atunci la New York. Începuse în 1890, la un miting pentru comemorarea martirilor de la Haymarket, unde a luat cuvântul exilatul de origine germană Johann Most, un bărbat cu faţa strâmbă şi cu corpul diform, care edita săptămânalul anarhist *Die Freiheit* din New York.

Accidentul din copilărie, ale cărui urmări rămăseseră fără îngrijire medicală şi care i-a desfigurat faţa, precum şi tinereţea lui înjosită şi solitară, petrecută pribegind din loc în loc, câteodată flămânzind şi altă dată făcând fel de fel de meserii, fuseseră hrana spirituală a urii lui contra societăţii. În sufletul lui Most, ea înmugurise şi se dezvoltase cu forţa unei buruieni. Învăţase în Germania meseria de legător de cărţi, scrisese articole pline de mânie pentru presa revoluţionară şi fusese, pentru o legislatură, deputat în Reichstag prin anii ’70. Izgonit din Germania pentru că aţâţa la răscoală, s-a refugiat mai întâi în Anglia, unde a devenit anarhist, a fondat o revistă, în care îşi exprima sentimentele lui înflăcărate, şi a salutat vestea uciderii lui Alexandru al II-lea, în 1881, cu atâta entuziasm, încât a fost condamnat la 18 luni închisoare. Faptul că tovarăşii lui aplaudaseră la fel de fierbinte – în timp ce el se afla în temniţă – asasinarea la Dublin a lordului Frederick Cavendish de către rebelii irlandezi a

făcut ca tradiţionala toleranţă engleză să se simtă în sfârşit ofensată, astfel că *Die Freiheit* a fost suprimată, iar la ieşirea lui din închisoare, Most a fost obligat să-şi transfere revista şi pasiunea în Statele Unite.

Aici, incitările şi ferocitatea revistei sale au continuat să se manifeste cu aceeaşi forţă ca şi mai înainte, astfel că un cititor o asemăna cu „o lavă care împrăştie flăcări de batjocură, dispreţ şi sfidare... şi exală ură”. După ce a lucrat un timp în secret într-o fabrică de explozivi; din Jersey City, Most a publicat un manual despre fabricarea bombelor şi a expus în *Die Freiheit*, într-un limbaj lipsit de orice reţinere, modul de folosire a dinamitei şi a nitroglicerinei. Ţelul lui, ca şi ura, avea un caracter general şi se-ndrepta spre distrugerea „dominaţiei de clasă existente” printr-o acţiune revoluţionară „implacabilă”. Most se dezinteresa cu totul de ziua de muncă de opt ore – „revendicarea aceea afurisită”, cum o numea el –, care, chiar dacă va fi obţinută, va servi numai ca să distragă masele de la scopul real, care era lupta contra capitalismului şi pentru o nouă societate.

În 1890, Most avea 44 de ani, o înălţime mijlocie şi un cap mare încoronat cu un păr cărunt şi stufos, a cărui parte inferioară era răsucită spre stânga de către falca dislocată. Deşi aspru şi înăcrit, a fost totuşi aşa de elocvent şi de pătimaş atunci când a vorbit la mitingul de comemorare, încât lumea a uitat de înfăţişarea lui respingătoare. Pentru o membră, care făcea parte dintre ascultători, ochii lui albaştri erau „simpatici” şi el părea că „radiază ură *şi* iubire”.

În orice caz, Emma Goldman, o evreică din Rusia, în vârstă de 21 de ani, care imigrase de curând şi care avea un suflet rebel şi o fire foarte emotivă, a fost peste măsură de încântată. Însoţitorul ei din seara aceea era Alexander Berkman, evreu din Rusia ca şi ea, care trăia în Statele Unite de aproape trei ani. Persecuţia din Rusia şi sărăcia din America le infiltraseră celor doi tineri scopuri revoluţionare exaltate. Crezul lor era anarhismul. Prima ocupaţie a Emmei în Statele Unite fusese aceea de

cusătorească într-o fabrică, unde lucra 10 ore şi jumătate pe zi cu 2, 50 dolari pe săptămână. Pentru camera ei plătea 3 dolari pe lună. Berkman se trăgea dintr-o familie ceva mai înstărită, care avusese posibilitatea să ţină servitori şi să-l trimită pe el la liceu. Fusese lovită însă pe neaşteptate de un dezastru politic. Un unchi la care ţinea şi care avea sentimente revoluţionare a fost înhăţat de poliţie şi nu l-a mai văzut niciodată, iar Saşa (Alexandru) fusese dat afară din şcoală fiindcă scrisese o compoziţie nihilistă şi ateistă. Avea acum 20 de ani, „gâtul şi pieptul de uriaş", o frunte înaltă de om studios, ochi inteligenţi şi o expresie severă. Ca să se elibereze de „tensiunea şi de înfricoşătoarea emoţie" pe care i-o produsese cuvântarea lui Most despre martiri, Emma a căutat alinare în braţele lui Saşa, pentru ca după aceea, cuprinsă de entuziasm, să alerge şi în braţele lui Most. Tensiunea pe care a produs-o acest aranjament s-a dovedit a nu diferi cu nimic de acela din orice triunghi amoros burghez.

În iunie 1892, la Homestead, Pennsylvania, Sindicatul muncitorilor oţelari a intrat în grevă ca să protesteze contra scăderii salariilor de către Carnegie Steel Company. Societatea ordonase reducerea salariilor cu intenţia deliberată de a zdrobi sindicatul şi, în aşteptarea bătăliei, se apucase să ridice o estacadă acoperită cu sârmă ghimpată, în spatele căreia plănuia să menţină în funcţiune laminoarele cu ajutorul a trei sute de spărgători de grevă recrutaţi de Agenţia Pinkerton. Fiindcă se făcuse filantrop, Andrew Carnegie s-a retras discret, pe timpul verii, lângă un râu plin cu somoni din Scoţia, lăsându-l pe director, Henry Clay Frick, să dea bătălia cu muncitorimea organizată.

La 5 iulie, spărgătorii de grevă, recrutaţi de Frick, urmau să fie introduşi în uzină ca să o pună în funcţiune. După ce au trecut Monongahela în şlepuri blindate şi erau gata să debarce, au fost atacaţi de grevişti cu tunuri de construcţie proprie, cu puşti, dinamită şi ulei încins. Ziua în care a avut loc această luptă înverşunată s-a terminat cu 10 morţi şi 70 de răniţi, iar oamenii lui Pinkerton au fost

azvârliţi afară din uzină de către muncitorii însângeraţi, dar triumfători. Guvernatorul Pennsylvaniei a trimis la faţa locului 8.000 de soldaţi din garda naţională, întreaga ţară s-a înfiorat şi, în atmosfera aceea de fum de praf de puşcă, de distrugeri şi de frământare, Frick a dat muncitorilor un ultimatum prin care îi înştiinţa că refuză să trateze cu sindicatul, că intenţionează să menţină în funcţiune uzina cu ajutorul muncitorilor nesindicalizaţi şi că va concedia pe aceia care refuză să se întoarcă la lucru şi îi va evacua din locuinţe.

„Homestead! Trebuie să plec la Homestead!” – strigă Berkman în seara aceea memorabilă când Emma a năvălit în camera lui fluturând ziarul. Simţeau că acesta era „momentul psihologic pentru faiptă... Toată ţara s-a ridicat contra lui Frick, iar o lovitură îndreptată împotriva lui va atrage atenţia întregii lumi asupra cauzei”. Muncitorii intraseră în grevă nu numai pentru interesele lor, ci „pentru cauza comună, pentru o viaţă liberă, pentru anarhism...”, deşi nu ştiau nimic despre el. Deocamdată erau nişte „răzvrătiţi orbi”, iar Berkman simţea că este misiunea lui să „lumineze” lupta şi să transmită „viziunea anarhismului, singura care poate impregna nemulţumirea cu un ţel revoluţionar conştient”. Suprimarea unui tiran nu era numai un act legitim, ci şi „un act de eliberare, dăruirea vieţii şi a şanselor de progres unui popor oprimat”, iar „cea mai înaltă datorie” şi „piatra de încercare a oricărui revoluţionar adevărat” era să moară pentru cauză.

Berkman s-a suit în trenul de Pittsburgh, hotărât să-l ucidă pe Frick, dar să rămână el însuşi în viaţă destul timp ca să-şi poată”. motiva fapta în faţa tribunalului”, pentru ca apoi, în închisoare, „să-şi facă singur seama, ca Lingg”.

La 23 iulie s-a dus la biroul lui Frick, unde a fost primit când a prezentat o carte de vizită pe care scrisese: „Agent al unei firme de plasare din New York”. Frick era tocmai într-o discuţie cu vicepreşedintele societăţii, John Leishman, când Berkman intră, scoase un revolver şi trase. Glontele îl răni pe Frick în partea stângă a gâtului.

Atentatorul trase din nou, rănindu-l pe Frick în partea dreaptă, însă atunci când trase a treia oară, Leishman îi împinse braţul în sus, astfel că glontele îşi greşi ţinta. Plin de sânge, Frick se ridică şi se repezi la Berkman, care, atacat acum şi de Leishman, căzu la pământ, trăgându-i şi pe ceilalţi doi după el. Eliberându-şi o mână, reuşi să scoată un pumnal din buzunar şi să-l înjunghie pe Frick de şapte ori în şale şi în picioare, până când a fost tras deoparte de către un ajutor de şerif şi de alţi oameni care năvăliseră în încăpere.

La secţia de poliţie au fost găsite asupra lui Berkman (unii spun că în gură) două capsule de fulminat de mercur, de felul celor pe care le folosise Lingg ca să se sinucidă. Frick a scăpat cu viaţă, greva a fost înăbuşită de către garda naţională, iar Berkman a fost condamnat la 16 ani închisoare.

Deşi toate întâmplările acestea lăsaseră ţara cu răsuflarea tăiată, totuşi, emoţia pe care o suferise mulţimea era neînsemnată în comparaţie cu aceea care a zguduit cercurile anarhiste atunci când în *Die Freiheit* din 27 august Johann Most, preotul violenţei, îşi rejpudie dintr-odată convingerile anterioare şi se ridică contra încercării lui Berkman de a ucide un tiran. Most spunea că importanţa acţiunii teroriste fusese supraestimată, că ea nu putea mobiliza revolta într-o ţară în care nu exista o conştiinţă de clasă proletară şi îi trata pe Berkman – socotit acum ca erou de către anarhişti – cu dispreţ. Atunci când a repetat verbal aceste păreri, la o întrunire, din mijlocul ascultătorilor s-a ridicat o zeiţă a furiei. Era Emma Goldman, care sări pe tribună înarmată cu o cravaşă şi-l lovi pe fostul ei amant peste faţă şi peste trup. Scandalul care a urmat a fost formidabil.

Nu-i nicio îndoială că atât în comportarea lui Most, cât şi în fapta Emmei au jucat un rol sentimentele personale. Este posibil ca Most să-şi fi luat ideile de la Kropotkin şi de la Malatesta, care începuseră să pună la îndoială valoarea acţiunilor violente încă de la atentatul lui Ravachol. Însă Berkman, un om cu totul devotat cauzei, nu

putea fi comparat cu Ravachol, şi de aceea este limpede că ceea ce îl rodea pe Most nu era decât gelozia faţă de un rival mai tânăr, atât în dragoste, cât şi în mişcarea revoluţionară.

În anul care a urmat evenimentelor de la Homestead, frica a izbucnit din nou atunci când guvernatorul John P. Altgeld al statului Illinois i-a graţiat pe cei trei deţinuţi rămaşi de pe urma procesului de la Haymarket. Altgeld, un om ciudat, aspru şi pătimaş, născut în Germania şi adus în Statele Unite la vârsta de trei luni, avusese o copilărie plină de privaţiuni, în care îşi câştigase existenţa ca lucrător manual. La 16 ani luptase în războiul civil, apoi studiase dreptul, ajunsese avocat al statului, judecător şi, în sfârşit, guvernator, făcuse avere cu proprietăţile imobiliare şi era un liberal înverşunat. Îşi propusese să repare nedreptatea făcută cu ocazia procesului sumar de la Haymarket imediat ce va avea această putere, lucru ce putea fi explicat în parte şi prin pica pe care i-o purta judecătorului Gary. De îndată ce a fost ales guvernator, a pus să se facă un studiu al actelor procesului, iar la 26 iunie 1893 a emis actul de graţiere, însoţit de un document conţinând 18.000 de cuvinte prin care se dovedea ilegalitatea răspunsului dat de juriu şi a condamnării pronunţate de judecător. Documentul arăta că juriul fusese alcătuit în mod favorabil acuzării şi „astfel ales încât să condamne”, că judecătorul era pornit contra inculpaţilor şi nu voise să facă o judecată dreaptă, precum şi că procurorul recunoscuse că nu exista niciun cap de acuzare contra a cel puţin unuia dintre acuzaţi. Faptele acestea nu erau necunoscute, iar în anul care se scursese între condamnarea şi spânzurarea celor cinci, mulţi locuitori proeminenţi din Chicago, pe care condamnarea la moarte îi apăsa pe suflet, acţionaseră ca simpli particulari în vederea graţierii şi tot lor li se datora de fapt comutarea sentinţei pentru cei trei acuzaţi care se mai aflau în viaţă. Dând însă pe faţă matrapazlâcurile justiţiei, Altgeld zdruncinase încrederea oamenilor în una din instituţiile fundamentale ale societăţii. Dacă graţierea anarhiştilor ar

fi fost un simplu act de îndurare, agitaţia n-ar fi fost prea mare. Însă fiindcă procedase altfel, el fu criticat extrem de aspru de către presă, de pastorii din amvoane şi de către diferite personalităţi importante… Un ziar din Toledo l-a învinuit că încurajează „distrugerea civilizaţiei”, iar *The Sun* din New York s-a simţit aşa de ofensat, încât a recurs la următoarea poezie:

Vai, nesăbuitule Chicago…
Ridică-ţi mâinile slabe şi vinovate
De pe epava statelor.
Şi în timp ce turnurile măcinate se năruie.
Scrie *Altgeld* pe porţile tale.

La alegerile următoare, Altgeld a fost scos din funcţie. Din cauza graţierii şi din alte motive, el n-a mai fost ales guvernator şi a murit în 1902, la vârsta de 55 de ani.

În timp ce aceste evenimente aveau loc în Statele Unite, era dinamitei a izbucnit şi în Spania. Ca şi Rusia, Spania era un cazan în care elementul revoluţionar fierbea sub capacul etanş al oprimării, ţinut apăsat de paznicii statului – biserica, proprietarii de pământ şi *guardia civil*. Deşi Spania avea *cortes* ** şi o faţadă de procedură democratică, totuşi, în realitate, clasa muncitoare n-avea la dispoziţie mijloacele legale de reformă şi de schimbare care existau în Franţa şi în Anglia. De aceea, atracţia anarhismului şi a metodelor lui violente era mai puternică. Spre deosebire însă de anarhismul „pur”, forma pe care a luat-o această mişcare în Spania era colectivă, fiindcă nu putea fi altfel. Oprimarea era prea apăsătoare ea să dea speranţe unor acţiuni individuale.

În ianuarie 1892 s-a produs o răbufnire care, ca şi întâmplarea din ziua de 1 mai de la Clichy, urma să inaugureze un şir teribil de atentate, represalii şi răzbunări. În sudul ţării, acolo unde imensele latifundii ale

— Garda civilă.

** Adunare legislativă.

proprietarilor absenteişti erau cultivate de ţărani, care lucrau ziua întreagă pentru o pâine, revoltele se

ţineau lanţ. Se revoltaseră de data aceasta 400 de ţărani, care, înarmaţi cu furci, coase sau ou armele de foc pe care putuseră să le procure, se îndreptaseră spre satul Jerez de la frontiera din Andaluzia cu scopul de a elibera cinci tovarăşi de-ai lor condamnaţi să stea în lanţuri întreaga lor viaţă pentru complicitate într-un conflict de muncă petrecut cu zece ani înainte. Revolta fusese înăbuşită imediat, iar patra din conducătorii ei sugrumaţi cu încetul, după sistemul spaniol de execuţie, la care victima este legată cu spatele de un stâlp şi strangulată cu o fâşie de pânză pe care călăul o răsuceşte de la spate cu un mâner de lemn. Zarzuela, unul dintre condamnaţi, a murit strigând: „Răzbunaţi-ne!”

Unul din bastioanele guvernului spaniol era reprezentat de generalul Martínez de Campos, a cărui mână puternică restaurase monarhia în 1874. După aceea îi bătuse pe carlişti, reprimase una din primele insurecţii cubaneze şi apoi deţinuse funcţia de prim-ministru şi de ministru de război. La 24 septembrie 1893, Martínez trecea în revistă, la Barcelona, o adunare de trupe. Din primele rânduri ale mulţimii, un anarhist cu numele Pallas, care îl însoţise pe Malatesta în Argentina, aruncă mai întâi o bombă şi apoi o a doua, omorând calul generalului, un soldat şi cinci spectatori, însă lăsând-o din greşeală neatinsă pe plănuita lui victimă, care căzuse, doar puţin contuzionată, sub trupul calului. Aşa cum a mărturisit-o cu mândrie, Pallas îşi propusese să-l ucidă pe general şi „întregul lui stat-major”. Atunci când a fost condamnat la moarte de Curtea marţială, a strigat: „De acord! Sunt mii de oameni care vor continua munca”. I s-a permis să-şi ia rămas-bun de la copii, dar – din cine ştie ce motiv lipsit de omenie – nu şi de la soţie şi de la mamă. Condamnat să fie împuşcat cu spatele la plutonul de execuţie – o altă variantă spaniolă a modului uzual de aducere la îndeplinire a sentinţelor de condamnare la moarte –, el a repetat strigătul Andaluziei: „Răzbunarea va fi teribilă!”

Răzbunarea a venit, într-adevăr, după câteva săptămâni, tot în capitala catalană, sub forma unui atentat

care «– după numărul morţilor – a fost cel mai pustiitor din toate atentatele anarhiste. În seara zilei de 8 noiembrie 1893, dată foarte apropiată de ziua aniversării evenimentelor de la Haymarket, se inaugura sezonul de operă la Teatro Lyceo, iar spectatorii în haine de seară luxoase ascultau *Wilhelm Tell*. În momentele culminante ale acestei drame de sfidare a tiranilor, de la balcon au fost aruncate în sală doală bombe. Una a explodat, omorând pe loc 15 persoane, iar cealaltă a rămas intactă, ameninţând să explodeze în orice moment. A izbucnit o larmă infernală, provocată de „groază şi de consternare”, de ţipete şi de blesteme, şi s-a produs o îmbulzeală sălbatică spre ieşiri, unde oamenii „se luptau ca fiarele să scape, fără să respecte nici vârsta, nici sexul”. După explozie, în timp ce răniţii erau scoşi afară, cu splendidele lor haine sfâşiate şi cu sângele şiroind pe plastroanele albe şi scrobite, mulţimea adunată afară a început să „blesteme şi pe anarhişti şi poliţia”, după spusele unui reporter. De pe urma rănilor au mai murit încă 7 oameni, făcând ca totalul morţilor să se ridice la 22, iar al răniţilor la 50.

Riposta guvernului a fost cumplită. Poliţia a făcut descinderi în toate cluburile, locuinţele sau locurile de adunare cunoscute ale nemulţumiţilor sociali. Sute şi poate mii de oameni au fost arestaţi şi aruncaţi în carcerele fortăreţei Montjuich, închisoare situată la 200 de metri deasupra mării, ale cărei tunuri domină portul şi oraşul Barcelona, zădărnicind dinainte orice revoltă a acestei localităţi cronic răzvrătite. Celulele erau aşa de pline, încât noii arestaţi trebuiau ţinuţi, legaţi în lanţuri, pe vasele de război ancorate sub fortăreaţă. Deţinuţii au fost supuşi la cazne crunte ca să li se smulgă o mărturisire. Erau arşi cu fierul roşu, siliţi cu biciuştile să alerge continuu 30, 40 sau 50 de ore în şir sau supuşi altor procedee care-şi aveau baştina în patria inchiziţiei. Cu ajutorul unor asemenea mijloace, a fost stoarsă o informaţie ce a condus la arestarea, în ianuarie 1894, a unui anarhist numit Santiago Salvador, care a recunoscut că a comis crima de la Operă ca un act de răzbunare a lui Pallas. Arestarea lui a fost

plătită imediat de către tovarăşii lui anarhişti din Barcelona cu un alt atac cu bombe, care a provocat moartea a două persoane nevinovate. Guvernul a răspuns cu şase condamnări la moarte – executate în aprilie – ale unor deţinuţi de la care se obţinuseră mărturisiri smulse prin tortură. Salvador, care încercase, dar fără rezultat, să se sinucidă cu un revolver şi cu otravă, a fost judecat separat în luna iulie şi executat în noiembrie.

Înspăimântătoarea poveste a exploziei de la Opera din Spania a stârnit nervozitatea autorităţilor de pretutindeni şi i-a făcut chiar pe englezi să se-ntrebe dacă era potrivit să li se permită anarhiştilor să-şi propage pe faţă doctrinele. Atunci când, după trei zile de la atentat, anarhiştii îşi ţinură tradiţionala lor întrunire de comemorare a martirilor de la Haymarket, în Parlament s-au făcut interpelări în legătură cu atitudinea domnului Asquith, ministrul liberal al afacerilor interne, care autorizase personal întrunirea, când, de fapt, asemenea întruniri necesitau o aprobare specială dată în prealabil de către Ministerul de Interne. D-l Asquith încercă să înlăture interpelarea printr-o simplă ridicare din umeri, considerând-o ca lipsită de importanţă, însă a fost „strivit” – după spusele unui reporter – de către liderul opoziţiei, dl. Balfour, care, în felul lui apatic, îşi exprimă părerea că dreptul de a arunca bombe nu era un subiect de discutat într-o întâlnire publică şi nici de justificat pe motivul că societatea era rău organizată. Fie că a fost convins de către Balfour, fie că a chibzuit mai bine asupra celor întâmplate în Spania, în orice caz, Asquith şi-a schimbat părerile şi a anunţat peste câteva zile că, „deoarece propagarea doctrinei anarhiste este periculoasă pentru ordinea socială”, nu vor mai fi permise alte întruniri publice ale anarhiştilor.

Pe timpul acela, anarhiştii din Londra erau în cea mai mare parte ruşi, polonezi, italieni şi alţi exilaţi, care gravitau în jurul clubului anarhist „Autonomia”. Un al doilea grup se formase dintre imigranţii evrei, care trăiau şi munceau într-o sărăcie cumplită în East End, publicau o

revistă în idiş *Der Arbeiter-Fraint*, şi se adunau la clubul numit „International” din Whitechapel. Clasa muncitoare engleză – căreia actele de violenţă individuală i se păreau mai puţin fireşti decât slavilor şi latinilor – nu arăta, în general, niciun interes acestei mişcări. Este adevărat că un intelectual răzleţ ca William Morris devenise purtător de torţă, însă el se interesa mai ales de versiunea sa personală a statului utopic şi, fiindcă influenţa lui începuse să scadă spre sfârşitul anilor ’80, a pierdut controlul asupra revistei *The Commonweal* – pe care o fondase şi o editase el – în favoarea unor anarhişti mai activi, mai plebei şi mai ortodocşi decât el. O altă revistă, *The Freedom*, era organul unui grup activ, al cărui mentor era Kropotkin, iar o a treia, numită *The Torch*, editată de cele două fiice ale lui William Rossetti, publica ideile lui Malatesta, ale lui Faure şi ale altor anarhişti francezi şi italieni.

În 1891, odată cu apariţia eseului *The Soul of Man Under Socialism* în mişcare pătrunse pentru scurt timp un recrut ciudat, asemănător unui fluture splendid, care vine şi apoi zboară. Autorul eseului era Oscar Wilde. Personalitatea lui Kropotkin îl emoţionase puternic şi el vedea într-o societate în care, „fireşte, autoritatea şi constrângerea erau imposibile” adevărata libertate pentru artist. În ciuda titlului eseului său, Wilde dezaproba socialismul din aceeaşi cauză ca şi anarhiştii ortodocşi, şi anume pentru că era prea „autoritar”. Wilde se gândea la un socialism bazat pe individualism, care – atunci când va elibera adevărata personalitate a omului – va permite artistului să ocupe, în sfârşit, locul ce i se cuvine în societate.

Între timp, în Franţa, atentatele continuau fără întrerupere. La 8 noiembrie 1892, în timpul unei greve a minerilor de la Société des Mines din Carmaux, a fost pusă o bombă în biroul societăţii de pe Avenue de l’Opera din Paris. Descoperită de o portăreasă, bomba a fost scoasă pe trotuar şi apoi dusă cu mare atenţie de către un poliţist la secţia de poliţie a cartierului, situată pe Rue des Bons

Enfants. În timp ce poliţistul intra cu ea, bomba a explodat cu o putere devastatoare, omorând şi sfărâmând în bucăţi alţi cinci poliţişti aflaţi acolo.

Bomba a scos din minţi populaţia Parisului. Nimeni nu ştia unde are să mai explodeze vreo bombă. Orice om care avea vreo legătură cu justiţia sau cu poliţia era privit de vecini ca şi când ar fi fost ciumat, iar proprietarii îl dădeau afară din locuinţă, situaţie agravată de faptul că foarte mulţi parizieni locuiau în apartamente mobilate. Oraşul, scria un vizitator englez, era „pur şi simplu paralizat" de frică. Clasele de sus „trăiau din nou ca în zilele Comunei. Nu mai îndrăzneau să se ducă la teatru sau la restaurant, să intre în prăvăliile elegante de pe Rue de la Paix sau să se plimbe prin Bois de

Boulogne, unde se bănuia că în dosul fiecărui copac există un anarhist". Oamenii îşi comunicau unul altuia zvonuri înspăimântătoare: anarhiştii au minat bisericile, au turnat acid Prusic în rezervoarele de apă ale oraşului şi se ascund sub scaunele trăsurilor ca să se arunce asupra călătorilor şi să-i jefuiască. În suburbii erau adunate trupe gata să intre în acţiune, turiştii fugeau din oraş, hotelurile erau goale, omnibuzele circulau fără pasageri, iar teatrele şi muzeele erau baricadate.

În ţară domnea o atmosferă de ură ascunsă şi de nemulţumire profundă. De-abia reuşise republica să se apere de lovitura de stat a lui Boulanger *, că s-a făcut din nou de ruşine din cauza lanţului de corupţie descoperit prin scandalul Canalului Panamá şi prin traficul oficial de decoraţii. Între anii 1890 şi 1892 au fost dezvăluite, zi de zi, în Parlament dedesubturile sistemului de finanţare a construcţiei acestui canal prin împrumuturi, mită, fonduri de cumpărare a conştiinţei funcţionarilor publici şi prin trafic de influenţă, până când s-a dovedit – după câte se spunea – că erau amestecaţi în această afacere 104 deputaţi. Însuşi Georges Clemenceau s-a compromis prin amestecul pe care îl avusese în această afacere, astfel că

şi-a pierdut locul în Parlament la alegerile următoare.

Pe măsură ce scădea prestigiul statului, înflorea anarhismul. Intelectualii cochetau cu el. Romancierul Maurice Barrès, care a încercat rând pe rând toate culorile spectrului politic ca să-şi găsească o tribună pentru talentul său, a ridicat în slăvi filosofia anarhistă în lucrările *L'Ennemi des Lois* ** şi *Un Homme Libre* Poetul Laurent Tailhade a salutat viitoarea societate anarhistă ca pe un „timp fericit", când aristocraţia va fi aceea a inteligenţei, iar „omul de rând va săruta urmele de paşi ale poeţilor". Anarhismul literar s-a bucurat de mare trecere la simbolişti, ca, de exemplu, la Mallarmé şi Paul Valéry. Scriitorul Octave Mirabeau a fost atras spre anarhism fiindcă avea oroare de autoritate. Detesta pe orice om îmbrăcat în uniformă: poliţişti, controlori de bilete, comisionari, portari şi servitori. Dintre pictori, Pissarro a

— *Georges Boulanger* – general francez şi ministru de război în 1886. După eşuarea loviturii de stat a fugit la Bruxelles, unde s-a sinucis pe mormântul amantei sale.

** Inamicul legilor.

* * * Un om liber.

colaborat ciu desene la *Le Pere Peinard*, iar mai mulţi desenatori parizieni străluciţi şi crânceni, printre care era şi Théophile Steinlen, şi-au exprimat în revistele anarhiste profunda lor nemulţumire faţă de nedreptăţile sociale, câteodată într-un mod cât se poate de indecent, cum a fost cazul când preşedintele Franţei a fost prezentat într-o caricatură cu pijamaua mânjită.

În martie 1893 s-a întors la Paris, venind din Argentina, unde plecase cu speranţa de a începe o viaţă nouă în Lumea nouă, fără să fi reuşit însă să-şi găsească vreun rost, un bărbat de 32 de ani numit Auguste Vaillant. Născut nelegitim, avea zece luni când mama lui s-a măritat cu un bărbat care nu era tatăl copilului şi care a refuzat să-i poarte de grijă, astfel că a fost adoptat de nişte oameni străini. La vârsta de 12 ani, băiatul era de capul lui la Paris, trăind din munci întâmplătoare, din şterpeleală şi din cerşit. Într-un chip sau altul, a urmat o şcoală şi şi-a

găsit de lucru ca funcţionar, A editat într-o vreme un săptămânal de scurtă durată numit *L'Union Socialiste* şi, curând după aceea, a început – ca şi alţi dezmoşteniţi ai sorţii – să graviteze în jurul cercurilor anarhiste. Ca secretar al *Federaţiei grupărilor independente*, a avut oarecare contacte cu purtătorii de cuvânt ai anarhiştilor, printre care cu Sébastien Faure, a cărui „voce armonioasă şi mângâietoare" şi ale cărui fraze frumoase şi maniere elegante puteau face pe orice om să creadă în viitoarea perioadă de fericire şi prosperitate atâta timp cât îl asculta. Vaillant s-a căsătorit, s-a despărţit apoi de soţie, reţinând la el pe fiica lor, Sidonia, şi şi-a luat o amantă. După nereuşita din Argentina, Vaillant a încercat din nou să-şi găsească un mijloc de existenţă la Paris, pentru ca – la fel ca şi contemporanul său Knut Hamsun, care cutreiera pe vremea aceea, flămând, străzile Christianiei – să încerce umilinţa „eşecurilor repetate, a jumătăţilor de promisiuni, a refuzurilor tăioase, a speranţelor nutrite şi înşelate şi a noilor încercări care dădeau greş", până la ultima înjosire, aceea de a nu mai avea o îmbrăcăminte decentă pe care s-o poarte atunci când solicita o slujbă. Fiindcă nu-şi putea permite să cumpere ghete, purta o pereche de galoşi care fuseseră aruncaţi de cineva pe stradă. A găsit, în sfârşit, de lucru într-o rafinărie de zahăr cu un salariu de 3 franci pe zi, o sumă prea mică pentru întreţinerea a trei oameni.

Copleşit de ruşine şi de amărăciune, văzându-şi fiica şi amanta că suferă de foame şi dezamăgit de o lume în care nu reuşea să-şi afle un rost, se hotărî să-şi curme viaţa. Nu voia să plece însă pe tăcute, ci cu un strigăt de protest, „cu un strigăt al întregii clase – aşa cum a scris în noaptea dinainte de a fi acţionat – care îşi cere drepturile şi care îşi va îmbina într-o zi nu prea îndepărtată acţiunea cu vorba. Voi muri cel puţin cu satisfacţia de a şti că am făcut ce-am putut ca să grăbesc venirea unei ere noi".

Fiindcă nu era un om dornic să ucidă, Vaillant plănui o acţiune care avea în ea o anumită logică. Boala societăţii o vedea concretizată în Parlamentul bântuit de scandaluri.

Făcu de aceea o bombă dintr-o tigaie umplută cu cuie şi cu o încărcătură explozivă care nu era mortală şi, în după-amiaza zilei de 9 decembrie 1893, o luă cu el pe scaunul din galeria publică a Camerei deputaţilor unde se aşezase. Un observator văzu un om înalt şi slab ridicându-se în picioare şi azvârlind ceva jos în toiul dezbaterilor. Bomba lui Vaillant explodă cu bubuitul unui tun, împroşcând deputaţii cu schije metalice, rănind pe câţiva, dar fără să omoare vreunul.

Odată aflată ştirea atentatului, ea a produs o senzaţie enormă, iar un ziarist întreprinzător a contribuit ca să fie păstrată pentru posteritate. El a rugat mai mulţi oameni celebri, printre care Zola, Verlaine, Mallarmé, Rodin şi Laurent Tailhade, invitaţi la un dineu dat în seara atentatului de către jurnalul *La Plume*, să-şi spună părerea asupra cazului. Tailhade a răspuns cu un aer superior şi într-un ritm rafinat: „Ce ne interesează victimele dacă gestul este frumos?” Publicată a doua zi dimineaţa în *Le Journal*, părerea aceasta urma să fie reamintită în nişte împrejurări groaznice. În aceeaşi dimineaţă, Vaillant s-a predat.

Toată Franţa a înţeles gestul lui, iar unii care nu erau anarhişti i-au arătat chiar simpatie. Ca o ironie, simpatizanţii aceştia făceau parte din extrema dreaptă, ale cărei forţe antirepublicane – regaliştii, iezuiţii, înalta aristocraţie şi antisemiţii – dispreţuiau statul burghez din propriile lor motive.

Plin de mânie şi hotărât să o termine o dată pentru totdeauna cu anarhiştii, guvernul a luat măsuri ca să le înăbuşe propaganda. După două zile de la atentatul lui

Vaillant, Camera deputaţilor a votat în unanimitate două legi prin care se considera drept crimă tipărirea oricărei instigări directe sau „indirecte” la acte teroriste sau asocierea cu intenţia de comitere a unor asemenea acte. Deşi au fost numite *les lois scelerates* ele nu puteau fi considerate decât cu greu drept nişte măsuri exagerate, deoarece îndemnul la faptă era într-adevăr principalul impuls al acţiunilor teroriste. Poliţia a făcut descinderi în

toate cafenelele şi locurile de adunare ale anarhiştilor, au fost emise 2000 de mandate de arestare, cluburile şi grupurile de agitaţie au fost împrăştiate, redacţiile ziarelor *La Revolte* şi *Le Pere Peinard* au fost închise, iar anarhiştii mai importanţi au părăsit Franţa.

La 10 ianuarie, Vaillant a fost adus la proces în faţa a cinci judecători îmbrăcaţi în robe roşii şi având pe cap toci negre cu fireturi de aur. Acuzat că a avut intenţia să ucidă, el a susţinut că n-a vrut decât să rănească. „Dacă aş fi vrut să ucid, aş fi folosit o încărcătură de exploziv mai puternică şi aş fi umplut vasul cu gloanţe. În locul lor, am folosit doar nişte cuie”. Avocatul lui, maestrul Labori, care era sortit să joace un rol dramatic şi violent într-un proces şi mai renumit, l-a apărat cu energie ca pe un om „exasperat de mizerie”. Vinovat era Parlamentul, a spus Labori, fiindcă nu a reuşit să combată „chinurile sărăciei, care apasă asupra unei treimi din naţiune”. Cu toate străduinţele lui Labori, Vaillant a fost condamnat la moarte, pedeapsă aplicată pentru prima dată în secolul al XIX-lea unui om care nu a ucis. Aproape imediat după proces, preşedintele Sadi Carnot a început să fie asaltat cu petiţii de graţiere, din care una venind din partea unui grup de 60 de deputaţi conduşi de abatele Lemire, unul din cei răniţi de bombă. Un socialist înfocat, Jules Breton, a prevăzut că, dacă preşedintele Carnot „se pronunţa cu nepăsare în favoarea pedepsei cu moartea, nimănui din Franţa n-are să-i pare rău dacă va fi şi el într-o bună zi victima unei bombe”. Această ameninţare, considerată ca instigare la omor, l-a costat pe Breton doi ani de închisoare şi s-a dovedit a fi cea de-a doua prezicere în legătură cu afacerea Vaillant, care urma să se realizeze printr-un concurs de împrejurări ciudat şi sinistru.

— Legile scelerate.

Guvernul nu putea ierta un atac anarhist împotriva statului. Carnot refuză să comute pedeapsa, astfel că Vaillant fu executat după toate regulile la 5 februarie 1894.

Trenul morţii îşi accelera viteza. Numai la şapte zile după ce Vaillant fusese condus la ghilotină, el a fost

răzbunat printr-un atentat aparent atât de absurd, încât oamenii avură impresia că trăiesc un coşmar. De data aceasta, bomba n-a mai fost îndreptată contra vreunui reprezentant al legii, al proprietăţii sau al statului, ci contra omului de pe stradă. A explodat în cafeneaua „Terminus” de lângă gara St.

— Lazare, în mijlocul unor „cetăţeni paşnici şi anonimi, adunaţi ca să bea o bere înainte de a se duce la culcare”, aşa cum scria *Le Journal*. Unul dintre ei a fost omorât, iar alţi 20 răniţi. După cum s-a lămurit mai târziu, făptaşul acţionase după o logică smintită. Încă înainte de a fi fost trimis în judecată, străzile Parisului se cutremurară de noi explozii. Una din ele, aceea din strada St.

— Jacques, a omorât un trecător, o alta, din Faubourg St.

— Germain, n-a făcut nicio stricăciune, iar cea de-a treia a explodat în buzunarul lui Jean Pauwels, un anarhist belgian, pe când intra în biserica Madeleine. Pauwels a fost ucis, dovedindu-se, cu această ocazie, că tot el aruncase şi celelalte două bombe. La 4 aprilie 1894, o a patra bombă explodă în elegantul restaurant Foyot, unde, deşi n-a ucis pe nimeni, i-a scos un ochi lui Laurent Tailhade, care lua din întâmplare masa acolo şi care cu numai patru luni înainte vorbise cu atâta superioritate despre victimele unui „gest frumos”.

Nervozitatea mulţimii creştea din ce în ce. Atunci când la o reprezentaţie teatrală nişte decoruri din spatele scenei au căzut cu un zgomot formidabil, jumătate din spectatori s-au repezit spre ieşiri strigând: „*Anarhiştii*! *O bombă*!” Ziarele începură să publice un buletin zilnic cu titlul „Dinamita”. La procesul atentatorului de la cafeneaua „Terminus”, care a început la 27 aprilie, s-a dezvăluit teribila capacitate a ideii anarhiste de a se transforma din iubire a umanităţii în ură faţă de oameni.

S-a dovedit că acuzatul era acelaşi Emile Henry care fusese bănuit mai de mult că pusese bomba în biroul Societăţii de mine din Carmaux, bombă care omorâse pe cei cinci poliţişti. Deşi acuzat de omor numai pentru

atentatul din cafeneaua „Terminus”, el îşi atribuia acum meritul şi pentru celelalte lovituri, cu toate că nu putea aduce nicio probă. A declarat că pusese bomba de la cafeneaua „Terminus” ca să-l răzbune pe Vaillant şi că intenţia lui fusese să ucidă „cât mai mulţi posibil. Am contat pe 15 morţi şi 20 de răniţi”. De fapt, poliţia găsise în locuinţa lui materiale explozive suficiente pentru fabricarea a 12 până la 15 bombe. Cu mânia lui rece, cu mândria lui de intelectual şi cu dispreţul lui pentru omul de rând, Henry părea să fie un „Saint-Just” * al anarhismului. Student strălucit, admis în ermetica École Polytechnique şi apoi dat afară fiindcă insultase un profesor, fusese lăsat să-şi folosească inteligenţa ca vânzător într-o prăvălie de textile cu o leafă de 120 de franci pe lună. La vârsta de 22 de ani era – ca şi Berkman – cel mai instruit şi cel mai bun cunoscător al teoriei anarhiste dintre toţi asasinii şi, totodată, cel mai explicit dintre ei.

În închisoare a scris o lungă şi riguros argumentată dare de seamă a încercărilor prin care trecuse din cauza cinismului şi nedreptăţii societăţii burgheze, în care arata că „are un respect prea mare faţă de iniţiativa individuală” ca să-şi poată permite să se asocieze cu socialiştii gregari. Dădea, de asemenea, amănunte asupra apropierii lui de anarhism, dovedind că este perfect familiarizat cu doctrinele acestuia şi cu lucrările lui Kropotkin, Reclus, Grave, Faure şi alţii, deşi afirma că anarhiştii nu sunt nişte „credincioşi inconştienţi” care înghit fără să mestece toate ideile teoreticienilor sau măcar o parte din ele.

Atunci când, la tribunal, judecătorul l-a învinuit că a pus în pericol oameni nevinovaţi, Henry a răspuns cu o aroganţă glacială: „Nu există burghezi nevinovaţi”.

În ceea ce priveşte liderii anarhişti, a spus el, care „se disociază de propaganda faptei”, cum făcuseră Kropotkin şi Malatesta în cazul lui Ravachol, şi „încearcă să facă o distincţie vicleană între teoreticieni şi terorişti, sunt nişte laşi…”

Henry şi-a primit moartea cu mare curaj. Însuşi

causticul Clemenceau, care a asistat la execuţia din 21 mai 1894, s-a simţit mişcat şi tulburat.

Lovitura următoare – ultima din seria franceză, cu victima cea mai importantă, dar cu asasinul cel mai neînsemnat – a venit aproape imediat. La 24 iunie 1894, în timp ce vizita Expoziţia din Lyon, preşedintele Sadi Carnot

— *Louis Antoine Leon Saint-Just* (1767 – 1794) – revoluţionar francez.

a fost înjunghiat mortal de către un tânăr lucrător italian. Preşedintele mergea într-o trăsură deschisă prin mulţimea înşirată de-a lungul străzilor şi dăduse ordin escortei să lase oamenii să se apropie dacă doreau. Atunci când un tânăr ţinând în mână un ziar făcut sul îşi croi drum din rândul din faţă, garda nu l-a oprit, crezând că în ziar era un buchet de flori pentru preşedinte. În loc de flori, ziarul conţinea un pumnal pe care tânărul îl înfipse cu o lovitură puternică la o adâncime de 15 cm în abdomenul preşedintelui. Carnot a murit după trei ore. A doua zi, soţia lui a primit o scrisoare pusă la poştă înainte de atentat şi adresată „Văduvei Carnot”, în care era o fotografie a lui Ravachol cu inscripţia: „Este răzbunat”.

Asasinul era un ucenic de bărbier care nu împlinise încă 21 de ani, cu numele Santo Caserio. Născut în Italia, intrase în legătură cu grupările anarhiste din Milano, focarul tulburărilor politice. La 18 ani fusese condamnat fiindcă distribuise broşuri anarhiste unor soldaţi. Urmând direcţia pe care o luau şi alţi oameni neliniştiţi şi incomozi, a plecat în Elveţia şi apoi la Cette, în sudul Franţei, unde a găsit de lucru şi a dat peste un grup de anarhişti cunoscuţi sub numele de „Les Coeurs de Chene”. Se gândea într-una la cazul lui Vaillant şi la refuzul preşedintelui de a comuta pedeapsa capitală, când citi în ziare despre apropiata vizită a acestuia la Lyon. Caserio se hotărî imediat să facă „o faptă mare”. Ceru un concediu de acolo unde lucra şi cei 20 de franci care i se datorau, iar cu aceşti bani îşi cumpără un pumnal şi un bilet de tren până la Lyon. Acolo se luă după mulţimile în mişcare, până când găsi ocazia favorabilă pe care o căuta.

Reuşind să-l ucidă chiar pe şeful statului, anarhismul a atins în Franţa o culme după care, pus în faţa realităţilor politice şi a stărilor de lucruri din mişcarea muncitorească, a început să dea brusc înapoi. S-a părut totuşi, la început, că anarhiştilor li se va oferi o ocazie splendidă, potrivită fie pentru propaganda lor, fie ca să-i transforme în martiri. Luând ofensiva, guvernul a înscenat la 6 august un proces de masă contra a treizeci din cei mai cunoscuţi anarhişti cu intenţia de a dovedi existenţa unei înţelegeri criminale între teoreticieni şi tero

— Inimile de stejar.

rişti. Deoarece teroriştii cunoscuţi fuseseră executaţi, singurele exemplare pe care guvernul a fost în stare să le înfăţişeze au fost trei indivizi de importanţă secundară, din categoria spărgătorilor, şi nu din aceea a lui Ravachol. Dintre conducători, Elisee Reclus părăsise ţara, însă nepotul său Paul Reclus, Jean Grave, Sébastien Faure şi alţii se aflau în boxa acuzaţilor. Din cauză că în proces nu figura ca inculpat un partid sau un corp constituit oarecare, situaţia acuzării era tot aşa de dificilă ca şi atunci când la judecată lipseşte corpul delict. Cu toate acestea, procurorul acuza ceea ce el numea „secta” că ar avea scopul să distrugă statul printr-o propagandă care încuraja furtul, jaful, incendierea şi omorul, „la care fiecare membru al sectei cooperează după temperamentul şi aptitudinile lui”. Fiindu-i frică de elocvenţa irezistibilă a lui Faure, acuzarea vorbea numai ea, fără să le permită inculpaţilor să deschidă măcar din când în când gura şi regretând când aceştia reuşeau s-o facă. Adresându-se lui Felix Feneon, criticul de artă şi primul campion al curentului impresionist, care era unul dintre acuzaţi, preşedintele îi spuse: „Aţi fost văzut vorbind cu un anarhist în dosul unui stâlp de felinar”, la care Feneon i-a replicat: „Puteţi să-mi spuneţi, domnule preşedinte, unde este dosul unui felinar?”

În absenţa vreunei probe care să facă legătura între inculpaţi şi fapte, juriul nu s-a lăsat impresionat de acuzare şi i-a achitat pe toţi inculpaţii, cu excepţia celor trei

spărgători, care au fost condamnaţi la închisoare. În felul acesta, bunul simţ francez a reuşit să se impună încă o dată.

Verdictul raţional al juriului i-a privat pe anarhişti de o *cause celebre* *, însă motivul major al declinului care a urmat a fost acela că clasa muncitoare franceză era prea realistă pentru a putea fi atrasă într-o mişcare atinsă de o neputinţă pe care şi-o pricinuia ea singură. Sterilitatea acţiunilor teroriste începuse să fie recunoscută de conducători ca Kropotkin, Malatesta, Reclus şi chiar de Johann Most. În căutarea altor mijloace pentru doborî – rea statului, anarhiştii se poticneau în paradoxul lor inerent: revoluţia cere organizare, disciplină şi autoritate.

— Cauză celebră.

condiţii pe care anarhiştii le respingeau. Zădărnicia poziţiei lor începuse să se facă simţită.

Îndepărtaţi de la întrunirea Internaţionalei a II-a socialiste care a avut loc la Londra în 1896, din cauza refuzului lor de a accepta necesitatea acţiunii politice, anarhiştii au convocat un congres propriu la Paris, în 1900. S-au făcut aici sforţări pentru a se găsi o formulă de uniune pe care participanţii s-o accepte, însă toate propunerile s-au lovit de devotamentul încăpăţânat al lui Jean Grave faţă de solitarism. O a doua încercare, făcută la Congresul de la Amsterdam din 1907, a dat naştere unui Birou internaţional de scurtă existenţă, care, din lipsă de sprijin, a intrat în declin şi a încetat să mai funcţioneze.

Ceea ce dorea muncitorimea franceză era ziua de muncă de opt ore, iar nu bombe în Parlament şi preşedinţi ucişi. Fiindcă ajunsese să înţeleagă că puterea ei stătea în acţiunea colectivă, în 1895, numai la un an de la ultimul atentat, a fost constituită Confederaţia Generală a Muncii.

Asupra anarhiştilor frustraţi de paradoxul lor inerent, această uniune a exercitat o mare putere de atracţie. Unul câte unul s-au lăsat purtaţi de curent înspre asociaţiile muncitoreşti, aducând cu ei atâta din doctrina lor câtă putea fi aplicată. Această contopire a teoriei anarhiste cu practica asociaţiilor a luat forma cunoscută sub denumirea

de sindicalism. Deşi extremiştii din categoria „pură”, cum era Jean Grave, au evitat-o, această formă modificată a permis anarhismului francez să se dezvolte între anii 1895 şi 1914.

Dogma sindicalismului era acţiunea directă sub forma grevei generale, iar noul ei profet era Georges Sorel. Sub flamura lui, greva generală urma să înlocuiască „propaganda prin faptă”.

În Spania, şirul de atentate era încă departe de a se fi terminat. La 7 iunie 1896, în ziua de sărbătoare numită Corpus Cristi, o bombă fu aruncată la Barcelona în mijlocul unei procesiuni religioase care tocmai intra pe uşa bisericii, condusă de episcop şi de generalul comandant al oraşului. Atât reprezentantul bisericii, cât şi cel al

— Confedei? ation Generale du Travail (C.G.T.).

138

armatei, cărora le erau destinate bombele, au scăpat neatinşi, însă alţi 11 oameni au fost ucişi şi 40 răniţi. A fost o scenă de sine şi de teroare asemănătoare celei o *

care s-a văzut cu trei ani înainte la Opera din Paris. Anarhiştii reuşiseră să înspăimânte ţara de la un capăt la altul, dar nu şi pe primul ministru, Antonio Canovas del Castillo.

Rechemat, în 1895, pentru a cincea perioadă de funcţionare a lui ca prim-ministru, Canovas era un om de „origine umilă” – aşa cum se spunea pe atunci –, care se ridicase prin activitate tehnică, jurnalism, diplomaţie şi prin alegerea lui în Adunarea Legislativă, la cea mai înaltă funcţie din Partidul Conservator. Fusese forţa politică a restaurării monarhiei în anul 1874. Paralel cu ocupaţiile lui politice, scrisese poezii, critică literară, o lucrare despre viaţa lui Calderón şi o istorie în zece volume a Spaniei, iar acum era preşedinte al Academiei regale de istorie. Colecţiona picturi, obiecte rare de porţelan, monede şi bastoane vechi, locuia într-un palat somptuos în Madrid şi se îmbrăca întotdeauna în negru. Era recunoscut de toată lumea ca fiind singurul care putea ţine unit Partidul Conservator şi menţine Cuba în stăpânirea Spaniei. Deşi

întocmise un plan pentru autonomia Cubei, el trimisese totuşi pe generalul Weyler ca să-i astâmpere pe *insurrectos*. În ceea ce-i privea pe anarhişti, nu considerentele morale aveau să-l împiedice pe Canovas să procedeze fără nicio milă.

Cu aprobarea lui, începură arestările în masă. Au fost arestate peste 400 de persoane, guvernul folosindu-se ca de obicei şi de acest pretext, ca de oricare altul, ca să intenteze procese unora sau tuturor inamicilor regimului, indiferent dacă erau anarhişti, anticlericalişti sau republicani din Catalonia. Ţipetele de suferinţă din închisoarea Montjuich se auzeau din nou, urmate fiind de zvonul înfricoşător că procurorul general va cere pedeapsa cu moartea pentru nu mai puţin de 28 din cei 84 de acuzaţi care urmau să fie judecaţi de Curtea marţială. Această măsură era luată pe baza unei legi votate de Adunarea Legislativă după explozia de la Operă, conform căreia toate crimele comise cu ajutorul explozivilor trebuiau judecate de Curtea marţială, iar vinovaţii con

— Răzvrătiţi.

damnaţi la moarte. Pentru cei vinovaţi de a fi propagat violenţa prin cuvântări, articole de ziar sau prin desene, legea prevedea închisoarea pe viaţă. Procesul a avut loc în dosul cortinei de piatră a fortăreţei Montjuich, numai în prezenţa personalului militar admis să asiste. Publicul a aflat doar sentinţele: opt condamnări la moarte, din care patru comutate în închisoare pe viaţă, iar patru executate. 76 de inculpaţi au fost condamnaţi la închisoare pe termen între 8 şi 19 ani, iar 61 dintre ei erau trimişi în colonia de deţinuţi din Rio de Oro, insula spaniolă a Diavolului.

Lumea din afară a aflat în acelaşi timp, dintr-o sursă directă, despre torturile pe care le suferiseră la Montjuich deţinuţii din 1893. Tarrida del Marmol, membru al unei familii catalane de frunte şi director al Academiei politehnice din Barcelona, fusese arestat din cauza convingerilor sale liberale, iar relatarea lui, publicată la Paris, în 1897, cu titlul *Les Inquisiteurs de VEspagne* *, a

stârnit proteste şi indignare. Ea conţinea şi un strigăt de ajutor postum sub forma unei scrisori scrise înainte de execuţie şi adresate „tuturor oamenilor buni de pe pământ” de către un tovarăş de captivitate al lui Tarrida. Acesta istorisea cum fusese scos într-o noapte din celulă şi dus pe o stâncă ce atârna deasupra mării, unde gardienii şi-au încărcat armele şi l-au ameninţat că-l împuşcă dacă nu declară tot ce-i spune locotenentul. Fiindcă a refuzat, i-au fost răsucite organele genitale, pentru ca mai târziu, după ce fusese readus în închisoare, tortura să fie repetată în timp ce era ţinut atârnat de uşa celulei câte 10 ore. A fost supus, de asemenea, marşului forţat timp de cinci zile. „În cele din urmă, am declarat tot ce mi s-a cerut şi, în slăbiciunea şi laşitatea mea, mi-am semnat declaraţiile”.

După oarecare vreme, în august 1897, primul ministru Canovas s-a dus să-şi petreacă vacanţa de vară la Santa Águeda, o staţiune climaterică din Munţii Pirinei. În decursul zilelor liniştite pe care le petrecea acolo, atenţia îi fu atrasă de un bărbat cu părul blond şi cu maniere frumoase care locuia în acelaşi hotel cu el, vorbea spaniola cu accent italian şi îl salutase politicos de mai multe ori. Toate acestea l-au făcut pe Canovas să-l întrebe pe

— Inchizitorii Spaniei.

secretarul său dacă ştia cine era tânărul străin, pentru ca să afle că figura în registrul hotelului drept corespondent al ziarului italian II *Popolo*. Într-o dimineaţă, în timp ce primul ministru stătea pe terasă cu soţia lui, citindu-şi ziarul, tânărul italian apăru pe neaşteptate, scoase un revolver din buzunar şi, de la o distanţă de trei metri, trase trei gloanţe în Canovas, ucigându-l pe loc. Într-un acces de furie şi de durere, doamna Canovas se repezi la omul care mai ţinea încă în mână revolverul şi-l lovi peste obraz cu evantaiul, strigându-i: „Ucigaşule! Asasinule!”

„Nu sunt asasin – îi răspunse italianul cu asprime.

— Sunt răzbunătorul tovarăşilor mei anarhişti. N-am nimic de-a face cu dv., doamnă!”

Când a fost executat prin strangulare la stâlp, a

refuzat asistenţa preotului şi nu şi-a pierdut nicio clipă sângele rece.

Presa europeană s-a dezlănţuit, cerând zgomotos să se concentreze eforturile pentru suprimarea „câinilor turbaţi” ai anarhismului.

j

Dacă pentru moartea lui Canovas putea fi găsită o explicaţie, în schimb, pentru două din cele trei atentate care s-au produs în următorii trei ani n-a existat absolut niciuna. În parte, ele au fost opera propagandei anarhiste, care sugera crima, dar, într-o şi mai mare măsură, o consecinţă a senzaţiei produse în mulţime de acţiunile anarhiste, care promiteau asasinilor o notorietate eroică şi aveau efectul unei băuturi ameţitoare asupra spiritelor bolnave.

Primul atentat a fost făcut cu pumnalul, la 10 septembrie 1898, alături de vaporaşul pentru traversarea lacului, ancorat la cheiul Mont Blanc din Geneva. S-au întâlnit aici, ca la o încrucişare de drumuri în care se produce un accident mortal, doi oameni atât de îndepărtaţi între ei în lumea reală, încât existenţele lor ar fi putut să nu se apropie niciodată. Unul din ei era împărăteasa Elizabeta a Austriei, soţia împăratului Franz Joseph, iar celălalt Luigi Lucheni, un lucrător italian care hoinărea din loc în loc.

Măritată şi încoronată la 16 ani, Elizabeta rătăcea, la 61 de ani, dintr-un loc în altul, într-o neîncetată încercare de a fugi de neliniştile unui suflet chinuit. Renumită pentru frumuseţea ei, împărăteasa suferea de „dureri de cap căpătate la balurile de la Curte” şi nu putea apărea în public fără să ţină un evantai în faţa obrazului. „Era un copil al zânelor – scria despre ea Carmen Sylva, regina României –, cu aripi ascunse, care îşi ia zborul atunci când i se pare că lumea este de nesuportat”. Scria poezii romantice şi triste şi trăise sfârşitul fiului ei, cea mai melodramatică sinucidere a secolului.

La 9 septembrie a făcut o vizită la vila de pe malul lacului a baronesei Adolfe de Rothschild, un colţ de lume

retras şi fascinant, în care porci spinoşi din Java, minusculi şi îmblânziţi, precum şi păsări de culori exotice decorau un parc particular plantat cu cedri din Liban. Când a ieşit în dimineaţa următoare din hotelul ei ca să ia vaporaşul, italianul Lucheni o aştepta în stradă.

Acesta venise de la Lausanne, unde fusese de curând denunţat poliţiei ca individ suspect. Infirmierul de serviciu al unui spital în care Lucheni fusese dus din cauza unei răni căpătate în timp ce lucra la o construcţie găsise printre lucrurile lui un carnet conţinând cântece anarhiste şi desenul unei măciuci pe care scria „Anarhia", iar dedesubt, în italieneşte, „Pentru Umberto!". Obişnuită cu inadaptabilii, radicalii şi exilaţii de toate felurile, poliţia elveţiană n-a considerat descoperirea infirmierului drept un motiv suficient ca să-l aresteze sau să-l pună sub supraveghere pe italian.

Potrivit celor spuse de el infirmierului, mama lui, însărcinată la 18 ani cu un copil nelegitim, se îndreptase spre Paris ca să nască acolo, între milioanele anonime ale acestui mare oraş. Mai târziu s-a putut întoarce în Italia, unde şi-a lăsat copilul la azilul de săraci din Parma, pentru ca apoi să dispară în America.

La vârsta de 9 ani, băiatul era lucrător cu ziua la o cale ferată din Italia. Mai târziu, atunci când a fost încorporat într-un regiment de cavalerie al armatei italiene, a fost notat şi avansat caporal. La eliberarea din armată, în 1897, din cauză că nu avea nici economii, nici perspective să găsească de lucru, a intrat ca servitor la fostul lui căpitan, prinţul de Aragona, loc pe care l-a părăsit furios că i se refuzase o urcare a salariului. Mai târziu a cerut să revină, însă prinţul, considerându-l prea recalcitrant pentru serviciul într-o casă mare, l-a refuzat. Indignat şi fără lucru, Lucheni începu să citească *UAgitatore*, II *Socialista*, *Avanti* şi alte ziare sau pamflete revoluţionare, al căror subiect de discuţie era pe atunci putreziciunea societăţii burgheze, demonstrată de afacerea Dreyfus. Un singur Samson, spuneau ele, putea doborî dintr-o singură lovitură statul. Lucheni, care se afla

pe atunci la Lausanne, trimitea tăieturi din ziare, însoţite de comentariile lui, foştilor camarazi din regimentul de cavalerie. Discutând despre moartea unui lucrător ucis într-o ceartă, i-a spus unui prieten: „Ah, ce-aş mai vrea să ucid pe cineva. Ar trebui să fie însă o persoană importantă, aşa ca fapta mea să apară în ziare”. Lua parte la întrunirile anarhiştilor italieni, care discutau cu patimă planuri de zguduire a lumii cu o faptă mare, a cărei victimă favorită era regele Umberto al Italiei.

Între timp, ziarele publicară ştiri despre apropiata vizită a împărătesei Elizabeta la Geneva. Lucheni încercă să cumpere un stilet, dar i-au lipsit cei 12 franci de care avea nevoie. În locul stiletului şi-a confecţionat un pumnal dintr-o pilă veche, ascuţită cu atenţie şi fixată într-un mâner făcut dintr-o bucată de lemn. În timp ce împărăteasa împreună cu dama ei de onoare, contesa Sztaray, se îndreptau spre cheiul Mont Blanc, Lucheni ieşi în calea lor. Se repezi la ele cu mâna ridicată, se aplecă, se uită sub umbrelă ca să se asigure că era împărăteasa şi o înjunghie în inimă. Ea a murit peste patru ore. Întrebat de ce a ucis-o pe împărătească, a răspuns că acţiunea lui este „o parte a războiului contra celor bogaţi şi mari… Acum vine Umberto la rând”.

Fiindcă la Geneva nu exista pedeapsa cu moartea, Lucheni a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Doisprezece ani mai târziu, după o ceartă cu gardianul lui, de pe urma căreia a fost pedepsit cu carcera, s-a spânzurat cu centura.

În luna care a urmat după moartea împărătesei, suveranul care a atras cel mai mult privirile lumii a fost kaiserul Wilhelm al II-lea, aflat în cursul unei mult trâmbiţate călătorii spre Ierusalim. Poliţia a arestat pe toţi anarhiştii cunoscuţi descoperiţi de-a lungul rutei imperiale, iar surescitarea internaţională a atins culmea când la Alexandria a fost arestat un anarhist italian care se afla în posesia a doua bombe şi a unui bilet de călătorie pentru Haifa şi care avea, fără doar şi poate, intenţii criminale cu privire la kaiser. În schimb, acestui suveran n-avea de ce

să-i fie frică de anarhiştii din propria lui ţară. Anarhiştii germani rămâneau nişte teoreticieni, cu excepţia acelora care ajungeau în America.

Asasinii preşedintelui Franţei, primului ministru al Spaniei, împărătesei Austriei, precum şi presupuşii atentatori la viaţa kaiserului fuseseră cu toţii italieni. În Italia însăşi, un fierar anarhist cu numele de Pietro Acciarito încercase, în 1897, să-l ucidă pe regele Umberto sărind asupra lui în trăsură cu un pumnal în mână, la fel cum făcuse Caserio cu preşedintele Carnot. Mai agil decât Carnot în cazul unor asemenea accidente profesionale, regele sări deoparte, scăpă de lovitură şi remarcă, ridicând din umeri, către cei ce-l escortau: „*Sono gli incerţi del mestiere*” *, pentru ca apoi să ordone vizitiului să-şi continue drumul. La poliţie, Acciarito a declarat că ar fi preferat să-şi înfigă pumnalul în papa Leon al XIII-lea, „maimuţa aia bătrână”, dar, cum nu putuse pătrunde în Vatican, s-a hotărât să atace monarhia, răul imediat următor după papalitate.

Ca de obicei, poliţia, în dorinţa ei de a descoperi un „complot”, arestă o jumătate de duzină de presupuşi complici ai lui Acciarito, fără ca până la urmă să se poată dovedi că vreunul din ei avusese vreo legătură cu el. Comploturile pe care le puneau la cale grupările sau partidele politice puteau fi descoperite, fiindcă poliţia avea pretutindeni informatori. Cum putea fi prevenit însă saltul neaşteptat al acestor tigri solitari?

Problema era aşa de serioasă, încât guvernul italian a reunit, în noiembrie 1898, la Roma, o conferinţă internaţională a organismelor de siguranţă şi a funcţionarilor superiori din ministerele de interne pentru a încerca să găsească o soluţie. Şedinţele secrete s-au ţinut lanţ timp de o lună de zile fără vreun rezultat cunoscut decât acela că Belgia, Elveţia şi Anglia au refuzat să anuleze tradiţionalul drept de azil sau să predea, la cererea ţărilor de baştină, pe anarhiştii suspectaţi.

În anul următor, în 1899, s-au produs în Italia dezordini provocate de impozite şi de taxa de import pe

grâne. Dezordinile s-au extins spre nord şi sud, în ciuda măsurilor represive luate de autorităţi şi a intervenţiilor armatei, soldate cu ciocniri sângeroase între trupe şi populaţie. La Milano, vagoanele de tramvai au fost răsturnate ca să

— Acestea sunt riscurile meseriei.

se facă din ele baricade, lumea a azvârlit cu pietre în poliţia înarmată cu puşti, femeile s-au aruncat în faţa trenurilor ca să împiedice sosirea trupelor, s-a declarat starea de asediu, iar întreaga Toscana a fost supusă legii marţiale. Zvonul că revoluţia izbucnise în sfârşit a readus în ţară mii de lucrători italieni din Spania, Elveţia şi din sudul Franţei, care voiau să participe şi ei. Autoritatea a fost restabilită numai prin trimiterea unei jumătăţi de corp de armată la Milano. Toate ziarele socialiste şi revoluţionare au fost suprimate, iar Parlamentul prorogat. Însă, cu toate că guvernul reuşise să restabilească ordinea, aceasta era numai la suprafaţă.

Inofensivul monarh, care se pomeni obligat să hotărască asupra acestei situaţii, avea o mustaţă albă şi fioroasă, curaj, un suflet galant şi îşi exercita meseria fără a vădi un talent mai remarcabil decât acela al vreunui alt membru al casei de Savoia. Umberto nutrea o mare pasiune pentru cai şi pentru vânătoare, nu arăta niciun interes faţă de arte, pe care le lăsa sub patronajul reginei, şi ducea o viaţă foarte regulată. Se scula la şase dimineaţa, se ocupa de administraţia proprietăţilor lui particulare (care aduceau venituri mari, depuse la Banca Angliei), îşi vizita grajdurile şi se plimba în fiecare după-amiază – la aceeaşi oră şi pe acelaşi traseu – cu trăsura prin grădinile Borghese. În fiecare seară, la aceeaşi oră, vizita o doamnă căreia îi păstra credinţă încă dinainte de căsătoria lui, celebrată cu 30 de ani în urmă. La 29 iulie 1900, în timp ce distribuia din trăsură premii concurenţilor la un concurs atletic din Monza, reşedinţa regală de vară de lângă Milano, a fost împuşcat cu patru gloanţe de un om care s-a apropiat de trăsură, trăgând de la o distanţă de numai doi metri. Regele s-a uitat la el câteva clipe cu un aer de

reproş, s-a răsturnat peste umărul aghiotantului, i-a spus în şoaptă vizitiului „*Avanti l* „şi apoi şi-a dat sufletul.

Asasinul, „ţinându-şi triumfător arma fumegândă în sus”, fu arestat imediat. A fost identificat ca fiind Gaetano Breşei, un anarhist în vârstă de 30 de ani, de meserie ţesător de mătase, care venise în Italia din localitatea Paterson, statul New Jersey, S.U.A., cu intenţia de a-l asasina pe rege. Acţiunea lui este singurul exemplu de propagandă anarhistă prin faptă pentru care există anumite dovezi – deşi neconfirmate – că a fost rezultatul unei conjuraţii.

Paterson era un centru al italienilor şi al anarhiştilor. Desigur că anarhiştii din Paterson ţineau multe întruniri şi că discutau cu aprindere despre o faptă care să fie semnalul nimicirii opresorilor. Este neîndoielnic, de asemenea, că regele Italiei reprezenta ţinta lor preferată, dar nu se poate spune cu precizie dacă – aşa cum s-a afirmat în rapoarte după această întâmplare – s-a tras la sorţi pentru a se alege omul care să ducă la îndeplinire fapta sau dacă discuţiile l-au inspirat pur şi simplu pe Breşei ca să acţioneze din proprie iniţiativă.

Un reporter plin de imaginaţie îl înfăţişa pe Breşei ca fiind „îndoctrinat” de către Malatesta, „capul şi sufletul tuturor conspiraţiilor care au uluit în ultima vreme lumea prin succesul lor teribil”. El pretindea că Malatesta fusese zărit bând pe furiş ceva într-un bar italienesc din Paterson, însă poliţia n-a găsit nicio dovadă că Breşei s-ar fi întâlnit vreodată cu el. Totuşi, Breşei avea un revolver – pe care fie că şi-l procurase singur, fie că îl primise de la cineva din Paterson – cu care se antrena la tir în pădure, în timp ce soţia şi fiica lui în vârstă de trei ani culgeau flori prin apropiere. De asemenea, primise de la tovarăşii lui sau obţinuse pe vreo altă cale bani cu care să-şi cumpere un bilet de vapor clasa a III-a de la compania „French Line”, precum şi suficienţi bani ca să ajungă de la Le Havre în Italia.

Fiindcă Italia desfiinţase pedeapsa cu moartea, Breşei a fost condamnat la închisoare pe viaţă, primii şapte

ani urmând să-i petreacă singur în carceră. După câteva luni de închisoare s-a sinucis.

În Statele Unite, darea de seamă a, supra asasinării regelui Umberto, apărută în presă, fusese citită şi răscitită de către un american de origine poloneză numit Leon Czolgosz.

În 1898, Czolgosz a suferit de o boală a cărei natură n-a fost lămurită şi de pe urma căreia a rămas ursuz şi deprimat. Nu mai voia să lucreze, stătea acasă, îşi ducea mâncarea sus, în dormitor, evita tovărăşia altora, citea *Free Society*, revista anarhiştilor din Chicago, şi *Looking Baekward*, utopia politică a lui Bellamy, şi se lăsa pradă gândurilor negre. Se ducea la Chicago şi la Cleveland, unde lua parte la întruniri anarhiste, asculta cuvântările Emmei Goldman şi avea convorbiri cu un anarhist numit Emil Schilling, căruia i-a spus odată că se simte tulburat de comportarea armatei americane, care, după ce eliberase Insulele Filipine de spanioli, se războia acum cu filipinezii. „Nu se potriveşte cu ce învăţam la şcoală în legătură cu steagul nostru”, spunea Czolgosz neliniştit.

Fiindcă steagurile nu erau un obiect de respect pentru anarhişti, Schilling începu să-l bănuiască, astfel că publică în *Free Society* un avertisment că vizitatorul acesta polonez, care se comporta aşa de ciudat, putea să fie un agent provocator. Lucrul acesta se întâmpla la 1 septembrie, iar Schilling se înşela amarnic. Peste cinci zile, Czolgosz îşi făcea apariţia la Buffalo, unde, din şirul de oameni care primeau pe invitaţii la Expoziţia panamericană, îl împuşcă pe preşedintele McKinley. Preşedintele muri peste opt zile şi fu urmat în funcţie de Theodor Roosevelt. În felul acesta, Czolgosz, omul cel mai puţin inteligent dintre asasinii anarhişti, a înfăptuit acţiunea cu cele mai mari consecinţe. Ca şi Caseiro, asasinul sărac cu duhul al preşedintelui Carnot, el făcea parte din categoria de regicizi obsedaţi de credinţa falsă că misiunea lor este să ucidă pe cel mai mare. Lucrul acesta a fost scos în evidenţă – la scurtă vreme după judecarea în grabă şi executarea lui pe scaunul electric la

29 octombrie – de către doctorul Walter Channing, profesor alienist la Tufts şi fiu al poetului William Ellery Channing. Nemulţumit de raportul medicului alienist oficial, Channing a făcut şi el un studiu, conchizând că Czolgosz „mergea spre *dementia praecox*” * şi că era victima unei halucinaţii, izolată şi descrisă, încă din 1890, de un alienist francez, dr. Emanuel Regis.

Noul preşedinte, Theodore Roosevelt, în mesajul din 3 decembrie 1901 către Congres a cerut ca scrierile, cuvântările şi întrunirile anarhiste să fie considerate în viitor drept sediţioase, ca anarhiştilor să nu li se mai permită să se mişte în libertate şi ca cei existenţi deja în ţară să fie deportaţi. Congresul trebuie să „interzică în mod categoric intrarea în ţară a tuturor indivizilor cunoscuţi că sunt adepţi ai principiilor anarhiste sau care sunt membri ai societăţilor anarhiste”, iar încurajarea omorului să fie

— Demenţă precoce.

considerată prin tratate – ca şi pirateria – drept o crimă contra legilor internaţionale, astfel ca guvernul federal să aibă posibilitatea legală de a acţiona împotriva lor.

După multe discuţii şi nu fără o împotrivire puternică faţă de limitarea dreptului tradiţional de imigrare, Congresul a modificat, în 1903, legea imigrării, astfel ca să fie excluse de la intrarea în Statele Unite persoanele care nu cred sau care „propagă neîncrederea sau opoziţia faţă de guvernarea organizată”.

Odată cu moartea lui McKinley, epoca asasinatelor anarhiste a luat sfârşit în ţările din vest. Însuşi Alexander Berkman recunoştea din celula lui – aşa cum i-a scris Emmei Goldman – zădărnicia actelor de violenţă individuale atâta timp cât nu exista un proletariat hotărât să facă revoluţia. În general vorbind, pasiunea anarhistă se deplasa, aşa cum se întâmplase în Franţa, înspre lupta mai realistă a sindicatelor. În S.U.A., mişcarea anarhistă a fost absorbită de Industrial Workers of the World * (I.W.W.), uniune întemeiată în 1905, deşi mai rămâneau în fiecare

ţară destui ireconciliabili care trăiau singuratici şi loiali crezului lor de la început.

În două ţări de la marginile Europei, în Spania şi în Rusia, fiecare din ele înapoiată din punct de vedere industrial şi guvernată despotic, numărul bombelor şi al asasinatelor se mărea pe măsură ce lumea înainta în cel de-al XX-lea secol. Bomba aruncată în Spania, în 1906, asupra regelui Alfonso şi a tinerei sale mirese, de origine engleză, chiar în ziua căsătoriei lor şi care a ucis 20 de spectatori a făcut lumea să înţeleagă înfricoşată cât de intensă trebuie să fi fost ura care a putut împinge un om la o asemenea faptă. Că pătura conducătoare îşi ura şi ea inamicii s-a putut vedea în 1909, când, în urma eşuării răzvrătirii din Barcelona, cunoscută ca „răscoala săptămânii roşii”, guvernul a ordonat execuţia lui Francisco Ferrer, un pedagog cu idei radicale şi anticlericale, deşi nu era un anarhist adevărat. În 1912, un anarhist spaniol cu numele de Manuel Pardinas l-a urmărit pe primul ministru José Canalej as de-a lungul străzilor Madridului şi l-a ucis pe la spate cu un foc de armă în

— Uniune muncitorească întemeiată la Chicago, care sprijinea sindicalismul şi socialismul internaţional.

timp ce acesta se uita la vitrina unei librării de pe Puerta del Sol. Alegerea era destul de nefericită, fiindcă Canalejas, adus în fruntea guvernului imediat după execuţia lui Ferrer, încerca să reducăputerea neînfrânată a bisericii şi a moşierilor.

În Rusia, tradiţia revoluţiei era veche şi adânc înrădăcinată, tot atât de desperată pe cât era de plină de speranţă. În îndelungatul război dintre răzvrătiţi şi despoţi, fiecare generaţie scotea la iveală noi luptători. În 1887, anul în care au fost spânzuraţi în S.U.A. anarhiştii de la Haymarket, au fost spânzuraţi în Rusia cinci studenţi de la Universitatea din St. Petersburg fiindcă încercaseră să-l ucidă cu o bombă pe ţarul Alexandru al III-lea. Conducătorul lor, Alexandr Ulianov, a justificat la procesul său folosirea terorii ca fiind singura metodă de luptă într-un stat poliţienesc. Făcea parte dintr-o familie cu trei

băieţi şi trei fete, toţi revoluţionari, dintre care cel mai mic, Vladimir Ilici, s-a jurat să-şi răzbune fratele mai mare, şi-a schimbat numele în acela de Lenin şi a început să lucreze pentru revoluţie.

Frământările crescânde din anii ’90 i-au determinat pe revoluţionari să creadă că timpul era copt pentru insurecţie. Noul ţar, Nicolae al II-lea, şi-a marcat suirea pe tron, în 1895, prin respingerea categorică, ca „visuri absurde”, a oricăror cereri pentru o constituţie, făcându-i pe democraţi să deznădăjduiască şi pe extremişti să triumfe. În oraşe, grevele muncitorilor din industriile nou construite se ţineau lanţ. Se contura apropiatul sfârşit de secol. Omenirea avea sentimentul că ceva se sfârşeşte şi că se apropie un început, că „vin vremuri noi”.

Toate grupările de nemulţumiţi simţeau nevoia să se pregătească pentru ceasul acţiunii, să-şi adune puterile în partide şi să-şi formuleze un program. Exista însă un conflict între adepţii marxismului, care stăruiau neînduplecaţi asupra organizării şi pregătirii, şi moşteni

— Autoarea înclină să identifice cu anarhiştii toate grupările care foloseau în activitatea lor teroarea individuală. Deşi adept al terorii, Alexandr Ulianov nu era anarhist, ci membru al partidului „Narodnaia volea”. Cât despre Vladimir Ilici Lenin, el a înţeles încă de pe atunci sterilitatea terorii individuale şi a declarat: Noi vom merge pe o altă cale. Această cale era, după cum se ştie, lupta organizată a maselor, în frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea partidului ei de clasă, pentru răsturnarea orânduirii capitaliste şi instaurarea socialismului.

torii tradiţiei narodnice, care credeau în revoluţia spontană, provocată de o acţiune teroristă. Drept rezultat, s-au format două partide, unul social-democrat, de nuanţă marxistă, pe de o parte, şi pe de altă parte cel socialistrevoluţionar.

Odată ce socialiştii-revoluţionari acceptau să se organizeze într-un partid, ei nu mai puteau fi consideraţi ca anarhişti, deşi împărtăşeau convingerea anarhiştilor că acţiunile teroriste puteau precipita revoluţia. Anarhiştii

ortodocşi, existenţi. În grupuri mici, care publicau reviste în limba rusă la Geneva şi la Paris şi care se inspirau din ideile lui Kropotkin, nu reprezentau o forţă de oarecare însemnătate în Rusia.

În 1902, Gorki a pus în *Azilul de noapte* toată tristeţea, toată mizeria şi toată deznădejdea Rusiei. „Omul trebuie să trăiască pentru ceva mai bun!”, exclamă trişorul beat din piesă, „pentru ceva mai bun” şi – în căutarea cuvintelor, a unui sens, a unei idei filosofice – nu poate repeta decât „pentru ceva mai bun”. În urmărirea acestui scop, Brigada de terorişti a socialiştilor-revoluţionari a asasinat, între anii 1901 şi 1903, pe ministrul instrucţiunii, Bogolepov, pe ministrul de interne, Sipiaghin, care comanda poliţia secretă, şi pe guvernatorul din Ufa, Bogdanovici, care reprimase cu o deosebită brutalitate o grevă a minerilor din Urali. La 15 iulie 1904, în toiul războiului ruso-japonez, l-au lichidat pe un al doilea ministru de interne, Viaceslav von Pleve, cel mai detestat om din Rusia. Ca reacţionar extremist, Pleve era şi mai ferm convins decât ţarul că autocraţia trebuia menţinută, fără să fie slăbită de cea mai mică concesie făcută procesului de democratizare. Unica lui politică era să zdrobească orice sursă posibilă de duşmănie contra regimului. I-a arestat pe revoluţionari, i-a împilat pe credincioşii de „rit vechi”, a restrâns drepturile zemstvelor sau ale conducerilor săteşti, i-a terorizat pe evrei şi a încercat să-i rusifice cu forţa pe polonezi, pe finlandezi şi pe armeni, făcând să crească numărul inamicilor regimului şi convingându-i de necesitatea unei schimbări hotărâtoare.

Metoda lui favorită de a abate nemulţumirea poporului a definit-o unui alt ministru prin cuvintele: „Trebuie să înecăm revoluţia în sânge evreiesc”. Asmuţiţi de agenţii lui şi vegheaţi cu îngăduinţă de către poliţie, huligani din

Chişinău s-au dezlănţuit, la Pastele evreiesc din 1903, în acţiuni violente contra veşnicului ţap ispăşitor, omorând şi bătând, dând foc şi jefuind locuinţele şi prăvăliile,

profanând sinagogile şi smulgând Tora cea sfântă din mâinile unui rabin cu barba albă, a cărui groază a fost scurtată de moartea sub ciomegile şi cizmele huliganilor. Răsunetul pogromului de la Chişinău nu numai că a făcut înconjurul lumii, dar a reuşit să pătrundă şi în inima conducătorului Brigăzii de terorişti, Evno Azef, care era în acelaşi timp şi agent al poliţiei secrete, iar pe deasupra şi evreu. Azef a avut grijă să nu dea nicio informaţie în legătură cu planul asasiftării lui Pleve, care s-a desfăşurat aşa cum fusese întocmit. Atentatul a produs o impresie enormă asupra tuturor oamenilor din Rusia, fiindcă era o lovitură puternică dată sistemului a cărui încarnare era Pleve. Atât de prevestitor de rele a părut să fie acest atentat, încât asasinul a fost condamnat, de către urmaşul lui Pleve, prinţul Sviatopolk-Mirski, la muncă silnică în Siberia, în loc să fie condamnat la moarte, cu speranţa că o politică mai blândă va mai potoli spiritele.

Peste şase luni, în ianuarie 1905, s-a produs masacrul din faţa Palatului de iarnă, cunoscut sub numele de „duminica sângeroasă”, când trupele au tras asupra unei mulţimi de muncitori care veniseră să adreseze ţarului o petiţie pentru promulgarea unei constituţii. Au fost ucişi aproape o mie de oameni. Drept urmare, teroriştii făceau acum planuri ca să-l asasineze pe ţar şi pe unchii lui, marele duce Vladimir, considerat ca răspunzător pentru masacru, şi marele duce Serghei, despre care se spunea că era omul cu cea mai mare influenţă asupra ţarului. Ca guvernator general al Moscovei, ducele Serghei era cunoscut prin brutalitatea necruţătoare a cârmuirii lui. După spusele unui observator englez, ducele Serghei era „cunoscut prin cruzimea lui şi renumit – chiar printre aristocraţii ruşi – pentru bizareria viciilor sale”. Deşi în solda poliţiei, Azef trebuia să dea brigăzii de terorişti posibilitatea să realizeze succese suficient de mari pentru ca membrii ei să fie satisfăcuţi şi ca el să-şi menţină poziţia de şef, fără de care valoarea lui pentru poliţie ar fi fost mult mai mică. În februarie 1905, ducele Serghei a fost ucis cu o bombă aruncată de un tânăr numit Kaliaev, care a

rămas în viaţă, deşi a fost găsit stând în picioare în mijlocul sfărâmăturilor, îmbrăcat în vechea lui haină albastră şi cu o eşarfă roşie la gât, cu faţa plină de sânge, însă de altminteri nevătămat. Tot ce rămăsese din marele duce, din trăsura şi din caii lui era „o masă informă de fragmente, înaltă de 20 până la 25 cm”. În seara aceea, după ce ţarul a aflat ştirea, a coborât la cină ca de obicei, fără să spună nimic despre asasinat. Potrivit celor spuse de un oaspete care era prezent acolo, „după cină, ţarul şi cumnatul lui s-au amuzat încercând să se împingă unul pe altul de pe o canapea lungă şi îngustă”.

La procesul care a avut loc în aprilie 1905, Kaliaev, descărnat, cu privirile rătăcite şi cu ochii cufundaţi în orbite, le-a spus judecătorilor: „Suntem două tabere aflate în stare de război… două lumi care se înfruntă cu înverşunare. Voi, reprezentanţii capitalului şi ai împilării, şi eu, unul din răzbunătorii poporului”. În afara graniţelor, Rusia se afla în toiul războiului contra japonezilor, iar în interiorul lor, contra propriului său popor în stare de răzvrătire. „Ce înseamnă toate acestea? înseamnă că judecata istoriei cade asupra voastră”. Atunci când a fost pronunţată sentinţa de moarte, Kaliaev şi-a exprimat speranţa că cei ce trebuiau s-o aplice vor avea curajul s-o facă pe faţă şi în public. A fost spânzurat îmbrăcat în negru, după miezul nopţii, în curtea închisorii şi înmormântat sub zidul acesteia.

În octombrie a venit revoluţia. Revoluţia a erupt dintr-o grevă generală a muncitorilor şi, în decursul perioadei iniţiale de spaimă a regimului, a reuşit să-l silească să acorde o constituţie şi instituirea unei adunări legislative. Mai târziu concesiile acestea au fost retrase, iar revoluţia reprimată cu sălbăticie. În Rusia, Brigada de terorişti a mai asasinat câţiva demnitari înainte de a se dezintegra sub şocul produs de demascarea lui Azef, în 1908. Până la asasinarea primului ministru Stolîpin, în 1911, lumea din perioada de amurg a dinastiei Romanov devenise atât de învălmăşită, încât nu s-a mai putut distinge niciodată dacă asasinii lui Stolîpin erau

revoluţionari autentici sau agenţi provocatori ai poliţiei.

3

Sfârşitul unui vis

STATELE UNITE ALE AMERICII: 1890 – 1902

La deschiderea lucrărilor Congresului Statelor Unite, în ianuarie 1890, fotoliul prezidenţial al Camerei Reprezentanţilor era ocupat de un *speaker* nou ales. De statură uriaşă, înalt de peste 1, 90 m, cântărind aproape 140 kg şi îmbrăcat într-un costum negru „din al cărui guler se ridica un obraz dolofan, mare şi ras complet, ca un cantalup crescut pe un lujer negru şi cărnos, noul *speaker* ar fi fost un subiect potrivit pentru un Frans Hals, iar degetele lui albe şi lungi l-ar fi încântat pe un Meruling”. Vorbea tărăgănat şi monoton şi se delecta lăsând să cadă în decursul celor mai – înfierbântate cuvântări mici perle îngheţate de sarcasm, pentru ca să le urmărească apoi reacţia cu gravitatea blândă a unui Buda din Noua Anglie. În timp ce reprezentantul Springer din Illinois informa Camera printr-un discurs fără sfârşit şi lăbărţat că prefera din toată inima să fie mai curând drept decât preşedinte, *speak*erul l-a întrerupt cu vorbele: „Domnul reprezentant nu trebuie să se-ngrijoreze: n-are să fie niciuna, nici alta”, iar când un alt reprezentant, cunoscut pentru convingerile lui prost asimilate şi pentru felul lui stângaci de a se exprima, şi-a început observaţiile cu cuvintele: „Mă gândeam, domnule *speaker*, mă gândeam...”, acesta şi-a exprimat speranţa că „nimeni nu va întrerupe această meritorie inovaţie a domnului reprezentant”. De asemenea, despre doi oratori deosebit de stupizi, noul *speaker* a fost de părere că „nu-şi deschid niciodată gura fără să sustragă ceva din totalitatea cunoştinţelor omeneşti”. Se spunea despre el că preferă să compună o epigramă decât să-şi facă un prieten. Cu toate acestea, printre puţinii care erau prietenii lui aleşi era cunoscut drept „unul din cei mai veseli oameni care au animat vreodată o societate”, deoarece conversaţia lui, „scânteind de bună dispoziţie, era mai plăcută decât cea mai bună şampanie”. Omul acesta era Thomas B. Reed din statul

Maine, membru al Partidului Republican, în vârstă de 50 de ani. Recunoscut, după cei 14 ani de activitate ca membru al Congresului, drept „cel mai abil orator parlamentar pe care l-a cunoscut vreodată poporul american”, avea să aibă, încă înainte de a se fi terminat sesiunea parlamentară în curs, reputaţia de „cel mai important lider parlamentar al timpului său… de departe cea mai strălucită personalitate a politicii americane”.

Deşi prezenţa familiei lui în America putea fi urmărită până la începuturile Noii Anglii, totuşi, Reed nu fusese predestinat carierei politice prin avere moştenită, poziţie socială sau proprietate de pământ. Viaţa politică americană nu căuta să profite de aceste calităţi, iar oamenii care le aveau nu intrau în politică. Familiile bogate şi de viţă veche nu numai că nu-şi asumau răspunderile guvernării, dar chiar fugeau de ele. Lui John, fratele cel mai mare al lui Henry Adams, „considerat drept cel mai strălucit membru al familiei”, care făcuse avere cu calea ferată Union Pacific Railroad, „îi repugnau” funcţiile guvernamentale, după spusele fratelui său. „Avea tot ce dorea: avere, copii, anturaj şi consideraţie, astfel că nu-l atrăgea ideea de a se sacrifica pentru a împodobi vreun cabinet al lui Cleveland sau pentru a fi ovaţionat de o gloată de irlandezi”. Atitudinea aceasta nu se restrângea la mai mult sau mai puţin epuizata familie Adams. Atunci când tânărul Theodore Roosevelt şi-a anunţat intenţia de a intra în politică, în anul 1880, la New York, a fost luat peste picior de „oamenii ce duceau o viaţă cu preocupări intelectuale şi comodă”, care îi spuneau că politica este „vulgară” şi făcută de „cârciumari, conductori de tramvaie cu cai şi de alţii de teapa acestora”, oameni pe care are să-i găsească „grosolani, brutali şi prea dezagreabili ca să ai de-a face cu ei”.

Această atitudine rezervată a celor bogaţi se datora succesului revoluţiei americane şi eşecului planului lui Hamilton de organizare a statului în interesul clasei guvernante. Învinseseră principiile lui Jefferson şi democraţia lui Jackson. Fondatorii statului şi semnatarii

Declaraţiei de independenţă fuseseră în majoritatea lor proprietari şi oameni cu poziţii înalte, dar înseşi realizările lor au sfârşit prin a-i descuraja pe oamenii de o seamă cu ei să participe la conducere. În urma introducerii dreptului de vot universal pentru toţi bărbaţii adulţi, oamenii înstăriţi au constatat că nu contează la vot mai mult decât oamenii de rând, astfel că, copleşiţi cu mult numericeşte, s-au retras din luptă. Niciunul dintre preşedinţii care au venit după primii şase nu se trăgea dintr-o familie bogată, afară de cazul când am considera că familia Harrison făcea parte din această categorie. Retrăgându-se în confortul căminului lor şi rezumându-se la preocupările clasei din care făceau parte, ei lăsau conducerea, într-o măsură din ce în ce mai mare, pe seama întreprinzătorilor nou-veniţi, care îşi croiau drum de jos. Energia pe care o aveau şi-o consacrau mai degrabă îmbogăţirii prin afaceri bancare sau comerciale decât prin cultivarea pământului, pe care îl părăseau treptat, treptat. Primele care au intrat în declin au fost marile moşii ale proprietarilor de descendenţă olandeză din statul New York şi apoi, odată cu războiul civil, plantaţiile din Sud au suferit şi ele aceeaşi soartă. Vechile familii din Boston au continuat să activeze şi să prospereze, ţinându-se însă, în general, departe de guvernare. Trufaşul „Centru" n-a mai dat niciun preşedinte după cei doi din familia Adams. „Cea mai valoroasă, mai moderată, mai capabilă şi mai instruită parte a populaţiei – scria Emerson în eseul său asupra politicii – are un sentiment de ezitare sau chiar de repulsie faţă de proprietatea funciară".

Cu 40 de ani mai târziu, englezul James Bryce a rămas impresionat de „apatia care predomină în clasele îmbelşugate şi la oamenii cu gusturi greu de satisfăcut", astfel că şi-a consacrat un capitol întreg din cartea sa *The American Commonwealth* problemei: „De ce oamenii cei mai capabili nu intră în politică". După părerea lui, explicaţia era că le lipsea simţul răspunderii faţă de poziţia lor socială. „Indiferenţa claselor instruite şi bogate" se datora în parte – socotea el – lipsei de respect pe care

le-o arătau masele. „Odată ce masele nu le solicită cârmuirea, nici cei de sus nu se prezintă ca să le-o ofere”.

Odată cu eliberarea în masă a sclavilor negri şi cu avântul spiritului întreprinzător de după războiul civil, Statele Unite au intrat într-o perioadă de expansiune economică fără precedent. Între anii 1880 şi 1900, populaţia lor a crescut cu 50%, de la 50 de milioane la 75 de milioane de oameni. În faţa posibilităţilor de afaceri care se iveau de pretutindeni, guvernul Statelor Unite a avut – de-a lungul anilor ’70 şi ’80 – mai ales rolul de a face ca ţara să se afle în afară de orice primejdie şi, bineînţeles, să aducă profituri capitaliştilor. Guvernul nu era altceva decât un agent plătit. Scandalurile şi afacerile lui veroase stârniseră mânia populaţiei, care a început să ceară reforme. Însă domnii nu voiau „să se înjosească până acolo încât să facă politică”, după cum spunea Edith Wharton despre „înalta societate” new-yorkeză. Puţini dintre prietenii ei din „cea mai înaltă clasă” îşi foloseau aptitudinile sau prestau serviciile publice pe care ar fi putut să le îndeplinească. Statele Unite „îşi iroseau această clasă, în loc s-o folosească”.

Neavând niciun post în guvern şi lipsiţi fiind de siguranţa pe care o dă pământul, bogătaşii din Statele Unite intrau uşor în panică. Atunci când criza financiară din 1893 a pus în pericol averea lui John Adams, acesta „s-a pierdut complet cu firea”, după cum scria fratele său Henry. „Întregul sistem nervos al Bostonului părea că cedează, iar John s-a prăbuşit odată cu o mulţime de alţi oameni importanţi. Desigur că n-am niciun motiv să cred că vreunul din noi este mai tare ca el. Şi nervii mei s-au zdruncinat cu ani în urmă”. Deşi mulţi din clasa lui aveau o fire mai tare decât aceea a membrilor familiei Adams, era totuşi o mare diferenţă între ei şi Lewis Morris, stăpânul moşiei Morrisania, care, atunci când a fost îndemnat de fratele lui să nu semneze Declaraţia de independenţă din cauza consecinţelor pe care fap

— Confederaţia americană.

tul acesta ar fi putut să le aibă asupra proprietăţii lui,

a răspuns: „Dă-le dracului de consecinţe, dă-mi condeiul!”

Speakerul Reed era – ca intelect, caracter şi printr-un fel de independenţă brutală – omul cel mai capabil pe care Statele Unite puteau să-l promoveze în viaţa politică pe vremea aceea. Se trăgea de pe o fâşie de pământ din colţul acela nordic şi dur al Noii Anglii care poartă numele monosilabic şi intransigent de Mâine. Până la data naşterii lui, în 1839, strămoşii lui trăiseră acolo vreme de 200 de ani. Prin mamă, descindea dintr-un călător de pe „Mayflower” *, iar prin mama tatălui său, din George Cleve, care a venit din Anglia în 1632, a clădit în regiunea Mâine prima casă de om alb, a fondat colonia Portland şi a fost primul ei guvernator. Bărbatul cu numele de Reed care s-a căsătorit cu stră-strănepoata lui Cleve se trăgea dintr-un familie de pescari şi de navigatori. Fără să fi stăpânit vreodată întinderi mari de pământ şi fără să fi fost bogaţi, înaintaşii aceştia, împreună cu vecinii lor, s-au străduit din tată-n fiu să menţină aşezarea de pe pământul crestat de stânci şi să supravieţuiască atacurilor indienilor, izolării şi iernilor întroienite de zăpezi. Obişnuinţa de a lupta împotriva unor forţe superioare era înnăscută în neamul lui Thomas Reed. Tatăl său, căpitanul unui mic vas de coastă, îşi ipotecase casa ca să-şi trimită fiul la Colegiul Bowdoin. Pentru ca să se întreţină la colegiu, Reed dădea lecţii particulare, parcurgând pe jos, la dus şi la întors, câte 12 mile în fiecare zi. Fiii familiilor din Portland se duceau la Bowdoin nu pentru ca să se conformeze unui obicei social, ci ca să capete o educaţie serioasă. Din cauză că cei mai mulţi dintre ei aveau o situaţie materială asemănătoare aceleia a lui Reed, orele de curs erau astfel aranjate încât să permită studenţilor să dea lecţii iarna. La început, Reed se considera destinat pentru preoţie, însă nopţile pe care le petrecuse stând în capul oaselor pe patul din odaia de la mansardă şi citind tare, împreună cu un coleg, *Revoluţia franceză* a lui Carlyle, *Faust* şi *Werther* ale lui Goethe, eseurile lui Macaulay şi romanele lui Thackeray şi ale lui Charles Reade l-au dus la nişte convingeri religioase care erau prea personale ca să se poată supune

unei credinţe formale. După ce a absolvit colegiul, în 1861, s-a

— Corabia pe care „pelerinii” au călătorit din Anglia spre America în 1620.

Înscris la drept, continuând să dea lecţii cu 20 de dolari pe lună şi stând în pensiune la familiile din localitate.

Războiul civil nu l-a prins în viitoarea lui până în 1864, când a fost înrolat în marină, unde a luat parte la acţiuni nu prea belicoase pe o canonieră de.pe Mississippi. A fost ofiţer de intendenţă, iar mai târziu urma să recunoască cu sinceritate că n-a auzit niciodată şuierul gloanţelor. Aureola obişnuită a gloriei şi strălucirea bravurii, care se depun, îngroşându-se treptat, pe majoritatea amintirilor din timpul războiului, nu apăreau şi în memoriile lui Reed. „Ce viaţă încântătoare era aceea de odinioară din marină – obişnuia el să spună atunci când alţii începeau să-şi amintească de război –, când ţineam băcănie pe o canonieră. Ştiam toate regulamentele, iar ceilalţi nu le ştiau. Mă bucuram de toate drepturile mele şi de cea mai mare parte a drepturilor celorlalţi”. Mai târziu urma să repete aceeaşi metodă şi să obţină acelaşi rezultat şi în Congres.

Atunci când a fost admis în baroul din Maine, în 1865, Reed era un tânăr înalt şi viguros, în vârstă de 25 de ani, cu un obraz sever, frumos şi pătrat şi cu părul blond şi des* în decursul următorilor zece ani a avut funcţia de consilier municipal la Portland, a fost ales în Adunarea Legislativă a statului şi apoi în Senatul statului, a fost numit procuror general la Mâine, s-a căsătorit şi s-a îngrăşat. A avut doi copii, un fiu care a murit de mic şi o fiică. Cu timpul, părul i s-a rărit, până când i-a căzut aproape de tot, iar trupul a început să se rotunjească într-atâta, încât – mergând de-a lungul străzilor din Portland – părea „o fregată umană mişcându-se printre şalupe”. Taciturn, impasibil, introspectiv şi fără să se uite la nimeni, avansa cu mersul domol şi legănat al unui elefant. „Ce îngustă pare strada când trece el!” – a exclamat odată un

trecător.

În 1876, Reed – acum în vârstă de 36 de ani – a fost ales în Congres în locul lui Blaine, care trecuse la Senat. Ca membru al comitetului format pentru cercetarea acuzaţiilor aduse de democraţi că s-ar fi făcut fraude la alegerea din Hayes-Tilden, iscusinţa juridică cu care examina în contradictoriu martorii atrăgea cârduri de spectatori, lucru care i-a adus o notorietate naţională, în legislaturile următoare a ajuns membru al foarte importantului comitet pentru reguli şi procedură şi preşedinte al comitetului judiciar, desăvârşindu-şi sesiune după sesiune cunoştinţele în legătură cu procedura Camerei şi cu manevrele parlamentare.

În decursul timpului se dezvoltase la Camera Reprezentanţilor un sistem de reguli „calculate la perfecţie – după cum spunea un coleg de-al lui Reed – ca să blocheze legislaţia”, un sistem tot atât de plin de „complicaţii şi de secrete” ca şi instrumentele şi metodele unui cabalist medieval. Reed însă stăpânea sistemul. „După părerea mea, n-a fost niciodată – în nicio adunare parlamentară şi în nicio perioadă – un lider mai înzestrat ca el”, spunea un observator de aceeaşi profesie, senatorul Henry Cabot Lodge, care făcuse parte din Camera Reprezentanţilor timp de şapte ani împreună cu Reed. Acesta nu era numai un perfect cunoscător al practicii şi legilor parlamentare, dar „înţelegea, ca puţini alţii, teoria şi filosofia sistemului”, în mod conştient – sau poate fără să fi avut această intenţie –, el se pregătea pentru timpul când, ca *speaker*, urma să fie în stare să impună Camerei convingerea că nimeni din sala de şedinţe nu putea rivaliza cu el în cunoaşterea regulamentelor şi a procedurii.

Chiar şi în acest caz, Reed nu şi-ar fi putut impune autoritatea dacă n-ar fi fost, tot după părerea lui Lodge, „cel mai viguros vorbitor pe care l-am văzut sau l-am auzit vreodată”. Nu folosea niciodată vreun cuvânt în plus, nu se poticnea în chestiuni de sintaxă, nu era pus niciodată în încurcătură şi nu fusese silit vreodată să bată în retragere sau să-şi modifice poziţia. Riposta lui era imediată,

concisă, convingătoare şi limpede. Putea expune un caz fără să se teamă de replică, lămuri o problemă, spulbera un argument sau demasca un sofism în mai puţine vorbe decât oricine altul. Vorbirea îi era vie şi pitorească. „Doar timpul să se coacă o fragă”, a spus el cândva ca să descrie un interval de două luni. Avea un mod deosebit de abil şi cu totul personal de a-şi exprima ideile. Într-o împrejurare când se discuta care din doi reprezentanţi, Berry sau Curtis, era mai înalt, Reed i-a rugat să se scoale în picioare ca să li se ia măsura, iar fiindcă Berry se desfăşura încet ca să ajungă la întreaga lui înălţime, Reed i-a spus: „I-ascultă, Berry, cât din tine păstrezi în buzunare?” Aforismele lui erau celebre. Unul din ele era acesta: „Toată înţelepciunea vieţii constă în a fi alături de majoritate”, iar un altul: „Omul de stat este un politician mort”. Nu făcea decât rar vreun gest în timp ce vorbea. „Atunci când se ridica în picioare – spunea Lodge –, aşteptând ca un adversar să termine, umplând cu trupul lui îngusta trecere dintre bănci, cu mâinile rezemate pe pupitru şi cu orice urmă de expresie alungată de pe faţă, dând impresia că n-avea habar de ce se-ntâmplă şi că de-abia auzea ce se spune, atunci era cel mai periculos”. După o ripostă, care o lăsase pe victimă paralizată şi fără grai, Reed spuse, uitându-se blajin în jurul lui: „Şi acum, după ce am îngropat musca aceasta în ambra lichidă a observaţiilor mele, am să continui”.

Luciditatea şi logica lui dădeau rezultate deosebit de eficace atunci când se aplică regula „celor cinci minute”. „Russell – i-a spus el unui reprezentant din Massachusetts –, dumneata nu înţelegi teoria intervenţiilor de cinci minute. Scopul ei este să comunici Camerei fie informaţii adevărate, fie informaţii false. Ai consumat în după-amiaza aceasta mai multe perioade de câte cinci minute fără să faci niciuna, nici alta”.

Reed îşi argumenta ideile nu perorând, ci povestind. Odată, în timp ce se deda distracţiei lui favorite de a hărţui Senatul, pentru care avea o profundă lipsă de respect, a descris o alegere prezidenţială care urma să aibă loc

cincizeci de ani mai târziu şi la care, conform unui amendament la Constituţie, preşedintele trebuia ales dintre şi de către senatori. „După ce buletinele de vot au fost adunate şi deschise, preşedintele Curţii Supreme, care supraveghea alegerea, a fost văzut că ezită, iar cei din imediata lui apropiere au înţeles, după paloarea feţei sale, că se-ntâmplase ceva neaşteptat. Totuşi, cu o sforţare energică, el se ridică în picioare, anunţând imensei mulţimi, cu ajutorul unui megafon de curând inventat de către Edison, rezultatul uimitor că 76 de senatori primiseră fiecare câte un vot”.

Vorbind, în cursul unei dezbateri asupra tarifelor, despre libertatea economică, el le povesti reprezentanţilor că, atunci când umblă pe străzile New York-ului şi compară „faţadele de gresie roşie ale prăvăliilor negustorilor bogaţi cu virtutea nerecompensată a oamenilor de pe trotuar, mi se face silă… Nu simt nicio simpatie pentru cei dinăuntru. Însă când am un asemenea sentiment, ştiu ce-nseamnă. Nu este decât expresia unei nobile, oneste şi cumsecade invidii. Atunci când domnii reprezentanţi de pe partea opusă au sentimente similare, ei cred că fac economie politică”.

Când pe coridoare se răspândea vestea că Reed era în picioare gata să vorbească, grupurile aflate la taifas se împrăştiau, reprezentanţii se repezeau la fotoliile lor, plictiseala şi neatenţia dispăreau ca prin farmec, iar Camera întreagă îşi încorda atent auzul ca să asculte proza sculpturală, înţepătura sarcasmelor şi străfulgerările de spirit ale *speakerului*. Toţi membrii Camerei râvneau după cinstea de a se face remarcaţi printr-o discuţie în contradictoriu cu Reed, deşi el refuza să fie atras în controverse de către „inşi lipsiţi de importanţă”, rezervându-se numai pentru adversarii pe care îi considera demni de el.

Cu speranţa de a scoate de la el o vorbă de spirit, reporterii îi cereau într-una să comenteze noutăţile zilei, fără să aibă însă întotdeauna succes. Solicitat să-şi spună părerea despre un mesaj papal, a răspuns: „Copleşitoarea

lui lipsă de importanţă mi-a luat graiul”, iar la întrebarea care era cea mai însemnată problemă care confrunta poporul american a răspuns: „Aceea de a te feri din calea unei biciclete”.

După prima legislatură, candidatura lui la demnitatea de reprezentant al primului district din Maine n-a mai fost contestată de nimeni. Cu alegerile era însă altceva, astfel că era cât pe ce să piardă în 1880, fiindcă refuzase să facă vreun compromis sau măcar să ia o atitudine ambiguă în problema etalonului-argint *, în ciuda puternicului curent existent pe atunci în Maine în favoarea acestui sistem monetar. Şi-a menţinut locul în Congres la aceste alegeri cu un surplus de numai 109 voturi. Dar, cum faima lui creştea, obţinea, în general, cel mai mare număr de voturi în alegerile bienale. Chiar democraţii mărturiseau că „votau pentru el în ascuns”. „Se potrivea gusturilor Noii Anglii – spunea senatorul Hoar din Massachusetts.

— Oamenilor le plăcea să-l audă vorbind despre problemele generale mai mult decât pe oricare altul, fără să-l excepteze pe Blaine sau pe McKinley”.

— Se propunea ca la baza sistemului monetar Statelor Unite să stea, în afară de aur, şi argintul.

Motivul se asemăna poate aceluia invocat de un englez pentru a explica secretul popularităţii lui Palmerston: „Ceea ce naţiunii îi place la Palmerston este că îi dă dracului pe toţi”.

Deşi Reed dispreţuia adularea alegătorilor şi nu încuraja niciodată familiaritatea cu publicul, totuşi, pentru egalii lui ca intelect „nu a existat vreodată un tovarăş mai plăcut”. În lumea aceea restrânsă pe care o reprezenta pe atunci elita Washingtonului, Reed era o personalitate jovială şi radioasă, jucător de pocher, un bun povestitor şi un invitat căutat pentru dineuri. Odată, la o masă, atunci când conversaţia a trecut la jocurile de noroc, un alt povestitor renumit, dl. choate din New York, a remarcat cu oarecare înfumurare că nu pariase niciodată în viaţa lui pe un cal, pe o carte de joc sau pe altceva. „Aş dori să pot spune şi eu acelaşi lucru”, spuse atunci serios un alt

comesean. „De ce să nu poţi? – îl întrebă Reed, cu specifica lui intonaţie nazală.

— Choate a fost în stare”.

Conversaţia îi era înfrumuseţată de resursele minţii sale cultivate. Poeţii lui favoriţi erau Burns, Byron şi Tennyson, iar romanul favorit – *Vanity Fair* al lui Thackeray. Citea de obicei revista *Punch* şi pe Balzac în original, fiind de părere că „aproape toate cărţile acestuia sunt peste măsură de triste”. Învăţase franţuzeşte după ce trecuse de 40 de ani şi ţinea un jurnal în această limbă, „pentru practică”. Existenţa bibliotecii naţionale se datorează lui Reed, ale cărui stăruinţe elocvente au învins până la sfârşit parcimonia firească pe care a arătat-o Camera Reprezentanţilor atunci când a fost vorba de procurarea unor fonduri adecvate pentru Biblioteca Congresului.

„N-a fost om mai plăcut pe care să-l asculţi şi niciun ascultător mai bun – spunea Lodge –, fiindcă simpatiile îi erau largi, interesul lui nelimitat şi nimic omenesc nu-i era străin”. „Am invitat la masă familia Tom Reed – scria Theodore Roosevelt, un tânăr prieten al lui Lodge din New York – şi el a fost fermecător”. Puţin după aceea, Reed, care susţinea necesitatea unei reforme a serviciilor civile, a obţinut pentru tânărul acesta un post în Comisia serviciilor civile din Washington, pentru ca după aceea să fie gata să-l sprijine ori de câte ori noul

— Blidul deşertăciunilor.

membru al comisiei avea nevoie de vreun ajutor la Capitoliu. Mai târziu, atunci când tânărul din New York a păşit pe scena naţională, Reed i-a alcătuit probabil cel mai straniu omagiu ce i-a fost adus vreodată: „Theodore, dacă există vreun lucru, mai presus de oricare altul, pentru care te admir, este originala ta descoperire a celor zece porunci”. Dovedindu-se mai puţin perspicace, el a mai spus într-o altă împrejurare: „Theodore nu va fi niciodată preşedinte; n-are stofă de politician”.

Şi totuşi, în 1889, Theodore Roosevelt se dovedi util din punct de vedere politic pentru Reed în lupta acestuia

cu McKinley, Joe Cannon şi alţi doi membri din partidul lui pentru preşedinţia Camerei Reprezentanţilor, în timp ce creştea vite şi vâna în nord-vestul Statelor Unite, Roosevelt dusese o campanie viguroasă şi încununată de succes pentru ca să se asigure că cele patru noi state care intraseră în Uniune – Washington, Montana, Dakota de Nord şi Dakota de Sud – vor trimite reprezentanţi republicani în noul Congres. Întors la Washington, el îşi stabili un cartier general personal într-o cameră retrasă a vechiului hotel „Wormley”, unde organiză „adunarea” voturilor noilor membri ai Camerei Reprezentanţilor în favoarea lui Reed. Cu toate că – spre desperarea suporterilor săi – Reed refuza să pescuiască voturi cu nada promisiunilor de numiri în comitete, el reuşi totuşi să fie ales.

Ocupa acum cea mai înaltă funcţie electorală pe care o putea acorda partidul său, după aceea de preşedinte. „Ambiţios ca Lucifer”, după părerea reprezentantului Champ Clark, care îl cunoştea bine, Reed nu intenţiona să se oprească aici. Era hotărât ca, preluând funcţia de *speaker*, să pună în aplicare un plan la care reflecta de multă vreme fără să se consulte cu nimeni şi prin care îşi primejduia viitorul său politic. Era conştient că lupta aceasta va concentra asupra lui atenţia naţiunii, după cum ştia că, dacă dădea greş, cariera lui politică se va sfârşi. Miza era mare: sau va înfrânge „tirania minorităţii”, prin care Camera era ţinută într-o stare de „inconştienţă neputincioasă”, sau îşi va da demisia.

Sistemul pe care spealcerul Reed era hotărât să-l înfrunte era cunoscut drept cvorumul tăcut sau eclipsat.

— Clădirea din Washington ocupată de Congresul Statelor Unite.

Era o practică datorită căreia partidul aflat în minoritate putea preîntâmpina orice măsură legislativă care nu-i convenea, împiedicând realizarea cvorumului prin aceea că membrii lui cereau să se facă apelul nominal, pentru ca apoi să nu răspundă atunci când erau strigaţi. Deoarece regulamentul prevedea că prezenţa unui

membru se constata numai printr-un răspuns oral dat la apelul nominal şi fiindcă – tot conform regulamentului – pentru constituirea cvorumului era necesară o majoritate calculată pe totalitatea membrilor, obstrucţioniştii puteau împiedica Camera să lucreze.

Ultima alegere, aceea din 1888, reprezentase o victorie a republicanilor, în urma căreia, pentru prima dată după 16 ani, un acelaşi partid controla şi puterea executivă şi Congresul… dar numai pe o muchie de cuţit. Severul Benjamin Harrison era un preşedinte al minorităţii care pierduse consultarea populară în favoarea lui Cleveland, astfel că stătea acum pe tronul acela instabil, dulgherit atât de ciudat de către sistemul electoral colegial al Statelor Unite. Majoritatea republicană din Camera Reprezentanţilor, compusă din 168 de membri fată de 160 de democraţi, era subţire ca o foiţă de ţigară, doar cu 3 reprezentanţi mai mare decât cvorumul fixat la 165. În această situaţie, republicanii luptau pentru a impune două legi de importanţă majoră pentru partidul lor, şi anume, legea Mills privind revizuirea tarifelor şi legea împotriva impozitului electoral şi a altor metode aplicate de sudişti pentru a-i împiedica pe negri să voteze. Democraţii se pregăteau să blocheze votarea acestor două legi şi să împiedice validarea alegerii a patru republicani, din care doi erau negri, această alegere fiind contestată de districtele din Sud.

Pentru Reed, problema care se punea era aceea a supravieţuirii guvernării reprezentative. împiedicarea de către democraţi a votării legilor, pe care republicanii credeau în mod legitim că au dreptul să le introducă ca urmare a victoriei lor electorale, însemna nesocotirea voinţei exprimate de alegători. După convingerea lui, drepturile minorităţii erau apărate prin libertatea de a lua parte la dezbateri şi de a vota. Atunci însă când minoritatea avea putinţa să zădărnicească acţiunile majorităţii, „ea devenea o tiranie”. Reed socotea că treaba Congresului era să legifereze şi nu numai să delibereze, iar datoria unui *speaker* faţă de partidul şi de ţara lui era să

vegheze ca această treabă să fie făcută, nu numai să arbitreze dezbaterile.

Speakerul dispunea pe atunci de împuterniciri foarte mari, care, în 1910, după revolta reprezentanţilor contra lui Joe Cannon, aveau să fie transferate comitetelor. Întrucât era din oficiu preşedintele Comitetului pentru reguli şi procedură, format din doi republicani şi din doi democraţi, care îşi anulau reciproc deciziile, avea dreptul să numească toate comitetele, cariera politică a membrilor şi desfăşurarea muncii de legiferare depindeau de voinţa lui. „Puterea responsabilă" se afla acum în mâinile lui Reed. În ciuda unui celebru dicton, el urma să demonstreze că puterea poate avea şi alte efecte decât acela de a corupe: ea poate mări capacitatea de înţelegere, iar câteodată generează măreţie. Funcţia de *speaker*, pe care ziarul *Post* din Washington o numea „nu mai puţin importantă decât aceea de preşedinte", putea fi o trambulină spre vârful piramidei, iar Reed nu era omul care să scape o ocazie favorabilă sau care nu era în stare să o întâmpine cu energia necesară.

Luase hotărârea de a ataca cvorumul tăcut şi îşi făcea planul de campanie singur, pe de o parte, fiindcă nimeni n-ar fi vrut să creadă că avea vreo şansă de succes şi, pe de altă parte, pentru că nu era sigur dacă propriul său partid avea să-l sprijine. Din contră, existau indicii că s-ar putea să nu-l susţină. Datorită părerilor cunoscute ale lui Reed în legătură cu obstrucţionismul prin tăcere, era limpede că numărătoarea celor prezenţi urma să fie o problemă-cheie în noul Congres. „REED ARE SĂ-I NUMERE", prezicea ziarul *Post* din Washington într-un titlu, iar în cuprinsul articolului se arăta că însuşi dl. cannon, cel mai apropiat locotenent al lui Reed, se opunea acestei încercări. Între timp, democraţii îşi întăreau şi ei poziţiile. Fostul *speaker*, Carlisle, a făcut cunoscut că, împotriva oricărei legi votate de un cvorum care nu va fi fost stabilit prin „vot înregistrat", se va face recurs la Curtea Supremă, cerându-se casare pentru neconstituţionalitate.

Reed se asigurase însă între timp că va fi sprijinit dacă se va ajunge la justiţie, iar în ceea ce privea atitudinea propriului său partid, era pregătit să rişte. Socotea cu înţelepciune că, în cazul când democraţii, în furia lor, îi vor provoca pe republicani, aceştia îşi vor strânge rândurile ca să-l sprijine. Atunci când prima dintre alegerile contestate apăru pe ordinea de zi, pentru data de 29 ianuarie, Reed era pregătit. După cum era de aşteptat, democraţii susţinură cu tărie că cvorumul nu era întrunit, cerând să se facă apelul nominal. Au rezultat 163 de voturi pentru, toate din partea republicanilor, însă cu două mai puţin decât cerea cvorumul. Clipa cea mare a lui Reed venise. Fără nicio umbră de expresie pe faţa lui mare şi albă ca luna – „cel mai mare obraz de om pe care l-am văzut vreodată”, aşa cum l-a descris un coleg de-al lui – şi fără să-şi grăbească cât de cât vorbirea lui tărăgănată, el anunţă: „Preşedintele dispune ca secretarul să înregistreze numele următorilor membri care sunt prezenţi, dar care refuză să voteze”, şi începu să le citească el însuşi. Dintr-odată – conform celor spuse de un reporter – „se dezlănţui o larmă infernală. Furtuna era violentă… şi probabil că n-au existat vreodată atâta agitaţie sălbatică, indignare pasionată, condamnare acerbă şi situaţii cu adevărat periculoase cum au fost acelea din Cameră” în următoarele cinci zile. Republicanii aplaudau furtunos, toţi democraţii „urlau, ţipau şi băteau cu pumnii în pupitre”, în timp ce vocea viitorului lor *speaker*, Crisp din Georgia, bubuia: „Fac apel. Fac apel contra hotărârii prezidiului”. Explozia era „atât de violentă, cum nu s-a mai văzut în niciun parlament”, îşi reamintea mai târziu un reprezentant. Calm şi impasibil, *speak*erul îşi continua numărătoarea: „D-l Blanchard, dl. Blând, dl. Blount, dl. Breckinridge din Arkansas, dl. Breckinridge din Kentucky…”

Reprezentantul din Kentucky, „renumit pentru părul său argintiu şi pentru glasul lui cristalin”, sări în sus. „Refuz să mă supun autorităţii *speakerului* şi o denunţ ca revoluţionară”, strigă el. De la tribuna prezidiului, vocea

aceea nazală şi sonoră continua să răsune însă, fără să ţină seama de întrerupere, printre huiduieli, fluierături şi strigăte de „Apelez”: „dl. Bullock, dl. Bynum, dl. carlisle, dl. chipman, dl. clement, dl. covert, dl. crisp, dl. cummings”, rostogolindu-se irezistibil de-a lungul alfabetului: „dl. Lawler, dl. Lee, dl. McAdoo, dl. McCreary…”

„Neg dreptul dv., domnule *speaker*, de a mă socoti prezent”, mugi McCreary.

Speakerul se opri pentru prima dată, ţinând sala suspendată în tăcere, aşa cum îşi ţine un actor auditorii, şi apoi spuse maliţios: „Prezidiul face constatarea de fapt că domnul reprezentant este prezent. D-l reprezentant o contrazice?”

Şi îşi continuă numărătoarea, nepăsător la proteste, negări şi strigăte de „La ordine!”, care se transformară într-un imens vacarm atunci când a ajuns la literele S şi T şi s-a apropiat de sfârşit. Şi apoi, deodată, părând că-şi adună toată puterea trupului său uriaş, proiectându-şi toată forţa personalităţii lui impozante şi ridicându-şi vocea, care putea umple orice sală atunci când dorea, anunţă: „În consecinţă, prezidiul decide că este prezent cvorumul prevăzut de Constituţie”.

A urmat o hărmălaie şi mai mare decât cea dinainte. Breckinridge din Kentucky ceru să i se acorde cuvântul la regulament pe motiv că prezidiul n-avea dreptul să ia o asemenea decizie. „Prezidiul respinge cererea”, declară impasibil Reed.

„Fac apel contra deciziei prezidiului”, strigă Breckinridge.

„Propun ca apelul să fie pus în discuţie”, interveni repede un republican ager, Payson din Illinois. Dacă această propunere ar fi fost admisă, dezbaterile ar fi fost închise. Democraţii spumegau de furie. O sută dintre ei „erau în picioare, urlând să se admită apelul”, scria un reporter. Joe Wheeler, numit şi „Luptătorul”, minusculul general confederat de cavalerie, neputând ajunge în faţă din cauză că intervalul dintre bănci era ticsit, a coborât din

fundul sălii „sărind de pe un pupitru pe altul, ca un ţap sălbatic care sare din stâncă în stâncă”. Agitaţia devenea din ce în ce mai frenetică, iar singurul democrat neaflat în picioare era uriaşul reprezentant al Texasului, care stătea pe fotoliul lui, ascuţindu-şi sugestiv cuţitul de vânătoare pe cizmă. Atunci când un republican îşi exprimă părerea că „ar trebui ţinută o dezbatere” asupra acestei chestiuni atât de importante, Reed îl aprobă. Dezbaterea avea să dureze patru zile, iar în tot decursul ei democraţii se luptară cu o energie furibundă, insistând să se citească fiecare cuvânt al procesului-verbal de şedinţă, făcând apel contra deciziilor preşedintelui, cerând să se înscrie la cuvânt şi să se facă apeluri nominale, cereri pe care Reed le satisfăcea imperturbabil, considerându-i pe toţi membrii tăcuţi ca prezenţi şi provocând de fiecare dată noi proteste violente. La un moment dat, reprezentantul McKinley, străduindu-se ca de obicei să placă, renunţă din zăpăceală la cuvânt în favoarea unui alt vorbitor, astfel că a trebuit să fie ajutat de Reed, care a spus: „D-l reprezentant din Ohio nu acceptă să fie întrerupt”. „Refuz să fiu întrerupt”, repetă ca un ecou McKinley, astupând vitejeşte breşa.

Pe măsură ce Reed număra, implacabil şi de fiecare dată, pe cei prezenţi şi repeta formula: „Există cvorumul constituţional pentru ca să se poată adopta hotărâri valabile”, creştea şi furia şi deruta democraţilor. Un grup se îndreptă spre tribună pe intervalul dintre bănci, înjurând şi ameninţând să-l smulgă pe Reed din fotoliul prezidenţial, astfel că un spectator avu pentru un moment impresia că „intenţionau să-l brutalizeze pe *speaker*”. Reed rămânea însă neclintit. Molipsiţi de dezlănţuirea din sală, vizitatorii şi corespondenţii de presă aflaţi la galerie se plecau peste balustradă, ameninţându-l pe *speaker* cu pumnii, insultându-l şi înjurându-l. „Buna-cuviinţă – se lamenta un reporter – era cu totul uitată. Parlamentarii alergau turbaţi de colo-colo prin sală, cu frunţile încruntate şi ameninţătoare… vărsând un şuvoi turbat de invective elocvente”. îl făceau pe Reed tiran, despot şi dictator, aruncându-i epitetele ca pe nişte pietroaie.

Printre celelalte variante ale cuvântului „tiran” apărea ca favorită aceea de „ţar”, care personifica pe timpul acela imaginea autocratului violent, astfel că după aceea *speakerul* a rămas cunoscut ca „ţarul Reed”. Cu cât se înfuriau mai tare democraţii, cu atât mai calm rămânea Reed, arătând imens în fotoliul lui şi „senin ca o dimineaţă de vară”. Deşi în timpul unei pauze secretarul îl văzuse în biroul său particular apucând masa de scris şi zgâlţâind-o cu mânie înăbuşită, totuşi, în sala de şedinţe n-a dat niciun semn că insultele grosolane care îi erau adresate l-ar fi atins. Se stăpânea cu o voinţă de fier, „calm şi hotărât ca un tâlhar de drumul mare”, aşa cum spunea ziarul new-yorkez *Times*.

Secretul calmului său consta – după cum i-a spus unui prieten mult timp după aceea – în faptul că hotărâse în mod precis ce urma să facă dacă Camera n-avea să-l susţină. „Aş fi părăsit pur şi simplu preşedinţia, mi-aş fi dat demisia din funcţia de *speaker* şi aş fi renunţat la scaunul meu de reprezentant”. îl aştepta un loc de avocat la firma Elihu Root din New York şi „mă hotărâsem ca, în cazul când viaţa politică consta în a sta neputincios în fotoliul *speakerului* şi a vedea că majoritatea n-are putinţa să legifereze, atunci era mai bine să mă retrag din această activitate, să părăsesc fotoliul prezidenţial şi să plec”. Odată ce ajungi la o asemenea hotărâre, spunea el, „eşti în stare să înfrunţi tot ce-i mai rău”. O asemenea atitudine are un efect „calmant” asupra spiritului.

Hotărârea aceasta a făcut mai mult decât să-l liniştească; i-a dat o forţă interioară pe care oamenii cărora le este frică de rău sau care renunţă la principii pentru ca să evite răul n-o pot avea niciodată. Ea l-a înzestrat cu o superioritate morală faţă de Cameră, pe care parlamentarii o simţeau, fără să ştie însă cărui fapt se datora.

Schimbându-şi strategia, democraţii hotărâră atunci să nu se mai prezinte deloc la şedinţe, socotind că republicanii nu vor fi în stare să întrunească ei singuri cvorumul. Cum democraţii începură să se strecoare unul

câte unul afară din sală, Reed, ghicindu-le intenţia, ordonă să se-ncale uşile. S-a produs o busculadă teribilă, fiindcă adversarii voiau să iasă înainte de votul următor. Pierzându-şi „orice simţământ de demnitate personală sau oficială”, democraţii se ascundeau pe sub pupitre sau în dosul perdelelor. Reprezentantul din Texas, care a forţat, lovind cu picioarele, o uşă încuiată pentru ca s-o poată şterge, a făcut ca „lovitura de picior a lui Kilgore” să devină o desfătare pentru caricaturişti.

În cea de-a cincea zi, democraţii absentară in corpore, astfel că, atunci când s-a trecut la vot, republicanii n-au reuşit să întrunească cvorumul. Doi dintre ei au fost aduşi pe targă de pe paturile lor de suferinţă. Mai lipsea doar unul, dar se ştia că era în drum spre Washington. Deodată s-a deschis o uşă şi – aşa cum a povestit un reporter – „s-a văzut o strălfulgerare de favoriţi roşii şi s-a auzit o voce spunând: „Încă unul, domnule speaker Reprezentantul Sweney din Iowa fu pus şi el la socoteală, iar votul a fost înregistrat ca fiind 166 pentru şi o contra. Bătălia se terminase. Democraţii îşi reluară posomorâţi locurile. Comitetul pentru reguli şi procedură prezentă un nou regulament întocmit – nu e nevoie s-o spunem – de către preşedinte. Cunoscut după aceea ca *Regulamentul Reed* şi adoptat la 14 februarie, el prevedea printre altele: 1) toţi membrii sunt obligaţi să voteze, 2) cvorumul este constituit din 100 de membri prezenţi, 3) sunt număraţi toţi membrii prezenţi şi 4) nu se admite nicio propunere dilatorie, iar aprecierea dacă o propunere este sau nu dilatorie este lăsată la judecata *speaker-vivi*.

Cinci ani mai târziu, Theodore Roosevelt scria că, spulberând obstrucţia prin tăcere, reforma lui Reed a avut „o importanţă permanentă mult mai mare” decât toate actele legislative promulgate datorită ei pe timpul acela… Reed şi-a dat seama de acest lucru de îndată ce a obţinut victoria. În cuvântarea lui de închidere a celui de-al LI-lea Congres a spus că singurul lucru demn de înregistrat era „verdictul istoriei” şi că avea încredere în el, „fiindcă am făcut un pas atât de mare în direcţia unei guvernări

responsabile”.

Mai prompt decât verdictul istoriei şi, de fapt, considerat pe atunci, de către toată lumea, ca un echivalent al acestuia a fost portretul pe care i l-a pictat Sargent. Comandat ca un omagiu adus *speak*erului de către colegii săi republicani, portretul a fost un insucces memorabil. „Se presupune că este pe cale să numere un cvorum – a observat un critic –, când de fapt figura lui arată ca şi când ar fi tentat să muşte dintr-o gutuie chinezească verde”.

Sfârşitul cvorumului tăcut a fost discutat în parlamentele din toată lumea. În Statele Unite, el a făcut din Reed o figură politică de frunte şi un candidat evident la alegerile preliminare din 1892 pentru funcţia de preşedinte, însă, după cum socotea şi el, pe bună dreptate, timpul lui nu venise încă, astfel că, atunci când a fost întrebat dacă credea că partidul are să-l propună pentru preşedinţie, a răspuns: „S-ar putea să facă ceva mai rău şi cred că au s-o facă”.

Şi chiar aşa s-a întâmplat. „Ţarismul” lui Reed mai era luat încă în nume de rău, iar sarcasmul lui nu-i adusese prieteni. De asemenea, cercul lui de partizani nu putea fi mărit prin repulsia lui faţă de târguială şi prin refuzul de a linguşi publicul cu zâmbete şi strângeri de mână sau de a-i atrage pe politicieni prin promisiuni. De aceea, membrii partidului au preferat să propună candidatura vicepreşedintelui Harrison, un om incoruptibil, dar ursuz, cunoscut sub numele de „aisbergul de la Casa Albă”, faţă de care Reed avea o aversiune pe care nu căuta deloc s-o ascundă. Fiindcă Harrison numise ca administrator financiar la Portland, oraşul de reşedinţă al lui Reed, un om pe care acesta îl dispreţuia, el a refuzat tot restul vieţii să mai intre în Casa Albă sau să-l mai întâlnească pe Harrison.

În 1892, când democraţii au obţinut controlul Camerei Reprezentanţilor cu o majoritate atât de mare încât puteau întruni oricând, numai prin voturile lor, un cvorum, ei au anulat triumfători reforma lui Reed. Acesta a

aşteptat însă verdictul istoriei, şi asta nu fără oarecare încredere, fiindcă obişnuia să spună: „Camera are mai mult bun-simţ decât oricare dintre membrii ei”. Şi istoria nu l-a lăsat să aştepte prea multă vreme. În următorul Congres, când majoritatea democrată s-a redus la jumătate, divizată şi aceasta pe chestiunea etalonului şi a altor probleme importante, Reed a avut parte de o răzbunare delicioasă. Cerea într-una la Cameră să se facă apelul nominal, iar atunci când reprezentantul Blând din Missouri a început să tune şi să fulgere contra acestui „obstrucţionist veritabil”, el a ripostat imediat: „Obstrucţionist veritabil? Vreţi să spuneţi cinstit”. Controlul lui asupra partidului, nu mai redus acum ca lider al minorităţii decât atunci când era *speaker*, rămăsese total. „Domnii din partea cealaltă îl urmează orbeşte”, a spus odată melancolic noul *speaker*, Crisp. „Îi auzi spunând între ei: «Reed n-ar trebui să facă asta» sau «Asta nu-i bine», însă când Reed le spune «Faceţi aşa», se ridică cu toţii şi-o fac”. Iar când, în sfârşit, democraţii fură obligaţi să cedeze şi să adopte din nou, în interesul propriului lor program, regulile de numărare a cvorumului, Reed a trebuit să se reţină ca să nu-şi arate bucuria. „Scena care se petrece astăzi aici echivalează cu cel mai eficace discurs pe care l-aş putea ţine – a spus el.

— Felicit cel de-al LIII-lea Congres”.

În anul 1890, când s-a produs ultimul conflict armat din Statele Unite dintre indieni şi albi, la Wounded Knee Creek, iar Biroul de recensământ a declarat că nu mai există nicio frontieră terestră în interiorul acestei ţări, în faţa lui Reed începu să se contureze o nouă încercare. În anul acela, căpitanul A.T. Mahan, preşedintele Colegiului marinei de război, a declarat în *Atlantic Monthly*: „Fie că vor sau nu, americanii trebuie să înceapă a privi înspre exterior”.

Ofiţer de marină modest şi taciturn, înzestrat cu una din cele mai viguroase minţi ale timpului său, Alfred Thayer Mahan îşi luase cu de la sine putere sarcina de a satisface nevoia ţării sale de „o voce care să vorbească

neîncetat de interesele noastre externe”. Erau pe vremea aceea puţini americani conştienţi de faptul că Statele Unite aveau şi interese externe, iar un număr mare dintre ei socoteau că nici n-ar fi trebuit să le aibă. Rezultatul imediat al acţiunii lui Mahan a fost anexarea insulelor Hawaii. În 1887 s-a achiziţionat la Pearl Harbor o bază pentru alimentarea cu cărbuni a navelor, iar anexarea întregului arhipelag a fost făcută în special sub presiunea interesului pentru terenuri al americanilor, reprezentaţi de judecătorul Dole şi de trustul zahărului. Cu ajutorul infanteriei marine a Statelor Unite, fu pusă la cale, în ianuarie 1893, o revoltă contra guvernului Hawaian autohton. Judele Dole deveni preşedinte şi în această calitate negocie imediat cu ministerul american un tratat de anexare a insulelor, pe care preşedintele. Harrison l-a trimis în mare grabă, în februarie, Senatului spre ratificare. Fiindcă fusese învins, atunci când se prezentase pentru a doua oară în alegeri, de către fostul preşedinte Cleveland, care urma să fie instalat la 4 martie, Harrison ceru Senatului să ia imediat în discuţie tratatul cu speranţa că va putea obţine ratificarea lui înainte ca noul preşedinte să se instaleze. Procedeul lui Harrison era însă prea grosolan, astfel că Senatul n-a acceptat să se preteze manevrei.

Opunându-se la anexare sub indiferent ce formă ar fi fost făcută, Cleveland era un om care se asemăna ca integritate şi înfăţişare cu Reed. Odată, când fusese luat din greşeală drept Cleveland într-o încăpere slab luminată, Reed a exclamat: „Doamne sfinte! Nu-i spune lui Grover. Este şi aşa foarte mândru de plăcuta lui înfăţişare”. Încă înainte de a fi împlinit o săptămână în noua lui funcţie, Cleveland a retras de la Senat tratatul de anexiune, spre marea mâhnire a lui Roosevelt, tânărul prieten al lui Reed, care se simţea „extrem de mâhnit” de faptul că „se cobora pavilionul”, aşa cum spunea el.

Mobilul anexioniştilor fusese propriul lor interes economic. Era acum treaba lui Mahan ca să transforme operaţia într-o problemă de importanţă naţională şi

decisivă. În aceeaşi lună a lui martie când Cleveland a retras tratatul de la Senat, Mahan a publicat în *Forum* un articol intitulat „Insulele Hawaii şi viitoarea noastră putere maritimă", în care declara că stăpânirea mărilor era principalul element al puterii şi prosperităţii naţiunilor şi că de aceea era „imperios necesar ca, atunci când lucrul acesta putea fi făcut în spirit de dreptate, să se pună stăpânire pe acele poziţii maritime care pot contribui la realizarea acestei dominaţii". Insulele Hawaii „atrag atenţia strategului" fiindcă ocupă o poziţie „de importanţă unică... influenţând puternic controlul comercial şi militar al Pacificului". Într-un alt articol, publicat în aceeaşi lună de *Atlantic Monthly*, Mahan demonstra nevoia imperativă pe care o avea viitoarea putere maritimă americană de proiectatul canal de peste istmul Panamá.

Declaraţiile căpitanului Mahan erau concepute în termeni care emanau – datorită caracterului şi stilului lor – atâta autoritate, încât tot ce scria el era considerat ca de necontestat. Era deja autorul lucrării *The Influence of Sea Power on History* *, prezentată la început, în 1887, sub formă de conferinţe la Colegiul militar naval şi publicată ca o carte în 1890. Efectul ei asupra profesiunii marinăreşti din străinătate – deşi nu şi asupra aceleia din Statele Unite – a fost imediat şi imens. La el în ţară, deşi îi trebuiseră trei ani ca să găsească un editor, cartea aceasta a atras atenţia mai multor persoane meditative care se interesau de politica naţională. Theodore Roosevelt, care, în calitatea lui de autor, la vârsta de 24 de ani, al unei cărţi intitulate *The Naval War of 1812***, fusese invitat să vorbească la Colegiul militar naval, a auzit de Mahan şi a devenit discipolul lui. Atunci când a apărut *Influenţa puterii navale asupra istoriei*, el a citit-o „de la un capăt la celălalt" şi apoi i-a comunicat lui Mahan convingerea lui că va deveni „o lucrare navală clasică". Walter Hines Page de la *Forum* şi Horace E. Scudder de la *Atlantic Monthly*, editorii acestor publicaţii ilustrate, care erau pe atunci arene vitale pentru lupta de opinii, puneau regulat la dispoziţia lui Mahan paginile revistelor lor. Universităţile Harvard şi

Yale i-au conferit titlul de doc

— 7

— Influenţa puterii navale asupra istoriei»

** Războiul naval din 1812.

tor în drept. De altfel, nu toţi colegii lui de profesiune erau nişte tradiţionalişti adversari ai noului. Predecesorul lui la conducerea Colegiului naval, amiralul Stephen Luce – care îl alesese pe Mahan ca să-l urmeze atunci când el, amiralul, a fost numit comandant al Escadrei nord-atlantice –, şi-a adus escadra la Newport pentru ca ofiţerii ei să asiste la prelegerile acestui om nou, care, aşa cum a prezis Luce, va face pentru ştiinţa navală ceea ce făcuse Jomini *, pe timpul lui Napoleon, pentru ştiinţa militară. După prima prelegere, Luce s-a ridicat în picioare şi a declarat: „Omul acesta este aici, iar numele lui este Mahan".

Ceea ce descoperise Mahan era calitatea de factor dominant al puterii maritime: acela care stăpâneşte mările stăpâneşte şi situaţia. Ca dl. Jourdain, care vorbise în proză toată viaţa fără s-o ştie, tot aşa şi ceea ce descoperise Mahan era o realitate care acţiona de multă vreme, fără ca cei ce-o aplicau să-şi fi dat seama de ea, astfel că formulările lui Mahan li se păreau surprinzătoare. Prima lui carte a fost urmată şi întărită de o a doua, *The influence of Sea Power on the French Revolution*", publicată în 1892. Ideea originală îi venise „din interior", atunci când, citind *Istoria Romei* a lui Mommsen, „m-am gândit cu surprindere cât de deosebită ar fi fost situaţia dacă Hanibal ar fi putut invada Italia de pe mare... său. dacă, odată sosit acolo, ar fi putut să aibă comunicaţii libere pe apă cu Cartagina". Dintr-odată, Mahan şi-a dat seama că „controlul mărilor este un factor istoric care nu fusese niciodată estimat şi interpretat în mod sistematic". Era „una din acele constatări care transformă obscuritatea interioară în lumină". Luni întregi – în timpul permisiei din 1885 şi înainte de a prelua funcţia de la Colegiul naval – a studiat documentaţia de la filiala Astor Place a Bibliotecii publice din New York, urmărindu-şi firul conducător de-a

lungul istoriei, din ce în ce mai emoţionat, cu „toate simţurile treze şi tresărind într-una”.

— *Henri, baron Jomini* (1779 – 1869) – general şi scriitor militar elveţian. A fost general al lui Napoleon, aghiotant al ţarului Alexandru I şi consilier militar al ţarului Nicolae I. Este autorul unui *Precis de Vart de guerre* (Manual de artă militară).

** Influenţa puterii maritime asupra revoluţiei franceze.

În Statele Unite, construcţia vaselor cu un tonaj mai mare decât cel necesar pentru apărarea coastelor era considerată, prin tradiţie, ca un sacrilegiu faţă de ideea originară a unei Americi care putea trăi, ca naţiune, fără agresiune, dovedind lumii posibilitatea unui nou viitor. Naţiunile europene, care îşi exercitaseră de secole puterea pe mării au fost făcute de Mahan să înţeleagă dintr-odată ce posedau în realitate. Un comentator care semna „Nauticus” a făcut observaţia că puterea maritimă, ca şi oxigenul, influenţase lumea de-a lungul secolelor, dar, după cum natura şi puterea oxigenului au rămas necunoscute până la Priestley, „tot aşa s-ar fi putut întâmpla şi cu puterea maritimă dacă n-ar fi fost Mahan”.

Desemnat, în 1893, să comande vasul-amiral al escadrei navale din apele europene (deşi contra voinţei lui, fiindcă ar fi preferat să rămână acasă şi să continue a scrie), Mahan a fost primit în Anglia cu onoruri fără precedent. A fost invitat de regină la un dineu oficial dat la Osborne, a luat masa cu prinţul de Wales şi a fost primul străin sărbătorit vreodată de Escadra iahturilor regale, care a dat în onoarea lui un dineu cu participarea a 100 de invitaţi, toţi amirali şi căpitani. Din Londra, John Hay, care era în vizită acolo, i-a scris că „toţi oamenii de cultură aşteaptă să vă ureze bun-venit”. Lordul Rosebery, pe atunci prim-ministru, l-a invitat la o masă intimă, la care a participat, în afară de amfitrion, şi John Morley, iar discuţia a durat până la miezul nopţii. S-a întâlnit cu Balfour şi cu Asquith, l-a vizitat pe lordul Salisbury la Hatfield şi a luat din nou masa cu regina la palatul Buckingham. Purtând

roba academică roşie peste uniforma lui de ceremonie şi pe deasupra sabiei, a primit titlul de doctor în dreptul roman de la Oxford şi acela de doctor în drept de la Cambridge, fiind astfel – după câte se spunea – singurul om care primise într-o aceeaşi săptămână câte un titlu universitar de la amândouă universităţile.

După o evaziune temporară pe continent, unde, echipat cu un ghid, cu o umbrelă şi un binoclu, a mers pe urmele oştilor lui Hanibal, fu acaparat de cel mai entuziast discipol al lui, kaiserul Wilhelm al II-lea, care l-a invitat la masă pe iahtul lui, „Hohenzollern", în timpul regatei de la Cowes. Cartea lui Mahan *The Influence of Sea Poiver on History* sădise în mintea kaiserului ideea că viitorul Germaniei este pe mare, lucru care urma să aibă un efect epocal asupra istoriei lumii. Din ordinul lui, pe fiecare vas al marinei germane a fost adus câte un exemplar al cărţii lui Mahan, iar exemplarele personale ale kaiserului, în engleză şi germană, erau pline de sublinieri şi presărate pe margini cu observaţii şi semne de exclamare. „Nu numai că citesc acum cartea lui Mahan, ci o devorez şi încerc s-o învăţ pe de rost – l-a informat el, în 1894, pe un prieten printr-o telegramă, pe vremea când Mahan era în Europa.

— Este o carte excelentă şi clasică din toate punctele de vedere. Se află la bordul tuturor vaselor mele şi este continuu citată de căpitanii şi ofiţerii mei". Nici japonezii nu se interesau mai puţin de ideile lui Mahan. *The Influence of Sea Power* on *History* a fost adoptată ca manual în colegiile militare şi navale japoneze, iar toate cărţile următoare ale lui Mahan au fost traduse în limba niponă.

Corolarul evident al tezei lui Mahan era necesitatea peremptorie a dezvoltării marinei americane, aflată pe atunci în stare de agonie din cauza uitării în care fusese lăsată. După cum spunea în 1887 William C. Whitney, ministrul marinei din cabinetul lui Cleveland, flota americană n-avea nici puterea să lupte, nici viteza suficientă ca să se sustragă unei angajări, astfel că, după părerea lui Mahan, nu era capabilă să lupte nici cu marina

statului Chile şi cu atât mai puţin cu aceea a Spaniei. În 1880, când a început să se discute mai serios despre canalul de pe istmul Panamá, care – în lipsa unei puteri maritime adecvate – putea reprezenta mai degrabă un pericol decât un avantaj, Mahan a scris: „Trebuie să începem – fără întârziere – construirea unei flote care să fie cel puţin egală cu aceea a Angliei atunci când canalul va deveni un fapt realizat... Pentru moment, nu sper că lucrul acesta va fi făcut, însă, chiar şi în acest caz, va trebui să încetăm de îndată să mai vorbim de doctrina Monroe”.

De atunci încolo şi-a hărţuit fără încetare prietenii, colegii şi corespondenţii pe această temă. Pasiunea lui era puterea maritimă, şi nu navele ca atare. Nu-i plăcea serviciul pe mare şi nici nu arăta ca un marinar. Înalt de peste 1, 80 m, vânjos, zvelt şi drept, avea o faţă alungită şi îngustă, ochi albaştri-pal apropiaţi, nasul lung, drept şi ascuţit, precum şi o mustaţă roşcată care se contopea cu o barbă potrivită scurt, crescută pe o bărbie foarte comună. Toată vigoarea feţei stătea în partea ei de sus, în ochi şi în fruntea boltită, precum şi în protuberanţele de deasupra sprâncenelor. Născut la un an după Reed, avea în 1890 50 de ani şi, deşi extrem de rezervat şi de nesociabil, era capabil să izbucnească – după cele spuse de soţia lui – în urlete năprazhice, emise „cu vocea lui de ofiţer de punte”. Fratele lui îi zicea Alf. Avea un simţ redus al umorului, un înalt simţământ moral şi împărtăşea oroarea oamenilor respectabili faţă de romanele lui Zola, pe care le interzicea fiicelor sale să le citească. Aşa de exagerate îi erau scrupulele, încât, pe vremea când locuia într-o clădire a marinei de la Colegiul naval, nu permitea copiilor să folosească creioanele statului.

Avea puţini prieteni şi cunoscuţi, iar viaţa lui socială era aproape inexistentă, dacă facem abstracţie de călătoria lui de serviciu în străinătate. Se exterioriza puţin, dar, în schimb, avea o viaţă interioară intensă. Era ca un cazan de abur în care clocotul continuă într-un spaţiu limitat, iar vaporii ţâşnesc printr-o singură ţeavă. Ca şi Reed, era

înzestrat cu o gândire clară şi vie, iar concluziile lui erau definitive. În legătură cu o plimbare pe care o făcuse pe ţărm, la Aden, unde a vizitat o colonie de evrei, a scris: „Nu am sentimente antisemite. Faptul că Iisus Hristos a fost evreu este pentru mine garanţia rasei". Printr-un total de 16 cuvinte, el rezolva, spre propria lui satisfacţie, o problemă care hărţuia omenirea de 19 secole şi care se redeschisese chiar în zilele lui, plină de noi nelinişti şi de duşmănie. Samuel Ashe, prietenul lui de o viaţă întreagă şi cu care fusesq, coleg de clasă la Annapolis, spunea: „Era omul cel mai intelectual pe care l-am cunoscut vreodată".

În sfârşit, în 1890, marina americană începu să construiască. După recomandarea comitetului politic, numit de către Benjamin Tracy, ministrul marinei din cabinetul lui Harrison, Congresul a autorizat – aproape în silă şi nu fără obiecţii puternice provenind din interior şi din exterior – construcţia a trei cuirasate de linie, „Oregon", „Indiana" şi „Massachusetts", şi apoi, peste doi ani, a celui de-al patrulea cuirasat, „Iowa". Erau primele roade ale îndelungatei lupte a lui Mahan. Politica pe care o exprimau aceste nave – deşi încă departe de a fi fost acceptată de toată lumea – reprezenta schimbarea de direcţie fundamentală pe care o indica Mahan: înspre exterior.

Ele reprezentau recunoaşterea faptului că America trebuia să-şi creeze o flotă capabilă să-nfrunte cu succes cea mai puternică flotă pe care un inamic potenţial ar fi putut s-o trimită contra ei. Canada era privită ca un gaj pentru ţinerea în frâu a Angliei, iar echilibrul politic din Europa era considerat de natură să împiedice pe orice inamic potenţial european să-şi trimită întreaga flotă în apele americane. Obiectivul era deci ca America să aibă supremaţia navală în aceste ape, ceea ce însemna existenţa unei flote capabile să protejeze coastele americane, executând acţiuni ofensive contra unor v baze inamice situate indiferent unde între Newfoundland şi Marea Caraibilor. Aceasta urma să fie funcţia noilor cuirasate de linie. Erau din clasa de 10.000 de tone, aveau

o viteză medie de 15 noduri, o capacitate de încărcare cu cărbuni suficientă pentru o rază de acţiune de 5.000 de mile la o viteză mijlocie şi erau echipate cu patru tunuri de 13 ţoli şi cu opt tunuri de 8 ţoli. Dacă se ţinea seama de blindaj şi de puterea de foc, aceste nave reprezentau tot ce era mai bun pe timpul acela ca tip şi construcţie. Totuşi, la cursele de probă ale cuirasatului „Indiana" (în 1895), urmate de cele ale cuirasatului „Iowa" (în 1896), ele nu i-au impresionat prea mult pe englezi, care le comparau cu navele lor de prima linie, din care ultimele, acelea din clasa „Majestic", aveau 15.000 de tone şi erau echipate cu patru tunuri de 12 ţoli şi cu 12 tunuri de 6 ţoli.

Noile nave le-au insuflat curaj discipolilor lui Mahan. Roosevelt, care mai făcea încă parte din Comisia serviciilor civile, nu avea deocamdată prea multă trecere, însă prietenul şi mentorul lui politic, senatorul Henry Cabot Lodge din Massachusetts, era, la Washington, principalul purtător de cuvânt politic al ideilor lui Mahan. Fiu al unei familii a cărei avere fusese făcută cu ajutorul corăbiilor cu pânze pentru curse lungi şi prin comerţul cu China, autor al mai multor biografii şi povestiri din perioada colonială, Lodge fusese împins spre viaţa politică de profundul său interes pentru istoria Statelor Unite. Bunicul şi omonimul lui, Henry Cabot, îşi aducea aminte de nepotul lui când, copil fiind, se ascundea sub bufet ca să-l urmărească cu privirea pe preşedintele George Washington, aflat la micul dejun în locuinţa tatălui său. Ales în Camera Reprezentanţilor în 1886, Lodge şi-a impresionat imediat colegii prin cuvântările sale numeroase şi iscusite, dovedindu-se un maestru abil al strategiei şi al tacticii politice. Era subtil, monden şi viguros, înzestrat atât cu energie, cât şi cu inteligenţă. împreună cu Roosevelt, era un campion al reformei serviciilor civile şi membru intim al selectului grup ce se aduna în jurul celor doi neparticipanţi la conducere, John Hay şi Henry Adams, care urmăreau guvernarea de pe marginea ringului, pe jumătate cuprinşi de o vagă dorinţă şi pe jumătate sfidători. Fiindcă reprezentau partidul din opoziţie, Lodge şi Roosevelt n-

aveau nicio influenţă asupra preşedintelui Cleveiand, însă credeau în puterea maritimă şi o propagau cu ardoare.

„Puterea maritimă este esenţială pentru orice popor mare”, spunea, pe un ton declamator, Lodge în şedinţa Senatului din 2 martie 1895. Pusese să se atârne o hartă a Pacificului pe care bazele Angliei erau marcate cu cruci roşii foarte vizibile şi folosea în timp ce vorbea o baghetă, pentru ca să reliefeze argumentele lui Mahan în legătură cu poziţia vitală a insulelor Hawaii. Efectul a fost dramatic, întărit fiind şi de vorbitor, care era – aşa cum i-a scris Lodge mamei sale – „de o seriozitate extremă”. Insulele Hawaii trebuiau dobândite, iar canalul construit. „Suntem un popor mare, controlăm acest continent, predominăm în această emisferă şi avem o moştenire prea însemnată ca să ne jucăm cu ea sau ca să renunţăm la ea. Ne aparţine şi trebuie s-o păstrăm şi s-o extindem”. Pe măsură ce vorbea, senatorii veneau de la vestiare, apăreau membri de-ai Camerei Reprezentanţilor, precum şi curieri şi jurnalişti, până când sala se umplu repede, astfel că unii au trebuit să se-nşire de-a lungul pereţilor. Lodge simţea că se bucura de „totala lor atenţie… Când m-am aşezat, s-au îngrămădit cu toţii în jurul meu ca să-mi strângă mâna… Lucru care se-ntâmplă extrem de rar la Senat”. Într-un articol publicat în aceeaşi lună în *Forum*, Lodge declara fără înconjur că, după ce se va construi canalul, „insula Cuba va deveni o necesitate” pentru Statele Unite. Nu justifica această necesitate şi nici nu spunea dacă Statele Unite urmau să cumpere insula de la Spania sau pur şi simplu s-o ocupe. Era de părere că statele mici aparţin trecutului şi că expansiunea contribuie la „civilizaţia şi la progresul rasei”.

În momentul acela critic, istoria îşi oferi şi ea contribuţia. La 24 februarie 1895, poporul cubanez s-a răsculat împotriva guvernării spaniole, iar la 8 martie o canonieră spaniolă a urmărit şi a deschis focul împotriva unei nave comerciale americane, „Alliance”, despre care se presupunea că are intenţii piratereşti. Această „insultă adusă pavilionului american” a provocat o explozie de

comentarii din partea unor membri proeminenţi ai Comitetului de relaţii externe al Senatului, ceea ce dovedea că Lodge nu exprima numai punctul lui personal de vedere. Pofta americanilor de noi teritorii începea să se dea pe faţă. Senatorul Morgan din Alabama, preşedintele democrat al comitetului, a spus că soluţia era limpede: „Cuba trebuie să devină o colonie americană”. Colegul, dar nu şi prietenul lui Reed, senatorul Frye din Maine, a fost de acord că „ar trebui desigur să posedăm insula, pentru ca să ne rotunjim posesiunile”, şi a adăugat cu o candoare naivă: „În ceea ce mă priveşte, dacă n-o putem cumpăra, mi-ar plăcea să avem ocazia s-o obţinem prin forţa armelor”. Un alt republican, senatorul Cullom din Illinois, a exprimat şi mai clar ceea ce gândea poporul american: „E timpul să ne trezim – a spus el – şi să ne dăm seama de necesitatea de a anexa teritorii… Avem nevoie de toată această emisferă nordică”. După cum se vede, în 1895 nu era încă necesar ca agresivitatea să fie prezentată drept altceva decât ceea ce era în realitate. Deocamdată, senatorii nu vorbeau despre sprijinirea luptei juste a cubanezilor pentru libertate, fiindcă răzvrătiţii, care incendiau proprietăţile americane cu tot atâta entuziasm ca şi pe cele spaniole, nu fuseseră încă prezentaţi în această lumină.

Datorită faptului că preşedintele Cleveland se opunea cu vigoare expansiunii, imensa lăcomie a anumitor senatori n-avea un efect prea mare asupra politicii. Ceea ce a făcut ca noua stare de spirit a americanilor să izbucnească pe faţă a fost chiar o acţiune a lui Cleveland de la sfârşitul anului. Aserţiunea lui plină de emfază că America are dreptul să extindă – în ciuda protestelor Angliei – doctrina Monroe asupra Venezuelei a marcat – tot aşa de viu ca şi când pavilionul de semnalizare ar fi fost arborat la vârful catargului unui vas american – începutul unei noi perioade în viaţa Statelor Unite. Problema Venezuelei nu implica vreun câştig, vreo pretenţie teritorială sau de altă natură, ci se rezuma pur şi simplu la afirmarea unui drept american, aşa cum i se părea lui

Cleveland şi, în special, foarte autoritarului său secretar de stat, Richard Olney. Explozia de şovinism, de fals patriotism şi de agresivitate generală pe care a provocat-o acest act a surprins pe toată lumea, deşi ea se datora nu atât oamenilor de rând, cât celor bogaţi, puternici şi zgomotoşi. Union League Club are 1 600 de membri – spunea unul din ei – şi „toţi 1 600 îl sprijinim pe dl. cleveland în această chestiune... Nu se aude printre noi absolut nicio voce disidentă". La Casa Albă veneau valuri de felicitări şi de la alţi republicani cuprinşi de admiraţie, una din ele fiind din partea lui Theodore Roosevelt. Ziarul new-yorkez *Times* exagera situaţia prin titluri care n-aveau nicio legătură cu ştirile de sub ele. PREGĂTIRI DE RĂZBOI sau ŢARA SE TREZEŞTE erau două din ele. Altele sunau: VREM SĂ NE RĂZBOIM CU ANGLIA: *Soldaţii şi marinarii doresc cu înfocare să intre în război*. *Zvonuri despre invadarea Canadei*. Întrebat, şeful biroului armatei, departe de a vorbi despre invadarea Canadei, a făcut un raport corect şi sobru în care a arătat lipsurile armatei şi ale marinei americane şi şi-a exprimat convingerea că America „va da un spectacol lamentabil într-un război cu Anglia".

Valul de militarism provocat de mesajul în legătură cu Venezuela a scandalizat pe oamenii care se gândeau la Statele Unite, aşa cum se gândiseră şi fondatorii lor, ca la o naţiune care se opune militarismului, cuceririlor, armatelor permanente şi tuturor năravurilor corupte asociate cu monarhiile lumii vechi. Tradiţia aceasta era foarte puternică în Noua Anglie şi mai puternică la generaţiile mai vechi – în general la oamenii care aveau peste 50 de ani în 1890 – decât la cele noi. Generaţiile mai vechi erau mai apropiate de Jefferson, care spusese: „Dacă există un principiu adânc înrădăcinat în mintea fiecărui american, atunci este acela ca noi să n-avem nimic de-a face cu cucerirea". Ele luau în serios Declaraţia de independenţă şi principiul puterii legitime, care îşi are originea în consensul celor guvernaţi. Considerau extinderea dominaţiei americane asupra unor teritorii

străine şi asupra unor popoare străine drept o violare a acestui principiu şi o profanare a intenţiilor americane. Democraţia americană originară era pentru ei o torţă, un ideal, exemplul unei lumi noi şi curajoase care se opunea lumii vechi. Nu voiau să aibă nimic de-a face cu titlurile derivând din ranguri sau cu cele de nobleţe, cu pantalonii scurţi până la genunchi, cu decoraţiile sau cu celelalte capcane perfide ale monarhiei. Când s-a propus pentru prima dată în marina americană gradul de amiral, un ofiţer s-a înfuriat: „Să-i numim amirali? Niciodată! Au să dorească după aceea să fie duci”.

Imigranţii din prima generaţie, care veniseră în Statele Unite atraşi de mirajul american, erau tot aşa de ataşaţi de principiile întemeietorilor ca şi cei care fuseseră crescuţi în ele timp de generaţii. Unii imigranţi plecaseră în urma zădărnicitei revoluţii din 1848 ca să caute libertatea, aşa cum a fost tatăl lui Altgeld sau Carl Schurz, acum în vârstă de 66 de ani, care ca jurnalist, editor, ministru şi senator fusese o forţă politică şi un reformator încă de ne tini Dul administraţiei lui Lincoln. Alţii veniseră ca să scape de împilare şi de sărăcie şi ca să caute posibilităţi de câştig, aşa cum a fost cazul cu ţesătorul scoţian venit în 1848 împreună cu fiul lui de 12 ani, Andrew Carnegie, sau cu lucrătorul de origine evreo-olandeză specializat în confecţionarea ţigărilor de foi, care venise în 1863, dintr-o mahala londoneză, împreună cu fiul lui de 13 ani, Samuel Gompers. În sfârşit, alţii, că E.L. Godkin, editorul publicaţiei *Nation* şi al ziarului new-yorkez *Evening Post*, nu au fugit de oprimare, ci au venit ca exilaţi voluntari din Lumea veche, văzând în America un exemplu viu al idealului democratic. Pentru aceştia, ca şi pentru aceia ai căror strămoşi veniseră prin 1630, America reprezenta un principiu nou, astfel că în proaspătul spirit războinic nu vedeau decât trădarea acestui principiu.

Godkin, copleşit de „grijă pentru ţară”, se hotărî să se opună mesajului în legătură cu Venezuela, chiar dacă prin asta îşi punea în pericol revista faţă de „publicul pe jumătate înnebunit”. Fiu al unei familii originare din

Anglia, care se stabilise încă din secolul al XII-lea în Irlanda, unde el se născuse şi crescuse, Godkin îndeplinise funcţia de corespondent al unor ziare englezeşti în timpul războiului din Crimeea şi al războiului civil din America. A devenit apoi redactor al publicaţiei *Nation* atunci când aceasta a fost întemeiată, în 1865, de către un grup de 40 de acţionari care depuseseră 100.000 de dolari cu scopul declarat de a susţine interesele clasei muncitoare şi ale negrilor, cauza învăţământului popular şi aplicarea „adevăratelor principii democratice în societate şi guvernare", în 1883, rămânând în continuare la conducerea lui *Nation*, el i-a succedat lui Carl Schurz ca redactor al lui *Evening Post*, reuşind ca, datorită acestor două organe de presă, să devină, aşa cum spunea William James, „o influenţă predominantă asupra întregii gândiri privind treburile publice".

Era un celt frumos, bărbos şi irascibil, încântat când putea să lupte, muncit de melancolie, plin de energie, certăreţ şi „scormonitor de gunoaie" înainte ca Roosevelt să fi inventat acest cuvânt. Atât de implacabil a fost în dezvăluirea practicilor necinstite ale politicienilor din Partidul Democrat, încât, într-o împrejurare, aceştia au făcut să fie arestat, pentru defăimare în public, de trei ori într-o singură zi. James Russell Lowell era de acord cu părerea unui jurnalist englez că Godkin făcuse din *Nation* „cea mai bună publicaţie periodică din lume", iar James Bryce, renumit deja ca autor al cărţii *The* American *Commonwealth*, considera că *Evening Post* era „cel mai bun ziar tipărit în limba engleză". Acasă la el, părerile erau însă mai puţin favorabile. Guvernatorul Hill din New York spunea că îi pasă prea puţin de „mâna de granguri" care citeau *Evening Post*. „Partea proastă cu foaia asta blestemată este că o citesc toţi redactorii din statul New York". Tocmai acest lucru explica influenţa persuasivă a lui Godkin: şi alţi fabricanţi de opinie îi împrumutau părerile, deşi, desigur, nu toţi. „Ce înspăimântătoare degenerare mintală rezultă din citirea constantă a acestui ziar sau a lui *Nation*", îi scria Theodore Roosevelt căpitanului Mahan în

1893.

În 1895, Godkin avea 64 de ani şi se temea de viitor. Statele Unite – scria el unui prieten – „se află în posesiunea unei puteri enorme şi ard de dorinţa de a o folosi într-un mod brutal contra primului venit, fără să ştie însă cum s-o facă, astfel că se află permanent la un pas de o catastrofă înspăimântătoare”. De fapt, cum Statele Unite aveau pe timpul acela un singur cuirasat de linie în serviciu, Godkin nu greşea prea mult atunci când îi considera pe patriotarzi drept „complet nebuni”. Era convins că noul spirit de „optimism feroce”, aşa cum îl definea el, va conduce la un dezastru definitiv.

William James, profesor de filosofie la Harvard, era şi el neliniştit. „Este instructiv de observat – scria el în legătură cu Venezuela – cât de apropiat de suprafaţă este în noi toţi străvechiul spirit războinic şi cât de slabă trebuie să fie chemarea care să-l trezească. Însă, *odată trezit*, nu mai există retragere”. Colegul său de la Harvard, Charles Eliot Norton, profesor de belle-arte, considerat drept exponent şi arbitru al culturii în viaţa americană, s-a ridicat şi el împotriva spiritului războinic la o întrunire ţinută la Shepard Memorial Church din Cambridge. „Ropotul de aplauze brutale care s-a ridicat din toate colţurile acestei ţări”, a spus el, îl face pe fiecare om raţional care îşi iubeşte patria să simtă „cea mai mare îngrijorare” pentru viitor.

Născut în 1827, numai cu un an după moartea lui Jefferson şi a lui John Adams, Norton reprezenta conştiinţa puritană, liberală şi militantă a generaţiei mai vechi. Era fiul lui Andrews Norton, capul bisericii unitariane din Noua Anglie şi profesor de literatură sacră la Harvard, care se căsătorise cu Catherine Eliot, fiica unui negustor bogat din Boston, şi descindea el însuşi, printr-un şir lung de pastori, din John Norton, un teolog puritan care emigrase în America în 1635.

Ca şi lordul Salisbury, Norton credea în predominanţa unei clase aristocratice, care însemna pentru el o clasă bazată nu pe proprietatea pământului, ci

pe un fond comun de cultură, rafinament, cunoştinţe şi obiceiuri. El considera că această clasă este pe cale de a dispărea şi de aceea se ridica regulat în prelegerile lui contra vulgarităţii care se întindea. Un student îl parodia astfel: „Îmi propun ca în după-amiaza aceasta să fac câteva observaţii asupra o-ri-bi-lei vulgarităţi a TOT CE EXISTA”. O studentă de-a lui de la Radcliffe îl descria în jurnalul ei pe anul 1895 ca arătând „atât de fericit şi de binevoitor… în timp ce ne spune cu blândeţe că ar fi fost mai bine pentru noi dacă nu ne-am fi născut în epoca aceasta degenerată şi nefericită”. Norton a fost unul din primii colaboratori ai lui *Atlantic Monthly* atunci când această revistă a fost fondată de către James Russell Lowell în 1857, apoi editor, împreună cu Lowell, al lui *North American Review* şi unul din cei 40 de acţionari care au fondat revista *Nation*.

Scriindu-i lui Godkin despre mesajul cu privire la Venezuela, Norton socotea că reprezenta un „sfârşit lamentabil al acestui secol” şi că contribuise mult la dezvoltarea „în democraţia noastră a celui mai dăunător spirit… un spirit barbar, de aroganţă şi de autoritarism excesiv”. Ceea ce îl îngrijora cel mai amarnic era „considerentul mai profund” că dezvoltarea democraţiei nu se dovedea a fi, la urma-urmelor, „o garanţie a păcii şi civilizaţiei”, fiindcă avea drept consecinţă „ridicarea celor necivilizaţi, cărora nu le ajunge niciun fel de educaţie şcolară ca să-i înzestreze cu inteligenţă şi raţiune”. Tot aşa ar fi vorbit şi lordul Salisbury. Norton simţea amărăciunea bărbatului care descoperă că iubita sa nu-i nici atât de frumoasă şi nici atât de pură cum credea el. „Mi-e teamă că America – aşa îi scria el unui prieten din Anglia – este la începutul unui drum lung plin de erori şi de nedreptăţi şi are şansa să devină din ce în ce mai mult o putere înclinată spre tulburări şi barbarie… Ai impresia că lumea intră într-o nouă etapă de experienţe, în care va trebui să domnească o nouă disciplină a suferinţei pentru ca să-i adapteze pe oameni la noile condiţii”.

Şi totuşi, Norton nu suferea de pesimismul acela arid

şi dezamăgit al lui Henry Adams, care umbla de colo-colo, înspre Washington şi de la Washington, între Europa şi America, croncănindu-şi nesfârşitele lui lamentări ca un cioroi negru şi sfrijit. Afirmând că secolul este „putred şi falimentar”, societatea prăbuşită în vulgaritate, banalitate, imbecilitate şi atrofie morală, plângându-se că el însuşi se află pe marginea „extincţiei mintale” şi „moare de plictiseală”, constata că America era de nesuportat şi pleca în Europa, găsea că Europa era de nesuferit şi se întorcea în America, vedea că „totul este în declin” şi că pretutindeni se întindea apa moartă a sfârşitului de secol… unde niciun suflu nu agită aerul trândav al educaţiei şi nici nu tulbură apatia mintală a automulţumirii”. Criza venezueleană nu făcea decât să-l întărească în credinţa că „societatea de astăzi este mai putredă decât în oricare timpuri despre care am cunoştinţă. Totul este un vast edificiu de obligaţii şi de impostură”. Aceste ieşiri nu reprezentau opiniile lui despre starea de spirit curentă, ci erau mai degrabă o reflexie a violentei zdruncinări nervoase de care suferise cu ocazia panicii financiare din 1893. Ca şi mulţi alţi oameni, Adams vedea societatea după propria lui imagine şi atribuia lipsa lui de tărie sufletească şi propria lui neputinţă întregii societăţi. „Sunt descompus din cauza declinului – spunea el despre sine însuşi în 1895 – şi nu mi-a rămas suficientă vitalitate ca să mai simt plăcerea”. Totuşi, bătrânul şi putredul secol plesnea de vitalitate şi ar fi fost suficient ca Adams să se uite la cei apropiaţi din propriul lui cerc, la Lodge şi Roosevelt, pentru ca să constate existenţa acelui „optimism feroce” pe care Godkin îl vedea de jur-împrejurul lui.

Deşi cu zece ani mai în vârstă decât Adams, Norton»
7

Îşi permitea din când în când clipe de optimism atunci când bănuia că pierderea valorilor la care ţinea ar fi putut reprezenta contravaloarea unei creşteri compensatoare a bunăstării omenirii. „Există astăzi cu mult mai multe fiinţe umane care o duc bine din punct de

vedere material decât în oricare altă perioadă din istoria lumii", scria el în 1896 şi, neputând să reziste gândului, continuă: „Ce interesante au fost vremurile noastre şi mai sunt încă!"

Într-adevăr, ultimii ani fuseseră plini de întâmplări neobişnuite. Cu. toate bunele lui intenţii, Cleveiand era înfruntat de timpuri grele. Ţara era cuprinsă de frământările muncitorilor industriali. Panica din 1893 a fost urmată de o depresiune economică. În 1894, armata de şomeri a lui Coxey s-a îndreptat asupra Washingtonului, iar sângeroasa grevă de la întreprinderile „Pullman" a umplut de mânie şi a înfricoşat amândouă părţile angajate în lupta din ce în ce mai înverşunată dintre muncitorime şi capital. La alegerile pentru Congres din luna noiembrie a aceluiaşi an, republicanii au redobândit precăderea în Camera Reprezentanţilor cu enorma majoritate de 140 de locuri (244 contra 104), astfel că, atunci când cel de-al LIV-lea Congres s-a întrunit, în decembrie 1895, familiara şi faimoasa persoană îmbrăcată în negru cu faţa albă şi mare se afla din nou întronată pe fotoliul spealcerului.

Reed era acum la apogeul puterii lui. Periculoasa bătălie pe care o dăduse la începutul primei sale perioade de activitate parlamentară era de domeniul trecutului, iar războiul de guerilă din timpul celorlalte două legislaturi, când fusese liderul minorităţii, se terminase, lăsându-l cu o putere nemărginită. „Domină totul prin brutalitatea intelectului său", spunea un membru al Congresului. Oamenii lui, bine instruiţi, deşi din când în când refractari, iar – pe măsura trecerii timpului – din ce în ce mai dificili de condus, n-o puteau rupe eu obişnuinţa ascultării. Atunci când *speakerul* făcea cu mâna un semn în sus, se ridicau în picioare ca un singur om, iar dacă, din întâmplare, cereau cuvântul atunci când Reed dorea ca ei să tacă, un semn în jos cu mâna îi făcea să se prăbuşească în fotolii. „Avea asupra Camerei Reprezentanţilor o putere mult mai mare decât orice alt speakerseria senatorul Cullom din Illinois.

Rigid în ceea ce privea demnitatea şi decenţa, nu permitea fumatul sau dezbrăcarea vestonului şi a mers

până acolo încât a combătut îndrăgitul privilegiu al ţinerii picioarelor pe pupitre. Un parlamentar încălţat cu ciorapi albi, deosebit de vizibili, care îşi uitase atât de mult îndatoririle încât şi-a reluat poziţia aceasta confortabilă, a primit din partea preşedintelui următorul mesaj: „Ţarul vă ordonă să coborâţi drapelele acelea albe de pace”.

Fără să aibă favoriţi şi fără rivali direcţi, conducea singur. Din grija de a nu aţâţa geloziile, evita chiar să se plimbe în public cu vreun membru al Camerei. În fiecare dimineaţă, personajul acesta uimitor se deplasa solitar şi cu pas liniştit de la vechiul hotel „Shoreham” (care se afla pe atunci la colţul dintre strada a%15-a şi strada H), unde locuia, spre Capitoliu, de-abia răspunzând la saluturi şi ignorând necunoscuţii care se întorceau ca să privească după el pe stradă.

Avea un fel de „măreţie liniştită”, spunea un confrate de-al lui, rezultată dintr-o filosofie care îi era proprie şi îl făcea să nu fie „tulburat de obişnuitele supărări şi griji ale vieţii”. Reed a dat explicaţia acestei atitudini într-o seară când a venit la el un prieten ca să discute politică şi l-a găsit citind poezia *Kasidah* a lui sir Richard Burton, din care i-a reprodus cu voce tare versurile:

Fă ce-ţi impune vârstă bărbăţiei, Nu aştepta să te aprobe nimeni. Trăieşte şi moare-n măreţie Acel ce-şi face singur legea.

Încrezător în propriile sale legi, Reed nu-şi pierdea niciodată capul. Odată, un membru al Partidului Democrat, căruia Reed îi refuzase cuvântul la regulament, i-a amintit *speak*erului că în îndreptarul la *Regulamentul Reed* luase o altă poziţie. Parlamentarul trimise în grabă să i se aducă cartea, o frunzări de la un capăt la altul, se năpusti asupra pasajului aplicabil în cazul respectiv şi, savurându-şi dinainte triumful, se îndreptă spre tribună pentru a o aşeza în faţa *speakerului*. Reed o citi atent, aruncă o privire cu ochii săi căprui la omul din faţă şi spuse fără drept de apel: „Ah, *cartea* greşeşte”.

În timpul crizei venezuelene a vorbit puţin în public, i-a ţinut pe republicanii din Cameră sub ferma lui

autoritate şi spera că aversiunea profundă a lui Cleveland faţă de aventurile externe, aversiune pe care o împărtăşea şi el, va ţine piept râvnei patriotarzilor de a anexa ba un teritoriu, ba altul. Reed se opunea fără şovăire expansiunii şi tuturor implicaţiilor ei. Era convins că grandoarea Statelor Unite putea fi realizată la ea acasă, prin îmbunătăţirea condiţiilor de trai şi prin sporirea înţelegerii din punct de vedere politic dintre cetăţeni şi nu prin extinderea dominaţiei americane asupra unor popoare semicivilizate şi greu de asimilat. Pentru el, păzitorul acestui principiu era Partidul Republican, iar expansiunea era „o politică pe care niciun republican n-ar trebui s-o scuze şi cu atât mai puţin s-o adopte”.

Anul 1896 a fost unul din anii bisecţi destinat alegerilor prezidenţiale, iar Reed dorea să i se propună candidatura. Datorită faptului că democraţii erau sfâşiaţi de discordiile lor interne, şansele unei victorii republicane păreau favorabile, iar propunerea candidaturii era o recompensă pentru care făcea să te lupţi. „Se bucură de o sănătate şi de o stare de spirit excelentă – relata Roosevelt – şi crede că curentul se-ndreaptă spre el”. Poziţia sa de concurent la desemnarea de către Partidul Republican a viitorului candidat pentru preşedinţie era complicată de faptul că cei mai viguroşi luptători în favoarea lui erau Lodge şi Roosevelt, ale căror păreri asupra expansiunii erau fundamental opuse părerilor sale.

Reed nu voia să se abată de la felul lui de a fi ca să obţină sprijin prin metodele obişnuite. Atunci când i s-a solicitat de către nişte parlamentari aprobarea unor legi de interes local pentru alocarea de fonduri destinate districtelor lor, fără de care se temeau că nu vor fi în stare să cultive sentimentele alegătorilor în favoarea candidaturii lui Reed, acesta a rămas inflexibil. „Nu voi permite ca proiectul dv. de lege să fie depus, chiar dacă purtaţi insigna cu numele lui Reed la butonieră”, i-a spus el unui parlamentar. Într-o împrejurare în care Collis P. Huntington, magnatul căii ferate Southern Pacific, a cerut, pentru a treia oară, să-l vadă pe reprezentantul F.J.

Aldrich, conducătorul campaniei electorale a lui Reed, acesta a răspuns că da, Aldrich poate să-l viziteze, adăugând însă: „Ţine minte, niciun dolar din partea domnului Huntington pentru fondul campaniei mele!” Aldrich, care s-a dus totuşi să-l vadă pe Huntington, i-a destăinuit acestuia că Reed nu voia să accepte niciun fel de donaţii, afară de cele din partea prietenilor săi personali, şi că strânsese până atunci în total 12.000 de dolari. Profund nemulţumit, Huntington i-a făcut cunoscut lui Aldrich că rivalii lui Reed nu erau chiar aşa de mofturoşi în materie de bani. „Ceilalţi au primit”, a spus el, dezvăluind astfel că îşi plasase pariurile de cealaltă parte a mesei de joc.

Un alt om care cheltuia cu generozitate bani în folosul unui candidat rival, Mark Hanna, patronul din Ohio, îşi aruncase, cu ocazia campaniei electorale anterioare, privirea lui de făuritor de preşedinţi şi asupra lui Reed, găsindu-l însă prea sarcastic, arta lui oratorică prea impregnată cu dialectul vorbit în răsăritul Noii Anglii, iar personalitatea lipsită de docilitate. Aşa cum spunea Henry Adams, Reed era „prea abil, prea voluntar şi prea cinic” ca să convină şefilor de partide. Între timp, Hanna găsise calităţile potrivite la un om care era opusul lui Reed, adică la amabilul, mierosul la vorbă, corpolentul şi frumosul McKinley, despre care se spunea că cea mai puternică convingere a lui era dorinţa de a plăcea. Era un om născut să fie condus. Nu-şi făcuse niciodată vreun duşman şi – aşa cum s-a exprimat plin de tact unul din biografii lui – părerile lui în chestiunea crucială a etalonului „n-au fost niciodată atât de categorice încât să-l facă nepopular” fie faţă de susţinătorii etalonului argint, fie de aceia ai etalonului aur. Reed avea acum motive să regrete că, numindu-l pe McKinley preşedinte al Comitetului financiar, îi deschisese calea spre vârf ca raportor al legii McKinley asupra tarifelor. Încă de la cel de-al LI-lea Congres, atunci când McKinley îndrăznise să ridice câteva obiecţii faţă de metodele folosite de *speaker* în problema cvorumului, Reed şi-a dat seama că se putea dispensa de el. Îl

considera lipsit de caracter, părere căreia i-a dat o formă imortală prin expresia: „McKinley n-are mai multă şiră a spinării decât un ecler de ciocolată”.

— Expresia aceasta a fost atribuită şi lui Roosevelt. Nu se ştie cui trebuie să-i dăm crezare.

— *Nota aut*.

Hanna nu vedea în McKinley un ecler, ci un fel de Lohengrin şi era sigur că putea să-i asigure candidatura atâta timp cât rivalii lui McKinley rămâneau divizaţi şi nu se uneau ca să sprijine pe unul din ei, în special ca să-l sprijine pe Reed, singurul care era croit pentru preşedinţie. Cu flerul lui însă, Hanna îl socotea pe Reed prea inflexibil ca să consimtă să se plece pentru a câştiga sprijinul altora. Şi avea dreptate. Liderii politicii din Est, socotind tabăra lui Reed ca lipsită de perspective ispititoare, îşi făgăduiră voturile altora. Reed nu căuta să uşureze sarcina pretinşilor săi suporteri. Atunci când şeful unui clan politic din California a cerut să se promită un loc la Curtea Supremă unui om din statul lui, Reed a refuzat, spunând că o candidatură la preşedinţie nu merita să fie luată în consideraţie dacă nu era liberă de orice târguială. Puţin după aceea, şeful clanului din California a fost văzut încălzindu-se la razele anturajului lui Hanna. Odată, când guvernatorul Pingree din Michigan, care avea la ordinele lui pe delegaţii statului său, veni la WasKington ca să-l vadă pe Reed, Aldrich a trebuit să-şi dea cea mai mare osteneală ca să-l convingă pe *speaker* să-şi părăsească fotoliul prezidenţial şi să coboare în biroul lui, unde îl aştepta guvernatorul. Când, în sfârşit, a coborât, Pingree a început să-i ţină o dizertaţie asupra părerilor lui în legătură cu etalonul argint, păreri care îi repugnau lui Reed, lucru pe care i i-a spus pe loc interlocutorului său. „Pingree dorea să-l sprijine pe Reed – relata neputincios Aldrich.

— Apoi a plecat şi s-a alăturat cauzei lui McKinley”.

Reed vedea tendinţa, dar nu se putea schimba. „Unora le place să stea în picioare – a spus el odată –, în timp ce altora le place să se târască chiar după ce se-

mbogăţesc şi ajung în poziţii înalte”.

Atunci când printr-un discurs magistral a sfâşiat în bucăţi, a călcat în picioare şi a spulberat etalonul argint, care reprezenta pe vremea aceea nu atât o chestiune monetară, cât una de luptă de clasă, Roosevelt i-a scris plin de entuziasm: „Ah, Dumnezeule! Ce n-aş da să fiţi portdrapelul nostru”. Totuşi, din când în când, Roosevelt mărturisea că era „destul de supărat” pe Reed, care nu voia să dea ascultare stăruinţelor lui privind sprijinirea marinei de război. „Pe cinstea mea – se plângea el lui Lodge –, cred că Reed ar trebui să dea o oarecare atenţie dorinţelor dumitale şi alor mele”. Speranţa lui Roosevelt era zadarnică, fiindcă Reed era un om care nu prea avea obiceiul să „dea atenţie” dorinţelor cuiva. Spre nemulţumirea lui Lodge, Reed a refuzat, de asemenea, „să promită funcţii mai mici decât acelea de ministru sau să cheltuiască bani ca să-şi asigure voturile delegaţilor din Sud”. Bine aprovizionat cu fonduri, Hanna era ocupat în Sud ca să adune voturile de vânzare ale delegaţilor republicani, albi şi negri. „Erau cu mine până când a început cumpărarea”, a spus Reed.

N-avea speranţe că va fi ales, astfel că – într-o scrisoare pe care i-a trimis-o lui Roosevelt înainte de a se fi întrunit Convenţia * – spunea că vrea să se retragă din viaţa politică ca să practice avocatura. „Într-un cuvânt, dragul meu băiat, sunt plictisit de această chestiune şi vreau să fiu sigur că datoriile mele nu vor trebui plătite de vreun sindicat (se referea la McKinley) … Ceva mai mult, strugurii care se îndepărtează par că mustesc oţet „iar toată treaba aceasta este o farsă”.

În luna iunie, la St. Louis, Lodge ţinu cuvântarea de prezentare a candidaturii lui Reed. La prima votare, acesta a obţinut 84 de voturi, faţă de cele 861 ale lui McKinley, astfel că strugurii erau acum atât de departe „încât nu mai puteau fi ajunşi cu mâna.

Preşedintele Cleveland fu şi el lăsat să cadă de către Convenţia democraţilor în favoarea unui congresman ambiţios din Nebraska, în vârstă de 36 de ani, cunoscut

pentru elocvenţa prin care captiva masele şi care a desfătat Convenţia cu cel mai memorabil discurs lipsit de conţinut de la acela prin care Patrick Henry ceruse libertate sau moarte. „Înveşmântaţi în armura unei cauze juste… o cauză tot atât de sfântă ca şi cauza libertăţii… nu veţi apăsa pe fruntea clasei muncitoare această coroană de spini. Nu veţi crucifica omenirea pe o cruce de aur”. Atunci când furtuna de aplauze a încetat, guvernatorul Altgeld a întors spre Clarence Darrow „o faţă plictisită, pe care era arborat un zâmbet ironic”, întrebându-l: „Mă gândeam la discursul lui Bryan. Ce-a vrut totuşi să spună?”

Campania electorală a provocat în Statele Unite culmi de agitaţie şi de ură reciprocă. Argintul era contra auru

— Adunarea delegaţilor unui partid care propun candidatul pentru funcţia de preşedinte al Statelor Unite.

lui, poporul contra profiturilor, fermierul contra agentului căii ferate, care îi reducea beneficiile prin taxele ridicate de transport, iar omul cu venituri mici contra bancherului, a jucătorului la bursă şi a deţinătorului de ipoteci. Republicanii se temeau că o victorie a democraţilor, venind după violenţele de la întreprinderile Homestead şi Pullman, va însemna răsturnarea sistemului capitalist. Proprietarii de fabrici le spuneau lucrătorilor că, în cazul când Bryan va fi ales, „sirena n-are să mai şuiere miercuri dimineaţa”. Chiar şi *Nation* îl sprijinea pe McKinley. Dacă acesta câştiga, oamenii de afaceri se puteau rezema comod în fotolii, siguri că vor fi sprijiniţi în respingerea protestului social. „Epoca lui Mark Hanna – scria un contemporan privind în urma lui – a marcat punctul culminant al sfidării din partea celor tari. Mi-aduc bine aminte de fermecătorul aer de câine buldog cu care Hanna a luat apărarea monopolurilor particulare neîngrădite… Era o notă care nu se va mai face auzită vreodată cu atâta neînfricare”.

Arena politică era acum liberă pentru o altă bătălie, în care urma să se decidă soarta lui Reed şi a ţării lui. Cleveiand a refuzat să dea înapoi atunci când Congresul a

votat o rezoluţie care – recunoscându-i pe insurgenţii cubanezi drept beligeranţi – ar fi permis Statelor Unite să le vândă arme. Rezoluţia era „doar o exprimare a părerii eminenţilor domni care au votat-o”, spuse el, şi, fiindcă dreptul de a recunoaşte beligeranţa era numai al puterii executive, el va privi rezoluţia doar „ca un aviz”, care lasă „neschimbată atitudinea acestui guvern”. Cleveiand fusese însă înlocuit cu McKinley, care, deşi personal era contra războiului cu Spania, n-avea încă practica convieţuirii cu propriile sale convingeri. În Spania, primul ministru Canovas murise, lăsând la conducere oameni mai slabi ca el. La New York, William Randolph Hearst, cumpărătorul lui *Journal*, căută să se adapteze părerii editorului primului ziar de jumătate de penny din Anglia, *Daily Mail*, care, întrebat fiind ce face să se vândă un ziar, a răspuns: „Războiul”. Hearst ajută la fabricarea războiului publicând materiale despre groaznicele cruzimi ale spaniolilor, despre eroismul cubanezilor şi despre destinul şi datoria Americii, toate puternic condimentate cu provocări, adresate lui *World*, ziarul lui Joseph Pulitzer din New York, la o bătălie a tirajelor.

Un factor nou intervenise între timp în lume. Victoria japonezilor asupra Chinei în războiul din 1895 a dus la ridicarea neaşteptată a Japoniei la rangul de nouă mare putere în Orient, eveniment care l-a alarmat atât de mult pe kaiserul Wilhelm al II-lea, încât a născocit expresia „pericolul galben”. Ridicarea Japoniei a conferit urgenţă şi forţă cererii pentru construirea unui canal prin istmul Panamá, precum şi susţinerilor lui Mahan că insula Cuba din Marea Caraibilor şi insulele Hawaii din Oceanul Pacific. erau necesare pentru apărarea strategică a canalului, într-o serie de articole apărute în 1897, Mahan a demonstrat că Marea Caraibilor era o răspântie de drumuri vitală din punct de vedere militar, care putea fi controlată fie din Jamaica, fie din Cuba, pentru ca apoi să demonstreze, ca om de meserie şi în mod incontestabil, că, ţinând seama de situaţia geografică, de mărimea populaţiei şi de resursele materiale, Cuba era „infinit superioară”, în

Senat, ecoul părerilor lui Mahan era Lodge, care repeta argumentul că proiectatul canal va face ca insula Cuba să devină o „necesitate”. Ca un stimulent suplimentar pentru senatorii înclinaţi mai mult spre interese pur materiale decât spre strategie, Lodge le arăta pe larg că „insula aceasta splendidă... deocamdată slab populată şi extrem de fertilă”, oferea mari posibilităţi pentru investiţiile de capital ale Statelor Unite şi ca piaţă pentru mărfurile acestora. Deşi n-avea la dispoziţie un asemenea for, Roosevelt pleda cu toată convingerea aceeaşi cauză ori de câte ori putea găsi un auditoriu. Totuşi, campania zgomotoasă pe care o ducea împreună cu Lodge a ajuns până la un ascultător august, care nu s-a arătat deloc încântat.

Vorbind la Washington în legătură cu mult discutata problemă a arbitrajului internaţional, preşedintele Universităţii Harvard, Charles William Eliot, „cel mai înalt stejar” al Noii Anglii, a atacat doctrina adepţilor politicii de intervenţie, considerând-o ca „jignitoare”. Această – politică, specifică ţărilor în care a existat în permanenţă o clasă militară, era – spunea el – „absolut străină de societatea noastră... cu toate că unii dintre prietenii mei încearcă să o prezinte drept patriotism american”. Apoi, Eliot a stabilit cu fermitate criteriile care, după părerea lui, deosebeau Statele Unite de naţiunile vechi. „Construcţia unei marine de război şi prezenţa unei armate permanente mari înseamnă... abandonarea a tot ce este caracteristic american... Construcţia marinei de război şi, în special, a cuirasatelor de linie este o politică englezească şi franţuzească. Ea nu va trebui să fie niciodată şi politica noastră”. Politica americană se bizuia pe puterea paşnică, în timp ce politica de intervenţie era o creaţie a „agresivităţii care există în oameni”. Referindu-se în mod special la Lodge şi la Roosevelt, Eliot i-a asimilat cu patriotarzii, iar într-o convorbire particulară i-a numit – după cum s-a aflat – „fii denaturaţi ai Harvardului”.

Eliot vorbea cu o autoritate fără egal. Descendent din familiile Eliot şi Lyman, stabilite în Noua Anglie încă din

secolul al XVII-lea, el făcea parte dintr-un grup de oameni care se considerau ei înşişi drept cei mai distinşi. „Eliza – a spus dezaprobator d-na Eliot atunci când o prietenă de-a ei a trecut la biserica episcopală –, îngenunchezi în biserică şi te declari o biată păcătoasă? Nici eu şi nimeni altul din familia mea n-are să facă vreodată aşa ceva!” Tatăl lui, primar al oraşului Boston şi membru al Congresului, era tezaurier al Universităţii Harvard, precum şi membru al consiliului celor şapte care formau colectivul de conducere al universităţii, numit de un observator englez „conducerea celor şapte veri”. Sfertul de secol pe care şi-l petrecuse ca preşedinte al universităţii nu fusese decât o neîntreruptă bătălie dusă contra tradiţionaliştilor cu scopul de a transforma colegiul dintr-o apă stătătoare a secolului al XVIII-lea într-o universitate modernă. Aşa cum a spus preşedintele Hyde al Colegiului Bowdoin, în decursul celor 25 de ani, Eliot fusese „neînţeles, calomniat, fals prezentat şi detestat”, iar însuşi Eliot a mărturisit mai târziu că, ori de câte ori a apărut în public pe vremea aceea, „a avut impresia clară că se adresa unui auditoriu ostil”. Fiindcă era un luptător, atitudinea aceasta nu-l făcea să şovăie. Din fire nu era un om care căuta să se facă plăcut. Înalt de peste 1, 80 m, cu „spinarea de vâslaş şi capul impozant şi sculptural”, era „o prezenţă nobilă”, născută să comande. O pată roşie din naştere care îi acoperea o parte a obrazului şi îi ridica un colţ de buză, dându-i un aer arogant, îl deosebise încă din copilărie de ceilalţi băieţi şi îl făcuse să prefere singurătatea. În ciuda acestui defect şi deşi era handicapat de faptul că, în calitatea lui de profesor de chimie, era un om de ştiinţe exacte, fusese totuşi numit preşedinte al Universităţii Harvard la vârsta de 35 de ani. După propriile lui cuvinte, idealul lui de comportare era acela al unui „gentleman care este în acelaşi timp şi democrat”. Era neînduplecat în chestiunile în care socotea că are dreptate. Atunci când un renumit jucător de baseball a fost scos din echipa Harvardului fiindcă avea note mici la învăţătură, Eliot a fost auzit făcând observaţia că nu era nicio pagubă, fiindcă

respectivul recurgea la înşelăciuni. „De ce – întreba el – se făIea atunci când se făcea că aruncă mingea într-o direcţie, pentru ca după aceea s-o arunce ÎN ALTA!”

Luptând contra apatiei persistente a conservatorilor, Eliot a reuşit să includă în programul de învăţământ studiile moderne, să introducă sistemul de recrutare a profesorilor prin alegere şi să alcătuiască un corp profesoral care a adus Universităţii Harvard epoca ei de aur, conferind prestigiu Facultăţii de drept şi Facultăţii de medicină şi ridicându-le la o poziţie predominantă, astfel că prin influenţa lui a contribuit la modernizarea întregului sistem de învăţământ superior american. Când şi-a serbat, în 1894, la vârsta de 60 de ani, aniversarea celui de-al douăzeci şi cincilea an de preşedinţie, opoziţia de mai înainte făcuse loc respectului şi admiraţiei. A fost recunoscut dintr-odată drept cel mai eminent preşedinte al Harvardului şi „primul cetăţean particular al ţării”. Se spunea că orchestra simfonică din Boston nu-şi putea inaugura stagiunea fără el şi că pata lui roşie din naştere nu mai apărea ca un stigmat, ci ca „un simbol al triumfului asupra dezavantajelor vieţii”.

Lui Roosevelt, care avea pe atunci 38 de ani, Eliot i se părea a fi unul dintre conservatorii înveteraţi, care refuzau să înţeleagă că destinul evident al Statelor Unite era în exterior. Pătruns adânc de ideile lui Mahan, Roosevelt simţea necesitatea urgentă pentru ţara lui de a se pregăti pentru rolul de mare putere spre care o îndreptau vremurile. Aversiunea pe care o aveau faţă de acest rol mulţi dintre oamenii influenţi de pe timpul acela îl făcea să-şi exprime părerile într-o notă stridentă de dezamăgire: „Dacă nu vom reuşi să ne realizăm ca naţiune – îi scria el lui Lodge, după ce aflase că amândoi fuseseră taxaţi drept „fii degeneraţi ai Harvardului” –, va fi din cauză că tezele lui Carl Schurz, ale preşedintelui Eliot, ale lui *Evening Post* şi ale puerililor sentimentali de tipul acelora care cer un arbitraj internaţional” vor da naştere „unui tip de caracter timid şi lipsit de vlagă, care va măcina marile calităţi combative ale rasei noastre”.

Îl exaspera faptul că tocmai acum, când războiul cu Spania se apropia, la Casa Albă se afla un asemenea personaj timid şi lipsit de vlagă. Roosevelt ajunse la concluzia că în guvern trebuia să intre un om ager şi capabil, care să contribuie la pregătirea pentru marile evenimente. Îşi puse în cap să aducă în contact pe omul care înţelegea noul destin – adică pe el însuşi –, cu instrumentul de care depindea totul – adică cu marina de război. Ministru al marinei în guvernul lui McKinley era John D. Long, un domn prietenos şi nepretenţios, care fusese mai înainte guvernator al statului Massachusetts. Roosevelt era convins că, dacă el personal ar fi fost numit ministru adjunct, putea avea posibilitatea ca prin superioritatea energiei şi a ideilor sale să preia comanda de fapt a acestui minister.

Aceeaşi convingere o aveau şi ceilalţi. Long spunea cu oarecare teamă: „Roosevelt are titlurile, poziţia socială, capacitatea şi reputaţia care să-i dea dreptul să fie ministru plin. Funcţia aceasta nu-i prea mică pentru el?” Singurul lucru în defavoarea lui, i-a scris Lodge prietenului său, după ce-l vizitase pe McKinley în legătură cu această numire, era „teama că ai să vrei să te războieşti cu cineva”. Cu toate acestea, McKinley, convins ca de obicei de oameni cu caracter mai energic, l-a numit pe Roosevelt la 5 aprilie 1897, numire care a fost confirmată de Senat la 8 aprilie. S.S. McClure, impulsivul şi receptivul redactor al lui *McClure’s Magazine*, presimţi de unde venea numirea şi unde are să ducă. „Trebuie să-l vedem şi să vorbim cu Mahan imediat – i-a scris el celuilalt redactor al revistei.

— Este cel mai mare biograf şi cercetător naval al acestui secol, iar domeniul lui este pe cale să devină din ce în ce mai popular”. Fiu al timpului său, perfect asemănător ca fire cu Roosevelt, McClure ştia ce are să facă fratele lui geamăn. „Se pare că Roosevelt va deveni o persoană importantă – continua el.

— Scrie-i şi încearcă să obţii de la el ceva material în chestiuni navale. Mahan şi Roosevelt sunt exact pe măsura noastră”. Şi aşa era în realitate. McClure împărtăşea cu ei

sentimentul stăpânirii, al puterii şi al amplorii posibilităţilor viitoare.

Anexarea insulelor Hawaii, care fusese zădărnicită atâta vreme, fu pusă între timp din nou pe tapet. În străduinţa lui de a-l stimula pe McKinley, Roosevelt îl informă la 22 aprilie că japonezii trimiseseră un crucişător la Honolulu. I-a scris apoi lui Mahan, întrebându-l cum să rezolve problema politică a dobândirii insulelor. „Nu face nimic nedrept – a fost răspunsul clasic al acestuia –, însă pune întâi mina pe ele şi rezolvă după aceea problema". Roosevelt îi răspunse că, dacă ar putea proceda după voia lui, ar anexa „mâine" insulele Hawaii, ar alunga Spania din Indiile de Vest, ar pune să se construiască imediat o duzină de cuirasate noi, din care jumătate pentru coasta Pacificului. L-a informat, de asemenea, că Congresul manifesta tendinţa regretabilă de a sista noile construcţii navale până când se vor mai consolida finanţele. „Spre surprinderea şi indignarea mea, Tom Reed este şi el de această părere".

Coentinuând să-i menţină sub comanda lui fermă pe reprezentanţii republicani, Reed avea posibilitatea să înfrâneze orice poftă morbidă de anexare care s-ar fi născut în inimile lor. Ca *speaker* însă, avea obligaţia să piloteze politica administraţiei printre obstacolele ivite în Camera Reprezentanţilor. Întrebarea care se punea era ce reprezenta politica administraţiei: rezistenţa slabă a lui McKinley sau imboldul „înspre exterior" al lui Lodge şi Roosevelt, susţinut de ideile lui Mahan şi de puterea de convingere a trustului zahărului? Răspunsul a venit în iunie, când s-a încheiat cu guvernul arhipelagului Hawaii un nou tratat de anexiune, semnat de McKinley şi trimis Senatului spre ratificare. Deşi probabilitatea întrunirii în Senat a celor două treimi din voturi necesare pentru adoptarea lui era mică, adversarii expansiunii erau totuşi îngrijoraţi. Carl Schurz, pe care McKinley, totdeauna dornic să placă, îl asigurase mai înainte că insulele Hawaii nu prezentau niciun interes pentru el, a ridicat în faţa preşedintelui această problemă după un dineu la Casa

Albă, atunci când s-a ajuns la ţigările de foi. Pus într-o situaţie dezagreabilă, McKinley a susţinut că trimisese tratatul la Senat numai pentru ca acesta să-şi dea avizul. Schurz a plecat totuşi cu inima „apăsată de presimţiri rele”. În Anglia, ziarul *Spectator* spunea cu oarecare nervozitate că tratatul marca „sfârşitul politicii istorice duse de republică de la întemeierea ei… şi va însemna evoluţia ei treptată spre o putere mai puţin pacifică şi eventual chiar combatantă”.

În ceea ce privea Cuba, populaţia Statelor Unite era din ce în ce mai agitată. Reed privea cu dispreţ furia, fabricată de Hearst, în legătură cu împilarea spaniolă şi socotea îmbrăţişarea de către republicani a cauzei Cubei drept ipocrizie. Vedea că partidul său îşi pierdea integritatea morală şi devenea o grupare care practica oportunismul politic. Fără niciun scrupul, el a retras de la publicare rezoluţia prin care se recunoştea starea de beligeranţă a „Republicii” Cuba. Pentru a aduce argumente contra expansiunii, s-a adresat revistelor cu un articol al cărui titlu, *Imperiul poate să aştepte*, a devenit strigătul de raliere al adversarilor anexării insulelor Hawaii. Articolul pronunţa groaznicul nume; până atunci, cuvintele „imperiu” şi „imperialism”, desemnând lupta, în toi pe vremea aceea, dintre puterile europene pentru Africa, nu fuseseră folosite în Statele Unite. James Bryce, poate singurul englez căruia i s-ar fi permis să dea un sfat, îi ruga stăruitor pe americani să nu aibă nimic de-a face cu politica de anexiune. Poziţia îndepărtată a Americii şi imensa ei putere – scria el în *Forum* – o eliberau de povara armamentelor, care strivea puterile europene. Misiunea în lume a Statelor Unite era „să dea popoarelor şi statelor mai vechi exemplul abţinerii de la conflicte, războaie şi cuceriri, care formează o parte atât de mare şi de lamentabilă din istoria Europei”. A ceda „foamei de pământ” care bântuia statele europene ar fi însemnat „o abatere totală de la preceptele iluştrilor fondatori ai republicii”. În spatele acestor cuvinte sobre putea fi simţită dragostea omului pentru obiectul operei vieţii lui şi

rugămintea pe care o adresa Americii să nu dezmintă promisiunea care îi însoţise naşterea.

Mintea lui Mahan, care plănuia strategia unui război cu Spania, făcuse deja un salt dincolo de Hawaii, până la îndepărtata posesiune spaniolă a Filipinelor. Ceea ce îl îmboldea nu era foamea de pământ, ci puterea maritimă, ideea controlului mărilor, care îi inspirase cuvintele grandioase şi orchestrale în legătură cu rolul marinei de război engleze în timpul războaielor lui Napoleon: „Navele acelea îndepărtate şi bătute de furtuni, asupra cărora

Marea Armată nu-şi arunca niciodată privirile, stăteau între ea şi stăpânirea lumii”. La sfârşitul anului 1897, Mahan s-a angajat în dezbaterea din ce în ce mai aprinsă în legătură cu marina de război, publicând cartea *The Inter est of America în Sea Power**, în care erau strânse articole mai importante publicate de el în ultimii şapte ani. L-a sfătuit, de asemenea, pe Roosevelt să numească un nou comandant al escadrei din Pacific, în care să se poată avea încrederea că va acţiona în mod viguros atunci când va fi pus la încercare. A fost ales comandorul George Dewey, a cărui misiune a fost astfel precizată: „Escadra noastră din Pacific va bloca şi – în măsura posibilului – va ocupa Manila”. Roosevelt i-a scris în această privinţă lui Lodge, luând măsuri să se obţină cărbunele necesar pentru pregătirea de luptă a escadrei.

La 15 februarie 1898, crucişătorul „Mâine” al Statelor Unite a sărit în aer şi s-a scufundat în portul Havana, ceea ce a dus la pierderea a 260 de vieţi omeneşti. Deşi cauza exploziei n-a putut fi stabilită niciodată, era imposibil ca în starea de spirit ce domnea atunci să se presupună vreo altă pricină decât o acţiune spaniolă. Partizanii războiului izbucniră în strigăte isterice, iar pacifiştii fură făcuţi să amuţească. McKinley ezită câtăva vreme, însă, fiindu-i teamă de o sciziune în partid, cedă în faţa vacarmului. Reed nu voia însă să cedeze. În cursul celor două luni, în care tratativele au fost duse cu singurul scop de a forţa-Spania să intre în război, a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să oprească valul, limitând

timpul dezbaterilor şi anulând rezoluţiile prin care se recunoştea independenţa Cubei. La înflăcărata cuvântare în favoarea războiului ţinută de senatorul Proctor, care era proprietarul unor cariere de marmură din Vermont, Reed a făcut următorul comentariu: „Era de aşteptat ca Proctor să aibă această atitudine. Războiul ar deschide o piaţă largă pentru pietrele de mormânt”. Era atacat de presa favorabilă războiului, iar deciziile lui provocau indignare în Camera Reprezentanţilor, care, în totalitatea ei – ca şi tara, de altfel –, dorea războiul. „Ambiţia, interesele, setea de noi teritorii, simpla plăcere de a lupta contra unui inamic oarecare – recunoştea ziarul *Post* din Washington –, toate acestea arată că suntem animaţi de sentimente noi…

— Importanţa pe care o are puterea maritimă pentru Statele Unite.

Aroma imperiului este în gura poporului aşa cum în junglă este gustul sângelui”.

Situaţia era prea grea pentru ca Reed s-o mai poată stăpâni. Rugat într-o dimineaţă, la micul dejun pe care-l lua la Shoreham, de către reporteri să-şi spună părerea asupra cursei precipitate înspre război, el le-a arătat o scrisoare, tocmai atunci deschisă, primită din partea guvernatorului Morton din New York, care îl ruga stăruitor să coboare de la tribună în sala de şedinţe a Camerei pentru ca să-i sfătuiască pe reprezentanţi să-şi schimbe hotărârea de a interveni în Cuba. „Să-i fac să-şi schimbe hotărârea! Guvernatorul mi-ar putea cere la fel de bine să cobor în mijlocul pustiului din Kansas şi să opresc un ciclon să se dezlănţuie!” N-a avut posibilitatea să împiedice ca ultimatumul către Spania să fie pus în discuţie, iar numărul de voturi întrunit în Cameră, 311 pentru şi 6 contra, era o măsură a puterii ciclonului. Unuia dintre cei şase opozanţi, Reed i-a spus: „Te invidiez pentru extravaganţa cu care ţi-ai folosit votul. Eu eram într-un loc de unde n-am putut face acelaşi lucru”.

Războiul a fost declarat la 25 aprilie 1898. Mahan, aflat atunci la Roma şi întrebat de către reporteri cât timp credea că va dura războiul, a dat un răspuns care s-a

dovedit a fi bazat pe un calcul aproximativ: „Circa trei luni”. Înapoiat imediat în patrie, a fost numit unul din cei trei membri ai Comitetului pentru războiul naval. Roosevelt i-a trimis un plan de campanie pentru acţiunea din Filipine şi, primindu-l înapoi cu observaţiile lui Mahan, i-a scris acestuia: „Fără îndoială că ne eşti superior. Ne-ai dat exact sugestiile de care aveam nevoie”.

La 30 aprilie, escadra comandorului Dewey a intrat în golful Manila şi, după un bombardament de o zi, declanşat în urma ordinului clasic „Puteţi deschide focul atunci când sunteţi gata, Gridley”, a distrus sau a scos din luptă escadra spaniolă şi bateriile de coastă. CEA MAI MARE BĂTĂLIE NAVALĂ A TIMPURILOR MODERNE, aşa suna titlul unui articol de ziar. Începerea ostilităţilor punea dintr-odată Statele Unite în faţa unei probleme la care nu se gândise aproape nimeni: ce urma să se facă în continuare? Aşa cum a spus dl. Dooley, poporul american nu ştia precis dacă Filipinele erau insule sau nişte alimente conservate, iar McKinley însuşi mărturisise că „n-ar fi putut să spună în ce loc – pe o rază de 2000 de mile – se aflau insulele acelea afurisite”. Singuri discipolii lui Mahan ştiau ceva mai precis unde se aflau Filipinele şi ce urma să se-ntâmple cu ele. La un mai mult decât patru zile de la biruinţa lui Dewey, Lodge scria: „Nu trebuie să lăsăm în niciun caz ca insulele să ne scape din mână… Pavilionul american a fost ridicat la vârful catargului şi trebuie să rămână acolo sus”. Ţinând seama de faptul că existase, timp de 30 de ani, o mişcare de independenţă a fuipinezilor, pentru care mulţi luptaseră şi înfruntaseră închisoarea, exilul şi moartea, se vede că soluţia simplistă a senatorului Lodge nu lua aproape deloc în considerare consimţământul celor guvernaţi. Conducătorul mişcării era Emilio Aguinaldo, un tânăr de 28 de ani, care stătuse în exil la Hong Kong şi care, după victoria lui Dewey, s-a întors imediat în Filipine.

În Statele Unite, izbucnirea acestui război, care urma să fie dus pe teritoriul inamicului, fără să pună în pericol patria, nu i-a redus la tăcere pe adversarii lui, ci le-a dat

un nou avânt. Se transformară dintr-odată într-o grupare numită antiimperialistă. Profesorul Norton, care avea pe atunci peste 70 de ani, şi-a atras şuvoaie de insulte şi de ameninţări cu acte de violenţă împotriva locuinţei şi a persoanei sale fiindcă stăruise faţă de studenţii lui să nu se înroleze într-un război în care „noi aruncăm peste bord tot ce este mai preţios în încărcătura noastră naţională”. Deşi un politician irlandez din Boston făcuse propunerea să se trimită contra lui o echipă de linşaj şi cu toate că presa îl numea „trădător”, iar însuşi senatorul Hoar din Massachusetts îl ameninţase în public, totuşi, amărăciunea lui Norton, provocată de calea pe care o apucase ţara lui, era prea mare ca să poată fi stăpânită. La o slujbă religioasă de la biserica congregaţionalistă din Cambridge, el a arătat cât de dureros era ca tocmai acum, la sfârşitul secolului care trăise cel mai mare progres al cunoştinţelor umane şi al speranţelor de pace, America să se îndrepte împotriva idealurilor ei şi să se „afunde într-un război nedrept”.

Şi alţi bărbaţi din Boston îşi exprimau pe faţă părerile. Unul din ei era Moorfield Storey, preşedinte al lui Reform Club şi al Ligii pentru reforma serviciilor civile din Massachusetts şi fost preşedinte al Asociaţiei americane a avocaţilor, iar celălalt, Gămăliei Bradford, un critic agresiv al guvernului, cunoscut prin cruciadele, făcute de unul singur, cu ajutorul unei avalanşe de scrisori trimise ziarelor. Primul din familia Story (fără *e*) se stabilise în Massachusetts în 1635, iar Bradford descindea din cel dintâi guvernator al coloniei Plymouth. Aceşti doi oameni au convocat împreună un miting de protest la Faneuil Hall, unde, la 15 iunie 1898, la trei zile după ce Aguinaldo lansase în Filipine o declaraţie de independenţă, au întemeiat Liga antiimperialistă. Preşedintele ei era republicanul George S. Boutwell, în vârstă de 80 de ani, fost senator de Massachusetts şi fost ministru de finanţe sub preşedintele Grant. Obiectivul ei declarat nu era să se opună războiului ca atare, ci să stăruie ca această acţiune, întreprinsă ca un război de eliberare, să nu fie

transformată într-un război de cucerire. Goana după putere, avere şi glorie peste graniţe – susţinea Liga – ne va abate atenţia de la reformele de-acasă şi va avea ca urmare un guvern central puternic, care va anula drepturile tradiţionale ale statelor şi libertăţile locale. Înainte de a căuta să aducă sub stăpânirea lor popoare străine, americanii au destule de făcut pentru rezolvarea problemelor pe care le ridică corupţia municipală, lupta dintre capital şi clasa muncitoare, unitatea monetară dezechilibrată, impunerile nejuste, folosirea funcţiilor publice pentru jefuirea cetăţenilor, drepturile oamenilor de culoare din Sud şi ale indienilor din Vest.

— Acestea erau problemele care îi preocupau pe reformatori, dintre care mulţi se reuneau sub stindardul Ligii împreună cu independenţii şi disidenţii de diferite nuanţe, precum şi cu democraţii, care formau acum, prin forţa împrejurărilor, partidul antiexpansionist. Printre cei 41 de vicepreşedinţi ai Ligii au putut fi număraţi curând fostul preşedinte Cleveland, fostul lui ministru de război, William Endicott, *speaker-vil* Carlisle, fost ministru de finanţe, senatorul Ben Tillman, numit şi „Parvenitul”, preşedintele David Starr Jordan al Universităţii Stanford, preşedintele James B. Angell al Universităţii Michigan, Jane Addams, Andrew Carnegie, William James, Samuel Gompers, preşedintele Federaţiei americane a sindicatelor, şi un mare număr de alţi congressmeni, clerici, profesori, avocaţi şi scriitori. Romancierul William Dean Howells considera războiul „o îndeletnicire abominabilă”, iar când prietenul lui, Mark Twain, s-a înapoiat în ţară după o călătorie prelungită în străinătate, a devenit şi el membru al Ligii. În afară de ziarul *Evening Post* al lui Godkin, purtătoare de cuvânt ale Ligii mai erau publicaţiile *Herald* din Boston, *Sun* din Baltimore şi *Republican* din Springfield; alte două ziare republicane, *Evening Transcript* din Boston şi *Ledger* din Philadelphia, îi dădeau şi ele sprijin.

În ceea ce-i privea pe antiimperialişti, aceştia simţeau o aversiune puternică – rezultată din dificultăţile

avute cu negrii după războiul civil – faţă de acceptarea unor noi populaţii de culoare. De pe urma „coloniilor locuite de rase ignorante şi inferioare”, cu care americanii nu vor avea alte legături „decât acelea ce vor fi necesare în vederea candidaturilor politice în regiuni străine sau care se vor datora corupţiei”, n-au să rezulte decât şi mai multe griji, spunea, brutal, Godkin în *Nation*. Carl Schurz a folosit acelaşi argument contra canalului de pe istmul Panamá, spunând că, „odată porniţi în cursa extinderii teritoriale”, imperialiştii vor pretinde ca acest canal să se mărginească de ambele părţi cu teritorii americane, astfel că vor dori să anexeze ţări „cu o populaţie de 13.000.000 de hispano-americani amestecaţi cu sânge indian”, care vor copleşi Congresul cu 20 de senatori şi cu 50 sau 60 de reprezentanţi. Arhipelagul Hawaii, unde orientalii întreceau cu mult ca număr pe albi, prezenta şi el aceeaşi ameninţare.

Curentul antiimperialist nu i-a antrenat pe populişti şi pe adepţii lui Bryan, sau pe cei care urmau să fie cunoscuţi curând sub numele de progresişti. Deşi grupările acestea erau contra armatelor permanente, a flotelor mari şi a complicaţiilor externe, prezentându-se în teorie drept antiimperialiste, antimilitariste şi antieuropene, ele erau totuşi pătrunse de dorinţa aprinsă de a lupta împotriva spaniolilor, pe care îi considerau drept nişte tirani care călcau în picioare libertatea chiar în pragul Statelor Unite. Bryan cerea războiul tot aşa de zgomotos ca şi Theodore Roosevelt şi s-a numit el singur colonel al celui de-al treilea Regiment de voluntari din Nebraska, însă nu îndeajuns de prompt ca să mai poată lua parte la luptele din Cuba. Cel mai gălăgios dintre toţi era un tânăr avocat din indianapolis, celebru la 36 de ani ca orator politic, care urma să devină în curând liderul progresiştilor. Pofta de cuceriri şi sentimentele naţionaliste din ce în ce mai aprinse, exprimate toate prin ideea unei dominaţii şi mai vaste, îşi găsiseră în Albert Beveridge cel mai strident gornist. Ca şi Bryan, Beveridge poseda acel periculos talent oratoric care poate comunica impresia falsă a

acţiunii şi chiar a gândirii. Războiul îl adusese într-o stare de surescitare violentă.

„Suntem o rasă de cuceritori – proclama el la Boston, în aprilie, chiar înainte de victoria din golful Manila.

— Trebuie să ascultăm de impulsurile noastre şi să ocupăm noi pieţe, iar dacă va fi necesar, noi teritorii… După planul infinit al Atotputernicului… civilizaţiile degradate şi rasele decadente" trebuiau să dispară „în faţa civilizaţiei mai înalte a tipurilor mai nobile şi mai virile de oameni". Pangermaniştii de la Berlin şi Joseph Chamberlain din Anglia vorbeau şi ei de misiunea rasei superioare, teutonică sau anglo-saxonă, după caz, însă Beveridge n-avea nimic de învăţat de la ei: tot ce spunea reprezenta ideile sale originale. Vedea în evenimentele de-atunci „progresul unui popor puternic şi al instituţiilor sale libere", precum şi împlinirea visului „pe care Dumnezeu l-a infiltrat în mintea" lui Jefferson, Hamilton, John Bright, Emerson, Ulysses S. Grant şi a altor „inteligenţe imperiale", visul „expansiunii americane până când toate mările vor fi împodobite cu acea floare a libertăţii care este drapelul marii republici". Ceea ce Beveridge vedea că vine în urma drapelului nu era atât libertatea, cât comerţul. Fabricile americane şi pământul american, spunea el, produc mai mult decât poate consuma poporul. „Politica noastră ne este dictată de destin; comerţul lumii trebuie să fie şi va fi al nostru… Vom acoperi oceanul cu navele noastre comerciale. Vom construi o flotă pe măsura forţei noastre… Legea americană, ordinea americană şi civilizaţia americană se vor implânta pe ţărmurile până acum însângerate şi scufundate în întunericul ignoranţei, pe care – cu ajutorul lui Dumnezeu – le vom face să fie frumoase şi fericite".

Beveridge era atât de transportat de perspectivele grandorii, încât sabia pe care o flutura strălucea aproape prea vizibil. Vorbea despre Oceanul Pacific ca despre „adevăratul câmp al operaţiilor noastre. Spania are acolo, în Filipine, un imperiu insular… în timp ce Statele Unite au tot acolo o escadră puternică. Filipinele sunt în mod logic

prima noastră ţintă”.

În decursul verii, în timp ce alţii se înrolau voluntari şi luptau în Cuba, îmbolnăvindu-se de friguri galbene, de pe urma cărora au murit peste 5.000 de soldaţi, reacţia personală a lui Beveridge în faţa chemării sângelui continua să rămână retorică. Vărsa torente de indignare contraargumentelor aduse de antiimperialişti. „N-avem frontiere comune cu Cuba? N-avem frontiere comune cu Porto Rico?… Dewey, Sampson şi Schley le vor face să ne fie învecinate, iar rapiditatea americană, tunurile americane, inima, mintea şi forţa americană ni le vor ţine alăturate pentru totdeauna!… Cine îndrăzneşte să ni se pună în cale acum, când suntem, în sfârşit, un singur popor, îndeajuns de puternic pentru orice sarcină şi îndeajuns de mare pentru orice onoare pe care ne-ar putea-o acorda destinul?” în anul următor, Beveridge a fost ales senator. „Suntem un popor mare – a remarcat dl. Dooley.

— Iar partea cea mai bună este că ştim că suntem”.

În lunile acelea, Theodore Roosevelt se afla pe front. Deşi avea o funcţie înaltă şi de mare răspundere, se hotărâse încă mai dinainte ca, în caz de război, să renunţe la ea şi să se înroleze în armată. Aşa cum i-a scris confidenţial unui prieten, oamenii de felul lui sunt taxaţi în zeflemea drept „patriotarzi de fotoliu şi de salon… astfel că puterea mea de a face binele, oricât de mare ar fi ea, va dispărea dacă nu voi încerca să trăiesc după preceptele pe care am încercat să le propag”. Imediat după bătălia de la Manila îşi dădu demisia din funcţia de ministruadjunct al marinei, refuză comanda unui regiment de cavalerie compus din voluntari care îi fusese oferită de către Alger, ministrul de război, şi ceru să fie încadrat locotenent-colonel, cu condiţia ca comanda să fie dată prietenului său colonelul Leonard Wood din armata regulată, lucru care a fost făcut. La 24 iunie, adică după două luni, Roosevelt era pe câmpul de luptă de la San Juan Hill, iar la 3 iulie lupta pe uscat s-a terminat, exuberantul cavalerist din trupele neregulate a ajuns un erou, astfel că a fost ales în triumf,

în luna noiembrie, guvernator al statului New York.

Între timp, susţinătorii anexării insulelor Hawaii socotiră că Adunarea Legislativă, înfierbântată de război, le oferea o nouă ocazie ca să-şi aducă la îndeplinire planurile. Fiindcă nu putuseră încă întruni două treimi din voturile Senatului, hotărâseră să realizeze anexarea printr-o rezoluţie mixtă a celor două corpuri legislative, pentru că era nevoie numai de majoritatea simplă. Rezoluţia fusese introdusă la Senat la 16 martie, însă Reed reuşise s-o împiedice ca să fie adusă în discuţia Camerei Reprezentanţilor tot timpul cât a durat surescitarea din aprilie. Autoritatea lui brutală, comenta ziarul *Post* din Washington la 15 aprilie, îl făcea „cel mai periculos adversar din viaţa publică”. Efectiv, Reed era singurul om cu care neînfricatul Beveridge nu era dispus să se măsoare. Atunci când a fost solicitat să-i scrie lui Reed ca să-l convingă să nu se opună anexării, Beveridge a răspuns: „Am impresia că orice presiune de-a mea asupra minţii sau voinţei, ferme ca stânca Gibraltarului, a *speakerului* va rămâne absolut fără niciun efect”.

Cu toate acestea, acum, când războiul se întinsese până în Pacific, lui Reed îi venea din ce în ce mai greu să-şi menţină autoritatea lui de fier. Exasperat, i-a spus lui Champ Clark din Missouri că ar fi fost bine ca Dewey „să-şi ridice pânzele şi să plece imediat din locul acela. Dacă rămâne, vom avea necazuri cât vom trăi de-acum înainte”. Partizanii anexării susţineau că, în cazul când Statele Unite nu vor pune stăpânire pe Hawaii, lucrul acesta avea să-l facă Anglia sau, eventual, Japonia, care plănuia deja să obţină controlul insulelor, încurajând afluxul de supuşi japonezi, subvenţionaţi de guvern. În afară de aceasta era evident că acum insulele se aflau în calea americanilor. „Avem nevoie de Hawaii aşa cum am avut nevoie de California, dacă nu chiar mai mult – i-a spus McKinley secretarului său, George Cortelyou, la 4 mai.

— Este evident că aceasta le este soarta”.

În ziua de 4 mai, rezoluţia a fost depusă la Camera Reprezentanţilor. Reed a ţinut-o pe loc timp de trei

săptămâni, rezistând unor presiuni din ce în ce mai mari. Considera argumentul că stăpânirea insulelor Hawaii era necesară pentru înfrângerea Spaniei în Oceanul Pacific pur şi simplu ca un pretext născocit de proprietarii plantaţiilor de trestie de zahăr şi de către imperialişti. Procedând astfel, Reed era în dezacord cu preşedintele Statelor Unite, cu aproape toţi republicanii din Congres şi cu prietenii săi din afara Congresului. „În momentul de faţă, întâmpinăm numai opoziţia lui Reed, care depune toate sforţările ca să respingă rezoluţia asupra insulelor Hawaii”, îi scria Lodge lui Roosevelt. Reed a mers chiar până acolo încât să caute să-şi asigure ajutorul democraţilor. Atunci când viitorul *speaker*, Champ Clark, care, deşi democrat, era bun prieten cu Reed, i-a cerut acestuia să-l numească în Comitetul financiar al Camerei, Reed l-a rugat să intre mai degrabă în Comitetul pentru afacerile externe, unde avea nevoie de ajutorul lui Clark ca „om care are aceleaşi convingeri ca şi mine şi este un luptător”.

„Dacă prezinţi în felul acesta lucrurile – i-a răspuns Clark foarte mişcat –, sunt alături de dumneata”. A acceptat astfel să sacrifice postul pe care îl râvnea de multă vreme pentru a-l ajuta pe cel mai intransigent adversar al partidului său.

În propriul partid al lui Reed, nervozitatea era în creştere. La 24 mai, membrii republicani ai Camerei Reprezentanţilor luară măsura neobişnuită de a semna o petiţie pentru formarea unui comitet care să-şi dea avizul asupra rezoluţiei. Petiţia îl punea pe Reed în situaţia de a trebui să repudieze toate principiile pentru care luptase în bătălia lui contra obstrucţiei prin tăcere a cvorumului. Premisa fundamentală a acestei bătălii şi a *Regulamentului Reed* fusese aceea că voinţa Camerei, aşa cum era exprimată de majoritate, trebuia să prevaleze. Reed ştia că, de pe poziţia inatacabilă pe care o avea faţă de Cameră şi cu perfecta lui cunoaştere a tehnicii procedurale, putea – cu colaborarea lui Clark – să pareze votul asupra rezoluţiei privind insulele Hawaii, fără să poată schimba însă sentimentele colegilor săi. Ştia că

propriul lui partid, care deţinea majoritatea, dorea anexarea şi că întreaga Cameră era în favoarea ei. Putea ca, recurgând la toată autoritatea lui, să zădărnicească rezoluţia, dar, dacă reuşea acest lucru, succesul lui ar fi anulat tot ce realizase mai înainte, adică reforma care asigura ca această Cameră să se conducă cu adevărat ea însăşi, ca niciun şiretlic de procedură şi nicio decizie arbitrară a *speaker-vihii* să nu poată bloca voinţa majorităţii. Scopul pentru care dăduse bătălia cvorumului era pus acum la încercare şi, cu o tragică ironie, chiar contra lui însuşi. Avea de ales între aversiunea lui faţă de cuceririle din afară şi datoria lui de *speaker*, adică între convingerile lui cele mai profunde, pe de o parte, şi *Regulamentul Reed*, pe de altă parte.

N-avea decât o singură alternativă. Cunoscând prea bine valoarea a ceea ce realizase în decursul celui de-al

LI-lea Congres, se înclină în faţa majorităţii. Dezbaterile au început la 11 iunie, iar la 15 iunie rezoluţia a fost adoptată cu 209 voturi pentru şi 91 contra, cu sprijinul aproape unanim al republicanilor. Reed nu se afla în fotoliul prezidenţial. Înlocuitorul lui, reprezentantul Dalzell, a anunţat înainte de votare: „*Speaker-vi* acestei Camere lipseşte fiindcă este bolnav. Mi-a cerut să spun că, dacă ar fi fost prezent, ar fi votat Nu”. Reed luase o poziţie – spunea *Nation* – „absolut singulară” în cadrul partidului său. „Curajul de a te opune pasiunii populare şi, în special, de a merge împotriva propriului tău partid nu este o calitate atât de obişnuită încât să ne putem permite să nu aducem omagiul nostru omului care o are”.

Anexarea insulelor Hawaii a fost ratificată formal la 7 iulie, la patru zile după ce se pusese capăt războiului din Cuba prin bătălia navală din largul portului Santiago. În locul acela, flota spaniolă, care încerca să spargă blocada americană, a fost distrusă datorită puterii de foc superioare a celor cinci cuirasate de linie „Indiana”, „Oregon”, „Massachusetts”, „Iowa” şi „Texas”, de curând construite. Odată cu predarea oraşului Santiago, care s-a produs cu două săptămâni mai târziu, dominaţia spaniolă a

luat sfârşit, înfrântă nu de insurgenţii cubanezi, ci de către Statele Unite. Când s-a ajuns la negocierea condiţiilor de pace, toată pasiunea risipită în decursul ultimilor trei ani pentru cauza libertăţii cubanezilor, toate rezoluţiile Congresului prin care se recunoştea existenţa unei republici cubaneze independente sau prin care se repudiau intenţiile de anexare s-au dovedit a fi un obstacol serios în calea „necesităţii" senatorului Lodge. Oricât de ademenitoare erau avantajele ei strategice şi comerciale, Cuba nu putea fi luată în stăpânire ca rod al biruinţei. Era însă disponibilă o insulă mai mică, anume Porto Rico, astfel că, obligată să renunţe la Cuba şi să cedeze pe vecinul mai mic al acesteia, Spania a fost eliminată din emisfera vestică. Gradul de independenţă al Cubei şi natura relaţiilor ei cu Statele Unite urmau să fie elaborate în prezenta armatelor de ocupaţie americane. Rezultatul a fost amendamentul Platt din 1901, prin care se stabilea un protectorat american de fapt asupra Cubei.

Între timp, condiţiile preliminare de pace fuseseră semnate la Washington în ziua de 12 august, lăsând ca chestiunea din ce în ce mai dificilă a Filipinelor să fie negociată de membrii unei comisii pentru pace care urmau să se-ntrunească la Paris pentru a încheia aranjamentul final. Făcând bilanţul războiului, Lodge putea spune cu satisfacţie: „Ne-am ridicat într-atât încât am ajuns a fi una din marile puteri ale lumii şi cred că am făcut asupra Europei o impresie care va dura". Scriindu-i, în legătură cu acelaşi subiect, d-nei Roosevelt, Mahan era mai emfatic: „Voioasa tinereţe a poporului nostru se termină acum, pentru a nu mai reveni niciodată; de-acum încolo, ne aşteaptă grijile şi neliniştile anilor bărbăţiei".

La ei acasă, antiimperialiştii încercau – prin întruniri, proteste, discursuri, articole de ziar, petiţii şi conferinţe publice – să împiedice anexarea arhipelagului din Pacific, care părea să emane aceeaşi ispită fatală ca şi mărul din grădina paradisului. Carl Schurz stăruia pe lângă McKinley să transfere Filipinele, sub formă de mandat, unei puteri mai mici, de exemplu Belgiei sau Olandei, astfel ea Statele

Unite să poată rămâne „marea putere neutră a lumii”. În Franţa, lumea trăia „vara lui Dreyfus”, iar americanii simţeau şi ei în lunile acelea că ţara lor atinsese un punct critic pentru reputaţia şi viitorul ei. În public şi în particular se discuta cu aprindere dacă Filipinele trebuiau păstrate sau transferate unui guvern autonom format de filipinezi. Chiar şi Mahan, de obicei un om realist, fu cuprins de febra echităţii, astfel că i-a scris unui prieten din Anglia despre datoria Americii de a păstra Filipinele. „*Deus vuit*! * Acesta a fost strigătul cruciaţilor şi al puritanilor, iar eu mă îndoiesc că omul poate rosti nişte cuvinte mai nobile”.

În luna august a fost convocată la Saratoga de către liderii vieţii publice, atât dintre cei ce erau pentru expansiune, cât şi dintre adversarii ei, o conferinţă de trei zile pentru „a lua în considerare unele din cele mai capitale probleme din istoria republicii”. Tema favorită a expansioniştilor, care făceau apel la argumentele lor cele mai energice, era imaginea vastelor şi nefolositelor pieţe ale Orientului, cu posibilităţile nelimitate pe care le ofereau spiritului întreprinzător al americanilor. Vorbind din partea antiimperialiştilor, Henry Wade Rogers, preşedintele lui Northwestern University şi preşedinte al conferinţei în ziua deschiderii ei, a insistat energic asupra argumentului că nu era necesar ca un teritoriu să fie anexat pentru ca să

— Asta e voia Domnului! se poată face comerţ cu el. El n-a fost însă în stare să provoace tot atâta entuziasm ca judele Grosscup, cunoscut ca autorul ordinului de interzicere a grevei de la întreprinderile Pullman, care a ridicat un imn exuberant în cinstea „noii dezvoltări a activităţii comerciale, în care, sper, suntem pe cale să ne angajăm”. Odată în stăpânirea insulelor Filipine şi Hawaii, Statele Unite vor controla dramul spre Asia, un continent întreg cu „uşi care se deschid în interior şi care ne vor conduce spre jumătate din teritoriile pe care le dorim şi spre o treime din populaţia Pământului”.

Samuel Gompers a vorbit împotriva cuceririi de

pământuri străine, care reprezenta nu numai o trădare a principiilor americane, ci şi un pericol pentru standardul de viaţă al salariaţilor americani. Cauza antiimperialismului a condus la făurirea unor asociaţii stranii de oameni. Atunci când, la un miting ţinut mai târziu la Chicago, Gompers a declarat că păstrarea sub stăpânirea Statelor Unite a Filipinelor va demonstra că „războiul nostru a fost fără o cauză dreaptă", Andrew Carnegie i-a trimis o telegramă de felicitare, spunându-i: „Să ne aliem ca să salvăm republica".

După ce şi-a cercetat atent inima şi după multe rugăciuni, preşedintele McKinley ajunse, în sfârşit, la hotărârea dorită de consilierii săi şi agreată de partid: Filipinele trebuiau păstrate. La Paris, delegaţilor Spaniei li s-a dat să înţeleagă că vremea târguielilor trecuse: ceea ce decide situaţia era posesiunea. Trebuiau să cedeze sau să ia în considerare reînceperea ostilităţilor. Li se oferea o plată simbolică de 20 de milioane de dolari pentru ca acceptarea inevitabilului să le fie uşurată. La 10 decembrie a fost semnat Tratatul de la Paris, prin care suveranitatea asupra Filipinelor era transferată Statelor Unite, urmând ca cele 20 de milioane de dolari să fie plătite la ratificare. „Am cumpărat cu toptanul 10 milioane de malaezi dând doi dolari de cap", a remarcat cu amărăciune Reed.

Deşi aranjamentul acesta era mai mult sau mai puţin de aşteptat, totuşi, Aguinaldo şi oamenii săi aflară despre el cu amărăciune şi spaimă, multora dintre ei nevenindu-le să creadă că eliberatorii şi aliaţii lor de până atunci se transformaseră într-o nouă bandă de cuceritori. Fără să aibă o armată organizată şi lipsiţi de arme moderne, filipinezii se pregătiră totuşi să lupte din nou, aşteptând între timp să câştige prin neprezentarea, încă posibilă, a adversarului. Ştiau că în Statele Unite era un puternic curent antiimperialist şi sperau că Senatul va refuza să ratifice tratatul.

Sesiunea de iarnă a Congresului, deschisă la 5 decembrie 1898, a fost dominată de lupta în legătură cu tratatul asupra Filipinelor, mai intensă decât aceea asupra

insulelor Hawaii. Conta fiecare vot. Pentru ca să întrunească cele două treimi din voturi de care aveau nevoie, republicanii, conduşi de Lodge ca prim-chestor, trebuiau să folosească orice artificiu, orice argument şi orice mijloc de presiune asupra propriilor lor colegi şi asupra oricăror democraţi care puteau fi convinşi, în timp ce antiexpansionişti se luptau să ţină ferm în mâna lor exact atâţia senatori câţi erau necesari ca să obţină o treime plus unu din voturi, în timpul acesta, în Camera Reprezentanţilor, anumiţi membri i-au propus lui Reed o coaliţie a democraţilor cu republicanii antiimperialişti în scopul votării unei rezoluţii a Camerei contra tratatului, ceea ce ar fi condus la respingerea lui în Senat. Deşi pentru iniţiaţii Washingtonului nu era niciun secret că Reed „dispreţuia" guvernul, acesta refuză. Atâta timp cât rămânea pilotul acestui guvern în Camera Reprezentanţilor, nu era dispus să conducă o revoltă contra lui. Şi-a îndeplinit sarcina de *speaker* plin de venin. „Reed este teribil de acru – îi scria Lodge lui Roosevelt.

— Spune în convorbirile particulare tot felul de lucruri urâte pe seama guvernului şi a politicii acestuia, iar eu mă feresc din calea lui, fiindcă ţin la el. Mărturisesc că atitudinea lui este pentru mine atât de penibilă şi de dezamăgitoare, încât n-am cum s-o calific".

Publicul nu înţelegea prea multe din aventura filipineză şi nu era deloc lămurit asupra îndatoririlor lui. Democraţii şi populiştii, în special, crezuseră că războiul din Cuba fusese dus pentru cauza libertăţii. Acum, printr-un fel de vrăjitorie a sorţii, războiul se transformase într-un act prin care se impunea, după dreptul învingătorului, suveranitatea străină unui popor care nu era dispus să o primească. America devenise o nouă Spanie.

La Washington se părea că adversarii tratatului vor ieşi învingători, fiindcă republicanilor le lipsea un singur vot pentru ca să întrunească cele două treimi necesare ratificării. Pe neaşteptate, William Jennings Bryan veni la Washington şi – spre uimirea partizanilor lui – le ceru să voteze *pentru* tratat. În calitatea lui de lider al Partidului

Democrat, era ferm hotărât ca la alegerile prezidenţiale din anul 1900 să-i fie el portdrapelul. Îşi dădea însă în acelaşi timp seama că partidul avea nevoie de un nou stindard. Făcându-şi socoteala că nu putea câştiga punând din nou pe tapet problema etalonului argint, era dispus să renunţe la el în favoarea imperialismului, noua coroană de spini a politicienilor. Era sigur că păstrarea Filipinelor va da loc la atâtea încurcături, încât va putea fi obiectul unei campanii electorale aprinse, bineînţeles cu condiţia ca anexarea să se realizeze. Drept urmare, le-a spus partizanilor săi că nu era cazul să împiedice ratificarea tratatului. Raţionamentul acesta cu totul neobişnuit îi ului sau chiar îi scandaliză pe legislatorii care crezuseră că atitudinea faţă de tratat implica un principiu. Pettigrew, senatorul „argintului" din Dakota de Sud, s-a înfuriat atât de tare, „încât, în cele din urmă, i-am spus că n-avea ce căuta la Washington cu asemenea treburi". Totuşi, atitudinea lui Bryan a afectat delicatul echilibru ce se crease în legătură cu ratificarea tratatului, cea mai importantă problemă de acest fel de când secesiunea era să depindă de votul unuia sau a doi senatori şovăitori. Argumentul lui Bryan că ratificarea tratatului însemna terminarea războiului i-a impresionat, de asemenea, pe unii reprezentanţi.

În clipele acelea, când nu se ştia ce rezultat va avea votarea fixată pentru ziua de 6 februarie şi când fiecare din cele două părţi umbla după aderenţi şi calcula orice vot pentru şi contra, filipinezii se ridicară ca să-şi ducă propriul lor război de independenţă. Trupele lor au atacat în noaptea de 4 februarie liniile americane din afara Manilei. La Washington, ştirea a dus la intensificarea freneticelor afaceri de bursă, deşi nimeni nu putea fi sigur ce efect politic urma să aibă. Printr-o petiţie de ultimă oră, semnată de fostul preşedinte Cleveiand, de preşedintele Eliot al Universităţii Harvard şi de alţi 22 de bărbaţi de vază, adresată Senatului, se cerea ca tratatul să nu fie ratificat dacă în cuprinsul lui nu se includea o clauză contra anexării Filipinelor şi a insulei Porto Rico. „În

conformitate cu principiile care au stat la baza

— Actul legislativ conform căruia 11 state sudice urmau să se separe, în 1861, de Federaţia statelor americane.

Întemeierii republicii, este de datoria noastră să recunoaştem drepturile locuitorilor... la independenţă şi autonomie", spunea petiţia, observând că, dacă – aşa cum declarase cândva McKinley – anexarea cu forţa a Cubei ar fi fost „o agresiune criminală, după codul nostru moral", atunci anexarea Filipinelor putea fi calificată la fel. Textul petiţiei era de neoombătut, însă el nu oferea nici funcţii judecătoreşti, nici viitor politic sau vreo altă răsplată de felul acelora cu care făceau negoţ Lodge şi Bryan.

Atunci când a fost supus din nou Senatului, la 6 februarie, tratatul a obţinut 57 de voturi pentru şi 27 de voturi contra, cu 1 vot în plus peste cele două treimi necesare. „A fost cea mai strânsă şi mai dură luptă pe care am cunoscut-o vreodată", a spus Lodge. Un lucru asupra căruia toată lumea a fost mai târziu de acord era că Bryan fusese acela care schimbase direcţia voturilor decisive. Până la ora când s-au numărat voturile, în Filipine muriseră 59 de americani, 278 fuseseră răniţi, iar pierderile filipinezilor erau evaluate la 500 de oameni.

„Felul în care ţara şi-a aruncat peste bord la prima tentaţie vechile ei principii a fost dezgustător", scria William James într-o scrisoare particulară. În public, a scris la *Evening Transcript* din Boston următoarele: „Suntem angajaţi pe faţă să înăbuşim cel mai sfânt lucru care există în omenirea asta mare – încercarea unui popor înrobit de multă vreme" de a-şi dobândi libertatea şi de a-şi făuri propriul său destin. Pentru oameni ca James, lucrul cel mai trist era renunţarea la visul american. „America – scria Norton – şi-a pierdut poziţia ei unică de lider în progresul civilizaţiei şi şi-a luat locul printre naţiunile lacome şi egoiste ale vremurilor noastre".

Faptul că tunurile americane trăgeau în filipinezi era penibil şi pentru mulţi alţii. Mânia antiimperialiştilor creştea, iar numărul lor ajunse la o jumătate de milion.

Liga lor avea filiale la Boston şi Springfield, la New York, Philadelphia, Baltimore, Washington, Cincinnati, Cleveland, Detroit, St. Louis, Los Angeles, Portland şi Oregon. „Trădăm toate ideile în care am crezut – scria Moorfield Storey.

— Ţara aceasta mare şi liberă, care a oferit timp de peste un secol refugiu oprimaţilor de pretutindeni, s-a transformat acum în opresoare". Nefiind dispus să cedeze încă, spera să-l atragă la conducerea mişcării pe Reed, numit de Roosevelt „cel mai influent om din Congres". Scriindu-i senatorului Hoar, Storey îl ruga „să-l convingă pe dl. Reed să intre în acţiune, aşa cum era datoria lui. Este un om foarte apatic şi nu ştie să fie combativ în chestiunile mari. Dacă ar intra în acţiune, cred că ar putea fi următorul preşedinte al Statelor Unite".

Era însă prea târziu. Apatia lui Reed era aceea a unui om căruia lupta nu-i mai făcea nicio plăcere. Oamenii ale căror preocupări principale ţineau de alte domenii decât cel politic puteau avea emoţii tot atât de puternice ca şi Reed, fără să li se zdruncine însă nervii. Pentru Reed, viaţa însemna Congresul, politica, exercitarea guvernării reprezentative, cu rezerva că viaţa trebuia folosită în vederea unui scop în care să crezi. Partidul şi ţara lui se îndreptau pe o cale pentru care simţea o adâncă neîncredere şi un intens dezgust. Vremurile se îndreptaseră împotriva lui. Nu le putea întoarce înapoi, dar nici nu voia să meargă cu ele.

Ca şi pentru ţara lui, venise şi pentru el momentul în care trebuia să facă o alegere. Putea rămâne încă o legislatură ca *speaker*, însă vedea deja semne că reprezentanţii erau din ce în ce mai convinşi că era prea ostil faţă de guvern pentru a putea funcţiona în continuare ca principalul lui locotenent. Joe Cannon şi alţii dintre vechii săi prieteni politici erau nemulţumiţi de atitudinea lui şi de observaţiile sale în legătură cu preşedintele, însă niciunul nu îndrăznea să încerce o luptă care să-l facă să-şi piardă funcţia, iar preşedintelui republicii îi lipsea curajul să intervină pe faţă în sprijinul altuia. Reed era convins că

putea rămâne la conducerea Camerei, după cum ştia că va fi în acest caz ca un cerb înconjurat de o haită de câini. Deveni, în zilele acelea, „posac şi urâcios” şi tăios faţă de vechii lui confraţi, pe care îi vedea că-l părăsesc.

A-şi menţine funcţia de *speaker* însemna pentru el a impune în Filipine o politică care îi era odioasă. Însemna să continue a fi purtătorul de cuvânt al partidului lui Lincoln, care fusese atâta vreme al lui şi care prefera acum „să nimicească în mod josnic ultima şi cea mai mare speranţă a omenirii”, adică să procedeze altfel decât fuseseră intenţiile întemeietorului lui. I-a spus de aceea lui Asher Hinds, prietenul şi secretarul lui de o viaţă întreagă: „Am încercat, poate nu întotdeauna cu succes, să fac ca acţiunile din viaţa mea publică să concorde cu conştiinţa mea. Acum nu mai pot face acest lucru”. Pentru el, viaţa din arena politică nu mai avea nici scop, nici savoare. Descoperise tragedia omenirii: putea întocmi scheme perfecte ale bunătăţii sufleteşti, dar nu putea trăi în conformitate cu ele.

În februarie 1899, după votul asupra tratatului, şi-a făcut alegerea. Deşi nu spusese încă nimic în mod public, în presă începură să apară zvonuri că intenţiona să se retragă din viaţa politică. Atunci când reporterii veniră să-i pună întrebări în legătură cu ostilitatea lui faţă de politica din Filipine şi cu legea privind Canalul Nicaragua, Reed le-a înlăturat întrebările cu o expresie de „oboseală şi dezgust”. În luna aprilie, după închiderea celui de-al LV-lea Congres, a autorizat să se publice o informaţie în presă. Ceea ce era de necrezut se dovedea a fi un adevăr. *Speaker-vi* Reed se retrăgea din Congres şi, după o vacanţă în Europa, urma să practice avocatura la New York ca asociat principal al firmei Simpson, Thacher şi Barnum.

„Congresul fără Tom Reed? Cine îşi poate închipui aşa ceva?” – exclama un articol de fond al ziarului *Tribune* din New York. Toată lumea simţi un fel de spaimă, ca atunci când se înlătură o piatră importantă de hotar, care lasă în urma ei o groapă larg deschisă la picioarele celor

ce privesc. Deşi nu făcuse parte niciodată dintre admiratorii lui Reed, *Times* se simţi îndemnat să scrie un articol de fond pe o coloană întreagă despre „pierderea naţională”. Presimţea că „în starea politică trebuie să existe ceva ce nu este în ordine”, ce l-a făcut pe un asemenea om să părăsească viaţa publică pentru ca să practice avocatura. Corespondentul din Washington al ziarului considera împrejurarea drept o „calamitate” atât de mare pentru Congres, încât îi va reduce capacitatea de lucru după ce va pleca *speaker-vi*. În *Evening Post*, Godkin deplângea plecarea din viaţa politică a acelui fenomen rar care era „omul desăvârşit şi raţional”.

Reed n-a dat nicio explicaţie publică în legătură cu plecarea sa, cu excepţia celor spuse într-o scrisoare de rămas bun adresată alegătorilor săi din Maine: „O funcţie considerată doar ca o simplă panglică pe care ţi-o pui la butonieră nu merită stima nimănui”. Strâns cu uşa la „Manhattan Hotel” din New York de reporterii care susţineau că publicul dorea să afle veşti despre el, Reed le-a răspuns: „Publicul? Nu mă interesează publicul!”, pentru ca apoi să se răsucească pe călcâie şi să plece.

Operaţiile militare din Filipine se extindeau ca mărime şi ferocitate. Ca să se opună înverşunatului război de guerilă dus de filipinezi, armata Statelor Unite aducea valuri de regimente, de brigăzi şi divizii, până când nu mai puţin de 75.000 de oameni – de patru ori mai mulţi decât luaseră parte la luptele din Cuba – erau angajaţi în acelaşi timp în războiul de pe insule. Americanii ieşeau învingători din toate hărţuielile contra unui inamic care se refăcea întruna. Un grup de incursiune care nu reuşise să pună mâna pe Aguinaldo, dar care îl capturase pe fiul lui, a făcut vâlvă în ziare. Intrând în birou în dimineaţa aceea, Reed îi spuse asociatului său în treburile juridice cu o surprindere prefăcută: „Ce, lucrezi în ziua asta? Părerea mea ar fi s-o sărbătoreşti. Văd din ziare că armata americană l-a capturat pe copilaşul lui Aguinaldo, iar după ultimele ştiri ar fi în urmărirea mamei lui”.

Aguinaldo se lupta să câştige timp, cu speranţa că

sentimentele antiimperialiste din America vor forţa retragerea unităţilor militare, istovite deja din cauza sarcinii ce le era impusă. Cu cât dura mai mult războiul, cu atât mai vehemente şi mai mânioase se făceau protestele antiimperialiştilor. Programul lor, adoptat în octombrie 1899 la Chicago, cerea „încetarea imediată a războiului contra libertăţii”. Strângeau şi publicau cele mai grave cazuri de comportare a soldaţilor americani din Filipine şi cele mai deocheate cuvântări ale celor ce reprezentau lăcomia imperialistă, punându-le faţă-n faţă cu cele mai mieroase expresii în legătură cu misiunea omului alb. Distribuiau manifeste tipărite cu banii lui Andrew Carnegie, iar când Edward Atkinson, şeful biroului Ligii, a cerut Ministerului de Război să-i permită trimiterea manifestelor în Filipine şi a fost refuzat, le-a trimis totuşi, în pofida interdicţiei.

Dorind să termine războiul, să potolească „popoare tăcute, făcute de curând prizoniere” şi să guverneze în mod onorabil, guvernul a trimis mai multe comisii ca să ancheteze atrocităţile, să afle ce doreau în realitate filipinezii (bineînţeles, afară de autonomie, pe care aceştia – afirmau că o doresc) şi să facă un raport în care să arate forma de guvernământ – civil ce urma să li se acorde. În luna aprilie a anului 1900, cumpătatul şi amabilul jude William Howard Taft, om în greutate de aproape 140 kg, a fost trimis ca să instaleze un guvern civil, înarmat fiind cu o constituţie redactată de către Elihu Root, noul ministru de război, care acorda Filipinelor un grad generos de autonomie internă. Deoarece nici filipinezii, nici americanii nu erau dispuşi să înceteze ostilităţile, încercarea era prematură. Taft insistă însă să mai rămână, hotărât să guverneze în interesul „frăţiorului brun” imediat ce are să i se ofere ocazia. La întrebările îngrijorate privind sănătatea lui, primite din partea prietenilor de-acasă preocupaţi de starea sa, Taft i-a telegrafiat lui Elihu Root că făcuse o plimbare călare şi că se simţea excelent. „Şi cum se simte calul?” – l-a întrebat, tot prin telegraf, Root.

În ciuda tuturor dificultăţilor, printre republicanii de

frunte nu se constata vreo tendinţă de reconsiderare sau de ezitare în faţa noii căi pe care se lansaseră Statele Unite. Legea pentru construirea Canalului Nicaragua se afla depusă la Senat şi tot acolo se afla şi Albert Beveridge, aliat mai strâns ca niciodată cu Atotputernicul. „Nu vom renunţa la rolul pe care îl avem în misiunea rasei noastre, noi, care suntem, după voia lui Dumnezeu, tutorii civilizaţiei lumii”, spunea el la 8 ianuarie 1900. I-a mai informat cu această ocazie pe senatori că Dumnezeu pregătea de o mie de ani pentru această misiune „popoarele de limbă engleză şi teutonice”.

Unii oameni din generaţia lui Beveridge găseau însă respingătoare această nouă imagine a Americii. Ascultând vuietul „bătăliei abjecte” venind „funest pe deasupra mărilor – Pacificului”, William Vaughn Moody a scris *Oda pentru vremuri de îndoială*, care a apărut în *Atlantic Monthly* în luna mai a anului 1900. Mai suntem noi încă „naţiunea vulturului” *, se întreba el, sau:

Să ne alegem o pasăre mai puţin falnică? Vreun piciorong cu ciocul lung trăind în smârcuri fertile? Vreun sugrumător la lumina zilei? Sau vreun hoţ de drumul mare cu ciomagu-n mână?

— Vulturul este simbolul Statelor Unite.

Aşa gândeau cei puţini şi tot aşa gândea şi Godkin, care, în decepţia lui, a spus un lucru ciudat şi clarvăzător pentru vremea aceea. „Spiritul militarist – i-a scris el, în ianuarie 1900, lui Moorfield Storey – a pus stăpânire pe mase, asupra cărora a trecut puterea”.

Cam după un an de la începerea războiului, timp în care armatele americane se desfăşuraseră adânc pe teritoriul Filipinelor, începu să se pună problema viitoarelor alegeri prezidenţiale, care puteau duce la terminarea războiului. În evenimentul acesta îşi puneau speranţele atât antiimperialiştii, cât şi Aguinaldo. Una din primele ciudăţenii ale acestor alegeri a fost curentul puternic în favoarea amiralului Dewey, datorită în parte şi faptului că anumiţi democraţi îşi pierduseră nădejdea de a găsi un alt candidat în afară de Bryan. După ce ajunsese la

concluzia că „funcţia de preşedinte nu-i chiar atât de greu de îndeplinit”, amiralul a anunţat că este disponibil pentru această demnitate. Însă datorită faptului că limbajul lui nu inspira încredere, iar înclinaţiile lui partinice păreau vagi, candidatura lui căzu şi se contură aceea a lui Bryan.

Antiimperialiştii erau prinşi într-o dilemă îngrijorătoare. McKinley reprezenta partidul imperialismului, în timp ce Bryan era, după cuvintele lui Carl Schurz, „geniul rău al cauzei antiimperialiste”, un om detestat pentru trădarea lui în chestiunea tratatului şi temut pentru radicalismul lui. În ianuarie 1900, Schurz se întâlni cu Carnegie, Gămăliei Bradford şi cu senatorul Pettigrew la Plaza Hotel din New York cu scopul de a organiza un al treilea partid, astfel ca poporul american „să nu fie silit de cadavrele descompuse ale celor două partide vechi să aleagă între două rele”. Carnegie a subscris pe loc 25.000 de dolari, iar ceilalţi participanţi au completat o sumă egală. Puţin după aceea, membrii trustului oţelului, cu care Carnegie trata pe atunci vânzarea societăţii sale, i-au comunicat că, dacă se opunea lui McKinley, afacerea n-avea să se mai încheie. Preferând să dea societăţii United States Steel precădere faţă de cel de-al treilea partid, Carnegie îşi retractă sprijinul promis, primi înapoi banii depuşi şi se retrase din afacere. Cu toate acestea, Schurz şi ceilalţi amici ai lui convocară la Indianapolis un „congres al libertăţii”, în care îi cerură lui Reed să le fie candidat pentru preşedinţia republicii. Însă nici Reed, nici vreun oarecare altul nu-şi exprimară dorinţa să preia asupra lor sarcina himerică de a conduce un partid de independenţi, în «luna iulie, la Kansas City se produse inevitabilul: pentru candidatura la preşedinţie fu propus din partea Partidului Democrat Bryan.

Axându-şi campania electorală pe lupta contra imperialismului Bryan cutreiera ţara tot aşa de activ ca mai înainte. Era un om pătat, însă puterea lui de atracţie, pasiunea şi sinceritatea lui de moment pătrundeau în sufletul oamenilor şi răzbăteau chiar dincolo de Pacific. Filipinezii aveau încredere în Bryan, omul fără de care

Tratatul de la Paris n-ar fi fost încheiat. „Marele Partid Democrat al Statelor Unite va câştiga în toamna viitoare alegerile – promitea Aguinaldo într-o proclamaţie.

— Imperialismul va eşua în încercarea lui nebunească de a ne subjuga prin forţa armelor”. Soldaţii lui adoptaseră strigătul de război: „Aguinaldo-Bryan”.

Socotind alegerea drept câştigată, antiimperialiştii spuneau în platforma lor electorală de la Chicago: „Ne propunem să contribuim la înfrângerea oricărei persoane sau oricărui partid care sprijină subjugarea vreunui popor”.) Aşa cum i-a scris un prieten fostului preşedinte Cleveland, nu era nimic altceva de făcut decât „să te ţii de nas şi să votezi” pentru Bryan. Entuziasmul astfel atenuat al acestor oameni pentru candidatul democrat le-a adus mai târziu numele de „grupul celor ce se ţin de nas şi votează”. Pentru revista *Nation*, ambii candidaţi erau atât de antipatici, încât n-a vrut să-l sprijine pe niciunul, preferând – aşa cum se plângea un cititor nemulţumit – „să stea cocoţată pe gard şi să-i bombănească pe amândoi”.

Republicanii, în schimb, n-aveau asemenea dificultăţi. Deşi preferau să fie numiţi expansionişti şi nu imperialişti, erau totuşi mândri de poziţia lor, indiferent cum era numită, şi credeau în ţelurile lor. Sincer, ca de obicei, Lodge spunea: „Manila cu golful ei magnific este premiul şi perla. Răsăritului… şi ne va ţine deschisă calea spre pieţele Chinei… Să şovăim acum şi să recurgem ca nişte laşi la ceea ce Dan te-a numit «marea renunţare»?” Fiindcă ministrul Hay vorbise despre politica „uşilor deschise”, pieţele Chinei preocupau foarte mult minţile oamenilor, în decursul verii în care s-a desfăşurat campania electorală, asedierea de către „boxeri” a legaţiilor din Pekin, precum şi participarea americanilor la expediţia de ajutor au scos în relief rolul de mare anvergură pe care îl jucau atunci Statele Unite. Protagonistul cel mai convins şi mai gălăgios era Theodore Roosevelt, noul candidat propus de McKinley pentru funcţia de vicepreşedinte, care îl înlocuia pe preşedinte în sarcina de conducător principal al campaniei electorale.

Îndoindu-se de victorie (fiindcă „gamela plină” * era mai mult o lozincă decât o realitate), Roosevelt a condus campania electorală cu atâta vigoare şi atât de neobosit, încât, pentru public şi caricaturişti, cavaleristul acesta din armata neregulată, cu dinţii, ochelarii şi nepotolitul lui elan, părea să fie adevăratul candidat la preşedinţie. Lua în bătaie de joc spectrul militarismului, pe care-l numea „o nălucă tenebroasă”, insista asupra faptului că expansiunea „nu afectează în niciun fel instituţiile sau politica noastră tradiţională” şi spunea că problema nu era „dacă trebuie să ne extindem, fiindcă ne-am extins deja, ci dacă trebuie să ne restrângem”.

Locuitorii Statelor Unite ascultau mii de cuvântări şi citeau mii de coloane de ziar, care disecau, toate, fiecare argument, fie în favoarea, fie în defavoarea imperialismului, precum şi toate aspectele războiului din Filipine. Datorită sforţărilor depuse de antiimperialişti, oamenii aflau despre comportarea trupelor americane mai multe decât află de obicei publicul în timp de război. S-a constatat că unor trupe americane le fuseseră distribuite gloanţe dum-dum, nişte proiectile repudiate de toţi participanţii (cu excepţia englezilor) la Conferinţa păcii de la Haga, care avusese loc cu un an înainte. Până la urmă, poporul american îşi acordă votul celor aflaţi la cârma statului, după cum făcuseră în acelaşi an şi englezii la alegerile „kaki”. Ceea ce gândeşte un popor într-o anumită perioadă a istoriei sale poate fi stabilit cel mai bine după ceea ce face. McKinley şi Roosevelt fură aleşi cu 53% din voturile date, cu o diferenţă faţă de Bryan mai mare decât aceea din 1896. În felul acesta, expansiunea şi cucerirea erau acceptate, iar ruptura cu trecutul american – confirmată. În timp ce ostilităţile mai continuau în Filipine, Statele Unite intrară în secolul al XX-lea.

— Lozinca în alegeri a republicanilor, prin care se promitea o viaţă îmbelşugată pentru muncitori.

Faţă de rezultatul alegerilor, Aguinaldo nu mai avea în ce să spere. Continuând să lupte, el s-a retras în munţi, unde a fost prins prin vicleşug în martie 1901, pentru ca,

în captivitate, să semneze, în aprilie, un jurământ de supunere faţă de Statele Unite, precum şi o proclamaţie către poporul său prin care cerea încetarea rezistenţei: „A curs destul sânge, au curs destule lacrimi şi a fost destulă jale”.

Profesorul Norton a dat expresie tânguirii antiimperialiştilor. „Singura concluzie la care ajung – i-a scris el unui prieten în luna în care Aguinaldo a fost luat prizonier – este că am fost prea idealist în ceea ce priveşte America, că mi-am făurit prea mari speranţe şi mi-am creat o imagine prea frumoasă despre ceea ce putea să devină. Niciodată n-a avut vreo naţiune o asemenea posibilitate: America era speranţa lumii. Nicio naţiune nu va mai avea vreodată şansa pe care a avut-o America de a ridica nivelul civilizaţiei”.

Şase luni după aceea a avut loc atentatul lui Czolgosz, iar locul lui McKinley a fost luat de Roosevelt, „afurisitul acela de cow-boy”, cum s-a exprimat Mark Hanna atunci când a aflat ştirea. Observaţia nu era chiar aşa de subtilă. Cel care devenea acum preşedinte, la 43 de ani „era un arhitect al noii epoci.

Reed i-a scris o scrisoare de felicitare, însă schimbul lor de amabilităţi era formal, iar prăpastia dintre ei rămânea deschisă. Reed locuia acum la New York, unde îşi găsise un tovarăş plăcut în persoana lui Mark Twain, al cărui spirit, mentalitate şi mod de a vedea sarcastic se potriveau cu ale lui. Au fost împreună oaspeţi pe iahtul lui Henry H. Rogers, capitalistul proprietar ăl mai multor trusturi, plecat într-o lungă croazieră. Vizita din când în când Washingtonul, iar o dată a pledat un proces în faţa Curţii Supreme, amuzându-i pe judecători prin stilul său remarcabil de expunere. N-a mai revenit niciodată în sala Camerei Reprezentanţilor, însă îşi aduna mica lui curte şi îşi întâlnea vechii prieteni în biroul Comitetului financiar. Ascultând de sfatul medicului, reuşi să slăbească cu aproape 20 kg, însă sănătatea lui rămase neliniştitoare. În vara anului 1902, Reed a fost personajul central al serbării de comemorare a împlinirii unui secol de la fondarea

Colegiului Bowdoin, unde „s-a petrecut de minune, astfel cum – spunea el – am vrea să mai petrecem încă o dată, deşi în mod rezonabil nu ne mai putem aştepta la aşa ceva”. În luna decembrie a venit din nou la Washington şi, în timp ce se afla în sala comitetului de la Capitoliu, s – a îmbolnăvit pe neaşteptate. Medicii au constatat că era în ultimul stadiu al unei nefrite cronice. După cinci zile, la 6 decembrie 1902, a murit la vârsta de 62 de ani. Joe Cannon, succesorul lui în funcţia de *speaker*, a spus despre Reed: „Dintre personalităţile vieţii publice pe care le-am cunoscut el a posedat cel mai puternic intelect, îmbinat cu cel mai mare curaj”.

4

Dă-mi, Doamne, lupta

FRANŢA: 1884 – 1899

Sir Almeric Fitzroy, secretarul ducelui de Devonshire, un englez din anii ’90, vorbea adesea despre „veşnica vrajă a Franţei”. Avea sentimentul că toţi copiii civilizaţiei occidentale trebuiau să fie recunoscători ţării de la care „a pornit impulsul ce a făcut să dispară vechea lume, aflată în agonie, şi a dat viaţă şi pasiune celei actuale”. Şi totuşi, timp de doi ani, din vara anului 1897 şi până în vara anului 1899, Franţa a trecut din nou prin suferinţele destrămării de altă dată. Sfâşiată de o pasiune morală care a redeschis rănile vechi, a împărţit în două societatea, a consumat gândire şi energie şi a distrus reputaţii, ea s-a scufundat în una din cele mai violente tulburări ale istoriei.

În decursul acelor „doi ani interminabili” de luptă pentru revizuirea procesului unui singur individ condamnat pe nedrept, „viaţa a fost ca şi întreruptă”, scria Léon Blum, viitorul prim-ministru, aflat pe atunci în cel de-al treilea deceniu al vieţii sale. Era ca şi când „în anii aceia de agitaţie, de adevărat război civil… totul se îndrepta spre o singură chestiune, iar sentimentele cele mai intime şi relaţiile personale erau tulburate, răsturnate, reclasificate… Afacerea Dreyfus a fost o criză umană, mai puţin extinsă şi mai puţin prelungită în timp decât revoluţia franceză, dar nu mai puţin violentă”.

„I-ar fi dezbinat şi pe îngeri – scria vicontele de Voglie, un om cu păreri opuse acelora ale lui Blum.

— Cei mai distinşi oameni ai Franţei se năpusteau unii împotriva altora, scoşi din minţi de teribilul lor conflict”.

Fiecare din cele două părţi lupta pentru ideea pe care şi-o făcea ea despre Franţa: una despre Franţa contrarevoluţiei şi cealaltă despre Franţa anului 1789, una pentru ultima ei şansă de a stăvili tendinţele sociale progresiste şi de a restabili vechile valori, iar cealaltă pentru a spăla onoarea republicii şi a o salva din ghearele reacţitoii. Cei care luptau pentru re judecarea procesului priveau Franţa ca izvorul libertăţii, ţara luminii, dascălul raţiunii şi făuritoarea legilor, astfel că pentru ei conştiinţa faptului că ţara lor săvârşise o nedreptate şi închisese ochii asupra unei erori judiciare era insuportabilă. Luptau pentru dreptate. Cei de pe partea opusă pretindeau că luptă în numele patriei, pentru apărarea armatei ca scut şi protectoare a naţiunii şi a bisericii drept călăuză şi învăţătoare a sufletelor. Ultimii erau cunoscuţi sub numele de naţionalişti, iar în rândurile lor oameni sinceri stăteau alături de demagogi, se pretau la metode nesăbuite şi brutale şi foloseau termeni triviali, astfel că lumea se uita la ei cu mirare şi indignare, iar reputaţia Franţei suferea.

„Eram nişte eroi”, declară Charles Péguy, care a transpus şi exaltat mişcările politice de pe timpul său în termeni mistici împrumutaţi de la Ioana d’Arc. El scria în 1910: „Afacerea Dreyfus poate fi explicată prin nevoia de eroism pe care o simte periodic poporul acesta, rasa aceasta… pe care o simte o întreagă generaţie de francezi”.

Faptul care a provocat vrajba a fost condamnarea unui ofiţer evreu pentru trădare în folosul Germaniei, iar obiectul luptei era pentru unii să împiedice redeschiderea procesului, iar pentru alţii s-o provoace. Fiind slab, guvernul francez îşi folosea toată influenţa de partea celor ce intenţionau să-l doboare, fiindcă dorea să întărească şi să susţină verdictul iniţial. Nu era un guvern stabil,

respectat şi durabil, ancorat solid în mase cum era acela de care se bucurau englezii, ci unul nesigur, cu rădăcini firave în încrederea publicului, luat în derâdere şi aflat în defensivă. Din anul 1789 încoace, republica fusese doborâtă de două ori de către monarhia repusă din nou pe picioare. Înălţându-se iarăşi după anul 1871, sub numele de cea de-aJII-a Republică, Franţa reînviase, prosperase şi îşi dobândise un imperiu. Sprijinea artele, se mândrea cu cea mai cultă capitală şi la cea de-ia suta aniversare a revoluţiei a ridicat cea mai înaltă construcţie din lume, temerarul şi extraordinarul turn care se avântă deasupra Senei ca un drapel al vitalităţii şi geniului ei.

În viaţa ei politică însă, naţiunea franceză se afla permanent în conflict cu ea însăşi, hărţuită din interior de către aderenţii neîmpăcaţi şi neînfricaţi ai lui *ancien régime* şi ai celui de-al doilea Imperiu, copleşită dinspre exterior de puterea superioară a Germaniei şi de simţământul războiului neterminat dintre ele şi hărţuită de dorinţa revanşei, fără să aibă mijloacele ca să şi-o ia. În anul 1889, nemulţumirea faţă de republică s-a materializat în lovitura de stat încercată de generalul Boulanger, sprijinit de toate elementele contrarevoluţionare care formau opoziţia de dreapta: biserica, cele două sute de familii aflate în fruntea afacerilor şi a finanţelor, aristocraţia deposedată, regaliştii, precum şi aderenţii şi simpatizanţii acestor grupări. Tentativa lui Boulanger s-a terminat cu un fiasco rămas în memorie prin remarca primului ministru Charles Floquet: „La vârsta domnieitale, generale, Napoleon murise”. Cu toate acestea, încercarea a zguduit republica şi a reînviat atât speranţele, cât şi decepţiile dreptei.

Arestarea, judecarea şi condamnarea căpitanului Alfred Dreyfus, un ofiţer de artilerie detaşat la statul-major, care au avut loc între lunile octombrie şi decembrie ale anului 1894, n-au reprezentat o intrigă înscenată pentru punerea sub acuzare a unui om nevinovat, ci au fost rezultatul unei bănuieli oarecum justificate, bazată pe antipatie, pe unele dovezi indirecte şi pe prejudecăţi

instinctive. Probele indicau că un ofiţer de artilerie de la statul-major dezvăluise Germaniei secrete militare, în afară de faptul că corespundea indiciilor descoperite, Dreyfus mai era şi evreu, eternul străin, adică suspectul firesc destinat să preia pata trădării. Ca persoană, nu era simpatizat de camarazii lui. Rigid, tăcut, rezervat şi aproape anormal de corect, n-avea prieteni, păreri sau sentimente vizibile, iar excesul lui de zel în serviciu atrăsese deja în mod nefavorabil atenţia superiorilor. Toate aceste caracteristici apărură ca sinistre de îndată ce bănuielile căzură asupra lui. Aspectul lui exterior, cu totul nebătător la ochi, părea să fie deghizarea perfectă a spionului. De înălţime şi greutate medie, cu părul potrivit de castaniu şi la vârsta mijlocie de 36 de ani, avea o voce lipsită de sonoritate şi trăsături neremarcabile, evidenţiate doar de ochelarii fără ramă şi fără braţe, forma la modă pe atunci în mediul său social. S-a presupus imediat că el este vinovatul. Când nu se putea găsi un mobil sau o probă materială, ofiţerii însărcinaţi cu ancheta, maiorul Henry şi colonelul du Paty de Clam, le suplineau lipsa prin interpretări şi contrafaceri potrivite scopului. Convinşi că aveau de-a face cu un trădător ticălos, care vânduse inamicului tradiţional secrete ale apărării militare, se considerau îndreptăţiţi să furnizeze orice era necesar pentru condamnarea lui. Dosarul pe care l-au format, cunoscut mai târziu ca „dosarul secret”, era îndeajuns de convingător pentru ca să-i facă pe şefii statului-major să creadă sincer în vinovăţia lui Dreyfus, deşi era lipsit de probele legale. Conştienţi de acest lucru şi având de-a face cu un caz deosebit de delicat, fiindcă în el era implicată şi Germania, şi temându-se de şantajul pe care l-ar fi putut exercita presa, ministrul de război de pe atunci, generalul Mercier, a ordonat, iar guvernul al cărui membru era şi-a dat încuviinţarea ca judecarea la Consiliul de război a căpitanului Dreyfus să se facă în *camera*. Dosarul secret a fost pus la dispoziţia celor cinci judecători militari atunci când s-a văzut după întrebările lor că aveau unele îndoieli, fără să se permită însă şi apărării să ia cunoştinţă de

existenţa lui. Convinşi de aceste documente, judecătorii au dat un verdict unanim de vinovăţie. Fiindcă pedeapsa cu moartea pentru crimele politice fusese abolită în anul 1848, acuzatul a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Faţă de refuzul lui de a mărturisi şi de perseverenţa eu care îşi susţinea nevinovăţia, s-a dat ordin ca să fie întemniţat pe Insula Dracului, una din cele trei însuie-închisori din largul coastelor Americii de Sud unde erau încarceraţi criminalii periculoşi. Insula aceasta, formată dintr-o stâncă stearpă, lungă de aproape trei kilometri şi lată de cinci sute de metri, a fost golită de toţi

— Cu uşile închise.

oamenii din ea, cu excepţia gardienilor, pentru ca să-l găzduiască, într-o baracă de piatră şi sub supraveghere neîncetată, numai pe Dreyfus. Unanimitatea cu care se pronunţase Curtea marţială părea să fie ratificată de zvonul că Dreyfus şi-ar fi recunoscut vinovăţia, zvon care, trecând de la un ziar la altul, căpătase forţa unei declaraţii oficiale şi convinsese publicul.

Cei trei ani care au urmat după condamnare au fost marcaţi de intensele sforţări ale unora ca să descopere adevărul, iar ale altora ca să – 1 ascundă. Lupta îndelungată şi chinuitoare care a început pentru revizuirea procesului şi-a avut originea în îndoielile câtorva indivizi, care bănuiau că s-a comis o eroare judiciară. Aceştia susţineau că procesul era ilegal fiindcă materialul acuzator nu fusese prezentat apărării şi reuşiseră să strângă probe care indicau că adevăratul vinovat era probabil maiorul Ferdinand Walsin-Esterhazy, un ofiţer desfrânat, cu înfăţişare exotică. Presiunile şi cercetările lor i-a făcut pe ofiţerii răspunzători de la început de montarea actului de acuzare contra lui Dreyfus să încerce să-i consolideze părţile slabe. Maiorul Henry de la biroul de contraspionaj, care se ocupa din temperament cu falsuri şi cu procedee nelegale, a falsificat o scrisoare presupusă a fi fost adresată de ataşatul militar italian, maiorul Panizzardi, colegului său german şi care îl incrimina retroactiv pe Dreyfus, pentru ca după aceea poliţia juridică a armatei să

se bazeze pe această piesă falsă. Orice nouă acţiune pentru revizuirea procesului declanşa noi eforturi ale statului-major de a consolida acuzaţia şi de a camufla falsurile vechi din dosarul secret prin altele noi. Ofiţerii făceau jocul conspiratorilor. Se ţineau întruniri secrete, se dădeau avertismente şi se exercitau şantaje, se aranjau întâlniri clandestine între du Paty de Clam şi Esterházy, oamenii se deghizau cu bărbi false şi cu ochelari întunecaţi şi se dedau la diferite acţiuni melodramatice care antrenau atât de categoric armata în acţiuni imposibil de explicat, încât nu-şi mai putea permite să facă faţă unei redeschideri a procesului. Orice om care se agita pentru revizuirea procesului sau care punea sub semnul îndoielii legalitatea condamnării lui Dreyfus devenea *ipso facto* duşmanul armatei şi, prin extensiune, inamicul Franţei.

Armata nu avea o coloratură politică, nu ţinea în mod deosebit cu clerul, nu era exclusiv de partea aristocraţilor sau a regaliştilor şi nu avea neapărat sentimente antisemite. Deşi mulţi dintre ofiţerii ei erau de toate aceste nuanţe, totuşi, armata luată ca o colectivitate era parte a republicii şi nu adversarul ei, aşa cum era biserica. În pofida sentimentelor antirepublicane ale ofiţerilor luaţi izolat, armata accepta rolul de instrument al statului. La rândul ei, republica, având nevoie de armată, se străduia să facă din ea o organizaţie mai serioasă şi mai bine instruită din punct de vedere profesional decât armatele de operetă ale celui de-al doilea Imperiu, care, începând de la războiul din Crimeea şi până la Sedan, se aruncaseră în luptă mai mult cu elan decât eu pregătire de stat-major. Luat în totalitatea lui, corpul ofiţeresc era dominat de absolvenţii de la Saint-Cyr, care proveneau în bună parte din familii de moşieri încă baricadate mintal contra ideilor revoluţiei. Se considerau o clasă distinctă de aceea a civililor, interesându-se sau ştiind prea puţin de cele ce se întâmplau în restul naţiunii. Formau un club loial faţă de membrii lui, îşi cultivau caracterul de elită având ca semn exterior uniforma. Spre deosebire de ofiţerii englezi, care nu purtau uniforma în afara serviciului, ofiţerii francezi nu

se îmbrăcau înainte de anul 1900 altfel decât în haine militare. Prost plătiţi, avansaţi cu încetineală şi detaşaţi pe termene lungi în garnizoane plictisitoare din câte un oraş provincial, aveau ca recompensă doar prestigiul: onorurile, privilegiile şi specificul castei lor, adică, pe scurt, respectul de care se bucurau.

Stima în oare erau ţinuţi era mare. În ochii poporului, armata era deasupra politicii: armata era naţiunea, era Franţa, era măreţia Franţei. Era armata revoluţiei ca şi armata imperiului, armata de la Valmy din 1792, pe care, văzând-o, Goethe a spus: „Cu ziua de astăzi începe o nouă eră în istoria lumii". Era armata de la Marengo, Austerlitz şi Wagram, la *Grande Armée* *, pe care Lavisse o numea cu mândrie „unul din cele mai bune instrumente pe care l-a văzut vreodată istoria războiului", armata cuirasei şi a sabiei, a chipiului şi a pantalonilor roşii de la Sevastopol şi de la Malakoff, de la Magenta şi de la Solferino, armata care făcuse din Franţa cea mai mare putere militară a Europei înainte de ridicarea Prusiei, armata

— Marea armată.

tragediei şi a gloriei, armata ultimului cartuş de la Sedan şi a furtunoasei şarje de cavalerie care l-a făcut pe împăratul Germaniei să strige: „*Oh, Ies braves gens*!" * Cu 25 de ani mai târziu şi sub ameninţarea veşnic prezentă a Germaniei, armata era atât apărătoarea naţiunii, cât şi instrumentul revanşei. Era mijlocul prin care se putea restabili cândva gloria naţională. Oamenii îşi ridicau pălăria atunci când colonelul şi drapelul treceau prin faţa lor în fruntea regimentului. După cuvintele unui personaj pe care Anatole France îl satiriza, fără să-l denatureze totuşi, armata „este tot ce ne-a rămas din trecutul nostru glorios. Ne consolează pentru prezent şi ne dă speranţe pentru viitor". Armata însemna *les braves gens*.

În decursul afacerii Dreyfus, armata a devenit prizoniera prietenilor ei clericali, regalişti, antisemiţi, naţionalişti şi a tuturor grupurilor antirepublicane, care făceau din onoarea armatei strigătul de raliere în jurul propriilor lor cauze şi scopuri. Prinsă în capcana angajării

ei iniţiale pe linia vinovăţiei lui Dreyfus, a falsurilor şi maşinaţiilor comise de ofiţerii ei cu scopul de a dovedi această vină, onoarea armatei ajunsese sinonimă cu menţinerea verdictului iniţial. Devenise un fort ce trebuia apărat contra revizuirii procesului.

Rezistenţa faţă de revizuire se sprijinea pe credinţa că redeschiderea procesului însemna discreditarea armatei şi că o armată discreditată nu putea lupta contra Germaniei. „Revizuirea înseamnă război", declara regalista *Gazette de France*, iar un război dus cu o armată dezorganizată înseamnă „*la Débâcle*" ** numele dat înfrângerii din 1870. „Cum pot lupta soldaţii sub comanda unor ofiţeri pe care au fost învăţaţi să-i dispreţuiască?", întreba un regalist, contele d'Haussonville. Deşi socotea drept „intolerabil" faptul că un om nevinovat se află în închisoare, iar campania contra evreilor ca „revoltătoare", totuşi, era de părere că acţiunile partizanilor lui Dreyfus contra armatei erau şi mai grave, fiindcă spulberau încrederea în corpul ofiţeresc. Ceea ce intimida Camera Deputaţilor şi făcea ca mulţimea să se ridice contra revizuirii era frica de cele ce s-ar fi putut întâmpla dacă armata ar fi fost slăbită prin neîncredere. Armata re

* „Ah, ce viteji!"

** Prăbuşirea, dezastrul.

prezenta garanţia că va fi pace. „Franţa iubeşte pacea, dar preferă gloria", spuneau unii, iar acest sentiment era şi el ultragiat de către cei ce cereau revizuirea. Aruncând îndoiala asupra infailibilităţii statului-major, revizuirea echivala cu un sacrilegiu faţă de *la gloire militaire* şi orice om care susţinea revizuirea era un progerman, dacă nu un trădător.

Dezorientaţi de complexitatea documentelor, facsimilelor, proceselor şi a dosarului secret, oamenii nu puteau să împace ideea unor falsuri făcute în mod deliberat pentru condamnarea unui individ nevinovat cu ideea pe care şi-o făceau despre armată, care însemna pentru ei parăzi. uniforme, cizme, epoleţi, tunuri şi drapele. Cum şi-i putea închipui cineva pe ofiţerii aceştia

mândri, care treceau călare eu sabia în mână, în sunetul muzicii şi al tobelor, ca stând plecaţi deasupra meselor din nişte birouri prost aerisite, falsificând cu atenţie scrieri şi unind între ele, cu foarfeci şi clei, fragmente disparate din scrisori? O asemenea ocupaţie n-avea nimic brav sau milităresc în ea, astfel că cele ce se spuneau nu puteau fi decât calomnii. Poporul era patriot şi republican, credea în cele ce citea în ziare, iubea armata, ura şi îi era frică de „ceilalţi", adică de cei *sans patrie*", de agitatori, incendiatori de biserici şi de susţinătorii lui Dreyfus, care, aşa cum li se spunea, se juraseră să nimicească armata. Strigau „*Vive VArmie /*" * * * şi „*Vive la République tec** * + *9* „Jos cu partizanii lui Dreyfus!", „Jos cu evreii!", „Moarte trădătorilor!", „*Vive Mercier /*" * * *** şi alte formule magice în stare să alunge răul şi să le întărească credinţa.

În termenii afacerii Dreyfus, armata era personificată de către generalul Auguste Mercier, care, în calitatea lui de ministru de război în anul 1894, dăduse ordinul ca Dreyfus să fie arestat, devenind, prin urmările pe care le-a avut acest act, idolul sprijinitorilor armatei şi simbolul cauzei acesteia. La recepţiile date de *haut monde* * * ** * *, doamnele se ridicau în picioare atunci când generalul Mercier intra într-o încăpere. În vârstă de 61 de ani.

— Gloria militară.

** Fără patrie.

* * * „Trăiască armata!"

* * ** „Trăiască republica!"

* * *** „Trăiască Mercier!" * * ** * * înalta societate.

Înalt, uscăţiv, cu spinarea dreaptă şi îngrijit îmbrăcat, avea trăsături brăzdate adânc, un nas încovoiat încadrat de vârfuri-le îndoite drept în sus ale unei mustăţi ca a kaiserului şi ochi lipsiţi de expresie, de obicei pe jumătate închişi, afară de cazul când se deschideau ca să arunce o privire directă şi glacială. Veteran al campaniilor din Mexic şi de la Metz din 1870, generalul Mercier a fost primit cu bucurie de statul-major la numirea lui, în 1893, ca ministru de război, fiindcă era considerat un soldat adevărat, care

nu făcea politică. Atunci când anarhistul Vaillant a aruncat bomba în sala Camerei Deputaţilor, Mercier a rămas aşezat pe fotoliu, în mijlocul fumului şi al vacarmului, fără să i se mişte niciun muşchi al obrazului. A prins doar fragmentul de bombă care sărise de pe fotoliul din spatele lui şi l-a înmânat deputatului aflat acolo, spunându-i fără nicio urmă de expresie pe faţă: „Puteţi să-l luaţi înapoi”. Cu un caracter ferm, hotărât şi prudent, amabil şi rezervat în maniere, era de o politeţe invariabilă, astfel că, deşi lupta devenea din ce în ce mai înverşunată, nu renunţa la folosirea cuvântului *monsieur* în cazurile în care alţii întrebuinţau drept prefix al numelui unui adversar dispreţuit expresiile „*sale bete*” * sau „ce *salaud*”, *.

În anul 1894, pus în faţa existenţei unei trădări la Marele Stat-Major şi dându-şi seama de lipsa de consistenţă a probelor strânse împotriva lui Dreyfus, a dat ordinul ca acesta să fie arestat, cu speranţa că i se va putea stoarce mai târziu o mărturisire. În timp ce mărturisirea se lăsa aşteptată, iar ofiţerii anchetatori căutau cu desperare să găsească probe pentru ca să susţină acuzarea, ştirea arestării lui Dreyfus fu strecurată ziarului antisemit *La Libre Parole*, care afirmă că Dreyfus nu va fi judecat fiindcă Mercier era în solda evreilor. Scos din sărite de cele publicate în acest ziar, precum şi în altele, Mercier a convocat la el pe redactorul militar al lui *Figaro*, căruia i-a comunicat ceea ce credea el însuşi în mod sincer: că avusese de la început „probe care denunţau trădarea lui Dreyfus” şi că „vinovăţia acestuia era absolut sigură”. În felul acesta, generalul Mercier a făcut de la început, încă dinaintea procesului, o legătură între armată

— Animal murdar.

** Ticălosul ăsta.

şi vinovăţia lui Dreyfus şi a blocat termenii acestei afaceri într-o poziţie care n-a mai putut fi desfăcută niciodată. Consecinţa a fost identificată imediat. „În ziua de astăzi, trebuie să fii sau pentru Mercier, sau pentru Dreyfus. Eu sunt’pentru Mercier”, a spus reporterilor adjutantul său parlamentar, generalul Riu. „Dacă Dreyfus

este achitat, Mercier trebuie să plece", scria redactorul regalist Cassagnac în *L'Autorite*, adăugând că, deoarece Mercier era membru al guvernului, „în cazul când Dreyfus nu este vinovat, atunci vinovat este guvernul". Cu timpul, repetarea acestei alternative n-a făcut altceva decât să înăsprească şi mai mult conflictul.

La proces, tot generalul Mercier a fost acela care a autorizat punerea la dispoziţia judecătorilor a dosarului secret şi a interzis consultarea lui de către apărare, act care a făcut ca verdictul să fie considerat ilegal. Recunoscând pe deplin caracterul hotărâtor al actelor sale, Mercier n-a vrut să schimbe în decursul următorilor doi ani nimic din cele ce afirmase şi, pe măsură ce dovezile că se făcuseră falsuri şi că condamnarea era nedreaptă se acumulau, susţinea din ce în ce mai arogant şi mai categoric că Dreyfus era vinovat. Dacă Dreyfus fusese condamnat pe baza unor dovezi false, redeschiderea procesului ar fi dovedit că Ministerul de Război, statul-major şi el însuşi erau de rea-credinţă, sau, pe scurt, aşa cum a spus un coleg de-al lui, dacă la rejudecare „căpitanul Dreyfus este achitat, atunci trădător este generalul Mercier". În decursul tuturor anchetelor şi al audierilor de martori care au urmat, al procesului lui Esterházy, al procesului lui Zola, al investigaţiilor făcute de Curtea de apel şi al procesului final de la Rennes, el a respins atacurile forţelor care cereau revizuirea, apărând citadela falsului verdict. Descărnat, arogant, cu faţa glacială, fără să-şi piardă nicio clipă stăpânirea de sine, chiar atunci când întregul edificiu pe care îl construise se clătina, Mercier amintea unui observator un personaj din Infernul lui Dante care privea în jurul lui cu dispreţ, „ca şi când şi-ar fi bătut joc de iad".

Toată puterea, cu excepţia adevărului, era de partea lui. Ori de câte ori susţinătorii lui Dreyfus prezentau probe noi cu credinţa că de data aceea trebuiau să constrângă guvernul să re judece procesul, ele erau anulate, ţinute ascunse, respinse sau confruntate cu noi falsuri făcute de armată şi sprijinite de guvern, de informatorii

bienpensants ai bisericii, precum şi de ţipetele şi trăsnetele a patru cincimi din presă. Presa a fost aceea care a creat afacerea Dreyfus şi a făcut imposibil orice armistiţiu.

Multicolore, violente, turbulente, instruite, inventive, injurioase, lipsite de scrupule şi adesea corupte, ziarele Parisului erau cele mai antrenante şi mai importante elemente ale vieţii publice. La un moment dat apăreau la Paris între 25 şi 35 de cotidiene. Reprezentau toate nuanţele de opinie imaginabile şi se numeau republicane, conservatoare, catolice, socialiste, naţionaliste, bonapartiste, legitimiste, independente, absolut independente, conservator-catolice, conservator-monarhiste, republiean-liberale, republican-socialiste, republican-independente, republicanprogresiste sau republican-radical-socialiste. Unele apăreau dimineaţa, altele seara, iar câteva aveau suplimente ilustrate. Având între patru până la şase pagini, cuprindeau, în afara obişnuitelor articole de politică internă sau externă, ştiri privind *le haut monde*, *le turf*", moda, teatrul şi opera, concertele şi arta, saloanele şi Academia. Cei mai admiraţi scriitori, printre care erau Anatole France, Jules Lemaître, Maurice Barrès şi Marcel Prévost, colaborau cu articole şi critici, iar romanele lor erau publicate în foileton la subsolul primei pagini. În problemele importante, editorii scriau articole de fond semnate, pline de invective vehemente. Pentru parizieni, presa era vinul, carnea şi pâinea de fiecare zi. Carierele majore şi mii de altele mai puţin importante se făceau în ziaristică. Toată lumea, de la academicieni până la anarhiştii lihniţi de foame, îşi procurau în ea un câştig suplimentar. Atunci când ieşeau din funcţie, politicienii proeminenţi se întorceau la jurnalism ca să-şi facă o platformă politică şi să-şi asigure un venit.

Ziarele puteau fi fondate peste noapte de către oricine avea energie, sprijin financiar şi un ansamblu de păreri pe care să le susţină. Talentul scriitoricesc nu reprezenta o cerinţă specială, fiindcă toţi cei ce făceau

parte din lumea politico-literară a Parisului puteau scrie şi scriau, într-adevăr, la moment, rapid şi prolific. Articolele de opinie.

— Oameni ale căror convingeri sunt conforme cu tradiţia.

** Cursele de cai.

de critică, de polemică se revărsau în valuri. *Le Temps*, olimpian şi plin de simţul răspunderii, era în fruntea tuturor celorlalte. Paginile sale, mai mari decât cele normale, erau citite de toată lumea care participa la viaţa publică, recenziile lui hotărau soarta unei piese, iar editorialele lui privind afacerile externe, scrise de André Tardieu, aveau o influenţă atât de mare, încât ministrul de externe german, von Bülow, a făcut odată remarca: „Există trei mari puteri în Europa: … şi dl. Tardieu”. Izolat în superioritatea lui, *Le Temps* era singurul ziar care se menţinea în afara bătăliei, deşi începuse să încline treptat spre revizuire. În schimb, Le *Figaro*, următorul ziar ca importanţă, s-a dovedit a fi vulnerabil. Editorul lui, Fernand de Rodays, începuse să creadă în Dreyfus după ce-l auzise strigându-şi nevinovăţia cu ocazia degradării lui militare. Trei ani mai târziu, el avea să publice prima probă contra lui Esterházy, precum şi primele articole ale lui Zola. Deşi era tată şi socru de ofiţeri, înfuriaţii lui colegi din presa naţionalistă îl acuzară în mod public de trăâare a armatei şi organizară o campanie de retragere a abonamentelor la *Figaro*. Conducerea ziarului cedă presiunilor, iar de Rodays fu dat afară. Chestiunii acesteia i s-a dat atâta importanţă, încât circula la Paris zvonul că de Rodays fusese plătit cu 400.000 de franci ca să-l sprijine pe Dreyfus, iar conducerea ziarului cu 500.000 de franci ca să scape de editor.

Şantajul presei naţionaliste – scria Zola, care suferise cumplit de pe urma lui – a chinuit Franţa ca „o boală ruşinoasă pe care nimeni n-are curajul s-o trateze”. Din presa de scandal făceau parte ziarele subvenţionate din fonduri particulare ca să susţină anumite interese, sau acelea ale unor editori care erau aproape sigur sau

fanatici, sau lipsiţi complet de principialitate. Unul din ei era Ernest Judeţ de la *Le Petit Journal*, care a condus campania prin care Clemenceau fusese mânjit cu noroiul Canalului Panamá şi care, atunci când Clemenceau a ajuns prim-ministru, în 1906, şi-a baricadat vila de la Neuilly ca şi când ar fi trebuit s-o apere contra unui asediu. Mistuit de o veşnică frică de francmasoni, Judeţ purta asupra lui un revolver încărcat şi un baston de trestie umplut cu plumb în greutate de peste cinci kilograme. Mai era apoi vechiul regalist Paul de Cassagnac, care a lansat în ziaristică moda injuriilor şi a insultelor şi care ataca din obicei pe oricine şi orice, fără să-i pese de concordanţa dintre vorbe şi fapte. Un altul era Arthur Meyer, un evreu convertit, fiul unui croitor şi nepotul unui rabin, un boulangist şi regalist înfocat, care era editorul lui *Le Gaulois*, specializat în evenimentele din lumea mare. Era ziarul citit de lumea „ducelui de Guermantes”. Adoptarea sinceră de către Meyer a părerilor şi prejudecăţilor acestei lumi implica un anumit curaj sau o piele deosebit de groasă, fiindcă el nu era un Charles Swann, care se confunda în mediu, ci avea un aspect exterior asemănător caricaturilor făcute de antisemiţi pe seama evreilor. Cu toate acestea, s-a căsătorit cu fiica lipsită de zestre a contelui de Turenne, era acceptat în cercul ducesei d’Uzes, a ajuns prietenul, consilierul şi confidentul ultimului pretendent la tron, contele de Paris, şi determina moda masculină prin tăietura jachetei şi nodul cravatei sale.

Contele Henri de Rochefort de la *L’Intransigeant* era tipul de ziarist a cărui capacitate de a face rău nu este împiedicată de vreo credinţă oarecare. Cu cât îi erau mai incerte convingerile, cu atât mai strălucitor şi mai caustic îi era scrisul. Un „anti” din temperament, descris de un prieten ca „un reacţionar fără să-şi dea seama”, un cinic cu spirit pătrunzător şi un „aristo” cu barbă albă şi ascuţită şi cu un râs exuberant, Rochefort întrunea în persoana lui toate tendinţele, indiferent cât de opuse ar fi fost ele, ale celei de-a III-a Republici. *Aventurile vieţii mele* umpleau cinci volume. Fusese în viaţa lui de toate, trecând de la

adversitatea faţă de Napoleon al III-lea la asocierea cu generalul Boulanger, iar articolul său zilnic făcea deliciul celei mai impresionabile şi mai susceptibile părţi a publicului.

Abordat de către primii susţinători ai lui Dreyfus sub pretextul că i-ar fi făcut plăcere să lanseze provocarea de a dovedi că un om condamnat, pe care toată lumea îl credea vinovat, era de fapt inocent, Rochefort s-a arătat sincer interesat. Totuşi, directorul lui, Ernest Vaughan, l-a sfătuit să nu se lanseze în această aventură, fiindcă opinia publică n-avea să fie de acord cu o campanie lipsită de respect faţă de armată, Rochefort socoti că

— Personaj dintr-un roman al lui Marcel Proust.

atitudinea contrară putea fi tot aşa de pasionantă, astfel că, atunci când Vaughan îşi schimbă părerile, cei doi se certară, cu consecinţa istorică că Vaughan pleacă pentru ca să-şi fondeze propriul său ziar, *U Aurore*, care urma să fie pentru susţinătorii lui Dreyfus organul de presă ce le lipsise până atunci. Rochefort s-a răzbunat publicând o ştire care a făcut cel mai mare rău lui Dreyfus. El îşi informa cititorii că exista o scrisoare trimisă de kaizer lui Dreyfus, pe care preşedintele republicii fusese forţat, sub ameninţarea războiului, să o înapoieze ambasadorului german, contele Munster, dar nu înainte de a fi fost fotografiată. *UIntransigeant* putea afirma cu o „certitudine absolută”, întemeiată pe autoritatea unei înalte personalităţi militare, că acesta era „documentul secret” pe baza căruia fusese condamnat Dreyfus.

Opinia publică era atât de buimăcită de aburii mistificării şi ai intrigilor pe care îi emana această afacere, încât povestea lui Rochefort a fost crezută de foarte multă lume. Sforţările pentru revizuirea procesului s-au lovit la tot pasul de această ştire falsă, care a dat şi mai multă tărie argumentului că revizuirea înseamnă război. Asupra opiniei publice n-au acţionat niciodată în afacerea Dreyfus cele întâmplate în realitate, ci ceea ce presa naţionalistă şi zvonurile şoptite de la om la om pretindeau că s-a întâmplat. Este adevărat că contele Munster făcuse o

intervenţie cu scopul de a dezminţi în mod oficial orice contact german cu Dreyfus, însă publicul credea că în realitate fusese vorba de un ultimatum. Generalii, a căror gândire era dominată, pe bună dreptate, de problema Germaniei, foloseau această părere drept scuză a neredeschiderii procesului şi pledau aşa de convingător în favoarea ei, încât reuşeau să se convingă şi pe ei înşişi. Generalul Mercier a afirmat, sub prestare de jurământ, că după întrevederea cu contele Munster a aşteptat până la miezul nopţii, împreună cu preşedintele republicii şi cu primul ministru, „ca să aflăm dacă rezultatul va fi război sau pace”. Generalul Boisdeffre, şeful Marelui Stat-Major, i-a replicat mânios prinţesei Mathilde Bonaparte, care susţinea nevinovăţia lui Dreyfus: „Cum puteţi să-mi spuneţi aşa ceva tocmai mie, care am văzut şi am ţinut în mână scrisorile lui Dreyfus către împăratul Germaniei?” La care, renumita gazdă i-a răspuns furioasă: „Dacă aţi văzut asemenea scrisori, ele nu puteau fi decât apocrife. Nu mă puteţi face să cred aşa ceva”. Şi, în timp ce Boisdeffre ieşea cu paşi mari şi turbat de mânie din încăpere, prinţesa a exclamat, scoţând un oftat de uşurare: „*Quel animal, ce general !*” *

Adevărul adevărat şi ceea ce oamenii îşi închipuiau că este adevărul erau două lucruri care se contopiseră în aşa fel, încât era imposibil să se mai facă o distincţie între ele. Mai multe dezminţiri prezentate de guvernul german care tăgăduia că ar fi avut vreo cunoştinţă despre acţiunile lui Dreyfus n-au fost luate în consideraţie pe motivul că Berlinul nu ştia numele spionilor cu care lucrau agenţii săi. Pe de altă parte, ziarele naţionaliste prezentau Germania ca atât de ofensată din cauză că Franţa îl condamnase pe Dreyfus, în ciuda dezminţirilor date de ea, încât era gata să declare război. De aceea, orice luare în considerare a revizuirii procesului era denunţată ca o supunere laşă în faţa presiunilor germane şi... ca o dovadă a puterii „sindicatului”.

„Sindicatul”, o creaţie a presei antisemite, reprezenta ideea despre rău a dreptei. Se presupunea a fi

o asociaţie secretă a evreilor, o conspiraţie diabolică şi sinistră ale cărei forţe erau mobilizate pentru anularea condamnării lui Dreyfus şi pentru aruncarea vinei de trădare asupra unui creştin. Orice desfăşurare nefavorabilă pentru naţionalişti a cazului era atribuită „sindicatului". Orice persoană proeminentă sau respectată care se declara în favoarea revizuirii procesului era în solda „sindicatului". Dovada falsurilor făcute de armată era şi ea un fals al „sindicatului". Naţionaliştii afirmau că „sindicatul" cheltuise, începând din 1895, zece milioane de franci ca să-i mituiască pe judecători şi pe experţii grafologi şi ca să corupă ziariştii şi miniştrii. Afirmau că fondurile lui, furnizate de marii bancheri evrei, erau depozitate în subsolul blindat al unei bănci internaţionale din Berlin. Se mai spunea că consilierul german al „sindicatului" era pastorul Gimther, capelanul personal al kaiserului. Scopul „sindicatului" era să zdruncine încrederea naţiunii în armată, să dezvăluie secretele militare şi – atunci când ţara va rămâne fără apărare – să-i deschidă porţile pentru ca inamicul să pătrundă înăuntru. Caricaturiştii îl reprezentau printr-o persoană grasă cu trăsături evreieşti.

* „Ce dobitoc e generalul ăsta!" cu inele la m-îini şi lanţ de ceas pe burtă, pe faţă cu o expresie de răutate triumfătoare şi stând cu un picior pe gâtul unei Marianne căzute la pământ. Pe măsură ce înverşunarea produsă de cazul Dreyfus. creştea, „sindicatul" se umfla în ochii naţionaliştilor ca să devină o ligă monstruoasă, care cuprindea nu numai evrei, ci şi francmasoni, socialişti, străini şi toate celelalte persoane rău intenţionate. Se spunea că storcea fonduri de la toţi inamicii Franţei, care îl foloseau pe Dreyfus ca un mijloc de discreditare a armatei şi de dezbinare a naţiunii. Umilinţa suferită la Fashoda din partea englezilor era considerată şi ea ca pusă la cale de „sindicat". „Sindicatul" era pretutindeni. El personifica ura şi frica dreptei: era inamicul.

Dezvoltarea neaşteptată şi primejdioasă a antisemitismului în Franţa făcea parte dintr-o răbufnire

socială mult mai amplă. Ca forţă socială şi politică, antisemitismul a rezultat spre sfârşitul secolului al XIX-lea din alte forţe de expansiune, care amorsau, la rândul lor, tensiuni între clase şi între naţiuni. Industrializarea, imperialismul, dezvoltarea oraşelor, decăderea regiunilor rurale, puterea banului şi forţa maşinilor, pumnul strâns al clasei muncitoare, steagul roşu al socialismului, scăpătarea aristocraţiei. – toate aceste forţe şi toţi aceşti factori clocoteau ca măruntaiele unui vulcan pe cale să erupă.

O ieşire clasică era antisemitismul. Ca şi ţapul ispăşitor care trebuie să ia asupra lui păcatele altora, tot aşa şi antisemitismul, care avea menirea să abată nemulţumirile de la clasa conducătoare, a apărut mai întâi în Germania, sub Bismarck, în anii ’70 şi apoi în Rusia în anii ’80. Pogromurile din 1881 şi legile prin care erau lipsiţi de drepturile cetăţeneşti ce au urmat i-au făcut pe evrei să recunoască dreptatea afirmaţiei lui Mazzini: „Fără o patrie, sunteţi bastarzii umanităţii”. Antisemitismul mai servea, de asemenea, ca mijloc de deviere a nemulţumirilor şi pentru clasele înstărite, iar forma violentă pe care a luat-o pe timpul acela reflecta profunda nelinişte a celor bogaţi, provocată de sentimentul iminentei dezagregări a vechii ordini. Valorile îmbătrânite începeau să cedeze. Atentatele anarhiste, agitaţia socialistă şi creşterea conştiinţei de clasă a muncitorimii ameninţau poziţiile câştigate şi proprietatea, iar nimic nu provoacă o ostilitate mai mare decât ameninţarea faţă de posesiune. În Occident, noua aversiune molipsea şi oameni culţi, cum erau secretarul lui Balfour, George Wyndham, precum şi prietenul intim al lui Theodore Roosevelt, diplomatul englez Cecil Spring-Rice.

Problema evreiască – explica ducele d’Orléans în timpul afacerii Dreyfus – era o problemă de război economic. Se apropia ziua în care toţi oamenii legaţi de pământ, şi deci de ţara lor, vor trebui să se apere contra averilor „anonime şi vagabonde” ale evreilor, care se ghiftuiseră de pe urma ruinei băncii L’Union Generale în

complicitate cu guvernul. L'Union Generale fusese o instituţie catolică fondată prin binecuvântarea papei Leon al XIII-lea cu obiectivul bine determinat de a atrage investiţiile credincioşilor. După sfaturile preoţilor, aristocraţia şi-a investit în ea capitalurile, iar modestele familii catolice economiile. Atunci când – datorită mijloacelor băneşti superioare şi manevrelor dibace ale rivalilor ei. care includeau şi membri ai familiei Rothschild – L'Union Generale s-a prăbuşit, în 1882, catolicii bogaţi, la fel ca şi cei săraci, şi-au pierdut banii depuşi. Vina a căzut asupra evreilor. „Problema" evreiască a început să fie discutată în ziarele clericale şi regaliste. Li se atribuiau intrigi secrete şi puteri răufăcătoare. Au fost puse din nou în discuţie toate argumentele dovedind că evreii erau nişte străini perpetui, care persistau în menţinerea propriei lor identităţi. Evreii nu erau francezi, ci nişte străini infiltraţi în colectivitatea franceză, care conspirau probabil contra Franţei şi în mod sigur contra bisericii. Erau promotorii mişcării anticlericale şi inamici ai credincioşilor catolici.

Antisemitismul francez, la fel ca şi celelalte forme violente de antisemitism apărute în alte părţi, avea nevoie ca să izbucnească de un instigator şi de o împrejurare. În cazul Franţei, instigatorul a fost Édouard Drumont, un om necunoscut mai înainte, care scrise în urma prăbuşirii băncii L'Union Generale o carte în două volume, *Franţa evreiască*, publicată în 1886 cu un mare succes de librărie. Era o lucrare polemică în care erau amestecate de-a valma familia Rothschild şi omorul ritual, şi nu un tratat filosofic ca *Inegalitatea raselor omeneşti* al lui Gobineau, care a fost primit cu cel mai mare interes peste Rin, unde germanii se apucaseră să elaboreze o teorie a rasei superioare. Tema centrală a lucrării lui Drumont era puterea răufăcătoare a finanţei evreieşti. Cartea s-a bucurat de un cerc larg de cititori şi a fost scoasă în mai multe ediţii, astfel că autorului ei, un om viguros, roşcovan şi corpolent, cu barbă neagră şi stufoasă, a început să-i meargă bine. În anul 1889 a întemeiat împreună cu marchizul de Mores Liga naţională antisemită, cu scopul

de a lupta contra „conspiraţiei clandestine şi necruţătoare” a finanţei evreieşti, care „primejduieşte permanent bunăstarea, onoarea şi securitatea Franţei”. La prima ei întrunire publică mai mare, ducele d’Uzes, ducele de Luynes, prinţul Poniatowski, contele de Breteuil şi alţi membri ai aristocraţiei s-au simţit încântaţi văzându-se alături de nişte muncitori de la măcelării şi abatoare, care, la rândul lor, erau bucuroşi că-şi puteau împărtăşi părerile politice cu nişte nobili.

După succesul cărţii şi al Ligii sale, pasul următor şi inevitabil pe care trebuia să-l facă Drumont era să scoată un ziar. A fondat *La Libre Parole*, în 1892, tocmai pe timpul când mânia acţionarilor traşi pe sfoară de pe urma împrumutului pentru construcţia Canalului Panamá se abătuse asupra celor doi promotori principali, Cornelius Herz şi baronul de Reinach, amândoi evrei. Ziarul lui Drumont deveni – datorită filipicelor sale pline de mânie spumegândă şi urmăririi înverşunate a fraudatorilor – o forţă. A întreprins în acelaşi timp o campanie de îndepărtare a ofiţerilor evrei din armată, cu rezultatul că doi dintre ei s-au bătut în duel cu Drumont şi cu marchizul de Mores. Marchizul a mers chiar până acolo încât să-şi ucidă adversarul. Acuzat de luptă incorectă, a fost achitat de justiţie.

Atunci când Dreyfus a fost condamnat, *La Libre Parole* a explicat publicului ce l-a făcut pe evreu să trădeze: răzbunarea pentru afronturile ce le primise şi dorinţa neamului său de a distruge Franţa. „A *mort*! *A mort les juifs*!” *, urla mulţimea adunată în afara gardului care împrejmuia câmpul de instrucţie pe care avea loc ceremonia de degradare militară a lui Dreyfus.

* „La moarte! La moarte cu evreii!”

Primul susţinător al revizuirii procesului Dreyfus a fost Bernard Lazare, un intelectual şi ziarist de stânga, care edita o mică revistă numită *Conversations politiques et liberaires* *, în timp ce-şi câştiga existenţa lucrând în redacţia lui *L’Echo de Paris*, un ziar catolic şi conservator. Anarhist în politică, simbolist în literatură şi evreu, Lazare

purta ochelari cu două focare în faţa unor ochi miopi a căror privire, spunea prietenul său Péguy, „era aprinsă de o flacără care dura de 50 de secole4. Având încă de la început bănuieli în legătură cu verdictul, Lazare aflase de la comandantul închisorii că Dreyfus nu înceta să-şi afirme nevinovăţia. Cu ajutorul lui Mathieu Dreyfus, careerş convins de nevinovăţia fratelui său, şi după îndelungate cercetări pentru aflarea de dovezi, cercetări împiedicate prin tăcere, camuflare sau prin refuzul de a fi primit, Lazare a reuşit să publice o broşură intitulată *o eroare judiciară*. *Adevărul asupra cazului Dreyfus*. Deşi a fost distribuită în 3.000 de exemplare unor miniştri, deputaţi, editori, ziarişti şi altor făuritori de opinie, broşura a fost ignorată. Nici vizitele făcute de Lazare şi Mathieu Dreyfus oamenilor cu influenţă nu s-au bucurat de un succes mai mare. „Ne plictisesc cu evreul lor”, spunea Clemenceau.

Însă undele de îndoială stârnite de Lazare se răspândiră în opinia publică, astfel că mişcarea susţinătorilor revizuirii se declanşă, câştigând în favoarea ei şi pe Lucien Herr, bibliotecarul Şcolii normale superioare, inima lumii academice pariziene. În această şcoală, cei mai zeloşi studenţi ai ţării erau pregătiţi de către cei mai învăţaţi dascăli pentru cariera de viitori profesori ai Franţei. Herr era un om care credea în socialism, un prieten şi educator al lumii studenţeşti. În timpul vacanţei de vară din 1897 obişnuia să se ducă în fiecare după-amiază ca să dezbată diferite probleme cu tânărul său prieten Léon Blum. Într-o zi i-a spus cu un ton categoric: „Ştii că Dreyfus este nevinovat?” Lui Blum i-au trebuit câteva clipe ca să repereze acest nume. Apoi îşi aduse aminte că era al ofiţerului condamnat pentru trădare. Era uimit, deoarece, ca şi majoritatea celorlalţi oameni, socotise ştirea că Dreyfus mărturisise drept o versiune oficială. Însă Herr avea o influenţă căreia nu i te puteai opune. „Ne îndruma conştiinţa şi gândurile – scria Blum. – îşi dădea seama cu atâta exacti

— Convorbiri politice şi literare.

tate de adevăr, încât ni-l putea comunica fără nicio

sforţare”.

Şi oameni din alte cercuri care fuseseră colaboratori ai lui Gambetta la întemeierea celei de-a III-a Republici şi. pentru care principiile pe care această nouă formă de guvernământ le susţinea erau sfinte începură să se agite şi să se simtă neliniştiţi. În special doi dintre ei porniră să activeze: senatorul Ranc, un fruntaş radical şi membru al primului guvern republican, precum şi mai tânărul Joseph Reinach, care fusese între 20 şi 30 de ani secretarul principal al lui Gambetta. În calitatea lui de nepot şi de ginere al venalului baron de Reinach, omul de tristă faimă al afacerii Panamá, Joseph Reinach avea motive să fie foarte sensibil la apelul partizanilor lui Dreyfus, deşi ceea ce îl îndemna nu era atât simpatia lui pentru evrei, cât interesul pentru justiţia franceză. Toţi aceştia şi-au găsit campionul în persoana senatorului Scheurer-Kestner, vicepreşedinte al Senatului, fondator al republicii şi fost editor al ziarului *La République Française* al lui Gambetta.

În calitatea lui de băştinaş al Alsaciei, care, după 1871, preferase să locuiască în Franţa, Scheurer-Kestner fusese numit senator pe viaţă şi era considerat ca întruchiparea provinciei pierdute. Gentilom impunător şi cu avere, de familie veche şi de o eleganţă sobră, el reprezenta aristocraţia republicii. Atunci când un reporter al lui *La Libre Parole* a venit să-i ia un interviu şi s-a aşezat într-un fotoliu, „nici însuşi ducele de Saint-Simon – aşa se spunea – nu s-ar fi arătat mai scandalizat” decât a fost Scheurer-Kestner când a văzut că un om venind de la un asemenea ziar îi intră în casă. Când a aflat că armata ascunsese dovezile care arătau că omul de pe Insula Dracului era nevinovat şi că Esterházy era adevăratul autor al documentului folosit ca să-l condamne pe Dreyfus, s-a simţit pătruns de oroare.

Dovezile fuseseră descoperite de către un ofiţer, colonelul Picquart, care fusese numit şef al biroului de contraspionaj la câteva luni după condamnarea lui Dreyfus. Când şi-a prezentat descoperirile şefului şi subşefului statului-major, adică generalilor Boisdeffre şi

Gonse, a întâmpinat un refuz categoric atât în privinţa punerii sub acuzare a lui Esterházy, cât şi a eliberării lui Dreyfus. Fiindcă Picquart insista, Gonse l-a întrebat de ce ţinea aşa de mult ca să-l readucă pe Dreyfus de pe Insula Dracului. „Dar, domnule general, este nevinovat”, a răspuns Picquart. I s-a răspuns că lucrul acesta era „lipsit de importanţă”, că procesul nu putea fi redeschis, că în chestiunea aceasta era amestecat şi generalul Mercier şi că dovezile împotriva lui Esterházy nu erau definitive. În fine, atunci când Picquart a făcut aluzie la faptul că lucrurile se puteau agrava dacă familia Dreyfus, despre care se ştia că face cercetări, ar descoperi adevărul, Gonse a replicat: „Dacă dumneata taci din gură, n-are să-l ştie nimeni”. Picquart se uită fix la el. „E un lucru oribil, domnule general. N-am să duc secretul acesta cu mine în mormânt”, spuse el, şi ieşi din cameră. Educat ca soldat, tot atât de loial şi de supus ca orice alt ofiţer, neavând pică pe nimeni, niciun interes personal şi nimic de câştigat de pe urma faptului că numele lui ar fi ajuns cunoscut de toată lumea, lucru care a fost stimulentul multora în afacerea Dreyfus, colonelul Picquart a acţionat şi atunci când a descoperit falsul şi după aceea, riscându-şi într-o anumită măsură cariera, numai dintr-un respect abstract faţă de justiţie. Ceea ce nu putea suporta era faptul că armata putea trece cu vederea în mod intenţionat pedepsirea unui om nevinovat. Fiindcă nu voia să înceteze cu stăruinţele, a fost transferat la un regiment de infanterie din Tunisia. Fiind supus disciplinei militare, nu putea face dezvăluiri publice, însă a reuşit să se întoarcă pentru scurtă vreme la Paris în timpul concediului, când a dezvăluit faptele unui prieten avocat, lăsându-i un raport sigilat care, în cazul când ar fi murit, trebuia să fie înmânat preşedintelui republicii. După aceea, atunci când revelaţiile lui au devenit cunoscute, Picquart a fost rechemat, arestat, judecat pentru conduită incorectă şi scos din armată, pentru ca mai târziu să fie arestat din nou şi întemniţat timp de un an.

Între timp, informaţiile lui Picquart fuseseră

comunicate de avocatul său lui Scheurer-Kestner, cu care era prieten intim, iar acesta luă imediat poziţie, susţinând faţă de colegii lui senatori nevinovăţia lui Dreyfus şi cerând revizuirea judiciară a procesului. Copleşi guvernul cu cereri, îl hărţui pe ministrul de război şi pe acela de justiţie şi avu întrevederi repetate cu primul ministru şi cu preşedintele Republicii. Aceştia recurseră la diferite subterfugii, îl amânară şi îi promiseră că aveau să facă „cercetări”. Alegerile generale urmau să aibă loc în mai 1898, adică doar peste opt luni. Rejudecarea procesului ar fi făcut ca presa de scandal să înceapă să urle, ar fi implicat o investigare publică în treburile armatei, care, odată pornită, ar fi putut conduce cine ştie unde şi ar fi avut efecte inoportune atât asupra Rusiei, cu care Franţa încheiase de curând un tratat de alianţă militară, cât şi asupra Germaniei. Aceste probleme de stat, externe şi interne, aveau pentru guvern o importanţă mai mare decât o problemă de justiţie privind un singur individ aflat pe o stâncă îndepărtată. În afară de aceasta, pentru oamenii care doresc să-şi menţină posturile, natura justiţiei nu este tot atât de limpede ca pentru cei din afară. Miniştrii se lăsară convinşi de statul-major că scrisoarea falsificată de maiorul Henry, a cărei autenticitate n-aveau niciun motiv s-o pună la îndoială, dovedea că Dreyfus trebuia să fie totuşi vinovat şi că implicarea lui Esterházy, care era probabil un complice sau reprezenta cine ştie ce altă complicaţie nefastă a cazului, nu justifica teribila agitaţie ce putea fi provocată de rejudecarea procesului.

Scheurer-Kestner nu reuşea deci să se facă ascultat pe această cale. În consecinţă, el publică în *Le Temps* o scrisoare prin care informa publicul că existau documente „ce demonstrează că vinovatul nu este căpitanul Dreyfus” şi cerea o cercetare în regulă, făcută de Ministerul de Război, „ca să se stabilească vina altcuiva”.

Le Figaro publică în acelaşi timp nişte scrisori (una în facsimil) din partea lui Esterházy către o concubină abandonată, scrise în timpul loviturii de stat a lui Boulanger, prin care îşi exprima în termeni uluitori

profundul lui dezgust pentru Franţa. „Dacă mi s-ar spune că am să mor mâine ca un căpitan de ulani, măcelărind cu sabia nişte francezi, aş muri pe deplin fericit”, scrisese el, adăugându-şi dorinţa de a vedea Parisul „luat cu asalt sub soarele roşu al bătăliei şi dat pe mâna a 100.000 de soldaţi beţi pentru a fi jefuit”. Această extraordinară manifestare de duşmănie şi de ură faţă de patria lui, scrisă cu caligrafia borderoului pe care se sprijinea acuzaţia adusă lui Dreyfus, li s-a părut susţinătorilor lui Dreyfus o adevărată minune cerească. Erau convinşi că bătălia fusese câştigată. Au trebuit să afle însă că – aşa cum a

— Documentul recuperat din coşul de hârtii al ataşatului militar german care a constituit dovada originară a trădării. Conţinea o listă a informaţiilor furnizate.

— *Nota aut*.

scris Reinach – „justiţia nu coboară din ceruri, ci trebuie cucerită”. Ziarele dreptei denunţară imediat scrisorile drept nişte falsuri fabricate de „sindicat”, iar Esterházy, un jucător de cărţi plin de datorii, speculant la bursă, un şnapan elegant şi spiritual căsătorit cu fiica unui marchiz, om cu chipul măsliniu şi cadaveric împodobit cu un nas coroiat şi cu o mustaţă ungurească neagră şi lungă, cu „mâini de brigand” şi – aşa după cum spunea un observator – cu înfăţişarea „unui ţigan elegant şi perfid sau a unui animal mare de pradă, iute şi stăpân pe sine”, era transformat acum de cătrfe presa naţionalistă într-un erou, iar nevinovăţia lui într-un articol de credinţă.

În măsura în care era glorificat Esterházy, era defăimat în schimb Scheurer-Kestner, iar publicul îndemnat să demonstreze contra lui în ziua în care urma să facă o declaraţie la Senat. Înalt, drept, palid, cu fruntea înaltă, cu barba albă şi cu înfăţişarea austeră a unui hughenot din secolul al XVI-lea, acesta s-a îndreptat spre tribună cu paşi măsuraţi, ca şi când s-ar fi urcat pe eşafod. Afară, în ceţoasa după-amiază de iarnă, gloata care umplea grădina Luxemburg urla împotriva unui om despre care nu ştia nimic. Şi-a citit apelul la raţiune cu o voce tărăgănată

şi puternică în faţa unor senatori duşmănoşi, care îi întrerupeau cuvântarea cu huiduieli şi râsete insultătoare. Cuvintele prin care amintea că era ultimul deputat al Alsaciei franceze şi care în orice alt moment i-ar fi impresionat pe senatori au fost întâmpinate cu o tăcere glacială, iar când a terminat, drumul lui de la tribună spre fotoliu a fost urmărit de priviri ostile. La o lună după aceea, atunci când s-au făcut alegerile anuale pentru biroul Senatului, Scheurer-Kestner n-a mai fost reales vicepreşedinte, funcţie pe care o deţinuse aproape de la fondarea republicii.

Lupta lui a atras însă formidabilul sprijin al lui Clemenceau, sfărâmătorul de guverne, *L'homme sinistre* *, cum îl numeau conservatorii, redutabil în dezbateri, în ziaristică, în conversaţie şi în duelurile cu pistolul sau cu sabia. S-a bătut în duel cu Paul Déroulède pe chestiunea Canalului Panamá şi cu Drumont pe chestiunea lui Dreyfus. Era medic ca pregătire, critic dramatic care îl promova pe Ibsen, un vechi şi intim prieten al pictorului Claude Monet, a cărui operă – scria el în 1895 – orienta simţul

— Omul sinistru.

vizual al omului „spre o viziune mai subtilă şi mai pătrunzătoare a lumii". L-a angajat pe Toulouse-Lautrec ca să-i ilustreze o carte şi pe Gabriel Faure ca să scrie muzica pentru una din piesele sale. „Singurii care sunt pe calea cea bună sunt artiştii – a scris el spre sfârşitul vieţii.

— Poate c-ar putea da lumii oarecare frumuseţe, dar n-au să-i poată da niciodată raţiune".

Scos din guvern şi din Parlament din cauza scandalului Panamá şi convins de către Scheurer-Kestner despre ceea ce era adevărat în afacerea Dreyfus, Clemenceau a văzut în ea perspectiva unei cauze mari, pe care şi-a însuşit-o, deşi nu numai fiindcă o considera drept un mijloc de a-şi satisface ambiţiile politice. Pentru el, faptul dominant al vieţii politice era ameninţarea germană. „Care dintre conducătorii noştri s-au asociat cu acest om? – întreba el, turbat de mânie, referindu-se la Esterházy,

omul ce-i visa pe ulani trecându-i prin sabie pe francezi.

— Cine îl protejează pe Esterházy lui i-au fost încredinţate vieţile soldaţilor francezi şi apărarea Franţei?" După pericolul german venea anticlericalismul. „Armata franceză este în mâna iezuiţilor… Aceasta este originea întregului caz Dreyfus". Diseca şi răscolea în fiecare zi în *UAurore* toate aspectele afacerii Dreyfus, scriind 102 articole în cele 109 zile care au urmat şi în total aproape 500 în următorii trei ani, care, adunate la un loc, au umplut cinci volume, în toate răsuna clopotul justiţiei. „Nu poate exista patriotism fără dreptate… De îndată ce este încălcat dreptul unui singur individ, este primejduit dreptul tuturor… Adevăraţii patrioţi suntem noi, care luptăm să se facă dreptate şi să eliberăm Franţa de sub robia infailibilităţii galoanelor aurite".

Printre susţinătorii lui Dreyfus existau însă şi oportunişti. Urbain Gohier, un fost monarhist care pretindea acum că este socialist, şfichiuia în *UAurore* armata. Conducătorii ei erau „generalii dezastrului", nişte „slugi împărăteşti" care nu ştiau să facă altceva decât „s-o şteargă şi să se predea" şi nu repurtau alte victorii decât acelea asupra francezilor: erau „cavaleria Sodomei" întovărăşită de un alai de femei întreţinute. „Jumătate din Franţa înjură cealaltă jumătate", scria îngrijorată din Berlin prinţesa Radziwiłł, franceză de origine, născută de Castellane. Căsătorită cu prinţul Anton Radziwiłł, membrul prusac al acestei familii internaţionale de origine poloneză, căruia „îi place să vorbească englezeşte, în timp ce fratele lui, un rus, vorbeşte franţuzeşte", se consacrase scopului de a-i apropia pe francezi şi germani. „Nu se poate şti cum are să se termine – urma scrisoarea ei –, dar nu poate continua aşa fără un adevărat pericol moral".

Însă pericolul nu era numai moral. Germania urmărea cu grijă conflictul intern care absorbea toată atenţia Franţei. Dezminţirile ei periodice că ar fi avut vreo relaţie cu Dreyfus nu erau făcute numai de dragul adevărului, ci şi cu scopul de a mări vrajba din Franţa. În fericita conştiinţă a nevinovăţiei lui, kaiserul nu ezita să-şi

informeze vizitatorii şi rudele regale că Franţa condamnase un om nevinovat. Cuvintele lui se răspândeau prin internaţionala dinastică a curţilor regale. În august 1897, la St. Petersburg, într-o vreme când procesul lui Dreyfus nu devenise încă afacerea Dreyfus, contele Witte, cel mai important dintre miniştrii ruşi, i-a spus unui membru al misiunii franceze aflate în vizită acolo: „Pot vedea un singur lucru capabil să provoace o mare tulburare în ţara dv. Este chestiunea aceea a unui căpitan condamnat acum trei ani, dar care este nevinovat”.

Presupunerea aceasta, luată cu atâta uşurinţă drept adevărată la St. Petersburg, a fost respinsă cu vehemenţă în luna decembrie în Camera Deputaţilor din Paris de către un om sincer. Pentru contele Albert de Mun, vinovăţia lui Dreyfus era impregnată de o altă semnificaţie şi schimbată – printr-o metamorfoză asemănătoare aceleia a pâinii şi vinului la cina cea de taină – într-o altă esenţă: credinţa în vinovăţia trădătorului era tot una cu credinţa în Dumnezeu.

Contopirea acestor idei se datora stării de război prelungite dintre biserică şi republică. De la revoluţie încoace, biserica căutase să opună rezistenţă intenţiei republicii de a „organiza umanitatea fără Dumnezeu şi fără rege”, după cum spusese Jules Ferry. Ordinele religioase, rezistând cu înverşunare sforţărilor republicii de a le înlătura de la controlul învăţământului, considerau că singura lor speranţă de supravieţuire era restaurarea monarhiei catolice. Această speranţă făcuse ca biserica din Franţa să ia atitudine în afacerea Dreyfus. Atât în starea ei de spirit, cât şi în propaganda republicană, care lega întotdeauna „sabia cu cădelniţa”, biserica era aliata armatei. La rândul ei, republica vedea în iezuiţi statul-major combativ şi agresiv al clericalismului, care trăgea sforile ce puneau în mişcare conspiraţia Dreyfus. Conducătorul iezuiţilor era părintele du Lac, confesor atât al generalului Boisdeffre, cât şi al contelui de Mun, care erau consideraţi drept purtătorii lui de cuvânt.

Papa Leon al XIII-lea, spectatorul realist din afară,

socotea posibil ca republica să dureze. După eşuarea loviturii de stat a lui Boulanger nu mai putea crede că restaurarea monarhiei reprezenta o eventualitate serioasă. În afară de aceasta, papa avea nevoie de sprijinul Franţei în lupta lui cu statul italian. De aceea, prin Enciclica din 1892 le-a recomandat catolicilor francezi să se-mpace cu republica, să o sprijine, să se infiltreze, pentru ca până la sfârşit să pună mâna pe ea printr-o politică numită de *raliere*. Catolicii progresişti au aderat la această politică, iar ceilalţi nu. Stânga n-avea însă încredere în această politică. „Acceptaţi republica? – a spus Leon Bourgeois, liderul radicalilor, adresându-se unei adunări de „raliaţi”.

— Foarte bine. Acceptaţi deci şi revoluţia?” De Mun era unul dintre aceia care n-o acceptaseră niciodată.

Atunci când a ajuns, în toiul afacerii Dreyfus, la punctul culminant al carierei unui francez, adică la alegerea ca membru al Academiei, de Mun şi-a luat ca temă a discursului de primire contrarevoluţia. Era convins că vechile idealuri şi idei erau pe cale să „reapară în vremea noastră” pentru a reînvia „conceptele sociale ale secolului al XIII-lea”.

Ca ofiţer de cavalerie proaspăt ieşit de la Saint-Cyr, de Mun a luat pentru prima dată cunoştinţă de felul de viaţă şi de problemele săracilor prin opera caritabilă a societăţii Saint Vincent de Paul din oraşul său de garnizoană şi şi-a făgăduit să lupte pentru împăcarea celor două clase. Vina răzvrătirii cădea, după părerea lui, asupra „indolenţei clasei burgheze şi a urii înverşunate a clasei muncitoare faţă de societate”. Răspunzători erau – aşa îi spusese unul din fraţii societăţii Saint Vincent – „cei bogaţi, mari şi fericiţi în viaţă, care trec prin faţa oamenilor săraci fără să-i vadă”. Pentru ca să-i vadă şi să-i descopere, de Mun participase la acţiunile de ajutorare a sărăcimii. „Nu-i de ajuns să vezi răul şi să-i cunoşti cauza – spunea el.

— Trebuie să ne considerăm răspunzători şi să recunoaştem că societatea nu şi-a făcut datoria faţă de clasa muncitoare”. Se hotărâse să intre în politică, însă

candidatura lui la un loc de deputat, precum şi activităţile lui fuseseră luate în nume de rău de către armată. Obligat să aleagă, îşi dădu demisia din armată.

Cu toate acestea, chiar atunci când a ajuns deputat, a continuat să iubească armata, care a fost tema celor mai patetice discursuri ale lui. Ele l-au făcut să fie cunoscut sub numele de *le cuirassier mystique*.

Deşi conservatorii inveteraţi îl acuzau că este socialist, că încurajează ideile subversive şi că tulbură ordinea stabilită, totuşi, devotamentul său esenţial se îndrepta spre clasa lui. Fusese unul din sprijinitorii lui Boulanger şi, până în 1892, un regalist cu o poziţie suficient de înaltă pentru ca să-l aibă pe contele de Chambord ** drept naş al unuia dintre copiii săi. Totuşi, atunci când papa Leon al XIII-lea a recomandat *ralierea*, de Mun a renunţat la politica regalistă – deşi nu şi la simpatiile regaliste – pentru ca să devină liderul partizanilor politicii papale, şi asta în ciuda faptului că majoritatea regaliştilor francezi se arătau dezorientaţi şi refractari. De Mun respingea socialismul, pe care îl considera „negarea puterii lui Dumnezeu… Socialismul susţine independenţa omului, iar noi o negăm… Socialismul înseamnă revoluţia logică, în timp ce noi suntem contrarevoluţia. N-avem nimic comun cu ei şi între noi şi ei nu există loc pentru liberalism”.

Cuvintele sale defineau prăpastia existentă, iar situarea lui pe una din părţile ei era inevitabilă. Ea l-a făcut să îmbrăţişeze în afacerea Dreyfus cauza briganzilor şi să lupte în condiţiile fixate de Drumont. De Mun a fost acela care a introdus „sindicatul” în prima dezbatere de la Camera Deputaţilor asupra acestei afaceri. „Ce-i puterea aceasta misterioasă şi ocultă – întreba el privind direct spre Reinach – în stare să învrăjbească întreaga ţară aşa cum a făcut în decursul ultimelor două săptămâni şi să arunce îndoiala şi bănuiala asupra conducătorilor armatei, care s-ar putea să fie obligaţi într-o bună zi să conducă ţara contra inamicului. Aceasta nu-i o chestiune de politică.

— Cuirasierul mistic.

** Ultimul pretendent la tron din familia Bourbon şi nepotul lui Carol al X-lea, care îşi luase titlul de Henric al V-lea. A murit în 1883. – *Nota aut*.

În locul unde ne aflăm, nu suntem nici prietenii, nici adversarii guvernului. Suntem doar nişte francezi dornici să-şi apere cea mai preţioasă avere… onoarea armatei!”

De Mun ceru guvernului să facă o declaraţie lipsită de orice echivoc prin care să confirme vinovăţia lui Dreyfus. Ministrul de război, generalul Billot, se supuse şi declară: „Solemn şi sincer, ca soldat şi conducător al armatei, îl consider pe Dreyfus vinovat”. Fu urmat de primul ministru, care apelă la toţi bunii francezi ca, în interesul ţării şi al armatei, să sprijine guvernul, care „se lupta cu asemenea dificultăţi şi era hărţuit de pasiuni atât de înverşunate”. Pasiunile se manifestară imediat printr-un duel între Reinach şi Alexandre Millerand, un socialist care, în dorinţa de a da guvernului un sprijin fără precedent din partea vreunui alt membru al partidului său, denunţase acuzaţiile sprijinitorilor lui Dreyfus contra armatei drept „perfidie”.

Pe lângă de Mun, se mai aflau în Camera Deputaţilor şi alţi membri ai nobilimii, însă toţi erau regalişti în opoziţie, Niciunul nu lua parte la treburile concrete ale guvernării sub republică. Printre ei era ducele de la Rochefoucauld, care reprezenta nobilimea mai veche de dinaintea imperiului, ale cărui venituri proveneau de pe urma şampaniei Pommeroy şi a maşinilor de cusut marca Singer şi care, în calitatea lui de preşedinte al Jockey Clubului, era recunoscut drept conducător al aşa-numitului *gratin**, sau al „cremei” societăţii franceze. Mai erau printre ei marchizul de Breteuil, care reprezenta un district din Hautes-Pyrenees, precum şi prietenul lui contele de Greffulhe, a cărui barbă galbenă şi înfăţişare mânioasă şi maiestuoasă îl făceau să semene cu un rege dintr-un pachet de cărţi de joc. Stăpân al uneia din cele mai mari averi din Franţa şi al unei soţii care era cea mai frumoasă femeie din înalta societate, contele de Greffulhe

a servit, împreună cu aceasta din urmă, drept model lui Marcel Proust pentru ducele şi ducesa de Guermantes. Un alt deputat regalist era contele Boni de Castellane, un dandi şi arbitru în materie de bun gust al cercului său. Înalt şi suplu, cu pielea rozã.

— Elită.

ochi albaştri şi cu o mustaţă mică, îngrijită şi blondă, contele de Castellane se căsătorise cu austera moştenitoare americană Anna Gould, iar cu ajutorul zestrei ei clădise un castel de marmură împodobit cu preţioase obiecte antice, pentru ca să demonstreze ce perfecţiune putea atinge bunul gust dacă era susţinut cu bani. La reuniunea care urma să sărbătorească inaugurarea castelului, pe curba scării a fost postat un vaiet îmbrăcat într-o manta stacojie, iar când marele duce Vladimir a întrebat: „Cine este cardinalul acela de sus?”, amfitrionul i-a răspuns: „L-am pus să stea acolo ca să facă un contrast agreabil de culoare cu marmura”. Ideea pe care contele Boni şi-o făcea despre cazul Dreyfus era aceea că evreii, „în dorinţa lor smintită de a salva un coreligionar”, se amestecau cu aroganţă în acţiunea juridică, folosindu-l în acelaşi timp, sau rând pe rând, pe Dreyfus „drept pretext al campaniei, iniţiată fără îndoială de la Berlin, contra armatei”. „Şi într-un caz şi în celălalt, nu pot să-i sufăr”, spunea el. Aceasta era, în general, părerea celor din *graâin*, care, după cuvintele unui eminent transfug din rând urile lor, marchizul de Galliffet, „continuau să nu înţeleagă nimic”.

Unii dintre ei se distingeau prin talente literare sau de altă natură. Contele Robert de Montesquiou, un estet prodigios, risipea averi pe mătăsurile de culoarea lavandei şi a aurului cu care se îmbrăca, scria poeme perfect simboliste şi se străduia să întruchipeze decadenţa pe care Proust şi Huysmans o atribuiseră celor două personaje create de ei, baronul de Charlus şi des Esseintes. Montesquiou era ceea ce i-ar fi plăcut lui Oscar Wilde să fie dacă ar fi avut mai mulţi bani, mai puţin talent şi niciun pic de umor. Prinţul de Sagan, un alt pederast notoriu,

care purta permanent o floare proaspătă la butonieră şi poseda o mustaţă perfect ceruită, concura cu nepotul său, contele Boni, pentru poziţia de mare preot al eleganţei şi s-a bătut în duel cu Abel Hermant fiindcă se considerase calomniat prin romanele satirice ale acestuia, în care era descrisă viaţa celor bogaţi şi libertini. Contesa Anne de Noailles scria poezie şi aluneca prin fermecătoarea sa locuinţă în veşminte lungi, albe şi plutitoare, ca „năluca unui lucru prea frumos ca să fie adevărat”. La reuniuni, totul trebuia să se concentreze asupra persoanei sale. Nu-şi bătea prea mult capul cu oaspeţii, ci „doar le zâmbea când soseau şi ofta uşor atunci când îi vedea plecând”. Vicontele de Vogüé, romancier şi academician, a influenţat calea literaturii franceze prin studiile făcute asupra lui Turgheniev, Tolstoi şi Dostoievski, care au atras atenţia francezilor asupra marilor scriitori ruşi.

Aceştia erau membrii mai remarcabili ai aristocraţiei franceze. Majoritatea celorlalţi, aproape o mie de indivizi care compuneau *le gratin*, se distingeau în special – aşa cum spunea unul din ei – prin „certitudinea unei superiorităţi existente, în ciuda aparenţelor contrare”. Contele Aimery de la Rochefoucauld era celebru pentru „rigiditatea aproape fosilă a prejudecăţilor sale aristocratice”. Profund nemulţumit de protocolul necorespunzător dintr-o anumită familie, i-a spus unui prieten de acelaşi nivel cu el: „Hai să mergem împreună acasă şi să discutăm despre ranguri sociale”. În legătură cu ducele de Luynes a făcut observaţia că familia acestuia „era compusă în anul 1.000 din nişte oameni de nimic”. De aceeaşi specie era şi ducele ci Uzes –, al cărui strămoş a răspuns atunci când regele şi-a exprimat surpriza că nimeni din familia lui nu fusese mareşal al Franţei; „Sire, strămoşii mei au fost ucişi întotdeauna de tineri în bătălii”.

Cei din *le gratin* nu erau ospitalieri. Unele familii, oricât ar fi fost de bogate, „nu ofereau nici măcar un pahar de limonadă prietenilor”. Bărbaţii se considerau singurii din sexul lor care ştiau cum să se-mbrace şi să facă curte, îşi transmiteau unul altuia ofertele primite din partea

curtezanelor celebre, imitau comportarea celor care le erau superiori ca rang social şi erau anglofili înfocaţi în maniere şi obiceiuri. Membrii familiilor Greffulhe şi Breteuil erau prieteni intimi cu prinţul de Wales, *betting-vil* intrase în obiceiurile curselor de la Longchamps, derbi/ul ** avea loc la Chantilly, cursele de *steeple-chase** * * la Auteuil, la Jockey Club membrii nedoriţi erau *blackball*-aţi * * **, iar Charles Haas, originalul lui Swann, a pus să i se tipărească „Mr”. Înaintea numelui său de pe cărţile de vizită.

— Pariuri.

** Curse pentru caii de trei ani.

Curse de obstacole.

* * ** Respinşi prin vot.

La castelul ducelui de Luynes din Dampierre, un vizitator englez a găsit o spoială de modernism, reprezentată de automobile, de sala de biliard, de îmbrăcămintea londoneză a bărbaţilor şi de sporovăiala femeilor, „însă sub smalţul acesta subţire nu se află decât apatia Mării Moarte. Toate cărţile sunt puse în siguranţă, sub cheie şi lacăt, în biblioteca din afara castelului. În toată casa nu găseşti nicio carte, niciun ziar, nicio coală de hârtie de scris, ci doar un singur condei”. Cele două surori, ducesa de Luynes şi ducesa de Brissac, precum şi prietena lor, contesa de Vogue, toate pe cale de a deveni marne, erau nişte „fiinţe splendide”, cu care era uşor să te-nţelegi, dacă vorbeai cu ele numai despre sport. Amfitrionul era mare şambelan al pretendentului de pe atunci la tronul francez. Cei de felul lor „sunt nişte copii înapoiaţi, care urăsc evreii, americanii, prezentul, ultimele două secole, guvernul, viitorul şi artele frumoase”.

Conform legilor republicii, toţi pretendenţii la tronul Franţei erau obligaţi să trăiască în afara ţării. Speranţele bonapartiste erau plasate în prinţul Victor-Napoleon, nepotul lui Jérôme Bonaparte, în timp ce fidelitatea legitimiştilor era închinată nepotului lui Ludovic-Filip, contele de Paris, despre care Thiers spunea că „de la distanţă seamănă a prusac, iar de aproape a imbecil”. La

moartea lui, în 1894, contele de Paris a fost urmat în pretenţiile la domnie de către fiul său, ducele d'Orléans, un tânăr descreierat, care a apărut plin de elan în Franţa, cu intenţia declarată de a „mânca din aceeaşi gamelă cu soldatul francez", adică de a-şi face serviciul militar. Fiindcă era la fel de celebru datorită episodului romantic intervenit între el şi primadona Nellie Melba, a rămas cunoscut după aceea sub numele ireverenţios de *Gamelba*, născocit de Rochefort. Înainte de afacerea Dreyfus, cauza junelui pretendent părea că trage să moară. După declanşarea ei însă, regaliştii găsiră în evenimentele care au urmat un nou punct de raliere, o nouă speranţă şi un nou motiv de agitaţie, iar în antisemiţi – noi asociaţi şi o nouă energie. Antisemitismul ajunse la modă, însă cu anumite efecte nedorite asupra înaltei societăţi, fiindcă parveniţii aveau acum posibilitatea să-şi croiască drum spre ea, datorită căldurii mai mari cu care îmbrăţişau noua cauză. „Toată chestiunea aceasta cu Dreyfus distruge înalta societate", se plângea baronul de

Charlus, iar ducesa de Guermantes găsea „cu totul intolerabil" ca oamenii pe care se chinuise o viaţă întreagă să-i ţină la distanţă să fie acceptaţi numai din cauză că-i boicotau pe negustorii evrei şi puseseră să se scrie „Jos cu evreii" pe umbrelele lor.

Lipsit de însemnătate atât în materie de guvernare, cât şi în cultură, *le gratin* prezenta importanţă numai fiindcă oferea reacţiunii un fundal, un mobil, un stimulent şi suportul financiar necesar. Singurul conducător de seamă care s-a ridicat din clasa aristocraţilor în timpul afacerii Dreyfus a fost de Mun. El a fost acela care a constrâns guvernul să-l dea în judecată pe Zola pentru calomnierea armatei prin scrisoarea deschisă cunoscută sub numele de *J'Accuse*! prilejuind astfel procesul ce a făcut din acest caz o problemă naţională care nu a mai putut fi înăbuşită. Dacă guvernul ar fi putut proceda după voia lui, n-ar fi luat nicio măsură, fiindcă avea tot interesul ca discuţiile, depoziţiile şi în special interogatoriile în contradictoriu să fie evitate. Condusă însă de către de

Mun, dreapta a cerut în mânia ei răzbunare, iar autoritatea contelui a acţionat ca o vrajă asupra deputaţilor. Cum la Cameră nu era de faţă niciun reprezentant al Ministerului de Război ca să răspundă la atacul lui Zola, de Mun a cerut ca şedinţa să fie suspendată până când va putea fi chemat ministrul de război în persoană, astfel ca apărarea onoarei armatei să aibă prioritate faţă de orice altă chestiune. Un deputat a propus ca problema să fie lăsată în suspensie şi să se continue dezbaterile. „Armata nu poate aştepta”, a declarat cu semeţie de Mun. Supuşi, deputaţii au ieşit unul câte unul din sală, pentru ca după ce a sosit ministrul şi antrenaţi de discursul înflăcărat ţinut de către de Mun, să voteze intentarea procesului contra lui Zola.

„Un colos pe un piedestal obscen, dar totuşi un colos”, aşa-l numise Flaubert pe Zola. Deşi era probabil cel mai citit şi mai bine plătit autor francez al timpului, totuşi, realismul brutal al romanelor sale provoca dezgustul şi indignarea multora. Zola a răscolit viaţa elementelor abjecte, dezgustătoare şi corupte din toate clasele sociale, începând de la cele din mahalale până la cele din Senat. Ţăranii, prostituatele, minerii, burghezii, oamenii de afaceri, beţivii, doctorii, ofiţerii, clericii şi politicienii erau prezentaţi aşa cum erau în realitate prin detalii gigantice Ceea ce era şi mai grav, secolul al XIX-lea, presupus ca fiind atât de binefăcător pentru omenire, era demascat prin tabloul, zugrăvit de el, al înspăimântătoarei pauperizări a maselor provocate de industrializare. Porţile-Academiei Franceze nu s-au deschis niciodată în faţa lui. Expunerea din *La Débâcle* a războiului din 1870 i-a înfuriat pe militari, iar după publicarea romanului *Germinal*, Zola a fost clasat drept apărător al clasei muncitoare şi duşman al ordinii stabilite. Era un agnostic care credea în ştiinţă ca fiind singurul instrument al progresului social. Cu toate acestea, încă de pe vremea lui începuse să se contureze o reacţie literară împotriva realismului şi să se vorbească despre „falimentul ştiinţei”.

Cu un an înainte de arestarea lui Dreyfus, faima lui Zola atinsese culmea odată cu publicarea romanului final

al imensei sale panorame în 20 de volume a vieţii franceze. La recepţia oferită de editorul său pentru sărbătorirea acestui eveniment şi care a avut loc pe Grand Lac din Bois de Boulogne au participat scriitori, oameni de stat, ambasadori, actriţe şi femei frumoase, precum şi celebrităţi de toate felurile, începând cu Poincaré şi terminând cu Yvette Guilbert. Încotro urma să se-ndrepte acum Zola? Cazul Dreyfus deschidea o nouă cale spre grandoare, însă numai pentru un om capabil s-o parcurgă. Provocarea statului cerea curaj, redactarea lui *J'Accuse*! pregătirea şi geniul unui mare scriitor, iar imboldul spre acţiune simpatia pentru cei în suferinţă. Zola ştia ce-nseamnă lipsa. Trăise în tinereţea lui doi ani în care nu putuse găsi de lucru, în mansarda unui birt mizerabil, unde era adesea atât de hămesit de foame, încât întindea pe acoperiş laţuri ca să prindă vrăbii, pe care le frigea, înfipte la capătul unei vergele de perdea, la o luminare.

În primul lui articol în legătură cu cazul Dreyfus, după ce expunea în rezumat dovezile contra lui Esterházy – caligrafia, *le petit bleu* *, scrisorile în care era vorba despre ulani –, Zola afirma: „Adevărul este în marş şi nimic n-are să-l oprească". Atunci când s-a aflat, după o lună, că armata a ordonat ca Esterházy să fie trimis în faţa Curţii marţiale, susţinătorii lui Dreyfus, crezând că faptul acesta reprezenta o cale-ocolită de a se ajunge la revizuire, nu-şi mai încăpeau în piele de bucurie, deşi în realitate nu era vorba decât de un mijloc de a se trata problema lui

— Depeşă (pe formular albastru).

255

Esterházy printr-un proces al cărui verdict putea să fie dictat de armată. Într-adevăr, acesta a fost achitat şi aclamat de către mulţime ca „martir al evreilor". Verdictul „a căzut asupra noastră ca o lovitură de măciucă", a scris Blum. Era ca şi când Dreyfus ar fi fost condamnat a doua oară. Marşul adevărului fusese, până la urmă, oprit.

Singurul mijloc de a obliga armata să aducă la cunoştinţa publică problemele dosarului era să se provoace un proces civil. Acesta a fost scopul lui Zola

atunci când a adresat preşedintelui Franţei scrisoarea deschisă. A conceput-o în ziua achitării lui Esterházy, cu intenţia deliberată de a forţa guvernul să-l dea în judecată. N-a spus nimănui nimic, cu excepţia soţiei sale, şi nu a şovăit nicio clipă. Închizându-se în camera lui de lucru, a muncit fără nicio clipă de răgaz timp de 24 de ore în şir, punându-se la curent cu toate complicaţiile şi tainele acestei afaceri, care devenise între timp una din cele mai încâlcite enigme ale istoriei, şi îşi aşternu pe hârtie, în patru mii de cuvinte, acuzaţiile. În seara zilei de 12 ianuarie şi-a dus la ziarul *L'Aurore* articolul, care a apărut în dimineaţa următoare sub titlul J'ACCUSE! sugerat de Ernest Vaughan, iar după altă versiune de către Clemenceau. Ziarul s-a vândut în 300.000 de exemplare, multe din ele fiind cumpărate de către naţionalişti, care le ardeau pe străzi.

În alineate speciale, care începeau fiecare cu „Acuz!", Zola menţiona direct numele a doi miniştri de război, generalii Mercier şi Billot, acuzându-l pe primul că „este complice în una din cele mai mari nelegiuiri ale secolului", iar pe al doilea „că posedă dovezi categorice ale nevinovăţiei lui Dreyfus şi că le ţine ascunse". îi mai acuza şi pe şefii Marelui Stat-Major, generalii Boisdeffre şi Gonse, că erau complici la aceeaşi crimă, iar pe colonelul du Paty de Clam (Zola nu ştia încă nimic despre maiorul Henry) că era „autorul diabolic" al acestei crime. Acuza Ministerul de Război că dirija o „campanie mârşavă" în presă pentru a induce în eroare publicul şi a-şi ascunde propriile lui acte criminale. Acuza prima Curte marţială că dăduse un verdict ilegal, iar Curtea marţială care îl judecase pe Esterházy că confirmase „din ordin" verdictul ilegal şi săvârşise crima judiciară de a fi achitat cu bună ştiinţă un om vinovat. Acuzaţiile erau făcute în deplină cunoştinţă a dispoziţiilor legale privind calomnia, „pentru a grăbi explozia adevărului şi a dreptăţii. N-au decât să mă dea în judecată. Cer ca ancheta să se facă la lumina zilei. Aştept".

Publicul se înspăimântă. Acuzaţiile acestea aruncate

conducătorilor militari ai naţiunii echivalau cu un act de revoltă. Mulţi dintre cei ce sprijineau revizuirea procesului avură impresia că Zola mersese prea departe. Aţâţase şi mai mult, până la un punct aproape insuportabil, o situaţie deja înfierbântată, înspăimântând şi mâniind clasa mijlocie, făcând-o să sprijine şi mai mult armata şi să-şi mărească aversiunea faţă de susţinătorii lui Dreyfus. Ca urmare a moţiunii depuse de către de Mun la Cameră a doua zi, guvernul a anunţat că Zola va fi dat în judecată. Prin presă şi prin broşurile cu cântefce vândute pe stradă au început să se reverse asupra lui ura, mârşăvia şi insultele. Era ridiculizat cu înverşunare. „Porcul pornografic" era o înjurătură care suna politicos printre celelalte cu care era gratificat. I se trimiteau prin poştă pachete cu excremente. A fost ars în efigie. Se lipeau afişe cu textul: „Răspunsul dat de toţi bunii francezi lui Émile Zola este: *Merde* /" Duşmanii lui îl acuzară că este un „străin", fiindcă tatăl său era italian, ceea ce a provocat una din cele mai mari emoţii ale acestei afaceri. În realitate, Zola se născuse la Paris dintr-o mamă franceză şi fusese crescut în casa părinţilor săi din Aix-en-Provence.

Cererea de dare în judecată, înregistrată sub semnătura generalului Billot ca ministru de război, trecea sub tăcere toate acuzaţiile aduse de Zola în legătură cu Dreyfus afară de aceea că Curtea marţială care îl judecase pe Esterházy îl achitase „din ordin". Prin acest expedient, preşedintele tribunalului putea exclude toate mărturiile care nu se refereau în mod precis la acest cap de acuzare. Într-un discurs fulminant ţinut la Cameră, Jaurès a protestat cu vehemenţă contra acestui procedeu al guvernului, spunând: „Daţi republica pe mâna generalilor iezuiţi!", ceea ce l-a făcut pe un deputat naţionalist, contele de Bernis, să-l lovească pe vorbitor, fapt care a provocat un asemenea scandal, încât a fost nevoie de intervenţia gărzii militare ca să restabilească ordinea.

J'Accuse! a făcut ca afacerea Dreyfus să atragă atenţia întregii lumi, dându-i proporţiile unei drame eroice. Atât faptul că armata franceză putea fi acuzată de

asemenea crime, cât şi acela că autorul francez cel mai bine cunoscut în străinătate era atacat în nişte termeni nemaipomeniţi erau la fel de uluitoare. Lumea privea Franţa cu „stupoare şi profundă întristare”, scria din Norvegia Björnstjerne Björnsson. Când a început procesul lui Zola, partizanii lui Dreyfus erau conştienţi de existenţa acestor spectatori. „Scena este Franţa; teatrul este lumea”, spuneau ei. Procesul lui Zola a transformat afacerea Dreyfus din una naţională în una mondială.

Cehov, scriitorul care pe vremea aceea a atins în operele lui cu adevărat universalul, a fost profund impresionat de intervenţia lui Zola. Aflat pe atunci la Nisa, a urmărit procesul cu o emoţie din ce în ce mai puternică, citend cuvânt cu cuvânt toate mărturiile şi scriind acasă: „Nu discutăm aici decât despre Zola şi Dreyfus”. Socotea tiradele contra evreilor şi a lui Dreyfus apărute în *Novaia Vremea* din St. Petersburg, importantul ziar care îi publicase cea mai mare parte din propriile lui povestiri, drept „pur şi simplu respingătoare”, astfel că s-a certat cu editorul, un vechi şi intim prieten de-al lui.

Afară de cazul când era influenţată de sentimente favorabile sau defavorabile evreilor, opinia publică din străinătate privea cazul Dreyfus mai ales din punctul de vedere al justiţiei, astfel că nu putea înţelege refuzul încăpăţânat al guvernului francez de a permite revizuirea. Din această cauză, ostilitatea străinătăţii deveni şi ea un factor al refuzului. „Ziarele franceze se-ntreabă de ce ţările străine se interesează atât de mult de afacerea Dreyfus – scria prinţesa Radziwiłł –, ca şi când o problemă de justiţie n-ar interesa întreaga lume”. Era într-adevăr o problemă de justiţie, însă în Franţa afacerea Dreyfus nu era numai atâta. Nu era o luptă a dreptei contra stângii, fiindcă oamenii de felul lui Scheurer-Kestner şi Reinach, Clemenceau şi Anatole France nu erau partizanii stângii. Este adevărat că lupta se ducea pe chestiuni de justiţie şi de patriotism, însă în fond era vorba despre lupta dreptei împotriva raţiunii.

Procesul lui Zola a început la 7 februarie 1898 şi a

durat 16 zile. Atmosfera de la Palatul de Justiţie, aflat pe de de la Câte, „mirosea a masacru reprimat – spunea un martor ocular.

— Ce furie pe feţele lor! Ce priviri de ură când se întâlneau ochii unor anumiţi oameni!” Sala de şedinţe era ticsită până la pervazul ferestrelor cu ziarişti, avocaţi, ofiţeri în uniformă şi cu doamne îmbrăcate-n blănuri. Marcel Proust se căţăra în fiecare zi până la galeria publicului, aducându-şi cu el cafea şi sandvişuri, pentru ca să nu piardă nicio clipă din dezbateri. În afara clădirii, oamenii plătiţi de Drumont cu 40 de sous pe zi de cap huiduiau şi strigau cuvinte de batjocură. Toţi ofiţerii care avuseseră vreo legătură cu cele două procese, precum şi cu anchetele privind pe Dreyfus, Esterházy şi Picquart s-au ridicat şi au confirmat sub jurământ autenticitatea documentelor, şi în special a scrisorii lui Panizzardi, pe care ei o considerau drept „dovada categorică” a vinovăţiei lui Dreyfus. (Ministrul de externe, care fusese înştiinţat de italieni că această scrisoare era un fals, ar fi dorit ca procesul să fie contramandat, lucru pe care însă guvernul n-a îndrăznit să-l facă de frică să nu se revolte armata.) Generalul Mercier, într-o atitudine militărească, semeţ, impasibil, „izolat în propria lui infailibilitate”, a afirmat pe onoarea lui de soldat că Dreyfus fusese condamnat pe drept şi în mod legal. Încercările făcute de apărare de a-i pune întrebări au fost zădărnicite de fiecare dată de ordinul sever al preşedintelui: „Nu permit să se pună această întrebare”. Declaraţiile lui Zola, cele ale avocatului său, maestrul Labori, precum şi cele ale lui Clemenceau, care, deşi nu era avocat, se înfăţişase din partea ziarului *L*Aurore*, erau întâmpinate de vociferările celor înghesuiţi în sală. Zola, care părea nervos şi posomorât, şi-a păstrat calmul, până când, chinuit peste măsură, le-a aruncat în faţă cuvântul „canibal”, folosit de Voltaire în afacerea Calas. Chemat să depună mărturie, Esterházy a fost salutat de mulţime cu strigătul: „*Gloire à la victime du Syndicat*!” * Pe treptele Palatului de Justiţie, prinţul Henri d’Grleans, vărul pretendentului la tron, a strâns mâna

autorului scrisorilor în care era vorba despre ulani, salutând în persoana lui „uniforma franceză”.

Un vizitator englez spunea că „Parisul palpita” şi că în aer se simţea setea de sânge. Gloatele au spart geamurile casei lui Zola şi ale birourilor ziarului *L'Aurore*. Prăvăliile se închideau, iar străinii plecau. Un val de dezordini antisemite, organizate de adjunctul lui Drumont.

* „Glorie victimei Sindicatului!”

Jules Guerin, se dezlănţui în Le Havre, Orléans, Nancy, Lyon, Bordeaux, Toulouse, Marsilia şi în alte oraşe mai mici, atingând culmea la Alger, unde cartierul evreiesc a fost jefuit şi devastat timp de patru zile, iar mulţi oameni au fost bătuţi şi în unele cazuri chiar omorâţi. La Paris a fost deschis un birou de plasare care angaja huligani cu cinci franci pe zi sau cu doi franci pe seară ca să strige: „Jos evreii! Trăiască armata! Scuipaţi-l pe Zola!” Într-o zi când acesta din urmă părăsea tribunalul în tovărăşia lui Preinach, gloata s-a repezit la ei zbierând: „Jos cu trădătorii! Moarte evreilor!”, astfel că a trebuit să intervină poliţia ca să-i salveze. După această întâmplare, trăsura lui Zola a fost escortată în fiecare zi, la şi de la tribunal, de poliţia călare, obligată uneori să şarjeze gloata, care urla şi ameninţa să atace. Desmoulins, prietenul lui Zola, care îi servea drept gardă personală, purta revolver.

Cu toate acestea şi în ciuda obstrucţiei şi a sarcasmelor, adevărul începea să iasă la iveală. Nici Labori. tânărul şi vehementul avocat despre care se spunea că „nu este o inteligenţă, ci un temperament”, şi nici Clemenceau, dur, necruţător şi de neînvins în dezbateri, nu puteau fi intimidaţi sau reduşi la tăcere. Se zvonea că juriul ar fi înclinat spre achitare. Luând poziţie contra acestei posibilităţi, generalul Boisdeffre avertiza: „Dacă naţiunea nu are încredere în şefii armatei… atunci aceştia sunt gata să transmită altora greaua lor sarcină. N-aveţi decât să hotărâţi”. Era o ameninţare că statul-major îşi va da *in corpore* demisia dacă juriul îl achita pe Zola. Boisdeffre le spunea deci pe şleau: sau Zola, sau noi.

Asupra acestei probleme trebuia să decidă juriul, şi nu asupra vinovăţiei sau nevinovăţiei lui Zola. Majoritatea juraţilor făceau parte din mica burghezie: un tăbăcar, un zarzavagiu, un negustor de vinuri, un funcţionar şi un hangiu; erau şi doi lucrători. Ca un fel de ameninţare subînţeleasă, *La Libre Parole* a publicat numele şi adresa comercială a juraţilor, precum şi scrisori din partea cititorilor prin care erau avertizaţi că vor avea de suferit dacă „italianul" va fi achitat.

În cuvântarea lui de încheiere, întreruptă într-una de huiduieli şi fluierături, Zola s-a jurat pe cei 40 de ani de trudă şi pe cele 40 de volume de literatură franceză pe care le scrisese că Dreyfus era nevinovat. Acţionase ca să-şi salveze ţara din strânsoarea „minciunilor şi a nedreptăţii" şi era convins că, chiar dacă va fi condamnat, „Franţa îmi va mulţumi într-o zi fiindcă am ajutat-o să-şi salveze onoarea". La rândul lui, Clemenceau a încheiat astfel: „Sarcina dv., domnilor juraţi, este aceea de a pronunţa un verdict nu atât în ceea ce ne priveşte pe noi, ci în ceea ce vă priveşte pe dv. Noi ne înfăţişăm în faţa dv., iar dv. vă înfăţişaţi în faţa istoriei".

Cu 7 voturi pentru şi 5 contra, Zola, a fost condamnat şi nu puteai decât să te miri că cinci juraţi avuseseră curajul să voteze pentru achitare. În afara tribunalului. Piaţa Dauphine era neagră de lume, care îşi striga triumful. „Ascultaţi-i, ascultaţi-i! – spuse Zola în timp ce se pregătea să plece.

— Parcă aşteaptă să li se arunce ceva de mâncare". Clemenceau i-a spus unui prieten că, în cazul unei achitări, era „absolut sigur că niciun susţinător al lui Dreyfus aflat în sala tribunalului sau pe coridoare n-ar fi scăpat cu viaţă". Zola a fost condamnat la pedeapsa maximă de un an închisoare şi 3.000 de franci amendă, iar atunci când i s-a respins apelul, a fost convins prin insistenţele prietenilor săi să fugă în Anglia. „Altfel – comenta Henry Adams –, ar fi fost trimis să-i ţină tovărăşie prietenului său Dreyfus pe Insula Dracului".

Procesul lui Zola a fost un ciclon care a luat în

vârtejul lui toate elementele societăţii. „Toate conştiinţele sunt tulburate – scria *Le Petit Parisien*.

— Nimeni nu mai raţionează; nicio discuţie nu mai este posibilă, fiecare dintre noi a luat o poziţie bine precizată”. Familiile se dezbinau şi se-nvrăjbeau chiar servitorii. În cea mai renumită caricatură a lui Caran d’Ache, tatăl unei familii numeroase ordonă la masă: „Nimeni n-are voie să vorbească despre acest subiect!” Cadrul următor, care înfăţişează o învălmăşeală teribilă, cu masa răsturnată, cu furculiţe şi cuţite zburând şi cu scaune folosite ca arme, poartă dedesubt explicaţia: „Au vorbit totuşi!”

Organizându-şi eforturile, susţinătorii lui Dreyfus au constituit Liga drepturilor omului, care patrona întruniri de protest şi trimitea conferenţiari să ţină prelegeri dintr-un loc în altul. Au redactat o petiţie pentru revizuirea procesului care a făcut ca schisma din societatea franceză să devină evidentă şi inevitabilă. Denumită „Protestul intelectualilor”, petiţia aceasta a început să apară zi după zi în *jjAurore* cu semnături care se succedau neîntrerupt, creând o despărţire netă între cei care semnau şi cei care refuzau să semneze. Organizatorii erau Marcel Proust şi fratele său Robert (al căror tată a refuzat să vorbească cu ei timp de o săptămână), Elie Halevy, fratele său Daniel, precum şi vărul lor Jacques Bizet, fiul compozitorului, toţi în vârstă între 25 şi 30 de ani. Una din primele semnături pe care le-au obţinut a reprezentat şi cea mai mare lovitură pe care au dat-o: a fost semnătura „ultimei glorii a geniului latin” şi a conducătorului academicienilor, adică a lui Anatole France. „Era răcit, şi ca să ne primească s-a dat jos din pat şi a venit la uşă în papuci – scria Halevy.

— Arată mi-o – mi-a spus el – am s-o semnez, semnez orice. Sunt revoltat”. France era un adept al raţionalismului, şi absurdul îl revolta. Cinic şi caustic faţă de prostia umană, n-avea simpatie nici pentru cruciade, nici pentru Dreyfus ca individ, fiindcă acesta – afirma el pe baza experienţei – „avea acelaşi caracter ca şi ofiţerii care îl condamnaseră: dacă ar fi fost în locul lor, s-ar fi

condamnat pe el însuşi”. Nu-i plăcea însă gloata şi din spirit de contradicţie era de obicei împotriva guvernului.

Scria o proză limpede ca un pârâu de munte, trăia în casa prietenei sale, doamna Arman de Caillaveţ, şi îi împodobea salonul începând din anul 1889, când, după o ceartă definitivă cu soţia lui, a ieşit din casă în halat şi în papuci, purtând pe o tavă pana de scris, călimara şi ultimele lui manuscrise, s-a îndreptat spre un hotel, a trimis să i se aducă hainele şi nu s-a mai întors niciodată acasă. Doamna Arman exercita asupra lui o tiranie dictată de devotament, astfel că, atunci când iubitul ei se lenevea, îl încuia în cameră ca să-l oblige să scrie. Seria lui de nuvele având drept subiect actualitatea şi care se învârteau în jurul persoanei domnului Bergeret apăruseră, începând din 1895, în foileton, în violentul ziar de dreapta *L’Echo de Paris* şi au continuat să apară tot acolo în decursul afacerii Dreyfus, comentând ironic ceea ce apărea în presă în legătură cu această chestiune. Semnătura dată de France i-a încântat pe cei ce susţineau revizuirea procesului şi a uimit amândouă părţile. Era „cu totul unul de-ai noştri” şi n-ar fi trebuit să se dea de partea „lor”, se lamenta Léon Daudet.

La prima lui apariţie, „Protestul intelectualilor” a avut 104 semnături, pentru ca după o lună numărul lor să ajungă la 3.000, printre ei aflându-se André Gide, Charles Péguy, Elisee Reclus, Gabriel Monod, diferiţi savanţi, poeţi, filosofi, doctori şi profesori, precum şi un pictor, Claude Monet, care semnase din simpatie pentru Clemenceau. Această semnătură, singura acţiune politică din viaţa lui Monet, a provocat o ceartă cu Degas care i-a făcut să nu-şi mai vorbească ani întregi. Aproape orb pe timpul acela, Degas obişnuia să pună să i se citească în fiecare dimineaţă *La Libre Parole* şi privea cu dispreţ pe arivişti ai erei republicane. „Pe timpul meu – spunea el cu mândrie – nu puteai parveni”.

Pictorii şi muzicienii, deşi în general indiferenţi din punct de vedere politic, înclinau mai degrabă spre tabăra naţionalistă. Debussy lua loc împreună cu cercul lui Léon

Daudet la cafeneaua Weber de pe Rue Royale, iar Puvis de Chavannes simpatiza şi el cu naţionaliştii.

Pe petiţie şi-au pus semnăturile şi profesori de la Sorbona, Şcoala normală, Facultatea de medicină, şcolile secundare şi de la universităţile din provincie. Mulţi s-au împotrivit, iar alţii s-au abţinut să semneze de frica represaliilor. „Dacă semnez – i-a spus un director de şcoală lui Clemenceau –, măgarul acela de Rambaud (ministrul învăţământului) are să mă trimită să putrezesc undeva prin fundul Bretaniei”. Distinsul om de ştiinţă Emile Duclaux, urmaşul lui Pasteur, a semnat pe loc, spunând că, dacă oamenilor din laboratoare le-ar fi frică de revizuiri, atunci adevărul n-ar mai fi descoperit decât din întâmplare. Urmându-i exemplul, unii oameni de ştiinţă au intervenit în cazul Dreyfus şi au avut de suferit de pe urma acestui fapt. Profesorul Grimaux de la Şcoala politehnică, care a semnat petiţia şi a depus mărturie în procesul lui Zola, a fost destituit de la catedra de chimie. S-au iscat controverse înverşunate dacă maeştri eminenţi ca Hugo, Renan, Taine sau Pasteur ar fi semnat sau nu. Pe chestiunea petiţiei, elevii intrară în conflict cu profesorii, studenţii se împărţiră în tabere vrăjmaşe, se formară comitete pentru sau contra, în special în provincie, unde corpul profesoral se afla sub influenţa catolică.

Ca un sloi de gheaţă care crapă, lumea intelectuală se împărţi în două pe chestiunea protestului, iar pe măsură ce afacerea Dreyfus evolua, cele două jumătăţi se dezbinau din ce în ce mai mult. Foşti prieteni treceau unii pe lângă alţii fără să scoată o vorbă, iar vorbele pe care şi le-ar fi putut spune „n-ar fi răzbit peste lumile care îi despărţeau”. Fiindcă Pierre Louys, autorul romanului *L’Aphrodite*, a luat o poziţie contrară aceleia a prietenului său Léon Blum, cei doi au întrerupt orice relaţii şi nu şi-au mai vorbit niciodată. Atunci când protestul a început să fie prezentat pentru semnare, trei ziarişti, prieteni cu Léon Daudet, au încercat să-l convingă şi pe el, apelând timp de trei ore, în timpul mesei, la „patriotismul, inteligenţa şi sentimentele mele”. Înainte de cazul Dreyfus, Daudet lua masa în casa

lui Labori. unde doamna cânta lieduri de Schumann şi serile erau cât se poate de încântătoare, fiindcă „el era viguros şi elocvent, iar ea plină de talent, farmec şi bunăvoinţă”. Era, de asemenea, binevenit în frumoasa casă de la Pont-de-FArche a lui Octave Mirabeau, posesorul tabloului „Câmpul lui Iris” al lui Van Gogh, unde doamna Mirabeau îşi primea musafirii cu o „ospitalitate afectuoasă şi fastuoasă”, iar masa era incomparabilă, „de la unt la vin şi de la uleiul de gătit la supă”. După cazul Dreyfus, cuvântul „naţionalist” era sinonim pentru Mirabeau cu „asasin”, în timp ce pentru Daudet democraţia era „terenul otrăvit”. Îndată după procesul lui Zola, Daudet a început să scrie în fiecare săptămână articole de o violenţă fără precedent în *La Libre Parole* şi *Le Gaulois*.

Maurice Barrès, scânteietorul romancier care combina literatura cu cariera politică, era şi el unul dintre cei pe care prietenii îl socoteau că este pentru revizuirea procesului. Absolut sigur de sentimentele acestuia, Léon Blum i-a cerut să semneze petiţia. Barrès i-a spus însă că voia să mai reflecteze, iar când i-a răspuns, scrisoarea sa conţinea un refuz. Deşi pretindea că are sentimente de prietenie şi de respect pentru Zola, afirma totuşi că era frământat de anumite îndoieli şi că în această situaţie prefera să opteze pentru „instinctul patriotismului”. Totuşi, în decurs de câteva luni urma să dea îndoielilor sale un răspuns mistic, exprimat prin ideea de origine şi de patrie, adică să explice poziţia lui Zola prin faptul că era un „veneţian deznaţionalizat”, iar pe aceea a evreilor pe baza aceleiaşi idei: „N-au o patrie aşa cum o înţelegem noi. Pentru noi, patria este pământul strămoşilor noştri, ţara morţilor noştri. Pentru ei, patria este doar locul unde îşi pot face cel mai bine interesele”. Devenind conducătorul intelectual al naţionaliştilor, Barrès le furniza expresii care dădeau celor de dreapta posibilitatea de a reclama întâietatea în materie de patriotism.

Un nou recrut naţionalist, mic, dar de o eficacitate perversă, avea forma unei publicaţii săptămânale satirice în patru pagini, numită *Psst*! şi lansată de către Forain şi

Caran d'Ache, care o redactau stând la o masă la cafeneaua Weber. Caran d'Ache desena serii de mici desene comice de o simplitate inspirată. Forain era un artist ale cărui priviri pătrunzătoare aruncate asupra societăţii pariziene erau exprimate caustic şi limpede în alb şi negru, deşi picturile sale în ulei au provocat comentariul ucigător al lui Degas: „Pictează cu mâinile în buzunarele mele". Desenul de pe coperta revistei, reprezentând un ofiţer german aflat în spatele unei persoane negricioase şi cinice care întruchipa „sindicatul" şi care mânuia în faţa obrazului ei masca lui Zola, rezuma într-o singură ilustraţie toate elementele afacerii Dreyfus aşa cum o vedeau naţionaliştii. Reinach, ţinta preferată a lui *Psst !*, era reprezentat de obicei printr-un urangutan cu cilindru pe cap şi având trăsături evreieşti grosolane, care se ducea foarte des la Berlin ca să se sfătuiască cu ofiţeri prusaci purtând coifuri cu vârf ascuţit. Scheurer-Kestner şi alţi partizani ai revizuirii procesului erau prezentaţi ca nişte evrei cu nas coroiat, îmbrăcaţi în paltoane de bancheri cu guler de blană, plătind bani din fonduri germane, folosind chipiul ofiţeresc ca minge de fotbal sau culegând buruieni de pe mormântul lui Ravachol ca să facă un „buchet pentru Zola". În toate numerele apărea un soldat viguros şi ţeapăn, stând drept, îndrăzneţ şi neclintit printre nemernici, veşnic viteaz: armata. Intelectualul era reprezentat ca o persoană deşirată, cu cap enorm şi cu steaua lui David pe frunte, purtând un condei mai mare decât corpul, cu care îşi consemna „dezgustul pentru tot ce este francez". Singura variaţie a subiectelor era apariţia din când în când a „unchiului Sam", reprezentat ca un „nou Gargantua", care înfuleca Spania, arhipelagul Hawaii şi insulele Filipine, precum şi insula Porto-Rico.

Afacerea Dreyfus se infiltra în viaţa de fiecare oră şi de pretutindeni a Franţei. Ducându-se la un dentist pe care nu-l cunoştea, Léon Blum a dat peste un tânăr cu maniere şi ţinută de ofiţer de cavalerie, care a spus aşa dintr-odată atunci când noul său pacient s-a aşezat pe scaun: „Şi totuşi, n-au să îndrăznească să se atingă de Picquart!"

Gaston Paris, competentul medievalist şi academician, şi-a încheiat un articol erudit asupra lui Filip cel Bun eu un apel emoţionant în favoarea justiţiei, ceea ce l-a categorisit pe loc ca partizan al revizuirii. Paul Stapfer, decanul Facultăţii de litere din Bordeaux, a fost suspendat din funcţie fiindcă într-un discurs funebru ţinut pentru un coleg a făcut o aluzie discretă la opiniile revizioniste ale decedatului. În Legiunea de Onoare a izbucnit o adevărată furtună atunci când Zola a fost „suspendat”, lucru care a reuşit să-i mânie atât pe membrii cu grade militare care ceruseră să fie dat afară, cât şi pe aceia care erau partizanii săi. Anatole France şi alţi membri ai Legiunii şi-au scos panglica roşie de la butonieră. În cafenele, naţionaliştii şi revizioniştii se aşezau la mese separate şi la capetele opuse ale teraselor. Sate întregi luau şi ele atitudine. Un locuitor din localitatea Samois, situată la 22 km de Paris, spunea că toţi oamenii din satul lui erau partizani ai lui Dreyfus, în timp ce în satul Francoville, situat cu 5 sau 6 km mai departe, toată lumea era aproape fără nicio excepţie contra lui Dreyfus.

În februarie 1898, la Diner Bixio, un club unde luau masa membri ai înaltei societăţi, care se întâlneau acolo pentru plăcerea de a sta de vorbă unii cu alţii, afacerea Dreyfus i-a făcut pe toţi „să se tulbure şi să se întristeze”; în martie, marchizul de Galliffet a spus că din cauza ei nu mai vrea să iasă din casă sau să facă vizite; în mai, conversaţia s-a învârtit un timp în jurul chestiunii: „Americanii au aruncat ei înşişi în aer vasul – «Mâine»?”, dar în general nu s-a vorbit decât despre afacerea Dreyfus; în noiembrie, toată lumea era deprimată, astfel că unul din membrii clubului s-a simţit obligat să scrie în jurnalul său: „Nu-mi aduc aminte de o altă masă aşa de tristă”.

Sala în care a avut loc premiera piesei *Lupii* a lui Romain Rolland s-a transformat într-un câmp de luptă. Rolland a scris-o în şase zile ca să arate lumii că Franţa era sfâşiată „de una din cele mai dramatice probleme care pot preocupa conştiinţa omenească, o dilemă demnă de Corneille: sacrificarea patriei sau a justiţiei”. Prezenţa

colonelului Picquart într-o lojă şi a colonelului du Paty de Clam într-un fotoliu de orchestră a produs o adevărată senzaţie printre spectatori. După prima lui arestare, Picquart fusese demis din armată, iar acum venise la teatru ca invitat al lui Edmond Rostand, a cărui piesă *Cyrano de Bergerac*, scrisă cu câteva luni mai înainte, îl ridicase pe culmea celebrităţii. Vreme de zece ani, amatorii francezi de teatru trăiseră sub influenţa deprimantă a scepticismului, simbolismului şi ibsenismului cultivate de Teatrul liber. „Aveam nevoie de încredere, de idealuri, de strălucire – scria un critic – şi atunci a venit Cyrano! în sfârşit, setea noastră a fost potolită”. Seara premierei era dominată de spiritul lui Cyrano.

Atunci când personajul care îl reprezenta în piesă pe Picquart îşi înfruntă adversarul, spectatorii izbucniră în aplauze înainte de a-l fi auzit ce spunea. „Întreaga sală se zguduia de la podea până la plafon”. Strigătele obişnuite de *Vive* / * şi *A bas*! ** atinseseră o asemenea frenezie, încât unul dintre spectatori s-a simţit îndemnat să strige *A bas la patrie*! * * *, iar un anarhist de 13 ani aflat la balcon a ţipat cu o voce ascuţită *A bas le christianisme*! * * ** Rolland se gândea în sinea lui: „Ideile mele S-au spulberat. Dar nu-i nimic: ceea ce importă este piesa. Adevăratul spectacol este aici în sală. Se joacă istorie”.

Ostilităţile continuară şi a doua zi. *L'Ecino de Paris* şi *La Presse* şi-au dat afară criticii dramatici, liceul Stanislas a contramandat o recepţie pentru doamna Rostand, iar două ziare au început o campanie pentru boicotarea lui *Cyrano*, a cărui popularitate se dovedi totuşi mai trainică decât legătura autorului cu Picquart. Romain Rolland scria în carnetul lui de însemnări: „Prefer viaţa aceasta de luptă liniştii mortale şi abrutizării lugubre din ultimii ani. Dă-mi, Doamne, conflicte, duşmani, mulţimi care urlă, toată lupta pe care sunt în stare s-o dau”.

Péguy exprima acelaşi sentiment: plictiseală din cauza calmului. Erau şi alţii care simţeau la fel. Senatorul Ranc îşi reamintea că în vara aceea toată lumea se aştepta la un atac prin surprindere. „Într-o zi o să fim preveniţi să

nu dormim acasă de frică să nu fim atacaţi de către bandele antisemite, iar a doua zi de frică să nu fim

— Trăiască!

** Jos cu el!

* * * Jos patria!

* * ** Jos creştinismul!

arestaţi de către poliţie. Era pasionant, simţeai că trăieşti. Nimic nu-i mai plăcut decât să fii activ şi să lupţi în credinţa că aperi o cauză".

Din ziua când, pe la începuturile afacerii Dreyfus, Joseph Reinach a adus la cunoştinţa musafirilor aflaţi în salonul doamnei Emile Straus că Dreyfus fusese condamnat pe nedrept, a început şi polarizarea politică a saloanelor. Până atunci, saloanele, care uneau lumea mondenă cu aceea a intelectualilor şi făceau legătura între împărţirile politice perfect delimitate dintre clase şi clici, jucau în Franţa acelaşi rol ca şi reuniunile de la castelele rurale în Anglia. Saloanele reprezentau piaţa ideilor şi bursa favorurilor sociale şi politice, dominate de aceeaşi preocupare absorbitoare: cine va fi următorul ales al Academiei Franceze, cine va îmbrăca uniforma verde-închis pentru ca, urmărit de privirile elitei Parisului, să facă elogiul defunctului nemuritor al cărui loc îl lua? Acum însă saloanele începură să se desfacă în unităţi separate, anihilând procesul de unificare şi de amestecare, care fusese cel mai mare aport al lor.

De regulă, fiecare salon îşi avea *un grand homme* al său. Doamna Aubernon, decana gazdelor, a început cu Dumas fiul şi a terminat cu D'Annunzio. În schimb, doamna Emile Straus, frumoasa Genevievă cu ochi negri şi limpezi şi cu privirea înfocată, atrăgea prea multe celebrităţi ca să se poată concentra asupra uneia singure. Fiică a compozitorului Halevy şi văduvă a lui Georges Bizet înainte de a se fi căsătorit cu Straus, lăsând profund mâhnit un întreg cortegiu de adoratori, reuşise să adune în salonul ei, înainte ca afacerea Dreyfus să fi început a face ravagii, sufletul şi sarea Parisului. Filosoful Henri Bergson, actriţa Rejane, lordul Lytton (pe timpul cât a fost

ambasador al Angliei la Paris), profesorul şi chirurgul Pozzi, Henri Meilhac, libretistul operelor lui Offenbach, Jules Lemaître, Marcel Prévost, Forain, Proust, precum şi prinţesa Mathilde, al cărei salon era deschis miercurea, veneau cu toţii sâmbăta după-amiază la reuniunile ei de pe bulevardul Haussmann, aducând cele mai recente ştiri în legătură cu ultimele întâmplări de la Camera Deputaţilor şi de la Quai d'Orsay, din teatre şi din redacţiile ziarelor. După comunicarea făcută de Rei

— O personalitate.

nach, Lemaître a părăsit salonul doamnei Straus şi nu şi-a mai permis de-atunci încolo să împodobească alt salon decât pe acela de dreapta al contesei de Loynes. Plecarea lui a fost urmată şi de altele.

Centrul celor care cereau revizuirea procesului Dreyfus era salonul doamnei Arman Caillavet de pe Avenue Hoche, unde primirile se făceau duminica şi unde vedeta statornică era Anatole France, iar oaspeţi nelipsiţi Clemenceau, Briand, Reinach, Jaurès şi Lucien Herr. Doamna Arman, care ţinea să fie înconjurată numai de scriitori şi de politicieni, refuza să primească nobilimea, cu excepţia doamnei de Noailles, partizană a lui Dreyfus, care „apărea ca o prinţesă orientală coborând din lectică... pentru a-şi înflăcăra torentul cuvintelor cu focul privirilor ei". Cărţile lui Anatole France erau înşirate pe toate mesele, iar maestrul în persoană stătea în mijlocul unei mulţimi de oameni care veneau, plecau, se adunau în jurul lui, în timp ce el dizerta asupra unei teme preferate, întrerupându-se ca să salute pe oaspeţii care soseau, să se încline în stânga şi în dreapta, să-i prezinte unul altuia, să sărute mâna un>ei fiinţe palide şi feline înfăşurate într-o blană de şinşila şi continuând să-şi reverse avalanşa de vorbe în legătură cu poezia lui Racine, paradoxul lui; Robespierre şi epigramele lui Rabelais.

Afacerea Dreyfus luă însă locul lui Rabelais. În salonul doamnei Aubernon, unde continuau să fie invitaţi musafiri din ambele tabere, discuţiile în legătură cu această afacere căpătau imediat un caracter pătimaş.

„Petiţia aşa-numiţilor «intelectuali» este absurdă şi impertinentă – declara Ferdinand Brunetière, editorul autoritarei *Rev-ue des Deux Mondes*.

— Au inventat acest nume ca să se înalţe deasupra altora, ca şi când scriitorii, savanţii şi profesorii ar fi mai presus de ceilalţi oameni… Ce drept au ei să se amestece într-o chestiune care priveşte justiţia militară?” Victor Brochard, profesor de filosofie antică la Sorbona, îi răspunse cu vehemenţă: „Justiţia nu se întemeiază pe tribunale, ci pe lege… A condamna un om pe baza unor probe care nu-i sunt prezentate nu-i numai un act ilegal, ci şi un asasinat judiciar… Conştiinţa franceză nu este reprezentată astăzi de către generali, sau de către Rochefort, sau de către zurbagiii de la *La Libre Parole*, sau de către Esterházy, sau de către ducele d’Orléans al vostru, ci de către noi, intelectualii”.

Cartierul general ai dreptei era în salonul doamnei de Loynes de pe Avenue des Champs Élysées, unde domnea Jules Lemaître. După o carieră iniţială de demimondenă, doamna Loynes se căsătorise cu vârstnicul conte de Loynes, devenise o forţă recunoscută în făurirea academicienilor, iar în decursul timpului, guvernantă, mamă, soră şi probabil chiar amantă a lui Lemaître, deşi, după unele zvonuri răuvoitoare, prietenia dintre ei era doar platonică. Musafirii ei se întâlneau vinerea la cină într-o încăpere umplută cu mobilă îmbrăcată în pluş, ornată cu nudul unei Minerve de marmură aşezat pe placa şemineului şi având pe perete un Meissonier pe care Boni de Castellane îl descria ca fiind de proastă calitate. Lemaître, celebrul critic dramatic de la *Le Journal des Debats*, era un scriitor extrem de prolific, care se pricepea să scrie piese de teatru, poezii, nuvele, eseuri critice, biografii şi cuvântări de ocazie, articole politice, de opinie şi de polemică. Atunci când au fost adunate după moartea sa, lucrările lui au umplut 50 de volume. Deşi prin esenţă diletant ca gândire, totuşi, prin faimosul său strigăt de alarmă publicat de *La Revue des Deux Mondes*, el a apărat teatrul francez împotriva valurilor puternice ce se

rostogoleau dinspre Nord, adică împotriva influenţei lui Ibsen, Hauptmann, Sudermann şi Strindberg, pentru ca mai târziu să fie admis să intre, după cuviinţă, prin portalul Academiei Franceze. Lemaître găsea că fructele democraţiei şi ale dreptului de vot al bărbaţilor erau decepţionante. „Republica m-a vindecat de republică – scria el –, după cum viaţa m-a vindecat de romantism”. Dezamăgit, de asemenea, de „jocurile literare”, dorea din tot sufletul să joace rolul unui om de acţiune, să reînvie o cauză care să nu agite numai paginile revistelor, ci să pasioneze oamenii în carne şi oase. În mod solemn şi în aplauzele celor de faţă, a fost numit, în sufrageria doamnei de Loynes, preşedinte al Ligii patriei franceze, organizată de naţionalişti ca să reunească pe intelectualii dreptei contra „inamicilor patriei”. Comitetul Ligii cuprindea, printre alţii, pe Vogue, Barrès, Forain, Mistral, poetul redeşteptării provensale, pe compozitorul Vincent d’Indy şi pictorul Carolus Duran. La prima ei întrunire publică, Liga a atras 15.000 de participanţi şi a ajuns la 30.000 de membri în prima lună. Lemaître a fost ales preşedinte, pentru ea Liga să aibă şi ea un academician de talia lui Anatole France. Deprins însă cum era cu zeflemeaua şi cu văicăreala, Lemaître n-avea stofă de conducător, astfel că după cinci minute de controverse se retrăgea din discuţie dacă nu-şi putea impune părerile.

Tandrul poet François Coppee nu era nici el mai eficient ca vicepreşedinte. Mai mult sau mai puţin silit prin stăruinţele repetate ale prietenilor săi să accepte această funcţie, Coppee se cufunda în nostalgia trecutului şi scria povestiri medievale în versuri având ca subiect oamenii umili ai timpurilor trecute. Reuşea să explice nelămurita lui impresie că religia şi patriotismul, care făcuseră din Franţa o ţară mare, erau pe cale să dispară şi că, în cazul când nu erau redeşteptate, se vor pierde în valul crescând al materialismului.

Cei care dădeau Ligii energia de care avea nevoie şi care o conduceau de fapt erau Barrès, Drumont, Rochefort şi Déroulède, conducătorul vechii Ligi a patrioţilor. La

şedinţele politice, Drumont se strica de râs, spunând: „Indivizii ăştia au să mă omoare”. Rochefort, care nu-şi apleca urechea decât la propriile lui vorbe, obişnuia să spună nerăbdător, după o discuţie îndelungată: „Da, da, e dezgustător. Ce canalii!”, pentru ca apoi să istorisească o anecdotă care îl încânta pe Coppee.

Totuşi, simţeau că erau în joc lucruri extrem de serioase. În spatele tuturor controverselor privind *le bordereau* şi *le petit bleu*, scria Léon Daudet, „se poate auzi zgomotul de paşi ai legiunilor barbare”. Mişcarea în favoarea lui Dreyfus însemna pentru ei că duşmanul se află în faţa porţilor cetăţii. Însemna revoluţie. Însemna evrei, francmasoni, liber-cugetători, protestanţi, anarhişti şi internaţionalişti. Fiecare din ei vedea în această mişcare propriul lui inamic. Barrès considera că totul era „nefrancez”, iar Arthur Meyer socotea că există „o alianţă a anarhismului cu dreyfusismul”, al cărei cult, „de două ori monstruos”, avea drept preoţi pe Anatole France şi Octave Mirabeau. Brunetière, în fine, vedea pretutindeni „individualismul… marea maladie a timpului nostru… supraomul lui Nietzsche, anarhismul, *le culte du moi*”.

Omul tare al guvernului radical care a venit la putere după alegerile din mai 1898 a fost ministrul de război Godefroy Cavaignac, un civil. Era un om de o corectitudine republicană rigidă, care se considera el însuşi drept îngerul răzbunător al corupţiei parlamentare. El a fost acela care a iniţiat ancheta în afacerea Panamá şi din cauza ei îl detesta pe Clemenceau. În decursul celor şase luni ale anului 1895 cât a fost ministru de război ajunsese la convingerea că piesele dosarului secret erau adevărate, astfel că credea în mod ferm în vinovăţia lui Dreyfus. Deşi Meline, fostul preşedinte al Consiliului de Miniştri, încercase să trateze cazul afirmând că nu mai era nimic de discutat după ce se dăduse un verdict, totuşi, Cavaignac se hotărâse să înfrunte problema pe faţă. A pus de aceea să se cerceteze din nou documentele şi a ajuns la concluzia că, deşi Esterházy era amestecat şi el, totuşi, verdictul dat împotriva lui Dreyfus era corect. A cerut de aceea

arestarea atât a lui Esterházy, cât şi a lui Picquart şi s-a prezentat în faţa Camerei Deputaţilor hotărât să înmormânteze o dată pentru totdeauna problema revizuirii procesului. Sumbru şi autoritar, le-a comunicat deputaţilor că Esterházy fusese achitat pe nedrept şi că va fi tratat drept complice, însă că el era „absolut sigur de vinovăţia lui Dreyfus”. A trecut în revistă întregul istoric al cazului, i-a reconstituit eşafodajul, pe care susţinătorii lui Dreyfus îl dovediseră, piesă cu piesă, că este fals, şi a adus drept probă definitivă presupusa mărturisire a lui Dreyfus, precum şi scrisoarea lui Panizzardi, despre care Meline, care fusese până cu două săptămâni mai înainte preşedinte al Consiliului de Miniştri şi care se afla în sală, ştia de la italieni că era un fals. Atunci când Cavaignac a terminat, deputaţii s-au ridicat în picioare aplaudând. Ministrul de război ridicase teribila povară care apăsa asupra lor, astfel că votară cu 545 de voturi pentru, niciunul contra şi 19 abţineri, printre care era şi aceea a lui Meline, afişarea discursului la toate primăriile din Franţa. „Acum cazul acesta odios este înmormântat – a spus în seara aceea la club de Vogue.

— Dreyfus este înlănţuit de stâncă lui pe toată viaţa”.

Această întorsătură a reprezentat pentru susţinătorii lui Dreyfus o lovitură teribilă, „o clipă cumplită”. Un ziarist a venit de-a dreptul de la Cameră ca să-i aducă ştirea lui Lucien Herr, care era în biroul lui cu Léon Blum. Ştirea i-a amuţit şi aproape că le venea să plângă. Stăteau înmărmuriţi de indignare şi de deznădejde. Dintr-odată, clopoţelul de la uşa de intrare sună şi în cameră dădu buzna Jaurès. Înlăturând gestul prin care prietenii săi îl invitau să ia parte la doliu, începu să-i dojenească cu o notă de triumf în voce: „Ce, şi voi?... Nu înţelegeţi că tocmai acum suntem pentru prima dată siguri de victorie? Nu ne putem atinge de Meline, fiindcă n-a spus nimic. Cavaignac a vorbit însă, aşa că-l vom doborî... De data aceasta, Cavaignac le-a spus documentelor pe nume, iar eu, da, eu, vă spun că sunt false, fiindcă se simte că sunt false, miroase a false. Nu sunt decât nişte falsuri. Sunt

sigur de asta şi am s-o dovedesc. Falsificatorii au ieşit din vizuini: o să-i apucăm de gât. Terminaţi-o cu figurile acestea funebre. Faceţi ca mine: bucuraţi-vă!”

Jaurès plecă, pentru ca apoi să scrie *Les Preuves* o serie de articole care au apărut începând din săptămâna aceea în revista socialistă *La Fetiţe République*.

Jaurès susţinuse cauza lui Dreyfus încă dinainte de procesul lui Zola. Mic de statură, bondoc, viguros, avea o faţă roşie şi jovială care radia plăcerea de a lupta. Cu capul lui mare, barba zbârlită şi cu îmbrăcămintea neglijentă, de sub pantalonii căreia se vedeau ciorapii albi, veşnic căzuţi, Jaurès semăna cu imaginea în general acceptată a conducătorului muncitoresc. Şi totuşi, nu era de origine muncitorească, ci se trăgea dintr-o ramură mai săracă a unei familii burgheze respectabile. Fusese elev al Şcolii normale, unde excelase în greacă, latină şi studii umanistice, şi fusese prietenul şi colegul de clasă al lui Henri Rergson, precum şi rivalul acestuia atunci când era vorba de cele mai mari note luate la examene. În timp ce aştepta să depună mărturie în procesul lui Zola, s-a plimbat împreună cu Anatole France de-a lungul coridoarelor tribunalului, recitind poezii din secolul al XVII-lea. Atunci când urca cu paşi grei şi hotărâţi treptele tribunei de la Camera deputaţilor şi dădea de duşcă un pahar de vin roşu înainte de a începe să vorbească, ascultătorii stăteau încordaţi în aşteptare, unii plini de respect, alţii ostili. Vorbea cu o voce „splendid de amplă”, pe care ar fi putut s-o coboare cu uşurinţă, făcând-o totuşi să fie auzită până la ultimele rânduri de bănci ale oricărei săli, dar pe care – după cum spunea Romain Rolland – îi făcea o plăcere senzuală s-o lase să răsune cu întreaga ei forţă. Putea

— Probele.

vorbi în felul acesta timp de o oră şi jumătate sau chiar până la două ore în şir. Nu folosea notiţe, iar întreruperile, în loc să-l tulbure, nu făceau decât să-i inspire noi idei. Atunci când era hărţuit cu întrebări, se juca cu adversarul „ca o pisică uriaşă cu un şoarece,

alintându-l, făcându-l să sară într-o parte sau alta… pentru ca apoi, lovindu-l brusc, să-l strivească printr-un cuvânt decisiv”.

Pentru Jaurès, care condusese personal greva de la uzina Carmaux, ţelul final al supremaţiei politice a clasei muncitoare nu era o teorie, ci un scop realizabil, iar unitatea socialistă o necesitate pentru atingerea acestui scop. Convins de către Lucien Herr şi de către alţii de nevinovăţia lui Dreyfus, a ajuns la concluzia că, în cazul când socialismul nu va lua parte la lupta contra nedreptăţii, se va discredita. Însuşindu-şi însă cauza dreptăţii, îşi va pune amprenta pe victoria finală, îşi va deschide o nouă cale spre putere şi se va acoperi de glorie morală. Aşa cum o vedea el, afacerea Dreyfus putea deveni agentul de catalizare al unui front unit al stângii condus de socialişti.

Tovarăşii lui din Partidul Socialist nu-i împărtăşeau absolut deloc înflăcărarea. Moderaţii, ca Millerand şi Viviani, nu doreau să fie amestecaţi în chestiunea aceasta „obscură şi periculoasă”, iar extremiştii, conduşi de Jules Guesde, deşi în sinea lor erau de partea lui Dreyfus, se opuneau totuşi intervenţiei partidului de teamă că ar putea să abată forţa clasei muncitoare spre o cauză care nu era a ei. La şedinţa comitetului de partid care s-a ţinut după publicarea lui *J’Accuse* /, în care urma să se hotărască atitudinea ce trebuia luată în cazul când dreapta cerea darea în judecată a lui Zola, moderaţii s-au opus cu energie oricărei intervenţii, preferând ca partidul să-şi păstreze libertatea de acţiune şi să nu ia o poziţie bătăioasă tocmai în ajunul alegerilor. „De ce să ne riscăm pentru Zola şansa de a fi aleşi din nou? – spuneau ei.

— Nu-i socialist… iar la urma-urmelor nu-i decât un burghez”. În timp ce diferitele grupuri se certau între ele, Guesde, iritat şi dezgustat, deschise geamurile cu un gest ostentativ, ca şi când ar fi avut nevoie de aer curat, şi strigă: „Scrisoarea lui Zola este cel mai mare act revoluţionar al secolului nostru”. N-a rămas însă decât la acest gest, fiindcă a semnat totuşi manifestul, care

declara: „Să lăsăm burghezia să se sfâşie în bucăţi discutând despre patrie, lege, justiţie şi despre alte cuvinte asemănătoare, care vor rămâne lipsite de orice semnificaţie atâta timp cât va dura societatea capitalistă”. Nelegiuirile comise în afacerea Dreyfus trebuiau folosite ca o armă pentru doborârea burgheziei şi nu drept motiv pentru „mobilizarea sau imobilizarea proletariatului în spatele unei grupări a lumii burgheze”. Pentru socialişti, cazul Dreyfus nu era altceva decât lupta pentru putere între două grupări burgheze. Socialiştii nu puteau sprijini una din părţi contra celeilalte fără să încalce legile luptei de clasă. „Între de Mun şi Reinach – proclama Guesde –, păstraţi-vă întreaga voastră libertate”.

Însă, după cum afirmase de Mun, între cele două părţi nu era loc pentru libertate. „Nici nu vă puteţi închipui cât de hărţuit sunt – îi spunea Jaurès lui Péguy.

— Inamicii noştri sunt nişte mieluşei în comparaţie cu prietenii! Mă sfâşie fiindcă tuturor le este teamă că n-au să fie aleşi. Mă ţin de haină ca să mă împiedice să mă sui la tribună”. Descotorosindu-se de ei, Jaurès a refuzat să tacă, astfel că şi-a pierdut într-adevăr locul de deputat la alegerile din mai 1898, deşi aceasta mai degrabă din cauza opoziţiei industriaşilor din circumscripţia sa electorală decât din cauza afacerii Dreyfus. Ca să aibă totuşi o tribună de la care să-şi susţină ideile, aşa cum Clemenceau o avea pe *UAurore*, Jaurès se îndreptă spre *La Petite République*, în care a început să scrie în fiecare zi câte un articol politic. La apariţia seriei de articole intitulate *Les Preuves*, pentru a putea ralia stânga la lupta pentru dreptate, a fost nevoit să-l declaseze pe Dreyfus: „Nu mai este nici ofiţer, nici burghez – scria Jaurès.

— Prin suferinţele lui, a fost despuiat de orice caracter de clasă… Nu-i decât o mărturie vie a crimelor guvernului… Nu-i nimic altceva decât însăşi omenirea”. Diseca probă cu probă, analiza fiecare din argumentele şi documentele lui Cavaignac, căuta să desprindă zvonul şi şantajul de adevăr şi să dea de urma falsurilor. Impactul logicii lui şi seriozitatea lui perseverentă i-au scos din

amorţeală pe susţinătorii lui Dreyfus. Cavaignac turba de furie. La un dineu al cabinetului ministerial a propus ca toţi partizanii mai importanţi ai revizuirii procesului să fie arestaţi sub acuzaţia că conspiră contra statului. Printre aceştia erau Mathieu Dreyfus, Bernard Lazare, Ranc, Reinach, Scheurer-Kestner, Picquart, Clemenceau, Zola şi alţii.

La întrebarea sarcastică a unuia dintre colegii săi: „De ce nu şi avocaţii?", Cavaignac a răspuns: „Fireşte" şi a adăugat pe listă numele lui Labori, precum şi acela al lui Demange, avocatul lui Dreyfus.

Cu toate acestea, *Les Preuves* îl tulburaseră. Pentru a răspunde anumitor acuzaţii aduse de Jaurès, a ordonat să se facă o nouă examinare a documentelor, însă de data aceasta de către un ofiţer care nu avusese încă nimic de-a face cu cazul Dreyfus. Lucrând noaptea la lumina unei lămpi, ofiţerul acesta a observat că hârtia pe care era redactată scrisoarea hotărâtoare a lui Panizzardi era compusă din două jumătăţi lipite între ele şi care> deşi erau de aceeaşi fabricaţie, aveau totuşi o liniatură de Culoare uşor diferită. Se dovedea astfel că colonelul Henry folosise părţile nescrise din două scrisori autentice ale lui Panizzardi pentru ca să fabrice noul document. Rezulta că această scrisoare, crucială ca importanţă, era un fals. Alarmat de această descoperire, ofiţerul anchetator continuă examinarea dosarului, dădu peste o adevărată întortocheală de nepotriviri, astfel că, raportându-şi, aşa cum îi cerea datoria, descoperirile, aruncă toată răspunderea în sarcina ministrului de război.

Cavaignac, învingătorul din afacerea Dreyfus, văzu dintr-odată că argumentarea pe care o prezentase Camerei şi ţării se sfărâmase în bucăţi ca o bucată de sticlă. Piesa ei cea mai importantă era o înşelăciune, după cum înşelătorie era şi declaraţia lui care îi atrăsese ovaţiile naţiunii. Pentru un om având principiile lui era o imposibilitate ca descoperirea să fie muşamalizată: trebuia să facă faţă tragediei de a se fi înşelat. Faptul că nu făcea parte din armată uşura lucrurile. Ordonă deci ca colonelul

Henry să fie arestat. Acesta fu transportat la închisoarea Cherche Midi, unde fusese întemniţat şi Dreyfus. În noaptea de 31 august 1898, colonelul Henry s-a sinucis cu ajutorul unui brici ce-i fusese lăsat.

Atunci când au auzit ştirea, unii ofiţeri s-au îngrozit, iar alţii chiar au plâns. Cele întâmplate erau o pată pe onoarea armatei „mai gravă decât Sedanul”, a spus unul dintre ei. La ora 10 dimineaţa, Léon Blum, aflat în vacanţă la Zürich, a deschis uşa camerei sale din hotel portarului care îi aducea ştirea. „Nu cred c-am simţit

— Fostul maior Henry, acum avansat în grad.

— *Nota aut*.

În viaţa mea o emoţie mai mare… Imensa şi infinita bucurie care m-a străbătut îşi avea izvorul în triumful *raţiunii*. Adevărul câştigase în sfârşit”. De data aceasta, susţinătorii lui Dreyfus avură impresia sigură că îşi atinseră scopul. Dintr-un anumit punct de vedere, aveau dreptate, fiindcă adevărul fusese dezvăluit. A-l impune însă era o altă faţă a lucrurilor.

Cavaignac îşi dădu demisia şi, în decurs de două săptămâni, succesorul lui, cel de-al şaselea ministru de război de la arestarea lui Dreyfus, demisionă şi el. Plecându-şi capul în faţa unei situaţii acum inevitabile, guvernul supuse cazul Curţii de casaţie, a cărei sarcină era să decidă dacă o hotărâre dată de o instanţă judecătorească trebuia menţinută sau casată. Această măsură, socotită ca o dovadă de neîncredere în armată, a provocat demisia unui alt ministru de război. În aşteptarea deciziei Curţii asupra competenţei sau necompetenţei ei de a judeca acţiunea, întreg Parisul fierbea de emoţie. Dacă Curtea de casaţie accepta cazul, dosarul secret trebuia verificat de către civili, lucru pe care armata se angajase să-l împiedice. În Anglia, sobrul ziar *The Spectator* era de părere că logica situaţiei trebuia să conducă la o lovitură de stat dată de armată. Tocmai cu speranţa de a provoca o asemenea lovitură, regaliştii şi fanaticii ligilor de dreapta răspândeau la Paris zvonuri despre un complot, ţineau întruniri şi trimiteau bande angajate cu ziua ca să zbiere

pe străzi. Era ora după care suspina de multă vreme Déroulède.

Agitator greu de redus la tăcere, poet şi deputat, cu picioare lungi şi nasul mare ca şi Don Quijote, Déroulède vedea în orice înfăţişare a republicii o moară de vânt cu care trebuia să se lupte. Veteran al războiului din 1870, întemeiase în 1882 Liga patrioţilor ca să menţină viu spiritul revanşei. Liga avea înscrise sub numele ei numerele „1870 – 18 –”, cu ultimele două cifre lăsate în mod semnificativ nescrise, precum şi un moto cu o nobilă lipsă de sens: *La France Quand Meme*. Déroulède scria versuri patriotice, îi detesta pe regalişti în aceeaşi măsură ca şi pe republicani şi avea „pătrunderea politică a unui copil”. Pentru ca să provoace o criză, se asociase cu Jules Guerin, şeful activ al Ligii antisemite, subventio

— Şi totuşi, Franţa.

nată de ducele d’Orléans, care spera să-şi ocupe tronul ridicat de valurile crizei. Tensiunea a crescut şi mai mult atunci când greva celor 20.000 de muncitori constructori de pe şantierul Expoziţiei din 1900 a forţat guvernul să aducă trupe ca să ocupe staţiile de cale ferată şi să patruleze pe bulevarde. Se răspândise zvonul despre o lovitură de stat plănuită pentru ziua de 25 octombrie, când Camera deputaţilor îşi reîncepea lucrările. Déroulède şi Guerin convocară o întrunire uriaşă de protest în faţa palatului Bourbon, pentru ca oamenii să-şi arate „încrederea în armată şi oroarea lor faţă de trădători”.

Socialiştii sau cel puţin o parte din ei îşi dădură seama că republica merita să fie apărată. Cu toate că-şi dedicau forţele răsturnării sistemului politic existent, nu ţineau ca el să fie răsturnat de către cei de dreapta. Ceva mai mult, fuseseră informaţi de comitetele locale că neutralitatea lor în afacerea Dreyfus îi compromitea în ochii unora dintre alegători. „Fiindcă dăm impresia că ne opunem tuturor formelor de republicanism burghez – scria un muncitor socialist din provincie –, multă lume ne consideră aliaţi ai reacţionarilor monarhişti”.

Conducătorii socialişti convocară o întrunire

extraordinară a grupelor lor în vederea organizării unui front unit în faţa pericolului, iar urgenţa situaţiei părea să fie atât de mare, încât reuşiră să formeze – deşi temporar – un comitet mixt de vigilenţă. Conformându-se procedeelor revoluţionare potrivite împrejurărilor, comitetul hotărî să se întrunească în fiecare seară şi să apeleze la popor ca să facă demonstraţii de masă. La orizont se contura astfel posibilitatea unor ciocniri cu ligile de dreapta, a unei rebeliuni şi chiar a unui război civil. Cuprinsă de o nelinişte groaznică, Liga drepturilor omului, care îl sprijinea pe Dreyfus, ceru tuturor republicanilor să evite tulburările de stradă. Jaurès considera însă că momentul propice al socialiştilor sosise: „Parisul vibrează în hotărârea lui… proletariatul se organizează”. Avertizat totuşi de către Guesde că provocarea unei revolte ar face jocul generalilor, despre care se credea că de-abia aşteptau să înceapă dezordinile pentru ca să pună mâna pe putere, comitetul de vigilenţă se răzgândi. Socialiştii nu vor provoca nicio tulburare, a anunţat el. „Grupurile revoluţionare sunt gata să acţioneze sau să se abţină, după cum vor fi împrejurările”.

Aşa de siguri erau regaliştii de „ziua cea mare”, încât André Buffet, şeful de cabinet al ducelui d’Orléans, i-a telegrafiat pretendentului la tron că prezenţa lui în ziua de 24 octombrie în apropierea oraşului Bruxelles era „indispensabilă”. Ducele, care era la vânătoare în Boemia, îi răspunse: „Trebuie să vin imediat sau pot să aştept aici? Afaceri urgente”. Intransigent, Buffet îi comunică tot telegrafic: „Apropiere frontieră necesară”. Însă ducele, mai prudent, rămase acolo unde se afla.

Atunci când ziua cea mare sosi, Camera Deputaţilor era înconjurată de mulţimea care umplea Piaţa Concorde şi străzile învecinate. Pretutindeni se strigau lozinci şi fluturau steaguri roşii. „Parcă am fi fost în ajunul unei a doua Comune sau al unei lovituri de stat plănuite de un dictator”. Situaţia era ameninţătoare: pretutindeni se vedeau trupe şi unităţi de poliţie. Şi totuşi, ziua a trecut, iar republica a rămas în picioare, fiindcă dreptei îi lipsea

acel agent chimic necesar unei lovituri de stat, adică conducătorul. Dreapta avea micii sau, mai degrabă, zgomotoşii ei fanatici, însă pentru răsturnarea guvernului legal al unei ţări democrate este nevoie fie de ajutor străin, fie de un om cu stofă de dictator. Aşa cum a spus cu brutalitate Clemenceau atunci când Boulanger s-a sinucis cu un foc de revolver pe mormântul amantei sale, în trupul „omului călare" sălăşluia doar un „suflet de sublocotenent".

Evenimentele se precipitau. La 29 octombrie, Curtea de casaţie a anunţat că se consideră competentă să judece cazul şi că va începe cercetările. VICTOIRE! – proclama *UAurore* cu aceleaşi caractere ca şi J'ACCUSE! Partizanii revizuirii procesului aclamară decizia, pe care o considerau că restabileşte puterea civilă asupra militarilor. Apoi, Curtea ceru să i se prezinte dosarul secret. Ministrul de război refuză şi îşi dădu demisia. Guvernul căzu şi el. În următoarele şapte luni, Curtea de casaţie deveni centrul bătăliei. Începând de-atunci, dreapta trecu în defensivă, iar afacerea Dreyfus intră în perioada ei de maximă frenezie. Presa naţionalistă insulta Curtea, taxând-o drept „sanctuarul trădării", „filială a sinagogii", „bârlogul iudelor", „coaliţia bursei cu bordelul". Judecătorii erau, după caz, „mercenarii Germaniei", „valeţii sinagogii" şi „potlogari în hermină". Se exercitau presiuni de toate felurile, iar cele două părţi se acuzau reciproc că corup judecătorii. Naţionaliştii reuşiră să smulgă cazul de la secţia penală a Curţii, care era considerată prea favorabilă susţinătorilor lui Dreyfus, pentru a-l trece ca să fie judecat în secţiuni unite, socotite mai uşor de influenţat.

Partizanii lui Dreyfus dezlănţuiră în acelaşi timp o furtună în legătură cu cazul lui Picquart. Pentru a-l împiedica să depună mărturie în faţa Curţii de casaţie, armata îl transferase la închisoarea Cherche Midi, de unde urma să fie trimis în faţa Consiliului de război. Liga drepturilor omului începu să organizeze în fiecare seară întruniri publice de protest atât în oraşele din provincie, cât şi la Paris. La Marsilia, numele şi prestigiul lui Jaurès

au atras la o întrunire 30.000 de participanţi. Vorbitorii preferaţi au fost Jaurès, savantul Duclaux, Anatole France, Octave Mirabeau şi Sébastien Faure. Muncitori şi burghezi, studenţi şi profesori, lucrătoare şi doamne din societate au umplut până la refuz sălile de întrunire şi au inundat trotuarele, i-au aplaudat pe oratorii renumiţi şi au plecat împreună în marş ca să strige „*Vive Picquart*!” sub zidurile închisorii Cherche Midi. În timpul acesta, adeziunile la protestul în legătură cu Picquart veneau nu cu sutele, ci cu miile, iar printre ele se aflau acelea aparţinând unui număr de 34 de membri ai lui Institut de France, lucru care arăta – aşa cum spunea Reinach – ce mare era distanţa parcursă de adevărul în marş. Printre noii semnatari se aflau Sarah Bernhardt şi Hervé de Kerohant, editorul ziarului *Le Soleil*, care fusese mai înainte împotriva revizuirii procesului, dar care semna acum protestul ca „patriot, regalist şi creştin”. Istoricul şi academicianul Ernest Lavisse se simţi destul de tare pe poziţie ca să acţioneze şi, ca un gest de protest personal, demisiona de la catedra pe care o deţinea la Saint Cyr.

Chiar şi anarhiştii, care se arătaseră până atunci dispreţuitori şi indiferenţi, fură antrenaţi în această afacere. Mai înainte – după vorbele ziarului lor, *Le Pere Peinard* – taxaseră „suita” lui Dreyfus drept „o gaşcă de indivizi murdari” condusă de Clemenceau şi de „vechiul exploatator Scheurer-Kestner, broscoiul Yves Guyot (editorul lui *Le Siècle*), hidosul Reinach, cei trei răufăcători care au contribuit la născocirea legilor scelerate”. Acum însă, când inamicii protestau împotriva suferinţelor la care erau supuşi cei doi deţinuţi martirizaţi, unul pe Insula Dracului şi celălalt la Cherche Midi, anarhiştii începură să facă acelaşi lucru pentru propriii lor martiri trimişi la muncă silnică în Guyana Franceză. Liga drepturilor omului se interesă de aceste cazuri şi reuşi să obţină graţierea a cinci dintre ei.

De asemenea, nici unele persoane aparţinând cercurilor de dreapta nu puteau să nu vadă adevărul. Doamna de Greffulhe, zeiţa elitei, care se convinsese în

secret de nevinovăţia lui Dreyfus, i-a scris kaiserului cerându-i permisiunea să-l viziteze pentru ca să afle dacă Germania îl folosise într-adevăr pe Dreyfus ca spion. Singurul răspuns pe care l-a primit a fost un coş mare de orhidee. Proust istoriseşte schimbarea suferită de personajul său prinţul de Guermantes, care îi mărturisea lui Swann că după sinuciderea colonelului Henry a început să citească pe ascuns în fiecare zi *Le Siècle* şi *l'Aurore*. Fără să ştie unul de altul, el şi soţia lui i-au cerut abatelui să ţină o slujbă pentru Dreyfus şi familia lui, descoperind, spre surprinderea amândurora, că şi abatele îl credea nevinovat pe evreu. De asemenea, observând că fata din casă, pe care o întâlnise pe scară ducând prinţesei micul dejun, ascunsese la vederea lui ceva sub şervet, prinţul a descoperit că era vorba de *UAurore*.

Cu excepţia generalilor încăpăţânaţi, prinşi în cursa propriilor lor fapte, unii ofiţeri cu grade mai mici se simţeau şi ei adânc tulburaţi. „Vorbind numai între noi, fără să fie niciun străin de faţă – îi spunea un ofiţer lui Galliffet în timp ce călătoreau cu trenul –, noi nu ne opunem chiar atât de mult revizuirii cât crede lumea. Dimpotrivă, şi noi am vrea să se facă lumină şi să-i vedem pedepsiţi pe vinovaţi, astfel ca, în cazul când s-ar fi comis nedreptăţi, răspunderea să n-o poarte armata", îşi dădea seama că, în cazul când Picquart ar fi fost judecat şi condamnat, opinia publică ar fi luat o atitudine ostilă armatei.

Paharul amărăciunii pe care trebuia să-l bea armata s-a umplut atunci când, în aceeaşi săptămână în care Curtea de casaţie a început studierea dosarelor, s-a dat ordin ca colonelul Marchand să fie rechemat de la Fashoda. Jaurès condamnase cu vehemenţă această aventură imperialistă, socotind-o drept o crimă a capitalismului care primejduise în mod nesocotit pacea, fără să se gândească la consecinţele pe care le-ar fi putut avea provocarea adusă Angliei. Ca şi când capacitatea lui de intuiţie, foarte puternică de altfel, ar fi fost mărită şi mai mult de cazul Dreyfus, el scria, presimţind parcă

evenimentele ce aveau să vină: „Pacea a fost lăsată la voia întâmplării. Dacă va izbucni totuşi, războiul va fi de foarte mari proporţii şi teribil. Va fi pentru prima dată un război mondial, care va atrage în vârtejul lui toate continentele. Capitalismul a extins câmpul de luptă, astfel că întreaga planetă se va înroşi de sângele unei mulţimi nenumărate de oameni. Nu se poate aduce o acuzaţie mai violentă acestui sistem social”.

Afacerea Dreyfus continua să se desfăşoare în aceeaşi atmosferă de frenezie. Când Reinach a scris o serie de articole în *Le Siècle* prin care îl acuza pe colonelul Henry că ar fi avut un „interes personal” ca să-l distrugă pe Dreyfus, Drumont a convins-o pe doamna Henry să-l dea în judecată pe Reinach pentru calomnie şi a deschis în ajutorul ei o listă de subscripţie care a devenit focarul de raliere al naţionaliştilor de toate felurile. Deasupra ferestrelor de la birourile ziarului *La Libre Parole* de pe bulevardul Montmartre a fost întinsă o pânză pe care era scris: „Pentru văduva şi copilul orfan al colonelului Henry şi împotriva evreului Reinach” şi care era iluminată noaptea. În decurs de o lună, 15.000 de oameni au subscris 130.000 de franci. Numele şi declaraţiile lor ofereau o istorie a dreptei de atunci şi din toate timpurile. Suma cea mai mare, de 500 de franci, a fost subscrisă de contesa Odoft de Montesquiou, iar cea mai mică, de 30 de sous, de către un locotenent „sărac de bani, dar bogat în ură”. Ura – în special ura contra evreilor – se exprima în toate felurile: să fie jupuiţi de vii, însemnaţi cu fierul roşu, fierţi în ulei, arşi cu vitriol, castraţi sau supuşi la alte forme de pedepse. Mai era apoi ura contra străinilor şi a intelectualilor, precum şi „o ură veche de 500 de ani împotriva Angliei”. Totuşi, mulţi îşi ofereau banii numai din afecţiune sau milă faţă de văduvă şi de copil. Unele scrisori se terminau cu *Vive*! pentru Drumont, Rochefort, Déroulède, Guerin, Esterházy, ducele d’Orléans, *VEmpereur*, *le Roi*, eroii de la Austerlitz şi

Ioana d’Arc. Ţinta principală a atacurilor era Reinach, iar Dreyfus aproape că nici nu era menţionat.

Generalul Mercier a subscris 100 de franci fără niciun comentariu, iar poetul Paul Valéry trei franci „nu fără să fi chibzuit îndelung”.

Tocmai când surescitarea ajunsese la culme, preşedintele Franţei, Felix Faure, muri pe neaşteptate şi în condiţii ciudate. Oamenii avură sentimentul că se întâmplase ceva de neexplicat, iar adevărul era într-adevăr prea jenant pentru ca să poată fi spus pe faţă. Mândru de bravurile lui amoroase, preşedintele Faure murise săvârşind una din ele într-o cameră de la parterul palatului Élysée. În atmosfera aceea deja încărcată cu agresivitate şi neîncredere se adăugase acum efluviul unei întâmplări muşamalizate.

La alegerile care s-au ţinut în toiul istericei bătălii în legătură cu competenţa Curţii de casaţie, Emile Loubet, preşedintele Senatului, un republican cumpănit şi simplu, de origine ţărănească, a fost ales preşedinte al republicii, învingându-l pe candidatul conservator Meline. În calitatea lui de fost preşedinte al Consiliului de Miniştri în timpul scandalului Panamá, Loubet era dispreţuit de către naţionalişti. Calificau alegerea lui drept „o insultă adusă Franţei”, „o provocare faţă de armată” şi „o victorie a trădării evreieşti”. Cete de zurbagii angajaţi pe bani şi trimişi să-l huiduiască în timp ce parcurgea în trăsură de gală distanţa dintre gara Saint-Lazare şi palatul Élysée făceau o larmă aşa de teribilă, încât nu se putea auzi nici măcar fanfara care cânta *Marsilieza*. „Republica n-are să se prăbuşească în mâinile mele – a spus calm Loubet.

— Ei ştiu acest lucru şi tocmai asta-i scoate din sărite”.

Aflată într-o stare de excitare nestăpânită, dreapta se pregătea totuşi s-o facă să se prăbuşească. „Într-o săptămână îl vom alunga pe Loubet de la preşedinţie”, se lăuda Jules Lemaître. Funeraliile oficiale ale lui Faure au fost alese drept prilej pentru lovitura de stat. Armata trebuia convinsă să salveze ţara. Membrii ligilor credeau că puteau face acest lucru printr-o aclamaţie, printr-un gest sau folosind o împrejurare, astfel că nu-şi băteau

capul să se organizeze în mod serios. Planul lor era să oprească din mers escorta militară a cortegiului prezidenţial în timp ce se întorcea de la cimitir la cazarma ei din Place de la Nation şi s-o determine să cucerească palatul Élysée. Déroulède, care conducea, însoţit de Guerin, o ceată de 200 de naţionalişti culeşi de pe drumuri, a apucat frâul calului călărit de generalul Roget, comandantul escortei, strigând: „La palatul Élysée, domnule general! Urmează-ne, domnule general, urmeaz-ne! Spre Piaţa Rastiliei! Spre Primărie! Prietenii ne-aşteaptă! Vă rugăm, domnule general, salvaţi Franţa, instituiţi republica poporului şi daţi-i afară pe parlamentari!” Generalul nu-şi pierdu cumpătul şi continuă să înainteze, în timp ce mulţimea, ignorantă, dar dispusă să colaboreze, striga: „Salvaţi Franţa! Trăiască armata!”, iar soldaţii, târând cu ei pe Déroulède şi pe adepţii lui, se îndreptau spre cazarmă şi intrau pe porţile ei. Deşi şi-a desfăcut haina pentru ca să-şi arate eşarfa de deputat, semnul imunităţii parlamentare, Déroulède fu totuşi transportat la secţia de poliţie, unde a fost pus sub acuzare pentru rebeliune, oferind astfel la procesul lui un nou motiv de lupte pasionate. Eşecul acestei acţiuni nu a micşorat cu nimic speranţele dreptei. În luna următoare, Liga antisemită a primit 56.000 de franci de la ducele d’Orléans şi 100.000 de franci de la Boni de Castellane.

Nici n-apucaseră oamenii să-şi tragă răsuflarea tăiată de aceste evenimente, că verdictul pe care îl aştepta întreaga Franţă fu anunţat de către Curtea de casaţie. Patruzeci şi şase de judecători îmbrăcaţi în robe stacojii cu borduri de hermină se pronunţaseră pentru revizuirea procesului Dreyfus. Un crucişător fu trimis ca să aducă, pentru a fi judecat din nou, pe deţinutul de pe Insula Dracului. Zola se întoarse din Anglia şi scrise un articol căruia & *Aurore* îi dădu titlul JUSTICE! tipărit cu caracterele bine cunoscute publicului francez. Zola vedea forţele tuturor grupărilor şi partidelor împrăştiate într-o imensă dezbinare, care împărţea Franţa în două tabere: forţele reacţiunii şi ale trecutului, pe de o parte, şi cele ale

dreptăţii şi viitorului, pe de alta. Era ordinea de bătaie logică, necesară desăvârşirii sarcinilor pe care şi le pusese revoluţia din 1789. Cu optimismul inepuizabil al epocii lor, susţinătorii lui Dreyfus salutară decizia Curţii de casaţie, considerând-o drept crainicul justiţiei sociale din secolul ce era pe cale să se nască. În Franţa, imensa povară a ruşinii părea înlăturată şi înlocuită cu mândria. „Care altă ţară – scria corespondentul lui *Le Temps* la Haga, unde se întrunise Conferinţa păcii – a avut vreodată privilegiul să facă inima lumii să bată atât de repede aşa cum am reuşit noi în ultimii trei ani?” Revizuirea procesului nu însemna numai triumful justiţiei, ci şi „libertatea omenirii”. În afară de francezi, mai erau şi alţii care aveau acest sentiment al universalului. William James, care se afla într-o călătorie prin Europa, a scris atunci când a început să întrezărească lumina pătrunzând în cazul Dreyfus: „S-ar putea să fie una din acele crize morale care devin puncte de plecare şi de culminaţie, lăsând în urma lor tradiţii, strigăte de raliere şi noi figuri”.

În schimb, furia naţionaliştilor ajunsese la paroxism. Caran d’Ache a desenat o caricatură reprezentându-l pe Dreyfus cu un surâs afectat pe faţă, iar pe Reinach cu un bici în mână ordonând: „Vino-ncoace, Marianne!” Pe coperta revistei l-a desenat pe Zola ieşind dintr-o gaură de closet, ţinând în braţe o păpuşă care-l reprezenta pe Dreyftis. Desenul avea subtitlul: „Adevărul se înalţă din fântâna lui”.

Furia provocată de decizia Curţii s-a descărcat a doua zi în capul preşedintelui Loubet, care asista la cursele de la Auteuil. Lucrurile s-au întâmplat în duminica marilor curse de cai cu obstacole, cel mai fastuos eveniment al sezonului. În timp ce trăsura preşedintelui se îndrepta spre tribună, grupuri de domni bine îmbrăcaţi, purtând la butoniere garoafele albe ale regaliştilor şi albăstriţele antisemiţilor, începură să strige ritmat, într-un zgomot ca de tunet: „De-mi-şi-a! Pana-mă! De-mi-şi-a! Pana-mă!”, în timp ce-şi agitau bastoanele. Loubet şi-a ocupat locul în mijlocul huiduielilor şi al ameninţărilor.

Dintr-odată, un bărbat înalt şi cu mustaţă blondă, purtând o garoafă albă la butonieră şi cravată albă la gât, identificat după aceea ca fiind baronul Fernand de Christiani, se detaşă din grupul manifestanţilor, se repezi la tribună, urcând treptele două câte două, şi îl lovi pe preşedinte în cap cu un baston gros. Femeile izbucniră în ţipete. A urmat o tăcere bruscă, provocată de stupoare şi apoi un vacarm imens atunci când însoţitorii agresorului se repeziră ca să-l scape din mâinile gărzii. Unii fură arestaţi, iar alţii se îndreptară răcnind spre poliţişti, lovindu-i cu bastoanele. Era *„un tărăboi infernal* Generalul Zurlinden, guvernatorul Parisului, ceru telefonic să i se trimită ca întărire trei detaşamente de cavalerie. Deşi profund zdruncinat, Loubet i-a cerut contesei Tornelli, soţia ambasadorului italian, aşezată lângă el, scuze pentru dezordinele întâmplate. „A fost un loc de cinste pentru mine”, i-a răspuns ea.

Atacând cilindrul de pe capul lui Loubet, regaliştii atacaseră republica, astfel că toată lumea era uluită şi indignată. La palatul Élysée veneau în valuri telegrame din partea comitetelor şi a consiliilor municipale din toată Franţa, exprimând o loialitate mai profundă decât ar fi fost de aşteptat în urma celor ce se întâmplaseră în ultimii ani. Loubet anunţă că, deoarece fusese invitat, intenţiona să asiste duminica următoare la cursele de la Longchamps. Astfel prevenite, ligile şi ziarele ambelor părţi convocară demonstraţii şi îşi adunară batalioanele. Guvernul luă măsuri extraordinare de precauţie. De-a lungul drumului dintre palatul Élysée şi Longchamps fură înşiruite 30 de escadroane de cavalerie şi o brigadă de infanterie, toate în ţinută de campanie, în timp ce pe câmpul de curse erau postaţi din zece în zece metri în jurul terenului şi la fiecare ghişeu de pariuri dragoni din Garda republicană înarmaţi cu carabine. Peluza era păzită de poliţia călare. De-a lungul itinerariului şi pe câmpul de curse se strânseseră peste 100.000 de oameni, mulţi dintre ei purtând la butonieră trandafirul roşu al stângii. Ameninţarea dreptei îi scosese din nou în stradă pe muncitori, poate nu atât ca

să apere statul burghez, cât ca să înfrunte pe reprezentanţii clasei conducătoare. Deşi prezenţa a peste şase mii de apărători ai ordinii a împiedicat o izbucnire a unor tulburări mai însemnate, totuşi, în tot cursul zilei demonstranţii s-au ciocnit între ei, s-au produs dezordini şi încăierări izolate, au răsunat aclamaţii şi huiduieli, s-au făcut sute de arestări şi au fost răniţi reporteri, poliţişti şi demonstranţi. În timp ce mulţimile se revărasu pe înserate spre Paris, tulburările au început să bântuie cafenelele: strigătele de „*Vive la République*!” se înfruntau cu cele de „*Vive VArmee /*”, sticlele, paharele, carafele şi tăvile zburau prin aer, mesele şi scaunele serveau drept arme, poliţia a fost obligată să şarjeze, astfel că mânia, numărul capetelor sparte şi animozităţile naţionale nu făceau decât să crească. Chiar în afara Parisului, ca, de exemplu, la o pensiune din Brest unde luau masa ofiţeri şi profesori, „oamenii aceia tineri, animaţi în egală măsură de dragoste pentru Franţa”, nu puteau sta de vorbă sau să-şi comunice unul altuia gândurile fără să ajungă la duel. Venise vremea – aşa susţinea *Le Temps* – pentru un „armistiţiu al Domnului”.

Şi totuşi, pasiunile nu voiau să se liniştească. După ce guvernul căzu din nou la o săptămână după evenimentele de la Longchamps, temerile şi dificultăţile ce trebuiau înfruntate de cei aflaţi la putere erau aşa de mari, încât vreme de opt zile nimeni n-a fost în stare să formeze un alt guvern. În vidul astfel format, omul care s-a prezentat cu intenţia de a „lichida” afacerea Dreyfus a avut posibilitatea să impună condiţii care ar fi fost socotite drept inacceptabile în alte împrejurări. Omul acesta era René Waldeck-Rousseau, în vârstă de 53 de ani, avocat de frunte din Paris şi orator strălucit, cunoscut drept „Pericle al republicii”. Catolic din Bretania, bogat şi de familie bună, cu un aer impozant şi înfăţişare britanică, purta părul şi mustaţa tunse, îi plăceau vânătoarea şi pescuitul, picta cu talent acuarele şi se-mbrăca în mod impecabil. Fiindcă se purta aşa de îngrijit, Rochefort îl poreclise *Waldeck le pommade* *. Admirat de radicali şi aprobat de centrişti, el

reprezenta *le juste milieu* * *.

Pe măsură ce re judecarea procesului se apropia, afacerea Dreyfus se îndrepta spre punctul ei culminant. Pentru a se putea menţine la putere sub loviturile violente la care se aştepta, Waldeck s-a hotărât să formeze un guvern neagreat în egală măsură de ambele părţi, astfel ca forţele contrarii să se anuleze. A ales drept ministru al comerţului pe Millerand, un socialist, iar ca ministru de război pe marchizul de Galliffet, erou pe câmpul de luptă şi „măcelar" al Comunei din Paris. Agitaţia cu care a fost întâmpinat în presă şi în Parlament acest expedient remarcabil a fost unică în felul ei. „Nebunie curată... dementă completă... monstruozitate... infamie!" erau strigăte care se auzeau venind din amândouă părţile. Numirea lui Millerand nu numai că i-a înfuriat

— Interzicerea oricărui act de violenţă sau de ostilitate începând de miercuri seara şi până luni dimineaţa, impusă de biserică în secolul al XI-lea.

** Waldeck pomădatul.

* * * Linia de mijloc.

pe cei de dreapta, dar a produs indignare printre socialişti, care a dus la o sciziune de proporţii majore şi de importanţă istorică în propriul lui partid şi în Internaţionala socialistă. După părerea socialiştilor, acceptarea unei funcţii într-un guvern capitalist era o trădare. Profund mâhnit, Jaurès l-a rugat pe Millerand să respingă oferta, lucru pe care acesta a refuzat să-l facă. Waldeck alesese cu bună ştiinţă un om pentru care atracţia unei funcţii înalte era prea puternică pentru ca să-i poată rezista. Socialiştii trebuiau să facă acum faţă alternativei de a sprijini sau nu guvernul Waldeck atunci când se va pune la Cameră chestiunea votului de încredere. Dacă guvernul pierdea, perspectiva nu putea fi decât haosul. Jaurès a fost, până la urmă, convins de argumentul lui Lucien Herr: „Ce triumf pentru socialism dacă republica nu poate fi salvată fără să se facă apel la partidul proletariatului!" Grupul lui Guesde, în schimb, rămăsese ataşat luptei de clasă. „Noi, socialiştii – declara Guesde –,

pătrundem în Parlament ca într-un stat inamic, numai ca să luptăm împotriva duşmanului de clasă". Uniunea socialistă se rupse în două: 25 de deputaţi socialişti se declarară de acord să sprijine guvernul, iar 17 refuzară. Guesde îşi încântă partizanii cu propunerea captivantă de a saluta intrarea la Cameră a guvernului cu strigăte de „*Vive la Commune*!", dar, pentru ca să nu se pomenească aliaţi cu cei de dreapta, să se abţină atunci când se va face votarea.

În ziua următoare, timp de zece minute, grupul Guesde a rămas în picioare, copleşind pe noii miniştri cu strigăte ca „*Vive la Commune*! *bas les fusilleurs*! *bas Vassassin* /". Obiectul tuturor acestor invective, generalul marchiz de Galliffet, prinţ de Martigues, în vârstă de aproape 70 de ani, privea ironic scena, pe jumătate satisfăcut şi pe jumătate dezgustat. Luptase în Crimeea, Italia, Mexic, Algeria şi la Sedan. Impresionat de patriotismul şi de spiritul combativ al marelui Gambetta, Galliffet a devenit şi a rămas un republican loial, dispreţuindu-l făţiş pe Boulanger. Devotat capacităţii de luptă a armatei şi ataşat de Picquart, care servise sub comanda lui, Galliffet devenise un partizan al revizuirii procesului

* „Trăiască Comuna! Jos cei care au dat ordin să se tragă! Jos asasinul!"

Dreyfus. Bravând la Cameră zeflemelele extremiştilor lui Guesde, s-a ridicat dintr-odată în picioare şi a strigat: „Asasinul Prezent l „Vacarmul deveni general. Naţionaliştii, radicalii, centriştii, toţi vociferau şi ameninţau cu pumnul. Millerand, avocat ca şi Waldeck, cu părul cărunt tăiat *en brosse* *, cu lornion, mustaţă neagră şi îngrijită şi cu ţinută corectă şi agresivă, îşi ieşise din fire. Mustaţa îi. tremura şi el semăna cu „o pisică uriaşă prinsă de o ploaie torenţială". Galliffet a fost văzut notându-şi nişte nume, lucru pe care l-a explicat mai târziu: „M-am gândit că aş face bine să-i invit pe tipii aceştia la masă". Waldeck a stat la tribună timp de o oră încercând să vorbească, fără să poată fi auzit însă mai mult

de zece minute. A luptat cu desperare, reuşind să obţină confirmarea guvernului cu o majoritate de 26 de voturi.

Data re judecării procesului Dreyfus de către Curtea marţială din oraşul de garnizoană Rennes, localitatea aceea îndepărtată, catolică, aristocratică şi prin tradiţie contrarevoluţionară din Bretania, era fixată pentru 3 august 1899, la şase săptămâni după întâmplările de mai sus. Franţa fremăta în aşteptare, şi, pe măsură ce săptămânile treceau, apropiind data procesului, încordarea din sufletele oamenilor creştea. Ochii întregii lumi erau îndreptaţi spre Rennes. Toate ziarele străine mai importante şi-au trimis acolo cei mai buni corespondenţi. Lordul Russell of Killowen, preşedintele Curţii de justiţie a Angliei, a venit să asiste ca observator. Oraşul era înţesat de toţi cei care jucaseră un rol mai însemnat în cazul Dreyfus, de sute de ziarişti francezi şi de personalităţi importante din cercurile politice, sociale şi literare. Dosarul secret a fost adus de la Paris închis într-o cutie de oţel introdusă într-un cheson de tun. Lumea nu discuta decât de verdictul ce urma să fie dat. Pentru susţinătorii lui Dreyfus, achitarea ar fi însemnat reabilitarea acestuia, în timp ce pentru naţionalişti ar fi fost o lovitură mortală şi de necrezut, care nu trebuia lăsată să se producă. Ca şi când ar fi primit de la cineva un ordin, ei reveniră la tema primului şantaj: Dreyfus sau armata. „Trebuie făcută o alegere”, scria Barrès în *Le Journal*; Rennes, spunea el, era Rubiconul. „Dacă Dreyfus este

— Ca peria.

nevinovat, atunci sunt vinovaţi şapte miniştri de război, iar ultimul din ei este mai vinovat decât primul”, repeta ca un ecou Meyer în *Le Gaulois*. Plecând spre Rennes ca să depună ca martor, generalul Mercier dădu un ordin de zi în care spunea: „Dreyfus va fi condamnat şi de această dată. Fiindcă în această afacere este cu siguranţă vinovat cineva, iar cel vinovat este sau el sau eu. Deoarece eu sunt, bineînţeles, nevinovat, atunci vinovatul este el… Dreyfus este un trădător şi am s-o dovedesc”.

La ora şase a dimineţii de 8 august, Curtea s-a reunit

în prezenţa unei asistenţe compuse din 600 de persoane, în sala liceului, singura din Rennes care era îndeajuns de încăpătoare ca să cuprindă atâta lume. Pe primul rând de scaune se afla, alături de Casimir-Perier, fostul preşedinte al republicii, generalul Mercier, cu faţa lui galbenă, plină de încreţituri şi lipsită, ca de obicei, de orice expresie, iar alături de el văduva colonelului Henry înfăşurată în lungul şi negrul ei văl de doliu. Rândurile de scaune din spatele lor erau ticsite cu diferite persoane oficiale, ofiţeri în uniformă, doamne în rochii uşoare de vară şi peste 400 de ziarişti. Colonelul Jouaust, preşedintele Curţii, compusă din şapte judecători militari, ordonă cu o voce răguşită din cauza tensiunii clipei: „Introduceţi acuzatul”.

Dintr-odată, toată sporovăiala se potoli ca prin farmec, toate gurile se închiseră, iar oamenii părură că-şi reţin răsuflarea atunci când printr-o singură mişcare toate capetele se întoarseră spre o uşiţă practicată în peretele din dreapta. Privirile se fixau asupra ei cu un fel de groază, ca şi când le-ar fi fost frică să nu apară o stafie. Fiindcă acuzatul era într-adevăr o stafie, un om asupra căruia nimeni din sală nu-şi aruncase privirile timp de aproape cinci ani şi pe care, cu excepţia membrilor de familie, a avocaţilor şi a primilor acuzatori, nu-l văzuse nimeni niciodată. Vreme de cinci ani, el fusese prezent în minţile lor nu ca om, ci ca idee. Şi acum, omul acesta urma să intre pe uşă, iar ei aveau să-l privească pe Lazăr cel înviat din morţi. Trecu un minut şi apoi încă unul, în timp ce oamenii, aflaţi în aşteptare, stăteau cuprinşi de tăcere, de o tăcere plină de spaimă, „o tăcere cum nu s-a mai abătut niciodată asupra unei mulţimi”.

Uşa s-a deschis şi s-au ivit doi soldaţi, iar între ei avansa un om slab, sleit de puteri şi descărnat, o zdreanţă umană, care nu arăta nici tânăr, nici bătrân, cu faţa zbârcită şi pielea uscată, cu un trup care părea aproape golit de viaţă, dar care se ţinea totuşi drept, de parcă ar fi vrut să nu se prăbuşească pe ultimii câţiva metri ce-i avea de parcurs între uşă şi boxa acuzaţilor. Neschimbat rămăsese doar pince-nez-ul lui, atât de bine cunoscut din

poze. Un fior de „oroare şi de milă” îi străbătu pe cei din sală, iar privirea pătimaşă a lui Picquart, a cărui viaţă fusese schimbată în mod ireparabil din cauza acestui om, era atât de intensă, încât putea fi simţită de cei aflaţi între el şi acuzat. Unii din cei aflaţi de faţă, a căror poziţie în ierarhia socială fusese schimbată sau distrusă, cum erau Clemenceau sau Cavaignac, îl vedeau pentru prima oară.

Vreme de patru ani şi jumătate, Dreyfus aproape că nu spusese sau nu auzise o singură vorbă. Boala, soarele tropical, perioadele de timp în care fusese ţinut în lanţuri sau brutalizat, atunci când nebunia din Franţa se reflecta în gesturile temnicerilor lui, îl storseseră de puteri. De-abia putea vorbi şi înţelegea cu greutate ce i se spunea. În timp ce urca cele trei trepte ale estradei, se clătină câteva clipe, se redresă, salută cu o expresie de nepătruns a feţei, ridică mâna înmănuşată ca să depună jurământul şi îşi scoase pălăria, dând la iveală părul albit înainte de vreme. Stătea pe estradă de parcă era o statuie. Nu ştia nimic despre evoluţia cazului său, despre bătăliile din presă, dueluri şi petiţii, răzmeriţe şi mulţimile de pe străzi, ligi, procese şi urmăriri în justiţie pentru calomnie, despre apeluri şi lovituri de stat. Nu auzise nimic despre Scheurer-Kestner şi Reinach, despre arestarea lui Picquart şi procesul lui Zola, despre judecarea la Consiliul de război a lui Esterházy, despre sinuciderea colonelului Henry sau despre atacul săvârşit asupra persoanei preşedintelui Franţei. Impresia pe care a făcut-o asupra multora în timpul procesului a fost nefavorabilă. Inflexibil în hotărârea de a nu-şi permite niciun gest care ar fi însemnat un apel la compătimire, a provocat ostilitatea multora care veniseră cu gândul să-l ajute. G.A. Henty, care, ca şi mulţi alţi englezi, venise convins că acuzaţia fusese inventată, a început să aibă îndoieli. „Omul arăta şi vorbea ca un spion… şi dacă nu este cu adevărat spion, atunci să mă ia dracu’ dacă n-ar trebui să fie”. Henty susţinea părerile ultimilor romantici, care socoteau că conceptele abstracte, cum era acela de justiţie, erau absolut clare şi că oamenii cu o comportare bizară

trebuiau să fie spioni.

După cum nu Dreyfus fusese acela care montase afacerea în curs, tot aşa nici rezultatul procesului nu urma să depindă de impresia pe care o făcea. Hotărârea era alternativa pe care generalul Mercier o formulase cu mult timp înainte şi tot Mercier era acela care printre sutele de alţi martori a dominat procesul. Cu o autoritate glacială şi cu o arogantă încredere în sine, şi-a luat întreaga răspundere pentru ordinul ca dosarul secret să nu fie pus la dispoziţia apărării, ordin pe care l-a numit „o hotărâre morală”. Aflat la bara martorilor, refuza să răspundă la întrebările care nu-i conveneau şi intervenea din sală în dezbateri fără să fie întrebat. Atunci când dosarul secret a fost adus pentru examinare, a ordonat ca publicul să fie evacuat din sală, iar Curtea s-a supus. Cinismul răspunsurilor lui la întrebările puse de Curte în legătură cu tăinuirea anumitor probe de către armată era, după mărturisirile lui Reinach, „aproape de admirat… ca şi când crima putea fi sursa unui fel de frumuseţe”. Mercier „are halucinaţii – scria Galliffet.

— I se pare că Franţa este întruchipată în persoana lui… dar, cu toate acestea, este un om onorabil”.

Pe măsură ce treceau săptămânile, ocupate cu interogatoriile şi cu depoziţiile, cu succesiunea de martori angajaţi personal sau din pasiune în proces, cu contestaţiile avocaţilor, cu controversele ziariştilor şi ale observatorilor, surescitarea celor aflaţi în oraşul Rennes, precum şi încordarea în legătură cu verdictul ajunseseră aproape de nesuportat. Zvonurile care circulau la Paris că se plănuia o nouă lovitură de stat pentru ziua când Mercier urma să depună ca martor au făcut ca guvernul să percheziţioneze casele a o sută de suspecţi şi să ridice din pat 65, printre care era şi Déroulède, însă fără să poată pune mâna pe Guerin, care reuşi să fugă, se baricadă într-o casă de pe strada Chabrol cu o provizie de muniţii şi cu 14 prieteni, unde a susţinut timp de şase săptămâni asediul nu prea viguros al unor forţe poliţieneşti. „Timp de şapte zile pe săptămână nu mă urnesc din biroul meu de

Ia 7 dimineaţa până la 7 seara ca să fiu pregătit pentru orice eventualitate”, scria Galliffet.

În ziua de 14 august, mult prea elocventul şi agresivul maestru Labori, care „arăta ca un Hercule şi pleda ca un boxer”, a fost rănit, fără să fie omorât, de glontele tras de un tânăr cu părul roşu, care a fugit strigând: „L-am ucis pe Dreyfus! L-am ucis pe Dreyfus!” Din nou numele acuzatului devenise o abstracţie. Atacul acesta făcu ca febra să se transforme în nebunie. Faptul că atentatorul fugise cu servieta lui Labori şi nu fusese prins era interpretat de susţinătorii lui Dreyfus în sensul că aveau de-a face cu o conspiraţie deliberată şi drept o nouă dovadă că naţionaliştii n-aveau să se dea în lături de la nimic, îşi acuzară de aceea adversarii că sunt nişte „asasini” sau „un stat-major de criminali” şi se jurară că „pentru fiecare dintre noi vom ucide pe unul de-ai lor, pe Mercier, Cavaignac, Boisdeffre, Barrès”. Prinţesa Radzivill îi scria lui Galliffet: „Dumnezeule, ce sfârşit de secol!”

Procesul s-a terminat în ziua de 9 septembrie şi întreaga lume a tresărit de surprindere când a auzit ce verdict de necrezut se dăduse. Cu cinci voturi pentru şi două contra, Dreyfus era condamnat din nou, însă cu circumstanţe atenuante, ceea ce permitea Curţii să aplice, în locul pedepsei cu închisoarea pe viaţă, o pedeapsă de cinci ani închisoare, pe care acuzatul îi făcuse deja. Fiindcă trădarea era un fapt care nu putea implica circumstanţe atenuante, verdictul era o sfidare pentru amândouă părţile. Expedientul acesta fusese născocit de către acuzare, care îşi dădea seama că putea obţine mai uşor un verdict de culpabilitate dacă judecătorii nu trebuiau să-şi încarce conştiinţa cu perspectiva trimiterii lui Dreyfus din nou pe Insula Dracului.

Efectul verdictului fu asemănător cu acela al unui dezastru înspăimântător. Toată lumea era buimăcită. Regina Victoria i-a telegrafiat lordului Russell: „Regina a aflat cu stupoare despre groaznicul verdict şi speră că bietul martir va face apel la cei mai înalţi judecători”.

„Criminal, cinic, odios, barbar”, scria corespondentul lui *The Times*, indignat de sentinţă. Mânios ca profetul Isaiia, Clemenceau se întreba: „Ce mai rămâne din istorica tradiţie care făcea cândva din noi apărătorii justiţiei din întreaga lume? De la un capăt la celălalt al pământului are să răsune strigătul: Unde este Franţa? Ce s-a întâmplat cu Franţa?” Opinia publică internaţională deveni dintr-odată o problemă pentru Franţa, cu atât mai mult cu cât data deschiderii Expoziţiei mondiale din 1900 se apropia. La Evian, staţiunea de pe ţărmul lacului Leman unde mulţi dintre cei făcând parte din *le gratin* îşi petreceau vacanţele de vară, Proust a găsit-o pe contesa de Noailles plângând şi strigând: „Cum pot face aşa ceva? Ce-au să-şi închipuie străinii despre noi?” în tabăra naţionalistă, acelaşi gând era un motiv de bucurie. „Din 1870 încoace, aceasta este prima noastră biruinţă asupra străinilor”, exulta *Le Gaulois*.

Puterea sentimentelor se da pe faţă pretutindeni; toată lumea era preocupată de sentinţă. La Odesa, surescitarea a fost „pur şi simplu extraordinară”; la Berlin, indignarea era intensă; în îndepărtatul Melbourne, lumea era cuprinsă de „oroare şi dezgust”; la Chicago s-au ţinut întruniri de protest şi din toate părţile se făceau propuneri ca Expoziţia de la Paris să fie boicotată. La Liverpool, numerele din *The Times* au fost cumpărate în câteva minute şi vândute apoi la preţuri mai mari. Din Norvegia s-a primit o scrisoare din partea compozitorului Grieg, care refuza invitaţia de a-şi dirija operele la Théâtre Chatelet din cauza „indignării provocate de sfidarea justiţiei în ţara dv”. Cei mai indignaţi dintre toţi străinii erau englezii, frământaţi pe timpul acela de un val de sentimente antifranceze din cauza incidentului de la Fashoda. Hyde Park răsuna de discursurile întrunirilor de protest, ziarele denunţau „insulta adusă civilizaţiei”, firmele industriale şi societăţile culturale propuneau boicotarea expoziţiei ca mijloc de presiune asupra guvernului francez, călătorii erau îndemnaţi să renunţe la vizitele pe care şi le propuneau să le facă, un hotelier din Lake District a dat

afară o pereche de francezi care îşi petreceau acolo luna de miere, iar cititorul unui ziar afirma într-o scrisoare către editor că însăşi problema Transvaalului „pierde din însemnătate faţă de chestiunea mai vastă a adevărului şi justiţiei”. Cu toate acestea, *The Times* le reamintea cititorilor că mulţi francezi îşi riscaseră „mai mult decât viaţa” pentru a împiedica naufragiul justiţiei, astfel că nu era de aşteptat că vor părăsi lupta pentru repararea nedreptăţii de la Rennes.

Lupta continua într-adevăr să se desfăşoare, însă opinia publică începuse să dea semne de epuizare. Afacerea Dreyfus era una din acele situaţii pentru care nu exista nicio soluţie potrivită. Waldeck-Rousseau i-a oferit lui Dreyfus graţierea, care, cu toate obiecţiile îndârjite ale lui Clemenceau, a acceptat-o pe motive de sănătate, fiindcă nu mai era în stare să reziste, însă cu condiţia că ea nu va pune capăt sforţărilor de a-şi dovedi nevinovăţia. Galliffet dădu un ordin de zi pe armată: „Incidentul a fost închis… Uitaţi trecutul pentru ca să vă puteţi gândi numai la viitor”. Waldeck a depus la Cameră proiectul unei legi de amnistie care anula toate acţiunile penale în curs privind cazul Dreyfus, însă care a înfuriat ambele părţi, pe cei de dreapta din cauză că Déroulède era exclus, iar pe susţinătorii lui Dreyfus fiindcă Picquart, Reinach şi alţii care suferiseră nedreptăţi sau care fuseseră urmăriţi penal nu puteau să se disculpe. Waldeck a rămas însă neclintit. „Amnistia nu judecă, nu acuză şi nu achită, ci ignoră”. Cu toate acestea, dezbaterile au continuat furtunoase vreme de un an, până când proiectul a devenit lege, ceea ce nu a făcut ca animozităţile să se domolească. Poziţiile luate în decursul afacerii Dreyfus se consolidau şi se cristalizau. Lemaître, care intrase în viitoare mai

T

mult de dragul senzaţiei decât din convingere, deveni un regalist fanatic, în timp ce Anatole France evoluă mult spre stânga.

Bătălia se deplasă de pe planul moral pe cel politic, de la Dreyfus la revoluţia dreyfusistă. Era vorba de aceeaşi

bătălie, dar în condiţii schimbate. Obiectivul ei nu mai era justiţia şi revizuirea unui proces, ci sforţarea guvernului Waldeck şi a succesorului său, Combes, de a înfrânge clericalismul şi de a imprima ideile republicane în învăţământ şi în armată. Lupta s-a dat, la fel de vehement ca şi mai înainte, în legătură cu legea asociaţiilor a lui Waldeck, îndreptată împotriva ordinelor religioase, şi cu cazul generalului André şi al fişelor lui atunci când s-a descoperit că prea zelosul ministru de război din anul 1904 folosea rapoartele ofiţerilor masoni asupra camarazilor lor catolici drept călăuză în materie de avansare în grad. Sforţările persistente şi înverşunate ale lui Mathieu Dreyfus, Reinach şi Jaurès reuşiră ca, învingând toate obstacolele, să obţină revizuirea finală a procesului şi casarea de către Curtea de casaţie a verdictului de la

Rennes. La 13 iulie 1906, în ajunul zilei Căderii Bastiliei, la aproape 12 ani de la arestarea lui Dreyfus şi şapte ani de la verdictul Curţii marţiale din Rennes, a fost votată la Cameră cu 442 de voturi pentru şi 22 contra o lege prin care Dreyfus şi Picquart erau reîncadraţi în armată. Unul din voturile contra era al lui de Mun. Dreyfus, decorat acum cu Legiunea de Onoare, a fost avansat maior, iar Picquart general, acordându-li-se astfel gradele la care ar fi ajuns într-o desfăşurare normală a evenimentelor. În anul 1902, Drumont nu mai fu reales deputat, *La Libre Parole* începu să decadă, astfel că în 1907 fu pusă în vânzare fără să găsească cumpărători. Zola muri în 1902, iar la înmormântarea lui, Anatole France a rostit meritatul şi nobilul epitaf al omului „care a fost pentru o clipă conştiinţa umanităţii”. În 1908, cenuşa lui Zola a fost transferată la Pantheon. În decursul ceremoniei, un bărbat numit Gregori a tras asupra lui Dreyfus, rănindu-l la braţ. Atentatorul a fost achitat după aceea de Curtea cu juri. În 1906, Clemenceau, ajuns prim-ministru, l-a numit pe Picquart ministru de război. Picquart în fotoliul lui Mercier! „Este ceva demn de văzut! – a spus Galliffet.

— Există lucruri care te consolează de faptul că nu

eşti în stare să te hotărăşti să mori”.

Punctul culminant fusese Rennes. După Rennes nu s-a terminat nici cu lupta pentru justiţie, nici cu lupta dreptei împotriva republicii. Însă cu afacerea Dreyfus se terminase. Atâta timp cât a durat ea, Franţa a prezentat, ca şi pe vremea revoluţiei, omul politic în atitudinea lui cea mai combativă. A fost o vreme a lipsei de măsură. Oamenii se aruncau în viitoare cu totalitatea capacităţilor şi convingerilor lor. Nu lăsau nimic în rezervă. În ajunul noului secol, afacerea Dreyfus a dezvăluit ce ferocitate şi ce energii erau prezente ca să-i salute sosirea.

5

Îndepărtatele bătăi de tobă

HAGA: ANII 1899 Şi 1907

Bucuria, speranţa, bănuiala şi, mai presus de toate, uimirea, acestea au fost sentimentele care au înfiorat lumea atunci când a aflat, la 29 august 1898, că tânărul ţar al Rusiei, Nicolae al II-lea, făcuse un apel către toate naţiunile ca să participe la o conferinţă pentru limitarea armamentelor. Acest apel, pe care *Le Temps* îl numise „o strălucire de fulger venind dinspre Nord”, luase prin surprindere toate capitalele. „Să-l vezi pe ţar cu ramura de măslin în mână! Iată ceva nou în istorie”, se spunea la Viena. Şi totuşi, apelul său atinsese o coardă sensibilă, gata să vibreze.

Teama pe care o provoca industria de armament în plină dezvoltare era aproape generală. Uzinele Krupp, colosul de la Essen, cea mai mare întreprindere individuală din Europa, împreună cu Škoda, Schneider-Creusot şi Vickers-Maxim, nişte carteluri umflate, rezultate din fuziuni repetate şi cu nume ce zgârie urechea, aveau interese în toate taberele, îşi vindeau produsele unor clienţi răspândiţi pe toate continentele şi fiecăreia din cele două părţi aflate în conflict, profitând de orice discordie. În fiecare an, una sau alta dintre ele producea o nouă armă, mai ucigătoare decât cele dinainte, care, dacă era adoptată de forţele armate ale unui stat, impunea imediat un efort corespunzător din partea statului rival.

Cheltuielile de înarmare şi acumulările uriaşe de arme creşteau de la an la an şi oamenii aveau impresia că totul se-ndrepta spre o explozie finală mortală.

Proclamaţia ţarului cerea ca această cursă să fie oprită. Adresată tuturor guvernelor reprezentate la St. Petersburg, ea afirmă că, deşi dorinţa de pace fusese deosebit de puternică în ultimii douăzeci de ani, totuşi, „puterea intelectuală şi fizică a naţiunilor, forţa de muncă şi capitalul lor au fost consumate în mod neproductiv pentru construirea unor mijloace teribile de distrugere”, care la un moment dat reprezintă ultimul cuvânt al tehnicii, pentru ca ceva mai târziu să fie considerate demodate şi să se treacă la înlocuirea lor. Sistemul „de înarmare a *Voutrance* transformă pacea armată într-o povară zdrobitoare, care apasă asupra tuturor naţiunilor. Dacă înarmările vor continua în acelaşi ritm, se va ajunge în mod inevitabil tocmai la cataclismul pe care ele încearcă să-l prevină”. Era o obligaţie a tuturor ţărilor să pună capăt acestei întreceri excesive.

Această chemare, venită dintr-o asemenea sursă, depăşea cele mai fantastice visuri ale prietenilor păcii. „Va răsuna ca o muzică încântătoare pe deasupra întregului pământ”, spunea un ziar vienez. Expresii ca „o nouă epoca a civilizaţiei”, „zorile unei ere noi”, „semn prevestitor al noului secol” puteau fi găsite în presa tuturor ţărilor. În Belgia, chemarea a fost denumită „o adevărată descătuşare”, un act de „importanţă uriaşă”, al cărui autor va rămâne cunoscut în istorie ca „Nicolae Pacificul”. La New York, apelul era considerat ca începutul posibil al „celei mai importante şi binefăcătoare acţiuni din istoria modernă sau chiar din întreaga istorie”. Roma îl elogia ca pe „unul din marile documente care face cinste secolului”, iar Berlinul saluta pe „noul evanghelist de pe malurile Nevei” „al cărui ţel era nobil şi frumos în teorie, deşi nerealizabil în practică.

Bănuielile privind cauzele determinante ale iniţiativei ruseşti şi speculaţiile cinice ce se făceau în legătură cu ea erau nenumărate. Întrebarea esenţială care se punea

— Fără limită.

era aceea dacă Franţa, aliata Rusiei, fusese consultată în prealabil. Dat fiind că dezarmarea presupunea acceptarea stărilor de lucruri existente şi deoarece Franţa nu se putea împăca în niciun chip cu pierderea Alsaciei şi Lorenei, acţiunea aliatului ei reprezenta – aşa cum spunea *The Times* – „o enigmă extrem de surprinzătoare”. Din felul în care reacţionase Franţa rezulta clar că nu fusese consultată. „*Et VAlsace-Lorraine*?” * – întreba *L'Intransigeant*. Cu toate acestea, multă lume considera că, venind într-un moment când „pretenţiile intolerabile şi ambiţiile nemăsurate” ale imperialismului anglo-saxon frământau minţile tuturor şi când menţinerea păcii devenea din ce în ce mai mult o „minune a echilibrului”, conferinţa propusă era binevenită.

În apelul ţarului, fiecare grup vedea reflectată ca într-o oglindă magică faţa propriului său adversar. Pentru Germania era evident că, în cazul când Anglia nu era de acord cu dezarmarea navală, gestul ţarului n-avea să rămână decât „o lovitură de sabie-n apă”. Aşa se explică de ce după câteva zile de la apelul ţarului kaiserul a declarat în mod hotărât: „Viitorul nostru este pe ocean”. La rândul lor, englezii socoteau că problema majoră era reprezentată de ambiţiile navale ale Germaniei. Socialiştii de pretutindeni erau siguri că, indiferent care va fi fost mobilul iniţiativei ruseşti, el nu putea fi în niciun caz dragostea de oameni, dacă se ţinea seama de cruzimile opresiunii ţariste. Socialistul german Wilhelm Liebknecht considera apelul ţarului drept o „înşelătorie”. Mulţi luptători pentru pace îl socoteau o replică la războiul hispano-american, care li se părea că este preludiul dezastrului mondial. Luarea în stăpânire a Filipinelor îi convinsese pe mulţi europeni de necesitatea stăvilirii expansiunii americane. Chiar unii americani nu se împotriveau gândului că acţiunea ţarului fusese inspirată de victoria Statelor Unite asupra Spaniei. Vorbind în numele antiimperialiştilor, Godkin observa cu melancolie că „splendida chemare” venea într-un moment când

Statele Unite erau pătrunse mai mult decât oricând în istoria lor „de spiritul militar şi de ideea cuceririlor cu forţa”.

Şi totuşi, enigma mobilului continua să subziste. O explicaţie susţinută de multă lume era aceea că Nicolae

* „Dar Alsacia şi Lorena?” acţionase nu atât în interesul omenirii, cât din dorinţa firească de a o lua înaintea kaiserului, despre care se credea că plănuia să dea o proclamaţie similară, *urbi et orbi* *, cu ocazia apropiatei lui vizite la Ierusalim.

Curând după apel, atenţia publicului a fost absorbită de sinuciderea colonelului Henry, implicat în afacerea Dreyfus, iar după alte zece zile lumea a tresărit din nou aflând că împărăteasa Elizabeta a Austriei fusese asasinată de un anarhist. În timpul acesta, americanii erau ocupaţi cu primirea regimentelor care se întorceau acasă din Cuba, iar englezii cu înaintarea lui Kitchener spre Khartoum. Începând din luna septembrie, atmosfera politică s-a întunecat din cauza perspectivei unui război între Anglia şi Franţa. Aşa cum remarcase cu pricepere ambasadorul german, se părea că Fashoda alungase din mintea francezilor Alsacia şi Lorena. Exista impresia că sentimentele paşnice fuseseră izgonite din sufletul oamenilor.

Nu se putea spune însă acelaşi lucru şi despre apostolii consacraţi ai mişcării pentru pace din Europa şi America, pe care chemarea ţarului îi entuziasmase. Printre cei mai cunoscuţi dintre ei era baroneasa Bertha von Suttner, autoarea romanului antirăzboinic *Jos armele*, pe care Tolstoi îl calificase drept *Coliba lui moş Toma* al acestei mişcări. Atunci când soţul baronesei a venit acasă fluturând ziarul cu chemarea ţarului, aşa cum făcuse Emma Goldman când a adus vestea despre evenimentele de la Homestead, baroneasa a fost cuprinsă de o bucurie nespusă. Pe adresa ei începură să sosească în valuri scrisori de felicitare din partea colaboratorilor săi de la Biroul internaţional al păcii, de la Uniunea interparlamentară şi de la Asociaţia pentru pace şi

arbitraj. „Indiferent ce va rezulta de pe urma ei – scria Bjdmstjerne Björnsson –, lumea vibrează încă de pe acum de gânduri paşnice”. Ardoarea mişcării era întruchipată de baroneasa Bertha von Suttner, născută contesa Kinsky în 1843, dintr-o familie austriacă aristocrată aflată în declin. Fiindcă avea o fire prea dârză şi energică ca să accepte decăderea într-o atmosferă elegantă, preluase la vârsta de 30 de ani funcţia de educatoare şi damă de companie a fiicelor familiei von Suttner, cu care ocazie aprinsese o dragoste pasionată şi reciproc împărtăşită în sufletul

— Adresată lumii întregi.

fiului şi moştenitorului familiei, cu şapte ani mai tânăr ca ea. Contesa nu avea însă niciun fel de dotă, astfel că îndrăgostiţii se despărţiră, plini de o durere tipic germanică. „A îngenuncheat în faţa mea, mi-a sărutat cu smerenie tivul rochiei şi mi-a spus: «Neasemuită femeie, cu inimă generoasă de regină. Iubirea ta m-a învăţat fericirea ce-mi va sfinţi viaţa. Adio l» în clipele acelea, ieşirea din situaţia aceasta tristă a fost oferită de un anunţ de ziar prin care „un domn mai în vârstă, foarte bogat, cultivat şi locuind în Paris” arăta că este în căutarea unei doamne mature şi instruite care să-i servească de secretară şi să-i conducă gospodăria. În felul acesta, contesa s-a pomenit în serviciul lui Alfred Nobel, inventatorul dinamitei.

Om straniu, idealist şi pesimist, de o ironie muşcătoare, timid, melancolic şi aproape un sihastru, Nobel câştigase, deşi nu ajunsese încă la vârsta de 43 de ani, milioane prin fabricarea explozivilor şi era profund tulburat de consecinţele descoperirii sale. Se părea că nu avea nevoie de o secretară, ci mai degrabă de cineva care să-l asculte. „Aş vrea – îi spunea noii sale angajate – să născocesc o substanţă sau o maşină care să aibă o putere de pustiire globală atât de înspăimântătoare, încât războaiele să devină cu totul imposibile tocmai din această cauză”. În ciuda simpatiei instantanee, a „intensei plăceri intelectuale” pe care i-o procura tovărăşia lui şi a unei aluzii la legături mai intime, doamna se lăsă doborâtă de

tristeţe, astfel că după o săptămână zbură înapoi în braţele adoratorului ei şi fugi cu el. După 12 ani de căsătorie şi de carieră scriitoricească, doamna baroană descoperi, cu sentimentul unei adevărate revelaţii, existenţa Asociaţiei internaţionale pentru pace şi arbitraj din Londra. În expunerea scopurilor ei, Asociaţia declara că la sfârşitul celui de-al XIX-lea secol venise vremea ca toţi oamenii să se sfătuiască şi să cadă de acord asupra unor mijloace pentru lichidarea pe cale paşnică a conflictelor şi pentru abolirea războaielor. Convertită şi entuziasmată de aceste idei, Bertha von Suttner se avântă în acţiunea de organizare a unor filiale ale Asociaţiei la Viena şi Berlin. În anul 1891, strădaniile ei, susţinute de ziarul *Die Neue Freie* Presse, şi-au atins scopul, iar manifestul dat cu această ocazie exprima idealurile partizanilor de pretutindeni ai păcii. Aceştia considerau că un nou război era imposibil din punct de vedere moral fiindcă „oamenii au pierdut o parte din ferocitatea şi nepăsarea lor faţă de viaţă” şi imposibil din punct de vedere fizic fiindcă noile arme erau mult prea distrugătoare. Erau convinşi, de asemenea, că masele – deşi deocamdată mute – doreau şi ele cu ardoare pacea. Deşi toate guvernele afirmau cu tărie că războiul trebuie evitat, făceau totuşi stocuri de armamente ca să se pregătească în vederea unui conflict. Era de aceea necesar să se pună capăt acestei „monstruoase contradicţii”.

Uniunea interparlamentară, înfiinţată la Paris în anul 1888 cu scopul de a aduna într-o singură grupare pe membrii parlamentelor naţionale care voiau să lupte pentru cauza păcii, ţinea în fiecare an congrese în diverse capitale. Uniunea universală pentru pace din Statele Unite îşi propunea ca ţeluri principale dezarmarea treptată şi înfiinţarea unei curţi permanente de arbitraj. Izvorâtă din reglementarea de la Geneva a conflictului dintre Statele Unite şi Anglia cu privire la *Aldbama*, mişcarea în favoarea arbitrajului internaţional era deosebit de puternică în aceste două ţări. Ţelul ei era să înlocuiască războiul prin reglementări imparţiale. Partizanii acestei mişcări erau de

părere că, dacă s-ar fi putut găsi o procedură de arbitraj realizabilă, legalizată mai întâi prin tratate încheiate între naţiunile separate şi apoi printr-un tratat general, şi dacă s-ar fi demonstrat în acelaşi timp că războiul era atât de distrugător încât devenea „imposibil”, oamenii aveau să prefere, până la urmă, să recurgă la arbitraj decât să lupte. Părerea lor se baza pe premisa că omul este o fiinţă rezonabilă şi că războaiele au drept origine conflicte ce pot fi reglementate şi prin alte mijloace.

Alfred Nobel era un susţinător înflăcărat al arbitrajului, dar nu şi al dezarmării, pe care el o considera deocamdată drept o revendicare absurdă. Susţinea înfiinţarea unui tribunal internaţional şi încheierea unui acord între naţiuni prin care să se prevadă, în cazul oricărui conflict, un armistiţiu obligatoriu pe o perioadă de un an. El a apărut pe neaşteptate, deşi sub nume fals, la Congresul păcii ţinut la Berna în 1892 şi i-a spus baronesei Bertha von Suttner că, dacă putea „să-l informeze şi să-l convingă, ar face ceva foarte important pentru această cauză”. Scânteia prieteniei care se aprinsese între ei fusese menţinută vie prin corespondenţă şi prin vizite întâmplătoare făcute de-a lungul anilor. Acum îi scria că, după toate aparenţele, se pregătea o nouă perioadă de violenţe, „al cărei vuiet surd îl aud deja în depărtare”. Două luni mai târziu îi scria din nou bâronesei: „Aş vrea să-mi las prin testament averea pentru înfiinţarea unui premiu care să fie acordat din cinci în cinci ani” persoanei care va contribui în modul cel mai eficient la menţinerea păcii în Europa. Socotea că premiul trebuia anulat după ce va fi acordat de şase ori, fiindcă, „în cazul când societatea omenească nu va putea fi reformată în decurs de treizeci de ani, vom cădea în mod inevitabil în barbarie”. Nobel medită îndelung asupra planului său, îl materializă într-un testament întocmit în 1895, care acorda oamenilor un termen ultim ceva mai îndepărtat, şi muri în anul următor. ÎS al

Cauza arbitrajului a marcat aproape un triumf în luna ianuarie 1897, când Anglia şi Statele Unite au semnat un

tratat, negociat de secretarul de stat Olney şi de ambasadorul englez sir Julian Păuncefote, destinat reglementării pe cale paşnică a tuturor controverselor, cu excepţia celor teritoriale, fiindcă amintirea celor întâmplate în legătură cu Venezuela era încă vie în amândouă ţările. Luând în nume de rău încălcarea dreptului său de control asupra afacerilor externe, Senatul Statelor Unite a refuzat, cu o diferenţă de trei voturi, să ratifice tratatul. După cuvintele lui Olney, această înfrângere echivala cu o calamitate „nu numai de proporţii naţionale, dar şi mondiale”. Ea a zdruncinat credinţa generală în progresul moral al omenirii.

Mişcarea pentru pace îşi avea originea tocmai în această credinţă, întreţinută în ultimii zece sau cincisprezece ani de semnele venind de pretutindeni ale ameliorării condiţiilor de viaţă. Minunatele progrese ale ştiinţei ridicaseră rasa umană la un nivel de bunăstare materială apt să îndreptăţească credinţa celor din secolul al XIX-lea că, pe măsură ce oamenii vor avea o situaţie materială mai bună, vor deveni mai puţin agresivi. Populaţia avea acum la dispoziţie apă curentă, străzi iluminate, instalaţii sanitare, alimente conservate şi congelate, maşini de cusut, maşini de spălat, maşini de scris, maşini de tuns gazonul, fonograful, telegraful şi telefonul, pentru ca mai târziu, începând cu anii ’90, să capete extraordinarul dar de a se putea deplasa individual şi mecanic în trăsuri fără cai. Părea imposibil ca un câştig material atât de important să nu fi produs o schimbare spirituală, ca noul secol să nu fie începutul unei noi ere în comportamentul omului şi deci, pe scurt, ca omul să nu fi devenit prea civilizat ca să mai recurgă la război. Ştiinţa făcea ca toate fenomenele să pară supuse anumitor certitudini şi anumitor legi, iar dacă lumea fizică a omului putea fi înţeleasă şi controlată, de ce n-ar fi putut fi înţelese şi controlate şi relaţiile sale sociale? „Condiţiile sociale sunt menite să se modifice”, scria cu convingere baroneasa von Suttner. Generaţia mai tânără era şi ea de acord cu această părere. „În anul 1898 eram în mod sincer

convinşi că era războaielor se terminase – scria Julien Benda, intelectualul francez care împlinise vârsta de 31 de ani în anul acela.

— Timp de 15 ani, din 1890 şi până în 1905, oamenii din generaţia mea au crezut cu adevărat în pacea mondială".

Ceea ce stimula mişcarea pentru pace era această credinţă, precum şi frica, anume frica de energia dezlănţuită a epocii maşinilor. Considerabila dezvoltare a energiei mecanice, uimitoarele tehnici şi unelte noi, invenţiile care veneau una după alta şi posibilităţile fantastice pe care le oferea electricitatea creau sentimentul neliniştitor că omul acumulase mai multă putere decât putea să stăpânească, o putere care putea să-i scape din mâini, să devină independentă şi să-l distrugă dacă nu era îngrădită la timp. În anul 1820, lumea poseda 778 de tone metrice de energie mecanică (energia combustibililor minerali consumaţi în maşinile cu abur şi a căderilor de apă folosite, exprimată în energia care se eliberează la arderea unei tone de cărbune) în comparaţie cu cele 15 milioane de tone metrice existente în 1898. Productivitatea muncii crescuse şi ea în aceleaşi proporţii. Ţările îşi amplificau dimensiunile şi puterea. Rata mortalităţii scădea în mod pronunţat, datorită dezvoltării măsurilor de salubritate şi medieinei, cu rezultatul că din 1870 încoace populaţia Europei crescuse cu 100 de milioane de oameni, număr egal cu totalul populaţiei ei din anul 1650. În aceeaşi perioadă, Anglia pusese stăpânire pe teritorii în suprafaţă de 12, 2 milioane km², Franţa pe aproape 9, 5 milioane km², Germania pe 2, 6 milioane km², iar Belgia pe 2, 3 milioane km², adică pe o suprafaţă de 77 de ori mai mare decât propria ei suprafaţă. Între 1820 şi 1898, populaţia Statelor Unite se mărise de peste două ori, iar producţia industrială calculată pe cap de locuitor se majorase de patru ori. Profiturile lui Carnegie Steel Corporation au crescut de la 6 milioane de dolari în 1896 la 40 de milioane de dolari în 1900. Noua maşină de forţă, motorul cu ardere internă, a urmat maşinii cu abur şi a

contribuit la naşterea industriei petrolului. Turbina cu abur şi motorul Diesel măreau energia mecanică, iar energia hidroelectrică palpita în mii de dinamuri. Vapoarele îşi măreau tonajul, viteza şi capacitatea de încărcare. Oţelul, materialul-cheie al noii epoci, făcea să apară ca ciupercile noi produse şi noi utilizări datorită inventării convertizorului Bessemer. Rata relativă de creştere a numărului de invenţii a atins cea mai înaltă valoare cunoscută în istorie în anii ’90. A luat avânt industria aliajelor de aluminiu şi de alte metale uşoare. Industria chimică crea noi materiale şi procedee. Metoda de producţie în masă cu folosirea pieselor de serie, cunoscută ca „sistemul american”, era aplicată în toate ţările industriale. Dinamita, folosită ca mijloc de minare, a permis executarea de excavaţii masive pentru cariere şi galerii de mină, precum şi pentru construcţii gigantice, ca tunelul de cale ferată Simplon şi Canalul Panamá. Producţia ei a crescut de la 11 tone în 1867, anul în care Nobel a pus-o pentru prima dată pe piaţă, la 66.500 de tone în 1897. Marile întreprinderi posesoare de capitaluri necesare pentru finanţarea industriei grele formau carteluri şi trusturi înzestrate cu resurse băneşti uriaşe.

Domeniul în care noile energii erau folosite în cele mai mari proporţii era acela al armamentelor şi al altor forţe destinate războiului. Creşterea populaţiei făcea ca numărul bărbaţilor apţi pentru serviciul militar şi care puteau fi puşi deci la dispoziţia uriaşelor armate permanente să se mărească, astfel că, după anul 1871, toate puterile continentale, urmând exemplul Germaniei, au introdus serviciul militar obligatoriu. Înarmarea şi echiparea marilor armate necesita colaborarea unei industrii cu producţie de masă, şi de aceea, pentru a putea satisface cererea, întreprinderile de armamente concentrau sub stăpânirea lor surse de materii prime, mine, turnătorii şi mijloace de transport. Pieţele de desfacere şi profiturile erau aproape nemărginite şi reacţionau cu o vigoare impetuoasă la stimulentul dat de forţele războiului. În decurs de zece ani, adică între anii

1885 şi 1895, războiul terestru a fost revoluţionat prin introducerea mitralierei Maxim perfecţionate şi a pulberii fără fum. Folosite împreună, aceste inovaţii au mărit de cinci ori şi chiar mai mult bătaia, viteza şi precizia armelor de foc şi au schimbat caracterul războiului. Infanteria, care la Waterloo trăgea trei focuri pe minut, putea trage acum 16 focuri în acelaşi interval de timp. Folosirea armelor de calibru mic a mărit bătaia armelor şi precizia ochirii. Introducerea reculului automat la tunurile de câmp a mărit şi ea viteza focului de artilerie. Dar mai presus de toate, pulberea fără fum, brevetată de Nobel între anii 1887 şi 1891, a deschis şi a extins câmpul de luptă. Ea a limpezit câmpul vizual, a permis mascarea tunurilor, a accelerat viteza lor de încărcare şi a mărit bătaia şi precizia armelor de artilerie de la 1.000 la 5.000 sau chiar 6.000 de metri. Lupta se putea desfăşura acum pe distanţe mari şi se putea deschide focul asupra unei armate încă înainte ca aceasta să-şi zărească inamicul. Deşi de-abia începea să se bănuiască acest lucru, se creaseră astfel condiţiile ca tunul să capete întâietate faţă de puşca infanteristului. Torpilele şi minele extindeau, la rândul lor, sfera războiului naval, iar experienţele făcute deschideau perspective redutabile submarinului.

Unii se făleau cu noua energie care circula prin vinele globului, în timp ce altora le era frică de ea, astfel că împărtăşeau părerea lui Ibsen: „Navigăm cu-n cadavru-n cală”. Dorinţa ca naţiunile să-şi unească eforturile în vederea frânării acestei dezvoltări începu să capete progresiv glas, care deveni suficient de puternic pentru ca lordul Salisbury, pe atunci prim-ministru al Angliei, să-i acorde, în 1897, atenţie. În cuvântarea ţinută în faţa consiliului municipal al oraşului Londra, el a declarat că, în cazul când nu se vor lua din timp măsuri de prevenire, acumularea armamentelor şi perfecţionarea continuă a „instrumentelor morţii” vor conduce „la o sforţare formidabilă de distrugere reciprocă, fatală pentru civilizaţia creştină”. Fără să vorbească pe faţă despre dezarmare, a adăugat că singura speranţă de împiedicare

a dezastrului consta într-o adunare a naţiunilor în care diferendele dintre ele să fie discutate în spirit de prietenie, pentru ca până la sfârşit „să se unească mai strâns prin aderarea la o lege internaţională de un fel oarecare”. Fiindcă nu fusese niciodată optimist, lordul Salisbury n-a mers până acolo încât să presupună că măsura aceasta va duce la abolirea războiului, ci şi-a limitat speranţele la „un lung răstimp de comerţ prosper şi de pace continuă”.

Ţarul Nicolae nu era nici mai paşnic şi nici mai idealist decât lordul Salisbury. Avea, în 1898, vârsta de 30 de ani şi era un tânăr mărginit la minte, lipsit de imaginaţie şi stăpânit de o singură idee: să guverneze astfel ca să nu scadă cu nimic puterea autocratică moştenită de la strămoşii lui. Felul său meschin de a vedea lucrurile se datora, după spusele lui Pobedonosev, procuror-şef al Sfântului Sinod, „influenţei mulţimei de cameriste care o înconjură pe mama lui”. Toate strădaniile lui se rezumau la tergiversarea acordării Constituţiei, astfel că îi rămânea prea puţină energie pentru politica internaţională şi nu arăta decât puţin interes pentru alte probleme. Spre deosebire de impetuosul kaiser, care ardea de dorinţa de a intra în acţiune ori de câte ori citea o depeşă interesantă, ţarul găsea că afacerile mondiale îi puneau la încercare facultăţile mintale. „Într-adevăr – îi scria el mamei sale pe timpul când oamenii se aflau sub impresia celor întâmplate la Fashoda, iar kaiserul vizita Ierusalimul –, multe lucruri stranii se întâmplă pe lume. Citeşti despre ele şi ridici din umeri”.

Propunerea de convocare a unei conferinţe pentru pace nu era ideea lui, ci izvorâse din anumite raţiuni de ordin practic, invocate de miniştrii celor trei departamentecheie – al războiului, al finanţelor şi al afacerilor externe –, care constau în simplul fapt că Rusia rămăsese în urmă în cursa înarmărilor şi nu era în măsură să recupereze întârzierea. Generalul Alexei Europatkin, ministrul de război, aflase că Austria, principalul rival al Rusiei, plănuia să adopte tunul de câmp cu tragere rapidă de tip perfecţionat, care trăgea şase lovituri pe minut şi

care se afla deja în dotaţia armatelor germane şi franceze. Ruşii, al căror tun de câmp trăgea numai o lovitură pe minut, nu puteau spera că vor avea posibilitatea financiară de a-şi înzestra cu noul tun întreaga artilerie, fiindcă erau angajaţi deja, cu un mare efort bănesc, în acţiunea de înarmare a infanteriei. Dacă Austria putea fi convinsă să accepte amânarea cu zece ani a construcţiei de noi tunuri – socotea Europatkin –, amândouă ţările aveau să economisească cheltuielile respective. Şi, la urma-urmelor, de ce nu? Fiindcă şi în cazul când amândouă părţile se înarmau şi în acela în care căzeau de acord să nu se înarmeze, „rezultatul final ar fi acelaşi dacă intrau în război”.

Europatkin şi-a prezentat ideea simplă, dar mare, ţarului, care nu i-a găsit niciun cusur, şi apoi ministrului afacerilor externe, contele Muraviov, care a găsit că este precaut să-l consulte şi pe ministrul finanţelor, contele Witte. Capabil, energic şi neobişnuit de înzestrat pentru un ministru ţarist, cu bun simţ şi înţelepciune, Witte încerca – luptându-se cu forţele letargiei, autocraţiei şi eroziunii – să adapteze Rusia lumii industriale moderne. Acorda în silă fiecare rublă ce urma să fie cheltuită pe arme, detesta interferenţa războiului şi socotea că cursa înarmărilor putea deveni „mai supărătoare decât însuşi războiul”. Totuşi – aşa cum a semnalat el –, metoda lui Europatkin de a cădea la înţelegere cu inamicul înainte de a începe lupta însemna a avea încredere în austrieci, lucru imposibil şi pe deasupra periculos, fiindcă nu ar fi făcut altceva „decât să dezvăluie întregii lumi slăbiciunea noastră financiară”. De aceea, în locul unui moratoriu bilateral în construcţia noilor arme, el propune unul internaţional. I-a demonstrat pe larg lui Muraviov ce rău incalculabil pricinuia lumii militarismul în creştere, precum şi avantajele pe care le-ar avea omenirea de pe urma limitării armamentelor. Aceste „idei, mai degrabă banale” – aşa cum a scris el mai târziu –, erau totuşi noi pentru Muraviov şi, după toate aparenţele, au făcut asupra lui o profundă impresie. În răstimp de câteva zile, acesta a convocat un consiliu de

miniştri pentru a lua în discuţie un apel către celelalte naţiuni în vederea convocării unei conferinţe internaţionale. S-a obţinut şi aprobarea ţarului. Atât el, cât şi consilierii lui aveau sentimentul că, dacă evoluţia primejdioasă a lumii putea fi încetinită şi dacă se putea face ceva „ca să-i împiedice pe oameni să inventeze diverse lucruri”, Rusia n-ar fi avut decât ele câştigat.

Tocmai pe vremea aceea s-a publicat în Rusia e lucrare impresionantă, în şase volume, numită *Viitorul războiului*. Atât autorul ei, Ivan Bloeh, cât şi ideile acestuia erau binecunoscute de Witte, fără să se poată şti însă dacă l-au influenţat sau nu. Bloch era un autodidact şi evreu convertit care, nemulţumit cu averea pe care o făcuse prin construcţii de căi ferate, plecase în străinătate ca să caute în universităţile străine cunoştinţe mai înalte în materie de economie şi de ştiinţe sociale. La reîntoarcerea din Europa occidentală s-a oprit în Varşovia, unde a ajuns o autoritate în domeniul bancar şi al căilor ferate, datorită cărui fapt a intrat în contact cu Witte şi, înainte de a se apuca să scrie opera lui majoră, care urma să-i asigure o firidă în galeria gloriei veşnice, a publicat mai multe studii erudite în legătură cu problemele industriale şi monetare. Studiile şi experienţa lui în afaceri l-au umplut de o teamă crescândă că războaiele limitate ale trecutului nu mai erau posibile. Din cauză că serviciul militar obligatoriu permitea să se facă apel la forţele întregii naţiuni, Bloch prevedea că războaiele viitorului vor absorbi totalitatea energiilor şi a resurselor statelor combatante, care, nereuşind să obţină o biruinţă hotărâtoare pe câmpul de bătaie, vor lupta până la epuizare, împingându-se una pe alta spre distrugerea totală. După părerea lui Bloch, interdependenţa naţiunilor în probleme de finanţe, comerţ exterior, materii prime şi în toate celelalte relaţii de afaceri comerciale însemna că învingătorul va ajunge în aceeaşi situaţie ca şi cel învins. Puterea de distrugere a armelor moderne va face ca măcelul să ia proporţii din ce în ce mai mari. Războiul de o singură zi era de domeniul trecutului. Armate întregi se vor îngropa în tranşee timp de săptămâni şi luni în şir,

bătăliile vor deveni operaţii de asediere, iar populaţiile necombatante vor fi implicate şi ele în ostilităţi. Niciun stat modern nu va putea obţine victoria fără să-şi nimicească resursele şi fără să i se destrame organizarea socială. Războiul va deveni „imposibil altfel decât cu preţul sinuciderii".

Concluziile la care ajunsese l-au condus pe Bloch spre mişcarea pentru pace (deşi poate că lucrurile s-au desfăşurat şi invers). Pentru a convinge guvernele de pericolul care le aştepta, el folosea o ameninţare mai înspăimântătoare decât războiul, şi anume revoluţia socială. Dacă condiţiile actuale vor continua să se menţină – argumenta el –, naţiunile vor trebui să înfrunte fie istovirea în cursa înarmărilor, fie catastrofa unui război şi să se aştepte în ambele cazuri la „convulsii în ordinea socială". Accentuarea sentimentelor antimilitariste ale maselor putea fi pusă în seama irosirii resurselor naţionale pe un produs inutil. În consecinţă, pregătindu-se de război, guvernele nu făceau altceva decât „să pregătească triumful revoluţiei sociale". Dacă guvernanţii puteau fi convinşi de acest fapt – socotea Bloch –, se vor arăta mai dispuşi să caute alte mijloace decât războiul ca să-şi tranşeze diferendele. Cele şase volume pe care le scrisese reprezentau o acumulare masivă de date privind puterea de foc, blocada navlurilor şi capacităţile de încărcare, procentele de morţi şi de răniţi, precum şi toţi factorii militari şi economici cu ajutorul cărora se putea dovedi vulnerabilitatea statului modern.

Fiindcă frica de revoluţia socială era un argument eficace în Rusia, Bloch a reuşit să obţină o audienţă la ţar, iar concluziile lui şi-au găsit ecoul în apelul redactat de Muraviov. Era evident că ministrul afacerilor externe simţea puterea de convingere a demonstraţiilor lui Bloch. Înmânând apelul ambasadorului englez, l-a rugat stăruitor să sublinieze în raportul său că iniţiativa de pace a Rusiei va arăta „claselor nemulţumite şi turbulente" că guvernele marilor puteri înţelegeau dorinţa lor de a vedea bogăţia naţională folosită în mod productiv şi nu într-o „întrecere

dezastruoasă”. Ambasadorul englez a răspuns curtenitor că „ar fi greu să rămâi insensibil faţă de nobilele sentimente care au inspirat acest document remarcabil”.

„E cea mai mare absurditate şi prostie de care am auzit vreodată – i-a scris, mai puţin afabil, lui lady Warwick prinţul de Wales, care, atunci când era indignat, lua ceva din felul de a se exprima al mamei lui.

— Chestiunea asta este pur şi simplu imposibil de realizat. Franţa nu-şi va putea da niciodată consimţământul, şi nici *Noi*”. Ajunsese la concluzia că apelul trebuia să fie „un nou truc al vulpii aceleia şirete” şi al „abilului intrigant” cu numele de Muraviov, care „i l-a băgat ţarului în cap”. Părerile prinţului exprimau, în general, şi părerile celorlalte guverne. Deşi priveau propunerea cu o aversiune glacială, ele au acceptat totuşi invitaţia – fiindcă niciunul nu voia să fie tocmai el acela care s-o respingă –, fără să se aştepte însă să iasă nimic altceva de pe urma ei decât necazuri. Aşa cum spunea ministrul de externe al Austriei, apelul va face ca în viitor guvernelor să le vină mai greu să prezinte parlamentelor noi cereri de fonduri pentru înarmare.

Cu zelul ceva mai potolit, însă neclintit în hotărârea lui, Muraviov lansă în ianuarie 1899 o nouă scrisoare circulară, la care era anexată o ordine de zi cu opt puncte. La punctul 1 se propunea încheierea unui acord potrivit căruia într-o perioadă stabilită să nu se mărească forţele armate sau bugetele militare, iar ultimul punct prevedea încheierea unui acord asupra principiului arbitrajului şi elaborării regulilor de procedură. Punctele 2, 3 şi 4 tratau prohibirea sau reducerea folosirii unor noi tipuri de arme, precum şi a anumitor mijloace de luptă doar în stare de proiect, ca de exemplu submarinele, gazele asfixiante sau „aruncarea proiectilelor din baloane”, operaţii pentru care nu exista încă un verb distinctiv pe vremea aceea. Punctele 5, 6 şi 7 se refereau la legile şi normele de drept nescrise ale războiului terestru şi la extinderea regulamentului de la Geneva din 1864 la războiul naval. Punctele 2 – 7 i-au supărat pe partizanii păcii, care doreau abolirea războiului

şi nu temperarea lui. Ei bănuiau că aceste subiecte fuseseră introduse numai pentru a stârni interesul şi a impune participarea guvernelor şi a reprezentanţilor lor militari, ceea ce era de fapt adevărat.

Cancelariile erau numai zumzet, valizele diplomatice se umflau cu depeşe, iar ambasadorii vizitau pe miniştrii de externe, încercând ca prin menuetul prescris al conversaţiilor oficiale să descopere intenţiile guvernului pe lângă care erau acreditaţi. Într-un raport german, lordul Salisbury apărea ca „foarte sceptic”, iar împăratul Franz Joseph ca având o atitudine „nefavorabilă” şi considerând orice limitare a dezvoltării militare drept „inacceptabilă”. La Roma, marchizul Visconti-Venosta refuză să participe ca delegat la o conferinţă „care nu era susceptibilă de a fi însoţită de rezultate prea utile”. Washingtonul era de acord să trimită delegaţi, dar nu voia să facă nimic în direcţia limitării armamentelor. Belgia aştepta conferinţa „cu regret şi nelinişte”, fiindcă se temea că orice modificare a legilor războiului va întări puterile armatei invadatoare sau va restrânge dreptul la apărare legitimă contra invaziei. Reacţia Berlinului părea exprimată prin sporirea cu trei corpuri de armată a forţelor existente. În general, reacţia varia puţin de la capitală la capitală: limitarea armamentelor era „nepractică”, restricţiile impuse noilor dezvoltări – nedorite, arbitrajul în probleme care implicau „onoarea naţională sau interesele vitale” – inacceptabil, deşi poate realizabil în probleme de mai mică importanţă. În schimb, ceea ce oferea loc pentru discuţii era modul în care era dus războiul.

Temându-se ca vorbăria surescitată a partizanilor păcii în legătură cu dezarmarea să nu ducă la o înţelegere greşită a propunerilor sale, Muraviov vizită capitalele străine ca să explice în întrevederi personale că ceea ce dorea Rusia într-adevăr era pur şi simplu o plafonare a situaţiei existente. Era, de altfel, o propunere cât se poate de raţională. Dacă doreau, puterile străine puteau cădea de acord – sugera el – asupra unui procentaj fix din populaţia lor care să fie chemat sub arme, lucru care le va

da posibilitatea să-şi reducă în mare măsură armatele, „păstrându-şi totodată aceleaşi şanse ca şi mai înainte”; „Idiot”, aceasta a fost observaţia făcută de kaiser pe marginea memorandumului.

Nimeni nu se frământa mai mult din cauza propunerii ţarului decât împăratul Wilhelm al II-lea. În a cărui gândire armata era tot una cu statul, precum şi cu însuşi împăratul, care personifica statul. Mantaua albă şi coiful strălucitor în care-i plăcea să pozeze, scânteierea şi coloritul uniformelor, galopul* cavaleriei, panoplia cu drapelele regimentelor, trosniturile neregulate ale gurilor de foc, echipamentele complicate ale corpului ofiţeresc şi ale soldaţilor, precum şi, în ultimul timp, strălucitoarea perspectivă a puterii maritime – toate acestea nu erau decât faţetele aceleiaşi bijuterii: forţa armată. Toate celelalte, Reichstagul, partidele politice, bugetul, alegerile, erau mai mult sau mai puţin nişte inconveniente străine de funcţia lui, cu excepţia diplomaţiei, această ştiinţă înţelească cum trebuie numai de monarhi şi tratată confuz la nivelele inferioare.

Kaiserul se suise pe tron în 1888, la vârsta de 29 de ani, după domnia deplorabilă şi lipsită de importanţă, cu o durată de 90 de zile, a tatălui său, în decursul căreia a pâlpâit în Germania pentru câteva clipe o guvernare liberală, ca după aceea să se stingă. La urcarea pe tron, prima lui proclamaţie n-a fost adresată „Poporului meu”, aşa cum fusese aceea a tatălui său, ci „Armatei mele”. Proclamaţia afirma: „Eu şi armata ne aparţinem unul altuia. Ne-am născut unul pentru altul”. În sfaturile pe care le-a dat unei companii de tineri recruţi a arătat la ce fel de legătură se gândea: „Dacă împăratul vostru v-o ordonă, trebuie să trageţi asupra taţilor şi mamelor voastre”. Simţământul lui de responsabilitate personală faţă de treburile Germaniei şi Europei era exprimat prin numeroşi „Eu” şi „Al meu” care îi înzorzonau cuvântările. „Nu există decât un singur stăpân în Reich şi acela sunt eu, iar eu n-am să tolerez prezenţa altuia”. Sau, după cum a spus câţiva ani mai târziu: „Eu sunt acela care menţin

echilibrul puterilor în Europa, eu şi cele 25 de corpuri de armată ale mele”. Era dispus totuşi să-i lase un loc şi Atotputernicului, care figura ca „vechi aliat al casei mele”. Manifestările acestea îi făceau pe oameni să clatine din cap şi să se gândească, aşa cum făcea prinţul de Wales, „ce deosebită ar fi fost situaţia” dacă tatăl kaiserului ar fi trăit. Totuşi – explica prinţul –, cuvântările nepotului său nu sunau în germană atât de absurd ca atunci când erau traduse în engleză.

Împărăteasa a remarcat că nu-şi văzuse de multă vreme soţul atât de supărat cum a fost din cauza amestecului neaşteptat, într-un domeniu considerat de el ca proprietate personală, al ţarului „Nicky”, pe care era obişnuit să-l trateze de sus şi să-l sfătuiască prin scrisori prolixe în limba engleză semnate „Willy”. Indiferent de faptul dacă plănuise sau nu să dea o proclamaţie asemănătoare din Ierusalim, ceea ce-l rodea cu adevărat pe kaiser era – după cum spunea prietenul său contele Eulenburg – faptul că „pur şi simplu nu putea suferi ca altcineva decât el să iasă pe avanscenă”.

Presupunând de la prima aruncătură de ochi că era vorba de o propunere de „dezarmare generală” şi prevăzându-i imediat rezultatele în termeni personali, kaiserul reclactă într-o clipită o telegramă către Nicky. „Gândeşte-te – îi reproşa el – la un monarh investit cu comanda personală a armatei sale care îşi desfiinţează regimentele sfinţite printr-o sută de ani de istorie… şi care îşi cedează oraşele anarhiştilor şi democraţiei”. Cu toate acestea, era sigur că ţarul va fi glorificat pentru propunerea lui uhianitară, „cea mai interesantă şi surprinzătoare din acest secol! întreaga lume te va ridica de-acum în slavă… chiar dacă partea ei practică nu va reuşi să se impună din cauza dificultăţilor de amănunt”. Marginile corespondenţei care a urmat au fost presărate de kaiser cu „Aha”-uri şi cu semne de exclamaţie, precum şi cu observaţii care variau în ceea ce priveşte conţinutul între judicioase şi vulgare, una din primele conţinând următoarea cugetare, căreia nu-i lipsea puterea de

sesizare: „A pus o armă strălucită în mâinile democraţilor şi opozanţilor noştri”. Într-un loc compara propunerea ţarului cu mesajul prin care spartanii cereau atenienilor să se învoiască să nu-şi reclădească zidurile cetăţii, iar în altul a mâzgălit aşa dintr-odată întrebarea: „Şi cu ce are să-şi plătească Krupp lucrătorii?”

Germania nu era împinsă spre pace de mobilul şi impulsul care sileau Rusia să facă acest lucru: o situaţie strâmtorată. În Germania nu se punea problema înapoierii industriale. Muraviov n-ar fi putut alege un argument mai nepotrivit atunci când i-a spus la Berlin contelui Eulenburg că ideea conducătoare care stătea în spatele propunerii ruseşti era aceea că creşterea continuă a cheltuielilor de înarmare va conduce naţiunile până la un punct în care vor trebui să spună *nou possumus* *, fiindcă *non possumus* era o expresie de negăsit în vocabularul german. Pe timpul acela, Germania plesnea de vigoare şi nu-şi încăpea în piele din cauza succeselor materiale. După unificarea ei, în 1871, realizată cu spada în decada precedentă, înţesată de războaie, prosperitatea venise dintr-odată, aşa cum se întâmplase şi în Statele Unite după războiul civil. Toate energiile au fost declanşate în scopul dezvoltării resurselor materiale. În anii ’90, Germania se bucura de prima jumătate a unei perioade de 25 de ani în care venitul ei naţional s-a dublat, populaţia a crescut cu 50%, lungimea reţelei de căi ferate tot cu 50%, oraşele s-au dezvoltat, au fost dobândite colonii, au început să se contureze industrii gigantice şi s-au acumulat averi din exploatarea lor, iar utilizarea braţelor de muncă a ţinut pasul cu această dezvoltare. În aceeaşi perioadă, marea întreprindere de vapoare a lui Albert Ballin şi-a mărit tonajul de şapte ori, iar capitalul de zece ori. Emil Ra

— Nu putem.

thenau a dezvoltat industria electrotehnică, în care numărul de lucrători a crescut de patru ori în zece ani. I.G. Farben a creat coloranţii pe bază de anilină, iar August Thyssen a ajuns să domnească în Ruhr asupra unui regat al cărbunelui, fierului şi oţelului. Datorită unui nou

procedeu de topire, care dădea posibilitatea utilizării minereului de fier cu conţinut de fosfor din Lorena, producţia de cărbune şi de oţel a Germaniei era în 1898 de patru ori mai mare decât în 1871, depăşind producţia Angliei. În acelaşi interval de timp, venitul naţional al Germaniei se dublase, deşi era încă mai mic decât acela al Angliei, iar măsurat pe cap de locuitor reprezenta doar două treimi din venitul englezilor. Băncile germane îşi deschideau filiale în toate oraşele lumii, iar comisionarii germani vindeau mărfuri germane pe toată întinderea dintre Mexic şi Bagdad.

Universităţile şi poli tehnicile germane erau cele mai admirate din lume, metodele germane Cele mai temeinice, iar filosofii germani predominau. Institutul Kaiser Wilhelm poseda cel mai important laborator de cercetări chimice existent. Ştiinţa germană se făcea cu Koch, Ehrlich şi Röntgen, a cărui descoperire din 1895 – razele X – era mai mult un produs al timpului său decât al ţării sale, fiindcă între 1897 şi 1899 J.J. Thomson descoperise, în Anglia, electronul, iar soţii Curie, în Franţa, eliberarea energiei prin radioactivitate. Profesorii germani făceau expuneri asupra idealurilor germane şi a culturii germane, printre ei aflându-se şi Kuno Francke de la Universitatea Harvard, care descria Germania ca pulsând „de o viaţă pasionată şi de o activitate intensă în toate domeniile aspiraţiilor naţionale”. Îşi stăpânea cu greutate adânca lui veneraţie faţă de nobilul spectacol pe care-l oferea ţara sa: „Bunăstarea, vigoarea şi ordinea se înfăţişează în faţa ochilor noştri pe fiecare kilometru pătrat al pământului german”. Niciun vizitator nu putea să nu rămână impresionat de „aceste ferme şi proprietăţi înfloritoare şi bine întreţinute, de satele acestea prospere, de pădurile replantate cu grijă… de aceste oraşe în dezvoltare rapidă, în care furnică o populaţie bine hrănită şi cu bune moravuri şi în care pot fi văzute primării impozante şi tribunale maiestuoase, teatre şi muzee ce se ridică pretutindeni, mijloace admirabile de comunicaţie, amenajări model pentru recreaţii şi distracţii sănătoase,

universităţi şi şcoli tehnice serioase”. După Francke, populaţia cu bune moravuri a Germaniei era caracterizată prin „desfăşurarea ordonată a întrunirilor publice, fermitatea stăpânită şi organizarea efectivă a claselor muncitoare în lupta lor pentru progresul social”, precum şi prin „atitudinea plină de respect şi atentă faţă de toate formele artei”. Deasupra tuturor a domnea „magnifica noastră armată, cu disciplina ei virilă şi cu înaltul ei nivel de comportare profesională”, iar toate aceste componente luate împreună erau mărturia „voinţei colective, minunat organizată, care tinde spre formele mai înalte de existenţă naţională”. Este evident că starea de spirit a profesorului german nu era dintre cele favorabile unor propuneri de autolimitare.

Aşa cum au arătat istoricii germani care încercau să explice extraordinarul avânt al ţării lor, măreţia Germaniei se datora puterii militare. În lucrarea sa în cinci volume *Istoria Germaniei în secolul al XIX-lea*, care conţinea câteva mii de pagini şi se referea la o perioadă de 15 ani din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, Treitschke predica supremaţia statului, al cărui instrument politic este războiul şi al cărui drept de a face război pentru onoarea sau interesul său naţional nu poate fi uzurpat de nimeni. Armata germană era întruchiparea vizibilă a evangheliei lui Treitschke. Autoritatea şi prestigiul ei creşteau de la an la an, iar ofiţerii ei erau de o aroganţă imposibil de exprimat în cuvinte, se situau deasupra legii şi inspirau o veneraţie aproape superstiţioasă în public. Orice om acuzat de a fi insultat un ofiţer putea fi judecat pentru crima de lezmajestate indirectă. Doamnele din Germania se dădeau jos de pe trotuar pentru a face loc unui ofiţer.

În anul 1891 a fost întemeiată Uniunea pangermană, al cărei scop era reunirea într-un stat pangerman a tuturor indivizilor de rasă germană, indiferent de ţara în care locuiau. Miezul acestui stat urma să fie format de Marea Germanie, cuprinzând, în a fără Germaniei propriu-zise, Belgia, Luxemburgul, Elveţia, Austro-Ungaria, Polonia,

România şi Serbia, iar după realizarea acestei prime etape noul stat urma să-şi extindă dominaţia asupra întregii lumi. Uniunea distribuia afişe pe care scria „Dem *Deutschen gehort die Welt*” („Lumea aparţine germanului”) şi care erau expuse în vitrine. Într-o declaraţie de intenţii, Ernst Hasse, fondatorul Uniunii, spunea: „Avem nevoie de teritorii, chiar dacă aparţin străinilor, astfel ca să ne putem modela viitorul după nevoile noastre”. Era o sarcină pe care compatrioţii lui se simţeau în stare s-o aducă la îndeplinire.

Orice început de ostilităţi între naţiuni, ca, de exemplu, războiul chino-japonez din 1895 sau războiul hispano-american, stârnea în sufletul germanilor dorinţa vie de a interveni şi ei. Amiralul von Diederichs, comandantul Escadrei germane din Pacific, aflată pe atunci în Golful Manila, a încercat să se strecoare ca să pună el mâna pe Filipine, şi numai mugetul plin de mânie ai amiralului Dewey: „dacă amiralul vostru vrea luptă, atunci poate s-o aibă chiar acum”, sprijinit fără zgomot, însă pe faţă, de mişcările escadrei britanice, l-a făcut să se retragă. „Pentru mintea germanilor – comenta secretarul de stat Hay – există ceva monstruos în gândul că un război poate să aibă loc undeva fără ca ei să profite de pe urma lui”. Dewey lasă să se înţeleagă că germanii erau „lipsiţi de maniere”. „Sunt prea înfigăreţi şi ambiţioşi – spunea el –, astfel că într-o bună zi au să dea de belea”.

În capul statului german se afla un guvern cu totul ciudat. Miniştrii erau independenţi de parlament şi ajungeau în această funcţie după voinţa suveranului, care îi taxa pe membrii Pxeichstagului drept „capete de oaie”. Datorită faptului că funcţiile guvernamentale erau încredinţate numai membrilor aristocraţiei, iar condiţia de bază a carierei politice era acceptarea categorică a principiilor Partidului conservator, uşile guvernării erau închise în faţa noilor talente. „Nici chiar cel mai docil liberal – spunea cu regret editorul lui *Berliner Tageblatt* – n-avea vreo şansă să capete un post cât de neînsemnat”. După destituirea, în 1890, de către kaiser a lui Bismarck,

niciun om înzestrat cu inteligenţă creatoare şi activă n-a mai deţinut vreo funcţie importantă. Noi cancelar ales de kaiser, fiindcă prezenta caracteristici cu totul deosebite de acelea ale lui Bismarck, era prinţul Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfurst, un bavarez cu maniere agreabile şi paterne, care – după câte se spunea – avea drept deviză: „Poartă întotdeauna haină neagră de bună calitate şi ţine-ţi gura”. Ministru de externe fusese numit contele Bernhard von Bülow, un domn elegant, de o amabilitate şi înfumurare extremă, ale cărui maniere erau atât de onctuoase, încât în conversaţie şi corespondenţă părea că-şi freacă într-una mâinile ca un negustor de covoraşe. Obişnuia să-şi mângâlească notele pe manşeta cămăşii, de frică să nu uite nici cea mai mică dintre dorinţele maiestăţii-sale. Străduindu-se să imite atitudinea parlamentară degajată a lui Balfour, se exersa în faţa oglinzii din camera de baie, sub îndrumarea unui ataşat de la Ministerul de Externe, ca să-şi ţină cu mâinile reverele hainei. „Fii atent! – murmură un observator răutăcios atunci când Bülow se ridică să vorbească în faţa Reichstagului. – începe chestia cu reverele”.

Politica externă era controlată, îndărătul lui Bülow, de către invizibilul domn Holstein, care, după obiceiul curţilor bizantine, îşi exercita puterea politică fără să aibă o funcţie oficială. Holstein considera diplomaţia drept o conspiraţie, toate propunerile guvernelor străine ca ascunzând o capcană şi conducea relaţiile externe pornind de la premisa că toată lumea era contra Germaniei. Interesele unei mari puteri – îi explica el lui Bülow nu sunt în mod necesar identice cu menţinerea păcii, „ci mai degrabă cu supunerea inamicilor şi a rivalilor ei”. Drept urmare, „trebuie să întreţinem bănuiala” că obiectivul Rusiei este „mai curând un mijloc de a-şi mări puterea decât de a menţine pacea”. Bülow s-a declarat de acord. Instrucţiunile pe care le trimitea miniştrilor plenipotenţiari din străinătate vorbeau despre capcane şi intrigi şi tratau propunerile lui Muraviov ca şi când ar fi fost vorba despre un coş cu şerpi. Ar fi de dorit – îi scria el ambasadorului

german de la Londra – „ca ideea aceasta despre pace şi dezarmare... să eşueze datorită obiecţiilor Angliei, fără ca noi să fim obligaţi să apărem pe primul plan”, şi spera că ambasadorul va conduce schimbul de vederi cu domnul Balfour în acest sens.

Domnul Balfour, care deţinea funcţia de ministru de externe în locul lordului Salisbury, nu era însă o victimă chiar atât de potrivită pentru sforăriile lui Bülow. Spre deosebire de guvernul german, cel englez, deşi sceptic în privinţa rezultatelor, nu se simţea ameninţat cu nimic de conferinţa internaţională a păcii şi de aceea n-avea de gând să facă singur faţă misiunii de a o torpila. De altminteri, în Anglia însufleţirea opiniei publice nu putea şi luată în derâdere. În decursul celor patru luni care au urmat apelului făcut de ţar, la Ministerul de Externe au venit peste 750 de rezoluţii trimise de grupări publice prin care se saluta ideea unei conferinţe internaţionale şi se exprima – după cuvintele uneia din ele – „speranţa sinceră” că guvernul maiestăţii-sale îşi va exercita influenţa ca să-i asigure succesul, „astfel ca din ea să rezulte ceva practic”. Rezoluţiile nu veneau numai din partea societăţilor pentru pace constituite şi a congregaţiilor religioase, ci şi din partea adunărilor cetăţeneşti ţinute în oraşe şi comitate, a comitetelor districtelor rurale şi a consiliilor municipale şi erau semnate de primar, ştampilate cu sigiliul comitatului şi expediate de lordullocotenent. Unele dintre ele, care nu beneficiaseră de asistenţa organelor oficiale, veneau din partea „Populaţiei din Bedford”, a „Locuitorilor din Rotherhead” sau a „întrunirii publice din Bath”. Multe rezoluţii erau trimise de comitetele locale ale Partidului liberal, în timp ce grupările conservatoare, ca şi, de altfel, congregaţiile bisericii anglicane se abţineau în mod ostentativ. Erau reprezentate, în schimb, toate sectele neconformiste.

Volumele legate conţinând rezoluţiile şi însemnate cu un „S” tremurat dovedeau că lordul Salisbury urmărea mersul opiniei publice. O delegaţie a Cruciadei

internaţionale pentru pace, având în frunte pe contele de Aberdeen şi pe episcopul Londrei, l-a vizitat pe domnul Balfour, care a întâmpinat-o cu o cuvântare amabilă, prin care îşi exprima părerea optimistă că „în viitor numărul războaielor va scădea, nu vreau să spun că vor dispărea, ci doar că numărul lor se va reduce”, arătând că se aştepta ca viitoarea conferinţă să fie „o importantă piatră de hotar în progresul omenirii”, indiferent dacă – adăugă el – va da sau nu vreun rezultat practic. Aceste idei nu erau absolut deloc acelea la care se aştepta Bülow.

Reprezentarea în miniatură a mişcării pentru pace era William T. Stead, cel mai efervescent şi mai fecund ziarist al acelei epoci, şi aşa bogată în oameni de acest fel, fondatorul şi editorul publicaţiei *The Review of Reviews*. Stead era un torent uman de entuziasm pentru

— Şeful autorităţii executive şi capul magistraturii din fiecare comitat.

cauze bune. Avea o energie nemărginită, un optimism inflexibil şi un egotism uriaş. Ca papă prin autoapreciere al jurnalismului englez, adresa lui telegrafică, înregistrată la poştă, era „Vatican, Londra”. În decursul anilor ’80 editase ziarul liberal *The Pall Mall Gazette*, făcând din el, cu ajutorul unei serii de articole explozive, un material de lectură foarte cerut în viaţa publică. „Scrieţi prea vehement, prea uniform de vehement”, i-a spus prinţul de V/ales, care îi citea regulat ziarul. Stead se lansa în cruciade al căror obiect se extindea de la protecţia prostituatelor până la „imperialismul raţional”, ducea campanii în legătură cu atrocităţile din Bulgaria, viaţa condamnaţilor din Siberia, părăsirea generalului Gordon la Khartoum, sclavajul din Congo, muncitorii care au căzut victimă în „duminica sângeroasă”. În Trafalgar Square, adoptarea copiilor, bibliotecile săteşti, limba esperanto, schimbul de scrisori dintre savanţii din diferite ţări şi locuinţele pentru cei săraci. În cel mai impresionant reportaj al lui, publicat sub titlul „Birul în fecioare al Babilonului modern”, descria, ridicând problema tragică a comercializării de fete tinere pentru prostituţie, cum

cumpărase el la preţul de 5 lire o fetiţă de 13 ani. Articolele scrise pe această temă au făcut senzaţie în întreaga lume şi, în afară de faptul că din cauza lor Stead a fost judecat şi întemniţat pentru răpire de minore, ele au silit autorităţile să amendeze legea în sensul ca vârsta consimţământului să fie ridicată de la 13 la 16 ani.

În anul 1889, Stead a făcut o călătorie în Rusia şi cu această ocazie a luat un interviu ţarului Alexandru al III-lea şi a devenit campionul alianţei ruso-engleze, susţinând tot ce era rusesc. Luându-se după exemplul prietenului său, amiralul Fisher, a făcut o campanie în favoarea unei marine de război de mari proporţii, a colaborat cu generalul Booth la întocmirea cărţii *în Anglia timpurilor întunecate* şi s-a alăturat lui Cecil Rhodes în problema Federaţiei imperiale şi a Uniunii oamenilor de limbă engleză. Hotărând să îndrepte situaţia din oraşul Chicago, după o vizită pe care o făcuse acolo în 1893, a dat pe faţă relele pe care le constatase, a întocmit un proiect de reforme pe care l-a expus într-o carte intitulată *Dacă Hristos ar veni la Chicago* şi a organizat o Federaţie municipală cuprinzând pe conducătorii muncitorimii şi pe d-na Potter Palmer pentru punerea în aplicare a planului. În decursul vizitei a avut o convorbire cu guvernatorul Altgeld şi l-a invitat pe Fielden, unul dintre anarhiştii graţiaţi, să ia loc la tribuna vorbitorilor.

Principiul conducător prezent în toate acţiunile lui era credinţa în datoria oamenilor de a îndrepta societatea şi de a extinde dominaţia engleză.

t y e în anul 1890 a fondat propria lui publicaţie, revista lunară *The Review of Reviews*, cu obiectivul declarat de a o face să fie citită în lungul şi latul lumii de limbă engleză „aşa cum obişnuiau oamenii să citească Biblia… ca să afle voinţa lui Dumnezeu şi datoria faţă de semenii lor”. Socotind că i-ar fi convenit mai mult un organ politic decât o revistă lunară, ardea de dorinţa de a da peste un milionar care să-l sprijine în fondarea unui cotidian propriu, astfel că odată, pe când se afla la Paris, i-a spus unui prieten: „M-am dus la Notre Dame ca să

vorbesc cu Dumnezeu despre chestiunea asta”.

Deşi detestat de unii, Stead era totuşi prieten cu mulţi oameni mari, printre care se numărau – în afară de Cecil Rhodes şi de amiralul Fisher – James Bryce, cardinalul Manning, lordul Esher, lordul Milner, doamna Annie Besant şi lady Warwick, carea. organizat o masă în tetcătete pentru el şi prinţul de Wales. Lua interviuri suveranilor, miniştrilor şi arhiepiscopilor şi ajuta „rasele oprimate, animalele maltratate, dactilografele prost retribuite, femeile neînţelese, parohii persecutaţi, oamenii politici defăimaţi, viitori sinucigaşi, tot felul de puritani zeloşi şi părinţii fără copii”. Vorbele i se scurgeau ca un fluviu, iar când ţinea o conferinţă, „sărea peste suprafaţa globului de parcă s-ar fi aruncat cu prăjina”. În cei 22 de ani cât a lucrat la *The Review of Reviews*, în afara activităţii lui de scriitor, ele editor şi de conferenţiar, pe lângă călătoriile pe care le-a făcut şi interviurile pe care le-a luat, a scris sau a dictat vreo 80.000 de scrisori, deci în medie câte zece pe zi. A îmbrăţişat doctrina spiritualismului şi se considera o reîncarnare a regelui Carol al II-lea, care căuta să repare prin Stead nedreptăţile pe care le făcuse în viaţa lui anterioară de pe pământ.

Era mic de statură, aprins la faţă, cu ochi albaştri strălucitori şi barbă roşcată şi în loc de haine din lână neagră şi moale purta stofe în culori amestecate şi pălărie moale de fetru.

Fiindcă era prin însăşi firea lui un susţinător pasionat al arbitrajului, Stead considera că această formă de judecată putea conduce la înfiinţarea unei curţi internaţionale de justiţie şi, până la urmă, la Statele Unite ale Europei. Anticipând apelul ţarului, el propusese în 1894 ca printr-un tratat internaţional statele să-şi ia angajamentul solemn de a nu-şi mări bugetele militare până la sfârşitul secolului, astfel că, atunci când propunerea rusească a fost adusă la cunoştinţa lumii, Stead a văzut în ea cea mai mare ocazie ce i se oferise în cariera lui. S-a hotărât de aceea imediat să facă un tur al capitalelor drept început al unei mari campanii prin care

să convingă oamenii de pretutindeni că ţarul era sincer în intenţiile lui şi să stârnească o mişcare colectivă de opinie în sprijinul conferinţei. Călătoria lui urma să culmineze printr-un interviu cu ţarul, intenţie de la care n-a putut fi abătut de părerea prinţului de Wales, comunicată prin lady Warwick, că tânărul conducător al Rusiei, nepotul soţiei prinţului, era „moale ca gelatina… lipsit de caracter şi n-are să-ţi fie de niciun folos”. În drumul spre Moscova, Stead intenţiona să ia un interviu papei, kaiserului, preşedintelui Franţei, precum şi regelui Leopold al Belgiei, pe care voia să-l convingă să devină purtătorul de cuvânt al ligii micilor naţiuni. Pentru a para un eventual amestec al autorităţilor engleze, Stead i-a făcut o vizită la Ministerul de Externe domnului Balfour, pe care l-a găsit mai întâi „apatic şi ironic”, pentru ca mai târziu, în faţa entuziasmului extravagant al lui Stead, răspunsurile lui să devină repede dure. După cum spunea el, Balfour nu reuşea să înţeleagă cum de putea Stead să privească cu inima uşoară „dezvoltarea şi puterea din ce în ce mai mare a Rusiei”.

Cam la o lună după apelul ţarului, Stead pleca la drum. La Paris n-a reuşit să-l vadă pe preşedintele Felix Faure. S-a întâlnit însă cu Clemenceau, care i-a spus că „n-are să iasă nimic de pe urma conferinţei” şi a refuzat să-şi modifice părerea. Regele Leopold, kaiserul şi papa Leon al XIII-lea l-au evitat şi ei. În schimb, Nicolae al II-lea, aducând la îndeplinire o promisiune pe care tatăl* lui o făcuse lui Stead cu zece ani mai înainte, i-a acordat nu numai o singură audienţă, ci trei. Această amabilitate imperială l-a uluit pe Stead, care, nefiind obişnuit cu

1 uzanţele palatelor, a considerat-o drept o manifestare a caracterului interlocutorului său, fără să-şi dea seama că făcea parte din meseria monarhilor. Întors la Londra, Stead a lansat o nouă publicaţie săptămânală, numită *War Against War* *, a organizat Cruciada internaţională pentru pace şi a făcut absolut tot ce i-a stat în putinţă ca să fortifice cererea publicului pentru o conferinţă care nu putea şi nu trebuia să dea greş.

Opinia publică nu era însă deloc unitară. În timp ce liberalii (însă nu cu toţii) împărtăşeau entuziasmul lui Stead, conservatorii stăteau rezervaţi. Toate popoarele erau stăpânite în mare măsură de ceea ce William Ernest Henley slăvise drept „spiritul războinic care strigă în sângele meu”. Spiritul acesta îl făcuse pe Romain Rolland, care urma să devină într-o bună zi un pacifist celebru, să strige cu voioşie în 1898: „Dă-mi, Doamne, lupta!” Materialismul timpului, bunăstarea crescândă, puterea pe care o căpătase banul de a înlocui forţa fizică produceau în sufletul multor oameni un sentiment de dezgust sau chiar dorinţa de efort, aşa cum a fost cazul cu tânărul Theodore Roosevelt când s-a îndreptat spre Munţii Stâncoşi. Oamenii simţeau nevoia de ceva mai nobil, lucru pe care li se părea că-l întrevăd în perspectiva pericolului şi a luptei fizice, în sacrificiul sau chiar în moartea pe câmpul de luptă. Ziaristul Henry Nevinson se simţea cuprins de un elan războinic atunci când ca ofiţer al corpului de voluntari făcea instrucţie cu soldaţii şi şi-a jignit o dată prietenii socialişti spunându-le că „n-ar vrea să trăiască într-o lume în care nu-i război”. Mult timp după aceea a mărturisit că înflăcărarea lui războinică se datora, pe de o parte, faptului că nu ştia ce-nseamnă războiul şi, pe de alta, influenţei lui Kipling şi Henley.

În limite mai reduse, Henley era pentru conservatori ceea ce era Stead pentru liberali, deşi îi lipsea forţa aceea elementară şi conştiinţa socială a acestuia din urmă. Niciun omagiu teutonic adus rasei superioare n-ar fi putut depăşi măsura în care Henley ridica în slăvi „Anglia, Anglia mea”, a cărei mână înmănuşată-n zale călăuzea destinele imenselor mulţimi, a cărei „seminţie de oameni

puternici” era fără egal, ale cărei nave erau „încântarea dragii şi cumplitei noastre mări” şi care era:

Fiică aleasă a lui Dumnezeu, Soţie bună a străvechiului paloş! în cântecele cântate de goarnele tale, S-aude ameninţarea Divinităţii, Anglia.

Cântată din cer de goarnele tale!

Versurile acestea exprimau un patriotism dus până la paroxism şi reprezentau starea de spirit a autorului, nu a poporului englez. În aceeaşi stare de spirit ascultau şi americanii fanfaronadele lui Albert Beveridge: „Suntem o rasă de cuceritori… trebuie să ascultăm chemarea sângelui”.

Sentimentele de acest fel se numărau printre rezultatele indirecte ale celei mai importante călătorii făcute de la Columb încoace: călătoria lui Darwin pe vasul „Beagle”. Aplicate la societatea omenească, concluziile la care ajunsese Darwin în *Originea speciilor* furnizau baza filosofică a teoriei după care războiul ar fi inerent naturii omului, pe care o înnobilează. Războiul ar fi o luptă în care supravieţuieşte rasa mai puternică şi superioară, iar acest fenomen ar face să progreseze civilizaţia. Lucrând cu hărnicia cârtiţelor şi cu tenacitatea buldogilor la interpretarea acestei teorii, filosofii germani şi cei care se ocupau cu ştiinţa politică sau militară au ridicat-o la nivelul unei dogme naţionale. Houston Stewart Chamberlain, ginerele lui Wagner, în cartea sa *Fundamentele secolului al XIX-lea*, publicată în limba germană, i-a dat teoriei lui Darwin o interpretare rasistă, conform căreia arienii ar avea dreptul să fie stăpânii pământului, ei fiind superiori din punct de vedere fizic şi spiritual celorlalţi oameni. Treitschke a căutat să demonstreze că războiul ar fi o sursă de patriotism datorită faptului că purifică şi unifică un popor mare şi o sursă de putere fiindcă îl fortifică. După el, pacea ar duce la stagnare şi decadenţă, iar speranţa într-o pace veşnică ar fi „nu numai imposibilă, dar şi imorală”. Datorită faptului că înnobilează rasa, războiul devenea prin extensiune – după cuvintele generalilor von der Colz şi Bernhardi – o necesitate. Era dreptul şi datoria rasei mai alese, mai puternice şi mai înzestrate să-şi extindă dominaţia asupra raselor inferioare, adică în viziunea unor germani, asupra întregii lumi, iar în viziunea altora, asupra coloniilor. Darvinismul deveni „povara omului alb”, iar

imperialismul fu înzestrat cu un imperativ moral.

Efectele indirecte ale ideilor lui Darwin şi-au atins punctul culminant în scrierile căpitanului Mahan. „Rivalitatea onestă" dintre naţiuni „este evident o lege a progresului", scria el în unul din seria de articole publicate între anii 1897 şi 1899 prin care încerca să-i înveţe pe americani să-şi cunoască destinul. Articolul acesta era intitulat „Aspectul moral al războiului". În altul, „Perspectivele secolului al XX-lea", scria că nimic nu este „mai fatal pentru viitorul rasei noastre" decât tendinţa generală a oamenilor de „a refuza să recunoască în profesiunea armelor, adică în război", sursa „idealului eroic". În sfârşit, într-o scrisoare particulară îşi exprima părerea că „nu s-ar putea întâmpla o nenorocire mai mare decât ca naţiunile civilizate să renunţe la pregătirile de război şi să accepte ideea arbitrajului". Ideea lui de bază era că factorii care hotărăsc marile cotituri ale destinului unei naţiuni sunt puterea politică, forţele armate şi, până la urmă, războiul şi că încrederea în orice altceva, ca, de exemplu, în arbitraj, era o iluzie. În cazul când armatele şi flotele de război ar fi înlocuite cu arbitrajul, civilizaţia europeană „n-ar mai putea supravieţui, fiindcă şi-ar pierde energia combativă". Mahan socotea, totuşi, că secolul al XX-lea va arăta că conştiinţa oamenilor face progrese.

Necesitatea luptei era enunţată de numeroşi gânditori în diferite forme: prin „elanul vital" al lui Henri Bergson, prin „forţa vitală" a lui Shaw şi prin confuza, strania şi uluitoarea lucrare a lui Nietzsche, care îşi exercita tocmai pe atunci fascinaţia asupra Europei. Nietzsche constata scăderea credinţei religioase ca forţă primară în vieţile oamenilor şi îşi arunca provocarea în trei cuvinte: „Dumnezeu a murit". Nietzsche ar fi vrut ca locul acestuia să-l ia Supraomul, oamenii de rând preferau însă patriotismul. Pe măsură ce credinţa în Dumnezeu se retrăgea în faţa ştiinţei, vidul rămas în sufletele oamenilor începea să se umple cu dragostea de ţară. Forţa care aparţinuse odinioară religiei era absorbită de naţionalism, iar acolo unde oamenii luptaseră mai înainte pentru religie

urmau să facă acum acelaşi lucru, şi nu într-o măsură mai mică, pentru urmaşul ei. Atmosfera era încărcată de simţământul unui conflict pe cale să se coacă. Aflat la Paris în 1895, Yeats s-a trezit într-o dimineaţă dintr-un vis în care avusese o viziune apocaliptică:

…Lănci necunoscute

Zboară deodată în faţa ochilor mei treziţi din vis, Iar apoi îmi lovesc urechile izbitura de pământ a călăreţilor căzuţi şi strigătele

Necunoscutelor şi muribundelor armate.

În acelaşi an, îndepărtatele bătăi de tobă pătrundeau şi în singurătatea locuinţei lui A.E. Housman, deşi între el şi Yeats nu exista absolut nicio legătură:

Vara, de pe colina liniştită, Adormită de susurul apelor, îl aud în depărtare pe stăruitorul toboşar Bătând ritmic toba cu-n zgomot de vis.

Departe şi-aproape, încet sau mai repede, Trec pe drumurile lumii, îndrăgiţi de prieteni şi sortiţi pulberii, Soldaţii care se-ndreaptă cu toţii spre moarte.

Răsună grav goarnele care cheamă, Iar fluierele ţipătoare le răspund ascuţit, Urmate fiind de şiruri vesele îmbrăcate-n stacojiu. Femeie, ajută-mă, vreau să mă ridic.

Drept loc al Conferinţei de pace a fost aleasă Haga, în calitatea ei de capitală a unei ţări mici şi neutre, iar ziua deschiderii a fost fixată pentru 18 mai 1899. Pregătirile prealabile au trezit o serie de animozităţi mai vechi şi au înteţit diferendele în curs. China şi Japonia, Turcia şi Grecia, Spania şi Statele Unite de-abia sfârşiseră cu războaiele dintre ele, iar Anglia şi Transvaalul se pregăteau de un război care ameninţa să izbucnească dintr-o clipă-n alta. Ca naţiune gazdă şi susţinătoare înflăcărată a burilor, Olanda era cât pe ce să zădărnicească conferinţa încă dinainte de a fi început, cerând ca Transvaalul şi Statul Liber Orange să fie invitate şi ele. Turcia se fenpotrivea înscrierii Bulgariei pe lista participanţilor, iar Italia ameninţa să părăsească conferinţa dacă includerea Vaticanului implică recunoaşterea lui ca putere temporală. Germania, care acorda acestei atitudini

„o semnificaţie foarte sinistră”, a bănuit imediat că Italia plănuia să iasă din Tripla Alianţă. Ceva mai mult, Germania se vedea ameninţată de a fi obligată să se retragă din conferinţă dacă vreo altă mare putere făcea acelaşi lucru. După ce au reuşit să învingă toate aceste dificultăţi, naţiunile au trecut la desemnarea delegaţilor.

Componenţa acestora reflecta caracterul contradictoriu al ordinii de zi, care se ocupa, pe de o parte, cu pacea prin arbitraj şi, pe de alta, cu ducerea războiului. Deşi arbitrajul nu fusese menţionat în apelul ţarului, el fusese inclus în ordinea de zi întocmită de Muraviov, devenind astfel pentru marea majoritate a oamenilor obiectivul principal al conferinţei. În decursul lunilor martie şi aprilie, Cruciada păcii din Boston organizase întruniri în fiecare săptămână, cerând ca Statele Unite să susţină înfiinţarea unui „tribunal permanent al secolului al XX-lea”. Datorită faptului că în Congres domnea o stare de tensiune provocată de votul asupra tratatului de pace cu Spania, McKinley era rugat în mod insistent să-l numească delegat la conferinţă pe preşedintele Eliot al Universităţii Harvard, cu speranţa că acest lucru va mai potoli resentimentele adversarilor războaielor imperialiste. Totuşi, fiindcă Eliot părea să nu fie o candidatură care ar putea fi condusă de guvern, McKinley a preferat să facă o alegere mai prudentă în persoana lui Andrew White, fostul preşedinte al Universităţii Cornell, care era pe atunci ambasador la Berlin. White era un om harnic şi cu sentimente nobile, care credea în toate cauzele drepte şi care, pornind de la ocupaţia lui de profesor de istorie, se ridicase la o poziţie cetăţenească înaltă. La Haga a ajuns repede în relaţii de prietenie cu ducele de Tetuan, delegatul Spaniei, fosta inamică a Statelor Unite, care împărtăşea cu White „pasiunea pentru arhitectura catedralelor şi muzica de orgă”. Alături de White a fost desemnat ca delegat un om care să joace rolul de câine de pază al intereselor americane şi care să urmărească cu spirit practic şi perspicace desfăşurarea lucrărilor conferinţei, pe care nici oamenii cu imaginaţia cea mai

aprinsă nu puteau crede că cel numit o priveşte cu simpatie. Era vorba de căpitanul Mahan. Apariţia numelui său pe lista delegaţilor a făcut ca neîncrederea Germaniei faţă de conferinţă să se adâncească. „Cel mai mare şi mai periculos duşman al nostru”, a notat posomorât kaiserul.

Instrucţiunile pe care guvernul american le-a dat delegaţilor săi începeau prin respingerea scopului iniţial al conferinţei. Limitarea armamentelor „nu putea fi discutată cu vreun avantaj oarecare” din cauză că armele americane erau inferioare acelora ale puterilor europene, astfel că iniţiativa în această chestiune putea fi lăsată pe seama lor. În ceea ce priveşte restricţiile asupra dezvoltării armelor noi, guvernul considera că era „îndoielnic dacă un acord internaţional încheiat în acest scop putea să se dovedească eficace”. Delegaţii urmau să sprijine eforturile ca legile războiului să devină mai unitare şi să prezinte ei înşişi un plan propriu pentru tribunalul de arbitraj. Delegaţii erau instruiţi, de asemenea, să propună imunitatea proprietăţii particulare faţă de captura pe mare, sugestie în aparenţă paşnică, dar care ascundea o îngrijorare de o adâncime insondabilă.

Franţa a numit ca şef al delegaţiei pe Leon Bourgeois, fost prim-ministru şi partizan al arbitrajului, care ajunsese la putere în anii 1895 – 1896 ca urmare a eforturilor îndârjite ale partidului său de a pune în aplicare, împotriva opoziţiei violente a Senatului, impozitul progresiv pe venit. Proiectul de lege respectiv a fost însă respins cu o diferenţă mică de voturi. Fiindcă afacerea Dreyfus ame→

ninţa să provoace oricând o criză guvernamentală, care l-ar fi putut aduce pe Bourgeois din nou la putere, guvernanţii Franţei s-au gândit că Haga le oferea o ocazie favorabilă pentru îndepărtarea lui de pe scena politică. „Amabil, elegant şi elocvent – după cum spunea un coleg politic, care nu-i era însă şi prieten –, Bourgeois avea o barbă superbă, neagră ca abanosul, şi enunţa idei banale cu o voce blândă”.

Adusă de către afacerea Dreyfus într-o stare de spirit

suprapatriotică, simţindu-se insultată de faptul că Rusia nu catadicsise să o consulte înainte de a lansa chemarea şi hotărâtă să nu accepte stabilirea unui statu-quo, Franţa nu întâmpina conferinţa cu mai multă căldură decât celelalte naţiuni. „A renunţa la război înseamnă a renunţa într-un anumit sens la ţara ta”, aşa a comentat un ofiţer francez apelul ţarului. Invitată să asculte o conferinţă a Berthei von Suttner, doamna Adams, prietena lui Gambetta şi preoteasa revanşei, a replicat: „Eu? Să mă duc eu la o predică pentru pace? Nu mai spune! Eu sunt pentru război!” Cu toate acestea, Franţa a trimis la Haga ca asistent al lui Bourgeois pe baronul d’Estournelles de Constant, un apostol consacrat al păcii. În calitatea lui de diplomat de profesie până la vârsta de 43 de ani, fusese cuprins de o nelinişte crescândă faţă de tendinţa pe care o luau treburile internaţionale, astfel că într-o bună zi a anului 1895, revoltat de o ameninţare neserioasă cu războiul într-o controversă lipsită de importanţă, îşi dădu demisia din diplomaţie şi intră în politică şi în Camera Deputaţilor ca să apere cauza păcii. Bărbat frumos şi cu maniere alese, baronul aducea conferinţei, în calitate de delegat oficial, pasiunea mişcării pentru pace, al cărei purtător de cuvânt era.

Ca iniţiatori ai conferinţei, ruşii l-au desemnat pe preşedintele ei în persoana ambasadorului lor la Londra, baronul de Staal, un domn bătrân şi agreabil cu favoriţi albi şi lungi, care purta gambetă cu fundul pătrat. Era descris de prinţul de Wales ca „unul din cei mai buni oameni care au trăit vreodată... şi care nu spunea niciodată ceva ce nu era adevărat”, calitate utilă, deşi poate nepotrivită pentru sarcina lui. Adevăratul conducător al delegaţiei ruseşti era Feodor de Martens, fost profesor de drept internaţional la Universitatea din St. Petersburg, aflat acum la pensie, care nu permitea nimănui să uite că se bucurase cândva de reputaţia de a fi fost juristul cel mai însemnat al Europei în domeniul lui. Era „un om cu cunoştinţe vaste – spunea Witte –, dar în niciun caz cu vederi largi”. Delegat militar era colonelul Jiliński,

viitorul şef de stat-major.

Contele Munster, ambasadorul Germaniei la Paris, în al cărui coş de hârtii fusese găsit documentul aflat la originea afacerii Dreyfus, nu primea cu mare plăcere perspectiva de a fi numit şef al delegaţiei ţării sale la Conferinţa de pace. „A bate apa-n piuă este totdeauna o ocupaţie plictisitoare”, i-a scris el unui prieten. Limitarea înarmărilor era *ausgeschlossen* (exclusă), după cuvântul favorit al germanilor. Arbitrajul era un lucru important, însă acordul asupra lui lipsit, probabil, de orice perspectivă. Pentru a face ca Rusia să iasă basma curată, nu se putea lăsa ca această conferinţă să se termine printr-un eşec, şi de aceea lucrările ei trebuiau înfăşurate într-o „manta –, a păcii”. Gentilom manierat şi cu părul alb, pe care Andrew White îl considera drept un „specimen splendid” al nobilului german de modă veche, contele Munster avusese cândva o funcţie oficială în Anglia, îşi luase de soţie o englezoaică şi nimic nu-i făcea o plăcere mai mare decât să fie luat drept un gentilom englez. În afară de delegaţii armatei şi marinei, contele Munster mai avea drept asesori şi doi jurişti, profesorul Zorn de la Universitatea din Königsberg şi profesorul baron von Stengel de la Universitatea din München, a cărui calificare principală pentru noua misiune era o broşură cu titlul *Pacea eternă*, pe care o publicase nu demult şi în care îşi bătea joc de conferinţa ce urma să se ţină şi exalta virtuţile războiului. Deşi Stengel nu spunea nimic care să difere în mod deosebit de ceea ce credea multă lume din alte ţări, totuşi, el se exprima după moda germană, în termeni duri şi zgomotoşi, iar gestul prompt al kaiserului de a-l numi ca delegat îl făcea să ştie ce atitudine trebuia să ia, fără să fie nevoie ca cineva să-l tragă de mânecă într-o parte sau alta. Stead, aflat atunci la Berlin, a protestat, Bülow a lăsat să-i scape câteva explicaţii, iar revistele umoristice germane îl prezentau pe Stengel ca pe un taur intrat într-un răzor de lalele.

În ciuda desconsiderării generale, un fel de vrajă abătută asupra conferinţei o făcuse să devină o realitate,

astfel că Anglia i-a făcut complimentul de a trimite la Haga o delegaţie puternică. Conducătorul ei, sir Julian Păuncefote, ambasador la Washington, omul care negociase primul tratat de arbitraj din lume, era campionul eminent al acestei idei în viaţa oficială. Sir Julian era un demnitar liniştit, scund, îndesat şi greu de scos din apele lui, care îi făcea pe oameni să se gândească la un urs polar şi care făcuse minuni de diplomaţie acţionând după principiul: „Nu ceda niciodată şi nu jigni niciodată”. „N-am ezitat nicicând să-mi deschid inima în faţa lui – spunea secretarul de stat Hay –, fiindcă este personificarea onoarei şi sincerităţii”. Era însoţit de sir Arthur Peel, *speak*erul proaspăt ieşit din funcţie al Camerei Comunelor, a cărui prezenţă energică pe fotoliul prezidenţial îi calmase chiar şi pe cei mai în comozi deputaţi. „Când Peel îşi ieşea din sărite, aveai impresia că s-a dezlănţuit o furtună pe mare – spunea unul din ei.

— Se putea împăca cu un om plictisitor, însă nu-i putea suferi pe ticăloşi, indiferent dacă erau îmbrăcaţi bine sau prost”.

Drept delegaţi ai armatei şi marinei, guvernul lordului Salisbury alesese dintre ofiţerii superiori ai armelor respective doi oameni excepţionali. După ce trecuse cu succes examenele superioare de limba ebraică şi de matematici la Trinity College din Dublin, generalul maior John Ardagh părăsise cariera clericală ca să intre în armată. Fusese observator militar în războiul franco-german şi în cel ruso-turc, făcuse serviciu activ în Egipt şi Sudan, iar acum era director al serviciilor de informaţii.

Colegul său de la marină era cel mai nesupus individualist de pe vremea lui, înzestrat cu o vigoare şi cu un elan care se manifestau la orice ocazie. Amiralul sir John Fisher era o forţă a naturii îndreptată în totalitatea ei spre renaşterea puterii maritime engleze prin modernizarea flotei. O altă pasiune a lui era dansul, pe care îl practica cu orice ocazie, trecând de la matelotă la vals şi luând ca parteneri alţi ofiţeri dacă de faţă nu era nicio doamnă. Toată lupta lui se-ndrepta împotriva

influenţei şi amorţelii celor care ţineau la „aşa a fost întotdeauna”, iar funcţia lui era aceea a unei mături înverşunate care arunca la gunoi tot ce era învechit printre oameni şi nave. A cerut, cu 20 de ani înainte de adoptarea acestei măsuri, ca maşinăria navelor să fie acţionată cu păcură în loc de cărbuni, a înlocuit instruirea marinarilor în mânuirea cuţitelor de abordare cu aceea a deservirii tunurilor, iar instruirea în instalarea greementului şi mânuirea velelor cu aceea a conducerii maşinilor şi instalaţiilor tehnice, a introdus în serviciul marinei militare distrugătoarele şi a deschis căi noi în construcţia tunurilor, blindajelor şi a navelor de luptă. Atunci când în decursul bombardării Alexandriei a fost nevoie de un tren blindat pentru transportul trupelor de debarcare, Fisher a fost acela care a arătat cum trebuie construit. Fusese în cariera lui comandant al şcolii de torpiloare, director al artileriei navale, comisar al arsenalelor navale, al treilea lord al Amiralităţii, inspector al marinei şi era pe vremea conferinţei comandant-şef al escadrei staţionate în Atlantic.

Concepuse planul ca, în cazul unui război cu Franţa din cauza incidentului de la Fashoda, să facă o incursiune navală pe Insula Dracului şi să-l răpească pe Dreyfus cu scopul de a-l debarca pe coasta Franţei, astfel încât să pună în încurcătură armata franceză şi să semene discordie. Se afirma că principiile lui de luptă erau: „Nu cruţa pe nimeni”, „Nu lua prizonieri”, „Cufundă tot ce-ţi iese-n cale”, „Nu-i timp de milă”, „*Frappez vite et frappez fort*”, „*VAudace, toujours l’audace*” deşi ele aveau probabil mai degrabă menirea să producă un efect moral decât să fie folosite în tactica reală. La numirea lui ca delegat naval la Haga, lordul Salisbury şi-a exprimat părerea că, fără îndoială, Jacky Fisher are să lupte la Conferinţa de pace. „Aşa am şi făcut – a scris Fisher după aceea –, deşi nu pentru pace”.

Alegerea oraşului Haga ca loc al conferinţei s-a dovedit a fi bine inspirată. Farmecul lui Huis ten Bosch”, palatul de vară al casei de Orania, unde se ţinea

conferinţa, drumul de o jumătate de oră cu trăsura din localitatea Schveningen, situată pe ţărmul mării, în care locuiau mulţi dintre delegaţi, ospitalitatea guvernului olandez, primirea călduroasă şi surâzătoare a locuitorilor, frumoasa vreme de vară şi regiunea înflorită nu puteau să nu aibă un efect reconfortant asupra celor mai sceptice spirite. Pe marginea drumului păşteau tihnit vaci pătate cu alb şi negru, apa canalelor reflecta cerul strălucitor, aripile morilor de vânt se învârteau ascultătoare, iar bărcile cu pânze se deplasau pe canalele navigabile ascunse de iarba înaltă de parcă ar fi plutit pe deasupra pajiştilor. Oraşul acesta, odinioară atât de liniştit, un „anacronism graţios” alcătuit din case de cărămidă şi străzi pavate cu bolovani, se agita acum ca să-şi primească oaspeţii. Steagurile tuturor naţiunilor pavoazau faţada hotelurilor sobre, ferestrele străluceau de curăţenie, pragurile caselor erau frecate cu perii, apă şi săpun, iar clădirile publice erau curăţate şi făcute să sticlească. Adusă la o viaţă animată de către vizitatorii ei, Haga părea că se trezeşte ca Frumoasa Adormită din picoteala ei durând din secolul al XVII-lea.

Huis ten Bosch era un castel regal construit din cărămidă roşie, cu cercevele albe la ferestre şi aşezat într-un parc de la marginea oraşului. Ferestrele lui dădeau spre peluze şi grădini de trandafiri, spre fântâni arteziene şi

* „Loveşte repede şi tare”, „Cutezanţă, mereu cutezanţă”.

** Casa din pădure.

nimfe de marmură. În pădurea care dăduse numele ei castelului, delegaţii puteau discuta între şedinţe plimnându-se de-a lungul aleilor mărginite de fagi minunaţi, în care cântau păsările, iar soarele scânteia printre frunze.

vEedinţele plenare se ţineau în sala centrală, înaltă de trei etaje, tapetată cu stofă aurie de damasc şi împodobită cu fresce reprezentând triumfurile foştilor prinţi regenţi ai Olandei, pictaţi şezând pe tron sau călare. De pe tavan, Cupidoni zugrăviţi, Venere goale, precum şi

moartea reprezentată printr-un schelet ce se uita chiorâş priveau în jos spre şirurile nou instalate de birouri acoperite cu postav verde, la care şedeau 108 delegaţi din 26 de ţări. Predominau hainele negre, printre care se amestecau pentru variaţie uniformele militare, fesurile roşii ale turcilor şi chimonoul de mătase albastră al delegatului chinez. Lucrările propriu-zise ale conferinţei se desfăşurau în subcomitete, care se întruneau în mulţimea de salonaşe bogat împodobite cu ceramică smălţuită de Delft şi porţelanuri de Meissen, cu tapete chinezeşti şi covoare persane în culori pale. În fiecare zi, gazdele olandeze serveau sub candelabrele de cristal ale sufrageriei albe o gustare îmbelşugată însoţită de vinuri fine şi ţigări de foi, la care delegaţii se puteau întâlni şi discuta în calitate neoficială. Gustul şi demnitatea tuturor acestor aranjamente, lichiorurile alese, frumuseţea ambianţei, seratele şi recepţiile începură să topească treptat atmosfera de desconsiderare în care începuse conferinţa.

Niciodată nu se adunase un asemenea grup de oameni „într-o atmosferă de scepticism mai lipsit de speranţe într-un rezultat favorabil", socotea Andrew White. Mommsen, faimosul profesor german şi cel mai admirat istoric al timpului său, prezicea că conferinţa va rămâne cunoscută ca „o eroare de tipar în istoria lumii". Chiar şi unii dintre prietenii baronesei von Suttner erau descurajaţi. Principele Scipio Borghese, pe care ea l-a invitat să participe la conferinţă ca observator, i-a răspuns că nimic nu l-ar fi încântat mai mult decât să-şi petreacă timpul în societatea unui „gr*oup du high-life pacijique"* *, dacă, din nefericire, n-ar fi fost obligat să ia parte în luna mai la nunta surorii lui, undeva prin fundul Ungariei. În cursul cuvântării de deschidere a lui de Staal, preşedintele a scăpat din mină ciocanul de lemn, lucru

* „Grup de pacifişti din înalta societate".

care a fost interpretat imediat şi aproape cu plăcere drept un semn rău.

Conferinţa s-a împărţit în trei comisii: a

armamentelor, a legilor războiului şi a arbitrajului, care s-au împărţit apoi, la rândul lor, în subcomitete. Preşedinte al primei comisii era Auguste Beernaert, şeful delegaţiei belgiene şi fost prim-ministru, care fusese socotit cândva de regele Leopold al II-lea drept „cel mai mare cinic din tot regatul”. Deşi se ocupase numai de probleme civile la începutul carierei sale politice, el fusese, totuşi, mâna dreaptă a regelui în vasta acţiune de cucerire a teritoriului Congo, precum şi în sforţările lui Leopold de a fortifica frontiera Belgiei împotriva unei invazii. Cu toate acestea, spre bătrâneţe, Beernaert suferise de un fel de schimbare a personalităţii, devenind un pacifist care lua parte în mod regulat la congresele pentru pace. În calitatea lui de preşedinte al Camerei Deputaţilor din Belgia, continua să mai aibă, totuşi, putere politică. Profesorul de Martens, delegatul Rusiei, era preşedinte al celei de-a doua comisii, iar Leon Bourgeois preşedinte al celei de-a treia.

Delegaţii se simţeau stingheriţi de faptul că pe umerii lor apăsa conştiinţa lumii, reprezentată de grupul mare de pacifişti din înalta societate care se năpustiseră asupra oraşului Haga în calitate de observatori. Fiindcă singurul rezultat la care se aştepta era eşecul, conferinţa a hotărât să lucreze în şedinţe închise, de la care presa era exclusă cu stricteţe. Manevra aceasta s-a dovedit a fi însă cu totul lipsită de eficacitate, fiindcă presa prezentă la Haga era condusă de W.T. Stead in persoană, în calitate de corespondent al lui *The Manchester Guardian*. Cu ajutorul unor interviuri inoportune şi al nenumăratelor sale legături personale, Stead avea posibilitatea să publice o cronică zilnică a conferinţei pe o pagină specială ce-i fusese pusă la dispoziţie de *Daghlad*, cel mai important ziar din Haga. Cronica era devorată de delegaţi, toţi ceilalţi corespondenţi îşi extrăgeau materialele din ea, iar partizanii păcii îi răspândeau conţinutul în străinătate prin societăţile lor naţionale, astfel, că, plecându-se în faţa inevitabilului, conferinţa a fost obligată să permită ca presa să asiste la lucrări.

Conducătoarea observatorilor străini era baroneasa

von Suttner, venită la Haga în calitate de corespondentă a ziarului *Die Neue Freie Presse* din Viena. Convinsă că ziua de 18 mai era „o dată care va face epocă în istoria lumii”, ea trata delegaţii cu ceai, discuta gravă cu ei şi se consulta cu el’ Estournelles, Beernaert şi alţi prieteni asupra strategiei ce trebuia urmată. Ivan Bloch venise din Rusia cu valizele pline de exemplare ale cărţii lui, pe care intenţiona să le distribuie. Ţinea conferinţe publice la care folosea diapozitive de sticlă şi dădea pentru delegaţi recepţii la care mesele excelente erau însoţite de tablouri şi grafice arătând dezvoltarea armelor de foc. Doctorul Benjamin Trueblood, quaker şi secretar al Societăţii americane pentru pace, era din Boston, iar Charles Richet, editorul publicaţiei *La Revue Scientifique* şi director al Societăţii franceze pentru pace, venea de la Paris. Regina României, cunoscută ca scriitoare sub pseudonimul Carmen Sylva, a trimis un poem. Doamna Selenka din München a adus o petiţie pacifistă semnată de femei din 18 ţări. Au mai fost prezentate conferinţei o petiţie belgiană purtând 100.000 de semnături şi una olandeză cu 200.000 de semnături. Andrew White s-a pomenit cu o năvală de oameni care îi prezentau „planuri, proiecte, soluţii, idei şi bizarerii de toate felurile” şi copleşit de şuvoaie de broşuri şi de cărţi, de scrisori, predici şi telegrame, petiţii, rezoluţii, rugăciuni şi binecuvântări. Totuşi, în spatele acestor ţicneli, el intuia existenţa unui simţământ „mai serios şi mai răspândit decât tot ce am visat vreodată”.

Din contra, contele Münster era dezgustat. „Conferinţa a adus aici secăturile politice din lumea întreagă – îi scria el lui Bülow.

— Ziarişti de cea mai proastă speţă, ca Stead, evrei botezaţi, ca Bloch, şi fanatice ale păcii, ca doamna von Suttner… Toată gloata aceasta, sprijinită de «Junii turci», de armeni şi pe deasupra de socialişti, lucrează pe faţă sub egida Rusiei”. Munster îl considera pe Stead drept un „agent dovedit în solda Rusiei”, iar reuniunea luată în ansamblul ei o vedea ca pe un complot rusesc având

scopul de a suprima avantajul militar pe care Germania îl avea faţă de alţii. Totuşi, sentimentele acestei „gloate” reuşiseră să-şi găsească un răsunet chiar în ţara lui natală, fiindcă un comitet compus din deputaţi ai Reichstagului, profesori universitari şi scriitori a cerut

— Membru al unei secte religioase întemeiate în secolul al XVII-lea şi răspândite în Anglia şi în S.U.A.

guvernului să sprijine obiectivele conferinţei. Deşi solicitanţii se opuneau oricărei înţelegeri care ar fi putut „diminua în cea mai mică măsură poziţia Germaniei printre naţiuni”, ei sperau totuşi că se puteau obţine anumite rezultate care să uşureze Europa de povara impozitelor pentru înarmare şi să împiedice izbucnirea războaielor.

Înţelegând că sunt ţinta spre care se îndreptau speranţele lumii, delegaţii începură să se simtă animaţi de dorinţa de a nu le dezamăgi. Unii din ei începură să dorească succesul conferinţei cel puţin din amor propriu, aşa cum era cazul lui van Karnebeek, delegatul Olandei, dacă nu şi din alte motive. Alţii, impresionaţi de faptul că atât de multe state se putuseră strânge la un loc, începeau să întrezărească posibilitatea înfiinţării „unei federaţii a naţiunilor europene. Acesta este visul care începe să se contureze la Haga. Europa n-are de ales decât între urmărirea realizării acestui vis şi anarhie”.

Din desfăşurarea lucrărilor începură să înmugurească anumite speranţe în legătură cu arbitrajul. În ceea ce priveşte însă limitarea armamentelor, indiferent dacă era vorba de forţele armate existente, de bugete sau de arme noi, nu se întrevedea nicio perspectivă. În pofida eforturilor desperate ale ruşilor şi a sprijinului călduros dat de statele mici, precum şi de mulţi delegaţi civili, orice propunere de limitare sau de moratoriu era tratată ca „nepractică” de către delegaţii militari ai marilor puteri. Criza a izbucnit atunci când colonelul rus Jiliński a cerut – într-o peroraţie prin care făcea apel la naţiuni să se elibereze de povara care seca de viaţă Europa – un moratoriu al înarmărilor pe o durată de cinci ani. Sprijinindu-l cu elocinţă, generalul olandez den Beer

Portugael a prezentat alegoric guvernele ca fiind „legate între ele, ca nişte alpinişti, prin frânghia organizaţiilor lor militare” şi îndreptându-se împleticite spre marginea prăpastiei, în care urmau să se prăbuşească dacă nu erau în stare să se oprească printr-un „efort suprem”. Ridicându-se în picioare, colonelul Gross von Schwartzkopf, delegatul militar al Germaniei, a spulberat efectele acestei elocinţe printr-un răspuns ca o lovitură de sabie. „Poporul german – a spus el – nu este strivit de povara cheltuielilor de înarmare… El nu se precipită spre istovire şi pieire, ci, dimpotrivă, îmbelşugarea, bunăstarea şi standardul lui de viaţă sunt în creştere”. Antrenat de acest subiect, colonelul

Schwartzkopf nu s-a ferit să preia asupra Germaniei îndatorirea de a se opune moratoriului, scutindu-le astfel pe toate celelalte mari puteri de această sarcină penibilă. Fiindcă era acum limpede că Germania nu va consimţi să participe la niciun fel de moratoriu şi deci că nu exista nici cea mai mică şansă ca vreo asemenea măsură să fie aprobată, celelalte naţiuni s-au mulţumit să voteze ca această problemă să fie supusă spre o examinare mai amplă unui subcomitet. În acest fel – scria sir John Fisher, explicând guvernului său de ce votase în favoarea acestei soluţii –, sentimentele ruşilor vor fi menajate, iar publicul nu va avea sentimentul că Anglia se opune unei *discutări* complete a propunerii.

Atâta timp cât lucra în comitetul de la Haga, Fisher se comporta cu o prudenţă surprinzătoare. Neoficial însă, îşi dădea arama pe faţă. „Să umanizăm războiul? – izbucni el într-o convorbire.

— E ca şi când aţi vorbi de umanizarea iadului”. Răspunsul pe care l-a dat unui „imbecil” care flecărea despre „curtoazia războiului civilizat, despre spălarea cu apă caldă a picioarelor prizonierilor şi despre hrănirea lor cu fiertură de arpacaş” a fost considerat ca impropriu pentru publicare. În caietul de autografe al lui Stead, Fisher şi-a exprimat părerea că „supremaţia marinei engleze este cea mai bună garanţie a păcii în lume”.

Locuia la hotelul „Kurhaus” din Scheveningen, care, după felul în care l-a descris, se pare că-i convenea de minune. „O forfoteală care nu-ncetează niciodată. Orchestra cântă la micul dejun, la masa de prânz şi la cină!! Sosesc într-una cufere uriaşe, iar portarul aleargă de colo-colo ca o sălbăticiune. Oficii de cale ferată, de telegraf şi de poştă în hotel!!”. Printre delegaţii navali, Fisher era tratat cu un respect ce aducea a veneraţie, iar înaintarea lui, chiar în toiul conferinţei, la gradul de comandant-şef al flotei din Mediterana „a făcut o mare impresie asupra străinilor” şi chiar asupra baronesei von Suttner, care i-a regretat lipsa de la un bal dat de către de Staal, fiindcă Fisher era unul din „cei mai agreabili dansatori”. Lumea îl numea „amiralul dansator”, şi fiindcă era ca persoană extrem de amabil şi nu-şi dădea aere, „niciun bărbat din Haga – aşa relata Stead – nu este mai popular”. Contactele cu delegaţii germani l-au convins pe Fisher că Germania şi nu Franţa avea să fie adversarul Angliei. De la delegatul naval german a aflat, de exemplu, că navele engleze n-aveau să fie de niciun folos în război fiindcă germanii aveau de gând să le scufunde cu ajutorul unei puzderii de torpiloare.

Anglia avea o atitudine favorabilă faţă de limitarea înarmărilor navale deoarece, în felul acesta, se putea frâna programul naval german, păstrându-se statu-quo-ul. Totuşi, sprijinul Angliei depindea de găsirea unei formule de inspecţie şi control, lucru care – aşa cum raporta Fisher: – era „absolut irealizabil”. N-avea, de altfel, o părere prea bună nici despre sugestia Rusiei că se putea avea încredere în buna-credinţă a guvernelor. Rusia ar face mai bine să spună pe faţă – a observat fără menajamente delegatul francez – că obiectivul ei este pur şi simplu asigurarea păcii pe trei ani. Germanii nu voiau să audă nici ei de limitarea înarmărilor navale, iar Japonia – după cum spunea un raport britanic – „îi va da atenţie numai când va atinge nivelul marilor puteri maritime, adică niciodată”.

Poziţia Statelor Unite era expusă fără niciun echivoc, cel puţin în convorbiri particulare, dacă nu şi în întâlniri publice, de către rigurosul realist care era căpitanul

Mahan. Guvernul american – le-a spus el englezilor – nu va discuta pentru nimic în lume limitarea armamentelor navale. Dimpotrivă, viitoarea luptă pentru pieţele din China va impune o mărire „foarte însemnată” a escadrei americane din Pacific, lucru care va afecta interesele a cel puţin cinci puteri. Mahan îşi făcea simţită prezenţa în toate comisiile şi discuţiile. Era un glas al conştiinţei care spunea într-una „nu”, însă un glas care nu acţiona în favoarea păcii, ci în favoarea exercitării neîncătuşate a puterii în timp de război. Era „cel mai serios dintre toţi”, scria un observator.

Această conştiinţă l-a făcut să se opună poziţiei tradiţionale a guvernului american în favoarea imunităţii proprietăţii particulare aflate pe mare. După convingerea lui Mahan, ceea ce fusese folositor pentru Statele Unite atunci când erau o ţară neutră şi slabă nu le mai putea fi util ca mare putere. Dreptul de captură era esenţa puterii maritime, în special a puterii maritime engleze, situaţie care concorda acum, după părerea lui, cu interesele americane. Mahan privea acum înainte, spre drepturile beligeranţilor, şi nu înapoi, spre drepturile puterilor neutre.

La încercarea lui White de a introduce pe ordinea de zi, conform instrucţiunilor pe care le avea, problema dreptului de captură, în locul lui Mahan s-a opus Fisher. „Să luăm cazul vaselor neutre care transporta cărbuni – a replicat el. – îmi spuneţi că n-am dreptul să capturez asemenea vase. Eu vă răspund însă că nimic din cele ce mi-aţi putea spune dv. sau orice altă putere de pe pământ nu mă va putea opri să le capturez sau să le scufund, dacă n-am niciun alt mijloc de a face ca cărbunele pe care-l transportă să nu intre în mâinile inamicului”. Germania a sprijinit propunerea americană referitoare la interzicerea capturării proprietăţii particulare pe mare, însă, firește, din motive cu totul opuse. Aflându-se, de data aceasta, în faţa unei propuneri pe care putea să o susţină, contele Münster a profitat de ocazie ca să pună „puternica noastră influenţă în sprijinul acestui principiu”, iar Bülow s-a simţit

încântat să aprobe o măsură care era atât de evident „în interesul omenirii în general”. Entuziasmul lor a fost însă curmat brusc de către propriul lor delegat naval, căpitanul Siegel, al cărui mod de a raţiona evoca prezenţa unei minţi de şahist antrenat de un iezuit. Obiectivul flotei de război – a semnalat el guvernului său – este acela de a proteja comerţul maritim al ţării. Dacă s-ar accepta imunitatea faţă de captură a proprietăţii private, funcţia flotei ar dispărea, astfel că publicul ar cere reducerea numărului de vase de război şi s-ar opune acordării de credite navale în Reichstag. Pe scurt, căpitanul Siegel a demonstrat că, dacă urma ca marina de război germană să aibă un *raison d’etre* trebuia să i se lase libertatea de a captura proprietăţile particulare, şi asta chiar şi în interesul inamicului.

Discuţiile de felul acesta îi stimulau şi îi preocupau intens pe participanţi. Modul în care avea să fie dus războiul părea mult mai interesant decât prevenirea lui. Când au fost puse în discuţie limitarea armelor noi sau interzicerea armelor încă nedezvoltate, atât delegaţii armatei, cât şi cei navali şi-au apărat cu aceeaşi ardoare ca şi căpitanul Siegel libertatea lor de acţiune. Propunerea ruşilor ca puterile să cadă de acord „să nu-şi transforme în mod radical tunurile sau să nu le majoreze calibrele în decursul unei anumite perioade de timp” a fost lăsată

— Raţiune de a exista.

să se-mpotmolească în problema inspecţiei şi controlului. Sir John Ardagh a atras atenţia că nimic nu va putea împiedica un stat să construiască puşti de un model nou şi să le înmagazineze în arsenale până când va avea nevoie de ele. Observaţia aceasta l-a făcut pe un delegat rus. domnul Raffalovici, să răspundă prompt că „opinia publică şi instituţiile parlamentare” puteau reprezenta o garanţie împotriva unei asemenea încercări. Luându-se în considerare sursa acestei asigurări, ea n-a făcut impresie. Mahan a ridicat aceeaşi obiecţie în faţa propunerilor de limitare a calibrului tunurilor navale, a grosimii plăcilor de blindaj şi a vitezei proiectilelor. Orice formă de control

internaţional – a spus el – ar însemna o încălcare a suveranităţii statelor, afirmaţie cu care s-au declarat imediat de acord toţi delegaţii.

În decursul dezbaterilor privind extinderea la războiul naval a regulilor din Convenţia Crucii Roşii încheiată în 1868 la Geneva s-a ridicat şi chestiunea salvării după bătălie a marinarilor căzuţi în mare. Aceasta a prilejuit izbucnirea lui Fisher referitoare la hrănirea prizonierilor cu arpacaş. După terminarea dezbaterilor, şeful lui a putut să raporteze: „Datorită atitudinii energice şi eforturilor susţinute ale lui sir John Fisher, toate prevederile articolelor originale susceptibile să încătuşeze sau să stingherească libertatea de acţiune a puterilor beligerante au fost eliminate cu toată atenţia”.

Un conflict prevestitor de rele s-a produs atunci când au fost puse în discuţie drepturile de apărare ale populaţiilor neînarmate împotriva invaziei armate. Ardagh a propus un amendament prin care „libertatea” unei populaţii de a se opune invadatorului era înlocuită prin „datoria” ei de a face acest lucru, şi anume „prin toate mijloacele legitime ale celei mai energice şi patriotice rezistenţe”, ceea ce i-a atras aprobarea entuziastă a puterilor mici. Colonelul Schwartzkopf, sprijinit de această dată de ruşi, s-a opus cu înverşunare introducerii acestui amendament. „Dacă mai era nevoie de vreo dovadă care să demonstreze necesitatea unui articol de acest fel”, a raportat Ardagh, atunci aceasta a fost „rezistenţa înverşunată” a germanilor şi ruşilor, care a dus la respingerea amendamentului. Comitetul şi-a îndreptat apoi atenţia, cu mai mult succes, spre alte probleme, ca tratamentul spionilor şi al prizonierilor de război, interzicerea folosirii otrăvurilor, trădarea şi stratagemele de război, bombardarea oraşelor deschise, regulile privind steagul alb de pace, predarea, armistiţiul şi ocuparea teritoriului inamic.

În comitetul pentru limitarea armelor noi, tendinţa negativă pe care o luaseră dezbaterile devenise aproape stingheritoare. De aceea, toată lumea a fost încântată când

a putut să se năpustească asupra gloanţelor dum-dum, care ofereau, pe de o parte, ocazia de a se scoate, în sfârşit, ceva în afara legii şi, pe de alta, prilejul de a se manifesta sentimentele antibritanice existente pretutindeni pe vremea aceea. Introduse de englezi cu scopul de a face faţă incursiunilor indigenilor înverşunaţi, gloanţele acestea au fost apărate energic de sir John Ardagh contra atacurilor violente ale tuturor participanţilor, cu excepţia delegatului militar american, căpitanul Crozier, a cărui ţară era tocmai pe cale să le folosească în Filipine. În lupta contra sălbaticilor – le explica Ardagh unor ascultători foarte atenţi –, „oamenii străpunşi dintr-o parte în cealaltă şi de mai multe ori de proiectilele noastre de calibru mic şi de ultim model, care fac o gaură îngustă şi netă”, mai erau totuşi în stare să se arunce asupra soldaţilor noştri şi să se angajeze în lupta corp la corp. Era necesar să se găsească un mijloc de a-i opri. „Atunci când este atins de un glonte, soldatul civilizat îşi dă seama că este rănit şi ştie că, cu cât este îngrijit mai devreme, cu atât are să se vindece mai repede. Stă culcat pe targă, este scos de pe câmpul de luptă şi dus la ambulanţa lui, unde este bandajat sau pansat de doctor sau de sanitarii Crucii Roşii de care aparţine, conform regulilor prescrise ale jocului, aşa cum sunt stabilite în Convenţia de la Geneva. Dimpotrivă, un barbar fanatic, având aceeaşi rană, continuă să se năpustească cu suliţa sau cu sabia şi, înainte de a fi avut timpul să-i atragi atenţia că prin comportarea lui violează în mod flagrant înţelegerea privitoare la tratamentul corect care trebuie aplicat răniţilor, îţi taie capul”. Sub masca acestor cuvinte fluşturatice, Ardagh voia să scoată în evidenţă faptul că războiul este o îndeletnicire implacabilă şi să ridiculizeze, mai politicos decât Fischer, ideea că poate fi umanizat. Fără să se lase impresionaţi, delegaţii au votat cu 22 de voturi pentru şi 2 contra interzicerea folosirii gloanţelor dum-dum, deşi delegatul britanic, sprijinit de cel ai Statelor Unite, s-a opus cu toată înverşunarea.

În sfârşit, unanimitatea, care se arătase atât de

intangibilă până atunci, fu totuşi realizată în jurul unei probleme: aruncarea proiectilelor şi explozivelor din baloane. Era vorba în acest caz de ceva ce nu fusese încă experimentat, un lucru pe care toată lumea era dispusă să-l interzică, şi în special ruşii, cărora perspectiva de a se adăuga încă o dimensiune războiului li se părea că întrece orice limită. Aşa cum spunea pe un ton aproape plângăreţ colonelul Jiliński", după părerea guvernului rus, diferitele mijloace folosite azi pentru a face rău inamicului sunt suficiente". Majoritatea delegaţilor s-au arătat dispuşi să cadă de acord în legătură cu războiul aerian, astfel că au votat prohibirea lui permanentă. Membrii comitetului s-au felicitat între ei. Şi apoi, pe neaşteptate, la şedinţa următoare căpitanul Crozier a declarat că după o matură chibzuinţă şi după ce se consultase cu căpitanul Mahan avea de ridicat o obiecţie. Se propunea interzicerea pentru totdeauna a unei arme în legătură cu care nimeni n-avea nicio experienţă, a spus el. Era posibil ca noi perfecţionări şi invenţii să facă în curând ca aeronavele să poată fi dirijate, dându-le capacitatea de a fi conduse prin forţă mecanică deasupra câmpului de bătălie, unde să intervină într-un moment critic, cu rezultate eventual decisive, astfel că până la urmă să cruţe vieţi şi să scurteze conflictul. Ar fi în interesul omenirii ca o asemenea dezvoltare să fie împiedicată? De aceea, în locul prohibirii permanente, căpitanul Crozier propunea interzicerea pe o perioadă de cinci ani, după care specialiştii vor avea o idee mai clară asupra posibilităţilor pe care le prezintă aeronavele. Impresionaţi de argumentele lui Crozier, delegaţii s-au declarat de acord.

Propunerea de interzicere a gazelor asfixiante n-a reuşit să întrunească unanimitatea fiindcă i-a lipsit un singur vot, acela al căpitanului Mahan, care a refuzat cu încăpăţânare să-şi modifice poziţia negativă pe motivul că Statele Unite erau împotriva restrângerii „geniului inventiv al cetăţenilor lor în crearea de arme pentru război". Deocamdată nu se făcuse încă nimic în direcţia inventării lor, şi chiar dacă s-ar fi făcut, gazele n-ar fi fost, după

convingerea lui Mahan, mai inumane şi mai crâncene decât atacul cu ajutorul submarinelor, pe care conferinţa nu-l scosese în afara legii. Totuşi, delegaţii au adoptat interzicerea gazelor asfixiante, singurul vot contra fiind acela al lui Mahan.

În lumea din afara oraşului Haga, naţionaliştii chinezi, cunoscuţi sub numele de boxeri, îi atacau la Pekin pe străini, burii şi. englezii erau gata-gata să se-ncaiere în Africa de Sud, americanii dezlănţuiseră războiul contra filipinezilor, în Italia erau tulburări muncitoreşti, în Spania poliţia trăsese asupra demonstranţilor, omorând câţiva din ei, în Belgia izbucnise o criză parlamentară în legătură cu votul universal pentru bărbaţi şi toată lumea discuta despre atacul de la cursele de cai contra preşedintelui Franţei. „Ce plictiseală ar domni în Europa dacă n-ar fi Franţa”, reflecta plin de simţăminte patriotice corespondentul lui *Le Temps*. Domnul Bourgeois se repezise până acasă ca să vadă dacă nu putea ieşi ceva de pe urma crizei, hotărându-se însă până la urmă să nu preia sarcina guvernării, astfel că – după cum comenta răutăcios Jaurès – „îngerul arbitrajului a zburat din nou la Haga, pentru ca să revină în Franţa atunci când va trece pericolul”.

În atmosfera încântătoare a castelului Huis ten Bosch, perspectiva unui rezultat în mare parte negativ, admis cu atâta uşurinţă la începutul Conferinţei, începu să-i neliniştească pe delegaţi din cauza reacţiei opiniei publice şi în special a reacţiei socialiştilor, „teribila conştiinţă” a societăţii. Delegaţii se temeau că, în cazul când conferinţa se va încheia doar cu o ceremonie pioasă, însă lipsită de conţinut, socialiştii vor califica triumfători nereuşita ei drept o nouă dovadă a neputinţei guvernelor de a asigura pacea şi se vor erija în adevăraţii reprezentanţi ai omenirii în lupta contra stăpânilor ei. Delegaţii îşi citau unul altuia cele povestite de baronul d’Estournelles: atunci când a plecat din Paris, Jaurès i-a spus: „Continuaţi-vă lucrările şi faceţi tot ce puteţi la Haga, însă o să vă trudiţi degeaba. Nu veţi putea realiza

nimic acolo, planurile voastre vor da greş, iar noi vom triumfa”. La Amsterdam, socialiştii au organizat, cu participarea a 3.000 de oameni, o întrunire de masă în care au fost demascate pretinsele strădanii ale guvernelor în vederea încheierii unui tratat şi s-a declarat că pacea nu va putea fi realizată niciodată decât prin organizarea maselor” în lupta contra capitalismului.

„De ce nu se scrie deasupra uşii conferinţei fatidica formulă *Mane*, *Tekel*, *Fares*?” *, se întreba anonimul corespondent al lui *Le Temps*, care ne-a lăsat o dare de seamă atât de vie asupra verii aceleia. Urmărind cu privirea copiii de pescari olandezi care se jucau pe străzi şi perechile de fete surâzătoare care se plimbau cochete de colo-colo, acelaşi corespondent scria: „Dacă această importantă adunare nu-şi realizează obiectivul, atunci rivalităţile stupide dintre state pot secera într-o bună zi toţi tinerii aceştia şi face ca leşurile lor să zacă cu milioanele pe câmpurile de luptă”.

Toată speranţa conferinţei era pusă acum în comisia arbitrajului. Şefii de delegaţie ai marilor puteri, Păuncefote, White, Bourgeois, Munster şi de Staal, făceau cu toţii parte din această comisie, iar lucrările ei se aflau în centrul atenţiei. Sub presiunea opiniei publice, membrii ei lucrau cu adevărat, discuţiile erau însufleţite şi dădeau naştere unor emoţii puternice. Englezii, ruşii şi americanii veniseră fiecare cu câte un proiect de convenţie pentru tribunalul de arbitraj permanent, iar ca bază de discuţii fusese luat proiectul lui Păuncefote, care nu pretindea prezentarea obligatorie a controverselor în faţa tribunalului. Contele Munster, flancat de cei doi profesori, a declarat de la început că Germania se opunea categoric oricărui fel şi oricărei forme de arbitraj. Întreaga idee a arbitrajului este doar o „şarlatanie” – i-a spuse el lui White – şi este „defavorabilă” Germaniei, fiindcă ţara lui era, iar ei nu se ferea s-o spună, „pregătită de război aşa cum nu este şi nici nu poate fi vreo altă ţară”, astfel că era în stare să mobilizeze în zece zile, mai repede decât Franţa sau Rusia sau decât vreo altă putere. A supune arbitrajului o

controversă care până la sfârşit putea duce la război n-ar fi însemnat decât să se dea puterilor rivale timpul necesar ca să ajungă din urmă Germania, anulând astfel avantajul pe care-l avea ea de a mobiliza rapid. „Exact – a notat kaiserul pe marginea raportului lui Munster –, acesta este obiectul întregii înşelătorii”.

Kaiserul turba de furie la simpla pomenire a arbitrajului, pe care-l considera drept o încălcare a autorităţii sale

* „Numărat, cântărit, împărţit”. Acestea ar fi fost cuvintele scrise de o mână nevăzută pe peretele sălii de ospeţe a împăratului Baltazar. Au fost interpretare ca prezicând sfârşitul Babilonului.

personale şi ca o conspiraţie pentru privarea Germaniei de avantajele pe care le obţinuse datorită organizării sale militare fără egal. Cu toate acestea, fiindcă Păuncefote, White şi Bourgeois erau hotărâţi să realizeze ceva, comisia persista în eforturile ei de a crea o formă oarecare de tribunal. Delegaţii civili trudeau luptând împotriva rezistenţei puternice a propriilor lor guverne şi a delegaţilor militari, care se simţeau profund tulburaţi la cea mai slabă sugestie de aplicare a principiului obligativităţii. Nimeni nu voia să renunţe măcar la un deget de suveranitate sau la o oră de avans militar, şi de aceea veneau momente când perspectivele de viitor păreau lipsite de orice speranţă. Într-o zi, când vântul bătea dinspre mare, baroneasa von Suttner a scris în jurnalul ei: „Reci şi îngheţate sunt toate inimile, îngheţate ca şi curentul de aer care pătrunde prin ferestrele care se clatină. Sunt amorţită de frig”.

Şi totuşi, necesitatea de a prezenta lumii un rezultat oarecare era atât de imperioasă, încât încetul cu încetul, sub formă de încercare, începea să capete formă un proiect de tribunal de arbitraj, deocamdată încă foarte plăpând. Orice sugestie de a i se acorda autoritate în controversele care implicau „onoarea sau interesele vitale” ale naţiunilor îl făcea să se-ndrepte, clătinându-se, spre prăbuşire. Delegatul austriac n-avea nicio obiecţie faţă de

un tribunal care să poată decide în chestiuni minore aflate în controversă, „ca, de exemplu, în cazul interpretării instrucţiunilor poştale sau sanitare”, însă respingea cu hotărâre orice alte atribuţii mai importante ce i s-ar fi acordat. Delegaţii ţărilor balcanice, România, Bulgaria, Serbia şi Grecia, au dat loc unei crize atunci când au ameninţat că părăsesc în grup conferinţa dacă se menţinea dispoziţia prevăzând înfiinţarea „comisiilor de anchetă”. împuternicirile şi procedura tribunalului au fost stabilite cu cele mai mari dificultăţi, votându-se rând pe rând fiecare prevedere. Însă nu în unanimitate.

Germania nu voia să accepte nimic. Celelalte naţiuni, cărora ideea arbitrajului le era tot atât de nesuferită ca şi Germaniei, dar care nu doreau să recunoască pe faţă acest lucru, se puteau baza pe votul negativ, exprimat zi de zi, al lui Münster ca să facă treaba în locul lor. Un tribunal de arbitraj înfiinţat fără adeziunea Germaniei – scria deznădăjduit White – va părea oamenilor „un eşec sau poate o farsă”. Discuta zelos şi zi de zi cu delegaţii germani ca să-i convingă că obstrucţia lor va face ca ţarul să devină idolul oamenilor simpli din toată lumea, iar kaiserul un obiect al urii. N-aveau dreptul să permită ca „nobilul şi valorosul” lor suveran să fie pus în această situaţie. De la St. Petersburg, ambasadorul german îl prevenea pe Bülow că, în cazul când conferinţa nu va da niciun rezultat, ţarul are să se simtă insultat personal, iar lumea „ne va atribui răspunderea şi blamul eşecului”.

Presiunea începea să-şi facă efectul. Munster începuse să ezite, când deodată sosi de la Berlin o depeşă prin care era anunţat că împăratul se declarase „cu energie şi definitiv” împotriva arbitrajului. În desperare de cauză, White l-a convins pe Munster să-l trimită la Berlin pe Zorn, iar el l-a expediat pe Frederick Holls, secretar al delegaţiei americane, ca să prezinte personal problema în faţa kaiserului şi a miniştrilor săi. Şedinţa comisiei de arbitraj programată pentru vineri a fost amânată pe luni, când cei doi trimişi urmau să se înapoieze şi să depună raportul. Întorcându-se la hotel, White a găsit un vizitator,

„tocmai el dintre toţi oamenii din lume”, şi anume pe Thomas B. Reed, care prin „prestigiul, cordialitatea şi subtilitatea lui”, precum şi prin conversaţia sa fascinantă l-a ajutat să treacă sfârşitul acela îngrijorător de săptămână.

La Berlin, kaiserul i-a evitat pe cei doi trimişi, dar n-a putut scăpa de raportul lui Bülow, care-l înştiinţa cu regret că „extrem de populara” idee a arbitrajului pusese stăpânire pe conferinţă, obţinuse sprijinul Angliei, Italiei, Americii şi chiar al Rusiei, lăsând Germania izolată în opoziţia ei. Marginile raportului lui Bülow se umplură cu cuvinte scabroase prin care kaiserul îşi exprima profunda lui nemulţumire: „Am consimţit la toată inepţia aceasta numai pentru ca ţarul să nu-şi piardă prestigiul în faţa Europei – nota el cu un scris neciteţ.

— Totuşi, în practică mă voi baza pe Dumnezeu şi pe sabia mea ascuţită! Şi mă c… pe toate deciziile lor”.

Aceste observaţii fiind interpretate ca reprezentând graţiosul asentiment al maiestăţii-sale, peste două zile s-a primit la Haga ştirea că Germania va semna acordul asupra arbitrajului. În sfârşit, se putea spune că de pe urma conferinţei va rezulta totuşi ceva şi că groaznicul spectru al zădărniciei sforţărilor şi al triumfului socialiştilor fusese îndepărtat. Delegaţii lucrară asiduu ca să elaboreze o convenţie în 61 de articole, depunând un „zel aproape macabru” ca să elimine orice urmă de caracter obligatoriu al conţinutului. În săptămâna de încheiere a conferinţei, totul era pregătit pentru votul final, când dintr-odată toată munca delegaţilor fu zădărnicită tocmai de către cei la care se aşteptau mai puţin, adică de către americani. Delegaţii rămaseră buimăciţi. Extrem de stânjenit, White făcu cunoscut că delegaţia americană nu putea semna articolul 27, propus de Franţa, care cerea semnatarilor să considere de „datoria” lor de a reaminti părţilor aflate în conflict existenţa tribunalului de arbitraj.

Situaţia penibilă a lui White era opera lui Mahan, care reacţiona în mod indirect la izbucnirile temperamentale ale lui Stead. Sub influenţa rapoartelor

supraentuziaste ale lui Stead, *The Manchester Guardian* aclamase proiectul convenţiei de arbitraj ca pe un important instrument al păcii, care, dacă ar fi fost în vigoare în 1898, ar fi cerut puterilor europene să aducă Spania şi Statele Unite la arbitraj, astfel că războiul dintre aceste două state ar fi fost evitat. Citind articolul, Mahan s-a îngrozit. „Onesta ciocnire" dintre cele două naţiuni ar fi putut să nu se producă. Vedea întinzându-se o reţea de complicaţii în faţa viitoarelor acţiuni ale Statelor Unite. îi convocă de aceea pe ceilalţi delegaţi americani, demonstrându-le că articolul 27 va obliga Statele Unite să se amestece în afacerile europene şi invers, astfel că, dacă va fi acceptat, va face ca Senatul să refuze ratificarea convenţiei cu privire la tribunalul de arbitraj. Fascinaţi şi convinşi de logica lui implacabilă, White şi ceilalţi delegaţi se supuseră, deşi atitudinea aceasta punea în primejdie toată munca lor făcută cu atâta grijă. Dacă americanii refuzau să semneze o parte a acordului, era posibil ca şi alte naţiuni să-şi retragă semnătura, astfel că tot edificiul asamblat cu atâta fineţe era ameninţat să se năruie. White încercă atunci să-i convingă pe francezi să renunţe la articolul 27 sau cel puţin să modifice cuvântul „datorie". Bourgeois şi d'Estournelles nu consimţeau însă să schimbe măcar o virgulă. Eşecul se contura din nou la orizontul conferinţei. Ceremonia de încheiere era programată pentru ziua următoare, adică pentru 29 iulie. Prin manevre desperate, White căuta un compromis. În ultimul minut, americanii au acceptat să semneze cu condiţia să se adauge o frază prin care îşi exprimau rezerva că refuzau să recunoască orice obligaţie care i-ar fi putut face să „intervină, să se amestece sau să se lase implicaţi" în politica europeană. În sfârşit, scos cu forcepsul şi de-abia răsuflând, Tratatul de arbitraj veni pe lume.

Rezultatele Conferinţei de la Haga sunt reprezentate de trei convenţii (una asupra arbitrajului, una asupra legilor şi cutumelor războiului terestru şi una privind extinderea regulamentului de la Geneva la războiul maritim), de trei declaraţii (prima privind aruncarea

proiectilelor din baloane, a doua asupra gazelor asfixiante şi a treia asupra gloanţelor dum-dum), de şase „deziderate” în legătură cu realizările viitoare şi de o rezoluţie. Aceasta din urmă exprima părerea conferinţei că limitarea cheltuielilor militare şi a noilor tipuri de arme era „extrem de avantajoasă pentru folosul moral şi material al omenirii”, astfel că trebuia supusă de către state unui „studiu ulterior”. Deşi fraza aceasta suna ca un cântec funebru pentru ceea ce mai rămăsese din propunerea rusească iniţială, totuşi, delegaţii nu păreau dispuşi să îngroape ideea de la Haga. Oricât de mare le fusese scepticismul atunci când veniseră şi oricât de pipernicit fusese produsul muncii lor. celor mai mulţi dintre ei le era imposibil să nu aibă sentimentul că participaseră la ceva important şi să nu simtă dorinţa ca temeliile pe care le construiseră să nu se piardă. Sentimentele acestea au fost consemnate într-un „deziderat” pentru o a doua conferinţă, care să se ţină la o dată viitoare, deşi ideea aceasta nu plăcea tuturor. Contele Munster, de exemplu, n-a fost de acord, spunând iritat că n-avea poftă să vadă conferinţele internaţionale perpetuându-se ca „buruienile”.

La trei luni după Conferinţa de pace, Anglia intră în război în Africa de Sud. Aşa cum comenta cu amărăciune un fost delegat, afacerea Dreyfus abătuse atenţia publicului de la conferinţă. Acum, războiul cu burii părea să-i dezmintă ţelurile. Întocmirea epitafului conferinţei a rămas, fără ca acesta s-o ştie, în grija lui Andrew White, care l-a exprimat sub forma unui omagiu adus fără tragere de inimă dificilului său coleg, căpitanul Mahan: „Când vorbeşte el, mileniul păleşte”.

Până la cea de-a doua Conferinţă a păcii, care avea să se întrunească în 1907, tot la Haga, în lume s-au produs o mulţime de evenimente: a izbucnit un război şi o revoluţie, s-au încheiat noi alianţe, au venit la putere guverne şi conducători noi şi – lucrul cel mai însemnat – oamenii au intrat într-un nou veac. Era imposibil să nu se vadă că secolul al XX-lea era un secol modern, ceea ce înseamnă că era intens preocupat de goana după bunuri materiale, la

care pornise cu maximum de vigoare, dar cu mult mai puţină încredere în sine. Scăpase de decadenţă pentru ca să fie stăpânit acum de îndoială. Energia mecanică şi bunurile materiale îşi dublau cantitatea şi predominau în viaţa oamenilor, deşi faptul dacă aveau într-adevăr o influenţă binefăcătoare era pus oarecum sub semnul întrebării. Progresul, marea certitudine a secolului al XIX-lea, nu mai părea acum atât de sigur.

Schimbarea secolului îi umpluse pe oameni de o frică misterioasă, de parcă mâna lui Dumnezeu întorsese o pagină a destinului lumii. Pentru a marca trecerea, s-au tras la Berlin, la miezul nopţii, lovituri de tun, pe care unul din cei prezenţi le ascultase „cu un fel de înfiorare: ştiam tot ce dusese cu el secolul al XIX-lea, dar nu ştiam ce are să aducă cel de-al XX-lea”.

Ceea ce a adus chiar de la început a fost violenţa. Noul secol se născuse în mijlocul luptelor din China („răscoala boxerilor”), din Filipine şi din Africa de Sud, deşi bătăliile se dădeau deocamdată la periferie. În anul 1900, Franţa era agitată şi atât de stăpânită de o furie năprasnică, încât *The Punch* prezicea că prima ei acţiune din ziua de după închiderea Expoziţiei internaţionale va fi să declare război Angliei, „fiindcă fusese ţinută în frâu atâta vreme, astfel că era necesar să facă imediat un gest desperat”. Tot în 1900, kaiserul îşi îndemna trupele care întreprindeau expediţia de pedeapsă la Pekin să-i întreacă pe huni în cruzime. În decursul revoltei boxerilor, el a simţit însă pe propria-i piele neajunsurile zelului prea mare în materie de afaceri cu arme. Aflând că o canoni eră germană primise 17 lovituri de obuz în duelul cu un fort chinezesc echipat cu tunuri Krupp de ultimul model, el i-a trimis lui Fritz Krupp o telegramă plină de mânie: „Acum, când îmi trimit soldaţii să lupte, nu-i timpul să cauţi să câştigi bani de pe urma unei situaţii atât de serioase”.

Lumea era guvernată de bani şi de ambiţii de mare anvergură. În 1900, Morgan a cumpărat uzinele lui Carnegie pentru ca să fondeze, împreună cu Rockefeller şi cu o sută de alte firme, colosala întreprindere U.S. Steel

Corporation, prima societate pe acţiuni cu un capital de un miliard de dolari. Regele Leopold al Belgiei, Morganul Europei şi un constructor prea mare pentru ţara lui, a făcut din Congo un imperiu aducător de profituri, în timp ce englezii şi americanii, ocupaţi cu uciderea burilor şi a filipinezilor, îi deplângeau în gura mare metodele. Se spunea că trei sute de oameni, „care se cunoşteau cu toţii între ei, stăpâneau destinul economic al continentului european”.

În anul 1900, Oscar Wilde, o ruină puhavă la vârsta de 44 de ani, a decedat la Paris, iar Nietzsche a murit nebun la Weimar după ce împlinise 55 de ani. „Apoi, începând din 1900 – scria W.B. Yeats – au încetat cu toţii să mai facă pe grozavii. De atunci n-a mai înnebunit nimeni, nimeni nu s-a mai sinucis şi nimeni n-a mai trecut la catolicism, sau dacă vreunii au făcut acest lucru, atunci i-am uitat. Epoca victoriană era înfrântă”. Unii salutau înfrângerea, iar alţii o regretau. Faptul rămânea însă evident. Ca pentru a marca evenimentul, se produse incredibilul: regina Victoria dispăru şi ea.

Anul 1900 radia sentimentul forţei şi energiei care genera neastâmpăr în lume. De aceea, Henry Adams se simţi îndemnat să elaboreze o „lege a accelerării” în istorie. Avea impresia că n-ar fi putut să facă o plimbare cu trăsura prin Champs Élysées fără să se aştepte la un accident sau să se aşeze lângă un funcţionar fără să se aştepte la o bombă. „În timp ce viteza progresului s-a menţinut, numărul şi puterea bombelor s-au dublat la fiecare zece ani… Puterea ţâşnea din fiecare atom… Omul nu mai era în stare s-o ţină-n frâu. Forţele îl apucară de încheietura mâinilor şi îl azvârliră deoparte, ca şi când ar fi pus mâna pe o sârmă sub tensiune sau pe un automobil în plină viteză”.

Imaginea aleasă de Adams este foarte potrivită fiindcă automobilul avea să fie unul din cei doi factori extrem de puternici ai viitoarelor transformări sociale. Cel de-al doilea era subconştientul omului. A fost şi el conceput tot în 1900, în lucrarea *Interpretarea viselor*,

scrisă de doctorul vienez Sigmund Freud. Deşi cartea n-a prea atras la început atenţia şi au fost necesari opt ani ca ediţia de 600 de exemplare să se epuizeze, apariţia ei indica şi ea că spiritul epocii victoriene murise.

Expoziţia internaţională din 1900, pentru care s-au rezervat 92 ha în inima Parisului, a etalat în faţa a 50 de milioane de vizitatori, în lunile aprilie-noiembrie, energiile noului secol. Dacă de data aceasta francezii n-au mai putut face ceva asemănător cu Turnul Eiffel, care a făcut vâlvă la expoziţia precedentă, ei au construit totuşi cu acelaşi elan o nouă minune a tehnicii şi a frumuseţii, podul Alexandru al III-lea, al cărui arc jos şi graţios lega malurile Senei printr-o singură deschidere. Era considerat „fără seamăn în toată lumea”, iar cele două clădiri noi pentru expoziţiile permanente de pe malul drept al Senei, le Grand Palais şi le Petit Palais, erau considerate în mod unanim ca „frumoase şi vaste”. Nu se spunea însă acelaşi lucru despre poarta monumentală din Place de la Concorde, clădită – după cum i se părea unui observator – din şipci, ghips, sticlă spartă, chit, perdele vechi din dantelă şi clei. De pe vârful ei, în locul tradiţionalei zeiţe a progresului sau a luminilor, ura bun venit vizitatorilor o pariziană de ghips în rochie de seară şi cu braţele deschise. Deşi unii o considerau frumoasă şi elegantă, totuşi, în general poarta era dezaprobată ca fiind reprezentarea în mic a noii vulgarităţi a noului secol. Noaptea, lumini electrice multicolore sclipeau pe înaltele fântâni arteziene acţionate electric. Noul metro fusese inaugurat la timp, iar pe anexa de la Vincennes a expoziţiei se clădise o pistă pentru încercări şi curse de automobile. Dintre toate minunile, favoritul publicului era trotuarul rulant care înconjura terenul expoziţiei şi care era făcut din două jumătăţi, una din ele deplasându-se de două ori mai repede decât cealaltă. Încercând să facă senzaţie, arhitecţii realizaseră, în clădirile temporare, ornamente care li se păreau unora că sunt de o originalitate pasionantă, iar altora doar „o orgie de stucatură”. Exponatele industriale din pavilioanele industriei de maşini, electricităţii,

construcţiilor civile, transporturilor, minelor şi metalurgiei, industriei chimice şi textile etalau toate progresele extraordinare făcute în deceniul precedent.

Dintre pavilioanele naţionale, cel mai popular era acela al Rusiei, un palat exotic în stil bizantin cu un tren transsiberian în ale cărui vagoane somptuoase vizitatorii se puteau aşeza ca să admire panorama mobilă a peisajului. Pavilionul vienez era o fantezie artistică în stil *Vart nouveau* cu balcoane ajurate, formate din tulpini răsucite de plante agăţătoare, şi cu linii sinuoase care se strecurau de-a lungul ornamentelor din ceramică şi al mobilierului. Deşi pavilionul Statelor Unite conţinea numărul cel mai mare de exponate, totuşi, pavilionul Germaniei era cel mai impozant şi net superior în ceea ce priveşte calitatea şi aranjamentul obiectelor expuse. El afirma voinţa intensă a Germaniei de a depăşi pe toţi ceilalţi expozanţi: dinamurile ei erau cele mai mari, fleşa pavilionului ei cea mai înaltă, proiectoarele ei cele mai strălucitoare, iar restaurantul ei cel mai scump. Se zvonea că împăratul în persoană comandase cea mai fină veselă de porţelan, cele mai alese tacâmuri de argint, cele mai delicate obiecte de cristal şi cele mai luxoase garnituri de masă, astfel că – după cum spunea un vizitator – simţeai că te afli în prezenţa unui adevărat stil „Wilhelm al II-lea”.

Cele mai mari exponate individuale din întreaga expoziţie erau tunul Schneider-Creusot cu bătaie lungă şi colecţia de mitraliere Vickers-Maxim cu tragere rapidă. Vizitatorii se uitau la ele stăpâniţi de sentimente grave. Un corespondent englez s-a simţit îndemnat să filosofeze asupra adevăratei semnificaţii a expoziţiei pentru noua epocă pe care o iniţia. Avea impresia că tunul cel mare al lui Schneider ţinea sub ameninţarea lui toată lumea adunată la Paris şi că marca trecerea războiului din domeniul sportului în aceia al ştiinţei, în care construcţia armelor absorbea toată ingeniozitatea oamenilor. Dacă va veni cândva o perioadă de acalmie, s-ar putea ca artele paşnice să reînvie, „însă deocamdată Expoziţia de la Paris ne-a învăţat că triumful lumii moderne este numai şi numai

mecanic”.

Triumfurile se ţineau lanţ. În anul 1900, Max Planck sfărâma cătuşele fizicii clasice a lui Newton, formulând teoria cuantică a energiei. În 1905, în Elveţia, Albert Einştein, profesor la Universitate din Zürich, publica un studiu

— Arta nouă.

surprinzător asupra teoriei relativităţii. În 1901, telegrafia fără fir lega cele două maluri ale Atlanticului, iar Daimler înlocuia trăsura fără cai cu un vehicul care se apropia ca aspect de un automobil modern. În anul 1903, la Kitty Hawk se ridica în aer o maşină de zburat care putea fi condusă. Însă în nicio epocă oamenii nu sunt toţi la fel. Pentru unii din ei, noile minuni realizate aproape zi de zi de către ştiinţă şi mecanică mai continuau să poarte în ele nu o ameninţare, aşa cum i se părea lui Henry Adams, ci speranţa în progresul dreptăţii sociale. „Aveam impresia că nu era decât o chestiune de câteva decenii – medita Stefan Zweig, un tânăr intelectual din Viena – ca ultimele vestigii ale răului şi violenţei să fie definitiv înlăturate”.

În anul 1900, legea navală germană a grăbit abandonarea de către Anglia a poziţiei sale izolaţioniste. Prevăzând construirea în următorii 20 de ani a 19 cuirasate de linie şi a 23 de crucişătoare, această lege materializa provocarea pe care Germania o aducea supremaţiei Angliei pe mare, punctul de reazem al existenţei ei. Provocarea a convins Anglia că avea nevoie de prieteni. În 1901, tratatul încheiat de către Hay şi Păuncefote a pus baza relaţiilor ei amicale cu Statele Unite. În anul 1902, izolarea Angliei în propria ei forţă, cândva atât de splendidă şi de sigură pe sine, s-a terminat pentru totdeauna prin încheierea unei alianţe formale cu Japonia. În 1903, noul rege al Angliei, Eduard al VII-lea, a pregătit terenul pentru reconcilierea cu Franţa printr-o vizită ceremonială la Paris făcută cu tact şi siguranţă în comportare. În sfârşit, în anul 1904, noua politică şi-a atins apogeul în Antanta anglo-franceză, care a făcut să se

termine cu vechile certuri, a întemeiat o nouă prietenie şi a determinat în mod fundamental balanţa puterilor în Europa.

În acelaşi timp, Anglia s-a apucat să-şi refacă forţele fizice ca să poată face faţă unei lumi pline de noi pericole. Fiindcă se dovedise că pe câmpul de luptă armata ei nu prea ţinea cadenţa cu timpurile moderne, Balfour, care era acum prim-ministru, a instituit un comitet al apărării imperiului compus din trei membri şi având misiunea de a formula strategia generală şi de a reorganiza şi moderniza forţele armate. Drept unul din membri l-a numit pe sir John Fisher şi era cât pe-ce să-l numească pe căpitanul Mahan profesor regal de istorie modernă la Universitatea din Cambridge, ca succesor al lordului Acton, dacă nu s-ar fi opus regele Eduard pe motiv că erau disponibili şi istorici englezi pentru această sarcină. Cu toată atitudinea lui detaşată, faptul că Balfour îi aprecia pe cei doi veterani practici şi subtili ai Conferinţei de la Haga dovedea că înclinările sale erau similare cu ale acestora. În 1904, Balfour l-a numit pe Fisher prim-lord al Amiralităţii. Noul comandant al marinei avea în mintea lui planuri mari.

În acelaşi an, Rusia începu războiul cu Japonia, pentru ca peste puţină vreme să se vadă împotmolită într-un şir de bătălii pierdute, care au fost marcate de predarea, în ianuarie 1905, a oraşului Port Arthur şi de înfrângerea umilitoare, deşi nu decisivă, în bătălia de la Mukden din luna martie. Trei săptămâni mai târziu, clopotul de alarmă suna în Maroc ca să avertizeze Europa.

Spre marea indignare a Germaniei, Antanta anglo-franceză recunoscuse Franţei dreptul la o sferă de influenţă în Maroc. Acum, când Rusia nu mai putea veni în ajutorul Franţei, Bülow şi Holstein se hotărâră să facă o demonstraţie de forţă, care, după părerea lor, urma să scoată în evidenţă slăbiciunea Antantei. La 31 martie 1905, kaiserul debarcă, spre uluirea şi nelinişstea lumii, la Tanger, într-un gest de provocare pe care l-au înţeles toate naţiunile. Lovitura făcu să se cutremure Europa, iar gestul avu succes pe toată linia. El completa efectul telegramei

către Kruger, convingând pe vecinii Germaniei de intenţiile ei războinice şi de necesitatea unor pregătiri mai adecvate scopului decât simpla înţelegere dintre ei. „Faceţi sul harta Europei”, spusese desperat Pitt eu 99 de ani mai înainte, atunci când Napoleon a câştigat bătălia de la Austerlitz. Aflată acum în altă stare de spirit, Anglia desfăşură sulul. Intră în tratative militare cu Franţa, consolidând prietenia dintre ele prin arme şi luând în considerare, pentru prima dată de la Waterloo încoace, trimiterea unei forţe expediţionare pe continent „în ajutorul unui aliat determinat, contra unui inamic determinat”.

În luna mai 1905, flota rusească din Marea Baltică s-a prezentat la rendez-vous-ul ei fatal din strâmtoarea Tsushima, unde a avut loc prima ciocnire frontală în lagărul mării între nave de linie moderne. Deşi flota rusească a fost nimicită, înfrângerea n-a pus totuşi capăt războiului, ceea ce confirma teza lui Bloch că, faţă de resursele totale ale unei naţiuni, biruinţele de pe câmpul de luptă nu mai erau hotărâtoare. Victoria Japoniei a surprins Lumea veche şi a pus-o în gardă pe cea nouă. În luna iulie 1905, la mai puţin de trei luni de la bătălia navală de la Tsushima, preşedintele Statelor Unite s-a oferit să medieze între Rusia şi Japonia, nu atât pentru a salva pe ruşi, cât pentru a pune stavilă Japoniei, care, după cum i se părea lui, mersese prea departe. Acceptând oferta, cele două părţi s-au întâlnit în luna august în oraşul Portsmouth din statul New Hampshire, ca să negocieze încheierea tratatului de pace cu sprijinul preşedintelui Statelor Unite. Era un moment important în istoria lumii occidentale. Ar fi fost de neînchipuit ca un asemenea rol să fi fost jucat de preşedintele McKinley, de Cleveiand sau de Harrison. Acum intraseră însă în acţiune o nouă forţă şi un om nou.

„Theodore! Cu toate cusururile tale...!”, aşa suna editorialul dintr-un singur rând prin care *The Sun* din New York îşi exprimase preferinţa sa la alegerile prezidenţiale care se ţinuseră cu un an înainte. Candidatul lui *The Sun*, acum preşedinte cu depline puteri, conducea cu o

vioiciune tinerească destinele unei ţări în plin avânt economic. Odată cu stimularea industriei provocată de războiul spaniolo Hamerican, depresiunea economică, şomajul şi brutalele conflicte de muncă din anii ’90 scăzură în intensitate, iar înverşunata ură de clasă manifestată în competiţia electorală din 1896 între McKinley şi Bryan fusese potolită cu ajutorul „gamelei pline”. Progresiştii, care formau acum noua stângă, erau expansionişti şi socoteau că direcţia în care trebuia să se-ndrepte America era „înainte şi în sus”. Venit la conducere, preşedintele a aplanat greva din industria cărbunelui, „a luat” teritoriul Panamá, a început construcţia canalului, a înfruntat trusturile, a aplicat ziariştilor amatori de campanii zgomotoase porecla de „scormonitori de gunoaie”, l-a scos prin intimidare pe kaiser din Venezuela, iar când un presupus cetăţean american a fost răpit de bandiţi în Maroc, i-a trimis în ajutor flota americană şi a transmis guvernului acestei ţări răsunătoarea cerere redactată de Hay: „Îl vrem pe Perdicaris viu sau pe Raisuli mort”.

„Preşedintele este foarte bine dispus – spunea prietenul său Jules Jusserand, ambasadorul Franţei –, este întotdeauna extrem de bine dispus”. Energia lui mintală ţâşnea ca dintr-un gheizer, iar cusururile lui nu se deosebeau de acelea ale oamenilor obişnuiţi. Ministrul justiţiei, Philander Knox, aproape că admira modul în care preşedintele îi ignora sfaturile, astfel că într-o împrejurare i-a spus: „Ah! domnule preşedinte, de ce să întinăm o acţiune atât de frumoasă printr-o pată de legalitate”. În schimb, preşedintele Eliot nu-l admira deloc, deşi, atunci când Roosevelt a venit, în 1905, la Cambridge pentru cea de-a 25-a reuniune a promoţiei lui, Eliot s-a simţit obligat să-l invite să stea la el. La sosire, transpirând şi având nevoie să se spele, Roosevelt şi-a scos haina, a făcut-o sul, a aruncat-o de-a curmezişul dormitorului cu atâta putere încât a dat jos o pernă, şi-a scos din buzunar un pistol mare şi l-a trântit pe masa de toaletă. După ce s-a spălat, „a coborât în goană scara, ca şi când ar fi fost vorba de viaţă şi de moarte”, iar când Eliot l-a întrebat: „Şi acum

luaţi micul dejun cu mine?”, Roosevelt i-a răspuns: „Ah, nu. I-am promis episcopului Lawrence că am să iau micul dejun cu el”. Apoi, bătându-se cu palma peste şold, strigă: „Doamne sfinte! Mi-am uitat revolverul!” După ce l-a regăsit, preşedintele Statelor Unite se repezi ca vântul să-l viziteze pe episcop, în timp ce preşedintele Universităţii Harvard, scandalizat că în casa lui fusese încălcată legea statului Massachusetts prin care se interzicea purtarea pistoalelor, bombănea: „Nu respectă deloc legile. N-are absolut niciun respect faţă de legi”.

Poate că pistolul nu reprezenta chiar în atare măsură spiritul nerespectuos faţă de legi, cât crezul epocii că viaţa înseamnă luptă. Nimeni nu era mai adânc convins de acest lucru decât Roosevelt. Dispreţuia „ridicola teorie a lui Tolstoi că oamenii n-ar trebui să se războiască niciodată”, fiindcă, după părerea lui, „ţara care îşi pierde capacitatea de a-şi menţine poziţia într-un război adevărat constată, până la urmă, că a pierdut totul”. Se înfuria când apărătorii păcii puneau sub semnul egalităţii progresul civilizaţiei şi „slăbirea spiritului combativ”, fiindcă această slăbire ducea – după părerea lui – la nimicirea celor mai evoluaţi de către cei mai puţin evoluaţi. Nu făcea nicio diferenţă între dorinţa de pace şi laşitatea fizică şi revenea într-una la acest subiect: „Am oroare de oameni ca Edward Everett Hale şi de ziare ca *The evening Post* şi *The Nation*, la care constaţi frica nemăsurată faţă de pericolul fizic şi de încercările grele, ceea ce îi face să denunţe în mod isteric războiul şi să le fie frică de el”. Privind în jurul lui, deplângea ceea ce i se părea a fi „moleşirea generală a firii oamenilor, egoismul, viaţa luxoasă şi slăbirea normelor de comportare” şi, în special, „o stare de spirit ca aceea a antiimperialiştilor”. „Acesta-i omul meu”, obişnuia să spună kaiserul ori de câte ori se pomenea numele lui Roosevelt.

Niciun preşedinte n-a avut un simţământ mai ascuţit al relaţiilor sale cu publicul decât Roosevelt. Atunci când baronul d’Estournelles a venit la el, în 1902, să-l roage să facă ceva ca să insufle viaţă Tribunalului de Arbitraj,

preşedintele l-a ascultat cu atenţie.

— Sunteţi pentru lume un pericol sau o speranţă, după cum veţi sprijini agresiunea sau arbitrajul – i-a spus d'Estournelles.

— Lumea crede că înclinaţi de partea violenţei. Dovediţi contrarul.

— Cum? – l-a întrebat preşedintele.

— Dând viaţă Curţii de la Haga!

Fără să piardă nicio clipă, Roosevelt l-a însărcinat pe ministrul de externe, Hay, să caute o problemă oarecare pentru a fi supusă arbitrajului. Îndatoritor, Hay a descoperit o veche neînţelegere dintre Statele Unite şi Mexic asupra unor proprietăţi bisericeşti, care a devenit şi primul litigiu ce a activat tribunalul. Fiindcă fusese ministru de externe în timpul Conferinţei de la Haga şi simpatizant al arbitrajului, Hay dorea să consolideze prestigiul tribunalului, astfel că aranjă să îndrepte spre el şi litigiul în legătură cu datoriile Venezuelei. Temându-se ca preşedintele să nu accepte propunerea Germaniei de a acţiona ca mediatoare în această chestiune, măsura cu paşi mari în lung şi-n lat încăperea în care lucra exclamând: „Am aranjat totul. Am aranjat totul. Numai dacă Teddy şi-ar ţine gura până mâine la amiază". Dorinţa aceasta fiind, din fericire, realizată, tribunalul primi spre judecare încă o problemă importantă.

Încetul cu încetul, tratatele bilaterale dintre ţări începeau să se-nmulţească. Anglia şi Franţa încheiaseră un asemenea tratat în anul 1904, când au format Antanta. Norvegia şi Suedia au încheiat un altul în 1905, când Norvegia s-a declarat independentă fără să tragă un foc de armă, eveniment care a fost salutat drept dovadă că omenirea progresa. Alte două litigii internaţionale ivite pe vremea aceea, afacerea de la Dogger Bank dintre Rusia şi Anglia şi chestiunea datoriilor Venezuelei, au fost deferite tribunalului, a cărui existenţă se dovedea a fi un mijloc de nepreţuit pentru salvarea aparenţelor şi satisfacerea opiniei publice. Exista impresia că ideea de la Haga începea să capete consistenţă.

În vara anului 1904, adunarea Uniunii Interparlamentare, ţinută cu ocazia Expoziţiei de la St. Louis, a adoptat o rezoluţie, rugând pe preşedintele Statelor Unite să convoace o a doua conferinţă de pace, care să ia în discuţie problemele amânate la Haga şi să conducă chestiunea arbitrajului spre ţelul ei final, adică înfiinţarea unei curţi internaţionale de justiţie. Roosevelt a luat personal în primire rezoluţia la Casa Albă, unde a primit-o şi pe baroneasa von Suttner, care a avut cu el o convorbire particulară în legătură cu „subiectul atât de scump inimii mele”. L-a găsit pe preşedinte prietenos, sincer şi „extrem de impresionat de gravitatea problemei discutate”. Potrivit celor notate în jurnalul ei, Roosevelt i-a spus: „Pacea universală este pe cale de a se înfăptui. Vine cu siguranţă, pas cu pas”. Cum aceasta era cea mai improbabilă afirmaţie ce putea fi făcută pe vremea aceea, ea demonstrează capacitatea credincioşilor adevăraţi de a auzi ceea ce doresc să audă.

Roosevelt era fascinat de perspectiva unui rol mondial şi nu se considera mai puţin potrivit decât ţarul pentru misiunea de a convoca o conferinţă de pace. În consecinţă, la 21 octombrie 1904, secretarul de stat Hay însărcină pe miniştrii plenipotenţiari americani să propună ca statele respective să se întrunească din nou la Haga. Faptul că cea de-a doua conferinţă era convocată, ca şi prima, într-un moment când un război era în curs de desfăşurare nu trebuia considerat, după părerea lui, ca fiind de rău augur.

Propunerea a fost acceptată cu condiţia ca conferinţa să nu se întrunească până când nu se va termina războiul ruso-japonez. Însă nici nu se sfârşise bine războiul acesta, că izbucni criza marocană. Preşedintele Roosevelt jucă din nou un rol hotărâtor. Exercitându-şi de data aceasta influenţa în mod confidenţial, a reuşit să-l convingă pe kaiser să accepte convocarea unei conferinţe internaţionale pentru tratarea problemei Marocului. Ţinută la Algesiras în ianuarie 1906, conferinţa, la care participau şi Statele Unite, a reprezentat o înfrângere pentru

Germania, făcând-o să devină şi mai agresivă ca înainte, astfel că tensiunea internaţională, în loc să slăbească, a crescut.

În luna octombrie 1905, adică cu trei luni înainte de Conferinţa de la Algesiras, a început construcţia cuirasatului de linie „H. M.S. Dreadnought”, primul din clasa lui. Echipat cu tunuri şi cu blindaje furnizate de arsenale separate, construită într-o grabă fără precedent şi în adânc secret, nava a fost gata pentru probe după un an şi o zi de la punerea chilei, realizând unul din cele mai importante avantaje militare: surpriza. Proiectat de Fisher, „Dreadnought” era mai mare, mai rapid şi mai puternic înarmat decât toate cuirasatele pe care le văzuse vreodată lumea. Deplasa 18.000 de tone, era înarmat cu zece tunuri de 345 mm şi acţionat prin turbine cu abur de model nou, astfel că faţă de el toate cuirasatele existente, inclusiv cele ale Germaniei, păreau învechite. Ceva mai mult, el era o mărturie a încrederii pe care o avea Anglia în puterile şi capacitatea ei de a-şi reconstrui singură flota. În noua situaţie, Germania nu numai că era obligată să construiască cuirasate la fel de mari, dar trebuia să-şi dragheze porturile şi să lărgească Canalul Kiel.

După părerea lui Fisher, ca şi după aceea a lui Clemenceau, de altfel, Anglia nu avea decât un singur adversar. În anul 1904, Fisher l-a şocat pe regele Eduard, spunându-i mai mult în glumă că flota germană, care-şi mărea într-una tonajul, va fi „Copenhagată”, ceea ce voia să-nsemne că va fi distrusă printr-un bombardament inopinat, lucru care l-a făcut pe rege să-i răspundă uluit: „Zău, Fisher, trebuie să fii nebun!” în acelaşi an, la Kiel, kaiserul l-a indispus pe Bülow, atribuind în mod public naşterea flotei sale de război admiraţiei pe care o avusese încă din copilărie pentru flota britanică, pe care o vizitase în tovărăşia „unor mătuşi amabile şi a unor amirali prietenoşi”. Bâilow i-a răspuns, bombănind, că a atribui această dezvoltare naţională, pentru care i se cerea poporului să plătească milioane de mărci, unui motiv sentimental nu era un fapt care putea să îndemne

Reichstagul să voteze credite. „Mai dă-l dracului de Reichstag”, i-a răspuns kaiserul.

Între timp, invitaţiile pentru Haga fuseseră distribuite, însă nu de către Roosevelt, ci de către ţar, care simţea nevoia să-şi recâştige prestigiul. Republica americană, această parvenită în lumea politică, intervenise destul în treburile internaţionale. În septembrie 1905, aproape imediat după ce războiul cu Japonia se terminase, la Washington s-a lăsat să se înţeleagă că ţarul dorea să i se acorde dreptul de a convoca el conferinţa. Amabil, Roosevelt renunţă la intenţiile lui. Avea sentimentul că tratatul de la Portsmouth, care urma să-i aducă peste câteva luni Premiul Nobel pentru pace, era îndeajuns pentru năzuinţele sale. „În special, *nu* vreau să apar ca un partizan profesionist al păcii… adică de felul lui Godkin şi Schurz”, i-a scris el noului său ministru de externe, Elihu Root. Însă retragerea lui nu era agreată de apărătorii păcii, fiindcă – aşa cum a spus unul din ei – „Rusia nu păşeşte în avangarda civilizaţiei”. Faptul acesta a devenit deosebit de evident atunci când a izbucnit revoluţia rusă din 1905. După ce fusese silit de tulburări să acorde o constituţie şi să aprobe înfiinţarea unui parlament, ţarul şi-a renegat angajamentele imediat ce regimul a pus din nou stăpânire pe situaţie, astfel că, spre oroarea opiniei liberale din străinătate, a dizolvat Duma.

Deşi în general vremurile nu păreau prielnice pentru o conferinţă de pace, totuşi, un eveniment încurajator s-a produs în Anglia atunci când, prin schimbarea guvernului, au ajuns la putere liberalii, adică partidul tradiţional al păcii. Noul prim-ministru, sir Henry Campbell-Bannerman, cunoscut tuturor ca domnul C-B., era un scoţian masiv cu capul rotund, descinzând dintr-o familie de comercianţi bogaţi, care era rău văzut la curte şi în lumea mare fiindcă denunţase lagărele de concentrare din timpul războiului cu burii drept „metode barbare”. Obligat, totuşi, să-l cunoască personal, regele Eduard descoperi că C-B. era într-adevăr – după cum îl asigurase un prieten comun – „atât de corect, atât de amabil, atât de inteligent şi atât de

plin de umor”, încât era imposibil să nu te cucerească. Sir Henry era înzestrat cu spirit, tact şi înţelepciune lumească, calităţi pe care regele le aprecia foarte mult, astfel că cei doi gentilomi, care aveau anumite gusturi comune, găsiră curând că se potrivesc unul cu altul. Se duceau în

Hay murise în iulie 1905. – *Nota aut.*

preună, în fiecare an, la Marienbad ca să-şi facă cura, iubeau amândoi Franţa şi împărtăşeau aceeaşi prietenie deosebită pentru marchizul de Galliffet. Deşi liberal, sir C-B. era, spre surpriza amicului său regal, „cu totul ireproşabil în politica externă”. Vorbea cea mai curgătoare franceză dintre toţi englezii, îi făcea o deosebită plăcere să facă târguieli la Paris, să mănânce mâncăruri franţuzeşti şi să citească literatură franceză, în special pe Anatole France, care era autorul lui favorit.

Ca liberal de modă veche, înclinat în mod automat spre dezarmare *, în prima lui cuvântare publică ţinută în calitate de prim-ministru, sir Henry Campbell şi-a angajat oarecum cam pripit partidul să acţioneze în favoarea ei, deşi invitaţia de acum a ţarului, spre deosebire de aceea din 1898, omisese în mod ostentativ să menţioneze şi acest subiect. Cu toate acestea, sir Henry şi-a luat cu îndrăzneală sarcina să o aducă la îndeplinire şi pe deasupra să lucreze în vederea înfiinţării unei curţi permanente de arbitraj. „Ce rol mai nobil şi-ar putea asuma această ţară mare decât să se aşeze în fruntea unei ligi a păcii?” – întreba el. Probabil că această atitudine depăşea într-o oarecare măsură punctul de vedere al blocului format în cadrul propriului său cabinet de către Asquith, Haldane şi Grey, care, în calitatea lor de liberali favorabili imperiului, nu erau chiar atât de pacifici ca el. Cu o dârzenie neaşteptată din partea unui om în vârstă de 70 de ani, C-B. a rezistat încercărilor acestui grup de a-l trece cu de-a sila în Camera Lorzilor, astfel ca la conducerea Camerei Comunelor să poată veni Asquith. Sir Henry îi detesta însă pe toţi, astfel că s-a bucurat de triumful pe care-l avusese.

Curând, implacabila dilemă legată de exercitarea

puterii s-a pus şi în faţa guvernului englez. După ani îndelungaţi în care îi învinuiseră în modul cel mai aspru pe conservatori că sunt aţâţători la război, liberalii se vedeau dintr-odată răspunzători de securitatea ţării. Deşi se angajaseră în faţa alegătorilor să reducă cheltuielile marinei şi armatei, acum, când alegerile generale îi confirmaseră în posturi, nu se mai arătau chiar atât de grăbiţi

— Problema în discuţie era mai curând limitarea armamentelor decât dezarmarea. Dar fiindcă dezarmarea este un cuvânt mai scurt, era folosit de toată lumea pe vremea aceea şi acest lucru l-am făcut şi noi aici.

— *Nota aut* să repudieze opera de modernizare a forţelor armate, începută de conservatori. Atunci când vorbea despre membrii Comitetului imperial pentru apărare, adică despre Fisher, lord Esher şi sir George Clark, C-B. îi taxa – probabil chiar în această ordine – de afurisit, autoritar şi trufaş. Venind însă la putere, îi primise drept moştenire, iar odată cu ei şi programul construcţiei de cuirasate. Ca ministru de război, Haldane şi-a impus sarcina de a reduce cu trei milioane de lire bugetul armatei, reuşind în acelaşi timp ca prin reforme de mare amploare să pună pe picioare o armată de uscat mai eficientă, aşa cum făcuse şi Fisher cu marina de război. A creat în acest scop un stat-major al forţelor armate şi o armată de rezervă numită armata teritorială. Corpul de instruire a ofiţerilor era format în şcoli secundare şi în universităţi şi înzestrat cu arme, muniţii şi instructori de către guvern. Tinerii răspundeau cu entuziasm la această acţiune. Goarna care îi chema şi fluierul cu sunet pătrunzător îşi exercitau magia, deşi de preferinţă asupra clasei ofiţereşti. De altfel, după primii câţiva ani, numărul soldaţilor de rând recrutaţi pentru armata teritorială a început să descrească.

„H.M.S. Dreadnought” a fost echipat şi pus în serviciu în 1906, lucru care constituia un triumf destul de straniu pentru liberali. Însă Fisher cerea ca pentru 1907 să se mai construiască încă trei cuirasate. Dacă era refuzat,

ameninţa să-şi dea demisia, luând după el încă trei membri ai Amiralităţii. Dilema liberalilor era penibilă, însă nu imposibil de rezolvat. Accentuând asupra faptului că marina de război era o armă defensivă (lucru care putea fi susţinut dacă se avea în vedere natura blocadei), guvernul reuşi să-i dea lui Fisher cuirasatele şi să împace în acelaşi timp conştiinţa liberalilor.

Naţiunile se vedeau obligate să se ducă încă o dată la Haga, deşi perspectiva aceasta nu le făcea nicio plăcere, în tot decursul anului 1906 şi al primei jumătăţi a lui 1907, au amânat într-una stingheritoarea zi a deschiderii conferinţei, ducând în acelaşi timp discuţii dezlânate asupra ordinii de zi. Programul întocmit de Rusia şi distribuit în aprilie 1906 propunea ca subiecte de discuţie arbitrajul şi legile războiului, continuând însă să nu pomenească nimic despre dezarmare. De-abia scăpată de înfrângerile externe şi de revoluţia internă, Rusia se interesa de întregirea stocurilor de arme şi nu de reducerea lor şi de aceea convocase conferinţa numai ca să recapete iniţiativa ce-i fusese smulsă de Statele Unite. După părerea lui Izvolski, ministrul de externe de pe vremea aceea al Rusiei, dezarmarea era „o manie a evreilor, socialiştilor şi a femeilor isterice”. Totuşi, odată cu venirea la putere a liberalilor în Anglia, problema dezarmării nu mai putea fi ocolită. A o pune din nou pe ordinea de zi, după ce fusese înmormântată în 1899, era ca şi când s-ar fi încercat să se proptească-n picioare un cadavru, iar a nu o pune însemna să se admită existenţa unei situaţii interne desperate şi să se provoace blamul public. La o întrunire a Uniunii Interparlamentare ţinută la Londra în luna aprilie 1906, sir Henry Campbell a stăruit pe lângă delegaţi să insiste în ţara lor, „în numele umanităţii”, ca guvernele să plece la Haga cu intenţia sinceră de a reduce bugetul armatei şi al marinei. Nu s-ar putea spune că întrunirea aceasta a fost un eveniment fericit, fiindcă în ziua începerii lucrărilor, „în timp ce delegaţii se înghesuiau ca să-i felicite pe mândrii membri ai celui mai tânăr parlament din lume, a venit ştirea că

ţarul dizolvase Duma”. C-B., care trebuia să pronunţe discursul de bunvenit, s-a simţit atât de scandalizat, încât a sfidat hotărârea imperială cu cuvintele: „Sub o formă sau alta, Duma va reînvia. Putem spune de aceea cu toată încrederea: Duma a murit. Trăiască Duma!” Sinceritatea lui brutală i-a atras un protest oficial al Rusiei.

În ceea ce priveşte dezarmarea, kaiserul făcuse cunoscut că, dacă va fi pusă în discuţie sub indiferent ce formă, delegaţii Germaniei vor părăsi conferinţa, lucru care „spera din toată inima că n-are să aibă loc”. La el în ţară, kaiserul fusese deja învinuit de membrii militanţi ai Uniunii pangermane, precum şi de partidul prinţului moştenitor că cedase la Algesiras în loc să lupte, iar diplomaţii germani lăsau să se-nţeleagă în faţa ambasadorilor străini că putea fi chiar detronat dacă Germania ar fi fost silită să adere la vreo formă oarecare de limitare a înarmărilor stabilită de conferinţă. În decursul uneia din vizitele periodice impuse de relaţiile de rudenie dintre cele două case regale pe care regele Eduard le făcea în Germania şi care aveau de obicei rezultate dezastruoase, unchiul şi nepotul au discutat despre apropiata conferinţă, păstrând de data aceasta o atitudine de amabilitate moderată, poate şi din cauză că în această privinţă părerile lor nu se deosebeau prea mult. Regele „dezaprobă fără nicio rezervă” conferinţa – îi scria kaiserul lui Roosevelt – şi „a luat el însuşi iniţiativa de a-mi spune că o consideră drept o şarlatanie”. După relatările lui, regele Eduard îşi exprimase părerea că conferinţa nu era numai nefolositoare, fiindcă în cazul unei crize nimeni n-avea să se simtă legat de hotărârile ei, dar şi periculoasă, fiindcă era susceptibilă să producă mai mult divergenţe decât armonie.

Pentru Roosevelt, era evident că Germania modernă, „activă, agresivă, războinică şi industrială… nu da nicio importanţă Conferinţei de la Haga şi întregii idei de la Haga”. Grija care îl stăpânea pe vremea aceea era ca guvernul liberal al Angliei „să nu împingă lucrurile spre vreo poziţie sentimentală extremă la Conferinţa de la

Haga”. I-a exprimat noului ataşat militar al Angliei, contele Gleichen, văr cu regele Eduard, speranţa lui că Haldane şi Grey nu se vor lăsa „antrenaţi de idei sentimentale”. Se temea că puteau fi „influenţaţi de partidul lor să se-ndrepte în această direcţie… însă vă rog să nu-i lăsaţi să facă aşa ceva”. I-a vorbit pe larg lui Gleichen despre ideea care-l stăpânea pe vremea aceea, că ar fi fost mai bine să se limiteze tonajul vaselor de război şi nu bugetele navale. Fără să ştie că limita maximă de 15.000 de tone pe care o propunea fusese deja depăşită de monstruosul schelet de cuirasat aflat în construcţie pe şantierul naval din Portsmouth, Roosevelt îi explica lui Gleichen că dorea ca marina de război engleză să rămână şi în viitor în aceeaşi poziţie relativă faţă de marinele de război europene şi faţă de aceea a Japoniei. Transmiţând regelui mesajul, Gleichen a adăugat că găsise masa pe care Roosevelt i-o oferise la el acasă, la Oyster Bay, „extrem de sărăcăcioasă”. Fusese servită numai de doi servitori negri, iar la gară nu venise să-l întâmpine nimeni, ceea ce denota că pregătirile fuseseră cu totul primitive.

Odată ce „Dreadnought” fusese lansat la apă, Statele Unite nu-şi puteau permite să rămână în urmă, astfel că, la cererea lui Roosevelt, Congresul a autorizat, în ianuarie 1907, construirea a doua cuirasate din noua clasă. Marina militară – îi scria Roosevelt preşedintelui Eliot – este „un factor infinit mai puternic pentru asigurarea păcii decât toate societăţile pacifiste”, iar Canalul Panamá mult mai important decât Haga. În legătură cu conferinţa a adăugat: „Cele mai mari necazuri o să le am de pe urma vizionarilor fantezişti, care ard de dorinţa de a face imposibilul”.

Unul dintre aceştia era Andrew Carnegie, a cărui societate livra, atunci când a vândut-o, în 1900, lui Morgan cu 250 de milioane de dolari în obligaţiuni cu dobândă fixă, un sfert din producţia totală de oţel a Statelor Unite şi o cantitate egală cu cea produsă în Anglia. Mai puţin discret decât Nobel, Carnegie îşi consacra profiturile bunăstării omenirii în timp ce se mai afla încă în viaţă, înfiinţa biblioteci, despre care credea că puteau să-i facă pe

oameni mai înţelepţi şi, după cum spera el, chiar mai paşnici, şi consimţise, la insistenţele lui Andrew White, să doneze fondurile necesare pentru clădirea unui local destinat Tribunalului de Arbitraj de la Haga.

Era foarte ocupat acum să facă legătura între Casa Albă şi Whitehall pentru a promova cauza conferinţei, care însă nu mai prezenta niciun interes pentru Roosevelt după ce englezii refuzaseră să ia în consideraţie propunerea lui de limitare a tonajului cuirasatelor de linie. Spunând trimişilor sus-puşi ceea ce le plăcea să audă, preşedintele Statelor Unite reuşise să evite orice obligaţie în privinţa conferinţei. Era în corespondenţă atât cu împăratul Germaniei, cât şi cu regele Angliei, cărora li se adresa dezinvolt cu „Dragul meu împărat Wilhelm" său". Scumpe rege Eduard".

Dacă facem abstracţie de C-B. şi de secretarul de stat Root, niciun reprezentant oficial nu dorea deocamdată ca dezarmarea să apară pe ordinea de zi a conferinţei. După părerea lui Root, problema dezarmării trebuia discutată chiar dacă nu s-ar fi putut ajunge la niciun rezultat, fiindcă – aşa cum spunea el – nu se pot obţine rezultate fără un număr de eşecuri, iar „eşecurile sunt treptele necesare ale succesului". C-B. avea şi el sentimentul că oamenii trebuiau să continue să încerce. Deşi n-avea copii; şi cu toate că soţia lui, cel mai apropiat tovarăş pe care-l avusese, murise tocmai atunci, iar el însuşi nu mai avea de trăit decât un an, C-B. Îşi continua străduinţele de unul singur. În martie 1907 făcu gestul neobişnuit pentru *un* prim-ministru de a publica un articol tratând o problemă de politică curentă. Articolul a apărut sub titlul „Conferinţa de la Haga şi limitarea armamentelor" în primul număr al noului săptămânal liberal *The Nation* (din Londra). Deşi volumul armamentelor şi numărul instrumentelor de război au crescut de la prima Conferinţă de la Haga – scria el –, acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu mişcarea pentru pace, care era acum „incomparabil mai puternică şi mai perseverentă". Socotea că trebuia să se ofere problemei dezarmării posibilitatea de a face aceleaşi progrese ca şi

problema arbitrajului, care căpătase acum „o autoritate morală la care nimeni nu s-ar fi gândit în 1898”. Scotea în evidenţă faptul că Anglia îşi redusese cheltuielile pentru armată şi marină (ceea ce era adevărat dacă nu se punea la socoteală programul de construcţie a noilor cuirasate) şi că era dispusă să meargă şi mai departe dacă şi celelalte naţiuni făceau la fel. Era de acord că lucrul acesta n-avea să afecteze supremaţia navală a Angliei, fiindcă statu-quo-ul va rămâne neschimbat, însă insista asupra argumentului că marina de război engleză nu prezenta un pericol pentru vreun stat sau grup de state. Fiindcă argumentul acesta se strecura anevoie printre stâncile conştiinţei şi bancurile de nisip ale realităţii politice, el nu satisfăcea pe nimeni. Germania îl considera drept dovada unei manevre engleze, făcută de conivenţă cu Franţa şi Rusia, cu scopul de a impune acceptarea la Haga a limitării armamentelor înainte ca Germania să fi putut ajunge din urmă Anglia în construcţia de cuirasate. Bülow a declarat în Reichstag că Germania va refuza să discute problema dezarmării la conferinţă. Regele Eduard era agasat de atitudinea favorabilă dezarmării luată de primul lui ministru, pe care o considera tot atât de supărătoare ca şi sprijinul dat de acesta dreptului de vot al femeilor. „Cred că săptămâna viitoare are să sprijine legea pentru construirea tunelului pe sub Canalul Mânecii!”, a spus el, profund nemulţumit, deşi de fapt C-B. s-a abţinut de la această grozăvenie.

Ca ministru de externe al Angliei, sir Edward Grey se declara gata să discute în orice moment, la Haga, limitarea bugetelor de înarmare. Haldane a avut o convorbire serioasă cu diplomatul american Henry White despre necesitatea reducerii armamentelor şi s-a dus, în 1906, în Germania ca să tatoneze terenul în vederea încheierii unui acord. În spatele acestor discuţii se afla însă adevărul brutal că nici guvernul englez şi nici celelalte n-aveau intenţia să-şi restrângă libertatea de a se înarma atât cât le era pe plac. Singura persoană care a pomenit pe vremea aceea despre rolul fabricanţilor de muniţii a fost regele Italiei, care şi-a exprimat părerea că dezarmarea va

provoca „o explozie de împotrivire” din partea acestora şi se arăta sigur că kaiserul nu va consimţi niciodată să „reteze aripile lui Krupp”. După ce profesorul de Martens a făcut, din însărcinarea guvernului rus, un tur al capitalelor ca să culeagă părerile celorlalte guverne, aşa cum făcuse şi Muraviov, care murise între timp, ambasadorul american la Berlin a rezumat cât se poate de clar situaţia în următoarea frază: „De Martens nu crede, după cum nu crede nimeni altcineva… că există cea mai mică probabilitate ca la următoarea Conferinţă de la Haga să poată fi luată vreo măsură oarecare de reducere practică a armamentelor”.

Cele de mai sus erau idei şi păreri schimbate confidenţial între diplomaţi, însă pacea nu putea fi tratată tot atât de brutal şi în faţa publicului, cel puţin nu în Anglia şi Statele Unite. Nu era vorba de marea masă, mută, necunoscută şi pasivă. Cine putea şti care îi erau părerile? Odată formată, opinia maselor se arunca pe aripile împrejurărilor, mai probabil spre război decât spre pace. Însă părerea care se făcea auzită, aceea a oamenilor care gândeau, în special aceea a mişcării pentru pace, avea să se simtă insultată dacă problema dezarmării era exclusă de pe ordinea de zi a Conferinţei de la Haga. Congresele pentru pace, care se întruniseră an de an, în 1901 la Glasgow, în 1902 la Monaco, în 1903 la Rouen şi Le Havre, în 1904 la Boston, în 1905 la Lucerna şi în 1906 la Milano, adoptaseră rezoluţii prin care se cerea ca guvernele să depună eforturi serioase pentru a se ajunge la o întrerupere temporară a înarmărilor. Baroneasa von Suttner, care primise Premiul Nobel pentru pace în 1905, precum şi confraţii ei din societăţile pentru pace şi de la congresele anuale ce aveau loc la Lake Mohonk, în America, se agitau cu cea mai mare energie. În 1907, Jane Addams a publicat cartea *Idealurile mai noi ale păcii*, atrăgându-şi indignarea lui Roosevelt, însă mărind corul pacifiştilor cu o voce de care trebuia să se ţină seama.

Preluând ideea lui C-B. de a se înfiinţa o Ligă a Păcii sau o Ligă a Naţiunilor, aşa cum o numea el din când în

când, Carnegie ajunsese la concluzia că cel indicat s-o întemeieze era kaiserul, fiindcă, „după părerea mea, el este omul răspunzător de război pe pământ”. După ce fusese poftit de mai multe ori în vizită de către kaiser, căruia îi plăceau milionarii, Carnegie se apucă să-l convingă ce datorii avea faţă de omenire. Printr-o scrisoare trimisă în prealabil, îi explică cum putea câştiga în istorie titlul de „pacificator”, iar în scrisoarea de însoţire adresată ambasadorului american la Berlin adăuga: „Dacă am reuşi să-i facem să se-nţeleagă în interesul păcii, kaiiserul şi preşedintele nostru ar putea lucra împreună”. La sosirea lui la Kiel, în iunie 1907, a luat de două ori masa cu kaiserul şi a fost invitat şi pentru o a treia audienţă, obţinând rezultate care se asemănau în mod ciudat cu cele ale lui Stead in întrevederea cu ţarul şi ale baronesei von Suttner în întrevederea cu Roosevelt. Carnegie l-a găsit pe monarh „un om minunat, inteligent, plin de umor şi cu un surâs fermecător. Cred că se poate avea încredere în el; declară că este în favoarea păcii… Este foarte, foarte atrăgător. Nu mă pot opri să nu-l simpatizez”. Odată ieşit din raza de acţiune a fermecătorului surâs, Carnegie şi-a adus aminte de misiunea lui şi i-a scris kaiserului, stăruind să facă un gest măreţ la Haga ca să convingă lumea că era într-adevăr „apostolul păcii”.

Vorbele şi gesturile de acest fel erau slăbiciunea obişnuită a susţinătorilor păcii, iar efectul lor asupra publicului, presupunând că aveau vreunul, nu putea fi decât înşelător. La rândul lor, conducătorii politici le spuneau oamenilor numai lucruri care sunau virtuos şi plăcut, rezervând realităţile dure discuţiilor dintre ei. Un singur om a încercat să înveţe marele public să privească războiul cinstit în faţă. Mahan, care avea acum gradul de amiral, continua să publice articole în care susţinea necesitatea instruirii voluntare a efectivului mobilizabil şi – anticipând lucrările conferinţei – prevenea asupra pericolului pe care-l prezenta reînnoirea cererii de a se acorda imunitate proprietăţii particulare pe mare. I se părea că activitatea militară avea nevoie să fie protejată

faţă de părerile neînţelegătoare ale nespecialiştilor. „Ideile preconcepute care stăpânesc opinia publică din cele mai multe ţări – îi scria el neliniştit lui Roosevelt după o călătorie în străinătate – sunt de o asemenea natură, încât problema războiului este în pericol de a fi înţeleasă greşit şi tratată de mântuială”.

Tocmai aceste idei preconcepute sileau atât guvernul englez, cât şi pe acela american să sprijine includerea pe ordinea de zi a problemei dezarmării. Nici Grey şi nici Roosevelt nu credeau că discuţiile vor conduce la vreun rezultat practic, astfel că în convorbirile lor cu ambasadorii străini arătau amândoi că erau obligaţi să insiste asupra acestei probleme „din consideraţie pentru opinia publică”. Germania, Austria şi Rusia erau hotărâte să excludă problema dezarmării, de teamă că discutarea ei i-ar fi putut prinde într-o poziţie nedorită. După luni întregi de complicate negocieri diplomatice, data începerii conferinţei a fost, în sfârşit, anunţată. Problema dezarmării nu figura pe ordinea de zi, iar declaraţiile de acceptare ale diferitelor guverne cuprindeau atât de multe rezerve, încât părea probabil ca conferinţa să se dizolve imediat după începerea ei. Marea Britanie, S.U.A. şi Spania „îşi rezervau dreptul de a aduce în discuţie problema dezarmării, Germania, Austria şi Rusia îşi rezervau dreptul de a se abţine sau de a se retrage dacă se amintea despre ea, iar alte naţiuni îşi rezervau şi ele fel de fel de drepturi situate între cele două extreme.

Grevate de toate aceste dificultăţi, naţiunile se întâlniră la 15 iunie 1907. Prima decadă a noului veac, consumată acum pe trei sferturi, era marcată de trei caracteristici: o economie în plin avânt, explozia puterii creatoare în arte şi sunetul perseverent al „îndepărtatelor bătăi de tobă”. Deşi erau unii care nu-l auzeau, existau mulţi care-l ascultau, dar fără să se-ngrozească. În marina de război germană era obiceiul ca ofiţerii să bea pentru „ziua cea mare”. Într-o staţiune balneoclimaterică de lângă Bayreuth, un grup de studenţi şi de tineri ofiţeri de marină germani s-au împrietenit cu un englez aflat în vizită acolo

şi „au discutat cu mine în modul cel mai amical şi mai amabil despre viitoarea luptă dintre. Ţările noastre”. Susţineau că orice imperiu îşi are vremea lui. Anglia trebuia să decadă, aşa cum decăzuseră Spania, Olanda şi Franţa. Cine altcineva putea să-i ia locul decât naţiunea aceea puternică, înţeleaptă, nobilă şi înzestrată, a cărei dezvoltare fusese factorul cel mai remarcabil al celui de-al XIX-lea secol şi care acum stătea ” pregătită pentru o întreprindere eroică”. Se părea că Germania nu era singura ţară astfel pregătită. Noile forţe de agresiune pe care le desfăşurau Japonia şi S.U.A. convingeau statele europene că aceste două naţiuni se apropiau de o confruntare. Faţă de furia pe care o provocase în Japonia legea de excludere din California a oamenilor de rasă galbenă, cele două naţiuni începeau să creadă şi ele acest lucru. „Tendinţa este spre război – scria secretarul de stat Root – nu chiar acum, ci peste câţiva ani”.

Această perspectivă era privită de numeroşi oameni din clasa conducătoare mai mult din punct de vedere practic decât în sens tragic. Opunându-se în Camera Lorzilor legii privind acordarea de pensii oamenilor în vârstă, lordul Lansdowne spunea că aplicarea ei va costa tot atât cât un război mare şi că cheltuielile făcute cu războiul din Africa de Sud reprezentau o investiţie mai bună. „Oricât de groaznice i-ar fi urmările, războiul are în orice caz efectul de a întări forţa morală a ţării”, în timp ce măsura care se dezbătea avea să o slăbească. De asemenea, dacă perspectiva războiului îi îngrozea pe purtătorii de cuvânt ai clasei muncitoare, nu se putea spune acelaşi lucru şi despre violenţă. În cartea *Meditaţii asupra violenţei*, scrisă de Georges Sorel în 1908, se susţinea că violenţa proletară exercitată în interesul luptei de clasă era „un lucru superb şi eroic”, un factor de civilizaţie care putea salva lumea de la barbarie.

Cea de-a doua Conferinţă a păcii a fost mai mare prin numărul participanţilor, a ţinut mai mult şi a dat rezultate mai fecunde decât prima, deşi din alte puncte de vedere nu s-a deosebit prea mult de ea. A durat din iunie până în

octombrie, adică patru luni în loc de două, şi a încheiat treisprezece convenţii, faţă de trei existente mai înainte. Fiindcă, spre marea nemulţumire a puterilor europene, Statele Unite insistaseră să fie invitate şi ţările latino-americane, la cea de-a doua Conferinţă erau reprezentate 44 de naţiuni cu 256 de delegaţi, faţă de cele 26 de naţiuni şi cei 108 delegaţi care participaseră la prima. Numărul mai mare de participanţi a impus ca şedinţele să: se ţină la Ridderzaal, sediul parlamentului olandez, situat în centrul oraşului Haga, şi nu la castelul Huis ten Bosch, amplasat în fermecătorul său parc. Mulţi dintre delegaţii prezenţi participaseră şi la Conferinţa din 1899, însă o parte din personalităţile cele mai de seamă lipseau. Francezul Bourgeois şi belgianul Beernaert erau din nou în capul delegaţiilor respective, însă Münster, Păuncefote şi de Staal muriseră, Andrew White nu mai revenise la Haga, iar Mahan şi Fisher erau absenţi fiziceşte, însă nu şi ca spirit. Preşedinte era din nou un rus, M. Nelidov, un diplomat mai vârstnic, ca şi predecesorul său, a cărui voce şi atitudine dezvăluiau lipsa lui de simpatie faţă de conferinţă. Fiindcă era suferind aproape tot timpul, lăsase conducerea delegaţiei ruseşti în sarcina arogantului profesor de Martens, care suferea şi el de gută, astfel că adesea nu putea să-şi părăsească camera. Exista impresia că membrii delegaţiei ruse erau dezbinaţi între ei şi că de aceea se instalaseră în hoteluri diferite.

Baronul d’Estournelles, care urma să împartă peste doi ani Premiul Nobel cu Beernaert, era din nou prezent din partea Franţei, iar profesorul Zorn, cu faţa lui galbenă şi scofâlcită, din partea Germaniei. Printre noii veniţi se aflau contele Tornielli, care reprezenta Italia şi a cărui soţie stătuse alături de preşedintele Loubet în ziua aceea groaznică de la Auteuil, precum şi binecunoscutul marchiz de Soveral, reprezentantul Portugaliei, prieten intim cu regele Eduard şi cunoscut în societatea londoneză ca „maimuţa albastră”, despre care se spunea că „făcea curte celor mai frumoase femei şi era prieten cu bărbaţii cei mai agreabili”. Un grup întreg de noi-veniţi era format din

„filfizonii impecabili” ai Americii Latine.

La conferinţă se simţea lipsa prezenţei ferme a lui Păuncefote. Atunci când a murit, în 1902, Roosevelt i-a trimis trupul în Anglia cu un crucişător, spunând: „N-am făcut asta fiindcă a fost ambasador, ci pentru că era un tip straşnic”. Locul lui a fost luat, dar fără să fi fost pe deplin ocupat, de judele sir Edward Fry, un quaker mic de statură, în vârstă de 82 de ani şi detaşat de lume, dar totuşi nu chiar atât de detaşat încât să cedeze conducerea delegaţiei engleze celuilalt membru, sir Ernest Satow, un diplomat experimentat, fost ministru plenipotenţiar la Pekin, care vorbea curent franţuzeşte, ceea ce Fry nu reuşea să facă.

Conferinţa era dominată de şefii delegaţiilor Statelor Unite şi Germaniei: domnul Joseph Hodges Choate, care la vârsta lui de 75 de ani şi cu barbişonul său alb părea că personifică secolul al XIX-lea, şi baronul Marschall von Bieberstein, afabil şi modern, care, deşi doar cu zece ani mai tânăr decât colegul său englez, era evident un om al noii epoci. Choate era cordial şi subtil, renumit ca povestitor, fost ambasador în Anglia între anii 1899 şi 1905 şi de profesiune avocat, a cărui apărare strălucită a drepturilor de proprietate în faţa Curţii Supreme reuşise în 1895 să amâne aplicarea impozitului pe venit pentru încă 18 ani. Poseda la Stockbridge o locuinţă de vară construită de Stanford White. Cu timpul, părul lui alb sclipind de sub cilindrul lucios a devenit un punct de reper al conferinţei.

Baronul Marschall, ambasador al Germaniei la Constantinopol, un bărbat uriaş şi chipeş, purtând pe obraz două cicatrice model *alt-Heidelberg* *, căpătate de pe urma duelurilor, afişa „o mască de inteligenţă arogantă, care părea să dispreţuiască prostia omenească în ansamblul ei”.

Baronul Marschall a zguduit conferinţa atunci când în decursul discuţiei asupra unei propuneri de limitare a lansării minelor marine i-a prevenit pe delegaţi contra nesăbuinţei de a întocmi pentru ducerea războiului legi care puteau fi zădărnicite de către „legile realităţilor”.

Consecinţele ce puteau fi deduse din această declaraţie au provocat ample comentarii în presă, precum şi trimiterea de către poetul laureat al Angliei a unei scrisori către *The Times*. Prea indignat ca să se mai exprime în versuri, Alfred Austin scria că vorbele lui Marschall reprezentau un preaviz clar asupra viitoarelor intenţii agresive germane, de care trebuiau să ia notă toţi vecinii ei, adică Olanda, Belgia, Franţa şi Austria. „Avertizată la timp", Anglia trebuia să introducă serviciul militar obligatoriu. Laureatul îşi încheia scrisoarea cu un vers împrumutat de la predecesorul său, lordul Tennyson: „Adunarea:! Adunarea! Puşcaşi! Adunarea!"

Ca şi data trecută, apărătorii păcii se îndreptară din toate părţile spre Haga, iar printre ei erau Bertha von Suttner şi Stead, care se numise din nou cu de la sine putere raportor independent. Publica iarăşi o cronică a dezbaterilor, a personalităţilor prezente, a controverselor şi a afacerilor particulare, însă de data aceasta sub forma unui ziar în patru pagini numit *Le Courrier de la Conference* *. Bloch murise, însă Andrew Carnegie i-a luat

— Heidelbergul de altă dată.

** Curierul conferinţei.

locul şi a pus piatra fundamentală a noului Palat al Păcii, pentru care făcuse o donaţie de 1 250.000 de dolari. Se ajunsese la înţelegerea ca toate naţiunile membre să contribuie cu materialele lor de construcţie cele mai alese la ridicarea clădirii care urma să exprime „bunăvoinţa şi speranţa universală". Ca şi în decursul primei Conferinţe, socialiştii, imitaţi de data aceasta de către anarhişti şi sionişti, şi-au ţinut congresele internaţionale la Amsterdam, pentru ca şi cauza lor să prindă ceva din lumina rampei mondiale. Pastorul şi pacifistul olandez Domela Nieuwenhuis, care reuşea să combine anarhismul cu religia şi să rămână în acelaşi timp sincer, îl denunţa pe Carnegie, fără să-l părtinească faţă de alţi delegaţi, drept negustor al morţii care clădea Templul Păcii, acceptând în acelaşi timp comenzi de muniţii „chiar de la japonezi", acuzaţie corectă în fond, chiar dacă nu era la fel de corectă

în privinţa datei. „Dacă muncitorii de toate naţionalităţile ar intra în grevă la declararea războiului, n-ar mai fi război”, striga Nieuwenhuis.

Lucrările conferinţei au fost organizate ca şi mai înainte, adică în comisii: pentru arbitraj, regulile războiului terestru şi regulile războiului maritim, la care s-a adăugat noua comisie a dreptului maritim. Ca şi prima dată, Bourgeois şi Beernaert erau preşedinţi ai primei şi celei de-a doua comisii, Tornielli era preşedintele comisiei a treia, iar de Martens al celei de-a patra. Cuvântarea de bun venit pe care a ţinut-o Nelidov în şedinţa de deschidere n-a stârnit niciun entuziasm, primele zile ale conferinţei au fost mohorâte, pregătirile şi sarcinile confuze, iar acustica sălii în care se ţineau şedinţele plenare atât de proastă, încât într-o anumită împrejurare delegaţii s-au combătut cu energie asupra faptului dacă ultimul vorbitor li se adresase în engleză sau franceză.

Pornind de la argumentul că dezarmarea trebuia discutată chiar dacă ar fi fost numai pentru ca să dovedească oamenilor imposibilitatea ei şi intenţiile lor cinstite, englezii au ridicat problema în faţa conferinţei. Nicio naţiune n-a părăsit sala, fiindcă explicaţiile oarecum confuze pe care le dăduse în prealabil sir Edward Grey lăsau să se întrevadă îndeajuns de clar că această chestiune nu va fi dusă atât de departe încât să devină dezagreabilă, lucru care nici nu s-a întâmplat. Sir Edward Fry a făcut o prezentare emoţionantă a problemei, arătând îngrozitoarea înmulţire a instrumentelor morţii, şi a propus adoptarea unei rezoluţii prin care se cerea „o nouă studiere serioasă” a dezarmării, folosind deci aceeaşi formulă de amânare ca în 1899. Nelidov a fost şi el de părere că, dacă problema limitării armamentelor nu fusese îndeajuns de coaptă în 1899, atunci nu era nici în 1907, astfel că delegaţii adoptară fără vot rezoluţia lui Fry. Toată chestiunea a fost aranjată în 25 de minute. Stead a tunat şi a fulgerat contra acestui „dezastru mizerabil şi scandalos” şi însuşi secretarul de stat Root a ajuns la concluzia că sprijinul dat de Grey a fost doar un gest pentru

„satisfacerea opiniei publice engleze”.

Deşi după „discursul funebru” al lui Grey, aşa cum l-a numit Marschall, lumea se plictisise de toată tevatura aceasta şi nici măcar ziariştii nu-i mai arătau vreun interes, conferinţa s-a pus totuşi pe muncă serioasă în problemele legate de legile şi tehnicile războiului. Ocupaţi cum erau cu redactarea proiectelor de convenţii şi regulamente şi cu discutarea problemelor din specialitatea lor – drepturile şi obligaţiile neutrilor, recuperarea prin forţă a datoriilor internaţionale, regulile pentru deschiderea ostilităţilor –, chestiuni care considerau războiul un lucru sigur, ca o realitate a vieţii, delegaţii se lăsau absorbiţi din ce în ce mai mult de munca lor. Munceau într-adevăr mai asiduu decât la prima Conferinţă, ca şi când războiul n-ar fi fost numai o simplă realitate a vieţii, ci o realitate iminentă. Şedinţele comitetelor se ţineau de două ori pe zi, iar delegaţii trebuiau să citească documente prolixe, să examineze părerile experţilor, să pregătească noi proiecte şi să ducă convorbiri confidenţiale şi nesfârşite pentru aranjarea compromisurilor. „De la examenul pe care l-am dat ca să intru în barou n-am muncit mai din greu ca în ultimele şase săptămâni”, îi raporta Marschall lui Bülow.

Problema lansării proiectilelor sau a explozivelor din baloane fu reconsiderată şi, evitând din nou să împingă la extrem dorinţa lor de renunţare, delegaţii au reînnoit interzicerea acestor arme pe un nou termen limitat la cinci ani. S-a convenit ca teritoriile neutre (problemă faţă de care belgienii erau deosebit de sensibili) să fie considerate ca inviolabile şi s-a elaborat o convenţie cu 25 de articole prin care se stabileau regulile de procedură pentru cazul violării neutralităţii. Faptul că în 1904

Japonia începuse ostilităţile contra Rusiei în mod perfid, printr-un atac inopinat, a dat loc la noi şi interesante dezbateri în legătură cu acţiunile de acest fel. Ele s-au terminat prin încheierea unei convenţii ai cărei semnatari s-au declarat de acord să nu înceapă ostilităţile fără un avertisment prealabil, dat sub forma unei declaraţii

de război sau a unui ultimatum însoţit de o declaraţie de război condiţionată. S-a adoptat apoi o convenţie compusă din 56 de articole prin care erau definite din nou legile şi cutumele războiului terestru. S-a adoptat, de asemenea, ca rezultat al conflictului din 1902 în legătură cu Venezuela, o convenţie prin care se interzicea folosirea forţei pentru recuperarea datoriilor internaţionale, cu excepţia cazului când datornicul refuza să se supună arbitrajului. Această convenţie a reprezentat un progres categoric ai dreptului internaţional.

Războiul naval a dat loc luptei celei mai înverşunate şi s-a axat pe problema centrală a dreptului de captură în comerţul maritim. Fiindcă această măsură reprezenta arma principală a blocadei, Anglia era hotărâtă să menţină dreptul de captură liber de orice restricţii. Din contră, Germania era hotărâtă să-l limiteze prin înfiinţarea unei curţi internaţionale a capturilor de război şi prin alte mijloace de intervenţie. Germania era decisă să apere, iar Anglia să limiteze folosirea submarinelor şi a minelor de contact amplasate sub apă ca arme contra blocadei. Grey învăţase totuşi lecţia lui Mahan în legătură cu imunitatea proprietăţii particulare, în timp ce delegaţia americană n-o învăţase încă. De aceea, Grey şi-a informat delegaţii că Anglia nu putea fi de acord cu un principiu care „urmărit până la concluzia lui logică ar duce la abolirea blocadei comerciale”. În felul lui întortocheat de a se exprima, el a mai adăugat un argument care desigur că nu i-ar fi putut trece prin cap lui Mahan. Anglia nu putea consimţi să semneze ceva – scria el – ce putea „limita în asemenea măsură eventualele riscuri ale războiului, încât să înlăture unele din consideraţiile care împiedică oamenii să se gândească la folosirea lui”. Tradus într-un limbaj mai simplu, Grey voia să spună că Anglia nu se putea declara de acord cu o măsură care, limitând pagubele războiului, putea să-i facă pe oameni să-l întreprindă în mod nesocotit. Liberalii englezi considerau ca ceva obligatoriu găsirea unei raţiuni morale care să sprijine politica firească a interesului egoist, o practică pe care nimeni n-a ridicat-o la

o mai mare perfecţie sau n-a învăluit-o în expresii mai obscure ca sir Edward Grey.

Până la sfârşit au fost încheiate opt convenţii asupra războiului maritim, oare prevedeau regulile, drepturile şi restricţiile pentru toate mijloacele posibile de a dăuna inamicului. A fost nevoie de 13 articole care să interzică folosirea minelor de contact amplasate sub apă dacă nu rămâneau inofensive timp de o oră după ce fuseseră lansate, de alte 13 articole care reglementau bombardamentul naval al instalaţiilor de coastă şi de 57 de articole privind funcţionarea curţii internaţionale pentru capturile de război. Alte convenţii se ocupau ou dreptul de captură, cu caracterul contrabandei, precum şi cu drepturile şi obligaţiile pe care le aveau pe mare ţările neutre. Redactarea lor era însă atât de nesatisfăcătoare, încât toate aceste probleme au fost reluate la conferinţa puterilor navale care s-a întrunit la Londra în anul următor.

Acum, când Păuncefote dispăruse, forţa motrice în problema arbitrajului era furnizată în principal de americani, prin secretarul de stat Root, de profesiune avocat, care o transmitea prin intermediul lui Choate. Obiectivul lui Root era să transforme tribunalul înfiinţat în 1899 dintr-o instanţă căreia părţile i se puteau adresa în mod facultativ, dacă cădeau de acord asupra arbitrajului, într-o curte de justiţie internaţională permanentă, cu judecători permanenţi, care să decidă în probleme de drept internaţional prin „metode juridice şi cu sentimentul responsabilităţii juridice”. Ţelul acesta era sprijinit şi de Roosevelt, însă nu cu prea multă convingere. Cam pe la mijlocul conferinţei i-a mărturisit lui Root: „nu am urmărit cele ce se întâmplă la Haga”, iar faţă de prietenul său Speck von Sternberg, ambasadorul german la Washington, s-a exprimat, dintr-un motiv pe care nu-l cunoaştem, într-un mod mai energic decât cel pe care-l folosea de obicei faţă de germani. Nu se putea interesa cu adevărat de lucrările conferinţei de la Haga – i-a spus el lui Speck – fiindcă era „complet dezgustat” de absurdităţile debitate

de apărătorii profesionişti ai păcii.

Propunerea americană de înfiinţare a unei curţi permanente de justiţie s-a lovit de o opoziţie puternică. Unul dintre obstacole era reprezentat de insistenţele Braziliei ca toate cele 44 de naţiuni participante la conferinţă să fie reprezentate în completul curţii. După spusele unui comentator, ideea ca deciziile să fie luate de „state orientale decăzute, ca Turcia sau Persia... sau de către un avocat metis din America Centrală sau de Sud" nemulţumea profund marile puteri europene. Însă şi de data aceasta, dificultatea maximă o prezenta arbitrajul obligatoriu. După cum raporta Marschall la Berlin, de această problemă urma să depindă răspunsul decisiv la întrebarea: „Conferinţa care are loc în 1907 este o conferinţă de pace sau de război?". Fiindcă ţara lui respingea cu desăvârşire principiul obligativităţii, probabil că el cunoştea şi răspunsul. Totuşi, baronul Marschall n-a căzut în greşeala de a se retrage într-o izolare absolută, aşa cum făcuseră predecesorii săi. După cum remarca Choate, delegatul german se arăta în vorbe devotat principiului arbitrajului, în timp ce de fapt se opunea oricărei aplicări practice ce i s-ar fi putut da. Conferinţa încercă, de aceea, să elaboreze măcar o listă de subiecte inofensive, la care să poată adera toţi cei prezenţi şi care să implice arbitrajul obligatoriu. Lista n-a fost însă acceptată fiindcă opt naţiuni au votat contra ei. Până la urmă a fost adoptată o convenţie pentru reglementarea paşnică a conflictelor internaţionale cuprinzând 96 de articole, dintre care niciunul nu prevedea principiul obligativităţii. Drept urmare, curtea internaţională de justiţie nu s-a mai putut înfiinţa.

Rămăsese un singur punct controversat: cea de-a treia Conferinţă. Cei care credeau în ideea de la Haga doreau să vadă principiul interdependenţei naţiunilor consfinţit sub forma unei organizaţii permanente, care să se întrunească periodic. Cei care nu credeau în Haga, adică în primul rând marile puteri europene, nu doreau să li se mai limiteze libertatea de acţiune şi nici să li se

încalce suveranitatea prin stăruinţele de reglementare obligatorie şi paşnică a conflictelor. Nu voiau să-şi ia angajamentul de convocare a unei a treia Conferinţe, în special datorită faptului că cei care presau în acest sens erau americanii. Credincios principiului că pentru a avea succes era nevoie de o serie de eşecuri succesive şi socotind că fiecare din cele două conferinţe realizase unele progrese oare dădeau posibilitatea întrunirii unei conferinţe viitoare, secretarul de stat Root i-a dat instrucţiuni lui Choate să obţină votarea unei rezoluţii în favoarea convocării celei de-a treia Conferinţe. Obligând naţiunile să se angajeze în acest sens, Root intenţiona, de asemenea, să smulgă Rusiei iniţiativa şi conducerea. Choate a luptat din greu ca să învingă rezistenţa celorlalţi delegaţi, care se arătau inflexibili, şi, văzând că nu putea face nimic, l-a ameninţat pe Nelidov că, în cazul când nu se ajungea la un acord, va prezenta rezoluţia în şedinţă plenară. Opoziţia a trebuit să cedeze. Delegaţii au adoptat o rezoluţie prin care se recomanda ca viitoarea conferinţă să se întrunească „după un interval nu mai mare decât cel care s-a scurs de la precedenta conferinţă”, adică după opt ani.

Faptul că se putuse realiza măcar atât – îi scria Root lui Roosevelt – reprezenta totuşi un progres, „care va face ca activitatea practică a naţiunilor să fie conformă cu dorinţa de pace pe care o exprimă ele”. Dorinţa aceasta era destul de reală, fiindcă adusese de două ori naţiunea americană la Haga. De două ori, dorinţa firească a oamenilor de a se guverna ei înşişi a trebuit să înfrunte forţe vrăjmaşe. Obiectivul introducerii unei noi ordini internaţionale în cadrul căreia naţiunile urmau să consimtă să renunţe la libertatea de a lupta în schimbul siguranţei pe care le-o oferea legea nu fusese încă atins. Aşa cum a apus mai târziu Choate, înaintarea spre acest ţel, începută la Haga, era în mod necesar „treptată, experimentală şi delicată”.

Choate spera că la viitoarea conferinţă, aceea din 1915, să se facă progrese şi mai mari.

6

„Vin vremurile lui Nero”.

GERMANIA: 1890 – 1914

Îndrăzneţul şi viciosul muzician de la sfârşitul secolului al XIX-lea, inovator al formei, modern şi cutezător în concepţie, strălucit în execuţie, neimun la vulgaritate şi barometru al climatului său natal, se numea Richard Strauss. Fiecare lucrare nouă, pe care o dirija de obicei el însuşi la premieră, umplea sălile de concert cu un public însetat de senzaţii tari şi eu critici muzicali dornici să-şi şfichiuiască spadele prin aerul supraîncălzit al profesiunii lor. În cei zece ani care s-au scurs între 1889 şi 1899, adică între cel de-al douăzeci şi cincilea şi cel de-al treizeci şi cincilea an al vieţii sale, Strauss a produs şase lucrări mari: *Don Juan*, *Tod und Verklărung* *, *TUI Eulenspiegel*, *Also sprach Zarathustra Don Quijote* şi *Ein Heldenleben* * * *, care au creat o nouă formă, sau o „lipsă de formă” muzicală, aşa cum spuneau criticii. Numite poeme simfonice, compoziţiile sale erau mai degrabă nişte opere condensate, fără cuvinte. La prima audiţie a lui *Don Juan*, ascultătorii l-au chemat pe.com

— *Moarte şi transfiguraţie*.

** *Aşa grait-a Zarathustra*. *** *O viaţă de erou*.

pozitor de cinci ori la rampă pentru a-l face să dirijeze toată lucrarea din nou. La prima prezentare a poemului *o viaţă de erou*, partea care descrie lupta i-a înfuriat în atare măsură pe unii ascultători, încât aceştia au părăsit sala, făcându-i, în schimb, pe alţii „să tremure în timp ce ascultau sau să se scoale brusc în picioare şi să gesticuleze violent în neştire”. Chiar dacă unii îl considerau pe Strauss drept un căutător al senzaţionalului şi un corupător al artei muzicale pure, iar alţii ca profet al unei noi ere muzicale sau chiar ca „inventator al unei arte noi”, un lucru era evident: el păstra Germaniei supremaţia în muzică care culminase cu Richard Wagner. Strauss era Richard al II-lea.

Într-un anumit sens, lucrul acesta făcea din el omul cel mai important din viaţa culturală a Germaniei, fiindcă

muzica era singurul domeniu în care străinii recunoşteau bucuroşi această superioritate, pe care germanii o considerau de necontestat. În ochii germanilor, cultura germană era moştenitoarea Greciei şi a Romei, iar poporul german cel mai instruit şi mai cult dintre popoarele moderne, deşi, spre surprinderea lor, străinii nu erau în stare să dea dovadă de o perfectă înţelegere atunci când era vorba de aprecierea acestei stări de lucruri. În afară de profesorii şi filosofii germani, singurul om considerat demn de omagiul lor era Wagner şi singurul oraş pe care-l vizitau era Bayreuth, sediul acelui Festspielhaus al lui Wagner. Parisul continua să rămână centrul artelor, al plăcerilor şi al modei, Londra – centrul înaltei societăţi, Roma – centrul antichităţilor, iar Italia – atracţia călătorilor în căutare de soare şi frumuseţe. Toate noile mişcări şi impulsuri din literatură: naturalismul, simbolismul şi critica socială; toate figurile predominante: Tolstoi, Ibsen şi Zola; marile romane, începând cu acelea ale lui Dostoievski şi terminând cu acelea ale lui Hardy – toate îşi avuseseră originea în afara Germaniei. După măreaţa epocă victoriană, acum, în anii ’90, în viaţa culturală a Angliei pulsau iarăşi noi talente: Stevenson, Wilde şi Shaw, Conrad, Wells, Kipling şi Yeats. Rusia produsese, la rândul ei, în Cehov un tâlcuitor neasemuit al sufletului omenesc. În Franţa, pictura înflorea, în timp ce Germania nu prea avea cu cine să se laude, în afară de Max Libermann, conducătorul secesioniştilor, a cărui secesiune însă nu-l condusese mai departe de preşedinţia Academiei prusiene a artelor frumoase. În literatură, figurile ei excepţionale erau dramturgul Gerhart Hauptmann, un vlăstar al lui Ibsen, şi poetul Ştefan George, un descendent al lui Baudelaire şi Mallarmé.

În muzică însă, Germania produsese maeştrii lumii, iar şirul lor a fost încununat de Wagner, a cărui detgmă asupra fuziunii artelor devenise un cult la care străinii aderau cu înflăcărare. Societăţile Wagner, răspândite de la Petersburg la Chicago, au contribuit cu fonduri pentru a oferi dramelor muzicale ale maestrului un cămin

corespunzător, iar „ideea de la Bayreuth” a produs o adevărată efervescenţă intelectuală în afara graniţelor Germaniei. Germanii erau convinşi că suveranitatea lor în muzică va continua în veci, fără să fie ameninţată serios de vreo altă ţară. Deşi mulţi dintre ei, ca şi kaiserul de altfel, detestau modernismul lui Strauss, totuşi, superioritatea lui li se părea o dovadă sigură că supremaţia muzicală germană era menţinută.

Nu numai oraşele foarte mari, dar chiar fiecare oraş sau orăşel ceva mai mare avea operă, sală de concerte, şcoală de muzică, societate filarmonică şi un *Verein* muzical de un fel sau altul. Aproape că nu exista german care să nu facă parte dintr-o societate corală sau dintr-un ansamblu instrumental şi care să nu-şi petreacă serile exersând cantate de Bach udate cu câteva căni de bere. Frankfurt pe Main, un oraş care avea ceva mai puţin de 200.000 de locuitori în anii ’90, cam de mărimea oraşelor Haga, Nottingham sau Minneapolis, se lăuda cu două şcoli de muzică, conduse de profesori eminenţi şi frecventate de elevi din diferite ţări, cu o nouă operă, „una din cele mai frumoase din Europa”, care dădea reprezentaţii de şase ori pe săptămână, cu o societate filarmonică având 120 de instrumentişti, care dădea concerte de muzică simfonică şi de cameră, precum şi cu două mari societăţi corale, de asemenea fecunde în concerte. Frankfurtul mai găzduia numeroase recitaluri date de artişti străini. O activitate similară se desfăşura la Berlin, München, Köln, Dresda, Leipzig, Stuttgart şi în alte oraşe, la care se adăugau numeroase şi frecvente festivaluri dedicate vreunui compozitor sau unei împrejurări speciale, care durau câte o săptămână.

— Cerc, uniune.

După moartea lui Wagner; sezonul muzical de la Bayreuth se desfăşura într-o atmosferă apăsătoare de veneraţie obligatorie. Trăsura care-l ducea pe vizitator la Festspielhaus etala o bucată de carton ţintuită deasupra scaunului şi pe care era scris cuvântul „Istoric”, ca să arate că maestrul se aşezase şi el acolo. Reprezentaţiile

începeau cu o rafală de sunete de trompetă, de parcă s-ar fi dat ordin ascultătorilor să se pregătească de rugăciune, în pauze se consuma bere şi cârnaţi, operaţie urmată de o altă rafală de trompete. După actul al doilea urmau alţi cârnaţi, alte halbe de bere şi alte sunete de trompetă, lucru care se repeta şi după actul al treilea. Credincioşii absorbeau operele maestrului „ca şi când ar fi primit sfânta împărtăşanie”, povestea tânărul Sibelius, care venise la Bayreuth în 1894, dornic să trăiască un mare eveniment şi care nu ştia cum să plece mai repede. În 1899, când Thomas Beecham, în vârstă de 20 de ani, a venit şi el acolo, a constatat că în cultul lui Wagner se produsese o fisură. Nemulţumiţii susţineau că festivalul decade, criticau influenţa exercitată de Frau Cosirna, văduva lui Wagner, şi cereau cu vehementă înlocuirea fiului ei, Siegfried, din funcţia de director. Afirmau că acesta este un conducător slab şi prost inspirat, că artiştii sunt de calitate mediocră, iar reprezentaţiile de duzină, în timp ce grupul devotat faţă de „Wahnfried”, casa lui Wagner, îi învinuia că sunt intriganţi şi geloşi.

Deocamdată, Strauss era noul erou, confirmat în această postură de autoportretul său muzical, *O viaţă de erou*. Crescut în confort şi obişnuit cu el, îmbrăcat corect ca un diplomat, zvelt şi înalt de 1, 91 m, lat în umeri şi cu mâini bine îngrijite, cu faţa blajină, nebrăzdată de riduri, cu gura ca de copil ivindu-se de sub mustaţa bălaie şi cu o claie de păr gălbui şi încreţit care începea să se retragă de pe fruntea lată, Strauss nu părea un Prometeu ca Beethoven şi nici nu avea înfăţişarea poetică a lui Schumann, ci arăta pur şi simplu a ceea ce era în realitate: un artist prosper, care reuşise în viaţă. Primele lui lucrări se executau încă de pe vremea când avea 12 ani, iar acum era chemat să dirijeze toate orchestrele de frunte. Era stăpân pe sine, conştient de superioritatea lui şi de o aroganţă mai mult amabilă decât jignitoare, lucru care se datora probabil faptului că era bavarez şi nu prusac.

Ludovic al II-lea, ultimul rege al Bavariei, care îl diviniza pe Wagner şi care a murit nebun, se alăturase, în

1866, Austriei în războiul acesteia cu Prusia şi cultura Munohenului era orientată mai mult spre Viena decât spre Berlin. Münchenul ocrotea artele şi se considera ca fiind Atena modernă, opusă Spartei, capitala Prusiei, ai cărei iuncheri dispreţuiau cultura şi confortul, ca şi anticii lor prototipi. Bavarezii, aceşti meridionali – în bună parte catolici – ai Germaniei, ştiau să se bucure de plăcerile vieţii, de cele fizice, ca şi de cele estetice. Ştefan George era la München marele preot al artei pentru artă, iar începând din 1892 a editat pentru fidelii săi discipoli revista literară *Blätter für die Kunst*, care căuta să dea un răspuns german problemelor privind arta, sufletul şi stilul. Umorul îşi găsise şi el un locuşor la München, unde se publica revista satirică *Simplicissimus*, fondată în 1896 r precum şi revista umoristică *Die Fliegende Blätter*. Tot la München prospera şi îşi râdea de Berlin *Das Uberbreul*, o formă satirică de spectacol de cafenea.

Ca münchenez din naştere, Strauss aparţinea unei culturi dezagreate de Prusia, însă ca german, care avusese vârsta de şapte ani în 1871, el se dezvoltase paralel cu noul naţionalism al imperiului german. Născut în 1864, deci cu cinci ani mai tânăr decât kaiserul, Dreyfus şi Theodore Roosevelt, se trăgea dintr-o familie care combina berea cu muzica, cele două ocupaţii principale ale oraşului său natal, luate în această ordine. Bunicul său fusese un berar bogat, a cărui fiică, înzestrată cu talent muzical, se căsătorise cu Franz Strauss, prim-corn în orchestra curţii din München şi profesor la Academia regală de muzică. Se spunea despre el că era singurul om de care se temea Wagner. Deşi cânta muzica lui Wagner în mod „savuros”, totuşi, nu putea s-o sufere, astfel că obiecţiile sale categorice faţă de cerinţele pe care această muzică le impunea instrumentului său au condus într-o împrejurare la isprava unică de a lua graiul maestrului. Înainte de repetiţia operei *Maeştrii cântăreţi*, Wagner l-a rugat pe dirijorul Hans Richter să cânte el soloul de corn, de teamă că Franz Strauss are să-l declare imposibil de executat. Deşi Franz Strauss nu s-a împăcat niciodată cu disonanţele

şi cu abaterile de la forma clasică ale fiului său, totuşi, Richard Strauss nu folosea niciun alt instrument până la cele mai miraculoase posibilităţi ale sale aşa cum folosea cornul. Era ca şi când ar fi vrut să aducă un omagiu omului care, întrebat fiind cum putea demonstra că, aşa cum se lăuda, era cel mai bun cornist din lume, a răspuns: „Nu demonstrez, ci afirm”.

Părinţii lui Strauss au început să-i dea lecţii de pian încă de la patru ani, iar el a început să compună la şase ani. Putea citi şi scrie note încă înainte de a fi cunoscut alfabetul. În timpul şcolii a studiat vioara, pianul, armonia şi contrapunctul cu dirijorul orchestrei regale. Cu „vitalitatea lui debordantă”, care avea să rămână una din cele mai caracteristice trăsături ale sale, a compus în acelaşi timp o avalanşă de lieduri, solouri instrumentale şi sonate. La 12 ani a scris *Marşul festiv* (opus 1), care a fost executat de elevii şcolii lui şi apoi publicat. Prezentarea în concerte publice a compoziţiilor sale a început cu trei lieduri, atunci când ajunsese la vârsta de 16 ani. Au fost urmate de *Cvartetul de coarde în la* (opus 2) la 17 ani şi de *Simfonia in re minor* (opus 3), executată în acelaşi an de Academia de muzică din München în faţa unei săli entuziasmate. La 18 ani a scris o suită pentru instrumente de suflat care a fost premiată de către o comisie odată cu o altă lucrare de acelaşi fel al cărei autor era Hans von Bülow, conducătorul orchestrei ducale din Meiningen şi dirijorul cel mai cunoscut de pe atunci. Instruită de către Bülow, orchestra din Meiningen era juvaierul orchestrelor germane. Membrii ei învăţau partiturile pe de rost şi le cântau stând în picioare, ca soliştii. Strauss a scris o *Serenadă pentru 13 instrumente de suflat*, iar Bülow l-a invitat s-o dirijeze fără nicio repetiţie la un matineu. Compozitorul de 20 de ani a dirijat concertul „într-o stare de vagă ameţeală”, fiindcă nu dirijase până atunci în public. Ajungând protejatul lui Bülow, Strauss a cântat sub bagheta lui ca solist într-un concert pentru pian de Mozart, pentru ca la vârsta de 21 de ani să fie numit director muzical al orchestrei din Meiningen, unde a învăţat arta de

dirijor cu maestrul ei recunoscut. În materie de compoziţie, modelul său venerat era pe timpul acela Mozart, astfel că cvartetele şi piesele sale orchestrale de început, compuse înainte de a fi împlinit 21 de ani, erau lucrări de un mare farmec în stilul tradiţiei clasice.

Lumea muzicală a anilor ’80 era cufundată în lupta dintre cele două partide: clasicii şi romanticii. Noile lucrări nu erau apreciate după valoarea lor obiectivă, ci după măsura în care sprijineau pe unii sau îi urmau pe alţii. Compozitorii, criticii şi publicul se roteau într-un neîncetat dans războinic în jurul totemurilor rivale ale lui Brahms şi Wagner. Pentru partizanii săi, Brahms, care murise în 1897, era ultimul dintre marii clasici, Wagner era anticristul, iar Liszt un al doilea Satan. *Lisztisch* era cel mai grav cuvânt de dispreţ pe care-l puteau arunca cuiva. Wagnerienii, pe de altă parte, îl considerau pe Brahms un bătrân plin de prejudecăţi învechite şi înrobit de tradiţie, iar pe omul lor drept profetul, Mesia şi Napoleonul muzicii. Ca fiu al tatălui său şi ca discipol al lui Mozart, Strauss a fost la început antiwagnerian, pentru ca după aceea, sub înrâurirea lui Bülow, să se convertească. Nici măcar faptul că Wagner îi sedusese soţia n-a fost în stare să umbrească admiraţia lui Bülow pentru operele seducătorului. Strauss a mai fost influenţat şi de predicile lui Alexander Ritter, prim-violonist al orchestrei din Meiningen, care se bucura de un prestigiu suplimentar în calitatea lui de soţ al nepoatei lui WTagner şi care l-a convins că *die Zukunjtsmusik* aparţinea succesorilor lui Berlioz, Liszt şi Wagner. „Trebuie să-l studiem pe Brahms suficient de multă vreme – afirma el – ca să descoperim că n-are nimic în el”.

Influenţa lui Ritter a avut asupra lui Strauss efectul „unui uragan”. Ea s-a îmbinat cu impresiile prilejuite de o călătorie în Italia, al cărei soare şi căldură au acţionat asupra lui aşa cum acţionaseră şi asupra lui Ibsen sau a altor nordici, inspirându-i *Din Italia*, prima lui lucrare într-o formă nouă. Era numită „O fantezie simfonică” şi era compusă din patru părţi, care purtau titlurile descriptive:

„În Campagna”, „Printre ruinele Romei”, „Pe mal la Sorento” şi „Scene din viaţa populară a Neapoaelui”. Cea de-a doua parte avea subtitlul: „Fantasticele tablouri ale unei splendori dispărute. Sentimente de melancolie şi splendoare în mijlocul prezentului însorit” şi purta indicaţia de execuţie *allegro molto con brio*, un mod bizar de a exprima melancolia, deşi *molto con brio* urma să fie caracteristică întregii activităţi a lui Strauss.

Din Italia relua forma muzicală de acolo unde Liszt şi Berlioz se opriseră. Încercaseră şi ei să scrie muzică

— Muzica viitorului.

narativă şi descriptivă, însă în cadrul modelelor tradiţionale ale temei şi dezvoltării. Cerinţele impuse de aceste modele împingeau câteodată muzica programatică spre forme ciudate, aşa cum a fost cazul cu compozitorul german J.J. Raff, în a cărui *Simfonie din pădure* umbrele amurgului se lăsau în final de trei ori, aşa cum remarcase un critic. Strauss evita această situaţie descotorosindu-se de modelele tradiţionale. El descria fără să dezvolte, torturându-l pe ascultător cu o serie de viziuni rapide şi orbitoare, fără să le finalizeze însă. Drept rezultat, prima audiţie a lucrării *Din Italia*, dirijată de compozitor la München, a fost întâmpinată cu huiduieli şi fluierături, precum şi cu „uluire şi mânie generală”.

Nelăsându-se abătut de pe calea pe care o alesese, Strauss a scris apoi o bucată orchestrală pe tema lui Macbeth, inspirându-se din acest personaj ca Berlioz din regele Lear şi Liszt din Hamlet. Subiectul nu era reprezentat de evenimentele dramei, ci de conflictul din sufletul lui Macbeth, exprimat într-o polifonie amplă şi cu o fertilitate a ideii muzicale care urma să-i creeze renumele. Între timp, după demisia lui Bülow, Strauss l-a urmat ca dirijor al orchestrei din Meiningen, pentru ca, în 1889, să se mute la Weimar ca dirijor în postul pe care Liszt îl ocupase cu 30 de ani mai înainte. Îmbinând lucrările clasice cu cele „nebunesc de moderne”, inclusiv poemele simfonice ale lui Liszt, deocamdată puţin apreciate, el oferea programe viguroase şi captivante, care atrăgeau

mase mari de auditori. Într-o discuţie avută cu un prieten care îşi afirma preferinţa pentru Schumann şi Brahms, Strauss a replicat: „Sunt nişte imitatori care n-au să supravieţuiască. În afară de Wagner mai există de fapt un singur mare maestru, şi acesta este Liszt”.

La 11 noiembrie 1889, Strauss dirija la Weimar, în primă audiţie, lucrarea sa *Don Juan*. Aşa cum declara Nikolaus Lenau, autorul poemului care sta la baza lucrării, tema lui *Don Juan* nu era aceea a unui „bărbat cu sângele aprins, aflat în veşnică urmărire a femeii”, ci a unui om „tânjind să găsească o femeie care să întruchipeze feminitatea astfel ca să aibă într-o singură femeie toate femeile din lume pe care nu le poate poseda. Fiindcă n-o găseşte, deşi se repede de la una la alta, îl cuprinde până la sfârşit dezgustul, iar acest dezgust este diavolul care-l ia cu el”.

Abordând această temă, Strauss se angaja integral pe calea de a face ca muzica să capete o funcţie nemuzicală, adică de a o face să descrie caractere, emoţii, evenimente şi idei filosofice, lucru care este în esenţă funcţia literaturii. El forţa muzica instrumentală să facă prin ea însăşi, fără cântăreţi sau cuvinte, funcţia operei sau a ceea ce Wagner numise „drama muzicală”. Niciun alt muzician nu era mai bine înzestrat decât Strauss pentru a realiza această sarcină. Datorită cunoştinţelor – câştigate dirijând – pe care le avea asupra posibilităţilor fiecărui instrument, precum şi talentului său năvalnic, belşugului său de idei, cunoaşterii perfecte a tehnicilor muzicale şi a compoziţiei, Strauss era în stare să facă muzică şi să execute minuni uluitoare şi împotriva naturii, aşa cum face un dresor de circ cu o focă dresată. În timpul celor 17 minute cât ţinea execuţia ei, *Don Juan* se dovedi a fi o piesă muzicală încântătoare, cu fragmentele ei de melodii amoroase, cu pasiunea ei impetuoasă şi cu minunatul cântec melancolic al oboiului, cu frenetica ei parte culminantă şi cu finalul straniu, într-o notă disonantă de trompetă, care destăinuia dezamăgirea. Cu toate acestea, temele ei nedezvoltate erau surprinzătoare, iar forma

episodică sacrifica secvenţa muzicală în favoarea secvenţei narative. Bülow a declarat-o însă un „succes nemaiauzit”. În schimb, Eduard Hanslick, marele grangur al criticii muzicale, care scria pentru *Die Neue Freie Presse* şi pentru alte ziare din Viena şi care detesta orice operă muzicală neaparţinând lui Brahms sau Schumann, a calificat-o drept „urâtă” fiindcă nu conţinea decât frânturi de melodie şi nu dezvolta ideile muzicale.

Vrăjmăşia dintre muzicieni era personificată de Hanslick, care folosise până la epuizare, repetându-l de mii de ori, cuvântul „urât” atunci când era vorba de Wagner, până când acesta i-a conferit imortalitatea reprezentându-l în *Maeştrii cântăreţi* prin dezagreabilul personaj al lui Beckmesser. Hanslick l-a urmărit pe Bruckner, discipolul în materie de simfonii al lui Wagner, cu atâta virulenţă, încât, atunci când împăratul Franz Joseph i-a acordat o audienţă şi l-a întrebat dacă putea face ceva pentru el, Bruckner n-a fost în stare decât să spună-n şoaptă: „Opriţi-l pe Hanslick”. Strauss se afirma acum ca un nou wagnerian care trebuia jumulit, astfel că, pe măsură ce apărea o nouă lucrare de-a lui, Hans & de şi discipolii săi urcau noi trepte ale injuriilor.

Însă Strauss îşi continua drumul. Bülow îi conferise titlul de „Richard al II-lea”. În anul următor a dat la iveală o lucrare şi mai ambiţioasă: *Moarte şi transfiguraţie*. În ea, un om aflat pe patul morţii îşi retrăieşte în febra finală toată viaţa, începând de la nevinovăţia copilăriei, trecând prin luptele şi frustrările maturităţii şi terminând cu spaimele agoniei. La sfârşit se aude „muzica spaţiilor cereşti, care se deschid ca să-l întâmpine cu ceea ce căutase plin de dorinţă arzătoare pe pământ”. Bazată mai mult pe o idee decât pe un text literar (deşi mentorul său, Alexander Ritter, a scris *ex post facto* un poem care să se potrivească cu muzica), lucrarea aceasta evada din capcanele pe care le prezintă temele cu un caracter prea particular, pentru a se avânta pe aripile unor melodii măreţe şi impetuoase susţinute de splendori orchestrale. La vârsta de 25 de ani, Strauss îl depăşise pe Liszt şi se

îndrepta spre culmi remarcabile ale artei muzicale.

Continua să dirijeze, să încurajeze şi să execute lucrările contemporanilor săi. Apoi a creat prima lui operă, *Guntram*, care a fost respinsă, ca o imitaţie după Wagner, de către publicul saturat de operele autentice ale maestrului. Fiindcă nu era un om cu idei preconcepute şi rigide, Strauss a dirijat opera *Hănsel şi Gretel* cu acelaşi entuziasm ca şi *Tristan şi Isolda*. Când Humperdinck, care era pe atunci un obscur profesor la Academia de muzică din Frankfurt, i-a trimis partitura, Strauss a rămas încântat, astfel că i-a scris compozitorului: „Scumpul meu prieten, eşti un mare maestru şi ai oferit dragilor noştri germani o operă pe care aproape că nu o merită". Prezentarea operei la Weimar l-a făcut pe Humperdinck celebru peste noapte şi, curând după aceea, l-a îmbogăţit.

În anul 1894, Strauss s-a mutat la München ca dirijor al Operei curţii, iar după moartea lui Bülow a condus concertele Filarmonicii din Berlin în sezonul de iarnă 1894 – 1895. În acelaşi an era invitat să dirijeze la Bayreuth. „Atât de tânăr şi atât de modern şi totuşi cât de bine dirijează *Tanrihauser*", suspina Cosima Wagner, Strauss îşi consacra verile compoziţiilor sale, fiindcă – aşa cum

— Retroactiv.

spunea el – lucra mai bine când strălucea soarele. În sezonul concertelor apărea ca dirijor invitat în diferite oraşe germane şi făcea turnee cu Filarmonica din Berlin prin toată Europa. Între anii 1895 şi 1899 a dirijat la Madrid şi Barcelona, la Milano, Paris, Zürich, Budapesta, Bruxelles şi Liège, la Amsterdam, Londra şi Moscova. De o energie nemărginită, a condus odată 31 de concerte în 31 de zile. Fără să facă paradă de gesturi extravagante şi de contorsiuni muşchiulare, folosea de la pupitru o măsură viguroasă, hotărâtă şi simplă, câteva mişcări în unghi ascuţit şi semnala momentele de crescendo printr-o îndoire iute a genunchilor. „Dirijează cu genunchii", spunea Grieg. Tiranic în pretenţiile sale faţă de instrumentişti, nu-şi precupeţea însă laudele pentru un solo bine executat, indiferent cât de scurt ar fi fost, şi

cobora de la pupitru ca să strângă mâna artistului atunci când bucata se termina. Nu mai era „junele timid cu o claie de păr în cap” pe care Sibelius – pe atunci tânăr student al unei şcoli de muzică din Berlin – îl văzuse ridicându-se de pe un scaun din sală ca să mulţumească pentru aplauze cu ocazia uneia din primele execuţii ale lui *Don Juan*. Părul începuse să i se retragă înspre ceafă şi nu-ţi venea să crezi că fusese vreodată timid. Acum, la începutul celui de-al treilea deceniu de viaţă şi după ce Bülow dispăruse, Strauss era cel mai renumit dirijor şi cel mai pasionat compozitor al Germaniei.

Între anii 1895 şi 1898, Strauss a mai creat trei noi lucrări, care au înălţat poemul simfonic spre culmi şi mai îndrăzneţe ale capacităţii de descriere şi spre un conţinut de idei mai cutezător şi original decât încercase cineva vreodată în muzică până atunci. Minunăţiile complexităţii simfonice erau mai uluitoare, distonantele muzicale mai tulburătoare, iar folosirea mijloacelor muzicale în unele locuri era în mod voit provocatoare.

Niciodată nu se auzise ceva atât de ingenios, atât de comic, atât de scânteietor şi de surprinzător ca *Poznele vesele ale lui TUI Eulenspiegel*. Motivul spumos şi sclipitor al cornului îl însoţeşte pe popularul erou medieval., acel Peer Gynt al Germaniei, pe drumul lui picaresc „în timp ce toate felurile de mijloace instrumentale îi descriu aventurile: cum galopează prin piaţă împrăştiind oalele şi tingirile, cum se travesteşte în preot, cum face curte femeilor şi cum îşi găseşte sfârşitul nefericit la judecătorie, când un lung duruit de tobă îi anunţa sentinţa de moarte. Un ciripit insolent al clarinetului dă glas ultimei lui sfidări de sub furca spânzurătorii, iar un tril de-abia auzit îi poartă cu el ultima răsuflare, în timp ce picioarele i se bălăbăne în aer. Notele făcute de Strauss pe planul compoziţiei sunt de data aceasta mai precise: „A fost un spiriduş înfricoşător”, a notat el deasupra unui pasaj, sau „Hopa călare prin mijlocul precupeţelor” şi „Li*ebegluhend” ** în alte locuri. Motivul lui Till venind şi plecând sub diferitele lui deghizări se infiltra în mintea

ascultătorilor, fermecându-i. Era o muzică plină de şiretlicuri încântătoare, ca o reprezentaţie dată de un scamator de o inteligenţă şi agerime supremă. Delecta, dacă nu emoţiona. Exprima o imaginaţie efervescentă şi un talent nedepăşit, fireşte, nu şi pentru Hanslick, care, aplicându-i cenzura ortodoxiei insultate, o taxa drept „un produs al decadenţei".

Pentru a-şi găsi subiectul următor, Strauss s-a îndreptat spre miezul spiritual al vremii sale. Prin 1896, lumea îl descoperise pe Friedrich Nietzsche. Trăind în singurătate şi dezamăgire şi ducând o bătălie cronică, învăluită în negurile stupefiantelor, împotriva insomniei, germanul acesta crease o operă axată pe ideea centrală a supraomului, al cărei ecou urma să reverbereze prin toate canalele vieţii din ţara sa. Reacţionând de timpuriu la influenţa ei, Strauss s-a hotărât să facă din *Aşa grăit-a Zarathustra* subiectul unui poem simfonic.

Seducătoarea idee a lui Nietzsche despre „domnia celor mai buni", despre o nouă aristocraţie care să ridice omenirea pe un plan superior şi despre omul care se înalţă spre realizarea lui desăvârşită pentru ca să devină *Der Vbermensch* ** subjuga imaginaţia Europei. Ea stârnea, pe de o parte, o speranţă vie în progresul omenirii şi, pe de altă parte, dezamăgirea faţă de democraţie. Nietzsche respingea ideea democratică a drepturilor egale pentru toţi oamenii, considerând că-i împiedică pe conducătorii fireşti să-şi desăvârşească complet capacităţile. În timp ce lordul Salisbury se temea de democraţie fiindcă putea conduce la degradarea politică, iar Charles Eliot Norton pentru că putea avea drept rezultat degradarea culturală, Nietzsche o considera drept ghiuleaua şi lanţul care îl

* învăpăiat de dragoste.

** Supraomul.

opresc pe om să ajungă la cea mai înaltă desăvârşire. Considera influenţa dominantă a gusturilor, părerilor şi prejudecăţilor morale ale masei drept „morala sclavilor". Conducătorii omenirii ar trebui să trăiască după o „morală a stăpânilor", situată deasupra concepţiilor comune despre

bine şi rău. Ţelul evoluţiei umane era, după el, *Supraomul*, omul superior, „artistul şi geniul”, care va fi faţă de omul obişnuit la fel ca acesta faţă de maimuţă.

În *Aşa grăit-a Zarathustra* şi în lucrările care i-au urmat: *Dincolo de bine şi de rău*, *Voinţa de putere* şi *Ecce Homo*, spiritul lui Nietzsche vagabondează în delir. Ideile lui se rostogolesc şi şerpuiesc ca norii de furtună, frumoşi şi periculoşi. Se declară în favoarea stimulării forţei care este bună *per se* chiar dacă intră în conflict cu morala convenţională. Legea şi religia, care dezaprobă această stimulare, frustrează propăşirea omului. Creştinismul este pentru el doar calmantul celor slabi, resemnaţi şi săraci. Supraomul n-are nevoie de legi, fiindcă este el însuşi legea, sarcina lui fiind autodesăvârşirea, şi nu lepădarea de sine, şi el scutură lanţurile tradiţiei şi ale istoriei ca pe o povară de nesuportat a trecutului. Nietzsche nu-şi afirma crezul într-un limbaj logic şi declarativ, ci printr-un fel de poezie în proză asemănătoare cu psalmii, sinuoasă şi obscură, plină de culmi ameţitoare şi de răsărituri de soare, de păsări care cântă şi de fete care dansează, de peroraţii adresate voinţei, bucuriei şi eternităţii, precum şi de mii de metafore şi simboluri colorate care-l urmăresc pe Zarathustra în dibuirile lui spirituale spre ţelurile neamului omenesc.

Atunci când şi-a publicat, prin anii ’80, lucrările, nimeni nu i-a dat nicio atenţie. Dispreţuindu-i pe germani fiindcă nu reuşeau să-i aprecieze munca, Nietzsche s-a îndreptat spre Fixanţa, spre Italia şi Elveţia, căpătând încetul cu încetul, aşa cum spunea Georg Brandes, „un adevărat dezgust faţă de concetăţenii săi”. Cel care l-a descoperit pe Nietzsche a fost un străin, Brandes, evreu din Danemarca, ale cărui articole, traduse şi publicate în *Die Deutsche Rundschau* în anul 1890, l-au prezentat pe filosof Germaniei şi au început să-i răspândească faima. Pe vremea aceea, Nietzsche înnebunise, iar Max Nordau, care

— Prin ea însăşi.

scrisese *Entartung* *, aflând de acest lucru, l-a luat, firește, drept cel mai bun exemplu al afirmaţiilor sale şi i-a

dedicat câteva din cele mai acerbe pagini ale lucrării. Faptul că lucrarea lui Nordau a fost tradusă şi citită în toate ţările Europei, precum şi în Statele Unite a contribuit la cunoaşterea lui Nietzsche. Era proslăvit ea profet, denunţat ca anarhist, analizat şi discutat de revistele engleze şi franceze, precum şi de cele germane. Aforismele lui erau folosite ca titluri de poezii şi capitole literare, a ajuns subiect al unor dizertaţii de doctorat, modelul unui cortegiu de imitatori şi focarul unei întregi literaturi prin care era adulat sau atacat. Deoarece îi ponegrise pe germani ca fiind vulgari, materialişti şi retrograzi, cărţile lui erau deosebit de bine primite în Franţa, lucru care nu l-a împiedicat însă să devină obiectul unui cult şi în ţara lui natală. În Germania, vigoarea începuse să mustească, iar germanii reacţionau eu râvnă la teoria lui Nietzsche asupra drepturilor celor puternici faţă de cei slabi. În scrierile lui, drepturile acestea erau împrejmuite de un întreg ansamblu de sugestii şi căutări poetice. Concetăţenii săi le-au luat însă în mod rudimentar drept principii categorice şi le-au folosit atât ca directive, cât şi ca mijloace de dezvinovăţire. Până în anul 1897, „cultul lui Nietzsche” devenise o expresie acceptată de toată lumea. Omul care sta rezemat de pernă într-o cameră din Weimar privind cu ochi gravi şi pierduţi o lume ostilă reuşise să-şi vrăjească epoca.

Pentru un „artist şi geniu” din viaţa reală, lucrarea *Zarathustra* s-a dovedit a fi irezistibilă. Când la Paris un prieten a început să-i citească lui Rodin – sculptorul de origine ţărănească şi unul dintre marii promotori ai formelor artistice de pe timpul său – pasaje din această carte, el s-a arătat atât de interesat, încât a revenit în fiecare seară, până când întreaga carte i-a fost citită cu glas tare. La sfârşit, după o tăcere îndelungată, sculptorul a exclamat: „Ce subiect de turnat în bronz!” Sub aceeaşi vrajă, Strauss a văzut subiectul pus pe muzică. De fapt, însuşi Nietzsche scrisese undeva că întreaga lucrare *Zarathustra* „putea fi considerată ca o muzică”. Straussn-a avut intenţia să pună textul lui Nietzsche pe muzică, ci –

aşa cum a spus el cu modestie – „să exprim pe cale

— Degenerescenţa.

muzicală ideea dezvoltării rasei umane de la originea ei şi, trecând prin diferitele ei faze de evoluţie religioasă şi ştiinţifică, până la ideea lui Nietzsche despre *Übermensch*”. Totul urma să fie un „omagiu adus geniului lui Nietzsche”.

Atunci când s-a aflat că compozitorul german cu ideile cele mai avansate lucra la un poem simfonic inspirat de acest filosof, admiratorii lui Strauss se neliniştiră, iar adversarii săi îşi ascuţiră penele. Lucrarea, compusă în 1896, într-un interval de şapte luni şi orchestrată pentru 31 de instrumente de suflat, alămuri, timpane, tobă mare, talgere, trianglu, clopoţei, două harpe şi orgă, în afara instrumentelor obişnuite cu coarde, cerea un timp de execuţie de 33 de minute, aproape de două ori mai mult ca *Till Eulenspiegel*, şi a fost prezentată sub bagheta compozitorului la trei luni după ce a fost terminată. Totul începea în sunete de trompete ce se transformau crescând într-un imens imn orchestral la care participa întregul ansamblu şi care părea să descrie nu răsăritul de soare, aşa cum se spunea în program, ci mai degrabă crearea lumii. Măreţia lui îţi tăia răsuflarea. Finalul venea cu 12 bătăi slabe de clopot, care se stingeau treptat, până la un tremolo în pianissimo al instrumentelor de coarde şi de suflat, iar totul se termina cu faimoasa „enigmă” a unui acord m şi major din registrul acut, sunând paralel cu un de misterios şi sumbru al basului. Între cele două extreme se etala din nou magia straussiană a efectelor polifonice şi un număr de idei muzicale suficient ca să ajungă pentru o duzină de lucrări. „Ştiinţa” era reprezentată printr-o fugă în care interveneau cele 12 semitonuri ale scării cromatice, iar tema dansului fetelor pe pajişte era introdusă prin sunete înalte de flaut în ritm ezitant de vals, care păreau să exprime toată bucuria şi prospeţimea lumii înverzite. Tema era însă mai mult vieneză decât anacreontică şi oarecum devalorizată prin sunetele clopotelor şi ale trianglului. La trei zile după premieră, *Aşa*

grăit-a Zarathustra a fost prezentată la Berlin şi apoi, în acelaşi an, în toate oraşele mai importante ale Germaniei, precum şi la Paris, Chicago şi New York, provocând din partea criticilor noi excese de violenţe şi de elogii. Pentru Hanslick, lucrarea era „denaturată şi respingătoare", pentru americanul James Huneker „primejdios de sublimă". Eminentul muzicolog Richard Batka considera lucrarea „o piatră de hotar în istoria muzicii moderne", iar pe autor „compozitorul care a atins cel mai înalt grad de perfecţiune în vremea noastră".

Din cauza supraabundenţei de reprezentaţii, cu festivaluri care se dădeau în fiecare săptămână, cu opere şi concerte care nu se mai sfârşeau şi cu societăţi corale şi de muzică de cameră care nu-şi încetau niciodată activitatea, nu era deloc greu în Germania ca o lucrare să se bucure de succes. Orchestrele erau gata să acapareze o compoziţie încă din clipa când era terminată. *„Există prea multă muzică în* Germaniascria Romain Rolland cu litere cursive. În calitatea lui de observator pe care-l interesa adânc atât muzica, cât şi Germania, îşi explica astfel afirmaţia: „Nu este un paradox. Nu-i mai mare calamitate pentru o artă decât să fie supraabundentă". Şi adăuga, nu fără oarecare părtinire franţuzească: „Germania a dat drumul unui potop de muzică şi acum se-neacă în ea". Or, situaţia aceasta nu putea să nu-l influenţeze şi pe Strauss. Poziţia lui înaltă şi timpurie pe care o deţinuse în acest domeniu, superioritatea lui netă de acum şi măiestria lui sigură pe sine în folosirea mijloacelor muzicii îl făceau să fie chinuit de dorinţa de a surprinde lumea. De aceea, în următoarea lui compoziţie, *Don Quijote*, a dat frâu liber afinităţii sale pentru realism.

Realismul era o pasiune germană. La Bayreuth, Brunhilda era întotdeauna însoţită de un cal în carne şi oase, care, cuprins de trac cabalin sau impresionat de muzica galopantă a valkiriilor, îşi manifesta lipsa de bună-cuviinţă chiar în mijlocul scenei, spre deliciul spectatorilor germani, dacă nu şi al străinilor aflaţi în vizită acolo. Lucrând la un tablou care înfăţişa grădina sa, pictorul

Philip Ernst, tatăl lui Max Ernst, a omis un copac care strica compoziţia, pentru ca după aceea, cuprins de remuşcările pe care i le provoca această crimă contra realismului, să doboare arborele cu pricina. Totuşi, atunci când Strauss a folosit în *Don Quijote* o maşină care imita vuietul aerului în mişcare pentru ca să reprezinte aripile rotitoare ale morilor de vânt, publicul nu putea fi blamat fiindcă-şi punea întrebarea dacă lucrul acesta nu ducea imitarea realităţii la excese lipsite de simţ artistic. Alămurile prevăzute cu surdine care redau behăitul oilor au stârnit batjocura criticilor, deşi nu se poate nega că maestrul exprima cu o ingeniozitate extraordinară nu numai behăitul, ci şi senzaţia aproape vizuală a masei înghesuite de animale mişcându-se şi împingându-se unele pe altele.

Rafalele criticii n-au făcut însă altceva decât să mărească faima lui Strauss şi să atragă mulţimi şi mai mari la concertele lui. După cum recunoştea criticul englez Ernest Newman, Strauss era, la vârsta lui de 34 de ani, „muzicianul despre care se vorbea cel mai mult în lume”. Deşi kaiserul îi dezaproba muzica, capitala germană nu-şi putea permite să se lipsească de el. La şase luni după premiera lui *Don Quijote* i s-a oferit postul de dirijor al Operei regale din Berlin, pe care Strauss l-a acceptat.

Berlinul însemna Prusia, inamicul natural al Münchenului şi al Bavariei. Germanul din Nord îl considera pe germanul din Sud drept uşuratic şi amator de plăceri, un sentimental având tendinţa deplorabilă de a fi democrat sau chiar liberal. La rândul lui, germanul din Sud îl socotea pe cel din Nord drept o brută arogantă, un individ prost crescut şi cu căutătură insolentă, reacţionar din punct de vedere politic şi intens preocupat de afaceri.

În ceea ce priveşte arhitectura, Berlinul, cea de-a treia capitală ca mărime din Europa, era nou, fără să fi fost însă şi frumos. Ca stil se asemăna cu ceea ce în S.U.A. se numea moda „epocii aurite”. Principalele clădiri publice, străzile şi pieţele clădite sau reclădite după 1870, pentru a găzdui cum se cuvine noua grandoare naţională, erau

greoaie, pretenţioase şi împodobite până la exces cu aurituri. Unter den Linden, lung de peste un kilometru şi mărginit de două alei de arbori, a fost construit cu intenţia evidentă de a fi cel mai mare şi cel mai frumos bulevard din Europa. Se termina, cum era şi firesc, cu un arc de triumf clădit la Poarta Brandenburg. La rândul ei, Poarta conducea spre Siegesallee din Tiergarten, ornată cu şirurile de statui din marmură strălucitoare ale membrilor familiei Hohenzollern, toţi cu căşti pe cap şi în atitudini triumfătoare. Pe vremea în care se ridicau statuile sub îndrumarea kaiserului, Max Liebermann, al cărui atelier avea vederea spre Tiergarten, se tânguia astfel: „Singurul lucru ce l-aş putea face ar fi să port ochelari fumurii. Dar degeaba, sunt condamnat pe viaţă”. Impunătoarea clădire a Reichstagului era de dimensiuni maxime pentru ca să compenseze, probabil, puterile minime pe care le avea acest parlament. De-a lungul lui Leipzigerstrasse şi Friedrichstrasse, magazinele universale şi sediile centrale ale băncilor şi caselor de comerţ plesneau de rodnica agitaţie a afacerilor, al căror volum creştea zi de zi. Oraşul era de o curăţenie ireproşabilă, iar populaţia atât de ordonată, încât în nota de plată a unei hangiţe puteau fi găsiţi incluşi trei pfenigi pentru cusutul unui nasture la pantaloni şi 20 de pfenigi pentru scoaterea unei pete de cerneală. Poliţiştii erau capabili, deşi un vizitator englez îi găsise „extrem de neciopliţi şi chiar brutali”. Nada viciului se afişa provocatoare, mâncarea era lipsită de gust, iar doamnele demodate. Spiritul de economie prusac sufoca eleganţa. Berlinezele din clasa mijlocie purtau haine făcute acasă, cu bluze din stofe groase de lână, rochii de culoare cafenie spălăcită, paltoane în formă de sac semănând cu pledurile de voiaj, ghete cu betul pătrat şi pălării de formă nedefinită, care mergeau la orice îmbrăcăminte, dar nu se potriveau la niciuna. Erau corpolente, aveau tenul aspru şi îşi purtau părul tras spre spate şi prins cu spelci într-o coadă împletită.

Din cauza lipsei de relaţii între diferitele categorii sociale, care se menţineau strict în limitele lor, înalta

societate germană era rigidă şi obtuză. Afară de cazul când aveau dreptul să poarte titlul nobiliar de *von*, oamenii de afaceri, comercianţii, liber-profesioniştii, literaţii şi artiştii nu erau consideraţi *hoffähig*, adică n-aveau dreptul să fie primiţi la curte sau să întreţină relaţii sociale cu nobilimea. De altfel, nu se amestecau nici măcar între ei. Fiecare german făcea parte dintr-un *Kreis*, adică dintr-un cerc de o categorie aparte, ale cărui margini nu aveau voie să depăşească marginile cercului învecinat. Soţia lui Herr Geheimrat sau a unui Herr Doktor nu stătea de vorbă cu soţia unui negustor, după cum nici soţia acestuia nu discuta cu soţia unui meseriaş. Reuniunile, distracţiile sau căsătoriile în afara frontierelor unui *Kreis* duceau la dezordine socială, adică la lucrul de care germanii se temeau cel mai mult. Probabil pentru ca să compenseze monotonia socială, germanii luau câte şapte mese pe zi, după cum relata cineva.

Fiindcă unificarea Germaniei fusese realizată sub conducerea Prusiei, casta guvernantă era recrutată dintre iuncherii proprietari de pământ sau din nobilimea prusacă, ai cărei membri erau numeroşi, săraci şi înapoiaţi. Priviţi de sus de către nobilimea catolică a Württembergului şi a Bavariei, care îi considera grosolani, insipizi şi incapabili de a juca un rol de conducere în societate, iuncherii căutau să compenseze prin atitudinea lor autoritară ceea ce le lipsea ca educaţie. Dominau armata, care în Germania domina statul, şi, călcând pe urmele lui Rismarck, cel mai eminent exponent al lor, ocupau cele mai multe dintre funcţiile guvernamentale, fără să se amestece însă şi în viaţa de afaceri a capitalei, care era intensă şi avidă de câştig. Deşi aparţineau unei clase lipsite de înclinaţii comerciale, iuncherii erau agenţii serviabili ai comerţului, iar guvernul lor era cel mai afacerist din Europa. Kaiserul, care admira banul, introducea în cercul său pe cei mai „bogaţi şi mai cosmopoliţi membri ai nobilimii neprusace. Viaţa de la curte se remarca prim eticheta ei minuţioasă şi prin imensele mese de gală însoţite de o muzică extrem de zgomotoasă. Evreii neconvertiţi la creştinism nu erau

primiţi la curte, afară de unele excepţii întâmplătoare, cum era cazul lui Albert Ballin, prietenul kaiserului. Deşi evreii formau numai 1% din populaţia Germaniei, antisemitismul era la modă, stimulat fiind şi de progresul lor rapid în ştiinţă şi arte, în afaceri şi în profesiuni după emanciparea legală aprobată în 1871 pentru întregul imperiu. Totuşi, cu toată emanciparea, evreii profesionişti erau excluşi de la funcţiile politice, militare sau universitare, precum şi din rândurile celor cu *von*, excludere care, din fericire pentru Germania, nu-i făcea să se simtă nişte germani mai puţin devotaţi decât cei autentici. Bleichroder, bancherul care pusese la dispoziţia lui Bismarck creditele necesare pentru războiul franco-prusac din 1870, Ballin, omul care a dezvoltat comerţul maritim, Emil Rathenau, fondatorul lui Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft, care a electrificat Germania, Fritz Haber, descoperitorul procedeului de fixare a azotului din aer, care a eliberat Germania de necesitatea importurilor de azot pentru explozivi, au fost cu toţii evrei din naştere, cărora li s-a datorat, într-o mare măsură, ca şi altora de altfel, avântul energiilor germane. Clasa conducătoare germană era sprijinită, de asemenea, de clasa mijlocie şi de clasa de jos, ambele extrem de harnice, care se străduiau din toate puterile şi lucrau fără încetare, acordându-şi puţine zile de răgaz. În general vorbind, clasele acestea aveau instrucţie mai bună decât acelea din alte ţări. Prusia impusese încă din 1820 învăţământul cu prezenţă regulată pentru copiii între 7 şi 14 ani, iar la începutul anilor ’90 avea de două ori şi jumătate mai mulţi studenţi decât Anglia socotiţi în raport cu populaţia.

Suveranul care domnea peste poporul acesta prosper era un om activ şi dinamic, însă mai mult agitat decât profund. Se băga în toate şi era într-una cu ochii în patru, câteodată cu rezultate utile. În 1901, atunci când Circul Barnum şi Bailey a făcut un turneu în Germania, kaiserul, auzind despre viteza deosebită cu care cei de la circ încărcau trenurile, a trimis câţiva ofiţeri ca să vadă ce metodă foloseau. Aceştia constatară că, în loc să încarce

echipamentele grele pe la marginea fiecărui vagon, oamenii circului aşezau peste golurile dintre vagoanele-platformă plăci metalice, astfel că echipamentele, încărcate pe la un capăt al trenului, puteau fi împinse pe role la locul lor. Datorită acestui mijloc, trei trenuri de câte 22 de vagoane puteau fi încărcate într-o oră. În felul acesta, tehnica circului veni să alimenteze nesăţioasa poftă de viteză a sistemului de mobilizare german. Observatorii trimişi de kaiser au notat, de asemenea, avantajele pe care le prezentau – faţă de bucătăriile de câmp fixe – marile bucătării amplasate pe furgoaine, astfel că ele au fost adoptate pentru armată cu scopul ea hrana să fie gătită în mers.

Kaiserul avea o grijă imensă de a purta uniforma potrivită fiecărei ocazii. Atunci când Teatrul de artă din Moscova a jucat la Berlin, el a luat parte la reprezentaţie îmbrăcat în uniformă rusească. îi plăcea să organizeze pe imensul câmp de la Tempelhof – unde puteau manevra formaţii de 50.000 de oameni, echivalente cu efectivul câtorva divizii – spectacole istorice în costume militare şi festivaluri ale armatei şi în special paradele de primăvară şi de toamnă ale garnizoanei din Berlin. Nu se considera o autoritate mai puţin importantă nici în domeniul artei, unde avea păreri nestrămutate, deşi nu întotdeauna avansate. Gerhart Hauptmann, autorul sumbrei drame *Bie Weber* *, care reflectă viaţa clasei muncitoare, a fost desemnat de juriu să primească în 1896 Premiul Schiller. Totuşi, kaiserul l-a acordat lui Ernst von Wildenferuch, un favorit de-al lui care scria drame istorice de felul lui *Wilhelm Tell*. Atunci când au fost înfiinţate în Anglia bursele Rhodes, kaiserul a fost acela care a desemnat drept candidaţi ai Germaniei nişte „oameni bogaţi şi vulgari

— Ţesătorii.

— Aşa cum spunea un membru al Colegiului Baliiol –, care mu fac deloc o impresie bună”. Unul din ei a împuşcat o căprioară în parcul Colegiului Magdalen, astfel că a trebuit să fie rechemat din ordinul monarhului german,

pus în mare încurcătură. Aşa cum a declarat în cuvântarea prin care a inaugurat, în 1901, *die Siegesallee*, kaiserul avea plăcerea să se considere „un prinţ iubitor al artelor… în jurul căruia artiştii se puteau aduna" şi sub a cărui domnie artele puteau înflori, ca şi în vremurile clasice, „prin relaţii directe între patron şi artist". În cazul acestei alei, el dăduse – în calitatea lui de patron – sculptorilor care au executat statuile „sarcini clare şi inteligibile, comandându-le şi precizându-le" munca, iar după aceea i-a lăsat liberi să-i pună în aplicare ideile. Acum putea fi mândru de rezultate, care nu erau „viciate de aşa-numâtele tendinţe moderne".

Arta – vestea el – trebuie să reprezinte idealul. „Pentru noi, germanii, marile idealuri, pierdute de alte popoare, au devenit o posesiune permanentă", pe care o poate apăra „numai poporul german". S-a referit apoi la efectul educativ pe care arta îl are asupra claselor de jos, care, după o zi grea de muncă, se pot înălţa deasupra preocupărilor zilnice prin contemplarea frumuseţii şi a idealului. Şi-a avertizat însă cu asprime ascultătorii că, „atunci când arta ceboară în mocirlă, aşa cum se întâmplă atât de des în zilele noastre, căutând să reprezinte mizeria chiar mai dizgraţioasă decât este în realitate", atunci ea „păcătuieşte împotriva poporului german". În calitatea lui de conducător al ţării se simţea adânc lezat atunci când maeştrii artei „nu se opun cu suficientă energie acestor tendinţe".

De asemenea – explica el în 1898 –, teatrul trebuie să contribuie şi el la cultivarea sufletului, să ridice moravurile şi să „insufle respect faţă de cele mai înalte tradiţii ale patriei noastre germane". De aceea, pentru ca Teatrul regal, la care se referea în mod invariabil ca la „teatrul meu*, să potă îndeplini această funcţie, a aranjat ca o serie din dramele sale istorice favorite să fie reprezentate la preţuri convenabile pentru clasa muncitoare. Era de o pedanterie extremă în ceea ce priveşte fidelitatea detaliilor alttnot când era vorba de decoruri şi de costume. Pentru un balet-pantomimă dedicat regelui Sardanapal, de

exemplu, a pus să se scotocească toate muzeele lumii pentru a culege informaţii asupra carelor de luptă asiriene.

Îi plăcea să ia parte la repetiţiile Operei regale şi ale Teatrului regal sau chiar să le conducă personal. Făcea drumul în automobilul său negru cu galben şi se instala în sală la o mare masă de lucru, aprovizionată eu un maldăr de hârtie şi cu o baterie de creioane. Alături de masă stătea în picioare un adjutant în uniformă care ridica mâna ori de câte ori kaiserul îi făcea semn, şi atunci reprezentaţia se oprea, kaiserul explica prin gesturi ce trebuia îndreptat, iar actorii o luau de la capăt. îi numea *meine* Schauspieleriar odată, când unul din ei, Max Pohl, s-a îmbolnăvit pe neaşteptate, kaiserul i-a spus unui cunoscut: „Închipuie-ţi, Pohl al meu a suferit ieri un atac de apoplexie!” Interlocutorul, crezând că împăratul se referea la un câine favorit care se îmbolnăvise, îşi exprimă compătimirea: „Ah, bietul animal”.

În muzică, gusturile kaiser ului erau, firește, conservatoare. Îi plăcea Bach, cel mai mare muzician dintre toţi, şi Händel. În ceea ce priveşte opera, căreia îi era atât de devotat de parcă această formă muzicală ar fi fost de origine germană, obişnuia să spună: „Glück este omul care-mi place. Wagner este prea zgomotos”. Asista la reprezentaţii până la sfârşit şi comanda adesea concerte la palat, aranjându-le singur programul, asistând la repetiţii şi preocupându-se ca spectacolele să fie bine puse la punct, pentru ca totul să meargă strună. Cu ocazia unei călătorii în Norvegia, l-a invitat pe Grieg să vină în audienţă la Legaţia germană şi, după ce a format o orchestră cu 40 de instrumentişti, a pus două scaune în faţa ei, unul pentru el şi unul pentru compozitor, căruia i-a cerut să dirijeze suita *Peer Gynt*. În decursul execuţiei, kaiserul l – a corectat într-una pe Grieg în privinţa cadenţei şi expresiei muzicale, legănându-şi corpul în „mişcări orientale” în timpul dansului Ani trei, care „pur şi simplu l-a electrizat”. A doua zi, întreaga lucrare a fost repetată la bordul iahtului imperial „Hohenzollern” de către o orchestră completă.

În prima parte a domniei kaiserului, admiraţia faţă de persoana lui devenise un cult naţional. După îndelungata domnie a bunicului său, Wilhelm I, urmată de penibila domnie de trei luni a unui om pe moarte, suirea pe tron

— Actorii mei.

a acestui monarh tânăr şi viguros, care îşi juca cu evidentă plăcere rolul şi se silea din răsputeri să-i dea toată splendoarea regală, fu salutată cu bucurie de către naţiune. Ochii lui scânteietori, atitudinea sa marţială şi pozele sale eroice, reliefate cu tot ce îmbrăcămintea strălucitoare şi muzica vibrantă puteau adăuga, îi impresionau adânc pe supuşi. Tinerii se duceau la coaforul curţii ca să-şi răsucească în sus vârful mustăţilor cu ajutorul unui fier de frezat special, ofiţerii şi funcţionarii îşi exersau ochii ca să arunce fulgere, patronii se adresau muncitorilor în cel mai energic stil imperial, aşa cum făcea Diederich, personajul principal din *Der Unterthan* *, aspra satiră a lui Heinrich Mann înfăţişând stările sociale din Germania lui Wilhelm. „Am luat cârma în mâna mea – le spune el lucrătorilor atunci când moşteneşte fabrica familiei.

— Drumul pe care mi l-am trasat duce drept înainte şi vă călăuzesc spre vremuri glorioase. Pe cei ce doresc să m-ajute îi primesc cu toată căldura, iar pe cei ce mi se vor opune îi voi zdrobi. Nu-i decât un singur stăpân aici, iar acela sunt eu. Nu mă simt răspunzător decât în faţa lui Dumnezeu şi a conştiinţei mele. Puteţi conta întotdeauna pe bunătatea mea părintească, însă sentimentele revoluţionare se vor sfărâma de voinţa mea neînduplecată”. Muncitorii se uitau la el muţi de uimire, iar familia îl privea cu groază şi respect.

Prima jumătate a domniei kaiserului, începută în 1888, a coincis cu primul val al cultului lui Nietzsche. Activitatea neîntreruptă a kaiserului în toate domeniile îl făcea să pară a fi omul universal. Era ca şi când *der Übermensch* ar fi apărut cu adevărat în Germania, chiar în fruntea naţiunii, pentru a încorona secolul celei mai măreţe dezvoltări. Consecinţa a fost cultul eroului. În

romanul lui Heinrich Mann, Diederich îl vede pentru prima dată pe kaiser în capul unui escadron de cavalerie, îndreptându-se, cu faţa de o „gravitate glacială”, să înfrunte o demonstraţie muncitorească la Braindenburger Tor. Dintr-o pornire năvalnică de devotament, lucrătorii, care strigaseră până atunci: „Vrem pâine! Vrem de lucru!”, îşi flutură pălăriile şi strigă: „Urmaţi-l! Urmaţi-l pe împărat!” Alergând alături, Diederich se împiedică, cade brusc cu picioarele-n aer într-o baltă şi se împroaşcă peşte tot cu apă murdară. Kaiserul îl zăreşte, se bate cu palma peste coapsă şi-i spune

— Supusul.

râzând adjutantului: „Ia te uită ce mai regalist! Un supus cu adevărat credincios!” Diederich se zgâieşte după el „din adâncul bălţii şi cu gura căscată”.

În persoana lui Diederich, care se poartă într-una brutal cu cei mai mici ca el şi linge cizmele celor mai mari, Mann a zugrăvit fără milă una din caracteristicile concetăţenilor săi: servilitatea, cea de-a doua înfăţişare a brutei. Reîntorcându-se, în 1886, la Frankfurt pe Main, locul lui de naştere, după 27 de ani trăiţi în Anglia, bancherul Edgar Speyer constată că cele trei războaie victorioase şi fondarea imperiului creaseră în Germania o atmosferă nouă, „insuportabilă” pentru el. Naţionalismul german înlocuise liberalismul german. Avea impresia că marea prosperitate şi automulţumirea acţionau asupra poporului ca un narcotic, făcându-l să renunţe la libertate ca să trăiască sub un militarism agresiv, cu o servilitate „de necrezut” faţă de armată şi de kaiser. Profesori universitari care în tinereţea lor stătuseră în fruntea liberalismului „se prosternau acum în faţa autorităţilor în modul cel mai slugarnic”. Nemaiputând suporta această situaţie, Speyer renunţă după cinci ani la Germania şi se întoarse în Anglia.

Mommsen a încercat să explice cele văzute de Speyer. „Bismarck a distrus coloana vertebrală a naţiunii germane – a scris el în 1886. – Răul făcut de epoca lui Bismarck este infinit mai mare decât foloasele pe care le-a

adus… înrobirea personalităţii germane şi a gândirii germane a fost o calamitate care nu mai poate fi reparată”. Ceea ce Mommsen a uitat să spună este că Bismarck n-ar fi putut reuşi dacă germanii n-ar fi fost şi ei de acord.

Ca adept convins al ideii Supraomului, Strauss împărtăşea prin anii ’90 admiraţia generală faţă de kaiser. Totuşi, experienţa lui personală în funcţia de dirijor al Operei regale din Berlin l-a făcut să-şi modifice această atitudine. După ce dirijase o reprezentaţie cu melodioasa operă a lui Weber *Freischiitz*, una din lucrările preferate ale kaiserului, Strauss a fost chemat să se prezinte în faţa Maiestăţii-Sale imperiale. „Deci, şi dumneata eşti unul din compozitorii aceştia moderni”, afirmă împăratul. Strauss se înclină. Referindu-se la un alt compozitor contemporan, Schillings, a cărui lucrare o ascultase, kaiserul continuă: „A fost detestabilă. Nu-i niciun dram de melodie în ea”. Strauss se înclină din nou, sugerând că exista melodiedar că ea era adesea ascunsă în spatele polifoniei. Kaiserul se încruntă şi declară: „Dumneata eşti unul dintre cei mai înrăiţi dintre ei”. De data aceasta, Strauss se înclină fără să spună nimic. „Toată muzica modernă n-are nicio valoare – repetă criticul imperial.

— Nu-i niciun dram de melodie în ea”. Strauss se înclină pentru a patra oară. „Prefer *Freischiitz*”, afirmă categoric kaiserul. „Maiestate, şi eu prefer *Freischiitz*”, răspunse Strauss.

Fiindcă împăratul s-a dovedit a nu fi eroul pe care şi-l imaginase, lui Strauss nu i-a trebuit multă vreme ca să găsească un erou mai bun, şi anume pe el însuşi. Persoana lui părea să fie subiectul firesc al următoarei sale lucrări majore, intitulată, cu o totală lipsă de modestie, *O viaţă de erou*. De la *Din Italia* încoace subiectele lui nu mai fuseseră stări sufleteşti sau imagini, catedrale scufundate în obscuritate sau scene pastorale, ci permanent omul: omul în luptă şi căutare, omul încercând să afle înţelesul existenţei sau luptând cu inamicii şi împotriva propriilor sale pasiuni, deci omul angajat în una dintre cele trei mari aventuri ale vieţii: lupta, dragostea şi moartea. Macbeth,

Don Juan, eroul fără nume din *Moarte şi transfiguraţie*, Till Eulenspiegel, Zarathustra şi Don Quijote au fost cu toţii călători pe aripile sufletului. În tovărăşia lor intra acum şi portretul artistului.

Experienţa personală pe care Strauss o avusese în două dintre cele mai mari aventuri fusese corespunzătoare scopului pe care şi-l propusese, fără să fi fost însă epică. Avusese cu criticii lupte care lăsaseră în urma lor răni deschise şi se căsătorise în 1894, la vârsta de 23 de ani, cu Pauline de Ahna, fiica unui general în retragere şi bariton amator care dădea prin provincie recitaluri din muzica lui Wagner. Fiica studiase sub conducerea generalului muzica vocală la Academia din Munehen, fără să facă însă prea mari progrese pe linie profesională, până când Strauss s-a îndrăgostit de ea şi a îmbinat atât de eficace instruirea muzicală cu galanteria, încât după doi ani a prezentat-o Operei din Weimar pentru roluri principale de soprană. Pauline a cântat rolul Elsei din *Lohengrin*, al Paminei din *Flautul fermecat*, al lui Fidelio din opera lui Beethoven şi al eroinei din opera *Guntram* a lui Strauss. Într-o zi, la repetiţia rolului Elizabetei din *Tannhaiiser*, Pauline se luă la ceartă cu Strauss în legătură cu un tempo şi după ce îi adresă, cu vocea ei stridentă, „insulte teribile”, îi aruncă partitura-n cap şi se repezi spre cabină. Strauss se luă după ea, iar membrii orchestrei ascultară cu groază ecourile furiei feminine care răzbăteau prin uşa închisă. Urmă apoi o tăcere prelungită. Întrebându-se care din cei doi, dirijorul sau primadona, îl ucisese pe celălalt, o delegaţie de instrumentişti înfricoşaţi ciocăniră la uşa cabinei şi, când Strauss o deschise, purtătorul lor de cuvânt îl asigură, bâlbâindu-se, că el şi colegii lui, revoltaţi de comportarea sopranei, simţeau că era de datoria lor faţă de onoratul *Herr Kapellmeister* să refuze în viitor să cânte în vreo operă în care dânsa va avea vreun rol. „Îmi pare extrem de rău – le răspunse zâmbind Strauss –, însă tocmai acum m-am logodit cu domnişoara de Ahna”.

Scene asemănătoare s-au repetat într-una şi în decursul căsătoriei. Soţia ţipa, iar soţul zâmbea,

complăcându-se în mod evident în postura de om terorizat. La petreceri, Frau Strauss nu-i permitea să danseze cu alte femei. Acasă la ei, doamna îşi îndeplinea datoriile de gospodină eu un „fanatism necruţător”, pretinzând maestrului ca înainte de a intra în casă să-şi şteargă picioarele pe trei preşuri diferite. Fiecare oaspete, indiferent de vârsta sau de rangul lui, era salutat la intrare cu ordinul: „Ştergeţi-vă pe picioare”. Duşumelele erau tot atât de curate ca şi tăbliile de mese, iar servitorii care nu izbuteau să lase conţinutul dulapurilor de rufărie în maldăre de o perfecţiune matematică erau urmăriţi de inevitabilele ţipete de mânie ale gospodinei. Cu entuziasmul cu care aplica pedepsele, Frau Strauss accepta să li se supună. Recurgea, de aceea, la serviciile zilnice ale unei maseze adepte a şcolii violente, astfel că, în timpul vizitelor ei, Strauss era obligat să iasă la plimbare ca să nu audă strigătele de suferinţă ale soţiei sale. În 1897, aceasta a dat naştere unui băiat pe care l-au botezat Franz şi care, imediat după ce a venit pe lume, a confirmat tradiţionalul *molto con brio* al familiei, „ţipând ca toţi dracii”, după cum se arăta într-o scrisoare plină de mândrie trimisă bunicilor copilului.

Atunci când, acompaniată de soţul ei, cânta lieduri compuse de el, care se terminau, de obicei, printr-o secvenţă de măsuri strălucitoare executate de pian, Firau Strauss flutura o batistă mare din voal de mătase, pe care o arunca jos, dintr-o singură mişcare, la sfârşitul cântecului, pentru ca ochii spectatorilor să rămână aţintiţi asupra ei, şi nu asupra pianistului. Le explica oaspeţilor în toate amănuntele, în timp ce Strauss o asculta cu un zâmbet indulgent, de ce şi pentru ce căsătoria ei era o mezalianţă evidentă. Deşi s-ar fi putut căsători cu un husar tânăr şi elegant, era legată acum de un bărbat a cărui muzică nu se compara nici măcar cu aceea a lui Massenet. În decursul unei vizite la Londra, când – după ce Strauss dirijase *o viaţă de erou* – s-a ridicat în cinstea lui, la o masă dată de familia Speyer, un toast, ea l-a întrerupt agitată pe vorbitor şi a strigat arătând spre propria ei persoană: „Nu,

nu! Pentru Strauss *de Ahna*!” Strauss s-a mulţumit să râdă, iar unul din cei prezenţi a avut impresia că pe maestru îl distrau pretenţiile la întâietate ale soţiei sale.

Frau Strauss a făcut ordine şi în viaţa soţului ei. Masa lui de lucru era un model de rânduială. Schiţele şi carnetele erau aranjate, îndosariate şi indexate tot atât de meticulos ca dosarele unei firme de avocatură. Scrisul lui era de o claritate desăvârşită, iar partiturile „miracole de caligrafie”, care nu conţineau aproape nici o singură ştersătură său. corectură. Îşi compunea poate liedurile la iuţeală, în momentele de răgaz, câteodată în pauzele concertelor sau ale operelor pe care le dirija, însă bucăţile mai lungi le crea numai în casa lui de vară, mai întâi la Marquardstein, în Bavaria Superioară, iar mai târziu în cea de-a doua casă, din apropierea localităţii Garmisch. În studioul lui de aici lucra cu regularitate de la micul dejun până la masa de prânz şi adesea – după cum i-a spus unui ziarist care i-a luat un interviu – întreaga după-amiază şi seară până la unu sau două noaptea. îi făcea plăcere să scrie partituri extraordinar de complexe, uneori atât de complicate din cauza subîmpărţirii excesive a grupurilor şi a împletirii melodice exorbitante, încât adesea tema depăşea posibilităţile de sesizare ale ascultătorilor obişnuiţi. Această muzică, inteligibilă doar pentru ochiul unui cititor de partituri cu mare experienţă, care s-ar fi minunat, desigur, de ingeniozitatea matematică a schemei, era numită de către germani *Augenmusik*. Când i se aduceau complimente pentru iscusinţa lui, Strauss răspundea modest că ea nu putea fi comparată cu ingeniozitatea noului şi tânărului compozitor din Viena, Arnold Schönberg, care avea nevoie pentru partiturile sale de 65 de portative şi de aceea era obligat să-şi tipărească în mod special hârtia de muzică.

— Muzică vizuală.

Totuşi, Strauss compunea cu atâta uşurinţă, încât odată i-a spus unui vizitator: „Zi-i mai departe, fiindcă pot scrie partitura şi vorbi în acelaşi timp”. Un poem simfonic îi lua trei sau patru luni şi îl finisa de obicei la Berlin, între

repetiţii şi concertele pe care le dirija.

Cei care veneau în vizită la casa de vară erau întâmpinaţi cu anumite instalaţii ce dovedeau talentul organizatoric al doamnei Strauss, cu nimic inferior aceluia al fostului feldmareşal von Moltke. La poartă era fixat un tub acustic, iar deasupra lui o tăbliţă care-l anunţa pe vizitator să tragă de clopot şi să-şi aplice urechea pe ţeavă. Se auzea apoi o voce care-l întreba cum îl cheamă şi, dacă persoana lui era considerată acceptabilă, era informat că poarta fusese descuiată. O altă tăbliţă îl învăţa cum s-o deschidă şi îi cerea să se asigure că a închis-o în urma lui.

Frau Strauss nu-i permitea maestrului să trândăvească. Dacă-şi găsea bărbatul hoinărind fără nicio ocupaţie prin casă, îi ordona: „*Richard, jetzt gehst componieren*!” *, şi el se supunea, iar dacă muncea peste măsură, ea îi spunea: „Richard, lasă jos creionul!”, şi el îl lăsa. În timp ce Strauss se afla în sală şi dirija, cu ocazia primei reprezentaţii date la Viena cu *Feuersnot*”, cea de-a doua operă a lui, soţia sa, care asista din loja dirijorului şi compozitorului austriac Gustav Mahler, l-a bârfit întruna, aşa cum ne povesteşte Frau Mahler: „Marfa asta proastă nu poate să placă, desigur, nimănui. Ar fi să minţim dacă am susţine contrariul, odată ce ştim, aşa cum ştiu şi eu, că în toată lucrarea aceasta nu este o singură notă originală. Totul este furat din Wagner şi de la o duzină de alţi compozitori mai capabili decât soţul meu”. Soţii Mahler stăteau tăcuţi şi încurcaţi, neîndrăznind să spună doamnei Strauss că erau de acord cu ea, fiindcă „scorpia asta este capabilă să denatureze cuvintele ieşite din gura noastră şi apoi să urle că noi am fost cei care am făcut aceste comentarii”. După ce a fost gratificat cu aplauze entuziaste şi chemat de mai multe ori la rampă, Strauss a venit radios în lojă şi a întrebat: „Ei bine, *Pauksel*, ce zici de succesul meu?”

„Hoţule! – îi strigă ea.

— Mai ai neobrăzarea să te arăţi în faţa mea? Nu merg cu tine acasă. Eşti un infect”.

* „Richard, treci şi compune!”

** *Nevoia de dragoste*.

Împinsă grabnic în biroul lui Mahler, ea a continuat să tune şi să fulgere în spatele uşilor închise, până în momentul când Strauss a ieşit, poticnindu-se, afară, urmat de tovarăşa lui de viaţă, care anunţă cu o voce solemnă că se întoarce la hotel şi că în noaptea aceea „va dormi singură”.

„Îmi dai voie să te însoţesc cel puţin?” – se rugă Strauss cu umilinţă.

„Foarte bine. Însă la zece paşi în urma mea!”

Şi Frau Strauss ieşi cu paşi maiestuoşi, urmată la o distanţă respectuoasă de eroul serii. Câteva ore mai târziu, acesta s-a întors deprimat şi epuizat ca să ia împreună cu soţii Mahler o cină târzie şi să-şi petreacă restul serii în faţa unei bucăţi de hârtie şi cu creionul în mână, calculând drepturile de autor ce i se cuveneau în cazul unui succes mai mare sau mai mic al operei lui. Câştigul bănesc îl interesa în aceeaşi măsură ca şi toate celelalte aspecte ale profesiunii.

Strauss a compus *o viaţă de erou* în vara anului 1898; el descrie lucrarea ca pe un „poem simfonic destul de mare… eu o mulţime de corni, care exprimau întotdeauna eroicul”. Dura în total 40 de minute, mai mult decât oricare din lucrările sale anterioare. Au fost dese cazurile în care artiştii şi-au zugrăvit propria lor persoană, însă Strauss – oglindind starea de spirit naţională – a fost poate primul care şi-a denumit autoportretul „un erou”. Prima audiţie a poemului, care a avut loc în ziua de 3 martie 1899, s-a desfăşurat sub bagheta compozitorului, ceea ce însemna o adevărată sfidare, dacă ţinem seama de titlul provocator al lucrării, de caracterul muzicii şi de notele de program. *O viaţă de erou* era împărţită în şase părţi; care se ocupau de „erou”, de „adversarii” săi, de „consoartă” şi de „lupta” lui, de „operele păcii” realizate de el şi, în sfârşit, de „evadarea eroului din lume şi de împlinirea vieţii sale”. Ca formă, lucrarea putea fi considerată un fel de sonată dezvoltată pe o scară vastă, cu o expunere uşor de recunoscut a temei, cu dezvoltarea şi recapitularea ei.

După ce cornii anunţă printr-o temă grandioasă, care se înalţă până la fortissimo, apariţia eroului, instrumentele de suflat prezintă „adversarii” printr-o muzică agitată şi plină de râsete înfundate, care îi sugerează tot atât de manifest pe „critici”, aşa cum alămurile prin behăitul lor invocau „oile” în *Don Quijote*. „Consoarta” este prezentată printr-un solo de vioară, desfăşurându-se într-o serie de cadenţe când seducătoare, când arţăgoase, înscrise pe portativ cu indicaţii de expresie de o sinceritate brutală, ca să nu o numim penibilă, ca, de exemplu, „*heuchlerisch schmachtend*” *, „frivolă”, „arogantă”, „afectuoasă”, iar la sfârşit, în dreptul duetului de dragoste pasionat şi emoţionant, „tandră şi iubitoare”, între timp, trei trompeţi ies de pe scenă în vârful picioarelor ca să sune din depărtare chemarea la arme. Reprezentată prin cadenţa precipitată şi dezlănţuită a instrumentelor de coarde, de bătăile timpanelor, de cântecul melodios al alămurilor şi de bubuitul tobelor, lupta se desfăşoară turbată, într-un crescendo de zgomote confuze, care, fără să se deosebească prea mult de zgomotele războiului real, răsună de parcă toţi generalii şi-ar fi pierdut capul. Pentru urechile oamenilor din 1899, lucrarea suna „hidos”. Apoi, prin tot vacarmul acesta, tema eroului revine triumfătoare. „Operele păcii”, care indică în mod evident caracterul autobiografic al lucrării, sunt reprezentate de teme din operele de mai înainte ale compozitorului. Apoteoza finală a eroului este prezentată printr-o muzică solemnă, în surdină, pe care, într-un program ulterior, Strauss a explicat-o prin „rituri funerare, cu flamuri şi cununi de laur depuse pe mormântul eroului”.

Ascultând după câteva săptămâni la Köln cea de-a doua execuţie a lucrării, Romain Rolland, de-abia scăpat din lupta înviorătoare pe care o dăduse cu ocazia premierei piesei *Les Loups*, fu copleşit de emoţie. Deşi câţiva ascultători huiduiseră lucrarea şi unii membri ai orchestrei făcuseră chiar haz de ea, „eu strângeam din dinţi şi tremuram, iar inima mea saluta pe tânărul şi reînviatul Siegfried”. „În înspăimântătoarea larmă şi

zarvă” a muzicii care exprima lupta, Rolland auzea „asaltul oraşelor şi teribila şarjă de cavalerie care face pământul să se cutremure şi inimile noastre să bată”. O considera „cea mai splendidă bătălie care a fost zugrăvită vreodată în muzică”. Existau în ea abisuri în care ideea muzicală dispărea pentru o vreme, pentru ca să reapară apoi din nou, câteodată mediocră ca sentiment melodic, însă grandioasă ca „invenţie armonică şi ritmică, precum şi ca strălucire orchestrală”. Pentru Rolland, Strauss părea să exprime o

— De o drăgălăşenie ipocrită.

voinţă „eroică, dominantă, arzătoare şi puternică până la sublim”. Influenţat şi el de spiritul lui Nietzsche, Rolland socotea că tocmai acest fapt explica de ce Strauss „este nobil şi, în prezent, eu totul unic. Simţi în el forţa care îşi exercită autoritatea asupra oamenilor”. Totuşi, chiar dacă era cuprins de admiraţie, Rolland simţea ca un francez şi de aceea nu se putea opri să nu tragă concluzii politice. Acum, când Strauss, ca şi Germania, „şi-a dovedit puterea prin victorie, mândria lui nu mai cunoaşte limite”, afirma el. În Strauss, luat ca om „de o mare forţă vitală şi de o surescitare morbidă, dezechilibrat, însă stăpânindu-se printr-un efort de voinţă”, francezul vedea oglindită forţa Germaniei. Cu toate acestea, Rolland a devenit prietenul şi panegiristul maestrului german.

Îl întâlnise pe Strauss pentru prima dată cu opt ani mai înainte la Bayreuth şi apoi, din nou, în ianuarie 1899, când compozitorul dirijase *Zarathustra* la Paris. I se părea că-l vede pe Dionysos al lui Nietzsche dându-şi frâu liber pornirilor. „Aha! – a scris atunci Rolland.

— Germania, care face acum pe Atotputernicul, n-are să-şi poată menţine multă vreme echilibrul. Nietzsche, Strauss şi kaiserul: mintea Germaniei este cuprinsă de ameţeală. Vin vremurile lui Nero!” în repetată temă a dezgustului din poemele simfonice şi în morţile cu care acestea se încheiau, Rolland credea că poate descoperi „o boală germană, ascunsă sub puterea şi rigiditatea ei militară”. Aceeaşi boală o descoperise şi în *o viaţă de erou*.

Cu ocazia vizitei lui la Berlin, Rolland s-a dus să-l vadă pe Strauss în apartamentul lui din Charlottenburg, suburbia mondenă a Berlinului, găsindu-l că arăta mai mult a bavarez decât a discipol al lui Nietzsche şi că avea un aer de „o anumită bufonerie comică, paradoxală şi ironică, ca aceea a lui Till Eulenspiegel”. Ca şi Till, Strauss se delecta scandalizându-i pe făţarnici. Oscila între energie şi crize de „lenevie, moliciune şi indiferenţă batjocoritoare”. Deşi faţă de Rolland s-a arătat afectuos şi politicos, totuşi, pe alţii îi brusca, de-abia ascultându-i ce-i spuneau şi bombănind doar din când în când: „*Was*? *Ach*, so, *se*! * * Se comporta urât la masă, stând cu picioarele încrucişate în lături, ţinându-şi în timp ce mânca

* „Cum? Ah, da, da!” farfuria sub bărbie şi îndopându-se cu dulciuri. Se culca pe sofaua din salon, bătea pernele cu pumnul şi, „cu o indiferenţă insolentă faţă de cei din jurul lui”, adormea cu ochii deschişi.

Era greu de spus în mod precis dacă era Till Eulenspiegel sau Supraomul. Într-un articol scris pentru *Revue de Paris*, Rolland îl prezenta ca pe „tipul de artist al noii Germanii, imaginea orgoliului artistic dus până la delir şi a egoismului nietzschean care predică cultul forţei şi dispreţul faţă de slăbiciune”. Era obligat să admită însă; că imaginea era exagerată. Rolland suferea de aceeaşi tulburare ca nepoata lui Matthew Arnold din caricatura desenată de Max Beerbohm, care s-a simţit obligată să întrebe: „Vai, unchiule Matthew! Ah, vai! Nu vrei să fii niciodată cu adevărat serios?” Nici Strauss nu ţinea săvtrăiască conform imaginii pe care o aveau alţii despre el şi era perfect pregătit să admită acest lucru. „Aveţi dreptate – i-a scris el lui Rolland.

— Nu sunt un erou. N-am forţa necesară şi nu sunt făcut pentru luptă… Nu ţin să fac eforturi. Deocamdată, tot ce doresc este să scriu muzică melodioasă şi inspirată. M-am săturat de grandilocvenţă”. Realitatea era că, în starea de spirit nietzscheană care îl înconjura, *O viaţă de erou* părea să fie lucrul cel mai potrivit ce trebuia făcut, fiindcă reflecta mai degrabă starea de spirit a naţiunii decât a lui.

Strauss era coarda ciupită de către *Zeitgeist*. Deşi trăise toată viaţa în cele mai bune condiţii materiale pe care le oferă burghezia, a intuit şi a exprimat atât de sincer vuietul revoluţionar al clasei muncitoare în două dintre cele mai frumoase lieduri ale lui, încât unul din ele, *Der Arbeitsmann*”, a devenit imnul partidului socialist. *Das Lied des Steinklopfers* * * * îi plăcea însă cel mai mult dintre toate liedurile sale. Cântate de Ludwig Wullner, principalul bariton de concert al Germaniei, acompaniat la pian de compozitor, aveau atâta forţă dramatică, încât, „ascultând aceste note sălbatice şi sfidătoare – scria un critic –, era ca şi când ai fi ascultat *Marsilieza* de mâine”. Despre un alt lied al lui, pentru voce bărbătească.

— Spiritul timpului.

** *Muncitorul*.

* * * *Cântecul pietrarului*.

Nächtlicher Gesang *, se spunea că „te făcea să te-nfiori ziua-n amiaza mare”.

Totuşi, în o *viaţă de erou*, chiar admiratorii lui convinşi începură să descopere probe care indicau că maestrul lor avea un cusur adânc înrădăcinat. Ernest Newman considera că Strauss îmbogăţise muzica cu mai multe idei noi decât toţi compozitorii de la Wagner încoace şi că „adusese în muzică mai multă energie, un accent mai puternic al sentimentului şi o pondere mai mare a gândirii decât orice alt compozitor al timpului”. Totuşi, avea impresia că Strauss nu părea capabil să-şi înfrâneze dorinţa, puţin vrednică de laudă, de a „ului omenirea”. Dexteritatea tehnică şi bogăţia lui de idei erau atât de mari, încât putea face în muzică tot ce dorea, iar inventivitatea îi era nemărginită. Avea însă defectul că nu ştia să se ferească de exagerări. Newman era cât pe ce să părăsească sala în timp ce „adversarii” din o *viaţă de erou* „chicoteau, mârâiau şi mormăiau”, expresie muzicală pe care el o considera „degradată”, ca şi aceea care sugera oile în *Don Quijote*. Socotea că omul dispus să strice două din cele mai frumoase partituri ale secolului al XIX-lea cu asemenea „monstruozităţi” era lipsit de gust şi avea în el o

urmă de vulgaritate. Reacţiile de felul acesta n-aveau alt efect decât să-l îmboldească pe Strauss spre noi ciudăţenii, pentru ca să-şi arate dispreţul faţă de ceea ce se pretindea a fi legile „eterne” ale frumuseţii în muzică, iar faptul că ţinea morţiş ca criticii să-şi plătească locurile la concerte, provocând „ţipete de durere” pe întregul continent, nu contribuia cu nimic la îndreptarea lucrurilor.

Pentru criticii mai tineri, discordanţele şi disonanţele lui Strauss nu erau atât de dezolante ca „monstruozităţile” lui. Americanul Lawrence Gilman socotea că disonanţele din muzica luptei, ea şi descrierea zăpăcelii mintale a lui Don Quijote erau „elocvente şi pline de semnificaţie”, cu totul diferite de cele obţinute – aşa cum spunea Whistler – „prin metoda de a te aşeza pur şi simplu pe claviatura pianului”. În afara „monstruozităţilor”, în lucrările lui Strauss se aflau suficiente lucruri minunate pentru a-l situa deasupra sarcasmelor şi a şicanelor. De fapt, ceea ce-l menţinea în centrul furiei criticilor era partea „nemuzicală” a lucrărilor sale, adică realismul di

— *Cântec nocturn*.

dactic al notelor de program. În acelaşi spirit în care Philip Ernst hotărâse să taie copacul fiindcă nu-l introdusese în tablou, Strauss ţinea să picteze copacul şi apoi să atârne de el o tăbliţă pe care scria: „Acesta este un copac”, ceea ce le dădea criticilor ocazia să sară-n sus şi să-şi exprime dezacordul, aşa cum a fost cazul când Newman a spus despre un pasaj pentru trombom din *Zarathustra*, notat cu „Dezgust” şi urmând după „Bucurii şi pasiuni”, că „sugerează tot atât de puţin dezgustul pe cât ar sugera o durere de măsele”. Prietenii lui nu-l justificau deloc atunci când susţineau că Strauss dorea ca muzica lui să fie ascultată ca muzică şi că adăuga notele de program numai la stăruinţele presante ale colegilor şi editorilor săi. Un artist sigur de calităţile lui n-ar fi făcut această concesie. În orice caz, etichetele literare erau în mintea sa, şi el le mâzgălea pe partituri în timp ce le compunea.

În Franţa, Claude Debussy scria şi el muzică

descriptivă. În loc să fie însă literală şi narativă, ca aceea a lui Strauss, era mai degrabă evazivă şi sclipitoare, după maniera impresioniştilor în pictură şi a simboliştilor în poezie. Crezul simbolist era să sugereze un lucru, nu să-l numească. Acolo unde Strauss afirma, Debussy sugera. „Dacă oamenii stăruie că doresc să înţeleagă ce se întâmplă într-un poem simfonic, atunci mai bine să renunţăm la a-l mai scrie”, spunea el. Înţelesul literal al unei lucrări îi era perfect indiferent şi lui Sibelius. Întrebat de un prieten – după ce ascultase o înregistrare a *Simfoniei a IV-a* – ce voia să exprime de fapt lucrarea, Sibelius i-a spus după o scurtă pauză: „Mai pune o dată placa”.

Totuşi, Debussy îl admira pe Strauss, care era cu doi ani mai tânăr ca el. A recunoscut, de exemplu, că transfiguraţia din *Moarte şi transfiguraţie* „se produce în faţa ochilor noştri”, însă după ce a ascultat, în 1903, *TUI Eulenspiegel*, şi-a exprimat părerea că felul în care Strauss îşi bătea joc de legile muzicii îţi dădea impresia că asculţi „o oră de muzică într-un azil de nebuni... Nu ştii dacă trebuie să râzi în hohote sau să gemi de durere şi te cuprinde mirarea când găseşti câte ceva la locul obişnuit”. Cu toate acestea, o considera o lucrare „de geniu” şi se simţea cuprins de respect şi de teamă în faţa „uluitoarei ei siguranţe orchestrale” şi a „ritmului dezlănţuit, care ne târăşte cu el de la început până la sfârşit, silindu-ne să participăm la toate poznele eroului”. Ceea ce l-a impresionat cel mai mult în *o viaţă de erou*, pe care a ascultat-o tot în 1903, a fost „energia ei ciclonică”. Ascultătorul nu mai este stăpân pe emoţiile lui: „Repet că este imposibil să te opui influenţei ei irezistibile”. Preludiul orchestral al lui Debussy *După amiaza unui faun*, inspirat de poemul lui Mallarmé, şi *Nocturnele* pentru orchestră, apărute în anii ’90, i-au oferit lui Strauss ocazia să-i întoarcă complimentul. Debussy „este un geniu remarcabil şi întru totul unic în domeniul său limitat”, a spus el.

Strauss se arată întotdeauna oarecum surprins când şi alţi compozitori creau lucrări de înaltă calitate. „Habar

n-am avut că şi altcineva în afară de mine este capabil să scrie o muzică atât de bună", i-a spus el, „în felul său fermecător şi caracteristic", lui Beecham după ce auzise o compoziţie a lui Delius. Nu asculta niciodată muzică de Puccini şi nu ştia să deosebească *Manon* de *Tosca* sau *Madame Butterfly* de *Boema*, deşi operele lui Puccini erau contemporane cu compoziţiile sale. Opera italiană nu se prea bucura de multă consideraţie în Germania. Totuşi, Strauss se arăta generos atunci când era vorba de prezentarea lucrărilor altor contemporani. Neavând posibilitatea să dirijeze muzică modernă la Opera regală din Berlin atâta timp cât stăpân era gustul kaiserului, Strauss a înfiinţat o orchestră proprie, *Die Tonkunstler*, pentru ca să stimuleze „principiile progresiste" în muzică. Subvenţionată de protectori particulari, orchestra aceasta a executat în ordine cronologică toate poemele simfonice ale lui Liszt şi lucrările lui Strauss şi a prezentat în faţa lumii muzicale din Berlin lucrările lui Ceaikovski, Bruckner, Iiugo Wolf şi Elgar. Debussy a fost exceptat, dar nu şi lucrările predecesorilor săi, Charpentier şi d'Indy. Odată, la Londra, în timp ce vizita Galeria naţională în tovărăşia lui Edgar Speyer şi a lui Edward Elgar, grupul s-a oprit în faţa tabloului lui Tintoretto „Sfântul Gheorghe şi balaurul", iar Speyer a spus: „Iată un revoluţionar care a deschis drumuri noi chiar la sfârşitul glorioasei perioade veneţiene. N-am putea spune că Tintoretto a fost în pictură ceea ce prietenul nostru Strauss este astăzi în muzică?" În drumul lor de înapoiere prin sălile expoziţiei, Strauss, adânc impresionat de această observaţie, a revenit în faţa tabloului, l-a studiat din nou şi a exclamat: „Speyer are dreptate. Eu sunt Tintoretto al muzicii!"

De la înălţimea poziţiei sale, Strauss îşi putea permite – şi nu se abţinea s-o facă – să-şi protejeze colegii de breaslă mai puţin iluştri. Ascultând în 1902, la Düsseldorf, prezentarea lucrării *The Dream of Gerontius* *, bazată pe un poem al cardinalului Newman, Strauss a închinat un pahar „pentru prosperitatea şi succesul primului progresist englez, maestrul Edward Elgar, şi ale

tinerei şcoli progresiste a compozitorilor englezi”. Omagiul adus de Strauss a uimit lumea muzicală şi a stârnit în tabăra criticilor obişnuitul tărăboi pe care maestrul se amuza să-l provoace. Deşi termenii în care era conceput complimentul nu au plăcut, totuşi, întreaga Anglie s-a simţit impresionată şi flatată. Strauss nu-l aprecia mai puţin nici pe ultramodernul Schönberg, ale cărui experimente în domeniul atonalităţii l-au impresionat atât de mult, încât a aranjat ca să se acorde tânărului compozitor bursa Liszt şi să fie numit profesor de compoziţie la Academia Stern din Berlin. Succesul primei auziţii a *Simfoniei a III-a* a lui Mahler, care a avut loc la Köln în 1902, a fost determinat de Strauss, care s-a suit pe podium şi a aplaudat în mod demonstrativ. În calitatea lui de preşedinte al asociaţiei Allgemeiner Deutscher Musikverein, fondată de Liszt, Strauss a invitat, începând din anul 1900, o serie de compozitori străini să-şi dirijeze lucrările noi la festivalurile anuale. Sibelius, pe care l-a invitat, în 1900, să-şi prezinte *The Swan of Tuonela*”, l-a găsit pe maestru „extraordinar de amabil”. Atunci când la aceste concerte la pupitru se urca însuşi Strauss, orchestra îl saluta cu trei acorduri de trompete, iar publicul se ridica în picioare.

În Anglia şi în Statele Unite, maestrul se bucura de mare faimă, iar apariţiile sale erau considerate drept evenimente excepţionale. La Londra a avut loc, în 1903, un Festival Strauss care a durat trei zile şi la care au fost prezentate toate lucrările lui, începând cu *Din Italia* şi terminând cu o *viaţă de erou*. Aşa cum i-a spus lui Rolland, englezii îi plăceau „*very much*”, în special fiindcă, datorită lor, călătoriile în ţări ca Egiptul erau comode.

— *Visul lui Geronţiu*.

** *Lebăda Tuonelei*.

astfel că „poţi fi întotdeauna sigur că ai să găseşti odăi curate şi confort modern”. Pentru Strauss, lucrul acesta dovedea că englezii sunt un popor superior, aşa încât, aplicând teoria lui Nietzsche, ei şi nu burii ar fi trebuit să se bucure de simpatia germanilor în timpul

războiului din Africa de Sud. „Burii sunt un popor barbar şi înapoiat, care mai trăieşte şi acum în secolul al XVII-lea. Englezii sunt foarte civilizaţi şi foarte puternici. Or, este cu totul just să învingă cei puternici”.

La Londra, Strauss se putea bucura de ospitalitatea lui Edgar Speyer, preşedintele sindicatului proprietar al lui Queen’s Hall şi directorul orchestrei acestei societăţi, care, împreună cu soţia lui, fostă violonistă profesionistă înainte de căsătorie, făcuseră din casa lor, situată în Grosvenor Square, centrul lumii muzicale şi artistice londoneze. Avea posibilitatea să-l întâlnească aici pe Henry James sau pe Debussy, s-o asculte pe doamna Grieg cântând liedurile soţului ei şi să savureze o masă delicioasă în tovărăşia lui John Sargent, pentru care pictura reprezenta doar o meserie, în timp ce muzica şi mâncarea erau o pasiune. Văzând într-o zi un grup de ţigani care hoinăreau prin Londra, cântând muzică spaniolă, Strauss a propus să fie ascunşi în grădină ca să cânte în timpul uneia din petrecerile organizate de Speyer, ceea ce a făcut ca Sargent, sfâşiat între dorinţa de a-şi savura mâncarea şi impulsul de a se repezi la fereastră ca să vadă de unde venea muzica, să fie supus unor chinuri tantalice.

În Statele Unite, compoziţiile lui Strauss fuseseră cunoscute şi executate încă de pe timpul când Theodore Thomas, dirijorul Filarmonicii din Chicago, prezentase, în 1884, *Simfonia în Fa minor*, iar Emil Paur, dirijorul de origine germană al Filarmonicii din Boston, îi executase, în 1888, *Din Italia*. Thomas şi Paur, care au trecut mai târziu la Filarmonica din New York, au continuat să prezinte lucrările lui Strauss pe măsura apariţiei lor, iar în 1904 a fost organizată prima audiţie americană a ultimei sale lucrări, *Sinfonia Domestica*, principala piesă muzicală a Festivalului Strauss ce urma să aibă loc la New York. Compozitorul a fost invitat să dirijeze noua lui lucrare, precum şi un concert ulterior dat la Chicago cu lucrările lui. Thomas, înfocatul lui admirator timp de peste 20 de ani, îl considera pe Strauss, în această fază a carierei lui,

drept „cel mai mare muzician în viaţă şi unul din cei mai mari pionieri muzicali ai tuturor timpurilor”.

Datorită noilor averi care umpleau cu vârf casele de bani ale magnaţilor americani, în Statele Unite se dezvoltau un nou public şi o nouă sursă de sprijin pentru muzică şi arte. Era vremea cheltuielilor nebuneşti şi a marilor idei. Dorind să-şi facă un nou amvon, parohul de la Trinity Chureh din New York i-a cerut asociatului principal al importantei firme de arhitectură McKim, Mead and White să-i construiască ceva „înalt, larg, spaţios şi simplu, dar somptuos acolo unde trebuie”, iar când acelaşi McKim a clădit Biblioteca publică din Boston, pe zid a fost pusă o placă prin care era elogiată „splendida amploare” a geniului său. Această „splendidă amploare” făcea parte din atmosfera timpului. Louis Tiffany şi-a clădit o casă prevăzută cu o scară magnifică, conducând, printre ziduri în care erau încastrate colibe de negri sudanezi, spre un hol atât de vast, încât plafonul lui nu putea fi văzut la o lumină mai slabă. În mijlocul holului se înălţa spre infinit un horn negru, în patru căminuri imense ardeau focuri cu flăcări de culori diferite, lămpile de sticlă marca Tiffany suspendate de plafon radiau o lumină misterioasă, iar un organist invizibil cânta preludiul la *Parsifal*.

Diferitele orchestre americane mai importante, subvenţionate de regii cuprului, de către atotputernicii proprietari de căi ferate şi de alţi magnaţi de felul lor, ofereau o sursă suplimentară şi importantă de onorarii şi de drepturi de autor. Strauss era încântat să vină acolo, iar publicul american amator de concerte aştepta emoţionat să-l vadă pe „cel mai eminent dintre compozitorii existenţi”, care – după cum li se spunea de către *Harper’s Weekly* – exprima prin muzică „imagini de o semnificaţie copleşitoare” şi atingea „marginile sublimului”.

În realitate, după cum s-a constatat de la prima ei prezentare, *Sinţonia Domestica* friza ridicolul. Deşi executată, după dorinţa compozitorului, fără note de program, astfel ca să poată fi ascultată ca „muzică pură/, totuşi, Strauss îi spusese unui ziarist care îi luase un

interviu că lucrarea ilustra „o zi din viaţa mea de familie”, sub forma unei triple figuri reprezentând „tatăl, mama şi copilul”. La prima audiţie, simfonia a fost prezentată ca fiind compusă din introducere, scherzo, adagio, dublă fugă şi final. Pentru prezentările următoare, compozitorul a avut, ca de obicei, amabilitatea să-i facă o analiză oficială, din care rezulta că lucrarea reprezintă copilul în baie, fericirea părinţilor, cearta dintre mătuşi şi unchi în legătură cu asemănarea familială – „leit tat-su”, „leit maică-sa” – şi alte prostii de acest fel. Deşi în cântecul de leagăn şi în duetul de dragoste se auzeau melodii tandre, dintre cele mai frumoase compuse de Strauss, impresia dominantă era aceea de ciomăgeală, de ţipete ascuţite şi de voci răguşite, sugerând toate la un loc atmosfera dintr-un circ cuprins de turbare. Dacă aceasta era viaţa de familie germană, atunci istoria Germaniei era mai uşor de înţeles. Lucrarea îi supără pe ascultători chiar mai mult decât *o viaţă de erou*. „Dacă toţi elefanţii sacri ai Indiei ar fi minaţi dintr-odată în Gange, n-ar face nici pe jumătate atâta larmă cât face pruncul ăsta bavarez în baie”, îi spunea lui Beecham un dirijor faimos, dar al cărui nume nu ne este cunoscut, atunci când lucrarea a fost prezentată peste câteva luni la Londra. Apa care se scurge gâlgâind din baie şi sunetul ascuţit al ceasului deşteptător nu constituiau ceea ce Wagner înţelesese prin „substanţa muzicii”. Vulgaritatea noului secol părea confirmată dintr-odată de către cel mai eminent compozitor al lui. Strauss nu sesiza însă despre ce era vorba. „Nu înţeleg de ce n-aş compune o simfonie având ca subiect propria mea persoană – i-a spus el lui Rolland.

— Mă consider tot atât de interesant ca Napoleon sau Alexandru cel Mare”.

Alegerea drept criteriu de comparaţie a celor doi cuceritori ai lumii era semnificativă. Pe vremea aceea, pretenţia germanilor de a fi superiori tuturor a în muzică începuse să supere celelalte popoare. „Muzicienii germani ridică întotdeauna pe soclu o celebritate germană pe care s-o poată idolatriza – îi scria Grieg lui Delius în 1903. –

Wagner a murit, însă germanii au nevoie de cineva care să le satisfacă patriotismul, astfel că preferă să aibă unersatz decât nimic”. Obiectivul propus al festivalului muzical din 1905, care a avut loc la Strasbourg, capitala Alsaciei, provincie franceză, acum germană, era reconcilierea prin: artă a francezilor şi germanilor. Totuşi, în programul desfăşurat pe o durată de trei zile au fost prevăzute numai două lucrări franţuzeşti. În schimb, prima zi a început cu Wagner şi s-a terminat tot cu el, a doua zi a fost dedicată lui Brahms, Mahler şi Strauss, iar ultima a fost închinată în întregime lui Beethoven. Alegerea ultimei scene din *Maeştrii cântăreţi* a lui Wagner, în care Hans Sachs se ridică împotriva neseriozităţii şi lipsei de sinceritate a străinilor, l-a făcut pe un ascultător să aibă impresia unei „lipse de curtoazie”.

Iritarea cresc încă a celorlalte popoare faţă de Germania s-a manifestat prin râvna cu care criticii străini s-au agăţat de această dovadă a declinului în inspiraţia lui Strauss. Cu toţii s-au repezit la *Sinfonia Domestica*. Newman şi-a exprimat uimirea că „un compozitor de geniu a decăzut atât de jos”, iar atitudinea lui Gilman a arătat măsura în care Germania călca pe nervii altor naţiuni. Citându-l pe Matthew Arnold pentru a demonstra că spiritul teuton tinde cu perseverenţă spre „urât şi abject46, Gilman a scris că „numai un teuton cu lipsă de tact teutonică” era în stare să născocească *Sinfonia Domestica*.

De fapt, *Der Zeitgeist* n-avea nevoie de „tata, mama şi copilul”. Efervescenţa neostoită din spatele materialismului supra-îmbelşugat producea în sufletul artiştilor dorinţa de a şoca, de a străpunge şi a sfâşia plapuma groasă a confortului burghez. Întotdeauna la unison cu spiritul timpului, Strauss a răspuns prompt. *Sinfonia Domestica* şocase prin banalitate. Acum simţea nevoia să zăpăcească şi să înspăimânte, astfel că se îndreptă direct de la tema vieţii de familie bavareze spre aceea a pasiunii lascive şi depravate, şi anume spre *Salomeea* în versiunea lui Oscar Wilde.

Salomeea, drama aceasta pe care Wilde şi-a dat toată silinţa s-o facă cât mai luxuriantă şi mai oribilă, nu reprezenta decât năzuinţa de a provoca senzaţie de dragul senzaţiei, o sforţare de a crea ceea ce Baudelaire numise „fosforescenţa putregaiului”. Piesa originală, scrisă în franţuzeşte în 1891, a început să fie repetată la Londra în anul următor cu Sarah Bernhardt în rolul titular. Reprezentaţia a fost însă interzisă de către lordul şambelan pe motivul că felul în care era prezentat Sfântul Ioan Botezătorul constituia un sacrilegiu. La publicarea ei (cu exemplarele pentru prietenii autorului legate în „purpură tirenianăşi în argint mat”), piesa a fost denunţată de *Times* drept „o adaptare în care gâlgâie sângele şi ferocitatea, morbidă, bizară, respingătoare şi extrem de jignitoare”. În 1894 a apărut traducerea ei în englezeşte, făcută de lordul Alfred Douglas şi însoţită de ilustraţii scandaloase, al căror autor era Aubrey Beardsley, cel mai autentic decadent dintre toţi decadenţii. A trebuit ca trei desene, considerate de către editori ca indecente, să fie retrase, în 1896, pe vremea când Wilde se afla în închisoarea de la Reading, *Salomeea* a fost reprezentată la Paris de către Lugné-Poe, actor, director şi proprietar al Teatrului de l’Oeuvre. Rolul lui Irod era jucat de el, însă fără s-o aibă ca parteneră pe Sarah Bernhardt. Fiindcă această chintesenţă a decadenţei era răsuflată, nu s-a bucurat de succes. Din contră, în Germania, unde piesa satisfăcea dorinţa obsedantă de oribil, ea şi-a găsit locul potrivit. A fost reprezentată pentru prima dată la Breslau, în 1901. Adevăratul ei succes a venit însă în 1902, când a fost pusă în scenă de Max Reinhardt la Kleines Theater din Berlin, unde a văzut-o şi Strauss.

Mai mult un poem decât o piesă de teatru, *Salomeea* lui Wilde era o ceremonie în purpură şi o orgie de cuvinte, strălucită pe hârtie, însă stânjenitoare pe scenă. Ea prezenta spectacolul Salomeei îndreptându-şi chemările erotice şi pasionante asupra ochilor, părului, membrelor, trupului şi dragostei lui Iokanaan, figura regelui Irod însetat de frumuseţea fiicei sale vitrege, dansul ei

voluptuos executat pentru a aţâţa pofta lui Irod şi a-şi aduce la îndeplinire înspăimântătoarea ei dorinţă, uriaşul braţ al călăului negru ridicându-se din groapă şi ţinând capul bărbos şi însângerat al profetului care o dispreţuise, extazurile ei necrofilice în faţa capului aşezat pe taler, cucerirea finală a buzelor lui moarte, iar în final porunca fatală a lui Irod, provocată de oroare şi remuşcări: „Ucideţi-o pe femeia aceasta!” şi moartea Salomeii cu trupul strivit sub scuturile soldaţilor lui Irod. Reprezentată naturalist, piesa încânta pe spectatorii germani. Povestea aceasta plăsmuită sub clar de lună de fantezia lui Wilde şi-a găsit primirea cuvenită în Germania, unde s-a bucurat de un succes fenomenal, întrunind 200 de reprezentaţii.

Curentul de adâncime morbid pe care Rolland îl observase încă de mai multă vreme în Germania a devenit şi mai evident în prima decadă a noului secol. Era din ce în ce mai puternic, pe măsură ce creşteau bogăţia, puterea şi aroganţa Germaniei, ca şi când presiunea mulţimii de succese industriale şi a puterii militare ar fi produs o reacţie internă care se manifesta prin necesitatea de negare şi de dezvăluire a frământărilor şi pasiunilor care se zvârcoleau în trupul acestui popor autoritar, prosper, manierat şi ordonat. Era ca şi când Bismarck l-ar fi produs în mod necesar pe Krafft-Ebing. Într-adevăr, *Psychopathia Sexualis* a lui Krafft-Ebing, apărută în 1886, oferea o mină de resurse sinistre, din care drama germană, reprezentând pe atunci cea mai viguroasă formă de literatură naţională „putea să-şi extragă materialul.

Teatrul, socotit, împreună cu muzica şi opera, drept o distracţie germană, a produs, începând cu anii ’90, o avalanşă de piese cu teză, care aveau ca sursă de inspiraţie pe Ibsen, introducând un nou stil al jocului scenic şi făcând noi experimente în arta regizorală. Proclamându-se adept al realismului şi al naturalismului, die Freie Buhne din Berlin, copiat după Théâtre Libre din Paris, şi-a deschis porţile, în 1889, eu *Strigoii* lui Ibsen, urmată de prima piesă a lui Hauptmann, *Vor Sonnenaufgang*. Teatrele se dezvoltau şi se-nmulţeau.

Măştile înaltei societăţi erau smulse, iar „bestia din om”, obiectivul lui Zola, înfăţişată cu entuziasm. În afară de piesele lui Ibsen, erau reprezentate cruda *Domnişoara Julie* a lui Strindberg, *Puterea întunericului* a lui Tolstoi, *Thérèse Raquin* a lui Zola, dramele simboliste şi neoromantice ale lui Maeterlinck, D’Annunzio şi von Hofmannstahl, piesele cu subiect social ale lui Shaw, discipolul lui Ibsen, satirele mondene ale vienezului Arthur Schnitzler şi o multitudine de tragedii germane. Societăţile teatrale studenţeşti reînviau pe *Regele Oedip* al lui Sofocle şi pe Euripide. Compania modernă de turnee teatrale ducea noile drame în provincie, iar teatrul popular Freie Volksbuhne, urmat de Neue Freie Volksbuhne asociau drama cu socialismul. La München a fost întemeiat în 1895, de către Ernst von Wolzogen, libretistul operei *Nevoia de dragoste* a lui Strauss, Intimes Theater. Pentru a realiza aceeaşi atmosferă intimă şi pentru piesele experimentale, Reinhardt a fondat, în 1902, Kleines Theater, unde a pus în scenă, în afară de *Salomeea*, *Azilul de noapte* al lui Maxim Gorki, piesă care prezenta spectatorilor aspecte îngrozitoare din viaţa drojdiei societăţii.

* înainte de răsăritul soarelui.

Principalul gen cultivat în teatrul german era tragedia. Comediile sociale cu sfârşituri fericite nu erau pe gustul germanilor. Distracţia lor se limita la farse, care erau fie penibile, fie triviale. Tragediile lor n-aveau scopul să îndrepte, ea acelea ale lui Ibsen, şi nici nu trezeau compătimirea, ca acelea ale lui Cehov, ci se concentrau până la obsesie asupra cruzimii omenirii faţă de om şi asupra înclinaţiei spre autodistrugere şi moarte. Aproape toate dramele din anii ’90 sau de la începutul anilor 1900 se rezolvau prin asasinate, sinucideri sau printr-o altă formă mai esoterică de distrugere. În *înălţarea la cer a lui Hannele* a lui Hauptmann, micuţa eroină moare într-un azil de săraci din cauza lipsei de îngrijiri şi a prostului (tratament; în *Clopotul scufundat*, soţia lui Heinrich se îneacă într-un lac, iar el bea o cupă cu otravă; în *Rose*

Bernd, eroina, sedusă şi abandonată, îşi sugrumă copilul nou-născut; în *Cărăuşul Henschel*, personajul principal se spânzură după ce-şi trădează soţia moartă căsătorindu-se cu o târfă care îi lasă copilul să moară de foame, iar în *Michael Kramer*, fiul susceptibil este împins la sinucidere de către un tată autoritar, temă populară în Germania, bogată în asemenea părinţi. În *Magda* lui Sudermann, numai fatalul atac de apoplexie al tatălui îl împiedică să se sinucidă cu un glonţ şi să-şi împuşte fiica, care – nu mai e nevoie să o spunem – aştepta un copil din flori, soarta neschimbată a eroinei germane. Un şir nesfârşit de eroine aflate în această condiţie ajung la isterie, dementă, crimă, închisoare, pruncucidere sau sinucidere. În *Sfârşitul Sodomei* al lui Sudermann, care modifică intriga, dar nu şi finalul, un tânăr artist desfrânat, corupt de soţia unui bancher, îşi împinge la sinucidere sora vitregă şi moare şi el. În sfârşit, în *Deşteptarea primăverii* a lui Wedekind, prima lucrare a dramaturgului care urma să-i întreacă pe toţi ceilalţi, descoperirea sexului de către doi adolescenţi produce – prin intrarea în conflict cu lascivitatea adulţilor – o întreagă catastrofă: eroina de 14 ani, însărcinată, moare, după câte se pare, din cauza unui avort prost executat, băiatul este dat afară din şcoală şi trimis de către părinţi într-o casă de corecţie, iar prietenul său, incapabil să mai suporte viaţa, se sinucide şi reapare în scena finală, de un simbolism grosolan, cu capul sub braţ, într-un cimitir. În decursul acţiunii, într-o scenă de un autoerotism explicit, un al treilea băiat face o declaraţie de dragoste pasionată pozei unei Venere goale, pe care o aruncă apoi pe gaura closetului. Reprezentată pentru prima dată în 1891, piesa a avut un succes senzaţional, iar cartea conţinând textul a ajuns până la cea de-a 26-a ediţie.

Născut în acelaşi an cu Strauss, Wedekind era un scriitor cu talent satanic. Fusese actor, ziarist, agent de publicitate pentru circuri şi cântăreţ de balade oribile la *Uberbreul* şi făcuse puşcărie pentru lezmajestate pe timpul când lucrase în redacţia lui *Simplicisimus*. „Am imaginaţia dezastrului şi văd viaţa feroce şi sinistră”. Cuvintele

acestea îl descriau exact, deşi nu erau ale lui, ci ale lui Henry James, care vorbea despre el însuşi. Considerată ca o pledoarie în favoarea educaţiei sexuale, *Deşteptarea primăverii* conţinea cel puţin un mesaj social şi o trăsătură de milă. Însă în lucrările care au urmat, Wedekind n-a mai văzut nimic altceva decât partea feroce şi sinistră a vieţii. În acelaşi an în care Freud se apropia prudent de descoperirea subconştientului, Wedekind îl intuia prin imaginaţie şi îl despuia de orice înveliş, pentru a-l prezenta ca fiind exclusiv malign. Începând din 1895, piesele lui de teatru se afundă într-un dezmăţ de descrieri ale depravaţilor şi perverşilor, care păreau că n-au alt scop decât să arate că viaţa este abominabilă. Acţiunea din *Spiritul pământului* şi a urmaşei acesteia, *Cutia Pandorei*, se petrece în lumea codoşilor, escrocilor, prostituatelor, şantajiştilor, ucigaşilor şi călăilor, care o înconjurau pe eroina Lulu, o întruchipare a senzualităţii heterosexuale şi lesbiene. Aventurile ei se petrec în bordeluri şi în alte localuri rău famate, printre acte de seducţie, avorturi, sadism, necrofilie şi nimfomanie, într-o atmosferă pe care un critic contemporan o numea „un torent de sex spumegând peste stâncile crestate ale demenţei şi crimei”. Totul era sex, nu în funcţia lui primară creatoare, ci în aceea distrugătoare, care produce nu viaţă, ci moarte. Primul soţ al lui Lulu moare de pe urma unui atac de apoplexie, cel de-al doilea, chinuit de perfidia ei, îşi taie beregata, iar cel de-al treilea, descoperind că-l înşela cu propriul lui fiu, este ucis de ea. După închisoare, decădere şi prostituţie, Lulu sfârşeşte – aşa cum era şi logic – înjunghiată de către un Jack Spintecătorul în explozia finală şi mortală a acelei forţe erotice pe care Shaw, dramaturgul cu totul diferit de Wedekind, o preamărea pe aceeaşi vreme ca fiind forţa vitală.

Influenţa atotconvingătoare a lui Nietzsche continua să acţioneze. Însă în timp ce Shaw distila din ea, în Om *şi supraom*, *o* idee filosofică, germanii îl interpretau pe Nietzsche ad litteram. Respingerea moralităţii convenţionale, pe care filosoful german o socotea drept

trambulina ce putea ridica omenirea pe o treptă superioară, germanii o înţelegeau drept ordin să se tăvălească în noroi. Sudermann cita cuvintele lui Nietzsche: „Numai în pădurea sălbatică a viciului pot fi cucerite noi domenii ale cunoaşterii”. Fiindcă domeniul artelor nu însemna cunoaştere, aceeaşi pădure îi ademenise pe decadenţii francezi şi pe esteţii Angliei spre evoluţia terminată brusc prin procesul lui Wilde. Această evoluţie, care s-a prelungit şi în noul secol, a fost împinsă în Germania spre noi limite şi cu un fel de sălbăticie frustrată de către Wedekind. Era un fel de răzvrătire împotriva copleşitorului succes material al ţării şi exprima sentimentul că ceva nu era în regulă în spatele meselor cu 12 feluri de mâncare, al parăzilor militare şi al fanfaronadei cu „sângele şi fierul”. Wedekind şi cei de teapa lui erau *Schwarzseher*, nişte pesimişti care nu vedeau decât partea neagră din om. În comparaţie cu starea de spirit predominantă, aceea a puterii sigure de sine şi a atitudinii bătăioase, pesimiştii nu reprezentau decât o tendinţă firavă. Ei sesizau însă simptomele dezastrului, semnul că cetatea era coaptă ca să fie distrusă prin foc, că veneau vremurile lui Nero.

Antenele lui Strauss captau tot ce se afla în pregătire şi, de aceea, el a ales fără nicio ezitare *Salomeea* drept subiect al unei opere, şi nu ai unui poem simfonic. Folosind mai multe instrumente decât oricând, a compus o partitură de o dificultate nemaipomenită şi plină de disonanţe exagerate, în care orchestra se învrăjbeşte din când în când cu ea însăşi, cântând în două tonalităţi violent antagoniste, ca şi când, prin înspăimântarea auzului, ar fi vrut să exprime oroarea subiectului. Instrumentele erau silite să facă faţă unor noi cerinţe, violoncelele trebuiau să atingă tărâmul viorilor, tromboanele să se zbenguie ca flautele, iar timpanele să execute formule ritmice de o complexitate nemaiîntâlnită. Structura muzicală era uluitoare. Strauss putea scrie pentru voce cu aceeaşi virtuozitate ca şi pentru orchestră, iar rolurile cântăreţilor păreau să devină şi mai elocvente pe măsură ce drama se

afunda în depravare.

Cântecul din urmă al Salomeei în faţa capului despărţit de trup înfiora ascultătorii prin sinistra lui frumuseţe, pusă în valoare de cuvintele lui Wilde:

„Ah! De ce nu te-ai uitat la mine, Iokanaan? Dacă m-ai fi văzut, m-ai fi iubit. Sunt însetată de frumuseţea ta: sunt flămândă de trupul tău şi nici potopul şi nici apele mari nu-mi pot înăbuşi patima… Ah! Ţi-am sărutat gura, Iokanaan, ţi-am sărutat gura”.

Fiindcă Berlinul şi Viena, ca şi Londra de altfel, refuzaseră să prezinte *Salomeea* sub cuvântul că constituia un sacrilegiu, Ernst von Schuch, dirijorul Operei regale din Dresda şi marele admirator al lui Strauss, a prezentat-o el la 9 decembrie 1905. Reprezentarea operei într-un singur act, care dura o oră şi 40 de minute fără nicio pauză, nu menaja sensibilitatea ascultătorilor. Capul lui Iokanaan, machiat ca să arate paloarea morţii şi plin de sânge închegat, era expus drept în faţă, iar cele şapte văluri ale Salomeei erau lepădate ritual unul câte unul, în timp ce Irod privea cu coada ochiului. Moartea eroinei sub scuturile soldaţilor oferea purificarea prin pedeapsă a întregii acţiuni. Spectatorii au reacţionat cu un entuziasm nemăsurat, care s-a tradus prin cele 38 de chemări la rampă ale actorilor şi compozitorului. La reprezentaţiile următoare, date în alte oraşe germane, *Salomeea* a continuat să aibă un succes uriaş, iar Strauss s-a bucurat de mari recompense financiare, care nu se resimţeau cu nimic de pe urma interdicţiilor sau dificultăţilor provocate de cenzură. La Viena, interdicţia a fost menţinută din cauza împotrivirii arhiepiscopului, însă la Berlin, în faţa obiecţiilor perseverente ale împărătesei, s-a ajuns la un compromis de felul aceluia folosit de către biserică în legătură cu psalmii lui Solomon. Reprezentarea operei a fost permisă cu condiţia ca, atunci când moare Salomeea, să apară pe cer steaua Betleemului, probabil ca să arate triumful postum al Botezătorului asupra pasiunii nefireşti.

Cu toate acestea, kaiserul era amărât. În ciuda afinităţii sale pentru farsele triviale, practicate, spre marea

lor încurcătură, asupra curtenilor săi, vederile lui morale erau mai mult victoriene decât eduardiene, şi pe deasupra mai era căsătorit cu o femeie care era un exemplu de respectabilitate burgheză germană. împărăteasa Augusta, cunoscută ca Dona, era o femeie cinstită şi amabilă, care îi dăruise soţului ei şase fii şi o fiică, pe care n-o interesa nimic din cele ce se întâmplau în afara familiei şi care purta în toate ocaziile mari pălării cu pene, chiar şi atunci când făcea călătorii de plăcere pe mare. Pălăriile reprezentau preferinţele soţului, deoarece cadoul lui de ziua de naştere a împărătesei consta invariabil din 12 asemenea podoabe alese de el, pe care soţia lui era obligată să le poarte. Singura amprentă pe care împărăteasa a lăsat-o asupra istoriei este reprezentată de insistenţele ei ca soţii să doarmă într-un pat dublu de felul celuia în care îşi ţinea bărbatul treaz până târziu din cauza discuţiilor familiale, ceea ce îl făcea ca a doua zi să fie irascibil. Lucrurile au mers atât de departe, încât cancelarul Bülow a propus, pentru binele statului, ca perechea imperială să doarmă în dormitoare separate. Propunerea s-a izbit însă de convingerea împărătesei că un bun soţ german şi o bună soţie germană trebuie să doarmă împreună, astfel că a rămas fără niciun rezultat. Jignită de *Nevoia de dragoste*, opera anterioară a lui Strauss, a cărei temă, indecent exprimată, se rezuma la necesitatea ca o fecioară să renunţe la virginitate pentru ca să restituie bărbaţilor dintr-un sat ardoarea, împărăteasa aranjase ca prezentarea operei să fie contramandată, cu rezultatul că intendentul Operei regale îşi dăduse demisia în semn de protest. La rândul lui, kaiserul pusese să se îndepărteze stema imperială de pe Deutsches Theater atunci când, pe la mijlocul anilor ’90, s-a reprezentat acolo piesa *Ţesătorii* a lui Hauptmann în aclamaţiile demonstrative ale socialiştilor. De atunci trecuseră însă zece ani, astfel că suprimarea, pe motive morale, a unei opere create de către compozitorul de frunte al Germaniei l-ar fi expus spiritului caustic al lui *Kladderadatsch* şi al altor reviste ireverenţioase. Acceptând totuşi compromisul, kaiserul a

spus: „Îmi pare rău că Strauss a compus *Sulomeea*. Are să păgubească foarte mult de pe urma-ei”. Strauss a răspuns că singura pagubă pe care a avut-o a fost aceea că i-a dat posibilitatea să-şi clădească noua vilă de la Garmisch.

În afara Germaniei, unde gusturile erau mai pudice, *Salomeea* a devenit „focarul de agitaţie a lumii muzicale”. La New York, un public încordat, cuprins de „presimţiri negre”, care urmau să se adeverească cu prisosinţă în curând, aştepta în ziua de 22 ianuarie 1907, la Metropolitan Opera, ridicarea cortinei. Atunci când criticii şi-au putut smulge atenţia de la descrierea „stării psihopatice literalmente incalificabile în oroarea şi anormalitatea ei”, au recunoscut că muzica era minunată, însă deformată prin mijloace care „te scârbesc şi îţi distrug nervii”. Tema operei, care nu reprezenta omul, materialul firesc al muzicii, era taxată, după caz, drept „monstruoasă”, „pestilenţială”, „intolerabilă şi respingătoare”, „infectă, otrăvitoare, sinistră şi obsedantă la extrem”. „Patologia ei erotică” era considerată ca nepotrivită pentru „conversaţia dintre oamenii care se respectă” şi dansul „ar trebui s-o oprească pe o femeie occidentală să-l privească”. Ridicându-se „cu o furie îndreptăţită”, presa se declară de acord că popularitatea din Germania nu era determinantă pentru America, astfel că, înclinându-se în faţa furtunii, Metropolitan Opera a retras lucrarea de pe afiş.

Londra n-a încercat să prezinte *Salomeea* decât după trei ani. La început, autorizaţia a fost refuzată. Obstacolul a fost însă înfrânt cu ajutorul doamnei Asquith, care l-a invitat pe Beecham, dirijorul de la Covent Garden, să facă o vizită la ţară ca să obţină concursul primului ministru. Cântându-i la pian marşul din *Tannhaiiser*, singura bucată muzicală pe care domnul Asquith o cunoştea, asigurându-l că a o savura nu era un semn de filistinism şi explicându-i că Strauss era „cel mai celebru compozitor şi, după părerea generală, cel mai mare compozitor în viaţă”, Beecham i-a căpătat sprijinul. După consultarea cu lordul şambelan, s-au făcut în text anumite schimbări prin care

toate cuvintele exprimând dorinţa fizică erau transformate în apeluri la călăuzire spirituală, iar ca o precauţiune suplimentară contra sacrilegiului s-a impus ca aria finală să fie cântată în faţa unei tăvi goale.

Strauss îşi găsise în *Salomeea* obiectul căutărilor sale. Dar unde putea fi aflat un nou Wilde? A apărut totuşi unul, şi încă cu un subiect care promitea să-l întreacă pe cel din *Salomeea*. Hugo von Hofmannstahl, tânărul poet şi copilul-minune al Vienei, era deja celebru la 26 de ani, în 1900, când l-a întâlnit pentru prima dată pe Strauss, cu 10 ani mai vârstnic ca el. Nepot al unei doamne italiene şi al unui evreu convertit la creştinism şi înnobilat ca baron, Hofmannstahl întruchipa tendinţele cosmopolite ale Vienei. Când şi-a citit la 16 ani, ca elev de gimnaziu, prima lui piesă de teatru în versuri în faţa lui Arthur Schnitzler, ascultătorul avu impresia că „întâlnise pentru prima dată în viaţa lui un geniu înnăscut". Peste doi ani, în 1892, el fermeca *Jung Wien*, avangarda literară a Vienei, cu două piese de teatru în versuri, *Gestern* şi *Der Tod des Tizian*", iscălite cu pseudonimul „Loris". Cunoaşterea lumii şi blazarea rafinată care le caracterizau l-au făcut pe Hermann Bahr, conducătorul tinerilor literaţi, să presupună că autorul era un diplomat cu titlu de nobleţe, în vârstă de circa 50 de ani. Nu i-a venit să creadă când a văzut în faţa lui un băiat de 18 ani, „un adolescent straniu... înflăcărat de cel mai mic stimul, însă numai ca intelect, fiindcă inima îi rămânea de gheaţă". Sclav al pasiunilor sale şi om de lume, „dar totuşi teribil de trist în precocea lui mondenitate", Hofmannstahl era întruchiparea unui Werther englez şi a unui Dorian Gray vienez. Artist al cuvântului, ca şi Wilde, mânuia germana ca o harpă, iar în 1893, următoarea lui dramă, *Tod und der Tor* * * *, a dovedit că este un poet care-şi putea înălţa limba maternă la armonia limbii italiene. Atunci când vorbele sunt folosite numai de dragul lor, poate că rezultatul este muzical, însă gândul îşi pierde limpezimea. În 1905, Hofmannstahl a terminat un eseu asupra lui Wilde care dovedea o strădanie admirabilă, dar involuntară, de a-

şi întrece maestrul în aplicarea ideii enunţate de titlu: „Cel ce cunoaşte puterea dansului vieţii nu se teme de moarte. Fiindcă ştie că dragostea ucide”. Pentru contemporanii lui, părea a fi „perfecţia poetică absolută, care şi-a luat o înfăţişare”. Ca acolit pentru o vreme al cercului care se ploconea în faţa lui Ştefan George din München, von Hofmannstahl a fost adânc preocupat de simbolul şi paradoxurile „sincerităţii măştilor”, iar ca vienez nu s-a putut sustrage pesimismului care impregna capitala celui mai vechi imperiu al Europei.

La Viena, *die Kaiserstadt* * * **, sediul Congresului care încleiase din bucăţi harta Europei după Napoleon, ora bătea înspre crepuscul. Ca centru al unui amestec secular

— *Ieri*.

** *Moartea lui Tiziano*.

* * * *Moartea şi nebunul*.

++ * Oraşul imperial.

de rase şi popoare şi al supunerii silite a unor naţionalităţi agitate, capitala Austro-Ungariei avea de rezolvat prea multe probleme politice, care erau prea dificile pentru a li se putea face faţă, astfel că îşi îndrepta atenţia spre alte preocupări: cultură şi gustul pentru artă, flirt, dacă nu iubire, rafinament în comportare mai presus de orice şi seriozitate în nimic afară de muzică. Cadenţa era indolentă, starea de spirit fluşturatică, iar oamenii înclinau spre hedonism şi spre un fatalism apatic. Viena era ţara mâncătorilor de lotus şi „Capua raţiunii”. În 1905, împăratul avea 75 de ani şi reuşise să-şi menţină legate între ele refractarele lui domenii de-a lungul unei domnii de 57 de ani. Melancolica şi hoinara lui împărătească fusese ucisă de cuţitul unui anarhist, iar Curtea lui se retrăsese în puritatea aristocratică a celor 16 armoarii de pe scutul heraldic al fiecărui membru. Era locul în care se putea vedea că ceva se apropie de sfârşit. Toată lumea ştia acest lucru, dar nimeni nu vorbea de el.

Viena privea de sus Berlinul, pe care-l socotea parvenit şi grosolan, şi îşi exprima sentimentele prin cântecul popular:

Es gibt nur cine Kaiserstadt
Es gibt nur ein Wien.
Es gibt nur ein Râubernest
Und das heisst Berlin.

În oraşul lui Beethoven, muzica şi opera erau la mare cinste, iar omul de pe stradă discuta meritele orchestrelor rivale care cântau la Prater. Arta şi artiştii se bucurau de o deosebită preţuire. În materie de politică, de guvernare şi de moravuri, Viena era „de o îngăduinţă amabilă faţă de orice delăsare… însă în chestiuni artistice nu exista iertare: era în joc onoarea oraşului”. Onoarea aceasta era păzită de burghezie şi de evreii culţi, noii patroni ai artei. Franz Joseph nu citise niciodată vreo carte şi avea repulsie pentru muzică. Nobilimea nu numai că se ţinea la distanţă de viaţa artistică şi intelectuală, dar se temea de ea şi o dezaproba. Membrii ei aveau în schimb cele

— Există numai un oraş imperial, şi acesta-i Viena; Există numai un cuib de hoţi, Care se cheamă Berlin.

mai desăvârşite maniere sociale din Europa. Când Theodore Roosevelt a fost întrebat care fusese tipul de om pe care-l găsise cel mai simpatic în decursul călătoriilor sale prin Europa, el a răspuns: „gentilomul austriac”.

În treburile interne, cel mai puternic sentiment politic era antisemitismul, sincer în fond, însă practicat mai mult din obişnuinţă decât din sentiment. Principalul antisemit era Karl Luger, frumosul primar cu barbă blondă al Vienei, deşi atitudinea lui era mai mult oficială decât personală. „Eu hotărăsc cine este evreu”, obişnuia el să spună. Cunoscut ca *der schöne Karl* *, Luger era omul cel mai popular al oraşului, iar funeraliile lui, care au avut loc în 1910, au constituit un eveniment de o deosebită importanţă. Totuşi, în ciuda acestui dezavantaj, tocmai evreii, care reprezentau 10% din populaţia Vienei, erau cei ce fertilizau cultura oraşului. Jucau un rol proeminent în presă, teatru, muzică, literatură, finanţe, medicină şi în justiţie. Din rândurile lor s-au ridicat Gustav Mahler, dirijorul Operei imperiale şi compozitorul de frunte al Austriei, precum şi Arthur Schnitzler, cea mai fidelă

oglindă a Vienei.

De profesiune medic, ca şi Cehov, Schnitzler se remarca prin melancolia care forma substratul atitudinii sale ironice şi zeflemiste. Cu excepţia personajului principal al tragediei *Profesor Bernhardi*, un medic evreu asimilat, însă nu sută la sută, eroii lui Schnitzler erau muieratici, oameni care căutau un sens în dragoste, în artă şi în viaţă, dar, aşa cum le sta bine vienezilor, cu oarecare indolenţă. Erau fermecători, amabili, deştepţi şi rafinaţi, purtători de cuvânt ai spiritului, nestatorniciei, politeţii şi lipsei de scrupule care caracterizau sufletul vienezului – precum şi apatia lui. După şase luni de la întoarcerea dintr-o excursie „tristă şi destul de plictisitoare” pe care o făcuse în Sicilia împreună cu amanta sa, eroul din *Der Weg ins Freie* ** îşi aduce aminte înainte de despărţirea lor definitivă că de atunci nu mai făcuse o muncă adevărată, astfel că nu pusese pe hârtie nici măcar „tânguitorul adagio pe care-l auzise cântat de valurile ce se spărgeau pe plajă într-o dimineaţă vântoasă la Palermo”. Era obsedat de sentimentul „caracterului fantomatic şi

— Carol cel Frumos.

** *Drumul spre libertate*.

lipsit de ţel al existenţei”. Discutând despre o dezbatere aprinsă din Landtag, el răspunde unei întrebări: „Aprinsă? Ei bine, da, în sensul pe care-l are cuvântul aprins în Austria. Aparent, oamenii aveau o atitudine agresivă. În sinea lor însă erau indiferenţi”.

După prima lui întâlnire cu Strauss, Hofmannstahl i-a trimis o piesă în versuri pentru un balet, pe care o-scrisese după ce descoperise „frumuseţea dionisiacă” a gesturilor fără cuvinte ale dansului. Fiindcă nu se închina artei pure chiar într-o asemenea măsură încât să nu aprecieze valoarea unei asociaţii cu Strauss, spera că maestrul îi va pune libretul pe muzică. Însă pe vremea aceea, Strauss era prea ocupat cu *Nevoia de dragoste*, precum şi cu alte proiecte, ca să se mai intereseze şi de poetul vienez. Urmărind cărarea dionisiacă, Hofmannstahl începu să facă însemnări în legătură cu subiecte greceşti asupra relaţiei

dintre supranatural şi bestial, asupra „exuberanţei falice” şi „patologiei şi psihologiei criminale” a tragediilor greceşti, care erau reluate de teatre pe timpul acela. Scriitorul nu mai găsea în ele puritatea marmoreană a Greciei clasice convenţionale, aşa cum era cunoscută secolului al XIX-lea, ci viziunea lui Nietzsche despre o Grecie demoniacă, ale cărei păcate, un şi pasiuni pătate de sânge şi oprite de legi dăduseră naştere tragediei, prima descriere a impulsului imperios care-l mână pe om spre distrugere. Firul tragic central pe care îl dramatizaseră cu toţii: Eschil, Sofocle şi Euripide, era lanţul de vinovăţii din neamul lui Atreu, începând cu sacrificiul Ifigeniei, continuând cu moartea lui Agamemnon şi sfârşind cu răzbunarea Electrei şi a lui Oreste prin actul lor de matricid. Hofmannstahl a vrut să-i urmeze pe greci, însă *Electra* lui s-a dovedit a fi mai apropiată de Poe decât de Euripide, mai mult un coşmar plin de oroare gotică decât o dramă a destinului uman.

Indicaţiile lui scenice descriu curtea unui palat la apusul soarelui, când „pete de lumină roşie care răzbat printre smochini cad ca nişte urme de sânge pe pământ şi pe pereţi. Eroina lui o întrece pe Salomeea prin extravaganţa cuvintelor cu care îşi exprimă chinul sau dorinţa, prin pofta nestăvilită şi teribilă de a ucide pe Clitemnestra şi pe Egist, prin invocarea rănilor larg deschise ale lui Agamemnon, prin imaginile sexuale ale urii, care îi apare ca un mire „cu ochii în fundul capului şi cu răsuflarea otrăvită”, pe care Electra îl ia în patul ei ca s-o înveţe „toate cele ce se fac între bărbat şi femeie”. Înnebunite de ura dintre ele, mama şi fiica se învârt una în jurul alteia ca doi câini turbaţi. Electra este o furie dementă, care hrăneşte vulturul răzbunării cu propriul ei trup, târându-se prin pulberea gropii lui Agamemnon la apusul soarelui, oră când „urlă după tatăl ei” şi aspiră, înconjurată de câini, duhoarea cadavrului îngropat. Clitemnestra este o mortăciune cu „faţa galbenă şi umflată” şi cu pleoape grele, pe care le ţine deschise numai printr-un „efort teribil”. îmbrăcată în purpură şi

acoperită de bijuterii şi talismane, se sprijină pe un baston de fildeş, iar trena îi este purtată de o „fiinţă galbenă cu obraz de egiptean şi care se târăşte ca un şarpe”. Bolnavă de groază, de visuri urâte şi de desfrâul de altă dată, este obsedată de nevoia de a vărsa sânge şi mână, de aceea, la sacrificiu cirezi de animale cu speranţa că, dacă va curge destul sânge, va scăpa de neasemuita groază a coşmarurilor sale. Ceea ce o chinuie nu sunt cuvintele sau suferinţele, ci groaza de faptul că sufletul îi este „avid să se ucidă şi că fiecare fibră îşi cheamă moartea”.

Te poţi descompune ca un cadavru putred?

Şi poţi să te dezmembrezi fără să fii măcar bolnav?

Să te dezintegrezi, treaz fiind, ca un veşmânt mâncat de molii?

Clitemnestra pare a fi o alegorie a Europei, iar piesa apogeul pesimismului, o viziune apocaliptică a dezastrului. Atunci când, furioasă că a fost întreruptă din visurile ei, îi cere Electrei să-i spună cine trebuie să sângereze şi să moară pentru ca ea să poată dormi în sfârşit, aceasta îi răspunde ţipând exaltată: „Cine trebuie să sângereze? Beregata ta!… iar umbrele şi torţele să te-mpresoare în plasa lor neagră şi roşie”.

Piesa a fost pusă în scenă la Berlin de către Max Reinhardt, în 1903, la un an după *Salomeea*. Hofmannstahl îi studia atent posibilităţile. A reuşi ca o lucrare să servească drept libret pentru o operă a lui Strauss însemna pe atunci „a atinge apogeul faimei contemporane” şi, de aceea, îi propuse din nou lui Strauss să folosească *Electra* pentru următoarea lui lucrare. Deşi propunerea îi surâdea, Strauss ezită din cauza asemănării ei cu *Salomeea* şi îşi îndreptă privirea spre o temă în legătură cu natura umană împinsă spre extreme groaznice. „Ceea ce-mi doresc cu nerăbdare este ceva cu adevărat frenetic, în genul unui Cezar Borgia sau Savonarola”, i-a scris el lui Hofmannstahl în martie 1906. După o vizită la Haga, de pe urma căreia a rămas obsedat de tabloul „Saul şi David” al lui Rembrandt, i-a propus ca eventual subiect un „Saul exaltat”. Apoi, după zece zile, i-a scris din nou, punându-i

întrebarea neaşteptată: „Ca să mai facem o variaţiece-ai zice despre un subiect din revoluţia franceză?” Hofmannstahl, cu drama lui gata scrisă, revenea însă într-una la *Electra*, care, deşi purta în mod evident amprentele lui Wilde, era totuşi – după cum accentua el în mod stăruitor – foarte diferită de lucrarea poetului englez. Dornic să colaboreze, a reuşit să-l convingă pe Strauss, care, până la urmă, a acceptat-o pe *Electra*. Între timp, după ce-şi pusese piciorul în tabăra celui mai tare, a compus pentru kaiser cinci marşuri militare pline de imagini strălucitoare, care i-au adus drept răsplată Ordinul Coroanei clasa a III-a.

În vreme ce Strauss lucra la *Electra*, a ajuns de notorietate publică un scandal imens care dezvăluia depravarea ce domnea în lumea sus-pusă. În afacerea Eulenburg erau implicaţi homosexuali din cercul foarte apropiat al kaiserului. Însă ceea ce arunca o lumină sinistră asupra Germaniei nu erau atât năravurile nobililor, cât substraturile de vrăjmăşie, intrigă şi de răzbunări personale dezvăluite cu această ocazie. Cu trei ani mai înainte, Fritz Krupp, şeful firmei, îşi pusese capăt vieţii după ce ziarul socialist *Vorwärts* îl acuzase de practici homosexuale cu nişte chelneri şi valeţi. De data aceasta, personajul principal era prinţul Philipp Eulenburg, fost ambasador la Viena între anii 1894 şi 1902, un aristocrat afabil şi cult, cel mai vechi şi mai intim prieten al kaiserului, căruia îi cânta la pian cu măiestrie lieduri şi îi dădea sfaturi inteligente. Fiind singurul curtean care exercita o influenţă binefăcătoare asupra kaiserului, Eulenburg era, fireşte „obiectul geloziei lui Bülow şi Holstein, fiindcă bănuiau că împăratul vrea să-l facă cancelar. Cel care a iniţiat scandalul a fost Maximilian Harden, temutul şi neînfricatul editor al săptămânalului Di*e Zukunft*, în paginile căruia apărea, după cum se spunea, tot ce era corupt şi tot ce era bun în Germania. Întreaga afacere avea drept cauză şi mobil înfrângerea diplomatică a Germaniei la conferinţa de la Algesiras, care a dat naştere la valuri de acuzaţii contra miniştrilor, iar

totul a culminat cu înlocuirea vicleanului Holstein. Acesta a dat vina pe Eulenburg, deşi de fapt destituirea lui fusese pusă la cale în secret de către Bülow. Turbând de dorinţa de a se răzbuna, Holstein, care alcătuise vreme îndelungată dosare cu informaţii culese de poliţia secretă asupra deprinderilor particulare ale asociaţilor săi, şi-a unit puterile cu Harden ca să-l distrugă pe Eulenburg, a cărui influenţă asupra kaiserului era – după părerea lui Harden – pacifică şi deci răufăcătoare. Cu dosarele lui Holstein la dispoziţie, Harden a deschis o campanie plină de insinuări, din care rezulta că trei conţi mai vârstnici, toţi aghiotanţi ai kaiserului, erau homosexuali, şi care s-a restrâns treptat la prietenia dintre Eulenburg şi contele Kuno von Moltke, poreclit Tutu, „cel mai rafinat dintre generali", comandant al unei brigăzi de cavalerie, precum şi al garnizoanei oraşului Berlin. Kaiserul îşi abandonă imediat prietenii aflaţi în încurcătură şi îl sili pe Moltke să-l dea în judecată pe Harden pentru calomnie, adică să facă exact ceea ce dorea acesta pentru ca să-l poată distruge pe Eulenburg. În decursul celor patru procese, care au durat doi ani, din octombrie 1907 şi până în iulie 1909, în faţa publicului uluit au fost etalate dovezile perversiunii, şantajului şi duşmăniilor personale. Martorii – printre care se aflau pungaşi, codoşi şi indivizi înapoiaţi mintal – au vorbit despre „orgiile abjecte" de la regimentul corpului de gardă şi au depus mărturie asupra actelor anormale practicate între Eulenburg şi Moltke cu 20 de ani înainte. Un celebru specialist în stări patologice a intrat în detalii medicale, soţia divorţată şi răzbunătoare a lui Moltke a fost chemată să depună mărturie, cancelarul Bülow a fost acuzat şi el de perversiune de către un cruciat, pe jumătate ţicnit, ai drepturilor legale ale homosexualilor, pe care a fost silit să-l dea în judecată. Verdictul primului proces, dat în favoarea lui Harden, a fost anulat la cel de-al doilea proces şi confirmat la cel de-al treilea, la care Eulenburg, bolnav, căzut în dizgraţie şi aflat în stare de arest, a fost adus pe targă. Publicul încerca sentimentul neliniştitor că justiţia era cumpărată. Cititorii lui Di*e*

*Zukunjt a*veau impresia că pretutindeni domnea perversiunea, astfel că prestigiul împăratului şi al curţii scădea întruna. Cam prin aceeaşi vreme, la Viena, arhiducele Ludwig-Viktor, fratele împăratului, cunoscut sub porecla de Luzi-Wuzi, fu implicat şi el într-un scandal cu un masor.

În Anglia, cele trei procese ale lui Oscar Wilde fuseseră declanşate şi terminate într-un interval de două luni, iar societatea îi întorsese spatele şi îl nimicise. În Germania, pe banca acuzării se aflau înseşi instituţiile statale, în mijlocul agitaţiei a intervenit, în luna octombrie 1908, formidabila gafă a kaiserului Wilhelm, care a dat ziarului *Daily Telegraph* un interviu în legătură cu problemele externe. Opiniile lui, mai indiscrete ca de obicei, a căror publicare Bülow a permis-o din neglijenţă, au stârnit furie şi ilaritate printre celelalte naţiuni şi i-a făcut pe germani să se întrebe dacă stăpânitorul lor nu se scrântise cumva la cap. Unii au cerut chiar abdicarea lui. Manevrând, după părerea lui, cu îndemânare, Bülow a cerut Reichstagului în mod indirect scuze pentru gafa kaiserului, lucru pe care acesta nu i l-a iertat niciodată. Jignit şi indignat, kaiserul s-a retras la moşia prietenului său, prinţul Fürstenberg, unde, în cursul unei serate, contele Hillsen-Haeseler, şeful cabinetului militar, a apărut într-o rochiţă roz de balerină şi gătit cu o ghirlandă de trandafiri, „dansând admirabil”, spre marea distracţie a tuturor. La sfârşitul dansului a căzut însă mort din cauza insuficienţei cardiace de care suferea. Fiindcă până la venirea medicilor corpul generalului înţepenise, au trebuit învinse mari greutăţi pentru a putea fi dezbrăcat de costumul de balerină şi reintegrat în decenta uniformă militară. Anul acela nu fusese fericit pentru kaiser. După şase luni a avut cel puţin satisfacţia de a-l sili pe Bülow să demisioneze.

Deteriorarea imaginii castei guvernamentale îi făcea pe membrii ei să se grozăvească mai mult ca oricând. Pe măsură ce scădea prestigiul kaiserului, simpatiile militarilor extremişti se îndreptau în favoarea prinţului

moştenitor, o fiinţă ţanţoşă, căreia linguşitorii îi spuneau că seamănă cu Frederic cel Mare, ceea ce era adevărat dacă era vorba doar de chip. În veşnicul duel dintre monarhul de pe tron şi fiul mai mare, Wilhelm al II-lea şi „micuţul Willy" se simţeau obligaţi să se-ntreacă unul pe altul în grandilocvenţă. „Stau înălţat în strălucitoarea mea armură" şi alte declaraţii similare ale kaiserului datează din vremea aceea. Starea de spirit a acestei naţiuni conştiente de puterea ei era capabilă să absoarbă un volum nelimitat de fanfaronadă. Germanii ştiau că sunt cea mai puternică forţă militară de pe pământ, cei mai capabili comercianţi şi cei mai activi bancheri. Pătrundeau în toate continentele, îi finanţau pe turci, erau pe cale să construiască o cale ferată care să ducă de la Berlin la Bagdad, câştigau tot mai mult teren în comerţul cu America Latină, sfidau puterea maritimă a Marii Britanii, iar în domeniul inteligenţei organizau sistematic, pe baza conceptului de *Wissenschaft*, toate ramurile cunoaşterii umane. Cârmuirea de către ei trebuia „realizată". Aşa cum scria Brandes în 1909, Nietzsche avea pe timpul acela o „influenţă necontestată" asupra gândirii concetăţenilor săi. Lucrul ce le lipsea însă şi pe care-l doreau cu nesaţ era recunoaşterea de către omenire a superiorităţii lor. Atâta vreme cât această recunoaştere le era refuzată, decepţia lor creştea şi odată cu ea dorinţa de a impune recunoaşterea cu sabia. Discuţiile despre război deveniseră ceva curent. Incomozii trimişi ai kaiserului pentru bursa Rhodes şi-au ameninţat la beţie colegii de la Oxford „cu invazia şi cu pedepsirea de către armata germană". În 1912, generalul Bernhardi, principalul teoretician militar al zilei, demonstra necesitatea viitorului război într-o carte scrisă cu o indiscutabilă autoritate şi convingere, intitulată *Deutschland und der nächste Krieg*.

Cealaltă Germanie, aceea a intelectului şi a sentimentului, adică Germania liberală, care pierduse partida în 1848 fără să mai încerce vreodată s-o joace, se retrăsese din arenă, mulţumindu-se să dispreţuiască militarismul şi materialismul şi să se ascundă îmbufnată

sub cortul valorilor spirituale superioare. Reprezentanţii ei făceau parte din casta profesorilor, clericilor, medicilor şi avocaţilor, care se considerau pe ei înşişi drept *die Geistaristokratie*”, superioară bogaţilor vulgari, nobililor vulgari şi maselor vulgare. Indiferenţi faţă de problemele sociale şi neangajându-se în politică, se mulţumeau cu un liberalism de salon care nu intră în nicio luptă şi se manifesta prin opoziţia abstractă faţă de regim, prin dispreţul faţă de

— *Germania şi războiul următor*.

** Aristocraţia spiritului.

kaiser şi prin caricaturile antimilitariste din *Simplicissimus*. Ei erau personificaţi de către profesorul de filosofie Georg Simmel, ale cărui prelegeri, ţinute într-o încăpere ce dădea înspre Unter den Linden, coincideau cu ora schimbării gărzii. La primul sunet scos de fanfara militară, profesorul Simmel se oprea brusc din vorbă şi stătea nemişcat, „într-o atitudine de dezgust arogant şi de suferinţă stoică, până când muzica barbară înceta pentru ca de-abia după aceea să-şi reia prelegerea.

În 1910, la sărbătorirea centenarului Universităţii din Berlin, cele două Germanii s-au întâlnit atunci când comunitatea academică s-a trezit invadată de monarhul ei cu mustăţi fioroase, îmbrăcat în cuirasa aurită a corpului de gardă şi purtând pe cap coiful cu vultur aurit, urmat fiind de o suită în uniforme magnifice şi anunţat la intrare de rafalele teribile ale unei fanfare de tromboane. Satisfăcuţi că împăratul „arăta mai rău chiar decât în caricaturile lui”, privitorii s-au consolat cu gândul că sălile lor de curs nu vor mai fi tulburate de asemenea prezenţe inoportune decât peste o altă sută de ani.

Strauss a terminat partitura operei *Electra* în septembrie 1908, fiecare pagină fiindu-i smulsă de editori pe măsură ce o termina. Anticipând şansele unui nou succes de scandal, editorii i-au plătit pentru *Electra* 113.000 de mărci, aproape de două ori suma de 64.000 de mărci plătită pentru *Salomeea*, făcând astfel ca venitul lui Strauss de pe urma muzicii să se ridice în 1908 la 250.000

de mărci. Setea de senzaţie a publicului german devenise o obişnuinţă, astfel că patru oraşe concurau acum pentru onoarea de a prezenta premiera. Recunoscător lui Schuch, Strauss a preferat Dresda, care, pentru a onora împrejurarea, a programat un festival Strauss ce includea câte o reprezentaţie cu *Salomeea*, *Nevoia de dragoste* şi *Sinfonia Domestica* şi două cu *Electra*, adică cinci seri la rând cu muzică de Strauss.

Repetiţiile cu noua operă se desfăşurau într-o atmosferă de vacarm: totul era mai mare, mai zgomotos şi mai violent decât ar fi fost natural să fie. Partitura cerea cea mai mare orchestră ce fusese formată vreodată: 62 de instrumete de coarde, printre care 8 basuri continue, 45 de instrumente de suflat, inclusiv 6 trompete bas şi o tubă, precum şi şase până la opt timpane şi o tobă mare, adică un total de aproape 120 de instrumente. Opera era prezentată într-un singur act, care dura două ore fără nici

O pauză, iar Electra trebuia să rămână pe scenă în tot acest timp. Rolul ei era mai lung decât acela al Brunhildei din întregul *Inel al Nibelungilor*, iar intervalele vocale pe care i le impunea partitura erau considerate „de necântat”. Rolul Clitemnestrei era creat de doamna Schumann-Heink, care, găsindu-l „atât de oribil încât era cât pe ce să mă omoare”, nu l-a mai cântat niciodată. În locurile în care

I se cerea să cânte mai tare decât orchestra aflată la fortissimo, Strauss, care asculta dintr-un fotoliu de orchestră, striga pe deasupra vuietelor şi bubuiturilor: „Mai tare, mai tare, vă spun! Se mai aude vocea lui Heink!”

Pentru această dramă legendară, petrecută în anul 1500 î.e.n., Strauss dorea ca totul să fie „exact şi realist” şi insista, de aceea, ca la sacrificiul Clitemnestrei să se aducă pe scenă oi şi tauri adevăraţi. „Gott *im Himmel*! *, Strauss, eşti nebun? – urlă înspăimântat regizorul.

— Gândeşte-te la cheltuieli! Şi la pericol! Ce-au să facă atunci când va începe muzica dumitale turbată?” Aveau să se învălmăşească, să se repeadă în orchestră, să-i

omoare pe muzicanţi sau chiar să distrugă instrumente valoroase. Strauss s-a dovedit însă de neclintit. A fost chemat şi von Schuch ca să protesteze şi el. Abia după o ceartă teribilă, Strauss a putut fi convins să renunţe la tauri şi să se mulţumească numai cu oile. Tot atât de realist şi în muzică, compozitorul a eliminat practic orice rol vorbit din textul lui von Hofmannstahl. Clinchetul brăţărilor Clitemnestrei este redat de instrumentele de percuţie; atunci când Crisotemis vorbeşte de noaptea furtunoasă, în orchestră se dezlănţuie vijelia; când animalele sunt mânate la sacrificiu, zgomotul copitelor îl face pe ascultător să caute să se ferească din cale, iar când este descrisă balta alunecoasă de sânge, orchestra îi înfăţişează imaginea. Stăpânirea mijloacelor tehnice de către compozitor părea supraomenească, iar felul în care încălca legile muzicii era mai îndrăzneţ ca niciodată. Aşa cum a spus el, „am mers până la limitele extreme ale armoniei, polifoniei psihice şi capacităţii receptive a organelor auditive din zilele noastre”.

— Sfinte Dumnezeule!

În seara premierei, la 25 ianuarie 1909, în sală se adunase un auditoriu internaţional care cuprindea directori de operă din toate ţările de pe continent, precum şi – după cele spuse de un reporter copleşit, probabil, de importanţa evenimentului – „200 de critici distinşi”. „Toată Europa este aici”, i-a spus mândru lui Hermann Bahr, venit de la Viena, portarul hotelului.

Fără uvertură sau preludiu, cortina se ridică atunci când orchestra intonează – cu un bubuit de tunet semănând cu acela produs de ciocanul destinului care izbea în marea poartă a leilor din Micena – tema lui Agamemnon. Nicio operă nu avusese până atunci un început atât de uluitor. Când după două ore de violenţă demoniacă se lăsă cortina, ascultătorii rămaseră timp de câteva clipe într-o tăcere încremenită, până ce admiratorii lui Strauss îşi reveniră şi începură să aplaude. Un grup de adversari încercă să huiduiască, însă majoritatea ascultătorilor erau prea intimidaţi pentru ca să mai poată

reacţiona, astfel că galeria plătită învinse, reuşind să stoarcă câteva chemări la rampă şi, până la urmă, chiar aclamaţii pentru compozitor. Brutalitatea libretului şi ultrajele aduse formei muzicale provocară controversele obişnuite/Pentru unii, muzica *Electrei* nu mai era mt & că „Într-adevăr, mulţi oameni serioşi îl consideră pe Richard Strauss nebun", scria un ascultător încremenit de cele văzute. Însă la cea de-a doua reprezentaţie, precum şi la reprezentaţiile următoare, care au avut loc la Berlin, München şi Frankfurt, într-un interval de patru săptămâni de la premieră, măiestria partiturii lui Strauss în exprimarea groazei şi iminenţei oribilei fapte până când se ajungea la omorul final nu mai putea fi negată de nimeni.

Ascultând-o, Hermann Bahr avea sentimentul că muzica exprima ceva sinistru în legătură cu actualitatea, mândria născută dintr-o putere nemărginită, o nesocotire a ordinii, „ademenită să se-ntoarcă-n haos", iar la Crisotemis arzătoarea dorinţă de sinceritate şi linişte. Deşi adânc tulburat, recunoştea că petrecuse o „seară minunată" şi se întorcea la Viena emoţionat şi înălţat sufleteşte. Tocmai lucrul acesta îl recomandase şi Nietzsche.

Atunci când, după un an, *Electr a* a ajuns la Londra, adică în februarie 1910, ea era deja celebră, iar războiul muzicienilor se dezlănţuise cu mult înainte ca o singură notă a operei să fi fost auzită acolo. Două reprezentaţii au fost dirijate de compozitor cu un onorariu de 200 de lire sterline pe seară. Criticul lui *Daily Mail* a fost frapat de sobrietatea gesturilor sale. „Bărbat înalt şi palid, cu fruntea netedă", ai cărui ochi albaştri ca oţelul îi săgetau din când în când pe cântăreţi şi muzicieni, Strauss dirija cu capul nemişcat şi cu coatele ca ţintuite de corp. „Părea un matematician scriind îndemânatic pe tabla neagră, cu o supremă cunoaştere, o formulă". După reprezentaţie, *The Times* îşi exprima părerea că lucrarea era „neîntrecută ca urâţenie pură în întregul domeniu al operei", în timp ce *Daily Telegraph* declara că la „Covent Garden nu s-a mai văzut niciodată o asemenea manifestare de entuziasm dezlănţuit". Înteţirea polemicii a făcut ca cererile de bilete

să crească, astfel că Reecham s-a văzut obligat să prelungească stagiunea. Din punctul lui de vedere, reprezentarea *Electrei* era „cel mai discutat eveniment al anului”, dacă se excepta moartea regelui Eduard al VII-lea, survenită câteva luni mai târziu. Adevărul era că pe timpul acela opera nu mai. putea fi auzită în afara Germaniei fără să trezească rezonanţe politice. Crezând că răspunzătoare de atacurile împotriva *Electrei* era isteria antigermană, George Bernard Shaw înclină dintr-odată spre cealaltă extremă. Într-un articol publicat în *The Nation* afirma că, „dacă răspunsul pe care l-am dat odată nătărăilor şi agenţilor de schimb care încearcă să ne împingă la un război cu Germania se rezuma la un singur cuvânt – Beethoven, le-aş opune astăzi, cu aceeaşi siguranţă, persoana lui Strauss”. Numea *Electra* „cea mai înaltă realizare a celei mai înalte arte”, iar reprezentarea ei „un moment remarcabil în istoria artei din Anglia, care poate că nu se va mai repeta în vremea noastră”.

Strauss recunoştea că, în ceea ce priveşte stilul muzical al *Salomeei* şi al *Electrei*, împinsese lucrurile la extrem. Şi atunci, pe neaşteptate, aşa cum făcuse şi după *o viaţă de erou*, sătul de genul grandios, se hotărî să ofere publicului, pentru variaţie, o operă comică în stilul *Nunţii lui Figaro* a lui Mozart, numai aşa, ca să demonstreze că Strauss putea face orice. Solicitat să scrie libretul, Hofmannstahl se declară de acord şi, la începutul anului 1909, se apucă de lucru, schiţând un scenariu „în întregime original”, amplasat în Viena secolului al XVIII-lea şi „plin de situaţii şi personaje burleşti”, care permiteau să se introducă în partitură melodii lirice şi cuvinte de haz. La primirea uverturii, Strauss a găsit-o delicioasă şi a răspuns: „Are să se suprapună pe muzică ca uleiul pe untul topit”. Colaborând prin corespondenţă în decursul anului 1909 şi în prima jumătate a lui 1910, libretistul şi compozitorul creară o operă nouă, al cărei nume avea să fie *Cavalerul rozelor*.

Rolul principal al adolescentului urma să fie cântat de o femeie îmbrăcată în haine bărbăteşti. Asemenea

Hosenrollen reprezentau o practică pe care o folosise şi Mozart pentru rolul lui Cherubino, însă felul în care Hofmannstahl şi Strauss concepeau rolul lui Octavian era oarecum diferit, fiindcă implica intenţia de a zgândări simţurile. Preludiul operei lui Strauss descrie, cu realismul lui caracteristic, plăcerile dragostei trupeşti, iar cortina se ridică arătând-o pe mareşală în pat cu tânărul ei amant, astfel că descoperirea că amândoi erau femei nu putea să nu producă în sufletul spectatorilor o senzaţie particulară, despre care autorii îşi dădeau perfect de bine seama. La origine, ideea a fost a lui Hofmannstahl. Mai târziu, Strauss a pretins că procedeul era necesar fiindcă niciun bărbat suficient de tânăr ca să cânte rolul lui Octavian n-ar fi avut experienţa necesară pentru a fi şi un actor desăvârşit. „În afară de aceasta – a adăugat el cu mai multă sinceritate – a scrie partitura pentru trei soprane însemna pentru mine să fac faţă unei adevărate sfidări”. Şi el i-a făcut faţă, în special când în ultimul act cele trei cântăreţe cântă împreună o melodie încântătoare. În *Electra*, rolurile bărbăteşti erau de puţină importanţă, iar în *Cavalerul rozelor* principalul rol bărbătesc era acela al unui desfrânat necioplit, care era când dezagreabil, când ridicul. Baronul Ochs reprezenta concepţia germană despre comic. Aşa cum i-a „scris Strauss lui Hofmannstahl, pe vremea când opera era în lucru, el socotea că era nevoie „de o situaţie cu adevărat comică, fiindcă deocamdată totul amuză doar/fără să fie comic”. Dorea ca spectatorii să râdă: „Să râdă, nu numai să zâmbească sau să chicotească”.

Inevitabilele animale îşi făceau şi ele apariţia sub forma unui câine, a unei maimuţe şi a unui papagal. Cerându-i lui Hofmannstahl o scenă de dragoste între

— Roluri masculine jucate de actriţe.

Sofia şi Octavian, pentru oare să poată scrie un duet „mult mai pasionant… fiindcă aşa cum se prezintă acum este prea pasiv, prea afectat şi timid”, libre tistul i-a răspuns, prost dispus, că cele două fete „n-au nimic din caracterul Walchiriilor sau al lui Tristan şi al Isoldei” şi că

dorea să evite cu orice preţ ca ele să „izbucnească în ţipete: erotice de tip wagnerian”. Răspunsul era lipsit de tact şi arăta că între compozitor şi libretist exista o nepotrivire de temperament. De fapt, în operă putea fi găsit un dram din *Tristan şi Isolda*, fără să mai vorbim de unele; împrumuturi din Mozart şi chiar din Johann Strauss. Drept un anacronism plăcut putea fi socotit faptul că tema principală a operei era valsul vienez, necunoscut încă în secolul al XVIII-lea.

În aprilie 1910, întreaga partitură a actului doi se afla subtipar, chiar înainte ca Strauss să fi primit libretul pentru actul trei. Încurcăturile prin care trece baronul s-au dovedit a fi fost adaptate de către von Hofmannstahl după *Nevestele vesele din Windsor*, numai că, spre deosebire de Falstaff, baronul Ochs era extrem de antipatic. Către sfârşitul verii, opera era terminată, iar la 26 ianuarie 1911, la doi ani după *Electra*, *Cavalerul rozelor* a fost. prezentat în premieră la Dresda, pentru ca după aceea să nu mai părăsească decât foarte rar scena teatrelor. Compozitorul şi libretistul îi dăduseră toată strălucirea: supracivilizatei Viene. Opera scânteia, ca şi trandafirul de argint care îi era simbolul. În partitura ei erau acumulate toate resursele, toată ingeniozitatea şi toată îndrăzneala lui Strauss, precum şi dualitatea lui. Capacitatea lui superioară de expresivitate muzicală fusese. În stare să redea forfoteala unei recepţii din secolul al XVIII-lea, delicioasa descoperire a dragostei juvenile, teroarea comică a duelului şi suava melancolie a renunţării mareşalei, făcând, în acelaşi timp, loc glumelor obscene şi umorului grosolan. Strauss dăruise lumii un trandafir de argint frumos, strălucitor, dar plin de pete.

În anul 1911, Strauss se afla pe piscul lumii muzicale şi era cel mai faimos compozitor în viaţă, „unul dintre aceia fără de care nu ne putem închipui viaţa noastră spirituală”, după cum scria Richard Specht, biograful muzicienilor. Deşi imediat după *Cavalerul rozelor* se apucase, împreună cu Hofmannstahl, să creeze o nouă operă.

Ariadna în Naxos, Strauss îşi atinsese propria lui culme, iar ramura de palmier începea să treacă în mâna altora.

În 1908, la Paris, trupa rusească de balet a lui Serghei Diaghilev a apărut ca o magnifică pasăre tropicală în faţa ochilor uimiţi ai lumii occidentale. Stagiunea ei a fost un triumf al splendorii exotice cu tresăriri sălbatice, o altă „strălucire de fulgere dinspre Nord”. În locul rutinei obosite a baletului clasic, baletul rus aducea perfecţiunea proaspătă a muzicii scrise de compozitori ruşi contemporani, librete noi, o coregrafie inventivă, precum şi montări moderne şi scânteietoare, iar totul era asamblat ca o casetă de bijuterii care să-şi arunce razele asupra dansului viril şi superb. Vedetă era primul balerin, care nu mai avea doar rolul de simplu *porteur* *, pus să ridice-n sus dansatoarele, ci acela al unei furtuni, care aducea cu sine vitalitate şi ardoare când îşi făcea impetuos intrarea pe scenă. Mai presus de toţi ceilalţi balerini era unul singur, Vaslav Nijiński. Atunci când intra cu o săritură uimitoare, părând că se opreşte aproape în aer, spectatorii aveau senzaţia perfecţiunii şi îşi dădeau seama că aveau în faţa lor pe cel mai mare dansator „plutitor” care existase vreodată. Era un înger, un geniu şi un Apollo al mişcării. Pusese stăpânire pe toate inimile, iar întregul ansamblu cucerise Parisul. Aceia care aveau patima baletului preziceau prăbuşirea operei. „Era ca şi când în cea de-a şaptea zi se adăugase ceva nou în creaţia lumii”, scria contesa de Noailles.

În arte, noi mişcări erupeau pretutindeni – La Salonul de toamnă din 1905 şi 1906, *Ies Fauves*”, conduşi de Matisse, îşi etalau în culori răzvrătite şi în linii deformate crezul lor că pot picta independent de natură. În anii 1907 şi 1908, Picasso şi Braque, socotind că descoperă realitatea esenţială în formele geometrice, creau cubismul, în termenii acestui curent, Leger, urmat de un cortegiu de alţi artişti, glorifica maşina. În Germania, noua idee se manifesta în şcoala expresioniştilor, care căutau să obţină impactul emotiv prin exagerarea şi deformarea formelor

naturale. Doi americani spărgeau vechile tipare: Frank Lloyd Wright, care, în ţară la el, revoluţiona arhi

— Purtător.

** Pictori din secolul al XX-lea adepţi ai curentului pentru culoare.

lectura, şi Isadora Duncan, care, în turneele ei europene, întreprinse din 1904 până în 1908, introducea în dans emoţia. Pledând în favoarea meşteşugului său, dar enunţând în acelaşi timp un nou ţel pentru toate artele, Rodin spunea: „Sculptura clasică urmărea logica corpului omenesc. Eu îi caut psihologia". Căutând-o şi el, Marcel Proust s-a închis în 1906 într-o încăpere capitonată cu plută pentru ca să se apuce să scrie *À la recherche du temp per du*. La rândul lui, Thomas Mann se consacra aceleiaşi căutări *in Der Tod în Venedig* *. În Bloomsbury, Lytton Strachey pregătea o nouă formă de biografie, iar Teatrul de artă din Moscova demonstra un nou fel de joc de scenă. Renaşterea irlandeză înflorea prin Yeats şi în special prin J.M. Synge, care în *Riders to the Sea* * *. Şi în *The Playboy of the Western World* * * ** s-a dovedit a fi singurul scriitor de limbă engleză de la Shakespeare încoace capabil să creeze tragedii şi comedii la fel de rafinate. Epoca vibra în căutarea de noi forme şi de noi tărâmuri. Zborul din 25 iulie 1909 al lui Bieriot peste Canalul Mânecii, care confirma năzuinţele fraţilor Wright, părea să marcheze începutul dispariţiei frontierelor, iar toată lumea din Europa socotea că triumful lui exprima „un elan al sentimentelor, nu mai puţin minunat decât acela al aeroplanelor".

Toată înfrigurarea şi fecunditatea momentului păreau captate de Baletul rus. Faptul că venea din Rusia imperială, considerată barbară şi căzută în decrepitudine, părea tot atât de surprinzător ca şi apelul la dezarmare al ţarului. Marele interes faţă de tot ce era rusesc, stârnit de alianţa franco-rusă şi de Expoziţia internaţională din 1900, i-a inspirat întreprinzătorului Diaghilev ideea să aducă în 1906 o expoziţie de artă rusească la Paris. Picturile şi sculpturile, icoanele, veşmintele preoţeşti din brocart şi

minunăţiile ornate cu juvaieruri lucrate de Fabergé, împrumutate de colecţiile imperiale sau particulare, precum şi de către muzee, umpleau douăsprezece încăperi. Patronajul expoziţiei era asigurat de marele duce Vladimir, de ambasadorul rus Izvolski şi de către doamna Greffulhe. În anul următor, Diaghilev a adus în

* în căutarea timpului pierdută ** Moartea la Veneţia.

* * * Cavalcadă la mare.

* * ** Năzdrăvanul Occidentului.

Franţa muzica rusească, pe care a prezentat-o într-o serie de concerte uimitoare, în care Rimski-Korsakov şi-a dirijat propriile lui lucrări, Rahmaninov şi-a cântat concertul pentru pian, Josef Hofmann a executat un concert de Scriabin, iar magnificul bas Şaliapin a cântat bucăţi din *Cneazul Igor* de Borodin şi din *Boris Godunov* de Musorgski. Încurajat de primirea entuziastă de care se bucurase, Diaghilev şi-a pus în gând să obţină un triumf şi mai mare, organizând o stagiune de balet şi operă rusească. Baletul imperial şi-a oferit pe cei mai de seamă artişti: Ana Pa vio va Nijiński, Adolf Bolm şi Tamara Karsavina, precum şi pe coregraful Mihail Fokin. Pentru decoruri şi costume, Diaghilev a obţinut sprijinul talentului uluitor şi barbar al lui Leon Bakst, ajutat de pictori excepţionali ca Sudeikin, Roerich, Alexandre Benois şi alţii. Senzaţia primei stagiuni a fost *Cleopatra*> a cărei muzică era un amestec de lucrări create de cel puţin cinci compozitori ruşi. Nici temele ruseşti, amestecate cu motive egiptene şi persane şi nici măcar fermecătoarea împărătească de pe Nil n-ar fi putut rivaliza cu răpitoarea frumuseţe a chipului şi staturii Idei Rubinstein, purtată pe o lectică înconjurată de bacanala învolburată a vălurilor şi petalelor de trandafir, concepută în aşa fel încât să ascundă faptul că artista era de-abia începătoare în ale dansului. Parisul găsi că artista este „aproape prea frumoasă, ca un parfum prea puternic”.

În cei şase ani care au urmat, Baletul rus a revenit cu regularitate la Paris, prezentând de fiecare dată montări noi şi exuberante, care revoluţionau coregrafia şi arta

regizorală. Muzica era onorată cu o orchestră completă, având ca dirijor pe Pierre Monteux. Pe lângă *Cneazul Igor* şi *Boris Godunov*, au fost introduse în repertoriu şi alte opere: *Hovanşcina* a lui Musorgski, *Sadko* şi *Ivan cel Groaznic* ale lui Rimski-Korsakov. Mai târziu, Pavlova a părăsit trupa lui Diaghilev, însă în 1909, în *Silfidele*, ea părea că este pentru dans „ceea ce Racine fusese pentru poezie”, în timp ce Karsavina reprezenta „îmbinarea desăvârşită a tradiţiei clasice şi a măiestriei revoluţionare”. Pentru muzica acestui balet au fost orchestrate două compoziţii pentru pian ale lui Chopin, *Nocturne* şi *Valse Briliante*, de către Igor Straviński, un discipol în vârstă de 26 de ani al lui Rimski-Korsakov, pe care Diaghilev l-a angajat după ce a auzit prima lui lucrare orchestrală, executată la Petersburg în 1908. În contrast cu delicateţea clasică a *Silfidelor*, Fokin a montat sălbaticele dansuri polovţiene din *Cneazul Igor*, folosind motive tătaro-mongole, care răzbăteau ca un ecou în muzică, precum şi o hoardă frenetică de dansatori asiatici, care se profilau pe fundalul cenuşiu şi roşu al corturilor scunde şi cu vârful rotund şi al coloanelor de fum ce se ridicau şi se desfăşurau spre orizontul infinit al stepei.

Emoţia, de mult absentă în balet, era comunicată prin montările voluptuoase şi senzuale, precum şi prin culorile ameţitoare ale lui Bakst. Scena era ocupată rând pe rând de hurii din haremul sultanului din *Nopţile arabe*, de bacante copiate parcă de pe un vas grecesc, de boieri ruşi încălţaţi cu cizme, de arlechini şi colombine din Commedia dell’arte, de fiinţe ale pădurilor înveşmântate în maropurpuriu, în verde şi în auriu, culori care sugerau „frumuseţea s-cânteietoare a pitonilor pestriţi”, precum şi de jucători de tenis în costume moderne. Bakst l-a inspirat pe Paul Poiret şi a influenţat moda feminină pe o durată de cinci ani. În timp ce pregătea împreună cu colaboratorii săi punerea în scenă a *Şeherezadei* lui Rimski-Korsakov, Bakst, omul cu părul roşu şi îmbrăcat în haine elegante şi parfumate, se urca pe un scaun şi explica cu accentul său gutural şi cu gesturi clare felul cum garda sultanului

trebuia să-i taie pe toţi în bucăţi: „pe *toţi*, pe femeile lui şi pe toţi amanţii lor negri!”. Pentru *Şeherezada* a conceput o montare care să sugereze „destrăbălarea şi cruzimea groaznică”, idee pe care Fokin a tradus-o cu entuziasm într-un dans de sclavi negri care, după ce sunt eliberaţi din cuştile lor aurite de către eunucii convinşi de soţiile sultanului, se aruncă asupra haremului docil într-un dans orgiac. Pentru *Tamara*, regina Caucazului, un fel de Cleopatră *à la russe*, Bakst a construit un castel medieval înălţându-se deasupra unui râu, în ale cărui ape amanţii respinşi cădeau ca să-şi găsească sfârşitul. În diferitele ei roluri de seducătoare, Karsavina, delicată ca o floare, exprima viciul „eu foarte multă verosimilitate”, după cum spuneau criticii.

În 1908, la moartea lui Rimski, Straviński a compus un *Cântec funebru* pentru concertul comemorativ dat la Petersburg. Deosebit de impresionat, Diaghilev i-a cerut să scrie muzica pentru un balet bazat pe basmul rusesc al prinţului Ivan şi al Păsării de Foc. Petrecându-se într-o pădure în care dorm vrăjite de către un mag răutăcios douăsprezece prinţese, basmul i-a inspirat compozitorului o partitură plină de fantezie, cu ritmuri eterogene, melodii graţioase şi un straniu şi electrizant dans al demonilor. Cu Bolm în rolul prinţului şi cu Karsavina în acela al Păsării de Foc, baletul a fost reprezentat la Paris în luna iunie a anului 1910, fiind prima lucrare mare a lui Straviński admirată în afara graniţelor Rusiei. După reprezentaţie, Debussy s-a repezit în culise ca să-l îmbrăţişeze. Spectatorii erau încântaţi că puteau preţui o muzică care era contemporană, fără să fie neplăcută, iar Diaghilev a primit felicitări dki toate părţile. Aproape imediat, el comandă un alt balet pentru stagiunea următoare. Ascultându-l pe Straviński în timp ce-i cânta o piesă pentru pian şi orchestră deja scrisă, care istorisea aventurile lui Petruşka, „păpuşa nemuritoare şi nefericită, eroul tuturor bâlciurilor din toate ţările”, Diaghilev a rămas încântat. Au elaborat împreună scenele baletului: petrecerea populară din piaţa publică, gloatele şi dughenele, scamatorul cu

şiretlicurile lui, ţiganii cu ursul dresat, teatrul neînsufleţit ale cărui păpuşi prind viaţă, dragostea himerică a lui Petruşka pentru dansatoare şi uciderea lui de către rivalul său, maurul.

Petruşka era o muzică plină de vigoare şi de vitalitate, apropiată de sufletul poporului rus, în care răsunau melodii populareecouri de flaşnetă, plină de umor şi de o tristeţe sfâşietoare. Urmând tradiţia moştenită de la „grupul celor cinci" muzicieni ruşi, mai degrabă decât tradiţia germană, Straviński, ca şi Strauss, nu dădea importanţă dezvoltării temelor. Aproape în opoziţie cu natura muzicii, care trăieşte din dezvoltare şi repetiţie, Straviński era concis şi direct, ţintind – după cum spunea el – spre o „exprimare sinceră în forma ei cea mai simplă. Singurul lucru esenţial este să simţi şi să-ţi exprimi sentimentele".

Din acest punct de vedere, *Petruşka* s-a dovedit a fi o reuşită, iar Parisul a confirmat ceea ce îmbrăţişarea lui Debussy recunoscuse: apariţia unui mare şi original compozitor. În rolul lui de păpuşă, Nijiński a frânt inima spectatorilor. Azvârlit de stăpânul lui într-o cutie neagră, alergând de colo-colo în timp ce-şi flutură braţele ţepene-n aer, patetic în dragoste şi ieşit din minţi de gelozie, evoluţia lui a fost un triumf venit tocmai la timp pentru stagiunea de la Londra.

Anglia a salutat Baletul rus cu o înflăcărare egală cu aceea a Franţei. În vara anului 1911, atunci când a fost încoronat regele George al V-lea, „era pasionant să fii în viaţă". Căldura bătea recorduri, festivităţile îşi atingeau punctul culminant, aeroplanele aterizau pe pajiştile de la ţară, toată lumea era aţâţată de înfiorarea zborului, însă Baletul rus „a depăşit totul". El reîncadra dansul în „nobleţea lui primară", scria Ellen Terry. Era o revelaţie a armoniei artelor. Înalta societate, intelectualii şi toţi

„7 J

cei care aveau pretenţia că sunt oameni de gust se îndreptau cu grămada „seară de seară, hipnotizaţi parcă", spre Covent Garden. Nijiński îi fermeca pe toţi cei ce

veneau: ca păpuşă neîndemânatică, ca sclavul negru în pantaloni argintii din *Şeherezada*, ca Pierrot alungind, pe muzică de Schumann, dansatorii îmbrăcaţi în fluturi din grădina iluminată cu luminări, ca zeul albastru înălţându-se din floarea de lotus de pe lacul chinezesc în sunetele muzicii compuse de Reynaldo Hahn, prietenul lui Proust, sau – îmbrăcat într-un costum de petale – ca spiritul trandafirului ieşind pe fereastră printr-un salt ce făcea oamenii să spună că elementul lui era aerul. Deşi nu vorbea englezeşte şi cunoştea doar câteva vorbe franţuzeşti, era un invitat favorit – tăcut, dar zâmbitor – la dineuri.

Stimulat de triumf, ca şi Strauss, să prezinte publicului noi lucruri senzaţionale, Diaghilev reuşi în stagiunea anului 1912 să scandalizeze Parisul. A prezentat două balete noi pe muzică de compozitori francezi, *Daphnis şi Chloe* al lui Maurice Ravel, scris special pentru această împrejurare şi care a fost considerat de Straviński „una din cele mai frumoase lucrări scrise de un compozitor francez”, precum şi *După-amiaza unui faun* al lui Debussy, lucrare cunoscută, dar care a provocat scandal din motive ce nu aveau nicio legătură cu muzica. În rolul faunului evolua Nijiński, îmbrăcat într-un tricou strâns lipit de corp şi colorat ca o piele de tigru, cu codiţă la spate şi purtând pe cap o perucă cu cârlionţi mărunţi, făcuţi din fir de aur, precum şi două corniţe răsucite. În balet, care dura 12 minute, artistul urmărea nimfele îmbrăcate în veşminte greceşti şi, atunci când ultima îi scăpa din mână, lăsând în urmă voalul, Nijiński se prăbuşea pe el de parcă ar fi vrut să-l iubească. În cazul acesta, coregrafia aparţinea lui Nijiński. Cortina a căzut în mijlocul huiduielilor, fluierăturilor şi injuriilor amestecate cu strigăte de „*epatant*!” şi „*bis-bis*!” îndatoritoare, trupa dansă din nou baletul, în mijlocul unui „haos de nedescris”. A doua zi, Gaston Calmette, editorul lui *Figaro*, publică pe prima pagină un articol de fond semnat de el şi intitulat *Un faux pas* *, în care ataca vehement „extraordinara exhibiţie de bestialitate erotică şi de gesturi indecente” şi cerea

suprimarea acestei părţi la reprezentaţiile următoare. Dându-şi acordul, însă cu mai puţină supărare, *Le Gaulois* socotea gestul final „*detrop*” în timp *ce Le Temps* exprima cu obişnuita lui demnitate „nemulţumirea justificată” a francezilor faţă de această „întâmplare regretabilă”. Imediat s-a răspândit ştirea că, la cererea lui Calmette, prefectul poliţiei dăduse o decizie prin care interzicea reprezentarea baletului... în cluburi, saloane, cafenele şi pe culoarele Camerei Deputaţilor nu se mai vorbea decât de Nijiński. Parisul se împărţi din nou în două tabere, iar iritabilul ambasador rus, domnul Izvolski, îşi exprimă dorinţa să ştie dacă *Le Figaro* ataca alianţa franco-rusă. A doua zi, *Le Matin* publica o scrisoare a lui Rodin prin care îl lăuda pe Nijiński pentru că restituia dansului „libertatea instinctului şi a emoţiei umane”. Controversa se dezlănţui acum în jurul lui Rodin, ai cărui adepţi publicară un manifest în care Jules Lemaître şi Maurice Barrès se situau de aceeaşi parte cu Anatole France şi Octave Mirabeau, împreună cu expreşedintele Loubet, foştii primiiminiştri Clemenceau, Leon Bourgeois şi Briand, ambasadorul Izvolski şi baronul d’Estournelies. Refractar, Forain publică în *Figaro* o caricatură împotriva lui Rodin. La cea de-a doua reprezentaţie, pentru care toate biletele fuseseră vândute cu suprapreţ, gestul ofensator a fost suprimat, iar faunul a fost lăsat să se uite doar cu o sumbră părere de rău la voalul dansatoarei.

La Viena, unde, din cauza războiului balcanic în curs de desfăşurare, starea de spirit era antistavă, totul era cât pe ce să se termine cu un fiasco. La repetiţii, orchestra Operei regale din Viena, care era în stare să execute cu o uşurinţă desăvârşită tot ce i se punea dinainte, a cântat

— Un pas greşit.

** De prisos.

muzica rusească cu o dezaprobare ostentativă şi făcând greşeli intenţionate. Monteux n-a putut interveni cu nimic, iar când Diaghilev a criticat înfuriat purtarea „acestor porci”, muzicienii şi-au depus instrumentele şi au părăsit scena. Criza a putut fi rezolvată numai smulgându-

i-se a doua zi o scuză lui Diaghilev. La Berlin, kaiserul a luat parte la reprezentaţia *Cleopatrei* şi a *Păsării de Foc*. Preferând-o pe prima, l-a chemat la el pe Diaghilev şi i-a spus că îşi va trimite egiptologii s-o vadă, probabil fiindcă avusese impresia că fantasticele decoruri ale lui Bakst erau autentice şi că potpuriul rusesc constituia o revelaţie a adevăratei muzici din Egiptul Ptolemeilor.

Strauss a venit şi el la reprezentaţie şi, felicitându-l după aceea pe Straviński, i-a dat un sfat care-i era caracteristic. Referindu-se la misterioasa uvertură în surdină a *Păsării de Foc*, în timpul căreia prinţul pătrunde în pădurea fermecată, i-a spus compozitorului rus: „Faceţi o greşeală începându-vă piesa în pianissimo; publicul n-are să asculte. Ar trebui să-i surprindeţi de la început printr-o detunătură neaşteptată. După aceea au să vă urmărească şi o să puteţi face tot ce doriţi”.

Una din sarcinile evidente pe care şi le impusese Hofmannstahl era aceea de a-i trezi lui Strauss interesul pentru balet. Prestigiul dansului artistic îl preocupa de mai multă vreme şi de aceea începuse să trateze cu Diaghilev. După ce află condiţiile financiare ale acestuia, îi propuse lui Strauss un balet având ca subiect pe Oreste şi Furiile, în care Nijiński să prezinte „fapta groaznică şi înspăimântătoarele suferinţe” ale eroului, iar Furiile „să se dezlănţuie oribile şi triumfătoare” în dansul final al nimicirii. Desigur că ideea nu era nouă, însă, pentru ca să-l tenteze, Hofmannstahl îi scria lui Strauss că i se oferea prilejul să creeze o „muzică minunată, sumbră şi grandioasă… Gândiţi-vă bine şi vă rog să nu refuzaţi”. Anexa o notă cu condiţiile financiare pe care Diaghilev „îşi ia permisiunea să vi le prezinte”. Fiindcă Strauss a respins imediat ideea, Hofmannstahl îi oferi în grabă în locul ei un balet bazat pe tema lui Iosif şi a soţiei lui Putifar, pe care-l scrisese deja în colaborare cu contele Harry Kessler, un om de litere german, diletant în politică şi patron al artelor, care, ca şi alţi germani cu idei liberale, nu-şi putuse găsi un loc în viaţa oficială. Pentru ca să exercite o presiune asupra lui Strauss, îi scrise că, dacă refuza, Diaghilev,

căruia libretul îi plăcea, va angaja un compozitor rus sau francez. Ameninţarea a avut efect. „Iosif este excelent – a răspuns Strauss.

— M-am prins în plasă. Am început să-l schiţez”.

Însă curând începură să se ivească necazurile. Libretul, aşa cum fusese conceput de cei doi autori rafinaţi, era de fapt o versiune metafizică a povestei lui Ioan Botezătorul şi a Salomeei. Iosif era un căutător al dumnezeirii: „Secretul său este desăvârşirea şi evoluţia, sfinţenia lui constă în a crea şi a genera, iar perfecţiunea lui este aceea a lucrurilor care n-au mai fost”. Era confruntat cu o femeie senzuală, sedusă de „intuirea divinului pe care nu-l poate birui”. După cum se vede, ideile libretului nu erau dintre cele mai potrivite pentru a fi exprimate prin muzică, şi cu atât mai puţin prin dans. Luptându-se cu dificultăţile compoziţiei, Strauss se plângea: „Castul Iosif nu mî se potriveşte absolut deloc şi, dacă un lucru mă plictiseşte, îmi vine greu să-l pun pe muzică”. Se mai plângea că în balet, Iosif nu făcea altceva decât să reziste avansurilor reginei: „Căutătorul acesta de dumnezeire are să-mi ceară eforturi infernale”. Hofmannstahl îi explică conştiincios că rezistenţa lui Iosif era „lupta intelectului mai puternic al bărbatului” împotriva dorinţei femeii de a-l atrage în noroi, explicaţie care a contribuit foarte puţin la înlăturarea plictiselii pe care i-o producea lui Strauss sarcina sa. Primele lui schiţe, pe care i le-a cântat lui Hofmannstahl în decembrie 1912, l-au făcut pe colaboratorul lui să se simtă „tulburat” şi conştient că „între noi doi ceva nu-i în regulă, lucru pe care va trebui, până la urmă, să-i clarificăm”. Deocamdată îl ruga stăruitor pe Strauss să nu se lase constrâns de cerinţele dansului, ci să scrie „muzică straussiană pură” şi să-şi exprime personalitatea „cu toată libertatea imaginabilă în folosirea polifoniei şi a mijloacelor moderne de expresie, oricât de îndrăzneaţă şi de bizară ar fi maniera ce v-ar conveni”. Cu toate acestea, Iosif continua să rămână cast, iar Strauss lipsit de inspiraţie. Între timp, Diaghilev pregătise pentru stagiunea anului 1913 o altă

premieră.

Era vorba de *Le Sacre du Printemps* *, compusă de Straviński. Tema era elementară: întinerirea pământului

— Sfinţirea primăverii.

primăvara, prezentată sub forma unei sărbătoriri cu rituri păgâne, în care o fecioară se sacrifică, dansând până moare, pentru a reda viaţă pământului. Spre deosebire de sofisticăria plictisitoare a lui *Iosif*, scenariul lui Straviński era doar un cadru pentru dansatori şi muzică. Nu începea eu detunătura pe care o recomandase Strauss, ci cu un tremolo încet al instrumentelor de suflat, care sugera misterul înmuguririi. În timp ce cortina se ridica, prezentând pe scenă jocuri şi dansuri tribale, muzica devenea vibrantă şi frenetică, fremătând în cadenţe primitive, în cântecul trompetelor, în bătaia motrice a bateriei, în ritmul instrumentelor de percuţie şi în duruitul tobelor perseverente, instrumente nicicând folosite mai înainte cu atâta forţă şi în număr atât de mare. Muzica creştea în intensitate şi agitaţie, pentru a ajunge la un fortissimo care părea să exprime toate speranţele noii ere. Era o întruchipare a secolului al XX-lea. Atingea dintr-un singur pas o culme a muzicii moderne care urma să domine generaţiile următoare. Era pentru secolul al XX-lea ceea ce fusese *Eroica* lui Beethoven pentru cel de-al XIX-lea şi, ca şi aceasta din urmă, nedepăşită vreodată.

Premiera noii opere, dirijată de Monteux la 28 mai 1913, a produs aproape o răscoală în sală. Abandonarea armoniei, melodiei şi structurii convenţionale apărea ca anarhie muzicală. Unii aveau impresia că asistă la o tentativă profanatoare de distrugere a muzicii ca artă şi îşi manifestau dezaprobarea prin fluierături şi râsete batjocoritoare, în timp ce alţii urlau cerându-le să tacă. Un tânăr s-a înfuriat atât de tare, încât a început să bată ritmic cu pumnii în capul unui american din faţa lui, a cărui surescitare era şi ea atât de mare, încât „n-am simţit câtăva vreme loviturile”. O doamnă elegant îmbrăcată, aflată într-o lojă, s-a ridicat în picioare şi l-a pălmuit pe un bărbat din loja alăturată care huiduia. Indignat, Saint-Sans

s-a ridicat şi a ieşit din sală, în timp ce Havel striga: „Genial!”. Din cauza vacarmului, dansatorii nu puteau auzi muzica, astfel că Nijiński, care făcuse coregrafia baletului, stătea în culise bătând ritmul cu pumnii şi strigând desperat: „*Raz*, *dva*, *tri*”. Monteux îi arunca priviri deznădăjduite lui Diaghilev, care îi făcea semn să continue să dirijeze, strigând, în acelaşi timp, spectatorilor să tacă pentru ca să se audă. muzica. „Ascultaţi mai întâi şi huiduiţi după aceea”, ţipa înfuriat regizorul francez Gabriel Astruc. După căderea cortinei, valurile de spectatori s-au răspândit – în oraş ca să continue lupta în cafenele, iar criticii s-o ducă mai departe în presă. Însă, fiindcă muzica aproape că nu fusese auzită, părerile se bazau în bună parte pe emoţii. De-abia peste un an, atunci când lucrarea a fost o întată din nou la Paris, sub formă de concert, în aprilie 1914, i s-a recunoscut valoarea. Odată cu *Sfinţirea primăverii*, care completa o decadă de inovaţii în arte, toate tendinţele majore ale următoarei jumătăţi de secol puteau fi considerate ca definite.

În aceeaşi vară, Strauss a terminat baletul *Iosif*. Întâlnindu-i-se cu Diaghilev şi cu Bakst la Veneţia, Hofmannstahl puse la cale o montare care urma să fie „cea mai somptuoasă şi mai frumoasă ce se poate imagina”. Nu urma să se desfăşoare în Egipt, ci în Veneţia lui Tintoretto şi a lui Veronese, fiindcă – după cum arăta contele Kessler – „o exactitate prea scrupuloasă nu poate decât stânjeni libertatea imaginaţiei”.

În timp ce Strauss era ocupat cu mai multe lucrări noi, lumea continua să vorbească de el. *Ein Deutsches Motett* pentru cor şi orchestră, terminat în luna iulie, a fost considerat demn de o cablogramă adresată lui *The Times* din New York. Pentru inaugurarea din luna noiembrie a unei noi săli de concert la Viena a compus *Das Festspielpräludium*”, scris pentru o orchestră mai mare, decât toate celelalte dinainte: 150 de instrumentişti, incluzând opt corni, opt tobe, şase trompete suplimentare şi o orgă. Era o lucrare potrivită pentru anul de închinare naţională dedicat sărbătoririi celei de-a o sută aniversări a

înfrângerii lui Napoleon la Leipzig şi a celei de-a 25-a aniversări a domniei kaiserului.

Pentru centenar a fost publicată cartea *Deutschland în Waffen* * * *, cu o introducere a prinţului moştenitor, care scria: „Este datoria sfântă a Germaniei ca mai presus de toate celelalte popoare să menţină o armată şi o flotă care să fie în orice moment în cel mai înalt grad de pregătire. Numai în aceste condiţii, adică sprijiniţi de încercata

— Un motet german. ** Preludiul festivalului.

* * * Germania sub arme.

noastră spadă, putem să ne păstrăm locul sub soare la care avem dreptul, dar care nu ne este recunoscut de bunăvoie”. Deşi, odată începută, „gigantica conflagraţie” a naţiunilor nu va putea fi stinsă uşor, totuşi lucrul acesta inu va trebui să abată mâna germană de pe spadă, „fiindcă spada va rămâne factorul hotărâtor atât cât va trăi lumea”.

Mai realist, Karl Helfferich, director al lui Deutsche Bank, a publicat un studiu intitulat *Deutschlands wirtschaftlicher Fortschritt und Nationaleigentum, 1888 – 1913**, care furniza cifre impresionante în legătură cu „impetuoasa şi victorioasa mişcare ascensională” a ultimilor 25 de ani. Helfferich arăta că în răstimpul acesta populaţia Germaniei crescuse cu mai mult de o treime, că excedentul naşterilor faţă de decese era mai mare decât în orice altă ţară cu excepţia Rusiei, că activitatea economică şi cererea de forţă de muncă crescuseră mai repede decât populaţia, că productivitatea muncitorilor germani şi procentajul populaţiei aducătoare de venituri se măriseră şi că – în fine – statisticile producţiei, transporturilor, investiţiilor, depozitelor la bănci şi ale tuturor celorlalţi factori economici arătau, toate, o tendinţă ascendentă. Paginile lucrării lui Helfferich erau pline de expresii ca „dezvoltare uriaşă”, „mari progrese”, „expansiune uimitoare” şi „creştere gigantică”.

În acelaşi an, un englez care* călătorea prin Alsacia şi Lorena şi care l-a întrebat pe un chelner din Metz de ce naţionalitate se consideră că este, a primit răspunsul

„*Muss-Preussen*” *. În restul călătoriei, englezul a fost auzit de tovarăşul lui murmurând din când în când: „*Muss-Preussen*! în curând o să fim cu toţii *Muss-Preussen*

Teama de acelaşi vechi păcat al trufiei care îl îmboldise pe Kipling să scrie poemul *Recessional* * * * în anul celei de-a 50-a aniversări a reginei Victoria îl chinuia acum pe circumspectul german Walther Rathenau, moştenitor introspectiv şi literar al proprietarilor firmei Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft, care a publicat în *Die Zukunft*

— Progresul economic şi avuţia naţională a Germaniei, 1888 – 1913.

+ * German cu de-a sila.

* * * Imn care se cântă la terminarea serviciului divin.

un lung poem intitulat *Festliches Lied* conţinând un protest contra entuziasmului organizat, pus la cale pentru centenar. În mintea lui se desfăşura o viziune apocaliptică, astfel că în capul poemului invoca un text din Ezekiel: „Şi tu, fiu al omului – aşa i-a spus Dumnezeu ţării Israelului. Sfârşitul! A venit sfârşitul asupra celor patru colţuri ale ţării. Acum sfârşitul a venit şi asupra ta. Te pândeşte. Iată, a venit!” Rathenau îşi întrerupea aici citatul, însă cei care ar fi deschis cartea lui Ezekiel ar fi dat în continuare peste judecata asupra Tirului: „Prin înţelepciunea şi priceperea ta ţi-ai strâns bogăţii. Ai strâns aur şi argint în comoara ta şi ţi-ai mărit bogăţiile, neguţându-te. Şi din cauza bogăţiei inima ţi s-a înfumurat şi ai spus: Sunt Dumnezeu… Voi aduce de aceea străinii împotriva ta, pe cei mai înspăimântători dintre toate popoarele, iar ei îşi vor scoate sabia împotriva frumuseţei înţelepciunii tale… şi te vor arunca în fântână şi vei muri de moartea acelora ucişi în mijlocul mării”.

Voci ca aceea a lui Rathenau, care, de altfel, nici n-a avut curajul să semneze cu importantul său nume, ci a folosit un pseudonim, nu erau ascultate în Germania. Sentimentul naţional german era atât de puternic, încât piesa *Das Festspiel* ** a lui Hauptmann, scrisă în cinstea

centenarului şi reprezentată de Max Reinhardt, a fost atacată de către naţionalişti şi interzisă la cererea prinţului moştenitor, fiindcă punea un accent mai mare pe eliberare decât pe spada care o înfăptuise. Starea de spirit naţionalistă a atins punctul culminant în orăşelul alsacian Zabern, unde duşmănia dintre garnizoana germană şi localnici i-a făcut pe ofiţeri să atace şi să aresteze câţiva civili. Incidentul acesta a devenit *une cause celebre* * * * şi a făcut ca ostilitatea străinilor faţă de Germania să crească. După ce colonelul Reuter, comandantul garnizoanei Zabern, a fost judecat şi achitat de Curtea marţială, puterea armatei asupra drepturilor cetăţenilor a devenit problema politică majoră a Germaniei. Dacă ofiţerii sunt mai presus de lege, a spus în Reichstag un membru al partidului de centru, „atunci *finis Germaniae*” * * *. Deşi deputatul a fost ova

— Cântec festiv.

** Festivalul.

* * * O afacere celebră.

* * ** S-a sfârşit cu Germania.

tionat de majoritate, colonelul Reuter a primit Ordinul Vulturului Roşu clasa a III-a, precum şi o telegramă de felicitări din partea prinţului moştenitor, în care-i spunea: „Nu-ţi pierde curajul!”

Reprezentaţia care îmbina muzica lui Richard Strauss cu baletul rusesc, aşteptată ca un eveniment deosebit de însemnat, era programată pentru luna mai a anului 1914 şi urma să fie dirijată de compozitor. În luna ianuarie, încercând să rezume cariera de până atunci a lui Strauss, Lawrence Gilman găsea în muzica acestuia aceeaşi dualitate derutantă care îi tulburase adesea pe istoricii ţării lui. Părţile cele mai reuşite din lucrările sale, scria Gilman, ca introducerea la *Zarathustra*, finalul lui *Don Quijote*, tema dragostei din o *viaţă de erou* şi confesiunea lui Oreste şi a Electrei, reprezenta o muzică de o „perfecţiune cosmică formidabilă”, iar *Electra*, capodopera lui, va fi recunoscută într-o zi „printre lucrările supreme ale muzicii”. Şi, cu toate acestea, Strauss poate

atinge „o treaptă de prost gust care întrece orice închipuire şi o banalitate şi vulgaritate care te agasează”. „Te enervează cu obiceiul său uluitor de arogant de a scrie muzică fără obiectiv şi fără coerenţă, fără raţiune şi fără logică”. Agită într-una apele, ivindu-se la suprafaţă când cu ceva preţios, când cu noroi în mână, însă activitatea lui este de netăgăduit. Gilman, care nu auzise încă *Sfinţirea primăverii*, trăgea concluzia că Strauss este „neegalat în muzică ca deschizător de drumuri noi… cel mai dinamic, cel mai îndrăzneţ şi cel mai iraţional din toţi compozitorii… cel mai proeminent muzician de la Wagner încoace”.

Strauss a venit la Paris pentru repetiţii în luna aprilie. Nijiński, pentru care fusese creat rolul lui Iosif, nu urma să-l mai danseze fiindcă fusese surghiunit din trupă de către Diaghilev, furios şi gelos că primul balerin se căsătorise. îl înlocuia un nou dansator de la Baletul imperial, Leonid Massin, un adolescent suplu, în vârstă de numai 17 ani, cu ochi mari şi căprui. Rolul reginei era interpretat de Ida Rubinstein, iar pictorul spaniol José Maria Sert completa schiţele de decor ale lui Bakst. Într-o sală construită în stilul arhitectului italian Palladio, cu fântâni, coloane aurite, pardoseli de marmură şi vaze de cristal încărcate cu fructe, soţia lui Putifar, îmbrăcată în brocart roşu-aprins, era înconjurată de sclave în veşminte trandafirii şi de o gardă de mulatri cu egrete negre, care ţineau în mâini bice aurite. Regnul animal era reprezentat de o pereche de ogari ruseşti. Fel de fel de dansatori exotici încearcă în zadar să alunge „dezgustul de viaţă aproape pătimaş” al reginei, până când este adus în sală, adormit şi înfăşurat într-un veşmânt de mătase galbenă, un ciobănaş cu numele de Iosif. Băiatul se trezeşte şi îşi exprimă, dansând, aspiraţia spre divinitate, ceea ce o face pe regină să treacă pe loc de la dezgustul pasionat de viaţă la dorinţă pasionată. Intensele ei străduinţe de a-l seduce sunt respinse, regina îl acuză pp Iosif, paznicii se pregătesc să-l tortureze şi să-l ucidă, pentru ca, până la urmă, ciobănaşul să fie salvat de un arhanghel, care îl duce cu el ki sunetele unei muzici cereşti, în timp ce soţia

lui Putifar se sugrumă cu un şirag de perle.

Deşi libretul a fost luat în derâdere de multă lume, iar muzica considerată de calitatea a doua faţă de celelalte lucrări ale lui Strauss, totuşi, montarea era atât de grandioasă şi de voluptuoasă, încât a plăcut tuturor, astfel că seara s-a terminat în chip fericit, eu un supeu de gală la restaurantul „Larue” oferit de compozitor prietenilor săi sosiţi din Germania, Austria şi Italia pentru premieră. După ce s-au delectat cu căpşuni timpurii şi cu vinuri excelente, fiecărui oaspete i s-a oferit de către chelner nota cu partea lui de plată.

La sfârşitul lui mai, trupa a plecat la Londra pentru o stagiune de două luni, care a avut un „succes extraordinar”. Şaliapin a fost considerat „suprem” în rolul lui Ivan cel Groaznic, iar *Cocoşul de aur*, ultima operă a lui Rimski-Korsakov, şi *Privighetoarea*, noua operă a lui Straviński, au fost salutate ca „ultramoderne”. Baletul *Iosif*, care urma să fie prezentat la 23 iunie, avându-l din nou la pupitru pe compozitor, era aşteptat cu o deosebită nerăbdare. La repetiţiile cu Karsavina, care o înlocuise pe Ida Rubinstein, Strauss încerca să-i arate cum dorea să fie executat dansul seducţiei. Plecând din cel mai îndepărtat colţ al cabinei ei şi cântând melodia, „alerga cu paşi greoi de-a curmezişul încăperii spre canapeaua care reprezenta culcuşul lui Iosif”.

În seara reprezentaţiei, sala din Drury Lane era ocupată până la ultimul loc de un auditoriu strălucit şi încărcat cu bijuterii, care „aştepta încordat memorabilul eveniment”. Unui tânăr care stătea înghesuit între umeri goi şi cu auzul plin de râsete vesele i se părea că fiecare spectator îi cunoştea pe toţi ceilalţi, ca şi când ar fi avut loc „o reuniune colosală, dar exclusivă”. Prezenţa primului ministru şi a doamnei Asquith, a trupei ruseşti şi a renumitului compozitor german părea că dă acestei adunări „o importanţă aproape internaţională”. În timp ce sala răsuna de aplauze, tânărul de la balcon se aplecă şi îl văzu pe înaltul şi blazatul compozitor german, „trandafiriu şi imperturbabil”, instalându-se în faţa orchestrei.

Chiar dacă vizita lui Strauss la Londra n-a adus muzicii noi cununi de lauri, totuşi, pentru compozitor a fost plină de satisfacţii personale. A dirijat orchestra de la Queen's Hall, prezentând un program de muzică proprie şi muzică de Mozart, care a fost considerat drept unul din cele mai bune concerte ale stagiunii. La 24 iunie, purtând „cea mai frumoasă dintre robele de doctor", adică roba din mătase purpurie şi brocart crem a doctorilor în muzică, Strauss a primit un grad universitar onorific din partea Universităţii Oxford.

O lună mai târziu, la 25 iulie, Baletul rus şi-a încheiat stagiunea printr-o reprezentaţie care includea *Iosif* de Strauss şi *Petruşka* de Straviński. La aceeaşi oră din aceeaşi seară, la Belgrad, răspunsul Serbiei la ultimatumul Austriei a fost respins de către ambasadorul austriac, care a anunţat ruperea relaţiilor dintre cele două ţări şi a părăsit Belgradul cu destinaţia Viena.

7

Transferul puterii

ANGLIA: 1902 – 1911

Lordul Salisbury, care murise în 1903, nu era, fireşte, prezent ca să vadă efectele democraţiei în primele alegeri de mare anvergură care au avut loc în Anglia la începutul noului secol. Dar, chiar dacă ar fi fost de faţă, n-ar fi avut de ce să fie surprins. Se ridica la suprafaţă o nouă categorie socială, care nu era deocamdată capabilă să ia locul patricienilor, dar care putea ca prin presiunea şi prin reprezentanţii ei să-i înlăture de la putere. Epoca claselor de jos începea să-şi croiască drum.

Ea şi-a anunţat prezenţa prin strigătul „chinezii!", care a răsunat prin circumscripţiile electorale în timpul alegerilor generale din 1906 cu o violenţă neegalată decât de lipsa lui de pertinenţă. „Sclavia chineză" se dovedi a fi o temă ce putea fi speculată mai bine decât oricare alta, iar liberalii o valorificau în interesul lor cu aceeaşi lipsă de scrupule ou care conservatorii folosiseră sloganurile patriotice în alegerile „kaki" din 1900. Sclavii în discuţie erau muncitori chinezi angajaţi prin contract şi importaţi

cu consimţământul guvernului unionist pentru minele de aur din Africa de Sud. Panourile de afişaj erau pline de ilustraţii arătând chinezi în lanţuri, chinezi loviţi cu piciorul şi chinezi bătuţi cu biciul. Pe străzi defilau oameni-sandviş îmbrăcaţi ca sclavii chinezi. În ziare apăreau desene cu fantomele soldaţilor englezi ucişi în războiul cu burii arătând cu degetul spre lagărele îngrădite în care erau adăpostiţi chinezii şi întrebând: „Pentru asta am murit?”. La întruniri li se spunea muncitorilor că, dacă conservatorii câştigă alegerile, ei vor aduce în Anglia muncitori chinezi, iar ilustraţiile arătând un culi cu coadă şi cu pălărie de paie pe cap purtau subtitlul: „Lucrătorul englez al conservatorilor”. După cum spunea Graham Wallas, un simpatizant liberal, atunci când era proiectată pe ecran cu ajutorul unei lanterne, imaginea aceasta provoca un „urlet instantaneu de indignare împotriva domnului Balfour”. Probabil că auditorii n-ar fi putut să spună dacă urlau din indignare umanitară sau de frica concurenţei unei munci mai ieftine. Wallas socotea că în substratul acestor două sentimente putea detecta frica de străini, simbolizată de coada chinezului. În urletele ascultătorilor, Wallas putea discerne forţa iraţionalului în afacerile publice.

Oameni noi apelau la noi alegători, iar existenţa noului corp electoral producea oameni noi, aşa cum dăduse naştere presei de scandal. Cetăţenii erau mai instruiţi şi, în aceeaşi măsură, mai accesibili şi mai creduli. *Daily Mail*, gazeta de o jumătate de penny, avea un tiraj de peste o jumătate de milion de exemplare, de zece ori mai mare decât *Times*. Automobilele dădeau candidaţilor posibilitatea să intre în contact cu mai mulţi alegători, iar creşterea oraşelor făcea ca numărul participanţilor la întruniri să se mărească. Forţa iraţionalului nu era în mod necesar dăunătoare; putea fi tot aşa de bine salutară, dar dintr-o raţiune greşită. Ea nu era în mod necesar limitată la ceea ce Matthew Arnold numea „plebea”, însă efectul ei era mai mare, fiindcă plebeii erau acum mai mulţi.

Atunci când, în 1902, după terminarea războiului cu

burii, Arthur Balfour l-a urmat fără nicio dificultate pe lordul Salisbury în funcţia de prim-ministru, valurile schimbărilor începuseră să bată la picioarele lui. Afacerile mergeau bine, însă concurenţa străină eroda supremaţia Marii Britanii în comerţul exterior, infiltrându-se pe pieţele ei şi trecând în fruntea noilor industrii. În ţară, viaţa clasei suprapuse continua să fie încântătoare, însă şomajul, foamea şi lipsurile, tot răul şi toate nedreptăţile, cunoscute laolaltă sub numele de problema socială, presau asupra meterezelor privilegiului pirintr-o maree de nemulţumiri, ce nu puteau fi nici ignorate, nici reprimate. Cerinţele noii epoci pretindeau guvernului mai multă acţiune, mai multă imaginaţie, precum şi ţeluri şi măsuri mai pozitive decât înainte. Liberalii, care, după zece ani de opoziţie, aşteptau cu nerăbdare momentul propice de a veni la putere, socoteau că pot face faţă acestor necesităţi.

Liberalii nu formau o grupare coerentă şi nici nu fuseseră vreodată un partid bine închegat. Filosofia lor dominantă, ca şi aceea a liberalismului de pretutindeni, favoriza schimbarea şi reforma, însă era fărâmiţată de nenumărate fisuri în ideologia şi mediul ei social. Printre personalităţile lor se numărau aristocraţii liberali, cum era lordul Rosebery, nobili de ţară, ea sir Edward Grey, oameni de afaceri bogaţi, ca Campbell-Bannerman, intelectuali fără avere, ca Asquith şi Morley, precum şi Lloyd George venit de pe meleaguri celtice. Unii ţineau la limitarea dimensiunilor şi răspunderilor imperiului, pe care îl priveau – după cuvintele lui John Bright – drept un „sistem gigantic destinat să ofere aristocraţiei asistenţă la domiciliu”, iar alţii erau imperialişti tot atât de înfocaţi ca şi conservatorii. Unii erau adepţi ai bisericii anglicane, alţii erau nonconformişti, unii susţineau autonomia Irlandei, în timp ce alţii se opuneau invariabil autonomiei. O parte din ei erau radicali pasionaţi, devotaţi redistribuirii averilor şi puterii politice, iar alţii, magnaţi ai industriei preocupaţi să facă avere. Aceia care erau liberali din convingere, şi nu din tradiţie familială sau din oportunism politic, aveau sentimentul că între ei şi conservatori era „aceeaşi

prăpastie, tot atât de adâncă, ca aceea din timpurile trecute" sau prăpastia dintre „cvietişti» * şi reformatori", după cum spunea Herbert Samuel. Pătruns de zelul reformatorului, Samuel era convins că principiile liberalismului „nu înseamnă altceva decât aplicarea în treburile publice a spiritului religios". Unii liberali erau sinceri, alţii oportunişti, unii demagogi, iar alţii, ca Lloyd George de exemplu, întruneau toate aceste trei caracteristici. Erau opozanţi dornici să ajungă la putere şi dispuşi să corespundă cerinţelor noii epoci.

— Adepţi ai „cvietismului", o formă de misticism religios, constând în contemplarea pasivă, enunţată în anul 1675 de călugărul spaniol Molinos.

Adversarii lor, conservatorii, erau dezbinaţi între ei şi hărţuiţi de o serie de discordii interne, care izbucniseră din nou, cu o vehemenţă deosebită, după războiul cu burii. Toată ura şi pizma dintre nonconformişti şi biserica statală au explodat, transformându-se într-o furtună naţională, atunci când a fost pusă în discuţie, în 1902, legea asupra instrucţiunii şcolare. Sprijinită şi chiar redactată în bună parte de către însuşi Balfour, legea obliga statul să subvenţioneze, pe lângă învăţământul primar, şi pe cel secundar, cu scopul de a-l face accesibil pentru toată populaţia şi de a aduce şcolile la un nivel uniform. Ca şi legea învăţământului primar obligatoriu din 1870, noua lege pleca şi ea de la o cauză economică, şi anume de la recunoaşterea faptului că, dacă Anglia nu va lua măsuri pentru ridicarea nivelului de şcolarizare, ea va continua să rămână în urmă în concurenţa pentru pieţe. Datorită faptului că ducea la un progres social, legea aceasta a fost, poate, cea mai importantă din deceniul 1900 – 1910. Ca metodă era însă părtinitoare. Favorizând şcolile bisericii anglicane, cărora le acorda de fapt sprijin financiar, şi desfiinţând, în acelaşi timp, şcolile primare comunale de sub controlul local, legea i-a înfuriat pe nonconformişti, care erau prin tradiţie liberali. Ea a oferit prilejul pentru reconcilierea aripii imperialiste a Partidului Liberal cu aripa radicală, care se dezbinaseră pe problema războiului

cu burii şi a autonomiei Irlandei. Dezbaterile din Camera Comunelor se desfăşurau în atmosfera de animozitate specifică conflictului dintre cele două fracţiuni ale bisericii anglicane, cea catolicizantă şi cea puritană, clericii metodişti scriau scrisori violente ziarelor, legea era denumită „cea mai mare trădare de la răstignirea lui Hristos încoace", se ţineau întruniri de protest şi se formau ligi care se angajau să nu plătească taxele şcolare cu aceeaşi pasiune cu care „capetele rotunde" * refuzaseră să-i plătească regelui Carol I plata birului pentru construcţia de corăbii. Lloyd George, care era deja campionul separării dintre biserică şi stat în Ţara Galilor, aţâţa cu elocvenţa lui teatrală acţiunea ligilor. Lansându-se în această reînviere a bătăliei religioase, oamenii păreau că sunt în căutare de senzaţii tari, ca şi când războiul cu burii i-ar

— Aderenţii lui Cromwell.

fi făcut să le dorească cu tot dinadinsul, în ciuda faptului că mai puţin de 2% din populaţie avusese de-a face cu el.

O altă sursă de tulburare promitea să fie lozinca „Drept de vot pentru femei!", iar reprezentantele sexului slab care revendicau pe faţă acest drept îşi spuneau „militante". Ele se organizaseră în 1903 sub conducerea doamnei Pankhurst şi erau pe picior – de război cu grupul sufragetelor condus de doamna Fawcett, care socotea că poate obţine dreptul de vot prin persuasiune. Primele lor manifestări în calitate de militante se rezumau la punerea de întrebări şi desfăşurări de steaguri eu ocazia întrunirilor politice, gesturi care, deşi nu puteau fi socotite deocamdată primejdioase, erau totuşi noi mărturii că „prin societatea engleză bat puternic vânturi noi", aşa cum scria lady Frances Balfour.

Cam prin aceeaşi vreme, proprietarii de mine din Rand, districtul aurifer al Transvaalului, cereau să li se dea autorizaţia să importe forţă de muncă chineză în cazurile când nu puteau recruta pentru lucrul în mine africani, care găsiseră după război suficiente posibilităţi de muncă

pentru ca să-şi satisfacă redusele lor pretenţii. Forţa de muncă importată se bucura însă pe vremea aceea de faimă rea, astfel că guvernul căuta să se eschiveze. Dar proprietarii insistau, susţinând că fără muncitori importaţi nu-şi puteau redeschide minele, iar capitalurile investite erau imobilizate. Acţiunile miniere căzură brusc, astfel că – după cum declara pe faţă *Economist* – totul se reducea acum la o chestiune de a.d. * „Dacă persoanele din Anglia şi din alte părţi care deţin acţiuni în valoare de 200.000.000 de lire sterline ale minelor din Transvaal doresc să-şi primească înapoi banii plus dobânzile, atunci trebuie să abordeze problema forţei de muncă în modul cuvenit”.

De voie, de nevoie, guvernul a trebuit să-şi dea consimţământul, chinezii au fost importaţi şi cazaţi în lagăre înconjurate cu garduri, iar liberalii, care importaseră şi ei lucrători în Guyana Britanică, începură acum să tune şi să fulgere, cuprinşi de o mânie teribilă. De fapt, lagărele în care locuiau chinezii nu erau mai condamnabile decât infernalele şi sumbrele „slumsuri” ale Angliei, în care un singur robinet de apă şi o singură latrină deserveau

— Librae, solidi, denarii = livre, şilingi şi penny = bani.

adesea 25 de familii şi unde paturile erau închiriate pentru trei persoane, iar spaţiul de sub ele pentru două. Sentimentele umanitare sunt însă cu atât mai puternice cu cât cauza răului care le inspiră se află mai departe şi întotdeauna este mai comod să clădeşti cetatea sfântă în Africa decât la tine acasă. Deaâtminteri, chestiunea lucrătorilor chinezi emana şi ea acelaşi miros al banului care însoţise de la început războiul cu burii, astfel că reducea valoarea morală pe care imperialiştilor le plăcea, s-o atribuie cauzei imperiului.

În sfârşit, pentru ca să le pună capac la toate, Joseph Chamberlain produse o perturbare şi mai mare prin propunerea ca mărfurile importate să fie supuse taxelor vamale. Prin campania în favoarea protecţiei industriei

naţionale cu ajutorul tarifelor de import, Chamberlain ridica împotriva partidului său pe toţi cei ce împărtăşeau ideea fundamentală britanică de *laissez-faire*, trezea în mintea oamenilor vechile amintiri ale detestatelor legi prin care se restrângeau importurile de cereale, precum şi frica de creştere a preţului alimentelor, oferea liberalilor o nouă temă propagandistică, ce le permitea să strige: „Alimente fără taxe vamale!”, şi împărţea partidul în conservatori noi şi conservatori vechi, între pământ şi bani. Fabricanţii şi oamenii de afaceri, adică exponenţii a ceea ce H.G. Wells denumise „imperialismul comercializat, cu toată iniţiativa şi energia lui”, erau în favoarea protecţionismului. Chamberlain, imperialist şi om de afaceri, considera protecţionismul ea un mijloc de a reuni patria-mamă şi toate regiunile dependente de ea într-un vast sistem de tarife imperiale, care să stimuleze comerţul din interiorul imperiului şi prosperitatea în Anglia, să întărească legăturile imperiale, să mărească veniturile destinate aplicării legiuirilor sociale şi, ceea ce nu era lucrul cel mai puţin important, să iniţieze o discuţie politică al cărei erou urma să fie persoana lui. Chamberlain era în cabinetul britanic aşa cum era Germania printre celelalte naţiuni: dinamic, ambiţios, conştient de puterea şi aptitudinile sale, vrednic – după propria lui părere – să ocupe locul cel mai înalt şi exasperat că locul acesta era deţinut de altcineva. Propunând reforma tarifelor vamale, el uzurpa funcţia de care fusese lipsit. Într-adevăr, reforma a dus la prăbuşirea cabinetului. Chamberlain a demisionat pentru ca să-şi poată duce campania în mijlocul poporului. Cinci partizani ai liberului-schimb, printre care ducele de Devonshire şi ministrul de finanţe, şi-au dat şi ei demisia. Dintre activiştii mai mici ai partidului, noul şi vigurosul deputat Winston Churchill a trecut la liberali, fluturând steagul liberuluischimb şi urmărit de strigătele de „renegat” ale conservatorilor. Pretutindeni aveau loc interminabile dezbateri în legătură cu taxele vamale preferenţiale, primele de export, dumpingul şi alte mistere economice. Deşi nu înţelegeau aproape nimic din toate acestea,

oamenii se alăturau uneia sau celeilalte părţi aflate în conflict. Alături de ligile care se opuneau taxelor şcolare răsăreau ligi care erau împotriva aplicării de taxe vamale ia alimente; englezii deveneau cu repeziciune tot atât de cârcotaşi ca şi francezii.

Ca prim-ministru, Balfour continua să fie acelaşi om fin, adversar al efortului şi neataşat unei anumite dogme politice, refuzând să ia o poziţie fermă, pe de o parte, fiindcă nu găsea niciun teren solid de sprijin şi, pe de altă parte, fiindcă socotea că strategia strecurării printre extreme era cel mai bun mijloc ca să-şi ţină partidul unit şi guvernul la putere. Nu vedea niciun avantaj în menţinerea pedantă a liberului-schimb şi considera, în acelaşi timp, că un sistem oarecare de tarife selective putea fi avantajos industriei britanice, ceea ce nu înseamnă că era dispus să-nghită programul lui Chamberlain în întregimea lui. Singurul lucru în care credea ferm era acela că conducerea în continuare a treburilor Angliei de către conservatori prezenta mai multă importanţă decât liberulschimb sau protecţionismul, iar această conducere, Balfour era hotărât să o păstreze. Strecurându-se printre colegii de cabinet care se certau, printre miniştrii care îşi dădeau demisia şi printre apostaziile din partid, eluda toate presiunile şi îşi permitea să spună fără sfială Camerei Comunelor că nu şi-ar face cum trebuie datoria „dacă aş pretinde că am o convingere nestrămutată într-o problemă în care nu poate exista o convingere nestrămutată”. Impregna problemele în discuţie cu o asemenea îndoială filosofică şi îşi impregna îndoiala cu atâta autoritate, încât reuşea aproape să-i fascineze pe partizanii ambelor tendinţe. Atunci când i s-a cerut să lămurească relaţiile sale cu susţinătorii liberului-schimb şi cu protecţionişţii din propriul său partid, „a gratificat Camera cu o etalare strălucită de persiflări dispreţuitoare”. Folosindu-se de toată iscusinţa lui parlamentară, şi-a pilotat guvernul din sesiune în sesiune timp de peste doi ani, dând impresia că găseşte un fel de distracţie în învingerea dificultăţilor pe care le prezenta

sarcina lui. Performanţa aceasta nu contribuia însă la calmarea stării de spirit a partizanilor săi, care doreau ca liderul partidului să conducă, şi nu „s-o ţină morţiş pe aceeaşi cale”, aşa cum a spus Harry Cust.

Totuşi, ţelul pe care-l urmărea Balfour era de mare importanţă. Dorea să rămână la putere cât mai mult posibil pentru ca să consolideze înţelegerea cu Franţa, precum şi, în special după criza Tangerului din 1905, rezultatele lucrărilor Comitetului imperial pentru apărare. Dăduse dispoziţii ca artileria să fie dotată cu noul tun cu tragere rapidă care se încărca cu obuze de 8 kg şi era hotărât – aşa cum a explicat el mai târziu – „să nu plec de la putere până când nu ne vom fi angajat atât de adânc în cheltuielile militare, încât niciun guvern liberal să nu se mai poată retrage de pe această poziţie”. Între timp, Chamberlain îşi continua implacabil campania, iar dansul pe sârmă al lui Balfour devenea din ce în ce mai dificil din cauza enervării crescânde din propriul său partid şi a dorinţei nerăbdătoare a opoziţiei de a veni mai repede la putere.

Pe deasupra tuturor acestor probleme plutea umbra problemei sociale. Rezultatele anchetelor sociale, precum şi rapoartele publicate toate deodată după anul 1900 arătau cu brutalitate extrema inegalitate în posesiunea bunurilor materiale şi consecinţele acestei stări de lucruri. În cartea *Poverty*: *A Study of Town Life* a lui B.S. Rowntrée, apărută în 1901, în ultimul volum al lucrării lui Charles Booth *Life and Labour of the People of London*”, apărută în 1903, în cartea lui L. Chiozza Money *Riches and Poverty* * * * din 1905, în rapoartele Comisiei regale pentru problemele de muncă, precum şi în studiile făcute de Societatea fabienilor asupra nevoiaşilor, bolnavilor şi alienaţilor se acumulau dovezi ce arătau că cea mai bogată ţară a lumii se rezema pe o fundaţie reprezentată de o treiare din populaţie care trăia „într-o sărăcie cronică, incapabilă să-şi satisfacă nevoile elementare ale vieţii animale”.

— Sărăcia – studiu al vieţii urbane.

** Viaţa şi munca oamenilor din Londra.

*** Bogăţii şi sărăcie.

Chiozza Money arăta că inegalitatea economică era deosebit de pronunţată în Anglia. În Franţa, a cărei populaţie era aproape egală cu aceea a Angliei, existau de două ori mai multe proprietăţi mici variind, ca valoare între 500 şi 10.000 de lire sterline decât în Anglia, în timp ce în această din urmă ţară erau de trei ori mai multe proprietăţi mari în valoare de peste 50.000 de lire sterline şi de patru ori mai multe proprietăţi în valoare de peste 250.000 de lire sterline decât în Franţa.

Anchetatorii prezentau fapte: condiţiile de dormit, alimentaţia, salubritatea, intimitatea vieţii şi chiar aerul de respirat erau inadecvate nevoilor umane elementare. Profesorul Huxley calculase că volumul ideal al spaţiului necesar unei persoane era de 22, 5 m^3. În mahalalele Angliei locuiau într-o singură încăpere de 20 m^3 trei persoane sau, împreună cu copiii, câte opt sau nouă persoane într-un spaţiu de 40 m^3. Toţi erau plini de păduchi, drept closet servea o bucată de hârtie întinsă pe podea, iar singura sursă de proteine pentru o familie de opt persoane era peştele, mâncat duminica în porţii de câte 70 gr. Copiii erau piperniciţi şi palizi, cu dinţii cariaţi, iar dacă se duceau la şcoală, stăteau în bănci abătuţi sau adormeau. Rezultatul sărăciei era ignoranţa şi apatia şi, în egală măsură, şubrezenia sănătăţii: mahalalele erau mlaştini în care foiau vieţi ratate. La sate, înghesuiala în locuinţe era adesea tot atât de mare. Într-o cocioabă din Oxfordshire, o familie compusă din opt persoane dormea în două paturi despărţite între ele prin două cuverturi subţiri, într-o căsuţă din Yorkshire, soţul, soţia şi cinci fiice împărţeau împreună două paturi şi podeaua podului, iar în Somerset o mamă şi trei copii dormeau într-o încăpere, iar cinci copii, băieţi şi fete în vârstă până la 19 ani, într-alta.

Pentru muncitorii necalificaţi şi neorganizaţi, condiţiile de muncă erau tot atât de grele ca şi condiţiile de viaţă din mahalale. La Shawfield Chemical Works din Glasgow, în 1897, anul jubileului de diamant *, muncitorii

primeau 3 sau 4 pence pe oră şi lucrau 12 ore pe zi şi şapte zile pe săptămână, pe care şi le petreceau într-o atmosferă de vapori otrăvitori, fără să li se dea repaus pentru masă. La amiază mâncau stând în picioare lângă

— Aniversarea a 60 de ani de domnie a reginei Victoria.

cuptoare, şi dacă nu veneau la lucru duminica, erau amendaţi cu salariul din ziua următoare. Lordul Overtoun, proprietarul uzinelor, un filantrop care dăruia în fiecare an câte 10.000 de lire sterline pentru scopuri caritabile, era membru marcant al societăţilor pentru respectarea zilei de duminică şi a repausului duminical. La alte întreprinderi, lucrătorii puteau fi arestaţi dacă lipseau de la lucru o zi nemotivat. Dacă solicitau o învoire, cererea le putea fi refuzată, iar dacă totuşi lipseau, puteau fi, şi adesea erau, de fapt, băgaţi pentru o zi la puşcărie. Muncitorii calificaţi, organizaţi în uniunile profesionale engleze, cele mai vechi din Europa, o duceau mai bine. Încadrând aproape o cincime din toţi muncitorii adulţi, o proporţie mai mare decât în orice altă ţară, aveau propriile lor sisteme de asigurări şi de pensionare, înzestrate cu fonduri importante, şi membrii lor beneficiau de preţuri reduse la mărfurile cumpărate în propriile lor cooperative. Cu toate acestea, sindicatele se aflau încă în defensivă faţă de capital, iar prezenţa permanentă şi sinistră a şomajului le făcea să fie vulnerabile.

Începând din anul 1900, economia engleză îşi revenise de pe urma depresiunii anilor ’90, astfel că era în general prosperă, activă şi în plină expansiune. Proprietarii şi constructorii de vapoare, bancherii şi fabricanţii erau în plină activitate, minele de cărbuni lucrau la întreaga lor capacitate şi, cu toate că în domeniul chimiei, al electricităţii şi al altor industrii noi englezii nu erau atât de întreprinzători ca unii dintre concurenţii lor străini, cea mai mare parte dintre întreprinderi făceau afaceri bune, în ciuda suişurilor şi coborâşurilor vieţii economice. Totuşi, prăpastia existentă în distribuirea profiturilor, în loc să se micşoreze, creştea. În timp ce

bogaţii trăiau în culmea luxului şi a trândăviei, puterea de cumpărare a banilor primiţi ca salariu scădea, iar materialul uman se degrada. Înălţimea minimă cerută pentru recruţii armatei engleze, care era de 1, 60 m în 1883, a fost redusă la 1, 53 m în 1900.

Sistemul avea ceva ce nu era în regulă. Într-un fel sau altul, marile realizări mecanice şi materiale ale trecutului apropiat deformaseră orânduirea social-economică. În S.U.A., unde procesul acesta se desfăşura mai rapid, Thorstein Veblen socotea necesar să facă investigaţii în întreprinderile economice, în timp ce „scormonitorii de gunoaie" cercetau mahalalele, oboarele de vite şi dosarele lui Standard Oil.

În Anglia, reformatorii, scriitorii, ziariştii specializaţi în diverse cruciade, fabienii, socialiştii, liberalii radicali căutau cu înfrigurare remediul acestor stări de lucruri. Glasul strident al lui H.G. Wells avertiza lumea că progresul material fără planificare va conduce spre un viitor – descris de el în romanul *When the Sleeper Wakes* * (1899) – când vor exista clădiri mai înalte, oraşe mai mari, capitalişti mai perverşi, muncitori mai deznădăjduiţi şi călcaţi şi mai mult în picioare, un viitor în care „totul va fi mai mare, mai rapid şi mai aglomerat" şi care va reprezenta în rezumat „exagerarea tendinţelor contemporane". Ca o gaiţă albastră care croncăneşte într-una lovind cu ciocul în relele civilizaţiei, Wells cerea în *Anticipations*", carte apărută în anul 1900, şi în *A Modern Utopia** * *, publicată în 1905, înfiinţarea noii republici a societăţii dirijate, expunând cu pasiune posibilităţile de progres pe care ştiinţa le pune la îndemâna omului.

Pacea, politica economiilor şi a reformelor, care fuseseră crezul liberalilor şi care dăduseră satisfacţie atâta vreme, nu mai corespundeau noilor vremuri. Liberalismul optimist al secolului al XIX-lea era de domeniul trecutului. *From the Abyss* * * **, apărută în 1902, şi *în Perii of Change* * * *** (1905) ale lui Charles Masterman erau inspirate de un „pesimism indignat". Tânăr ziarist liberal, redactor literar al lui *Daily News*, credincios devotat al

bisericii anglicane de nuanţă catolicizantă, căsătorit eu o femeie din familia Lyttelton, al cărei unchi făcea parte din cabinetul Balfour, Masterman era un liberal de tip nou, preocupat şi tulburat de noile tendinţe care trădau făgăduielile celui de-al XIX-lea secol. Un alt liberal era solitarul economist J.A. Hobson, autorul cărţii *The Social Problem* * * ** * *, apărută în 1901. Hobson considera că strălucitele speranţe ale liberalismului de început erau umbrite acum de norii doctrinei asupra supravieţuirii

— Când se va trezi cel adormit.

Anticipări.

* * * Utopia modernă.

* * ** Din abis.

***** În pericol de schimbare.

****** Problema socială.

celor mai capabili şi că energia cheltuită pentru progres era absorbită de dezvoltarea materială. Fiindcă economia politică nu reuşise să rezolve problema socială, el socotea că era nevoie de o nouă ştiinţă socială, care să „furnizeze o bază satisfăcătoare pentru arta progresului social". Părerea lui era că nodul problemei consta în lipsa de lucru, pe care o considera ca o irosire a resurselor umane, iar printre risipitori includea şi pe bogaţii inactivi, dintre care 250.000 de bărbaţi între 20 şi 65 de ani n-aveau – conform recensământului din 1891 – nicio meserie sau profesiune. Principala sursă de necazuri era subconsumul, care avea drept corolar lipsa de lucru. De aceea, imperialismul nu mai trebuia considerat drept „povara omului alb", asumată cu nobleţe, ci ca un mijloc economic de compensare a pieţelor care lipseau în ţară. Deşi părerile lui Hobson, expuse în *The Psychology of Jingoism* *, apărută în anul 1901, şi în *The Imperialism*, apărut în 1902, au avut o anumită influenţă, totuşi ele erau jignitoare atât pentru imperialişti, cât şi pentru fabieni, care credeau în imperialism. Nu i s-a oferit, de aceea, vreo catedră nici de către universităţile mai importante, nici de Şcoala de economie din Londra, fondată de Fabian Society în 1894, ca să pună bazele acelei ştiinţe sociale noi care

era şi ţelul lui Hobson.

Ceea ce doreau fabienii era un socialism fără Marx sau revoluţie, ceva ca un fel de Macbeth fără omoruri: un socialism englezesc confortabil, intelectual, respectabil, gradat, realist, practic, acţionat de materie cerebrală şi muncă îndârjită, precum şi de infinita atenţie faţă de detalii a soţilor Webb şi de strălucitul bun simţ al lui Shaw. Fondată în anii ’80 şi prezentând planuri şi argumente prin broşuri, Fabian Society era anticamera intelectuală destinată să călăuzească instituţiile politice existente spre ţelurile finale ale socialismului. În împărţirea oamenilor în două clase făcută de Beatrice Webb, adică în A (aristocraţi, artişti şi anarhişti) şi B (bineintenţionaţi, burghezi şi birocraţi), fabienii intrau în cea de a doua. Ei nu căutau să-şi găsească o bază în clasa muncitoare, ci preferau să acţioneze prin „impregnarea treptată a oamenilor culţi cu aspiraţiile, noastre” – aşa cum spunea William Morris – şi să influenţeze treptat guvernele în

— Psihologia şovinismului.

vederea realizării ţelurilor lor. Făceau progrese splendide printre oamenii de acelaşi fel cu ei, dar rămâneau o formaţie scolastică, compusă din şapte sau opt sute de aderenţi, care se ţinea la distanţă de cei pentru care trudeau. În Anglia, persoanele făcând parte din clasele instruite nu încercau să pătrundă, şi nici nu puteau pătrunde, în sindicatele muncitoreşti. Îndoindu-se de teoria marxistă a inevitabilităţii luptei de clasă, fabienii socoteau că lucrătorii şi slujbaşii trebuiau să-şi realizeze ţelurile în cadrul sistemului capitalist, fiindcă ceea ce le dădea de lucru era profitul patronului. În conferinţele prin care îl „dezaproba” pe Marx, Bernard Shaw, înalt, subţire şi cu părul roşu, categoric în păreri, provocator şi temerar, îşi ţinea vrăjiţi ascultătorii vreme de o oră şi jumătate, în timp ce-şi debita ideile în fraze dure şi tăioase şi cu o voce fermă. În piesa *Maiorul Barbara*, a cărei premieră a avut loc în decembrie 1905, în prezenţa lui Balfour, Shaw vorbea prin gura lui Undershaft, magnatul muniţiilor, despre „crima sărăciei”. „Ceea ce se numeşte crimă nu-

nseamnă nimic: un omor aici, un furt dincolo. Ce importanţă au? Sunt simple accidente şi maladii ale vieţii: în toată Londra nu există nici 50 de criminali de profesie adevăraţi. Există, în schimb, milioane de oameni săraci, nenorociţi, murdari, prost hrăniţi şi prost îmbrăcaţi. Aceştia sunt cei ce ne otrăvesc din punct de vedere moral şi fizic, ei sunt cei ce ucid fericirea societăţii. Ei sunt cei ce ne forţează să ne abolim libertăţile şi să organizăm acţiuni de o cruzime nefirească, de teamă că au să se ridice împotriva noastră ca să ne târască în prăpastia lor. Numai nătărăilor le este frică de crimă: nouă ne e frică de sărăcie”.

Soţii Webb atacau crima sărăciei prin dări de seamă uriaşe şi, odată cu ea, lubrifiantul englez al relaţiilor şi al tratativelor sociale. Hotărâţi în mod dezinteresat să desăvârşească societatea, erau prin esenţă partizani ai autorităţii, oameni ce nu puteau tolera procesul de democratizare a vieţii politice. Erau în favoarea protecţionismului, a lui Joseph Chamberlain (cu care Beatrice Webb proiectase cândva să se căsătorească) şi a oricărei acţiuni care putea întări statul şi aduce venituri pentru construirea mai multor canale de scurgere şi înfiinţarea mai multor cantine pentru săraci, precum şi pentru mărirea asigurărilor de şomaj. N-aveau nevoie de liberali, care nu înţelegeau nici cerinţele imperiale şi nici pe cele socialiste ale erei noi şi aveau puţină încredere într-un Partid Laburist al ignoranţilor, care se vor dovedi incapabili să-şi impună voinţa. Ceea ce era necesar era un partid puternic, care să nu umble cu absurdităţi, ci să aibă o înţelegere practică a necesităţilor naţionale, care să înşface viitorul ca o guvernantă, să-i dea câteva la spate şi să-l îmbrace în rufărie curată, să-i spele obrazul şi să-i sufle nasul, să-l înveţe să stea drept la masă şi să mănânce o mitneare corespunzătoare. Lucrul acesta putea să-l facă numai Partidul Conservator, regenerat de domnul Chamberlain şi sfătuit de domnul şi doamna Webb, pentru ca să dăruiască Angliei binecuvântarea inflexibilă a socialismului conservator.

Socialismul ortodox era reprezentat de Federaţia socialist-democrată, condusă de H.M. Hyndman, un produs prosper al Colegiului Eton şi al lui Trinity College din Cambridge, ale cărui cursuri le urmase odată eu prinţul de Wales. Tot atât de credincioasă marxismului pe cât era de izolată de clasa muncitoare, Federaţia socialistdemocrată se declara adeptă a celor mai violente doctrine revoluţionare ale socialismului continental, rămânând însă, în lipsă de aderenţi, o voce fără trup. „Nu mi-aş fi putut continua activitatea – spunea Hyndman – dacă nu m-aş fi aşteptat de fiecare dată ca revoluţia să izbucnească lunea viitoare la ora 10 dimineaţa”. O aştepta probabil să cadă din cer, fiindcă în planurile lui muncitorii nu figurau ca iniţiatori ai revoltei. „Clasa sclavilor nu poate fi eliberată de sclavii înşişi – afirma el.

— Conducerea, iniţiativa, instruirea şi organizarea trebuie să vină de la cei născuţi în altă situaţie şi exersaţi din tinereţe să-şi folosească aptitudinile intelectuale”. Se plângea de procedeul specific britanic, potrivit căruia clasa conducătoare absorbea pe conducătorii în formare ai muncitorimii, care se arătau foarte dispuşi să se vândă minorităţii dominante (adică liberalilor) după ce „şi-au primit educaţia de la socialiştii bine situaţi care s-au sacrificat de dragul lor”. Tonul acestor declaraţii sugerează că prietenii lui Hyndman aveau oarecare dreptate când spuneau că acesta, un pasionat jucător de cricket, adoptase socialismul numai din duşmănie faţă de lume, fiindcă nu fusese introdus în echipa celor 11 de la Cambridge.

Împreună cu Robert Blatchford, editorul lui *Clarion*, şi cu alte spirite sincere şi convinse, Hyndman acţiona implacabil – prin întruniri, ziaristică şi elocvenţă – în vederea acelei dimineţi de luni căreia n-ar fi putut să-i supravieţuiască şi pe care clasa muncitoare engleză n-o dorea.

În anul 1901, în balanţa pe cale de modificare a puterii politice a intervenit un eveniment hotărâtor. Decizia dată în cazul Taff Vale de către Camera Lorzilor,

care acţiona în calitate de curte de apel, considera sindicatele răspunzătoare de daunele provocate de greve, primejduindu-le astfel fondurile de pensionare şi de ajutoare. Această decizie s-a dovedit a fi actul clasei guvernante care a convins clasa muncitoare engleză de necesitatea reprezentării politice. Până atunci, muncitorimea engleză crezuse că-şi putea duce bătăliile împotriva patronilor prin acţiune directă, cu ajutorul sindicatelor, şi nu prin acţiune politică în Parlament. Fiindcă aderase politic la Partidul Liberal, clasa muncitoare engleză nu putea fi atrasă ca să sprijine Partidul Socialist şi dezaproba lupta de clasă. „Clasa muncitoare engleză – spunea Clemenceau – este o clasă burgheză". Tovarăşii de pe continent găseau că congresele sindicatelor britanice erau plictisitoare. şi banale, fiindcă membrii lor nu manifestau niciun interes pentru dezbaterile ideologice, ci numai pentru câştigurile imediate. Pentru francezi – spunea un vizitator –, aceste câştiguri reprezentau o acumulare de forţe în folosul revoluţiei sociale. Pentru muncitorul englez, ele erau doar scopuri în sine, în timp ce „principiile fundamentale şi adevărurile eterne îl irită". Nu-l interesa un nou sistem social, ci doar „să fie bine tratat în cel actual", după cum spunea Morley.

În anul 1892, adevărurile eterne îşi găsiseră un purtător de cuvânt, cu zel de profet, în persoana organizatorului minerilor scoţieni. Keir Hardie, pe atunci în vârstă de 36 de ani, era un bărbat frumos, nu prea înalt, cu ochi căprui, în care ardea un foc mocnit, şi cu părul periat peste cap, dezvăluindu-i o frunte bombată. Născut într-o cocioabă în bazinul carbonifer din Lanarkshire şi crescut, împreună cu părinţii şi cu alţi nouă copii, în singura încăpere a locuinţei, unde mama lui reuşise, într-un fel sau altul, să-l înveţe să citească, Hardie a început să muncească de la vârsta de şapte ani ca băiat de prăvălie al unui brutar. Într-o zi de plată săptămânală, în timp ce tatăl lui era plecat să-şi caute de lucru, iar mamă-sa zăcea în pat cu un copil nou-născut şi fără să aibă nimic de mâncare,

micul şi unicul susţinător al familiei parcurse pe-ploaie cele două mile care îl despărţeau de locul lui de muncă, pentru ca să ajungă acolo pentru a doua oară cu o întârziere de 15 minute. „Stăpânul te cheamă sus”, îi spuse fata din dosul tejghelei. Intrând în încăperea unde familia brutarului sta în jurul mesei de mahon, luându-şi micul dejun cu cafea aburindă şi chifle calde, patronul îi spuse că este dat afară şi că, pentru ca să se-nveţe minte să nu mai întârzie, îi reţinea salariul pe săptămâna aceea. În timp ce ieşea din casă cu mâna goală, servitoarea, cuprinsă de o milă tăcută, îi dărui o chiflă.

Hardie credea în lupta de clasă dusă până-n pânzele albe. Pentru el, liberalii nu se deosebeau cu nimic de conservatori, ci reprezentau doar o altă faţă a clasei patronilor. Atunci când s-a prezentat pentru prima dată, în 1888, drept candidat independent din partea muncitorimii din districtul Lanark, candidatul liberal, sir George Trevelyan, a căutat să-i demonstreze cât de regretabil era ca ei doi să lupte unul contra altuia, spre folosul conservatorilor, promiţându-i că, dacă îşi retrăgea candidatura, liberalii aveau să-i ofere la următoarele alegeri generale un loc sigur, să-i acopere cheltuielile electorale şi să-i plătească pe timpul cât va fi deputat un salariu anual de 300 de lire sterline. Hardie, care în viaţa lui nu câştigase vreodată o sumă atât de mare, refuză. Deşi de data aceasta nu reuşi să se aleagă, fiindcă primise doar 617 voturi din totalul de 7.000, totuşi, peste patru ani fu ales deputat independent din partea districtului South West Ham. Atunci când şi-a ocupat locul în Camera Comunelor cu şapca-n mână şi îmbrăcat în haine de tweed, în loc de haine respectabile din stofă neagră, aşa cum se-mbrăcau alţii din clasa lui când se amestecau cu pătura sus-pusă, lumea a tresărit, de parcă deasupra palatului Westminster s-ar fi ridicat steagul roşu. Nu s-a lăsat niciodată ispitit de semnele de prietenie ale capitaliştilor. La o dezbatere în legătură cu şomerii, în decursul căreia nu se pronunţase o singură vorbă de simpatie pentru oamenii aceştia care răbdau de foame, Hardie, care

stătuse şi ascultase cu o mânie crescândă, izbucni dintr-odată: „Bestii ghiftuite!” într-o altă împrejurare, când un deputat îi acuza pe şomeri că sunt nişte vagabonzi trândavi, care nu vor să muncească, Hardieâşi exprimă părerea că un număr la fel de mare de vagabonzi pot fi văzuţi „în fiecare zi pe Rotten Row cu ghetre-n picioare şi cu cilindru pe cap”. Când vorbea la întruniri, stând în faţa oamenilor ca statuia tăiată-n granit a muncitorului emancipat, cu capul dat pe spate şi cu trupul drept, părea că înfăţişează „egalitatea, libertatea şi independenţa triumfătoare” pe care voia să le insufle clasei muncitoare. Lipsit de salariu sau de fonduri politice pe care să le folosească, se întreţinea pe el însuşi şi îşi întreţinea soţia şi cei trei copii din ceea ce putea câştiga de pe urma ziaristicii, care nu i-a adus niciodată mai mult de 210 lire sterline pe an.

Dârza grevă din 1889 a docherilor, care cereau o plată de 6 pence pe oră, a fost punctul de pornire al mişcării de organizare în sindicate pe ramuri industriale a muncitorilor necalificaţi. Mişcarea aceasta a continuat şi în decursul anilor ’90, cu organizatori împinşi de sentimentul unei „necesităţi religioase” şi muncitori greu de convins că arbitrajul era mai rentabil decât „grevele înverşunate prin care-şi căutau ieşire emoţiile lor reprimate”.

Greva docherilor, desfăşurată chiar în inima Londrei, a împins realităţile luptelor muncitoreşti sub ochii capitalei, antrenând spre viaţa politică oameni tineri, aşa cum a fost cazul cu Herbert Samuel. Îngrozit de condiţiile în care trăiau greviştii, de atelierele în care era exploatată la sânge munca lucrătorilor şi de locuinţele infecte pe care le văzuse în Whitechapel în timp ce făcea acolo propagandă electorală. În favoarea fratelui său, care candida pentru Consiliul general al Londrei, Herbert Samuel a hotărât „chiar din clipa aceea” că „obiectivul meu era Camera Comunelor, iar ţelul meu să particip la legislaţia; socială”. Aceeaşi grevă l-a făcut celebru pe agresivul sindicalist John Burns, membru al sindicatului mecanicilor de locomotivă, cunoscut drept „omul cu

drapelul roşu” datorită obiceiului său de a aduce cu el acest obiect ori de câte ori vorbea la întruniri. Deşi docherii nu făceau parte din sindicatul lui, a luat totuşi conducerea grevei pentru ca să-i ajute pe conducătorii acesteia, Tom Mann şi Ben Tillett. A menţinut relaţii excelente cu poliţia, a organizat linii de alimentare a greviştilor şi a contribuit la realizarea aranjamentului care acorda „cei şase pence ai docherilor”, spre profunda întristare a lui Kropotkin, oare considera că fusese pierdut un moment de mare importanţă. „Dacă Burns, cu cei 80.000 de oameni din spatele său, nu face revoluţie – scria el –, este din cauză că îi e frică să nu i se taie capul”. Deşi practicase o bucată de vreme un socialism gălăgios, Burns nu a fost nicicând de acord cu refuzul lui Hardie de a ajunge la tranzacţii cu capitalismul. Burns prefera să lupte pentru cauza muncitorimii încheind orice alianţă convenabilă într-o anumită situaţie, astfel că, atunci când a fost ales în Consiliul general al Londrei, a colaborat cu liberalii. Ura lui faţă de Keir Hardie „atingea dimensiunile nebuniei”, după cele spuse de Beatrice Webb.

La Congresul din 1893 al sindicatelor, Hardie a reuşit să obţină suficient sprijin pentru ca să constituie, cu toată împotrivirea lui Burns, Partidul Laburist Independent, al cărui preşedinte a fost ales el. Obiectivul marxist declarat de noul partid era de a trece în proprietatea statului „toate mijloacele de producţie, de repartiţie şi de schimb”, precum şi – pentru ca nu cumva să se facă vreo greşeală – „de a-şi asuma răspunderea revoluţiei, spre care ne conduc condiţiile economice”. Sindicatele îi acordau cu zgârcenie sprijinul lor financiar. Doi ani mai târziu, la alegerile generale din 1895, care au adus la putere guvernul lordului Salisbury, Partidul Laburist Independent n-a reuşit să-şi vadă ales măcar un singur candidat din cei 28 pe care îi prezentase. „A fost cea mai costisitoare înmormântare de la aceea a lui Napoleon încoace”, a comentat, nu fără satisfacţie, Burns, atitudine căreia i s-a alăturat şi doamna Webb. Faptul că laburiştii au ţinut să acţioneze independent şi să se prezinte în competiţii

electorale triunghiulare – spunea ea – era „o sinucidere”. Cu toate acestea, editorul conservator J.L. Garvin presupunea că, în ciuda eşecului, Partidul Laburist Independent se putea dovedi a fi „un factor de dezordine din ce în ce mai puternic în politica engleză”.

În acelaşi timp, asociaţiile patronale, formate ca să se opună cererilor muncitorimii, îşi măreau numărul şi încheiau acorduri pentru folosirea mâinii de lucru nesindicalizate. Pentru a crea „rezerve” în cazuri de greve, patronii ţineau registre de muncitori liberi, care nu erau de fapt decât liste de spărgători de greve întocmite sub alt nume. În felul acesta, în anul 1897, asociaţiile patronale au reuşit să înfrângă vechiul şi puternicul sindicat al mecanicilor de locomotivă atunci când aceştia au declarat greva pentru ziua de lucru de 8 ore, care avea să dureze 30 de săptămâni. Luând ofensiva prin folosirea lock-out-urilor, au reuşit ca în lupta lor contra altor sindicate să reintroducă munca în acord şi să respingă plata orelor suplimentare. Din când în când, guvernul le punea la dispoziţie trupe ca să-i sprijine. Nelăsând nimic la voia întâmplării, asociaţiile patronale au format, în 1898, Consiliul parlamentar al patronilor, pentru a sugruma din faşă orice măsură legislativă nefavorabilă intereselor lor.

În anul 1900, îndreptându-i-se mai mult în silă spre arena politică, un număr de sindicate, care reprezentau aproape un sfert din numărul total al membrilor, se asociară cu Partidul Laburist Independent şi cu grupul lui Hyndman ca să formeze, în vederea alegerii candidaţilor poliţiei „un comitet de reprezentare al muncitorimii. Societatea fabienilor se alătură şi ea, însă fără niciun elan şi numai temporar. Drept secretar al comitetului a fost ales Ramsay MacDonald, un scoţian în vârstă de 34 de ani, care, după începuturi obscure, ajunsese unul dintre fondatorii Partidului Laburist Independent şi era recunoscut ca un om cu simţ politic ascuţit. Constatând că, până la urmă, nu intelectualii aveau să fie aceia care să controleze politica partidului, grupul lui Hyndman s-a retras, iar fabienii, socotind că năzuinţele laburiştilor „nu

sunt pe linia noastră”, n-au jucat niciodată vreun rol. Sindicatul muncitorilor din industria cărbunelui şi a bumbacului, precum şi sindicatele mai vechi s-au menţinut într-o atitudine ostilă. Dintre cei 14 candidaţi propuşi de comitet pentru alegerile generale din 1900 au fost aleşi numai doi: Hardie şi John Burns.

Şi apoi a venit „lovitura de măciucă” a cazului Taff Vale. Sprijinindu-se pe această decizie, şi alţi patroni începură să dea în judecată pentru daune sindicatele, care pierdeau proces după proces. Fiindcă răspundeau cu fondurile lor băneşti, pierderea proceselor însemna, de fapt, anularea de mult recunoscutului drept la grevă, iar toate câştigurile obţinute cu trudă de pe urma tratativelor colective deveneau dintr-odată atacabile. Descurajate şi dezamăgite de vechiul principiu al acţiunii directe, sindicatele se îndreptară spre acţiunea politică, hotărâte să anuleze decizia dată în cazul Taff Vale pe singura cale posibilă: prin Parlament. Numărul membrilor de sindicat din comitetul de reprezentare al muncitorimii s-a mărit de peste două ori în următorii doi ani şi, folosind fondurile alocate de sindicate, comitetul a reuşit să iasă învingător în trei alegeri parţiale din anii 1902 şi 1903, precum şi în alegerea de la Durham, la care se prezentaseră toate cele trei partide. Will Crooks, un fost dogar şi consilier municipal, născut într-un azil de săraci, Arthur Henderson din sindicatul muncitorilor metalurgici, precum şi ţesătorul David Shackleton şi-au ocupat locurile în edificiul denumit „cel mai select club al Londrei”.

La drept vorbind, prin societatea britanică începuseră să bată vânturi noi. Deocamdată, ele nu reuşiseră să tulbure în mod serios clasa reprezentată de conservatori, a cărei stare de spirit predominantă continua să rămână în general aceea de automulţumire. Filosofia conservatorilor accepta surplusul de forţă al clasei muncitoare ca pe un punct de sprijin al sistemului profiturilor sau ca pe o lege economică naturală, care nu trebuia deranjată prin măsuri legislative. Viaţa clasei suspuse continua să fie tot atât de confortabilă şi de plăcută,

încât era greu să se considere necesară vreo urgenţă în reformarea a ceea ce *Times* numea imperturbabil „imperfecţiunile ordinii sociale”. Atunci când Keir Hardie a prezentat, în 1901, prima rezoluţie socialistă din istoria Camerei Comunelor şi a vorbit timp de 20 de minute despre modul în care ameninţarea reprezentată de sistemul profiturilor, răspunzător de războiul cu burii, de rebeliunea boxerilor din China şi de condiţiile de viaţă din mahalalele Londrei, putea fi combătută prin proprietatea colectivă asupra pământurilor şi a capitalului, „domnul Balfour, care se întorcea de la masă, i-a zâmbit afabil vorbitorului, socotind, fără îndoială, că lucrurile, aşa cum se prezentau ele pe atunci, vor mai dura încă o bună bucată de vreme”.

Totuşi, în 1905, înfruntaţi de perspectiva alegerilor generale, conservatorii socotiră că anumite concesii erau necesare. Fiindcă aveau nevoie de voturile muncitorimii, au numit o comisie regală pentru conflictele de muncă, însărcinată să facă un raport în legătură cu problema restabilirii principiului neresponsabilităţii sindicatelor în caz de grevă. Comisia a mers până acolo încât a încuviinţat ca proiectul de lege asupra conflictelor de muncă, prin care decizia în legătură cu cazul Taff Vale ar fi fost anulată, să treacă prin comitet* şi apoi prin două citiri”, fără să împingă însă lucrurile aşa de departe încât să-l transforme în lege. Comisia s-a ocupat de şomaj într-o măsură suficient de mare (deşi nu cu prea multă îndrăzneală) pentru ca să pună în aplicare o lege a muncitorilor şomeri conform căreia se înfiinţa un birou de plasare care să înregistreze şomerii, să-i ajute să capete de lucru şi să le plătească indemnizaţii în anumite cazuri. Totuşi, legea era aplicabilă numai la Londra, iar în spiritul ei se rezuma doar la o simplă cârpăceală. Conservatorii n-aveau de oferit un program de remediere veritabilă a situaţiei existente, fiindcă nu doreau să aibă un asemenea program.

Ca partid minoritar, liberalii aveau şi ei nevoie, ca să câştige alegerile, de sprijinul clasei muncitoare, mai ales dacă doreau să se aleagă cu o diferenţă suficient de mare

pentru ca să se elibereze de coşmarul irlandez. Pentru ei, apariţia candidaţilor laburişti independenţi în domeniul politic putea să reprezinte un dezastru. Puşi în faţa pericolului unei competiţii între trei partide, de pe urma căreia nu puteau decât să piardă din voturi, liberalii n-aveau nevoie numai de sprijinul laburiştilor, ci chiar de o alianţă cu ei. Laburiştii, reprezentaţi de Ramsay MacDonald, erau gata să le dea ascultare. În 1903, el şi cu Herbert Gladstone, prim-chestor liberal din Camera Qomunelor, au încheiat un pact secret prin care liberalii se declarau de acord să nu-şi pună candidatura pentru 35 de locuri de deputat cu condiţia ca 35 de laburişti aleşi să voteze cu ei în Camera Comunelor. Keir Hardie, care nu fusese consultat la încheierea pactului, l-ar fi considerat, desigur, nu numai ca o trădare, dar şi ca ceva inutil. După părerea lui, liberalii trebuiau să constate, în cele din urmă, că fără ajutorul politic al clasei muncitoare erau reduşi la neputinţă şi, odată ajunşi la această

— Camera Comunelor constituită în comitet sub conducerea unui preşedinte (nu a *speakerului*).

** în Anglia, o lege trebuie să treacă, înainte de a fi promulgată, prin următoarele trepte: prima citire (se permite prezentarea legii), a doua citire (sunt acceptate principiile legii) şi a treia citire (se acceptă forma modificată de comitet).

concluzie, erau obligaţi sau să se alăture laburiştilor, sau „să ia calea conservatorilor”.

Alegerile generale au avut loc la jumătatea lunii ianuarie 1906 şi au durat două săptămâni, aşa cum era obiceiul pe atunci. Sclavia chineză, protecţionismul în opoziţie cu liberul-schimb, taxele şcolare, decizia în cazul Taff Vale şi toate celelalte probleme răscolite timp de trei ani au fost puse din nou în discuţie. Muncitori chinezi pe colinele regiunii Wales? – vocifera retoric Lloyd George. „Să ne ferească Sfântul!” Vocea demagogului şi puterea iraţionalului nu făceau decât să întărească simţământul general că conservatorii stătuseră la putere prea multă vreme, iar de data aceasta atât demagogul, cât şi

iraţionalul erau pe linia justă. Poporul dorea schimbarea şi a obţinut-o.

Liberalii repurtară o victorie electorală gigantică. Faţă de cei 513 deputaţi aleşi pe listele lor, conservatorii nu aveau decât 157, ceea ce reprezenta o diferenţă fără precedent. Însă nu toate cele 513 locuri erau ale lor. Organizaţiile muncitoreşti au câştigat 53 de locuri. Dintre noii deputaţi, comitetul de reprezentare al laburiştilor a ales 29, care s-au organizat în Camera Comunelor pentru prima dată ca partid recunoscut, cu chestor propriu. Restul de 24 erau reprezentanţi ai sindicatelor care au acceptat conducerea liberală şi nu s-au afiliat la Partidul Laburist până în anul 1909. Aceşti 53 de reprezentanţi ai muncitorimii, precum şi cei 83 de deputaţi irlandezi votau alături de cei 377 de liberali, dând partidului victorios o majoritate absolută şi aproape incomodă de 356 de voturi. Chiar lăsându-i deoparte pe irlandezi şi pe muncitori, propria lor majoritate, de 220 de locuri, îi scutea de necesitatea legăturilor cu vreun alt grup. Partidul Liberal obţinuse pentru prima dată ceea ce Gladstone dorise tot timpul, adică „hidoasa monstruozitate”, aşa cum a numit-o un conservator, o majoritate liberală independentă de votul deputaţilor irlandezi.

Însă mai uluitor decât succesul liberalilor era acela al laburiştilor, iar implicaţiile lui nu scăpau celor interesaţi. Un prieten al lui sir Almeric Fitzroy, care îşi pierduse locul din Lancashire, îşi atribuia înfrângerea ridicării laburiştilor şi nu socotea că în obţinerea acestui rezultat jucaseră un rol prea mare chestiunea taxelor vamale sau alte probleme, ci mai degrabă „convingerea, izvorâtă pentru prima dată în mintea clasei muncitoare, că mântuirea ei era în propriile sale mâini”.

Ca semn de apreciere a noului venit pe scena politică, John Burns a fost numit preşedinte al Consiliului administraţiei locale, devenind astfel primul muncitor care deţinea o funcţie cu rang de ministru. „Vă felicit, sir Henry – a răspuns el atunci când Campbell-Bannerman, noul prim-ministru, i-a oferit postul.

— Va fi cea mai populară numire pe care aţi făcut-o vreodată”, lucru care s-a dovedit a fi adevărat. După o săptămână, în care s-a bucurat de semnele de prietenie ale celor din clasa conducătoare, Burns i-a spus lui Beatrice Webb: „Sunt un om deosebit de cel care am fost până acum o săptămână; c. Plăcerea pe care i-o procura funcţia lui ministerială era atât de evidentă, încât i-a amintit lui sir Edward Grey o frază a naturalistului Gilbert White: „În luna iunie, broasca ţestoasă nu mai poate de fericire şi merge în vârful labelor”.

Pentru conservatori, rezultatul alegerilor reprezenta cea mai zdrobitoare înfrângere electorală pe care o suferise vreodată un partid. În acest dezastru îşi pierduse locul însuşi Balfour, precum şi fratele său Gerald. La fel o păţiseră doi membri ai cabinetului său, Alfred Lyttelton şi St. John Brodrick, vărul acestuia, lordul Hugh Cecil, precum şi „omul cu cea mai tristă soartă dintre toţi” – aşa cum se lamenta *Punch* – Henry Chaplin, castelanul Angliei, după 39 de ani de deputăţie. Mai târziu, toţi aceştia au reuşit să fie realeşi în alegeri parţiale, dar între timp noii democraţi guvernau cu o majoritate consistentă şi triumfătoare.

În dimineaţa zilei următoare înfrângerii sale electorale, Balfour şi-a vizitat un prieten, care l-a văzut, pentru prima oară în viaţa lui, „serios tulburat”. Cu toate acestea, s-a dus să se culce, luându-şi cu el o carte, a coborât a doua zi la masă „perfect odihnit şi bine dispus” şi a jucat golf în după-amiaza aceea, precum şi în ziua următoare. Părea că se distrează admirabil şi nu se arăta deloc curios să cunoască celelalte rezultate ale alegerilor şi „nici măcar nu se uita la ziare”. Îşi atribuia înfrângerea ridicării clasei muncitoare şi dorinţei oamenilor de a vedea o schimbare. După cum remarca el, problemele reale jucaseră un rol minor, deoarece alegătorii refuzaseră să asculte dezbaterile.

Totuşi, în spatele faţadei nepăsătoare a jocului de golf, Balfour îşi depăna gândurile. „Alegerile din 1906 inaugurează o eră nouă”, îi scrie el a doua zi lui Francis

Knollys, secretarul regelui, iar faptul cel mai izbitor era brusca apariţie pe scena politică a Partidului Laburist. Era năzuinţa spre putere a unui nou pretendent. În scrisorile pe care le-a scris în ziua aceea şi în ziua următoare mai multor prieteni, Balfour îşi destăinuia mai pe larg gândurile: se petrecea ceva mai important decât „obişnuita schimbare a partidului… Cele întâmplate aici n-au nimic de-a face cu vreunul din lucrurile pentru care ne-am dondănit în ultimii trei ani”. Campbell-Bannerman „nu-i decât un dop de plută săltând pe un torent pe care nu-l poate controla”, iar adevărata semnificaţie a dramei nu putea fi înţeleasă decât dacă era considerată în contextul „aceleiaşi mişcări care a provocat masacrele de la Petersburg, dezordinele de la Viena şi defilările socialiste de la Berlin”. Fiindcă mintea lui o lua înaintea implicaţiilor imediate ale noilor desfăşurări, Balfour scria în clipele acelea de mare victorie liberală: „Cred că va avea drept urmare dezmembrarea Partidului Liberal”. Mai mult stimulat decât deprimat de noile condiţii ale bătăliei politice, îl asigura pe Knollys că n-avea intenţia să se retragă din politică, fiindcă „sunt profund interesat de cele ce se-ntâmplă *acum*”.

Mai clarvăzător decât majoritatea politicienilor, Balfour intuia începutul transferului de putere, însă nu ca o simplă transmitere a ei de la partidul aflat la cârmă către partidul în opoziţie, ci ca unul mai profund, către o clasă nouă, care, deşi se afla încă departe de posesiunea puterii, provoca totuşi, prin presiunea ei asupra celor ce o deţineau, o deplasare a componentelor societăţii.

Deocamdată însă, Balfour n-avea loc în Parlament. „Desigur că n-am de gând să cutreier ţara explicând oamenilor că sunt un om cinstit şi sârguincios, ca un valet de mâna a doua care şi-a pierdut postul”, remarca el. S-a găsit, totuşi, pentru el un loc de deputat la Londra, astfel că a revenit în Camera Comunelor ca lider al opoziţiei.

În afară de Balfour, mai erau şi alţii care întrezăreau în biruinţa liberalismului semnele prevestitoare ale destrămării lui. Pentru socialişti, lucrul acesta era un

imperativ marxist. Robert Blatchford prezicea că Partidul Liberal va încerca să pună în aplicare o „politică timidă, cu speranţa de a nu-şi înstrăina adepţii moderaţi”. Dacă încercau să îmbunătăţească cu adevărat legislaţia socială, pierdeau sprijinul partizanilor capitalişti, care aveau să dezerteze la conservatori, iar dacă nu făceau nimic în materie de reforme sociale, aveau să piardă sprijinul radicalilor care îi aleseseră. Şi într-un caz şi în celălalt, această guvernare liberală urma să fie ultima. „Cel mai sigur dintre toate evenimentele ce pot veni în sprijinul cauzei noastre este dezintegrarea inevitabilă a Partidului Liberal”.

Parlamentul din afiul 1906 i-a convins pe conservatori că socialismul era în dezvoltare şi că reprezenta o ameninţare categorică pentru existenţa privilegiilor. Până atunci, aristocraţia posesoare de bunuri funciare, precum şi proprietarii agricoli crezuseră că au dreptul să vorbească în numele poporului, că interesele lor naţionale erau aceleaşi cu ale oamenilor de rând şi că din acest punct de vedere reprezentau cu toţii o unitate. Credeau în acţiunea binefăcătoare a democraţiei conservatoare atâta vreme cât nu perturba ordinea existentă. Priveau plebea asimilând-o cu clasa agricultorilor şi servitorilor, pe care o cunoşteau. După cum i-a scris mamei sale, George Wyndham, secretarul de stat pentru Irlanda în cabinetul lui Balfour, conservator entuziast şi mare patriot, care îşi păstrase în 1906 locul în Parlament, era convins că reuşise în alegeri „fiindcă muncitorii mă iubesc şi am ştiut să le câştig inimile. Tot ce le-am spus s-a referit la dragostea frăţească pe care imperiul o are pentru noi toţi, la tratamentul nepărtinitor al străinilor, la gloria imperiului în ochii copiilor noştri şi la câteva vorbe sincere despre necesitatea creştinismului în şcolile noastre… Mi-am deschis inima în faţa inimilor lor şi ne iubim unii pe alţii. Am câştigat vorbind despre conservatorism, imperiu şi reforma fiscală. Irlandezii au votat pentru mine, pescarii au votat pentru mine, soldaţii au votat pentru mine şi meseriaşii au votat pentru mine!

Pur şi simplu din cauză că ne-am plăcut unii pe alţii şi fiindcă iubim tradiţiile trecutului şi gloria viitorului”.

Indiferent care va fi fost situaţia în propria lui circumscripţie electorală, această imagine fermecătoare, corespunzătoare secolului al XVIII-lea, era, în 1906, atât pentru Anglia, cât şi pentru restul lumii tot atât de perimată ca şi prinţul regent. Clasa agricolă dispărea, infiltrându-se în

— George, prinţ de Wales, regent între anii 1810 şi 1820, în timpul bolii mintale a regelui George al III-lea.

oraşe, iar între proletariatul industrial, care o înlocuia, şi patricieni nu exista nici dragoste, nici interese comune. Wyndham şi cei de felul lui n-aveau habar despre mineri şi despre lucrătorii din fabrică sau despre oamenii ce trăiau în şirurile lungi şi monotone de case urbane… Gândeşte-te ce-ar însemna – îi spuse Winston Churehill, omul născut în palatul Blenheim, unui prieten în timp ce intrau pe o stradă mohorâtă în timpul campaniei electorale de la Manchester – să trăieşti pe o stradă ca asta* să nu vezi niciodată ceva frumos, să nu mănânci niciodată ceva gustos şi *să nu spui niciodată ceva inteligent* /” Şi totuşi, oamenii care aveau parte de acest destin erau noii alegători.

Printre cei 377 de deputaţi liberali, 154 (sau 40%) erau oameni de afaceri, 85 erau jurişti sau avocaţi pledanţi, 69 erau „gentlemani”, 25 erau scriitori şi ziarişti, 22 funcţionari, iar în restul de 22 intrau profesori universitari, profesori de şcoli secundare, doctori şi luptători pentru diferite cauze. Printre conservatorii înfrânţi, categoria cea mai extinsă era tot a „gentlemanilor”, care cuprindea 30% dintre deputaţi, urmată de oamenii de afaceri cu 25% şi de funcţionari cu 20%. Aproape jumătate din numărul total al deputaţilor, adică 310, erau oameni noi, care nu ocupaseră până atunci un loc în Parlament. Văzând adunarea nou întrunită, un lord a simţit o consolare în faptul că puţini dintre deputaţi purtau „îmbrăcăminte neconvenţională”, în timp ce sir Henry Luey, veteranul corespondent al lui *Punch*, constata

că atmosfera, caracterul şi comportarea socială a deputaţilor erau „revoluţionate”. Irlandezii formau o grupare violentă, cunoscută prin manierele ei grosolane, pe care le practicau în mod deliberat, fără să se lase intimidaţi de tradiţiile Camerei Comunelor. Fiindcă era o instituţie englezească, o urau, iar din cauză că majoritatea liberală n-avea nevoie de ei, valoarea lor tranzacţională era nulă, astfel că nu puteau face altceva decât să-şi compenseze paguba prin larmă şi făcând toate excesele posibile pentru a împiedica orice măsură legislativă care n-avea legătură cu autonomia Irlandei. Vechea, acerba şi mereu zădărnicită lor luptă pentru înlăturarea dominaţiei engleze şi pentru autoguvernare nu era ajutată, ci strivită de dimensiunea victoriei liberale.

La revenirea lui Balfour în Camera Comunelor, majoritatea ostilă şi-a manifestat deschis aversiunea pe care o avea faţă de el ca lider şi simbol al partidului înfrânt. După cele spuse de Austen Chamberlain, noii deputaţi erau „neîngăduitori şi nepoliticoşi faţă de el… îl luau peste picior şi-l întrerupeau într-una”. Totuşi, impasibil şi îngăduitor ca întotdeauna, Balfour continua să stăpânească dezbaterile, astfel că în decurs de un an a reuşit să-şi restabilească autoritatea şi să câştige respectul opozanţilor, care „simţeau că Balfour face cinste Camerei”. Deşi mulţi dintre membrii noului guvern îi erau prieteni personali, totuşi, omul care şedea pe vechiul său loc şi îl privea de după masa *speakerului* nu putea fi numărat printre ei. Aşa cum spunea unul dintre colegii săi, Campbell-Bannerman nu se lăsa impresionat de „farmecul istoric” al lui Balfour, fiindcă „pur şi simplu nu reuşea să-l constate”. Chiar de la începutul sesiunii a căutat să rupă vraja. Cerându-i-se să expună poziţia partidului său faţă de o rezoluţie potrivnică legii cu privire la taxele vamale de import, Balfour a reuşit să se eschiveze cu tot atâta ambiguitate ca şi mai înainte, exasperându-l pe primul ministru, care i-a strigat în faţă: „Terminaţi-o cu bufoneriile astea!” Predecesorul său la preşedinţie „este ca vechii Bourboni: nu învaţă nimic. Îşi reia locul cu aceleaşi

graţii afectate, cu aceeaşi dialectică abilă şi cu acelaşi fel nonşalant şi frivol de a trata problemele de mare însemnătate. Dacă-şi închipuie că asemenea metode pot avea succes aici, înseamnă că cunoaşte prea puţin starea de spirit a noii Camere a Comunelor. De aceea îi spun din nou: terminaţi-o cu bufoneriile astea! u Deşi intervenţia lui C-B. era curajoasă şi a fost citată de foarte multă lume, ea n-a risipit aureola lui Balfour.

Adevărata stare de spirit a noii Camere era reprezentată de un alt tip de oameni, care nu se asemănau nici cu patricianul Balfour, nici cu C-B., liberalul de modă veche. Cele două figuri dominante ale noului guvern, care aveau să deţină pe rând funcţia de prim-ministru, erau oameni pentru care guvernarea nu mai era o sarcină moştenită, ci o carieră profesională. Cei doi erau H.H. Asquith, fiul unui negustor de lână nonconformist din Yorkshire, şi David Lloyd George, fiul unui învăţător din Ţara Galilor. Deşi cu totul deosebiţi ca provenienţă socială şi tempera

— Membru al unei secte religioase despărţite de biserica anglicană.

ment, ambii îşi croiseră drumul spre Parlament prin practica avocaturii.

Lloyd George, cel mai dinamic dintre noii miniştri, fusese numit ministru al comerţului, funcţie care, deşi nu era dintre cele mai importante, îi dădea, totuşi, dreptul să stea pe banca ministerială. A.G. Gardiner, editorul lui *Daily News* şi foarte bun observator al caracterelor politice, vedea în Lloyd George „semnul prevestitor al noii ere: omul din popor aşezat pe scaunul puterii”. Deşi nu ajunsese încă la poziţia cea mai înaltă, Lloyd George se îndrepta evident spre ea, iar scopul lui era tot atât de uşor de înţeles ea acela al vulpii care intră într-un coteţ de găini. Avea 42 de ani, fiind cu 11 ani mai tânăr decât Asquith şi tot cu atâţia ani mai în vârstă ca Churchill. Trimis în Parlament în 1890 de către cetăţenii unui orăşel din Wales ca să lupte pentru cauza naţionalismului velş, Lloyd George era un nonconformist care lupta pentru

separaţia dintre biserică şi stat şi un radical care îşi consacra activitatea politică reformelor sociale. În tinereţe, biblia lui politică fusese *Mizerabilii*, roman pe care îl avea într-o ediţie ieftină şi pe care îl purta cu el în timpul călătoriilor. Poziţia lui împotriva războiului cu burii, pe care o luase cu riscul boicotului profesional şi al agresiunii corporale, implica atât curaj moral, cât şi curaj fizic. Avea principii politice ferme, dar nu şi scrupule. Mic de statură, bărbat frumos, neînfricat şi necruţător, dar mieros la vorbă, cu ochi albaştri strălucitori, mustaţă castanie şi de o mare vitalitate, era mereu pe urma femeilor, pe care reuşea să le seducă, evitând, în acelaşi timp, cu îndemânare eventualele consecinţe legale. Ca orator, era un fel de Sarah Bernhardt a tribunei politice, încântându-şi ascultătorii cu vorbirea lui melodioasă şi ritmată, specifică limbii celtice, care reuşea să trezească emoţii puternice. Deşi în public niciun fel de retorică nu i se părea prea teatrală şi niciun mijloc de aţâţare a gloatei prea drastic, totuşi, în îndeplinirea funcţiei lui era circumspect şi abil, conştient de faptul – aşa cum obişnuia el să spună – că „Anglia se bazează pe comerţ” şi că niciun partid nu putea trăi făcând apel numai la muncitori. Cel mai însemnat dar al său era simţul pătrunzător, intuitiv şi infailibil al cerinţelor momentului, asociat cu convin „gerea că el era omul care să le facă faţă. „Se năpustea ca uliul asupra ocaziilor propice” şi, odată ce le înşfăca, devenea omul în faţa căruia liderii partidului n-aveau altă alternativă decât să-l folosească, chiar dacă, la fel ca Chamberlain printre conservatori, el era cucul care urma să profite de pe urma gazdelor.

Înaintea lui pe scara politică se afla, ca ministru de finanţe, Asquith, iar din urmă venea, urcând cu repeziciune, Winston Churehill, căruia i se dăduse postul de subsecretar de stat pentru colonii drept răsplată că trecuse de la conservatori la liberali. Asquith era o maşină intelectuală profesională, care lucra mai degrabă pe baza pregătirii sale şi prin aprecierea justă a ocaziilor favorabile decât pe baza unei convingeri fundamentale. Avea o logică

implacabilă şi era de necombătut în discuţii. „Duceţi-vă şi aduceţi barosul”, a ordonat C-B. Într-o împrejurare în care Balfour îi sfâşia cu delicateţe pe liberali în bucăţi, iar Asquith a fost chemat în timp util ea să-i dea replica. Strălucit şef de promoţie al Oxfordului, unde obţinuse o bursă, Asquith era – după cum scria Gardiner – cel mai distins produs al sistemului Balliol, care evită zelul exagerat şi „n-are încredere în ideile mari, chiar dacă le gândeşte”. Înţelegea totul, dar nu iniţia nimic. Ferm, dar impasibil, ar fi putut ajunge un bun judecător şi era un ministru de finanţe perfect. După o carieră iniţială, încununată de succes, ca avocat pledant, a fost considerat – imediat după ce a ajuns ministru plin în cabinetul din 1892 al lui Gladstone – drept omul viitorului, deşi era atât de puţin obişnuit cu regulile înaltei societăţi, încât îşi oferea braţul propriei lui soţii atunci când o conducea la masă. Această dificultate a fost înlăturată după moartea soţiei sale, când Margot Tennant, expertă în materie de bărbaţi cu viitor, s-a hotărât să se căsătorească cu el. Asquith s-a adaptat perfect la elită. „Nu ştie ce-i orgoliul, nici gelozia şi nici vanitatea”, spunea despre el o prietenă. Domina prin intelect, dar nu impresiona şi nici nu provoca reacţii. Oamenii n-au putut niciodată să-şi facă o imagine despre el şi nici să-l eticheteze într-un fel oarecare, astfel că Asquith a rămas în istorie ca omul fără faţă.

Guvernul mai cuprindea câţiva nobili, dintre care niciunul nu era mare proprietar funciar. Printre ei se afla bătrânul marchiz de Ripon, care mai târziu a demisionat, lordul Tweedmouth, care s-a dezechilibrat mintal, astfel că până la sfârşit a demisionat şi el, precum şi lordul Crewe, ginerele lui Rosebery, care îl „scandaliza” pe prinţul de

Wales (viitorul rege George al V-lea) prin obiceiul său de a purta veston în loc de redingotă în Camera Lorzilor. Singurul reprezentant al înaltei aristocraţii era Winston Churchili, conservatorul renegat. Ceea ce-l adusese la liberali nu era numai problema liberului-schimb. În 1904, atunci când a schimbat partidul, Churchili ştia că conservatorii erau pe cale să plece de la putere. Fiindcă

tânjea de mult după o funcţie ministerială, nu mai voia să aştepte şi, în afară de asta, nici nu-şi putea permite să stea în opoziţie. Deşi era nepotul unui duce, trebuia să-şi câştige existenţa. Cariera de ziarist şi scriitor îi putea recompensa munca, însă nu cu felul de plată pe care îl dorea el. În America, un bărbat cu energia lui ar fi intrat în afaceri, însă pentru un englez de provenienţa sa guvernarea era singura carieră în care-şi putea folosi superioritatea.

Recunoscând importanţa problemei sociale, era convins că liberalii puteau să-i facă faţă şi dorea ca el să joace un rol major în rezolvarea ei. În afară de ambiţie, mai era mânat în această direcţie de adâncul său devotament şi de marea dragoste faţă de bătrâna lui doică, doamna Everest. Prin ea simţea oarecum personal soarta şomerilor bătrâni, „dintre care mulţi n-au pe nimeni să-i îngrijească şi nimic din ce să trăiască la sfârşitul vieţii”. În 1904 a dat peste ocazia propice pe care o căuta, a profitat de ea, a făcut alegerea justă în împrejurările date şi a câştigat. De atunci încolo, în toate cuvântările sale vorbea despre liberalism ca despre „cauza milioanelor de oameni uitaţi”, susţinând că de el trebuie să-şi lege speranţele clasa muncitoare, şi nu de socialism. Ajuns în guvern, şi-a dat seama că, dacă nu vor fi în stare să-şi atragă sprijinul politic pe care sindicatele îl dădeau Partidului Laburist, aflat în plină ascensiune, liberalii aveau să se prăbuşească până la urmă. Asociindu-se cu Lloyd George, porni la acţiune, întocmind proiecte de legi şi obţinând adoptarea unor măsuri legislative privind salariile, orele de muncă, pensiile şi asigurările sociale. Într-o cuvântare pe care a ţinut-o în octombrie 1906 la Glasgow a schiţat un program de reforme sociale care susţinea, de fapt, ideea fabiană despre statul prosperităţii generale, depăşind astfel cele mai îndrăzneţe intenţii ale guvernului, în care nu era decât un ministru de importanţă secundară. „Vrem să tragem o linie sub care nu vom permite ca oamenii să trăiască şi să muncească”, anunţa el cu îndrăzneală şi continua propunând ca statul să devină un „utilizator de rezervă” al

forţei de muncă, să se fixeze standarde minime ale nivelului de trai şi să se treacă în proprietatea statului căile ferate. Beatrice Webb era încântată: „Winston şi-a însuşit perfect schema Webb”, nota ea în agendă şi fiindcă făcuse acest lucru putea fi clasificat ca „extraordinar de capabil”.

Cel mai desăvârşit oportunist la care s-a făcut apel ca să facă faţă noilor timpuri a apărut, totuşi, din rândurile conservatorilor. Se numea F.E. Smith, un deputat proaspăt în vârstă de 33 de ani, care urma să devină într-o zi, sub numele de lordul Birkenhead, lord-cancelar. Prima lui cuvântare, pe care a ţinut-o în anul 1906, a fost considerată cel mai senzaţional debut parlamentar al vremii sale. Avocat, ridicat prin el însuşi, ca şi Asquith, avusese şi el o bursă la Oxford, unde, strălucind în clubul studenţesc, învăţase toate procedeele oratorice, trucurile şi loviturile folosite în dezbateri. Aventurier politic, fără legături cu marii proprietari funciari, era pregătit să-şi croiască drum spre vârful piramidei prin inteligenţă, îndrăzneală, ambiţie dinamică şi impertinenţă perfectă.

Atunci când s-a ridicat din mijlocul rămăşiţelor deprimate ale Partidului Conservator, după înfrângerea acestuia, ca să vorbească pentru prima dată în Camera Comunelor, deputaţii văzură „un tânăr îmbrăcat îngrijit, zvelt şi ras complet, cu faţa îngustă şi prelungă, cu privirea dispreţuitoare şi părul lins dat cu briantină”. Stând în picioare cu mâinile în buzunar şi cu o expresie sfidătoare pe faţă, F.E. Smith pronunţă cu o voce melodioasă şi sigură un discurs „de o insolenţă sclipitoare şi plin de invective”. Tonul discursului era atât de caustic, iar vorbitorul atât de iscusit în rostirea lui, încât ascultătorii aproape că nu observară lipsa lui de conţinut. Totul consta dintr-o înşiruire de cuvinte dispreţuitoare, de ironii muşcătoare şi aluzii personale azvârlite ca nişte pocnitori în poala liberalilor. Surprinşi şi încântaţi, conservatorii se ridicară în picioare. Atunci când vorbitorul a citat versiunea, uşor denaturată, a unei aluzii făcute de Lloyd George, în timpul campaniei electorale, în legătură cu sclavii chinezi ce

puteau apărea pe colinele regiunii Wales, iar acesta din urmă l-a întrerupt de pe banca ministerială afirmând că „n-a spus aşa ceva”, Smith nu s-a lăsat intimidat. „Anticipând acest lapsus temporar – a spus el cu o voce mieroasă –, mi-am luat cu mine numărul din 16 ianuarie al lui

Manchester Guardian”, ca, după ce a citit pasajul la care se referise, să adauge eu o insolenţă profund jignitoare: „Mă încred mai degrabă în cuvântul reporterului decât în acela al mult prea onorabilului gentleman”.

Tot acest spectacol nu reprezenta decât triumful unui plan bine calculat. Smith înţelegea că necesar în clipele acelea era atacul, pentru ca să dea curaj părţii înfrânte. Începând de atunci, el deveni o forţă în creştere. Fiindcă-i lipsea chila unei filosofii de guvernare bine gândite, naviga cu viteză, însă fără o direcţie precisă. Materia lui cerebrală era tot atât de remarcabilă ca şi manierele lui Lansdowne; „i s-a urcat la cap”, spunea Margot Asquith. Nu-l interesau ideile şi principiile, ci numai jocul forţelor materiale, pe care era perfect convins că le putea manipula după voie. Mai târziu a circulat o poveste: pe când erau la Oxford, Smith şi sir John Simon au dat cu banul ca să se hotărască în ce partid să intre fiecare, fiindcă niciun partid nu-i putea cuprinde pe amândoi. Deşi era probabil o născocire, totuşi faptul că această poveste a circulat şi a fost considerată posibilă era semnificativ. După una din cuvântările lui Churehill adresată alegătorilor de stânga, Smith a spus faţă de mai multă lume: „Socialiştii ar face bine să nu aclame numele domnului Churehill fiindcă este foarte probabil că acesta are să le fure hainele atunci când se vor duce să facă baie, bineînţeles dacă se-mbăiază într-adevăr, lucru de care mă-ndoiesc”. Era un sarcasm inadmisibil, care arăta că un nou tip de om se îndrepta spre putere. Răspunsul lui Churehill: „Domnul Smith este invariabil vulgar”, nu i-a împiedicat să devină cei mai buni prieteni.

Schimbarea guvernului adusese din nou pe tapet termenii unui vechi conflict. În timpul cât liberalii aveau majoritatea în Camera Comunelor, conservatorii – dacă se

simţeau cu adevărat ameninţaţi – aveau posibilitatea să recurgă la dreptul de vot al Camerei Lorzilor, aşa cum făcuseră în 1893 ca să împiedice promulgarea legii lui Gladstone cu privire la autonomia Irlandei. Între adepţii schimbărilor şi adepţii „lucrurilor aşa cum sunt”, între politica reformelor şi aceea a „rezistenţei până la capăt” era imposibil să nu se producă o nouă ciocnire, aşa cum prevăzuse lordul Salisbury. Expunând esenţa conflictului, el spusese: „Trebuie să conducem în aşa fel opera noastră legislativă, încât să dăm o anumită satisfacţie atât claselor sus-puse, cât şi maselor. Lucrul acesta este deosebit de greu de realizat în cazul claselor sus-puse, care primesc mai degrabă cu neplăcere măsurile legislative, fiindcă acestea tind să perturbe o stare de lucruri de care ele sunt satisfăcute”. Atunci când perturbarea devine prea ameninţătoare, Camera Lorzilor se opune nu din cauză că este compusă din lorzi, ci fiindcă membrii ei sunt apărătorii de rezervă ai „lucrurilor aşa cum sunt”. Însă folosirea repetată a dreptului de veto pentru blocarea voinţei Camerei Comunelor poate precipita o criză constituţională. „Atâta vreme cât sunt eu aici – continuase lordul Salisbury – n-are să se-ntâmple nimic. Eu îi înţeleg pe lorzii mei foarte bine. Dar atunci când voi pleca, se vor face greşeli, iar Camera Lorzilor va intra în conflict cu Camera Comunelor”.

Prima mişcare în direcţia controlului primei Camere a fost făcută de Balfour încă înainte de a se fi întrunit Parlamentul. Într-o cuvântare ţinută la Nottingham în seara înfrângerii lui electorale a spus că datoria tuturor conservatorilor era aceea de a se asigura o situaţie în care partidul lor „va continua să conducă destinele acestui mare imperiu, indiferent dacă sunt la putere sau în opoziţie” * Mai târziu, Asquith a considerat că aceste cuvinte reprezentau pretenţia conservatorilor de a-şi impune din nou puterea cu ajutorul Camerei Lorzilor. Fie că lucrul acesta era adevărat sau nu, evenimentul s-a produs, totuşi, curând. În luna aprilie 1906, guvernul liberal a prezentat Parlamentului o lege proprie a

învăţământului, menită să anuleze dispoziţiile criticabile ale legii din 1902. Noua lege suprima sprijinul statului pentru şcolile confesionale. Partidul bisericii anglicane catolicizante reacţionă în faţa acestei dispoziţii cu tot atâta furie ca şi nonconformiştii în 1902. S-a înţeles imediat că problema în discuţie deschidea ostilităţile dintre cele două Camere ale Parlamentului. „Probabil că miniştrii presimt – scria lordul Esher – că *toate* măsurile lor legislative vor fi anulate de Camera Lorzilor şi de aceea cu cât se vor ridica mai curând la luptă, cu atât va fi mai bine”.

Plecând de la aceleaşi considerente ca şi unchiul său, Balfour se temea că lorzii se vor lăsa provocaţi să facă greşeli. Şi-a exprimat, de aceea, părerea, în faţa lordului Lansdowne, liderul conservator al Comerei Lorzilor, că strategia guvernului va consta în propunerea unor proiecte de lege conţinând prevederi mult mai extinse decât ar fi fost necesar, cu speranţa că lorzii le vor respinge sau amenda în asemenea măsură, încât să li se poată aduce acuzaţia că blochează activitatea guvernului. În această situaţie, liberalii vor cere ţării mandatul de a limita dreptul de veto al Camerei Lorzilor. Balfour a atras, de asemenea, atenţia că niciodată lorzii nu mai fuseseră chemaţi să joace un rol „în acelaşi timp atât de important, de delicat şi de dificil”.

Totuşi, atmosfera în care s-au desfăşurat în Camera Lorzilor dezbaterile asupra legii învăţământului nu era caracterizată prin prudenţă, iar starea de spirit a pairilor nu s-a îmbunătăţit atunci când au primit de la Camera Comunelor o lege asupra votului multiplu, care avea scopul de a pune capăt vechiului obicei ca lorzii ce posedau pământuri în mai multe circumscripţii electorale să aibă dreptul să voteze de mai multe ori. „Ceva trebuie să se-ntâmple – spunea Lloyd George, frecându-şi aproape vizibil mâinile.

— Pot să vă asigur că pe terenul acesta o să avem în curând un mare meci de fotbal”. Realizând aşteptările lui Lloyd George, precum şi presimţirile rele ale lordului Salisbury, în luna decembrie lorzii au respins atât legea

învăţământului, cât şi legea votului multiplu. Era, totuşi, semnificativ faptul că n-au refuzat adoptarea legii conflictelor de muncă, care era pentru ei la fel de dezagreabilă, dacă nu mai dezagreabilă decât celelalte două şi a cărei blocare le-ar fi făcut o deosebită plăcere liberalilor. Această lege, care anula decizia dată de Camera Lorzilor în cazul Taff Vale, fusese prezentată şi votată în Camera Comunelor – împotriva dorinţei reale a guvernului şi trecând peste obiecţiile mai multor miniştri – datorită presiunii exercitate de reprezentanţii muncitorimii împreună cu deputaţii radicali. „N-am putut rezista numărului acelora care erau în favoarea ei”, a admis Haldane, ministrul de război liberal. Conduşi cu prudenţă de Lansdowne, lorzii au sancţionat legea, fiindcă nu doreau să contrarieze clasa muritoare şi să consolideze alianţa ei cu liberalii.

Căutând să tragă maximum de profit de pe urma respingerii celor două legi, Asquith a calificat situaţia drept „intolerabilă” şi a avertizat că trebuia găsită o cale „pentru a face să prevaleze voinţa poporului, exprimata prin reprezentanţii săi aleşi”.

Ameninţarea era clară şi Camera Lorzilor începu să se trezească. Căminul celor 544 de nobili ereditari din Anglia (printre care erau 22 de duci), precum şi al episcopilor şi înalţilor magistraţi care luau parte la şedinţe era o încăpere înaltă, lungă de 32 m şi lambrisată cu lemn de stejar de culoare închisă, în care erau aşezate pe două aripi scaune capitonate cu piele roşie. Vitraliile reprezentau portretele regilor şi reginelor începând de la normanzi încoace. Pe pereţi şi pe plafon erau înghesuite stucaturi în stil gotic, sculptate cu migală, precum şi embleme heraldice. Din spaţiul dintre ferestre, statuile baronilor care impuseseră Magna Charta şi care întemeiaseră, fără să-şi dea seama, sistemul parlamentar îşi priveau de sus şi cu oarecare severitate opera. La un capăt al încăperii se aflau, sub un baldachin de aur, tronurile gemene ale regelui şi reginei, flancate de candelabre înalte, care stăteau ca nişte ofiţeri de gardă în

poziţie de drepţi. La picioarele tronului prezida lordul-cancelar, aşezat pe „sacul de lână”, un scaun pătrat fără spătar şi rezemători pe care se afla o pernă de lână. Scaunele aşezate pe locul de trecere în unghi drept faţă de celelalte erau destinate prinţilor din familia regală şi nobililor neafiliaţi unui partid. Din picturile de pe partea de sus a pereţilor, suveranii şi magistraţii, reprezentaţi în scene din istoria Angliei, participau şi ei cu himerica lor prezenţă. Lumina era clarobscură, iar atmosfera generală, de o somnolenţă plină de demnitate.

Acum, perspectiva luptei începu să umple băncile, ocupate de obicei de numai 40 sau 50 de nobili răzleţiţi. Lansdowne îşi încuraja aderenţii să ia cuvântul, le acorda atenţie în timp ce vorbeau şi le sprijinea eforturile prin atitudinea lui amabilă de mare senior, care îi era caracteristică. Lordul Curzon împodobea dezbaterile cu discursuri „atât de infinit superioare acelora ale nobililor obişnuiţi, încât îţi vine extrem de greu să crezi că n-are vreodată dreptate”. Noul lord-cancelar al liberalilor, lordul Loreburn, anima cu prezenţa lui desfăşurarea dezbaterilor şi făcea Camerei onoarea de a fi întotdeauna pe deplin treaz atunci când stătea pe sacul de lână. Numele pe care-l purtase mai înainte era acela de sir Robert Reid, cunoscut ca „Bob Luptătorul”. Era scoţian şi un jucător celebru de crichet, care făcuse parte din echipa Oxfordului, un radical care se împotrivea cu vigoare liberalilor, făcea morală opoziţiei „în cuvinte ce îi făceau pe păcătoşi aproape să plângă” şi prezenta „cele mai discutabile propuneri cu cea mai seducătoare plauzibilitate”. În stilul istoricului Gibbon şi cu galanteria lordului Tolloller înclinându-se în *lolanthe* în faţa lordului Mountararat, lordul Curzon recunoştea că lordul Loreburn era „curtoazia personificată, persuasiunea întruchipată şi demnitatea întronată”.

Pe unul din scaunele puse de-a curmezişul stătea îmbufnat lordul Rosebery, fostul prim-ministru al liberalilor, care îşi dăduse demisia de la conducerea partidului şi care, în calitatea lui de imperialist şi adversar al autonomiei Irlandei, anunţase, atunci când C-B.

devenise lider, că „în mod categoric şi explicit şi o dată pentru totdeauna nu pot să servesc sub stindardul acesta”. Recunoscut încă de pe timpul când era la Eton pentru inteligenţa lui sclipitoare, pentru spiritul şi farmecul lui, Rosebery, care câştigase derbiul la Epsom şi se căsătorise cu o femeie bogată din familia Rothschild, era prea obişnuit cu succesele pentru ca să joace un rol intermediar, astfel că rămânea, după expresia lui Morley, „un cal necunoscut într-o boxă neocupată”. Când nu era în apele lui, îndrepta „o privire ca de peşte” asupra prietenilor, nimicindu-i cu sarcasmul său muşcător, pentru ca, atunci când voia să fie fermecător, să se vadă înconjurat de oameni care-l divinizau. Nestatornicia lui făcuse ca publicul să-şi piardă încrederea în el şi îi aduse aminte lui A.G. Gardiner o istorioară despre un sătean care, fiind întrebat dacă era adevărat că lui Wordsworth nu-i prea plăceau copiii, a răspuns: „Poate că lui nu-i plac, dar nici copiii nu-l plac pe el”.

Pe vremea crizei în legătură cu autonomia Irlandei, Rosebery fusese liderul mişcării pentru reformarea Camerei Lorzilor prin anumite modificări ale principiului ereditar şi prezentase de trei ori propuneri în acest scop cu speranţa că autoreforma va para atacurile asupra dreptului de veto. Acum, mişcarea de reformare era din nou adusă la viaţă, iar sufletul ei era lordul Curzon. Chiar şi domnul Churchill, căruia îi plăcea să se amestece în toate, a făcut o propunere pe care a publicat-o în *Nation*

Sub forma unui articol intitulat „Să ne purtăm blând cu pairii”. El propunea un sistem conform căruia membrii Camerei Lorzilor ar urma să fie numiţi pentru fiecare sesiune în parte, astfel ca să reflecte aceeaşi majoritate ca şi în Camera Comunelor, fără să depăşească totuşi cifra de 250. Datorită acestui sistem, ar fi fost excluse „elementele frivole, inactive, lipsite de instruire şi cu reputaţie proastă”. Majoritatea celorlalte reforme propuse luau în considerare un sistem prin care nobilii înşişi ar alege dintre ei pe cei deosebit de calificaţi, datorită capacităţii şi serviciilor aduse, să devină membri ai Camerei Lorzilor.

Mulţi preferau însă acel principiu simplu care-l îndemnase pe lordul Melbourne să spună că-i plăcea Ordinul Jartierei „fiindcă nu-ţi trebuie niciun merit ca să-l capeţi”. Balfour îi înţelegea punctul de vedere şi de aceea l-a sfătuit pe Lansdowne „să evite fatala presupunere că vechea bază a calităţii ereditare este insuficientă pentru a-l îndreptăţi pe cineva să intre în Camera Lorzilor. Dacă această calitate nu este suficientă, atunci nici nu poate fi considerată o calitate… Socotesc că întâmplarea datorită căreia ne naştem poate fi mai uşor justificată prin ceea ce oamenii numesc simpla ei absurditate decât prin naştere plus servicii”. Guvernul nu făcea nimic ca să încurajeze reforma Camerei Lorzilor fiindcă nu dorea într-adevăr ca ea să fie reformată. Ceea ce dorea era un motiv de conflict şi un pretext ca să limiteze dreptul de veto.

Pus în faţa acestor posibilităţi pasionante, lui Lloyd George îi venea greu să mai tolereze faptul că alegătorii săi nu-şi îndreptau atenţia decât spre naţionalismul velş, astfel că le-a spus odată cu o completă lipsă de tact: „Vreau să le comunic concetăţenilor mei următorul lucru. Dacă există oameni în Ţara Galilor care, în timp ce guvernul îşi aşază artileria pe poziţie pentru a ataca Camera Lorzilor, se aşteaptă ca acesta să se mai ocupe şi de altceva în afară de luarea cu asalt a citadelei, atunci aceşti oameni ar trebui băgaţi la închisoare”. Limbajul acesta militar a părut ciudat, iar cuvântarea a fost primită cu atâta nemulţumire, încât uşuraticul ei autor a trebuit să se repeadă în Wales ca să declare cu mâna pe inimă: „Eu să am de gând să-mi vând ţara pe care o iubesc? Numai Dumnezeu ştie cât de scump îmi este ţinutul Wales!”

În luna iunie a anului 1907, Campbell-Bannerman a spus Camerei Comunelor că venise timpul ca pretenţiile lorzilor să fie înfruntate, mai ales că erau sprijinite de domnul Balfour, „la al cărui sunet de corn poarta de fier a Camerei Lorzilor se lasă repede-n jos”. Metafora aleasă de Lloyd George era la fel de pitorească. Camera Lorzilor, a spus el, nu este câinele de pază al constituţiei, ci „pudelul domnului Balfour”. C-B. a prezentat o rezoluţie prin care

se declara că, pentru a se pune în aplicare „voinţa poporului, puterea Camerei Lorzilor de a modifica sau respinge legile votate de Camera Comunelor trebuie limitată prin lege”, astfel că pe durata fiecărei legislaţii să prevaleze decizia ultimă a Camerei Comunelor. Partidul Laburist a depus imediat un amendament prin care se propunea desfiinţarea cu totul a Camerei Lorzilor. Faptul că se prezentase o rezoluţie şi nu un proiect de lege dovedea clar că scopul guvernului era de a face propagandă şi nu de a trece la acţiune. Într-adevăr, după ce rezoluţia a fost adoptată, fără amendamentul laburiştilor, guvernul n-a mai întreprins nimic.

În vara aceea s-a întrunit cea de-a doua Conferinţă de la Haga. În luna aprilie a anului următor, adică în 1908, C-B., aşteptându-se să moară, şi-a dat demisia, pentru ca după o lună să-şi dea şi sufletul. Urmându-l în funcţia de prim-ministru, Asquith a remaniat cabinetul, astfel ca să semene mai mult cu propria lui imagine. Din grupul de subsecretari foarte capabili, patru au fost promovaţi miniştri plini, printre ei aflându-se Walter Runciman, fiul unui armator bogat, Herbert Samuel, fiul unei familii de bancheri evrei şi fost, ca şi Asquith, cap de serie la Colegiul Balliol, precum şi Reginald McKenna, fiu al unui funcţionar de stat londonez şi licenţiat în matematici de la Cambridge. Numirea lui ca prim-lord al Amiralităţii în locul lordului Tweedmouth l-a făcut pe Morley să-şi aducă aminte că, atunci când îi propusese lui Gladstone, în 1892, o anumită persoană pentru acest post, acesta i-a spus foarte solemn şi făcând un gest cu mâna: „Ei bine, eu cred că pentru Amiralitate avem nevoie de ceea ce se cheamă *un gentleman*” şi acum, iată-ne copleşiţi de clasele de mijloc”, ofta lordul Esher, parcurgând cu privirea noul cabinet.

Cea mai importantă schimbare intervenită în cabinet era promovarea lui Lloyd George în locul lui Asquith ca ministru de finanţe, în timp ce postul de ministru al comerţului, rămas liber, era ocupat de Winston Churchill, cel de-al patrulea subsecretar de stat făcut ministru plin.

La această răscruce, cariera politică a lui Winston Churchill era cât pe-ce să se termine. Conform unui obicei existent pe atunci, care cerea ca unui deputat ridicat la gradul de ministru să i se confirme de către corpul electoral locul în Parlament, Churchill a fost obligat să se prezinte la o alegere parţială la Manchester. După o luptă înaârjită cu adversarii săi şi hărţuit de sufragete, Churchill a fost înfrânt, spre gălăgioasa încântare a presei conservatoare. Înfrângerea lui dovedea că balanţa popularităţii începea să revină din poziţia în care ajunsese după victoria anormală, din 1906, a liberalilor şi făcea şi mai presantă nevoia acestora de voturile muncitorimii. La Dundee, unde i s-a oferit imediat un alt loc de deputat, Churchill a insistat asupra faptului că liberalii puteau căpăta puterea necesară ca să-şi treacă legislaţia prin Camera Lorzilor, împotriva forţelor în creştere ale reacţiei conservatoare, numai dacă aveau sprijinul muncitorilor. „Cu sprijinul vostru îi vom zdrobi... Trebuie să ne daţi acest sprijin”.

Însă, aşa cum au arătat faptele, nicio măsură legislativă socială impusă de energica echipă compusă din Lloyd George şi Churchill n-a fost blocată de Camera Lorzilor. Legea minelor de cărbuni, prin care se stabilea ziua de muncă de opt ore pentru mineri, legea comisiilor de salarizare, care stabilea salariile minime pentru munca în acord în meseriile prost remunerate, legea de despăgubire a lucrătorilor, care determina răspunderea patronilor pentru accidentele de muncă, precum şi legea pensiilor de bătrâneţe au fost adoptate de Camera Lorzilor. Apoi, echipa începu să lucreze la legea asigurării naţionale, destinată asigurării muncitorilor în caz de şomaj şi de boală, care urma să încoroneze legislaţia de asistenţă socială a liberalilor. Camera Lorzilor n-a blocat niciuna din legile acestea din acelaşi motiv pentru care nu blocase legea asupra conflictelor de muncă. Aceste dovezi de bunăvoinţă n-au putut înlătura însă inevitabilul conflict cu Camera Comunelor.

Toate înfruntările, rezistenţele şi frământările legate

de conflict s-au găsit dintr-odată concentrate ca un exploziv într-o nouă măsură legislativă, şi anume în legea privind autorizarea vânzării băuturilor spirtoase. Această lege, ce fusese, timp de 25 de ani, obiectivul îndrăgit al reformatorilor antialcoolici liberali, în cea mai mare parte nonconformişti, care doreau să reducă consumul de băuturi al claselor de jos, era d. atona electorală pe care guvernul o avea faţă de aceşti alegători. Legea avea scopul să reducă cu 30.000 în decurs de 14 ani numărul cârciumilor prin anularea autorizaţiilor într-o proporţie fixă faţă de populaţie. Datorită faptului că cârciumile erau proprietatea fabricilor de bere şi a distileriilor de alcool, legea era atacată cu înverşunare de aceste întreprinderi, fără să mai vorbim de înşişi băutorii. Toţi posesorii de autorizaţii se aliară cu proprietarii distileriilor, iar legea căpătă în ochii celor interesaţi un aspect tot atât de sinistru ca şi legea pentru autonomia Irlandei şi tot atât de ameninţător ca socialismul. Balfour considera legea drept un atac direct împotriva dreptului de proprietate, iar conservatorii reacţionară faţă de ea aşa cum reacţionase clasa muncitoare faţă de sclavia chinezilor. În palatul lui Lansdowne din Berkeley Square fu convocată o întrunire a nobilimii conservatoare, la care fură chemaţi să asiste şi „oameni din fundul pădurilor”, adică nobilii de la ţară, care nu erau consultaţi decât în problemele privind comitatele lor. Unii din ei nu vorbiseră niciodată în Camera Lorzilor, iar alţii nici nu intraseră vreodată în ea, astfel că luară palatul lui Lansdowne drept Camera Lorzilor şi crezură că atunci şi acolo urma să se hotărască asupra legii. „Unii dintre noi… ne-am întâlnit venind direct de pe terenurile de vânătoare, astfel că am putut să facem schimb de păreri asupra sezonului care s-a terminat şi să discutăm despre câştigătorii probabili ai curselor de primăvară”. S-au declarat cu toţii de acord ca legea să fie respinsă şi apoi „am suspendat şedinţa ca să luăm o masă bună la Carlton Club”.

În cazul acesta, conservatorii aveau ţara de partea lor, după cum s-a dovedit la alegerea parţială de la

Peckham, unde lupta s-a dus în jurul autorizaţiilor de vânzare a băuturilor spirtoase. Rezultatul a fost că majoritatea liberală de 2000 de voturi s-a transformat într-o majoritate conservatoare de aceeaşi mărime. Însă ceea ce îi interesa deocamdată pe liberali nu era popularitatea, ci principiul pus în discuţie. Modul arbitrar în care fusese rezolvată de către comitetul întrunit acasă la Lansdowne problema proiectului de lege îi făcea să turbeze de mânie. În noiembrie 1908, atunci când legea a fost respinsă formal de către Camera Lorzilor, Churchill, „extrem de furios", a dezvăluit într-o convorbire particulară că răspunsul liberalilor era deja stabilit. „Le vom trimite în iunie pentru aprobare un buget – a spus el – care să-i bage-n sperieţi. Ei sunt aceia care au început lupta de clasă, astfel că acum ar face bine să ia seama". De fapt, legea autorizaţiilor n-avea nimic de-a face cu lupta de clasă, iar ceea ce urma să provoace înfrângerea liberalilor n-avea să fie numai lupta de clasă, ci şi dificultăţile tot mai mari cu care îi confrunta noua epocă.

Încă înainte de 1909, anul marii bătălii a bugetului, liberalii se ciocniseră de realităţile unei lumi devenite prea dificilă pentru construirea Ierusalimului Programul liberal nu mai atrăgea clasa muncitoare. Dimpotrivă, laburiştii şi liberalii se îndepărtau din ce în ce mai mult unii de alţii. Impresionaţi de extinderea propriei lor puteri, dezvăluită în alegerea din 1906, laburiştii deveneali mai agresivi: imediat ce sindicatele şi-au recăpătat prin legea conflictelor de muncă libertatea de acţiune, grevele au început din nou. Liberalii din clasa patronală au răspuns aşa cum răspund patronii. În condiţiile create nu mai putea fi pus în aplicare niciun pact, iar în cele două alegeri parţiale din 1907, în care lupta s-a dat între toate trei partidele, laburiştii au câştigat. Victoria lui Victor Grayson, un socialist exaltat, în districtul West Riding din Yorkshire deschidea perspective înspăimântătoare. Fost student în teologie, înzestrat cu darul oratoriei şi înclinat spre băutură, Grayson predica socialismul ca mijloc de eliberare a celor săraci cu o ardoare ce se întindea ca un

incendiu prin oraşele industriale. Bufoneriile lui nesăbuite din Camera Comunelor i-au provocat de două ori suspendarea şi au atras atenţia întregii Europe. Se povestea că împăratul Germaniei propusese să invadeze Anglia cu unul sau două corpuri de armată, proclamând că nu venea ca inamic, ci ca nepot al reginei Victoria, pentru ca să scape Anglia „de banda socialistă ce conduce ţara”. În colaborare cu regele Eduard, ar fi urmat să dizolve Parlamentul şi să restabilească monarhia autocrată, vasală faţă de Germania.

Englezii deveneau din ce în ce mai conştienţi de ameninţarea germană. În 1908, lordul Esher îi scria unui prieten: „În clipa de faţă, periculos pentru noi este faptul că avem în Europa un concurent formidabil ca număr, inteligenţă şi instruire, cu care am fost confruntaţi dintotdeauna”. Necesitatea de a face faţă acestui pericol era o lovitură suplimentară dată crezului liberal. Liberalismul pacifist tradiţional fu încălcat când Asquith şi confraţii lui imperialişti din cabinet, care controlau politica externă, au consimţit să-i acorde lui sir John Fisher patru cuirasate noi. Nemulţumiţi numai cu atât, conservatorii strigau sloganul: „Cerem opt şi le vrem iute”. Armata teritorială a lui Haldane era privită şi ea cu ochi răi de pacifiştii partidului, care pretindeau că are să coste prea mult şi că va răpi din banii destinaţi reformelor sociale. Totuşi, cu sprijinul regelui şi trecând peste obiecţiile pacifiştilor, legea armatei teritoriale a fost promulgată. „Trăim, desigur, timpuri grele – se lamenta regele Eduard –, dar sper, totuşi, că pacea va putea fi menţinută, şi asta numai fiindcă Europei *îi este frică* să intre în război”.

Problema invaziei preocupa atât gândurile oficialităţilor, cât şi acelea ale publicului. Comitetul apărării imperiale numi în 1908 o comisie de informare asupra invaziei şi ceru fostului prim-ministru să-şi exprime părerea asupra dovezilor adunate de comitet. Balfour a vorbit timp de o oră, făcând o expunere „strălucită” şi „strâns argumentată”, „cât se poate de perfectă ca formă şi limbaj”, care, după cele spuse de Esher, un membru al

comitetului, i-a „uluit” în atare măsură pe Asquith, Grey, Haldane şi Lloyd George, încât nici unuia din ei nu i-a venit în cap o singură întrebare ca să i-o pună. „Părerea generală era că nu se făcuse niciodată o expunere mai frumoasă a acestei probleme”.

Concluzia comitetului că nicio putere străină nu putea organiza o invazie care să aibă succes n-a fost cunoscută de marele public, asupra căruia problema aceasta exercita o fascinaţie extraordinară. Erskine Childers folosise invazia ca subiect al unui roman captivant, *The*

Riddle of the Sands[12], apărut în 1903, iar William Le Queux trata aceeaşi temă într-o manieră mai viguroasă, însă mai puţin artistică în *The invasion of 1910*[13], roman publicat în 1906 sub formă de foileton în *Daily Mail*, căruia i s-a făcut reclamă la Londra de către oamenisandviş îmbrăcaţi în uniforme prusiene albastre şi purtând pe cap coifuri cu vârf ascuţit. În 1909 a avut loc la Teatrul Wyndham premiera piesei lui Guy du Maurier *An Englishman’s Home*[14], care prezenta sub formă dramatică invadarea Angliei de către armatele „împăratului Nordului” şi care s-a jucat timp de 18 luni în faţa unor săli ticsite. Ideea invaziei devenise aproape o psihoză. Henry James, a cărui locuinţă se afla la Rye, pe coasta de sud a Angliei, se simţea „expus”, după cum i-a scris, plin de îngrijorare, în 1909, unui prieten. îi era teamă că, „atunci când împăratul Germaniei va începe războiul împotriva noastră [nu spunea „dacă va începe”], hornurile casei mele, care se văd din depărtare de pe mare, ar putea constitui unul din primele lui obiective”.

Perspectiva războiului nega toate principiile pe care le susţinuse liberalismul ortodox, însă guvernul era obligat să i se adapteze. Deocamdată, în ţară bântuia războiul sexelor. Mişcarea sufragetelor, pe care Charles Masterman o considera „descătuşarea unor energii refulate”, declanşa

12 Enigma de pe plajă.

13 Invazia din 1910.

14 Căminul unui englez.

un ciudat val de ură între sexe, „o izbucnire a antagonismului" reciproc, aşa cum o numea H.G. Wells, care coincidea cu celelalte conflicte surprinzător de violente ce agitau Anglia în prima decadă a secolului al XX-lea. După părerea lui Wells, principalul impuls al acţiunii sufragetelor – mulţimea aceea de „fiinţe umane exasperate până la frenezie" – era „dorinţa de răzbunare", o izbucnire împotriva superiorităţii pe care şi-o atribuiau cu aroganţă şi de atâta vreme bărbaţii. Războiul lor public a început aproape imediat după venirea la putere a liberalilor şi a fost declanşat de amânările repetate şi de refuzul guvernului de a veni cu o lege prin care să se acorde femeilor dreptul de vot. Fiindcă nu li se dădea posibilitatea să-şi realizeze cererile prin mijloace legale, femeile recurgeau la tactici care, în esenţa lor, se încadrau în „propaganda faptei" şi erau, ca şi modelul lor, anarhice ca spirit. În ciuda măsurilor de prevedere luate de uşieri, sufragetele îşi făceau apariţia prin surprindere la toate întrunirile politice, acoperind vocea vorbitorilor prin sunete de clopot şi strigăte prin care cereau dreptul de vot. Asediau clădirile celor două Camere ale Parlamentului, precum şi ministerele de pe Whitehall, îi atacau la intrare pe miniştri (cum a fost cazul cu Birrell, ministrul educaţiei, pe care l-au trântit la pământ şi l-au lovit în fluierele picioarelor), spărgeau cu ciocanele vitrinele magazinelor universale, dădeau foc scrisorilor din cutiile poştale, pătrundeau în Camera Lorzilor şi întrerupeau dezbaterile legându-se cu lanţuri de grila galeriei rezervate femeilor şi strigând fără încetare: „Drept de vot pentru femei".

În 1909, sub guvernul liberal, s-a procedat pentru prima dată la alimentarea forţată a sufragetelor aflate în stare de arest, o operaţie deosebit de respingătoare, în decursul căreia atât victimele, care făceau greva foamei, cât şi salariaţii care le alimentau se zbuciumau ca nişte animale. Alimentarea se făcea cu ajutorul unor tuburi de cauciuc introduse prin gură, şi câteodată prin nări, în stomac. Arestata era legată cu nişte curele de scaun şi

ţinută de gardieni sau de infirmiere, iar alimentul lichid era introdus prin tuburi în stomac cu ajutorul unor pompe. Pe străzi mărşăluiau sufragete purtând placarde pe care scria „Opriţi alimentarea forţată!”, iar una din ele s-a aruncat în toiul unei recepţii de la curte la picioarele regelui strigând: „Maiestate, nu vreţi să daţi ordin să se termine cu torturarea femeilor?” Şi în timpul acesta, înăuntrul închisorilor, sufragetele continuau să facă greva foamei, care provoca tratamentul acesta inuman. Iraţionalul câştiga teren.

Fiindcă Asquith amâna într-una să-şi îndeplinească promisiunile de a impune votarea legii pentru acordarea dreptului de vot femeilor, promisiuni pe care le făcea numai ca să potolească spiritele, dar pe care nu le ţinea niciodată, feministele au ciopârţit în anii următori lui 1909 tablourile de la Galeria Naţională, au dat foc pavilioanelor de pe terenurile de crichet, tribunelor de pe timpurile de curse, hotelurilor din staţiunile balneare şi chiar bisericilor. Întrerupeau serviciile religioase de la catedrala St. Paul şi de la Westminster Abbey, îl constrângeau pe rege să le primească petiţiile la Curte şi angajau lupte „penibile şi dezolante” cu poliţia pentru ca să o oblige să le aresteze şi să le întemniţeze. Îndurau cu un curaj nebun înfometarea şi durerea, provocau autorităţile să le umilească şi să le brutalizeze sau îşi atrăgeau chiar moartea, aşa cum a fost cazul cu Emily Davidson, care s-a aruncat sub copitele cailor la derbiul din 1913. Deşi la situaţiile acestea extreme nu s-a ajuns decât în perioada 1910 – 1914, practica şi spiritul lor erau în floare încă înainte de anul 1909.

Bărbaţii – deşi, de altminteri, cetăţeni cumsecade – reacţionau la provocările femeilor în felul beţivilor care-şi bat nevestele sâmbătă seara. Atunci când o întrunire ţinută la Albert Hall în decembrie 1903 şi la care luase cuvântul Lloyd George a fost întreruptă de militante strigând: „Fapte, nu vorbe!” şi smulgându-şi paltoanele pentru ca să arate că sunt îmbrăcate în costume de puşcăriaşi, împuterniciţii cu ordinea – după cele spuse de *Manchester*

Guardian – „au înnebunit de furie şi s-au repezit la femei, evacuându-le din sală cu o brutalitate dezgustătoare, izbindu-le de scaune, aruncându-le în jos pe scări şi târându-le afară de păr”. În alte împrejurări de acelaşi fel, femeile au fost lovite intenţionat în piept. „Aceste zgripţuroaice, aceste scorpii asexuate, aceste bipedetuna şi fulgera un pastor nonconformist, exprimând în câteva cuvinte mult mai mult decât spuneau toate editorialele ziarelor. Strania furie fizică generată de lupta femeilor pentru drepturi de vot a fost fenomenul cel mai tulburător al erei liberale.

În jurul anului 1909, un pesimism crescând i-a cuprins pe liberali şi pe cei aliaţi cu ei. „O mie de enigme grave şi tulburătoare” înlocuiesc adevărurile simple ale politicii, scria Masterman, care făcea acum parte din guvern ca subsecretar de stat al Ministerului de Interne şi care a publicat în 1909 *The Condition of England*[15], o carte plină de descurajare profundă. Masterman vedea lumea împărţită vertical „între naţiuni înarmate până-n dinţi”, iar orizontal între bogaţi şi săraci. „Viitorul progresului uman continuă să fie nesigur şi precar. În cel mai favorabil caz, umanitatea apare ca un echipaj naufragiat, refugiat pe un colţ de stâncă bătut de vânturi şi de valuri. Nu putem spune câţi dintre ei vor mai supravieţui atunci când noaptea cea lungă va face loc dimineţii sau dacă va mai supravieţui vreunul”.

În jurul lui, Masterman vedea o societate mulţumită de ea însăşi, care se bizuia pe iluzia securităţii, fiindcă „dintre toate iluziile de la începutul secolului al XX-lea, cea mai remarcabilă era, probabil, aceea a securităţii”, în locul securităţii, el vedea însă „forţele noi şi gigantice ale descoperirilor mecanice… revoltele popoarelor, nemulţumirile sociale… vaste mijloace de distrugere puse în mâna unei civilizaţii care nu-şi poate păstra cum trebuie stăpânirea de sine” şi în care „progresul material a întrecut progresul moral”.

James Bryce, un alt membru al guvernului liberal, în

15 Situaţia Angliei.

calitatea lui de prim-secretar de stat pentru Irlanda şi, din 1907, de ambasador la Washington, găsea că tema centrală a vieţii lui, adică evoluţia democratică, era plină de semne descurajatoare. Într-o serie de prelegeri ţinute ia Yale în 1909 cu subiectul „Obstacole în faţa civismului" recunoştea că practica democraţiei n-a fost la înălţimea teoriei. Numărul celor ce pot citi şi vota s-a mărit de 20 de ori în ultimii 70 de ani, însă „procentajul celor ce se gândesc înainte de a vota n-a ţinut pasul nici cu educaţia populară, nici cu extinderea dreptului de vot". „Omul mijlociu" nu manifesta în treburile publice înţelepciunea înnăscută pe care i-o atribuia democraţia. Era preocupat mai mult de rămăşagurile la curse decât de felul în care-şi folosea votul. Vechile rele ale urii de clasă, corupţia şi militarismul, apăreau din nou, după cum ieşeau la suprafaţă noi răutăţi. Deşi lumea o ducea incontestabil mai bine decât înainte, credinţa caracteristică secolului al XIX-lea în înţelepciunea fundamentală a guvernării poporului de către popor se dovedise o „decepţie". Pentru acest om, care se calificase când va el singur drept „un optimist de profesie", prelegerile de la Yale reprezentau o confesiune penibilă.

Privind în jurul lor, filosofii liberalismului făceau şi ei descoperirea penibilă că *laissez-faire*, esenţa crezului liberal, nu dăduse rezultatele aşteptate. În locul lor, lozinca avusese drept urmare toate relele provocate de exploatarea muncii, şomajul şi sărăcia, cărora liberalismul, nepregătit pentru intervenţia deschisă a statului în economie, visată de Societatea fabienilor, nu era în stare să le facă faţă. După ce venise la putere în noul secol cu cel mai impozant mandat popular cunoscut în istoria partidelor din Anglia, guvernul liberal nu fusese în stare ca după trei ani de conducere a ţării să dea o formă concretă marilor promisiuni din anul 1S08. În 1910, numărul lucrătorilor intraţi în grevă a fost mai mare decât în orice alt an care a trecut după 1893. „Am început să pierdem încetul cu încetul partea de încredere" pe care muncitorii o aveau în noi, recunoştea Haldane, iar „lucrul acesta

devine din ce în ce mai evident”. J.A. Hobson şi L.T. Hobhouse, cei doi adepţi ai filosofiei economice şi etice aplicate la planificarea socială, ajunseseră la concluzia că nici omul, nici societatea nu acţionau cum trebuie. În *The Crisis of Liberalism* *, publicată în 1909, Hobson scria că, dacă liberalismul nu va fi în stare să-şi transforme rolul în unul mai pozitiv, atunci „va fi sortit aceluiaşi fel de neputinţă care s-a abătut deja asupra liberalismului din cea mai mare parte a ţărilor europene”.

Hobhouse şi numeroşi alţi cercetători erau intrigaţi de ciudatul refuz al oamenilor de a se comporta raţional în probleme ce păreau să prezinte cel mai mare interes pentru ei. Nivelul scăzut de care dădea dovadă mulţimea când reacţiona din punct de vedere politic, atracţia pe care o prezenta presa de senzaţie şi noul fenomen al interesului de masă faţă de sporturile care atrag un număr mare de spectatori erau tulburătoare. Concepţia lui Henri Bergson despre omul împins de forţa pe care el o numea *Velan vital* stimulase crearea noii ştiinţe a psihologiei sociale, care cerceta rolul emoţiilor şi al instinctelor ca bază a comportării omului. Unul din cele mai influente studii făcute în Anglia asupra procesului mintal acţionând în treburile publice a fost lucrarea *Democracy and Reaction*** a lui Hobhouse, publicată în 1904. Fost profesor la Oxford, Hobhouse părăsise universitatea din cauza profundului interes pe care îl purta mişcării muncitoreşti, pentru ca să lucreze în redacţia ziarului Man

— Criza liberalismului.

** Democraţie şi reacţiune.

chester Guardian. Hobhouse socotea că omul de mijloc „n-are timp să gândească şi nici nu-şi dă osteneală să facă aşa ceva, chiar dacă are timp”, şi că părerile lui reflectă fidel „ceea ce scriu ziarele populare şi strigă vânzătorii de ziare... Este inutil să apelezi în termeni raţionali la acest nou public al străzilor şi al tramvaielor”.

Fenomenul comportării gregare fu recunoscut dintr-odată ca având un conţinut de sine stătător. Cristofor Columb al acestei descoperiri era chirurgul Wilfred

Trotter, care dădu un nume fenomenului, îl ridică la rangul de subiect al studiilor ştiinţifice şi îşi încheie cu calm prima lui incursiune în sociologie cu cea mai pesimistă frază scrisă vreodată. După cum îl descria un prieten, Trotter, care avea 36 de ani în 1908, era „un om liniştit, cu preocupări multilaterale pentru filosofie, literatură şi ştiinţă" şi urma să fie socotit cu 30 de ani mai târziu ca „cel mai mare chirurg englez al secolului nostru". Avea „capul şi faţa unui savant, a cărui austeritate era compensată de un surâs plin de farmec şi sinceritate", în cele două eseuri cu titlul *The Herd Instinct*[16], publicate în 1908 şi 1909 în *Sociological Review*, Trotter socotea că comportarea socială a omului îşi avea originea în izvorul sumbru şi sinistru al subconştientului, a cărui descoperire marca sfârşitul epocii victoriene. Considera subconştientul ca o forţă lipsită „de orice individualitate, voinţa sau autocontrol". Pentru el, subconştientul era „iraţional, imitativ, laş, brutal... şi uşor de sugestionat". Din cauza dorinţei înnăscute a omului de a fi aprobat de grupul în care trăieşte, el este la discreţia acestei forţe iraţionale şi vulnerabil la reacţia gloatei. Spre deosebire de Kropotkin, care presupunea în *Ajutorul mutual* că instinctul gregar este generos, Trotter îl considera un factor de pericol, fiindcă funcţionarea lui este inconştientă şi iraţională. „Nu-i nevoie decât de puţină imaginaţie ca să deducem – conchidea el – cât de mari sunt probabilităţile ca până la urmă să se dovedească că omul nu este decât încă unul dintre eşecurile naturii".

Instinctul gregar preocupa în anul 1908 şi pe alţi doi cercetători, şi anume pe William McDougall, care a scris articole asupra acestui subiect în *Social Psychology*, şi pe Graham Wallas, care a tratat aceeaşi temă în *Human Nature în Politics*[17]. Viaţa şi gândirea lui Wallas erau îndreptate spre *The Great Society*[18], care forma şi titlul unei cărţi publicate de el în 1914. împreună cu Shaw şi

16 Instinctul gregar.

17 Natura umană în politică.

18 Marea societate.

soţii Webb, el a făcut parte, în calitate de cel de-al patrulea membru, din consiliul de conducere al Societăţii fabienilor, până când şi-a dat demisia, în 1904, în semn de protest contra sprijinului acordat de societate reformei tarifelor vamale. Membru al Consiliului municipal al Londrei, preşedinte al Comitetului şcolar londonez, fondator al Şcolii economice din Londra şi profesor de ştiinţe politice la această şcoală, Wallas era, după propriile sale cuvinte, un „gânditor activ". A fost descris de Wells ca „un om cam neglijent, uşor pedant, cu suflet nobil", purtând mustaţă şi ochelari fără braţe, ale cărui prelegeri, deşi monotone şi pedante, erau totuşi „pătrunzătoare şi entuziasmante". Pentru un alt cercetător, G.D.H. Cole, Trotter era „cel mai captivant conferenţiar pe care l-am ascultat vreodată", în *Human Nature* în *Politics*, Trotter examina dovezile care arătau că omul nu acţionează după premise raţionale. Speranţa lui era că noile metode ale psihologiei şi sociologiei vor ilumina drumul spre o comportare mai înţeleaptă a omului, spre binele umanităţii.

Wallas nu voia să accepte implicaţiile darvinismului, care părea să scuze şi să accepte drept inevitabilă agresivitatea înnăscută a naturii umane, condamnând astfel omenirea la o luptă fără cruţare, considerată drept condiţie a progresului. Prevedea, de asemenea, că, în cazul când iraţionalul nu va fi pus sub control, naţiunile se vor angaja într-o serie de mari războaie, până când nu vor rămâne pe suprafaţa globului decât Anglia şi Germania, sau America şi China, pentru ca, până la sfârşit, „după un Armageddon * * * naval în Pacific, să nu mai rămână decât un singur imperiu", iar locuitorii Pământului, reduşi la jumătate, să fie puşi în situaţia de a relua totul de la capăt. Procesul acesta i se părea că este în curs de desfăşurare fiindcă „Germania şi noi ne îndreptăm spre ororile războiului mondial", şi asta numai din cauză că, ridicând la rangul de esenţă naţiunea şi imperiul, „simpatiile noastre rămân închise în interiorul lor".

Bugetul lui Lloyd George pentru anul 1909 a fost amorsa, aprinsă în mod deliberat, a unuia din cele mai

mari conflicte, care au făcut că era liberală să fie, după cuvintele unui om de pe vremea aceea, „atât de bătăioasă şi de dezagreabilă cum nu mai fusese vreuna”. Fiindcă prestigiul liberalilor era în scădere, conducătorii partidului îşi dădeau seama că fără o problemă litigioasă de mare popularitate riscau să nu mai câştige viitoarele alegeri. După cum scria Gardiner, oamenii începuseră deja să calculeze „când au să aibă loc alegerile şi cât de mult aveau să piardă liberalii”.

În calitatea lui de ministru de finanţe, Lloyd George trebuia să procure pentru anul 1909 venituri suplimentare în valoare de 16.000.000 de lire sterline, din care o treime era destinată construirii celor opt cuirasate pe care guvernul le aprobase, iar două treimi pentru punerea în aplicare a legii asupra pensiilor de bătrâneţe. Lloyd George se hotărî să obţină această sumă printr-un program de impozite asupra bogaţilor care, deşi nu păcătuia ca idee fundamentală şi nu avea caracter de confiscare, era totuşi astfel conceput încât să apară cât mai provocator posibil, pentru ca să-i scoată din sărite pe lorzi, făcându-i să respingă legea şi să creeze prin aceasta un nou conflict între pairi şi popor. Legea bugetară ridica în mod gradat taxa pe venit de la 9 pence la 1 şiling şi 2 pence de liră sterlină, cu o suprataxă de 6 pence la veniturile de peste 5.000 de lire. Noul buget ridica, de asemenea, până la un maximum de 10% taxele de succesiune asupra proprietăţilor în valoare de 200.000 de lire sterline sau mai mult, punea impozite pe automobile şi benzină, lucru care pe atunci îi atingea numai pe cei bogaţi, precum şi pe tutun şi alcool. Mai târziu urma să se constate că acest din urmă impozit fusese o greşeală politică.

Însă ceea ce a revoltat întreaga clasă a moşierimii, făcând-o să turbeze de mânie, adică să ajungă în starea de spirit dorită de autorul bugetului, n-a fost niciunul din impozitele de mai sus, ci taxe de o cincime din „creşterea nebazată pe muncă” a valorii pământului atunci când era vândut sau obţinut prin succesiune, precum şi taxa anuală de o jumătate de penny la lira sterlină asupra pământurilor

neexploatate şi a drepturilor de proprietate privind zăcămintele miniere. Clauzele privind proprietăţile funciare impuneau înregistrarea şi evaluarea acestora, lucru care pentru proprietari nu însemna – nici mai mult, nici mai puţin – decât dreptul agentului fiscal de a le intra în casă, ceea ce echivala cu încălcarea de către stat a proprietăţii private. Lloyd George căuta să-i facă pe moşieri să simtă şi mai bine lucrul acesta bătându-şi joc de ei în public, cerând sprijinul populaţiei şi făcând tot atâta tapaj ca şi Marc Antoniu când plângea în faţa rănilor lui Cezar. Dând inamicului numele de „duci", el declara la Limehouse, în cartierul East End al Londrei, în faţa unui auditoriu compus din 4.000 de muncitori: „Întreţinerea unui duce complet echipat costă cât două cuirasate... el inspiră tot atâta spaimă şi durează mai multă vreme" şi continua, spunând că, atunci când guvernul a avut nevoie de bani ca să plătească cuirasatele, „am făcut chetă printre muncitori, care ne-au oferit cu toţii bănuţii lor de aramă", însă când „primul ministru şi cu mine am bătut la uşile celor din Belgravia şi am cerut marilor moşieri să contribuie cu ceva pentru ca minerii bătrâni să nu fie obligaţi să intre la azil, ei ne-au răspuns: «*o* jumătate de penny, cel mult un penny», asmuţind asupra noastră câinii, pe care îi puteţi auzi toată ziua cum latră. E dureros ca un lucrător bătrân să trebuiască să ajungă la porţile mormântului trecând însângerat şi cu picioarele pline de vânătăi prin mărăcinii şi spinii sărăciei. Noi îi croim o cale nouă, mai uşoară şi mai plăcută, care trece printre ogoarele de grâu ce unduiesc în bătaia vântului".

Pentru un ministru al coroanei era o performanţă pe care nimeni altul în afară de Lloyd George n-ar fi fost în stare s-o îndeplinească fără să roşească. Chiar dacă primul ministru s-a simţit stingherit, n-a arătat-o pe faţă, lucru ce l-a tulburat pe regele Eduard, care a făcut cunoscut că „nu poate înţelege cum poate permite Asquith în mod tacit" să se ţină cuvântări ce „n-ar fi fost tolerate de niciun prim-ministru până acum câţiva ani".

Exact cum doriseră autorii lui, în jurul bugetului se

dezlănţui o furie turbată. Liderii conservatorilor protestau vociferând. Lordul Lansdowne l-a făcut pe Lloyd George „nătărău şi tâlhar”. Domnul Chaplin califică bugetul drept primul pas în războiul socialiştilor contra proprietăţii, Societatea juriştilor declara impozitul pe moşii ca nedrept şi neaplicabil, iar o întrunire a oamenilor de afaceri prezidată de lordul Rothschild protesta împotriva evaluării proprietăţilor de către „tribunale iresponsabile” ca acelea care „îl costaseră pe un Stuart capul, iar pe altul tronul”. Ducele de Norfolk anunţa că va trebui să vândă un Holbein pe care-l împrumutase Galeriei Naţionale, contele de Onslow scoase în vânzare părţi din moşia sa din Surrey, iar Kipling zugrăvea Anglia, în istericul poem intitulat „Cetatea neruşinării”, ca „trasă pe roată de aţâţătorii la ură şi strivită de toţi acei care au trudit, s-au străduit şi au strâns averi”, până când, lipsită de apărare, „a ieşit din rândul naţiunilor printr-o capitulare subită”. Lordul Rosebery, un prevestitor de rele nu mai prejos decât Kipling, afirma că măsura luată „nu însemna aplicarea unor impozite, ci revoluţia”. La baza ei era „gravul, rafinatul şi perfidul pericol al socialismului”, iar socialismul reprezenta „sfârşitul tuturor lucrurilor… al credinţei, al familiei, al proprietăţii, al monarhiei şi al imperiului”. Cuvântarea lui, ţinută la o întrunire a oamenilor de afaceri din Glasgow, a fost citită a doua zi dimineaţa „cu cea mai mare bucurie la toate reuniunile din reşedinţele de la ţară ale nobilimii din Anglia, Scoţia şi Wales”.

Noul deputat laburist, Philip Snowden, care urma să ajungă şi el într-o zi ministru de finanţe, afirma că era necesar ca bogaţii să fie sărăciţi pentru a-i îmbogăţi pe cei săraci şi că noul buget reprezenta începutul guvernării democratice. Balfour i-a răspuns că „nu poţi desfiinţa sărăcia desfiinţând averile” şi că „democraţia nu trebuie asociată cu hoţia”. Ducele de Rutland, care era cât pe ce să aibă un atac de apoplexie, a propus ca tuturor deputaţilor laburişti să li se interzică să mai vorbească. Cum furia nobilimii creştea, regele s-a văzut obligat să

afirme că „prosteştile şi *meschinele* cuvântări şi afirmaţii” ale proprietarilor de pământuri şi ale capitaliştilor provocau un rău imens.

Toată lumea, inclusiv oamenii de rând, îşi dădeau seama că ceea ce era cu adevărat în joc nu era bugetul, ci dreptul de veto al lorzilor. Când Minoru, calul regelui, a câştigat vara aceea derbiul, un om aflat în mulţimea care ovaţiona a strigat: „Rege, acum, că ai câştigat derbiul, du-te acasă şi dizolvă afurisitul ăla de Parlament”. Vorbind în septembrie la Leicester, Churchill socotea că lupta era binevenită, deoarece făcea posibilă „zdrobirea” dreptului de veto dacă lorzii respingeau legea financiară. Balfour reducea toată problema la clauzele privind evaluarea pământurilor, care, prin „înregistrarea obligatorie”, erau – după afirmaţia lui – ilegale într-o lege financiară. „Cum îndrăzniţi să o numiţi lege financiară?” – întrebă el. De fapt, aşa cum semnalase cândva lordul Salisbury în legătură cu un buget anterior, nu exista niciun obstacol constituţional care să-i oprească pe lorzi să respingă o lege financiară, ci doar unul de ordin practic: nu puteau ca odată cu respingerea legii să îndepărteze şi guvernul care o prezenta. Respingerea legii şi menţinerea concomitentă la putere a guvernului duceau la un impas politic. Dacă era împins la această măsură, guvernul putea recomanda regelui ca, pentru crearea unei majorităţi liberale în Camera Lorzilor, să ridice la rang nobiliar un număr suficient de mare de cetăţeni aleşi (până la cinci sute dacă era necesar), adică să reverse un potop de titluri care să înece în el nobilimea ereditară. Cu toată această perspectivă, conservatorii erau împotriva oricărui compromis. Acţionaţi cu îndrăzneală, a spus-lordul Milner, şi „daţi-le dracului de consecinţe”. Cu aprobarea lui Balfour şi sub conducerea lui, aceasta a fost hotărârea luată.

„Întreaga lume politică fremăta de emoţie”, scria Beatrice Webb în jurnalul ei, referindu-se la alternativa respingerii sau nerespingerii bugetului de către Camera Lorzilor. Dezbaterile au început la 22 noiembrie şi au durat

zece zile. Galeriile erau înţesate cu soţii de nobili şi cu vizitatori, printre care era şi regele Portugaliei. De la ţară veniseră nobili bătrâni „care nu erau în stare măcar să ajungă până la Parlament”, iar locurile din sală fură ocupate de patru sute de membri, cel mai mare număr care se adunase de la respingerea legii pentru autonomia Irlandei încoace. Nobilii, începând cu bătrânul fost lordeancelar, lordul Halsbury, şi terminând cu tânărul lord Willoughby de Broke, purtătorul de cuvânt al grupului de nobili rurali, îşi proclamară datoria lor faţă de ţară de a respinge legea. Ca liberal, lordul Ribblesdale îşi recunoscu aversiunea faţă de Lloyd George, „jumătate măscărici şi jumătate bandit de drumul mare”, însă nu considera că bugetul avea ceva cu adevărat socialist în el şi nici că Anglia va fi afectată în mod serios de „suspinele celor bogaţi”, astfel că, dacă se va ajunge la vot, va fi alături de guvern.

Cu toate ororile pe care le prezisese, lordul Rosebery a fost de părere că era mai bine ca bugetul să fie ratificat decât să se pună-n pericol „însăşi existenţa celei de-a doua Camere”. Punctul culminant al dezbaterilor l-a constituit discursul lordului Curzon, despre care un nobil, adânc mişcat, a spus că a fost cel mai superb discurs auzit în Camera Lorzilor în decurs de 40 de ani. Guvernul – a spus lordul Curzon – îşi pusese în gând să introducă toate măsurile legislative ce-i erau pe plac, cu condiţia să le poată ascunde sub eticheta de legi financiare, şi să oblige Camera Lorzilor să le ratifice, ceea ce reprezenta „o pretenţie revoluţionară şi intolerabilă”, fiindcă echivala cu guvernarea exercitată de o singură Cameră. În pofida consecinţelor, el recomanda ca legea să fie respinsă, cu speranţa că acest lucru va duce la crearea unei Camere a Lorzilor ameliorată, care să acţioneze ca o „parte esenţială” a constituţiei, şi nu „doar ca o fantomă ajunsă pe cât de neputincioasă pe atât de ridicolă”.

Operaţia votării a fost fixată pentru ziua de 1 decembrie 1909, iar lorzii s-au îndreptat solemni, unul câte unul, spre cele două vestibule situate de o parte şi de alta

a sălii de şedinţe. Rezultatul votului: 350 pentru respingere şi 75 pentru aprobare. A doua zi, în mijlocul entuziasmului zgomotos din Camera Comunelor, primul ministru a declarat că s-a produs o încălcare a constituţiei, anunţând că guvernul va face apel la ţară şi va cere dizolvarea Parlamentului. Aşezat ca de obicei pe banca din faţă a opoziţiei, domnul Balfour, care era răcit, a tuşit, s-a bătut cu pumnu-n piept, a luat o pilulă şi a mirosit o sticluţă cu lichid întăritor.

În timp ce se pregătea pentru noile alegeri, guvernul Asquith întocmi un proiect de lege pentru desfiinţarea dreptului de veto al Camerei Lorzilor, proiect pe care spera să-l depună atunci când va reveni la putere. Proiectul prevedea ca dreptul de veto să fie abolit pentru legile calificate de *speaker* drept legi financiare şi ca legile de altă natură adoptate în trei sesiuni consecutive ale Camerei Comunelor să devină definitive cu sau fără consimţământul Camerei Lorzilor. La Londra începură să circule zvonuri despre investirea de noi nobili, iar toată lumea, începând cu poeţii şi terminând cu negustorii de ceai, începu să viseze la coroane nobiliare. Între timp, Asquith lăsa să se înţeleagă că reuşise să obţină garanţii în această privinţă din partea regelui, lucru care nu era complet lipsit de temei.

În perioada campaniei electorale dinaintea alegerilor din ianuarie 1910 începu să devină evident faptul că, cu toate raidurile sale oratorice împotriva „ducilor”, Lloyd George dăduse greş. Publicul nu putea fi aţâţat împotriva lorzilor. Haldane mărturisea că 40% din alegători erau nehotărâţi, iar 20% „foarte dezinteresaţi”, ceea ce însemna în rezumat că situaţia revenea la normal. Pentru Alfred Austin, care îşi petrecea vacanţa în sudul Franţei, problema alegerilor era extrem de serioasă. Fiindcă circumscripţia sa electorală ţinea în mod sigur cu conservatorii, se simţea scutit de obligaţia de a pleca acasă ca să voteze, „însă am pus să mi se telegrafieze zilnic, de la Carlton Club, rezultatele”. În Anglia, după cum scria Beatrice Webb, „aşteptam toţi cu răsuflarea tăiată

rezultatul marii bătălii”. Rezultatul s-a dovedit a fi nefericit pentru toată lumea. Liberalii au revenit la putere, însă cu o majoritate atât de redusă, încât erau din nou la cheremul irlandezilor. Laburiştii, paralizaţi de decizia dată în cazul Osborne din 1908, care declara ilegală folosirea fondurilor sindicale pentru scopuri politice, au pierdut zece locuri. Conservatorii au câştigat 105 locuri, care ar fi fost îndestulătoare pentru a fi considerate drept o victorie dacă situaţia de la care plecaseră nu ar fi fost atât de şubredă. Amândouă părţile căzuseră în cursă. Pentru ca să poată trece legea asupra bugetului, liberalii aveau acum nevoie de voturile irlandezilor, cărora bugetul nu le era pe plac din cauza impozitului asupra rachiului. Preţul sprijinului lor era promisiunea lui Asquith de a duce la bun sfârşit acţiunea de abolire a dreptului de veto pe care îl aveau lorzii, eliberând astfel calea pentru legea autonomiei Irlandei. În decursul celor patru ani cât stătuseră la putere, liberalii depuseseră de mai multe ori proiectul de lege pentru autonomia Irlandei, care devenise, după cum spunea *speak*erul Lowther, „problema care domina întreaga situaţie”. Acum, când nu mai erau doar nişte solicitanţi lipsiţi de speranţe, irlandezii dădeau impresia unor oameni „siniştri şi puternici”, iar legătura dintre cele două probleme devenea „directă, evidentă şi netă”. Indiferent dacă îi convenea sau nu, guvernul era angajat să ducă bătălia până la concluzia ei finală, adică fie să investească noi nobili, fie cel puţin să obţină promisiunea regelui că îi va investi. Începând din această fază, evenimentele evoluară spre o culme a violenţei care nu mai fusese depăşită de pe timpul când fusese propusă legea pentru alegerile parlamentare.

În luna februarie a anului 1910, Asquith a prezentat formal proiectul de lege pentru abolirea dreptului de veto al Camerei Lorzilor, anunţând că, în cazul când această Cameră nu va ratifica legea, va recomanda Coroanei să ia măsurile necesare. A urmat apoi o volbură de negocieri şi intrigi, de presiuni exercitate asupra regelui şi de recomandări ce i se adresau, de târguieli în interiorul

partidelor şi între partide, de vizite şi consultări la reşedinţele de la ţară şi de conferinţe cu arhiepiscopul de Canterbury. Aproape pe neobservate, legea bugetară, cauza tuturor acestor agitaţii, a fost ratificată, aşa cum promisese Lansdowne că se va întâmpla dacă liberalii vor câştiga alegerile. Deocamdată însă, legea bugetară era uitată şi înlocuită ca problemă de legea abolirii dreptului de veto al lorzilor, care târa după ea ridicolul cortegiu al celor cinci sute de nobili făcuţi, şi nu născuţi. Deşi a absorbit luni întregi cea mai desăvârşită iscusinţă politică a Coroanei, a miniştrilor şi a opoziţiei, precum şi eforturile şi pasiunile lor, problema avea, totuşi, ceva îndoielnic în ea. Nu implica chestiunea fundamentală a drepturilor omului şi a justiţiei, aşa cum se întâmplase cu afacerea Dreyfus. Deşi liberalii susţineau că problema consta în puterea pe care o aveau lorzii de a zădărnici voinţa Camerei Comunelor, totuşi, de fapt, aşa cum recunoştea Herbert Samuel, „adevărul este că au ratificat aproape întreaga noastră legislaţie socială”, cu excepţia legii asupra învăţământului şi a autorizaţiilor pentru vânzarea băuturilor spirtoase, fiindcă prima era un amestec de compromisuri care nu satisfăcea pe nimeni, iar cea de-a doua nu era o problemă atât de importantă încât din cauza ei să fie necesară sfărâmarea constituţiei britanice. Ceea ce i-a făcut pe liberali să atace cu atâta furie a fost nevoia de a se reabilita de pe urma eşuării programului lor şi a faptului că îşi vânduseră irlandezilor pielea. Totuşi, liberalii se considerau îndreptăţiţi în acţiunea lor, fiindcă vedeau Camera Lorzilor, aşa cum spusese Masterman, ca o instituţie care „admite schimbările ce îi displac profund numai dacă este constrânsă prin intimidare… Nu face nimic altceva decât să modifice, să împiedice sau să distrugă munca altora şi nu poate oferi nici o singură propunere constructivă proprie unui popor confruntat de probleme grele”.

Ceea ce îi împingea pe conservatori la o rezistenţă tot atât de turbată era hotărârea de a apăra ultimul bastion al privilegiilor. Pierderea dreptului de veto sau a

majorităţii conservatoare din Camera Lorzilor însemna pierderea ultimului obstacol pe care-l mai puteau aşeza în faţa înaintării claselor atacante. Aşa cum scria Masterman, care înţelegea punctul de vedere al conservatorilor, aceştia considerau dobândirea puterii de către plebe ca un al doilea potop. „Ei văd civilizaţia noastră ca un mic petic de pământ desţelenit în mijlocul pustietăţii, păstrat ca prin minune de la un deceniu la altul”, iar ridicarea gloatei ca năvala unei mulţimi într-o grădină liniştită „ca să smulgă florile din rădăcini… şi să acopere plăcutul peisaj cu petice de hârtie şi sticle sparte”. Totuşi, rezistenţa conservatorilor era slăbită de sciziunea din rândurile lor. Ca lider al partidului, Balfour susţinea politica de respingere cu orice preţ a investirii de noi nobili într-un număr atât de mare încât să greveze Camera Lorzilor cu o majoritate liberală permanentă, fiindcă, după părerea lui, lucrul acesta ar fi însemnat „revoluţia”. De aceea, considera pierderea dreptului de veto, adică ratificarea proiectului de lege depus de liberali, drept un rău mai mic. Opunându-se acestui mod de a vedea lucrurile, începea să se formeze un grup de nobili „pregătiţi să-şi vândă scump pielea”. Simbolul şi campionul lor era „cocoşul bătrân de rasă luptătoare”, adică lordul Halsbury, iar organizatorul activ era lordul Willoughby de Broke, cel de-al 19-lea baron din spiţa lui şi unul din cei 18 membri ai

Camerei Lorzilor care îşi deţineau prin moştenire titlul dinainte de anul 1500. Lordul de Broke fusese mai întâi deputat în Camera Comunelor şi, în afară de fler politic, mai era înzestrat cu „o energie nemărginită şi cu un talent pronunţat pentru retorica convingătoare şi plină de umor”. La vârsta de 42 de ani era o personalitate de un farmec spontan. Tatăl său fusese un conservator convins, care-şi rugase fiul cu limbă de moarte să facă tot ce-i stătea în putinţă „ca să împiedice folosirea automobilelor în orice scop legat de vânătoare”, iar străbunicul lui „nu obosise niciodată votând contra legii asupra alegerilor parlamentare şi trecuse prin toate chinurile morţii ca să apere ordinea existentă în ultima tranşee sau în ultimul

vestibul”. Willoughby de Broke privea industrialismul şi democraţia drept nişte forţe care „au avut o reacţie oribilă asupra marelui public”, vorbea în termeni vânătoreşti sau folosind metafore de curse şi s-a repezit ca un ogar ca să-i adune pe nobilii din fundul provinciilor în vederea luptei. Într-o scrisoare circulară pe care le-o adresase, lordul Halsbury îi ruga insistent să se „bazeze pe dreptul lor ereditar şi constituţional şi să reziste la orice încercare de denaturare a acestui drept”.

În toiul manevrelor încordate care se făceau în jurul tronului, regele Eduard muri pe neaşteptate. Conservatorii extremişti pretindeau că moartea suveranului fusese provocată de perversitatea guvernului şi îi socoteau pe liberali drept regicizi. Lumea avea sentimentul că se desprinsese o ancoră şi că ordinea recunoscută a lucrurilor dispăruse. Poporul simţea că familiara persoană regală se intercalase între Anglia şi schimbările sociale, precum şi între Anglia şi ameninţările exterioare. Un cântec cântat în 1909 de servitoarea din *Pelissier’s Follies* era deosebit de popular:

N-are să fie război
Atâta vreme cât avem un rege bun ca regele Eduard.
N-are să fie război
Fiindcă lui nu-i place aşa ceva!
Mamele nu trebuie să se—§rijoreze
Atâta vreme cât avem un rege bun ca regele Eduard.
Pace în cinste
Este deviza lui.
Deci, trăiască regele!

După moartea regelui, oamenii au început să se aştepte la vremuri şi mai grele. „Am avut întotdeauna sentimentul – spunea un om de pe timpul regelui Eduard – că, într-un fel sau altul, el ţinea lucrurile laolaltă”.

Într-o poezie scrisă eu această ocazie, poetul laureat le cerea englezilor să înceteze cu „vrăjmăşiile lor fatale” şi cu „strigătele lor rebele” şi să declare „armistiţiul Domnului”. Din strădania de a-l cruţa pe noul rege de o criză politică în momentul suirii sale pe tron, partidele

căzură de acord să încerce să ajungă la o înţelegere printr-o conferinţă constituţională la care să ia parte câte patru personalităţi din fiecare partid, inclusiv Asquith şi Lloyd George, Balfour şi Lansdowne. În decursul a 21 de întruniri din vara şi toamna anului 1910, delegaţii au discutat şi s-au târguit, au examinat ideea unui referendum popular şi erau cât pe ce să ajungă la o înţelegere dacă nu s-ar fi prăbuşit totul atunci când au ajuns la problema autonomiei Irlandei. Conferinţa a avut cel puţin meritul să demonstreze că legea asupra dreptului de veto nu era prin ea însăşi o problemă fundamentală şi că oamenii de stat nu voiau sau nu puteau să se retragă din luptă. Lloyd George, care era în primul rând un realist, a încercat să meargă la împăciuire. Fiindcă principiile se încâlciseră atât de mult încât nu mai puteau fi descâlcite, i-a făcut lui Balfour propunerea să încheie între ei o coaliţie care, eliberată de presiunea extremiştilor din ambele partide, ar fi putut rezolva atât problema dreptului de veto, cât şi aceea a autonomiei Irlandei. Aşa după cum a recunoscut cu amabilitate, el nu ţinea mai mult decât Balfour la investirea de noi nobili, fiindcă, „considerând viitorul, ştiu că înnobilaţii noştri băcani vor fi mai ostili faţă de reformele sociale decât nobilii dumneavoastră din fundul provinciilor”. Deoarece se credea că Lloyd George îi făcuse lui Balfour prima ofertă fără să-l informeze pe Asquith, se putea presupune că el avea de gând să-l părăsească pe primul ministru, aşa cum avea s-o facă, până la urmă, cu şase ani mai târziu. Atunci când Asquith a fost informat despre propunere, nici n-a aprobat-o, nici n-a dezaprobat-o, ci, credincios devizei sale: „Aşteaptă să vezi ce se-ntâmplă”, s-a ţinut deoparte.

Convins că sistemul de guvernământ englez depindea de controlul şi de echilibrul reciproc al celor două partide şi că o coaliţie era justificată numai în caz de pericol naţional, ca, de exemplu, în timp de război, Balfour a refuzat oferta. Nu credea cu adevărat că liberalii îl puteau sili pe rege să le dea promisiunea necesară şi socotea că, în orice caz, legea abolirii dreptului de veto reprezenta „un

rău public real” mai mic decât investirea de noi nobili. Era, de asemenea, de părere că, dacă un număr suficient de mare de pairi conservatori se abţineau de la vot, numărul de noi pairi putea fi menţinut la un minimum suficient pentru a împiedica crearea unei majorităţi liberale permanente, ceea ce în ochii lui ar fi fost o „revoluţie”.

Fiindcă atât conferinţa, cât şi coaliţia eşuaseră, noi alegeri generale au fost fixate pentru luna decembrie a anului 1910, pentru a doua oară în acelaşi an. Datorită neclintitei dezinteresări a publicului, rezultatul lor a fost identic cu acela al alegerilor precedente, cu excepţia pierderii de către liberali a doua locuri. După cum scria Wilfrid Blunt, ţării „îi pasă prea puţin de desfiinţarea Camerei Lorzilor ca să facă revoluţie din cauza ei”.

Intimidându-l cu pricepere, înaintea alegerilor, pe regele George, care era zăpăcit de sfaturile contrarii şi de manevrele lăturalnice ale consilierilor săi, Asquith reuşise să obţină fatidica promisiune de investire a noilor nobili. Oribila perspectivă ca nobilimea ereditară engleză să se vadă copleşită de către un „batalion de nobili de ocazie”, eu toţii liberali, nu încânta pe nimeni, după cum şi mai puţin plăcută era perspectiva ca Anglia să se vadă expusă ridicolului şi ironiei lumii întregi. Cu toate acestea, guvernul îşi continua drumul, pe de o parte fiindcă îi era imposibil să se oprească, iar pe de alta fiindcă era convins că, atunci când se va ajunge la încercarea puterilor, lorzii vor prefera să renunţe la dreptul de veto decât să fie înlocuiţi de clasa de mijloc. Într-o fază nu prea bine precizată a acestor evenimente, Asquith a întocmit el singur, sau a pus pe alţii să întocmească, o listă cuprinzând vreo 250 de nume ale unor persoane care urmau să fie înnobilate cu toptanul. Deşi lista îl cuprindea şi pe sir Thomas Lipton, totuşi, ea nu merita absolut deloc sarcastica observaţie a lui Lloyd George cu privire la băcanii înnobilaţi. În afară de Lipton, apăreau pe ea H.J. Tennant, cumnatul lui Asquith, J.A. Spender, devotatul admirator al lui Asquith şi viitorul lui biograf, precum şi sir Edgar Speyer, Bertrand Russell, generalul

Baden-Powell, generalul sir Ian Hamilton, juristul sir Frederick Pollock, istoricii sir George Trevelyan şi G.P. Gooch, milionarul sud-african sir Abe Bailey, Gilbert Murray, J.M. Barrie, Thomas Hardy şi Anthony Hope, autorul romanului *The Prisoner of Zenda*.

În februarie 1911, proiectul de lege pentru abolirea dreptului de vot al Camerei Lorzilor a fost depus din nou la Camera Comunelor, „în mijlocul unor aclamaţii răsunătoare, care n-aveau în ele numai o notă de triumf, ci şi una de certitudine şi de fermitate”. „Noi privim lucrurile cât se poate de serios – scria Herbert Samuel – şi, dacă lorzii resping legea, ne fac cel mai mare serviciu”. După ce a fost votată de Camera Comunelor în luna mai, legea a fost trimisă, conform regulilor, pentru a fi luată în considerare de către „cealaltă parte”.

În luna iunie a început marea grevă din transporturi, care iniţia o nouă perioadă de război industrial. Această grevă marca trecerea de la „conflictele de muncă” individuale la acţiuni de tip sindicalist, prin care muncitorii nu mai intrau în grevă împotriva unui anumit patron, ci împotriva întregii industrii. Muncitorii necalificaţi se săturaseră de metodele politice, care nu le aduceau măriri de salarii, şi erau indignaţi împotriva conducătorilor Partidului Laburist fiindcă, odată ajunşi la Westminster, se lăsau absorbiţi de jocul parlamentar, astfel că MacDonald lua încetul cu încetul locul lui Keir Hardie. Masele de muncitori doreau salarii fixe, o plată mai bună şi recunoaşterea sindicatelor de către patroni. Cereau sus şi tare să se treacă la acţiunea directă şi deveneau din ce în ce mai combative. Greva celor 30.000 de mineri de la minele de cărbuni Rhondda Valley din Wales, care avusese loc cu câteva luni mai înainte, fusese marcată de atacuri contra averii proprietarilor. Ben Tillett şi Tom Mann, conducătorii primei greve mari a docherilor din 1889, propagau acum doctrina sindicalismului, bazată pe ideile lui Sorel şi ale Confederaţiei generale a muncii din Franţa, care îmbinau credinţa în revoluţie cu sindicalismul şi respingeau acţiunea politică, pe care o înlocuiau cu arma

hotărâtoare a grevei generale. Mann şi Tillett reu

— Prizonierul din Zenda.

şi seră să reunească 36 de sindicate, din care făceau parte mateloţi, fochişti, bucătari şi oameni de serviciu pe vapoare, docheri şi camionagii, în Federaţia naţională a muncitorilor din transporturi. Greva a fost declarată în luna iunie, după ce armatorii refuzaseră să trateze cu Federaţia, şi a durat 72 de zile, cuprinzând 77.000 de oameni. Întrucât greva s-a întins de la Londra la Liverpool, Hull, Cardiff, Bristol şi Southampton, traficul a încetat complet în aproape toate porturile şi pe urmele ei au apărut dezordinile, jafurile şi incendiile. „Asta-i revoluţie – a exclamat un patron tulburat în faţa unui funcţionar de la Ministerul Comerţului.

— Oamenii au alţi conducători, necunoscuţi până acum, şi nu ştim cum să tratăm cu ei”.

Tocmai pe când se desfăşurau aceste evenimente critice, canoniera germană „Der Panther” a intrat, la 1 iulie 1911, în portul Agadîr din Maroc, precipitând o criză internaţională care a făcut lumea să balanseze vreme de câteva săptămâni pe marginea unui război iminent. În luna august, tocmai în toiul crizei, patru sindicate ale feroviarilor s-au alăturat grevei marinarilor şi docherilor, ameninţând cu întreruperea totală a transporturilor. Ministrul de interne, Winston Churchill, a pus la dispoziţie escorte militare pentru ca trenurile indispensabile să fie menţinute în circulaţie şi a trimis trupe în centrele greviste. După cum era de aşteptat, s-au produs ciocniri: la Liverpool, soldaţii au deschis focul, ucigând doi grevişti şi rănind 200. Fiindcă apelase la soldaţi să nu tragă în muncitorii englezi chiar dacă li se ordona acest lucru, Tom Mann a fost întemniţat pentru aţâţare la rebeliune a trupelor. Deşi această grevă a fost aplanată în condiţiile de urgenţă dictate de criza externă, în următorii trei ani au avut loc în Anglia şi alte greve de intensitate egală. După focurile de armă de la Liverpool, voturile alegătorilor sindicalişti s-au îndreptat din ce în ce mai mult spre propriii lor reprezentanţi, punând capăt alianţei cu

liberalii. În vuietul realităţilor luptei de clasă, stăruitorul apel adresat de Churchill, în 1908, muncitorimii: „Voi trebuie să ne daţi acest sprijin” răsuna acum cu nota uşor ironică a unei goarne îndepărtate. Despărţindu-se de clasa muncitoare, calea liberalismului spre jungla politică era acum deschisă.

Pe acest fundal politic, vara încoronării, cea mai caldă în decurs de o generaţie, radia cu plenitudinea aurie a unui trandafir înflorit. În fiecare seară se dădeau dineuri cu numeroşi invitaţi şi recepţii extravagante, în fiecare după-amiază aveau loc recepţii în aer liber, iar la fiecare sfârşit de săptămână lumea se amuza la petrecerile organizate în castelele de la ţară, la picnicuri şi baluri costumate. Chiar căldura era „splendidă, fiindcă o asemenea vară se vede rar în Anglia”. Regatele de la Henley s-au desfăşurat pe o vreme ideală, iar toate evenimentele tradiţionale ale sezonului: concursul de polo de la Ranelagh, meciul de crichet dintre Eton şi Harrow de pe terenul Lords, precum şi cursele de cai de la Ascot pentru cupa de aur, au avut noroc de zile senine. Buna dispoziţie din timpul festivităţilor n-a putut fi stricată de perspectiva războiului, de greva generală a transporturilor şi nici de problema investirii noilor nobili. Ziarele foloseau limbajul crizei, iar nobilii indignaţi mârâiau: „Numai revoluţia ne mai lipseşte”. Totuşi, la un bal mascat de la Claridge, un invitat s-a prezentat purtând cu impertinenţă mantia de nobil şi o coroană cu inscripţia „Nr. 499”, iar lady Curzon a fost încoronată regină a frumuseţii la un turnir al cavalerilor organizat de doamna Cornwallis-West, mama lui Churehill, unde biletul de intrare a costat 20 de lire sterline. Baletul rus şi-a făcut debutul londonez la Covent Garden, iar Pavlova şi Nijiński dansau la reuniuni particulare, cum a fost aceea dată sub cerul albastru, în grădina castelului Strawberry Hill, o clădire extravagantă în stil gotic, fostă cândva locuinţa lui Horace Walpole. Noua proprietară a castelului, lady Michelham, poseda şiraguri de perle în lungime totală de 17 m şi după dansul din grădină a dat un dineu pentru ’60 de invitaţi la care

felul întâi a fost servit sub formă de faruri iluminate pe dinăuntru şi înconjurate de ortolani înfăţişaţi ca pescăruşi peste care se rostogoleau valurile de sos alb. La o reuniune de la castelul Blenheim, ducele, vărul său Winston, Neil Primrose, fiul lordului Rosebery, şi F.E. Smith au jucat la lumina lumânărilor cărţi până la ziuă, instalaţi într-un cort şi aşezaţi pe butoaie răsturnate. „Pe ce jucăm, F. E?” – a întrebat Marlborough. „Pe prăpăditul ăsta de palat, dacă vreţi”, i-a răspuns Smith, deşi istoria nu ne spune ce a mizat el însuşi.

Şi totuşi, situaţia nu mai era aceeaşi: nu mai era Anglia din anul Jubileului. Grevele aduceau aminte de presiunea crescândă a clasei muncitoare, după cum Agadîrul reamintea de presiunea Germaniei. Încrederea în vremurile caracterizate încă multă vreme după aceea în memoria englezilor prin „monedele de aur, sentimentul onoarei şi imensele suprafeţe roşii de pe hărţi” dispăruse. Distracţiile erau „febrile”, balul costumat al sezonului fusese dat de doamna F.E. Smith, şi nu de ducesa de Devonshire (ducele murise în 1908), la Londra ultimul omnibuz tras de cai dispăruse de pe străzi, iar taximetrele, care nu existaseră la începutul secolului, erau acum în număr de 6 300, faţă de cele 5.000 de trăsuri de piaţă.

Clasa suprapusă continua să găsească viaţa extrem de agreabilă şi tot atât de agreabili se socoteau unii pe alţii membrii ei. La o reuniune oferită de doamna Hwfa Williams, la al cărei succes şi-a adus contribuţia şi spiritul marchizului de Soveral, conversaţia a fost atât de plăcută, încât musafirii, care veniseră pentru masa de prânz, au rămas acolo până la unu noaptea. I-a reţinut, desigur, amuzamentul, dar poate şi plictiseala, adică plictiseala de a nu avea nimic de făcut. Râsul, distracţia, farsele şi buna dispoziţie de netăgăduit a privilegiaţilor timpului erau cea de-a doua faţă a plictiselii. Veşnica flecăreală „la prânz, la ceai, la cină, la seratele dansante şi la reuniunile prelungite până târziu noaptea” era, după părerea lui Masterman, conversaţia „unei societăţi dornice de a fi preocupată de ceva, adesea plictisită, pătrunsă de

hotărârea fermă de a «respecta regulile jocului» şi care socotea că acesta era jocul ce trebuia jucat”. Erau „o adunare de oameni deştepţi, agreabili şi adesea simpatici… care încercau cu o seriozitate desperată să se aleagă cu ceva din viaţa aceea scutită de strădania câştigării existenţei”. Fiindcă scria în 1909, Masterman nu socotea starea aceasta de spirit drept plictiseala pe care o produce pacea, deşi, când a amintit de „actuala pace romană care s-a abătut asupra popoarelor occidentale ale Europei”, părea că-şi reţine, aproape cu greutate, un oftat de dezgust.

În prima săptămână a lunii iulie 1911, Camera Lorzilor a amendat legea asupra dreptului de veto, anulând prevederile în legătură cu desfiinţarea acestui drept şi exclufând problema autonomiei Irlandei din orice măsuri legislative ce s-ar fi putut transforma în lege fără consimţământul ei. La 18 iulie, Asquith l-a informat oficial şi în scris pe Balfour că avea promisiunea regelui de a investi noi nobili, că amendamentele introduse de Camera Lorzilor erau inacceptabile şi că intenţiona să facă o declaraţie în faţa Camerei Comunelor prin care va cere Coroanei să ia măsurile de cuviinţă în cazul când Camera Lorzilor nu va ratifica legea în forma ei originară. Furibunzi, conservatorii extremişti se apucară cu ardoare să organizeze rezistenţa, asemenea unor colonişti care ar fi construit o palisadă împotriva indienilor. „N-au decât să-şi facă nobilii lor – declara lordul Curzon la o întrunire a conservatorilor. – înainte de a ceda, vom lupta până la ultima tranşee”. Din această cauză, pentru cei ce nu-i simpatizau, conservatorii extremişti au rămas cunoscuţi drept „săpătorii de tranşee”. Printre ei se numărau noul marchiz de Salisbury, cumnatul său, contele de Selborne, precum şi, în Camera Comunelor, lordul Hugh Cecil, fratele mai mic al marchizului, Austen Chamberlain, George Wyndham şi cei doi aventurieri politici, sir Edward Carson şi F.E. Smith. În decursul acelui iulie fierbinte, lordul Willoughby de Broke a acţionat febril, făcând propagandă printre întreaga nobilime, organizând întruniri

şi recrutând vorbitori. La 12 iulie, 53 de nobili, printre care erau şi cinci duci, au semnat o scrisoare către lordul Lansdowne în care declarau că, dacă amendamentele nu vor fi menţinute, vor vota, la ultima citire, pentru respingerea legii asupra abolirii dreptului de vot al Camerei Lorzilor, „chiar dacă consecinţa acestui fapt va fi investirea de noi nobili”.

Rugaţi de rege să nu-l silească să recurgă la expedientul acesta dezagreabil, Balfour şi Lansdowne convocară „cabinetul fantomă” al conservatorilor, a cărui majoritate, dar nu totalitate, era dispusă să urmeze sfatul lui de a renunţa la luptă, adică de a confirma fără vot legea asupra dreptului de vot, fiindcă rezistenţa până la ultima suflare numai pentru apărarea unui principiu nu putea împiedica desfiinţarea dreptului pe care îl aveau lorzii. Afară de cazul când guvernul căuta să câştige prin bluf, rezultatul urma să fie investirea noilor nobili, *precum şi* pierderea dreptului de veto. Însă „săpătorii” erau de neclintit. Punerea la vot a legii – a spus lordul Halsbury – era „solemna lui datorie faţă de Dumnezeu şi ţară”. Presupunând că „barieriştii”, aşa cum erau numiţi acum adepţii lui Balfour şi Lansdowne, se abţineau de la vot, „săpătorii” aveau totuşi nevoie de un număr destul de mare de voturi pentru ca să-i întreacă numericeşte pe cei 75 de pairi liberali. Willoughby socotea că dispunea de 60 de voturi şi spera că va putea atinge 80.

Din strădania de a se ajunge la o politică comună a „barieriştilor” şi „săpătorilor”, a fost convocată la palatul Lansdowne o nouă întrunire. Curzon se convertise acum la părerea lui Balfour, însă bătrânul lord Halsbury susţinea cu înverşunare „că va vota contra, chiar dacă urma să rămână singur, şi nu va renunţa la poziţia lui”. Balfour a fost îndemnat să convoace o a doua întrunire a „cabinetului fantomă”. El era însă din ce în ce mai agasat şi mai îngrijorat de atitudinea „teatrală” a „săpătorilor” şi în special a lui Smith şi Chamberlain din Camera Comunelor. A răspuns, de aceea, că tot ce putea face era să publice în *Times* o scrisoare deschisă adresată unui

„nobil dezorientat” prin care să recomande ratificarea legii. Extremiştii au răspuns că legea instituia guvernarea cu o singură Cameră şi că nu se puteau considera dezlegaţi de răspunderea pentru o „revoluţie ce urma să se facă numai prin abţinere”. În apogeul campaniei lor, au organizat un mare banchet în onoarea lordului Halsbury, la care cererea de invitaţii a depăşit capacitatea sălii. În decursul unor cuvântări şi toasturi extrem de combative, lordul Halsbury, cu înfăţişarea „foarte suferindă, îngrijorată şi obosită”, a afirmat hotărârea grupului său de a lupta până la capăt, declaraţie care a fost primită cu aclamaţii furtunoase. Lordul Milner, despre care se poate spune că prin „dă-le dracului de consecinţe” stătuse la originea acestui lanţ de evenimente, era anexa logică a adunării. Printre alţi vorbitori, Chamberlain l-a acuzat pe Asquith că a „tras pe sfoară opoziţia, a prins în capcană Coroana şi a indus în eroare poporul”.

În ziua de 24 iulie, atunci când primul ministru urma să-şi facă declaraţia în faţa Camerei Comunelor, sprijinitorii conservatorilor, conduşi de lordul Cecil şi de F.E. Smith, au organizat o acţiune de protest care a culminat cu „cea mai violentă scenă din Camera Comunelor cunoscută în istorie”. În demonstraţia aceasta de ură şi de isterie a explodat toată mânia şi decepţia clasei aflate în defensivă. Smith lua parte la ea din plăcerea de a lupta, iar lordul Hugh dintr-o sinceritate pasionată. În el se concentra toată ura celor din neamul Cecil împotriva schimbărilor, sentiment care nu era temperat de scepticismul caracteristic familiei şi atât de remarcabil la vărul său Arthur. Toate convingerile sale erau incandescente, în societatea materialistă modernă, în îndepărtarea de biserică şi de pământ, precum şi în îndepărtarea democraţiei de conducătorii ei „fireşti”, el nu vedea decât decăderea. Înalt şi încovoiat, aşa cum fusese tatăl său în tinereţe, cu faţa posomorâtă şi îngustă, avea, ca şi părintele său, obiceiul de a-şi răsuci şi roti mâinile sale lungi, semăna la înfăţişare ca Savonarola şi se comporta tot ca el. Winston Churchili, la a cărui căsătorie,

celebrată în 1908, lordul Hugh fusese cavaler de onoare, scria că în Cecil „întâlnise pentru prima oară un conservator autentic, o fiinţă din secolul al XVII-lea”. În conversaţiile particulare era „atât de ager, de spiritual şi de neprevăzut, încât era o încântare să-l asculţi”, iar în Camera Comunelor era capabil să-i ţină pe deputaţi „ţintuiţi” într-o tăcere mormântală timp de peste o oră printr-un discurs asupra diferenţei dintre crastieni şi anglicanii de tendinţă catolicizantă. Considerat de Asquith drept „cel mai bun vorbitor din Camera Comunelor şi de pretutindeni”, lordul Hugh era atât din punctul de vedere al talentului oratoric, cât şi din acela al părerilor un Albert de Mun englez.

Odată, când Gladstone venise în vizită la castelul Hatfield, Hugh, care era pe atunci un băieţaş, a intrat ca o furtună în dormitorul primului ministru şi l-a lovit cu pumnul, strigând: „Eşti un om rău”. „Cum pot să fiu un om rău când sunt prietenul tatălui tău?” – l-a întrebat Gladstone, care nu degeaba ţinuse în frâu în viaţa lui sute de dezbateri. Adversarul lui însă nu era dintre aceia care se lasă manevraţi pe linia secundară a discuţiilor în contradictoriu, ci mergea drept spre ţinta finală. „Tatăl meu are să-ţi taie capul cu o sabie mare”, a fost răspunsul copilului.

Acum, sabia era trasă împotriva domnului Asquith. La ora trei după-amiază, primul ministru intră cu faţa îmbujorată şi oarecum nervos în sala care zbârnâia deja de surescitare, cu toate locurile ocupate, cu deputaţi stând în picioare şi strânşi ciorchine, în grupuri compacte ca albinele, pe locurile de trecere dintre bănci şi cu galeriile înţesate de spectatori. Liberalii se ridicară în picioare fluturând ordinea de zi şi ovaţionând timp de trei minute, în vreme ce opoziţia, „răcnea cu înverşunare”, pentru ca după aceea să-l ovaţioneze, la rândul ei, pe Balfour la intrarea lui în sală. Atunci când Asquith s-a ridicat în picioare ca să vorbească, a fost întrerupt, înainte de a fi putut pronunţa o singură frază audibilă, cu strigăte de „trădător” şi de „Redmond” *, care se refereau la sabia

irlandeză ce-i stătea atârnată deasupra capului, strigăte ce erau urmate de murmurul încet şi continuu „La vot!”, „La vot!”, care se pornea, creştea şi se stingea ori de câte ori Asquith deschidea gura ca să vorbească, pentru ca după aceea să înceapă din nou. Urcat în picioare pe banca din faţă a opoziţiei, în dreptul locului de trecere dintre şirurile de scaune, cu ochii scăpărând de furie, cu trupul osos şi deşelat legănându-se în ritmul strigătelor sale, cu faţa pământie şi desfigurată de o „pasiune înspăimântătoare”, Hugh Cecil îl înfrunta pe Asquith, obsedat de fanatismul care îi permitea să creadă că orice tactică, fie şi cea mai nedemnă, era justificată dacă servea cauzei. Asquith îşi privea cu dispreţ şi uimire inamicii, ce strigau întruna, pentru ca, până la urmă, să-şi aţintească ochii asupra lui Cecil cu fascinaţia omului care priveşte un tigru furios închis în cuşcă. La galerii, doamnele surescitate se urcaseră în picioare pe scaune. Cu o expresie ameninţătoare pe faţă, sir Edward Grey trecu de partea cealaltă, alături de Asquith, ca şi când ar fi vrut să-l apere. Balfour, răsturnat pe scaunul său de pe partea opusă, îşi urmărea discipolii cu un dezgust plin de uimire. Asquith încercă de mai multe ori să-şi citească declaraţia, însă tot ce spunea era acoperit de strigătele: „La vot!”, „La vot!”, „Cine l-a ucis pe rege?” şi „Dictator!”. Puţinele vorbe pe care reuşise să le facă auzite n-au avut alt efect decât să-i înfurie şi mai tare pe adversari şi să provoace noi huiduieli. În ciuda tuturor sforţărilor făcute de *speaker*, manifestanţii n-au vrut să se potolească.

Asquith a rezistat trei sferturi de oră, până când, „alb de mânie”, şi-a împăturit discursul şi s-a aşezat pe scaun.

Liberalii n-au venit cu represalii când a început să vorbească Balfour, însă când s-a ridicat F.E. Smith, considerat drept instigatorul acestei demonstraţii, a fost întâmpinat cu o zarvă infernală. Ar fi fost imposibil de imaginat – scria corespondentul lui *Times* – o furie mai mare decât aceea manifestată în după-amiaza zilei de 24 august în Camera Comunelor. *Speakerul* a rămas neputincios şi de data aceasta, dar până la sfârşit şedinţa a

fost suspendată, pentru prima dată în istoria Camerei Comunelor, din cauza „adunării turbulente”, după ce durase două ore în strigătele continue ale deputaţilor şi ale unui „De trei ori ura pentru revoluţia socială!”, provenit de pe băncile laburiştilor.

Tărăboiul şi insultele care au marcat „scandalul Cecil”, nume sub care a rămas cunoscut după aceea, au uimit pe toată lumea. Niciodată mai înainte nu fusese tratat vreun prim-ministru cu atâta lipsă de respect. Ziarele erau pline de comentarii indignate şi de scrisori pentru sau contra. Mulţi aveau sentimentul că scandalul fusese îndreptat mai degrabă împotriva conducerii lui Balfour decât contra lui Asquith. Blunt a înregistrat faptul că F.E. Smith, George Wyndham şi Bendor (ducele de Westminster) erau „în cea mai bună dispoziţie posibilă datorită agitaţiei pe care o provocaseră şi considerau că reuşiseră să forţeze mâna lui Balfour”.

Publicarea în ziua următoare a declaraţiei pe care Asquith n-o putuse face să fie ascultată arăta clar că liberalii nu înţelegeau să revină asupra hotărârii luate, astfel că liderii conservatori trebuiau să ia în considerare posibilitatea ea răzvrătiţii să realizeze într-adevăr „revoluţia” pe care Balfour dorea mai cu seamă s-o evite: crearea unei majorităţi liberale permanente în Camera Lorzilor. În cazul când conservatorii extremişti puteau aduna mai mult de 75 de voturi în favoarea lor, urmarea nu putea fi decât acordarea unor noi titluri de nobleţe… afară de cazul când guvernul blufa. Blufa el însă într-adevăr? Erau mulţi care credeau acest lucru, însă nimeni nu putea fi sigur, după cum nimeni nu ştia câţi pairi vor vota de fapt alături de conservatorii extremişti. În această situaţie crucială, Lansdowne şi conservatorii moderaţi au trebuit să-şi asume greaua sarcină de a găsi un număr de pairi din partidul lor dispuşi să-şi sacrifice principiile, dacă nu şi onoarea, şi să voteze alături de guvern, în favoarea legii pe care o detestau. Era singurul mijloc de a se împiedica formarea unei eventuale majorităţi a extremiştilor. Numărul celor necesari să se sacrifice, precum şi al celor

care aveau să dea dovadă în ultimul moment de curajul de a face acest pas reprezentau încă una din chinuitoarele incertitudini ale situaţiei.

La 10 august, ziua în care oamenii de sacrificiu trebuiau să bea paharul cu otravă, temperatura bătea la Londra recordul de 38°C.

— Temperatura la Westminster era însă şi mai înaltă, fiindcă, spre deosebire de crizele politice precedente, rezultatul dezbaterilor nu putea fi prevăzut, încă înainte de ora 4 după-amiază, Camera Lorzilor se umpluse până la ultimul loc cu cea mai numeroasă asistenţă cunoscută vreodată, galeriile vizitatorilor erau şi ele înţesate de lume, iar nobilii care nu găsiseră locuri stăteau în picioare în intervalul dintre bănci şi în cadrul uşilor. Erau îmbrăcaţi în jachete, aveau gulere cu colţurile răsfrânte şi purtau cravate late, ghetre şi veste de culori deschise, iar după pauza pentru cină mulţi dintre ei au apărut cu cravate albe şi în frac. Conservatorii extremişti purtau la butonieră rămurele cu flori albe de câmp, trimise de ducesa de Somerset, în timp ce mulţi dintre moderaţi arborau trandafiri roşii. Atunci când Halsbury s-a îndreptat spre tribună cu aerul unui cavaler intrând în arenă, unul dintre observatori a avut impresia că mersul lordului era însoţit de un zornăit aproape audibil de pinteni. Printr-un apel strident la conştiinţă, el a cerut respingerea legii. Lordul Curzon a luat cuvântul în numele majorităţii, pentru ca să se aşeze apoi „palid şi mânios”, în timp ce lordul Selborne se repezea la tribună declarând din nou „pe un ton pătrunzător şi cu gesturi dramatice” că avea de gând să reziste până la ultima suflare. Noi clipe de nesiguranţă au intervenit după cuvântarea liderului liberal, lordul Crewe, a cărui referire la „repulsia firească a regelui”, precum şi prost inspirata lui concluzie: „Recunosc deschis că întreaga chestiune îmi este odioasă” au întărit din nou presupunerea că guvernul căuta doar să-i sperie pe lorzi atunci când cerea acordarea de noi titluri de noblеţe. Voturile probabile erau numărate cu îngrijorare şi apoi calculate din nou. Din şase pairi care au stat la aceeaşi

masă în timpul pauzei pentru cină, doi, lordul Cadogan şi lordul Middleton, care fuseseră membri ai cabinetului conservator, încă nu se hotărâseră cum să voteze. Atunci când la reînceperea şedinţei unul din pairii „de sacrificiu”, lordul Camperdown, şi-a anunţat intenţia de a vota cu guvernul, ducele de Norfolk a răspuns înfuriat că, dacă vreun pair conservator va vota în favoarea legii, atunci el şi grupul lui vor vota alături de conservatorii extremişti. Lordul Morley, al cărui titlu de nobleţe avea de-abia o vechime de trei ani, s-a simţit „adânc mişcat” atunci când a fost obligat să dea o formă categorică intenţiei guvernului de a răspunde eventualei respingeri a legii „prin acordarea promptă şi în mare număr a unor noi titluri de nobleţe”. La cererea lorzilor, el şi-a repetat declaraţia, şi atunci deasupra Camerei Lorzilor s-a aşternut parcă un văl de doliu. Arhiepiscopul de Canterbury a apelat la membrii Camerei să nu provoace un act care să facă instituţia şi însăşi ţara de râsul lumii. Lordul Rosebery, ale cărui şovăiri îi zăpăciseră pe toţi, însă de la care lumea se aştepta totuşi să se abţină de la vot, a sărit dintr-odată de pe banca transversală pe care şedea pentru ca să declare, „prin această ultimă, cea mai scurtă şi mai penibilă cuvântare din viaţa mea”, că va vota cu guvernul. Deoarece, indiferent care urma să fie rezultatul votului, „Camera Lorzilor, aşa cum am cunoscut-o noi, va dispărea”, intenţiona să nu mai intre niciodată pe uşile ei, şi într-adevăr n-a mai intrat.

La ora 10 şi 40 seara, într-o „surescitare intensă”, s-a trecut la vot. Pairii care se abţineau şi care şi-au putut găsi un loc s-au înghesuit pe treptele tronului, unde aveau dreptul să stea fără să voteze, în timp ce restul celor ce aveau aceeaşi atitudine au părăsit Camera sub conducerea lordului Lansdowne. În timp ce se adunau pentru ca să iasă apoi, unul câte unul, pe două şiruri, în vestibulele situate pe cele două părţi ale sălii de şedinţe, cele două grupuri, urmărite cu încordare de privirile spectatorilor din galerii, păreau egale ca număr. Numărătoarea se făcea de crainici care atingeau cu nişte bastoane albe umărul

fiecărui pair atunci când se întorcea din vestibul. Şirurile de pairi începură să reintre încet, în timp ce crainicii puteau fi auziţi numărând din uşile deschise: „Unu, doi, trei, patru…” Defilarea a continuat vreme de un sfert de oră, care a părut multora cât o oră întreagă, în timpul unei întreruperi accidentale a şirului care vota pentru guvern, neînfricatul lord Halsbury a fost auzit şoptind: „Iată-i! Ştiam c-o să-i înfrângem!” Lordul Morley aştepta cu nerăbdare să vadă mânecile de batist ale episcopilor, fiind sigur că posesorii lor vor vota cu guvernul. Procesiunea lorzilor se termină. Crainicii îşi duseră socotelile chestorului principal, lordul Herschell, care înmână lordului-cancelar rezultatul scris pe o bucată de hârtie. În tăcerea adâncă a asistenţei, lordul Loreburn se ridică de pe sacul de lână, îşi aruncă pe spate cu o scuturătură a capului buclele perucii şi cu o voce clară anunţă rezultatul: pentru ratificarea legii 131, împotrivă 114, majoritate 17. Incapabilă să-şi stăpânească emoţia, lady Halsbury şuieră puternic de la galeria soţiilor de pairi, învingătorii nici nu aclamară şi nici nu îşi manifestară în vreun fel oarecare entuziasmul, cu excepţia parlamentarilor, care se repeziră să ducă vestea în propria lor Cameră, unde fu primită în strigăte de triumf. Lorzii plecară imediat şi în cinci minute sala rămase goală. 37 de pairi conservatori plus 2 arhiepiscopi şi 11 episcopi votaseră cu guvernul, iar aceia dintre ei care au apărut în aceeaşi seară la tumultuoasa reuniune de la Carlton Club au fost salutaţi cu strigăte de „Ruşine!” şi „Iude!”

„Stăvilarele revoluţiei au fost deschise”, ţipa a doua zi dimineaţa *Daily Mail*, ziarul lordului Northcliffe, deşi prin ele nu se scurgea deocamdată niciun strop de apă. Odată dreptul de veto desfiinţat, calea legii pentru autonomia Irlandei era deschisă, iar guvernul a depus-o în sesiunea următoare a Parlamentului. Totuşi, până la urmă, victoria asupra lorzilor se dovedi lipsită de orice folos din acest punct de vedere. Opoziţia faţă de legea autonomiei Irlandei îşi schimbă câmpul de luptă şi, luând noua formă a rebeliunii Ulsterului, provocă o nouă criză, mult mai gravă,

în decursul căreia existenţa legii asupra dreptului de veto al Camerei Lorzilor rămase fără nicio importanţă. A fost nevoie ca, până la urmă, să se producă o convulsie mult mai puternică decât abolirea dreptului de veto pentru ca veşnicul coşmar irlandez să fie îndepărtat din politica britanică.

Câteva săptămâni mai târziu, sir Edward Grey îi spunea lui Winston Churehill: „Ce interesant a fost anul acesta: arşiţa, greve şi acum situaţia externă”. „Dar bine – a spus Winston –, ai uitat de legea dreptului de veto?” Prietenul care înregistrase conversaţia a adăugat apoi: „Uitase într-adevăr şi el, după cum uitase toată lumea”.

A doua zi după votul din Camera Lorzilor, valul de căldură şi greva din transporturi, care părea pe cale să se transforme într-o grevă generală şi să prezinte „un pericol real de revoluţie socială”, absorbiră atenţia Angliei. Un pair îndurerat de cele întâmplate nu putea găsi „nicio dovadă că criza constituţională agitase ţara”. În aceeaşi zi, Camera Comunelor adoptă o măsură legislativă de o importanţă poate şi mai mare, şi anume legea pentru plata parlamentarilor, conform căreia fiecare membru al Parlamentului urma să primească din acel moment un salariu anual de 400 de lire sterline. Legea fusese combătută cu înverşunare multă vreme de către conservatori şi cerută cu hotărâre de reprezentanţii muncitorimii. Neplata activităţii parlamentare era socotită de Partidul Laburist ca o măsură ce priva clasa muncitoare de dreptul de a fi reprezentată în organul legislativ de către oameni proveniţi din rândurile ei. Remuneraţia aceasta devenise necesară în special după sentinţa în cazul Osborne, care interzicea folosirea fondurilor sindicale pentru salarizarea deputaţilor muncitorimii. Pentru adversarii ei, plata parlamentarilor marca sfârşitul politicii ca profesiune rezervată numai oamenilor avuţi, astfel că din acest punct de vedere era „mai dezastruoasă” chiar decât legea asupra dreptului de veto. Această măsură legislativă va aduce în arenă un nou şi „intolerabil tip de politician profesionist”, se plângea Austen Chamberlain.

Ea va înlătura „ultimul obstacol pus în faţa năvalei aventurierilor”, spunea, la rândul lui, *Times*, aflat pe atunci în proprietatea acelui aventurier politic suprem care era lordul Northcliffe, şi va favoriza „invazia” formelor plătite ale serviciilor publice, „care sunt prestate acum în mod eficient de oameni care-şi pot permite să fie dezinteresaţi”. Pentru patricienii nemolipsiţi de lăcomia bănească şi care participau la guvernare din sentimentul datoriei cetăţeneşti, punctul acesta de vedere era poate întemeiat, însă căzut în desuetudine, fiindcă nevoile societăţii crescuseră peste posibilităţile lor, iar ei nu fuseseră nicicând chiar cu totul dezinteresaţi atunci când fusese vorba de apărarea meterezurilor castei lor. Retribuirea parlamentarilor constituia încă un pas înainte pe calea transferului de putere.

Actul care a urmat a fost consecinţa logică a acestor evenimente: Balfour şi-a dat demisia de la conducerea Partidului Conservator, pe care o deţinuse în Camera Comunelor vreme de 20 de ani. Această hotărâre, pe care a anunţat-o la 8 noiembrie 1911, după ce s-a întors din vacanţa petrecută la Bad Gastein, a provocat o „senzaţie” politică. Este adevărat că o acţiune pentru îndepărtarea lui de la conducere, inspirată de aripa răzvrătită, aflată sub influenţa lui F.E. Smith şi a lui Austen Chamberlain, se conturase mai de mult sub lozinca B.M.G.

— *Balfour must go* (Balfour trebuie să plece), însă se credea că acesta va lupta ca să-şi menţină autoritatea. Totuşi, fazele ultime ale crizei dreptului de veto, dezlănţuirea acelei bătălii lipsite de orice sens, preferinţa conservatorilor extremişti pentru gesturi în loc de gândire politică, influenţa din ce în ce mai mare a aventurierilor de tipul lui Smith, pe care Balfour îi detesta, precum şi sfidarea adusă conducerii sale şi manifestată prin tactica grosolană din timpul „scandalului Cecil” – toate aceste fapte se acumulaseră în sufletul lui Balfour, aducându-l într-o stare de nepăsare aparentă şi de mânie ascunsă. Ca să-şi arate dispreţul pentru cele ce se întâmplau, nu aşteptase rezultatul votului final din Camera Lorzilor, ci

plecase la Bad Gastein cu o zi înainte. În decursul şederii sale

printre „cascade, pini şi prăpăstii” meditase asupra situaţiei şi luase hotărârea. Avea 63 de ani, interesul său pentru filosofie continua să fie viu, iar perspectiva necesităţii de a se reîntoarce ca să lupte, împotriva tendinţelor noii epoci, pentru conducerea partidului în primul rând şi apoi a ţării, nu-l atrăgea deloc. Aparţinea unui trecut în care guvernarea fusese funcţia patricianului. Acum însă, aşa cum a spus el în cuvântarea lui de demisie, exigenţele faţă de cei care administrau sau legiferau deveniseră atât de mari, încât era necesar ca afacerile statului să fie transmise celor ce erau pregătiţi „să fie politicieni, şi nimic altceva decât politicieni, pentru ca să conducă maşina politică ca politicieni profesionişti”. Năvala gloatei în grădina liniştită, aşa cum înfăţişase Masterman creşterea puterii politice a maselor, era în curs de desfăşurare, iar Balfour avea prea mult simţ filosofic ca s-o combată.

Succesiunea lui n-a revenit nici unuia din cei doi pretendenţi principali, adică nici lui Walter Long, reprezentantul nobilimii posesoare de moşii, şi nici lui Austen Chamberlain, care se eliminaseră unul pe altul, ci lui Bonar Law, fabricantul de oţel din Glasgow născut în Canada, un om care citea regulat ziarele, mânca legume, lapte şi budincă de orez şi se bucura de sprijinul unui alt aventurier politic, compatriotul său canadian Max Aitken, care urma să capete în curând titlul de lord Beaverbrook.

Plecarea lui Balfour a dat loc unor valuri de comentarii în presă şi de zvonuri politice, precum şi unui omagiu impecabil adus de Asquith „celui mai distins membru al celui mai eminent corp deliberant din lume”. George Wyndham socotea – mai degrabă din acreală sufletească decât din sinceritate – că refuzul lui Balfour de a lupta se datora caracterului său şi rezulta dintr-un fel de indiferenţă provocată de faptul că „privea politica dintr-un punct de vedere prea ştiinţific”. „Balfour ştie – spunea

Wyndham – că a fost odată o perioadă glaciară şi că are să mai fie cândva încă una”.

8

Moartea lui Jaurès

SOCIALIŞTII: 1890 – 1914

Socialismul era internaţional. Lucrul acesta îl atesta numele lui ca mişcare organizată: A II-a Asociaţie Internaţională a Muncitorilor. Imnul socialismului, „Internaţionala”, făcea aceeaşi afirmaţie şi promitea, pe deasupra, că „mâine Internaţionala va reprezenta omenirea”. Congresul de constituire a Internaţionalei a 11-a din 1889 avusese ca preşedinţi comuni un francez şi un german, pe Édouard Vaillant şi pe Wilhelm Liebknecht. La apogeul ei, mişcarea socialistă cuprindea partidele socialiste din 33 de ţări. Drapelul socialismului era roşu compact, culoare care reprezintă sângele omului de pretutindeni. Teza lui fundamentală era că solidaritatea de clasă a muncitorilor depăşea frontierele naţionale prin împărţirea orizontală a societăţii. Ziua lui de sărbătoare fusese aleasă 1 Mai pentru a simboliza fraternitatea proletariatului, iar lozinca lui era „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”

Indiferent dacă erau mineri, lucrători în uzine, muncitori agricoli, servitori sau alţi membri ai clasei muncitoare, în al cărei interes fiinţa socialismul, ei simţeau că aparţin întregii lumi, iar conducătorii lor aveau această credinţă, o puneau în practică şi se bizuiau pe ea. La Congresul socialist de la Amsterdam, care s-a ţinut în anul 1904, în timpul războiului ruso-japonez, delegatul rus şi cel japonez, Plehanov şi Katayama, s-au aşezat alături, iar când cei doi şi-au dat mâna, toţi cei 450 de delegaţi s-au ridicat în picioare, aplaudându-i furtunos. Cuvântările prin care Plehanov şi Katayama declarau că războiul fusese impus naţiunilor lor de către capitalism şi că nu se putea spune că poporul japonez luptă împotriva poporului rus au fost ascultate într-o „tăcere aproape religioasă”, iar vorbitorii au fost ovaţionaţi atunci când şi-au reluat locurile.

Socialismul promova lupta de clasă, al cărei rezultat final avea să fie nimicirea capitalismului, şi considera pătura conducătoare şi burghezia drept inamicii lui. Aceştia îi plăteau cu aceeaşi monedă. Când auzeau cuvântul „socialist”, ei vedeau sânge şi teroare, asociindu-l cu noţiunea de „iacobin” dintr-o perioadă trecută. În decursul sfertului de secol care a urmat creării ei la Paris, în 1889, la cea de-a suta aniversare a revoluţiei franceze, Internaţionala a II-a a trezit temeri din ce în ce mai mari în rândurile clasei conducătoare. Viena a fost „cuprinsă de spaimă” atunci când Viktor Adler, conducătorul socialiştilor austrieci, a cerut organizarea, pentru ziua de 1 Mai, a unei greve generale de o zi şi a unor demonstraţii de masă în întreg Imperiul austro-ungar pentru a demonstra puterea unită a muncitorilor. Anunţarea de către Adler a unei demonstraţii a muncitorilor în Prater, parcul mărginit cu castani, în care nu puteau fi văzute de obicei decât echipajele celor bogaţi, i-a făcut pe aceştia şi pe aliaţii lor să tremure fiindcă se aşteptau ca plebea să dea foc la case, să jefuiască magazinele şi să comită în drumul lor atrocităţi de neînchipuit. Negustorii au tras obloanele, părinţii au interzis copiilor să iasă din casă, la fiecare colţ de stradă erau postaţi poliţişti, iar trupele erau pregătite pentru a interveni. Burghezia vedea întinzându-se la picioarele ei ceea ce Henry George numise în *Progress and Poverty* „iadul lacom de pradă şi implacabil deschis dedesubtul societăţii civilizate”, care o făcea să-şi dea seama de ameninţarea crescândă a „celor lipsiţi împotriva celor avuţi”.

Pe vremea înfiinţării celei de-a II-a Internaţionale, ziua de muncă de 12 ore şi săptămâna de 7 zile lucrătoare erau condiţii de muncă normale pentru muncitorii neorganizaţi. Pentru muncitorii calificaţi reuniţi în uniunile profesionale, care reprezentau doar o cincime din întreaga forţă de muncă, repausul duminical şi ziua de muncă de zece sau de nouă ore erau privilegii câştigate prin lupte grele. În anul 1899, Edwin Markham, zguduit de înfăţişarea aspră şi încovoiată a „Ţăranului cu hârleţul”,

pictat de Millet, a exprimat atât teama, cât şi răspunderea societăţii într-o poezie ce purta titlul tabloului:

Prin chipul acesta groaznic, umanitatea trădată,
Jefuită, înjosită şi dezmoştenită îşi strigă protestul către judecătorii lumii, Protest care este şi o profeţie…
Cum îi va da viitorul socoteală acestui om?
Ce vom răspunde la întrebarea lui aspră
Când furtuna şi revolta vor zgudui lumea?
Şi ce are să se-ntâmple cu regatele şi cu regii.
Cu cei ce i-au dat înfăţişarea pe care o are.
Atunci când teroarea aceasta mută va răspunde lui Dumnezeu
După o tăcere de veacuri?

În 1899, când poezia mai avea încă răsunet în sufletele oamenilor, poezia lui Markham a făcut senzaţie. A fost reprodusă de ziarele din întreaga Americă şi comentată în articole de fond. Pastorii o foloseau ca subiect de predică, copiii de şcoală o studiau, societăţile literare o analizau, iar comentatorii o numeau „strigătul spiritului vremii" şi o considerau „cea mai semnificativă poezie a epocii" alături de „Recessional" al lui Kipling.

Conştiinţa oamenilor, sensibilă la viziunea pictorului şi la cuvintele poetului, se înspăimânta şi se mânia atunci când era confruntată cu realităţile. În 1891, când lucrătorii textilişti de la Fourmies, un orăşel industrial din nordul Franţei, au organizat în ziua de 1 Mai o demonstraţie, cerând ziua de muncă de opt ore, poliţia i-a atacat în timp ce defilau şi în încăierarea care s-a produs a ucis zece demonstranţi, printre care şi câţiva copii. „Luaţi seama! – a avertizat Clemenceau în Camera Deputaţilor.

— Morţii au o mare putere de convingere. Trebuie să ţinem seama de morţi… Vă afirm că faptul primordial al politicii este astăzi revoluţia, de neînlăturat, aflată în curs de pregătire… Cea de-a patra stare se ridică şi tinde spre cucerirea puterii. Trebuie să ne hotărâm într-un fel. Sau opunem violenţă stării a patra, sau o primim cu braţele deschise. A venit momentul să alegem".

Clasa guvernantă nu prea era dispusă să aplice

politica braţelor deschise. Atunci când liderii socialişti şi uniunile socialiste din Belgia au reuşit, în 1893, după alte două încercări sângeroase, să organizeze o grevă generală pentru obţinerea dreptului de vot egal al bărbaţilor, condiţia preliminară şi esenţială a cuceririi puterii, soldaţii au ucis în timpul acţiunilor greviste 12 oameni. În decursul grevei din 1894 de la întreprinderile Pullman din S.U.A., care a blocat traficul feroviar şi poştal, judecătorul William Howard Taft din Cincinnati, un om despre care cu greu se putea spune că era însetat de sânge, i-a scris soţiei sale: „Va fi necesar ca militarii să mai ucidă câţiva din gloată înainte ca tulburările să fie stăvilite. Au ucis doar şase… deocamdată. Nu-i suficient ca să-i înspăimânţi”. Aşa arăta lupta de clasă în acţiune.

Ţelul final al socialismului era desfiinţarea proprietăţii private şi redistribuirea bunurilor lumii, pentru ca în acest fel să se pună la îndemâna tuturor oamenilor mijloace suficiente de existenţă. Anarhiştii aveau şi ei acelaşi ţel, însă ceea ce provoca conflictul permanent între cele două grupări era faptul că, spre deosebire de anarhişti, socialiştii credeau în organizare şi în acţiunea politică ca factori de realizare a obiectivului lor.

Secolul al XIX-lea pusese teribila problemă: pe măsură ce creştea progresul material, se extindea şi se adâncea sărăcia. Marx deducea de aici tema centrală a sistemului său: această contradicţie inerentă capitalismului îi va provoca prăbuşirea. El îşi argumenta concluzia prin analiza economică a istoriei. Efectul revoluţiei industriale fusese transformarea lucrătorului dintr-un producător independent, posesor al propriilor sale unelte, în muncitor industrial, un membru lipsit de orice proprietate şi nevoiaş al societăţii, ale cărui mijloace de existenţă depindeau de capitalistul proprietar al mijloacelor de producţie. Prin acumularea de către capitalişti a profiturilor rezultate din plusvaloarea realizată de muncitori, exploatatorii se îmbogăţeau, iar cei exploataţi sărăceau. Procesul acesta se putea termina numai prin prăbuşirea violentă a ordinii existente. Educată

în spiritul conştiinţei de clasă şi pregătită pentru acest eveniment, clasa muncitoare trecuia, atunci când lucrurile vor ajunge la maturitate, să se revolte şi să inaugureze noua ordine.

Doctrina marxistă a pauperizării (*Die Verelendung*) şi aceea a prăbuşirii (*Der Zusammenbruch*) erau crezul socialismului. În rândurile socialismului şi ale mişcării muncitoreşti s-a produs o scindare cronică între cei ce susţineau iminenţa prăbuşirii capitalismului şi revoluţia, pe de o parte, şi adepţii posibilităţii de reformare treptată a ordinii existente, pe de altă parte. Ea s-a manifestat chiar de la naşterea Internaţionalei a II-a, atunci când întemeietorii ei din 1889 s-au despărţit în două congrese din cauza controversei privind cooperarea cu partidele politice burgheze. Marxiştii autentici îi acuzau pe posibiliştii francezi că stăteau la pândă în gările Parisului ca să-i conducă pe delegaţii neavizaţi sosiţi din provincie la congresul adversar. În decursul următorilor 25 de ani, schisma a afectat toate actele, deciziile şi formulările politice ale mişcării muncitoreşti, învrăjbind pe cei ce preferau câştigurile obţinute prin negocieri cu adepţii luptei de clasă intransigente, pe pragmatişti cu teoreticieni, sindicatele cu partidele reprezentate în parlament, precum şi pe muncitorii care cereau îmbunătăţirea în prezent a condiţiilor de salarizare, a programului de lucru şi a securităţii muncii cu conducătorii lor care se agitau tot spre binele muncitorilor, pentru obţinerea puterii politice în viitor.

Ca mişcare în folosul muncitorilor, socialismul avea nevoie de sprijinul clasei muncitoare, sprijin pe care nu-l putea obţine decât prezentând rezultate practice. Însă orice rezultat favorabil încetinea sau oprea în loc procesul de pauperizare. Plimbându-se cu un prieten care băgase la un moment dat mâna în buzunar ca să dea un ban unui cerşetor, Johannes Miquel, care fusese un socialist înfocat în tinereţea lui, l-a oprit spunându-i: „Nu întârzia revoluţia!” Socialiştii ortodocşi căutau să delimiteze spărtura din crezul lor afirmând că reformele trebuiau

smulse în continuare de la clasa posedantă pentru întărirea muncitorimii în vederea luptei finale. Diferitele partide naţionale stabileau întotdeauna un program minimal de reforme ce urmau să fie obţinute în cadrul sistemului existent, precum şi un program maximal de măsuri pentru nimicirea capitalismului şi triumful luptei de clasă. Moderaţii sau „oportuniştii”, cum erau numiţi de adversarii lor, se concentrau din ce în ce mai mult asupra programului minimal şi a cuceririi puterii politice necesare pentru realizarea lui, în timp ce ortodocşii refuzau să admită că succesele provizorii aveau vreo influenţă asupra adevărului „mizeriei crescânde”.

În ceea ce priveşte necesitatea finală a revoluţiei, programele partidelor socialiste erau lipsite de precizie. Nu stăruiau prea mult asupra ei atât din cauză că nu voiau să-i sperie pe alegători, cât şi datorită faptului că era o problemă controversată. Socialismul nu era o doctrină dură, ca o piatră preţioasă imposibil de prelucrat, ci varia după perioadă, ţară, situaţie şi grup politic. Pe unii nu-i interesa „nimic altceva decât revoluţia”. Pentru alţii, singurul lucru care conta era mileniul socialist, indiferent pe ce cale era realizat. Pentru marxiştii ortodocşi, în fine, prăbuşirea era în orice caz inevitabilă, iar capitalismul nu reprezenta un sistem care trebuia modificat, ci un inamic ce trebuia nimicit, un despot viguros înarmat cu armele clasei sale: tribunalele, armata, judecătorii, legile, poliţia, ordonanţele şi lock-outurile.

Proprietatea dura de prea multă vreme, umplând lumea de răutate şi înverşunându-i pe oameni unii împotriva celorlalţi. Acum venise vremea răsturnării. Racilele sociale produse de capitalism – sărăcia, ignoranţa, prejudecăţile rasiale şi războiul, care nu era decât o altă formă a exploatării capitaliste – urmau să fie lichidate şi înlocuite cu armonia socială. Muncitorii, legaţi prin fraternitatea lor fundamentală, nu se vor mai lupta unii cu alţii. Eliberat de setea de câştig, de deosebirile legate de capitalism, fiecare individ îşi va putea urmări „dezvoltarea nealterată a personalităţii sale” fiindcă sistemul colectiv îi

va pune la dispoziţie mijloace suficiente în acest scop şi îi va acorda libertatea ca să şi-o realizeze.

Ca purtător al noii şi superioarei ordini de viaţă, socialismul părea adepţilor săi că conţine un adevăr sacru şi că le impune datoria morală de a fi demni de idealurile lui. Fiindcă era convins că alcoolismul înjosea şi distrugea clasa muncitoare, Viktor Adler a trecut la abstinenţa totală, pentru ca să dea un exemplu personal. Socialismul era, în acelaşi timp, depozitarul cuvintelor înălţătoare. Ascultându-i pe oratorii socialişti din Parlamentul belgian, Angelica Balabanov, o tânără revoluţionară rusă, studentă la Bruxelles, spunea că „Parlamentul mi se părea un loc sacru, în care ştiinţa, adevărul şi justiţia… urmau să învingă, în numele clasei muncitoare, forţele tiraniei şi opresiunii”.

Scopul acesta dădea vieţii socialiştilor emoţie, sens şi ardoare, sentimente care la mulţi dintre ei înlocuiau pornirile obişnuite ale ambiţiei personale şi goana după avantaje. La începuturile mişcării, militanţii şi organizatorii lucrau fără nicio remuneraţie. Fiindcă mişcarea n-avea bani, nu exista corupţie, iar fiindcă nu oferea mijloace de existenţă sau câştiguri, conducătorii ei tindeau să devină idealişti. Socialismul era o cauză, şi nu o carieră. El dădea discipolilor prilejul de a lucra pentru ceva şi le infiltra o pasiune ce putea fi înţeleasă chiar dincolo de bariera limbii. La un congres socialist, liderul spaniol Pablo Iglesias a vorbit cu atâta elocinţă în limba lui maternă, încât, deşi ascultătorii nu înţeleseseră nici o singură vorbă, l-au aplaudat furtunos de mai multe ori. Muncitorilor care votau pentru el şi al căror număr ajunsese la mai multe milioane pe la începutul secolului, socialismul le conferea respectul faţă de propria lor persoană, precum şi o identitate. Muncitorul nu se mai simţea membru anonim şi ignorat al unei turme, ci cetăţean cu loc în societate şi afiliat politic la o grupare care era a lui. Spre deosebire de anarhism, socialismul îi oferea un partid de care să aparţină.

Cauza socialismului atrăgea spre ea oameni ca

italianul Amilcare Cipriani, unul dintre iniţiatorii Congresului din 1889. Prototip al veşnicului rebel, Cipriani luptase alături de cămăşile roşii ale lui Garibalai şi ca voluntar în răscoala cretană împotriva turcilor, pentru ca să apară apoi la Bruxelles şi să se alăture tovarăşilor lui în greva generală din 1893. „Magnific în mantaua şi cu pălăria lui moale de fetru, cu barba neagră vărgată de şuviţe sure şi cu ochii strălucitori”, purta cu el o geantă „în care erau, fără îndoială, mai multe obiecte explozive decât articole de toaletă… un om gata să lupte în orice colţ al lumii pentru cauza revoluţiei”.

Aceeaşi cauză mai atrăgea şi oameni cu conştiinţa tulburată din clasele sus-puse, cum era americanul Robert Hunter, căsătorit cu o fiică a bancherului şi filantropului Anson Phelps Stokes. Ca şi alţii din clasa lui, Hunter a fost zguduit de articolele publicate de „scormonitorii de gunoaie” şi îndemnat să caute un remediu al nedreptăţilor sociale. Şi-a dat pentru prima dată seama de felul cum trăiau săracii făcând operă socială în cartierele nevoiaşe, a aflat despre existenţa socialismului şi în 1904, la vârsta de 28 de ani, a scris o cărţulie, *Sărăcia*, care a rămas un model al acestui fel de studii. Cu emoţia netocită a oamenilor de pe timpul său, Hunter descria o vale din Italia „atât de însorită şi de paşnică, cu o mulţime de grădini în terase ce se răspândesc pe pantele ei line, sub un cer care vrăjeşte sufletul, şi cu bărbaţi, femei şi copii ale căror feţe cu ochi mari şi obraji scofâlciţi îţi sfâşie inima… Sfinte Dumnezeule, nu este oare valea râului Tirano adevărata şcoală de care are nevoie Italia pentru a trece la socialism? Feţele acestea stau lângă tine când mănânci şi hrana te scârbeşte… Orice om cu inimă s-ar face socialist în Italia”.

Văi ca aceea a râului Tirano făceau şi în alte ţări socialişti din intelectualii care le vedeau şi din muncitorii născuţi în ele. Ceea ce aveau în comun unii cu alţii era credinţa că omului îi stătea în putere să îmbunătăţească aceste stări de lucruri. Obstacolele erau enorme: clanul avuţiilor era vechi, puternic şi întărit. Însă doleanţele

clasei muncitoare deveneau din ce în ce mai puternice şi izvorau atât din inegalitatea socială, cât şi din simpla nevoie. Muncitorii se simţeau loviţi de inegalitatea în privinţa dreptului de vot, care era acordat după avere, şi priveau cu ochi răi serviciul militar obligatoriu, de la care cei privilegiaţi puteau fi scutiţi, modul părtinitor în care erau făcute legile, care acţionau într-un fel pentru cei bogaţi şi altfel pentru cei săraci, precum şi straturile de felurite privilegii ereditare, pe care clasa conducătoare le considera drept ceva de la sine înţeles. Socialismul făcea ca muncitorii să devină conştienţi de nevoile lor şi să le poată formula. Apatia maselor, care îl dezamăgise cândva pe Bakunin şi îl făcuse pe Lassalle să-şi exprime dispreţul pentru „blestemata lipsă de pretenţii a celor săraci”, era pe ducă. Nevoiaşii începeau să ştie ce le lipseşte, deşi acest lucru nu putea fi nicidecum numit revoluţie. Totuşi, includerea în program şi a acestei din urmă ţinte de către socialism a fost faptul care i-a insuflat pasiune şi elan, aşa cum dovedeşte cazul lui Julius Braunthal, care a intrat în Partidul Socialist Austriac la vârsta de 14 ani „de dragul revoluţiei”.

Socialismul organizat purta numele de asociaţie a muncitorilor. Deşi vorbea în numele muncitorilor, ale căror nevoi le formula, obiectivele şi doctrina lui erau fixate şi gândite de intelectuali, care îi furnizau în cea mai mare parte energia şi conducătorii. Muncitorii erau eroi prezentaţi sub formă idealizată. În ilustraţiile lui Burne-Jones dintr-o broşură englezească editată cu ocazia comemorării Congresului din 1896 de la Londra, lucrătorii apăreau ca nişte bărbaţi frumoşi şi cu muşchiulatură puternică, îmbrăcaţi în bluze de lucru şi întovărăşiţi de femei de neînfrânt, cu picioare lungi şi părul ondulat. Nu erau din aceeaşi rasă ca personajele lui Zola, murdare, aspre, flămânde, tuberculoase şi alcoolice. De fapt, realitatea nu era niciuna, nici cealaltă. Şi totuşi, doctrina socialistă cerea ca această clasă să fie o entitate, cu minte de clasă muncitoare, cu judecată de clasă muncitoare, cu voinţă de clasă muncitoare şi cu ţel de clasă muncitoare.

Datorită controverselor interne, Congresul de constituire din 1889 nu stabilise o listă de teze fundamentale pe care membrii partidului să fie obligaţi să le accepte. Înţelegerea la care s-a ajuns s-a limitat la patru rezoluţii care stabileau patru obiective ca ţeluri proprii ale socialismului, cu excepţia programului maximal: ziua de muncă de opt ore, dreptul de vot universal şi egal pentru bărbaţi, înlocuirea armatelor permanente cu miliţii cetăţeneşti şi respectarea zilei de 1 Mai pentru demonstrarea. puterii clasei muncitoare.

În timp ce primul obiectiv reprezenta doleanţa esenţială a maselor, cel de-al doilea era fundamental pentru întregul obiectiv şi program socialist. Votul era singurul mijloc prin care masa îşi putea ridica membrii la conducerea statului, singurul ei mijloc de a echilibra puterea capitalului. De fapt, acesta era şi motivul pentru care clasa conducătoare se opunea să-l acorde. Pe timpul acela, dreptul de vot egal pentru bărbaţi exista numai în Franţa şi S.U.A., iar în Germania numai în alegerile naţionale, nu şi în cele locale. În majoritatea celorlalte ţări, cei ce nu aveau proprietăţi erau lipsiţi de dreptul de vot, în timp ce locuitorii care plăteau impozite, cei cu titluri universitare şi capii de familie aveau drept de vot în mai multe circumscripţii. Socialiştii cereau să se aplice principiul „un om, un vot”.

Asupra zilei de 1 Mai, la care se referea ultima din cele patru rezoluţii, s-a căzut la înţelegere ca urmare a unui mesaj primit de congres din partea Federaţiei americane a muncii, care plănuia să înceapă campania pentru ziua de muncă de opt ore la 1 Mai 1890. Rezoluţia a fost adoptată la propunerea unui sindicalist francez, însă rezultatul votului nu a fost unanim, fiindcă delegaţii germani refuzau să se angajeze să facă un gest ce putea supăra oficialităţile şi provoca represalii.

Şi cu toate acestea, cei ce vorbeau cu cea mai mare autoritate la Internaţionala a II-a erau germanii. În calitatea lui de cel mai vechi şi mai mare dintre partidele socialiste, Partidul Socialist German se bucura de cel mai

mare prestigiu şi, datorită faptului că Marx era german, se considera drept stânca credinţei, dacă nu chiar Vaticanul socialismului. În 1890, scăpat de sub rigorile legii antisocialiste, Partidul Socialist German a obţinut în alegerile pentru Reichstag 1 400.000 de voturi, aproape 20% din numărul total, şi 35 de locuri de deputaţi, o izbândă care i-a uluit pe socialiştii din restul lumii. Prin succesele sale electorale şi legăturile strânse cu sindicatele, Partidul Social-Democrat German dovedea că se adaptează în practică posibilităţilor existente. În teorie însă, el rămânea cu fermitate marxist, astfel că în 1891, la Congresul de la Erfurt, a declarat din nou drept oficial punctul de vedere marxist în interpretarea istoriei.

Programul de la Erfurt reafirma că şi clasa mijlocie, adică micii comercianţi şi agricultorii, era exploatată şi decădea, împreună cu proletariatul, într-o mizerie din ce în ce mai mare. Pe măsură ce masele creşteau ca număr, făcând să se mărească oferta de braţe de muncă, dezbinarea dintre exploatatori şi exploataţi devenea din ce în ce mai adâncă. Deoarece soluţia finală a proprietăţii colective nu putea fi realizată decât prin cucerirea puterii politice, programul partidului trebuia să se îndrepte spre câştigarea controlului politic, folosind sindicatele ca surse de voturi, însă menţinând conducerea politică în mâinile partidului.

Hotărârile de la Erfurt asupra acţiunii politice şi-au pus amprenta şi asupra Internaţionalei a II-a, nu fără să provoace însă rezistenţa îndârjită a anarhiştilor şi a prietenilor lor, care, prin ruptura cu marxiştii tocmai în această problemă, făcuseră ea Internaţionala I să se dizolve. Deşi nu fuseseră invitaţi la Congresul din 1893 de la Zürich, anarhiştii se prezentaseră totuşi, ceea ce l-a făcut pe August Bebel, preşedintele german al congresului şi maestru al invectivelor, să-i atace fiindcă n-aveau „nici program, nici principii”. „Obişnuit cu metodele germane”, lui Bebel nu i-a venit greu ca la Zürich să-i evacueze cu forţa din sală. Ca protest împotriva unor asemenea metode, Amilcare Cipriani şi-a dat demisia ca delegat.

Anarhiştii s-au retras, organizând un contracongres minuscul într-o cafenea, în vreme ce majoritatea adopta în unanimitate o rezoluţie prin care se recunoştea „necesitatea organizării muncitorilor în vederea acţiunii politice”. Urmau să ia parte la congresele Internaţionalei şi să se numească socialiste numai partidele şi grupările care acceptau acest principiu. Fiindcă nu doreau să se izoleze de mase, făceau o excepţie pentru sindicate, care urmau să fie admise şi în viitor la congrese fără să li se ceară să adere la principiul politic. După cele spuse de delegatul belgian Emile Vandervelde, problemele acestea dificile au fost rezolvate într-o atmosferă de „calm profund”. Însă pentru tânărul J.R. Clynes, delegatul sindicatului britanic al lucrătorilor din industria bumbacului, care nu mai fusese încă niciodată în străinătate, atmosfera nu fusese câtuşi de puţin calmă. Clynes rămăsese uimit de „orgiile verbale” şi de violenţa delegaţilor latini şi slavi, precum şi de izbucnirile de duşmănie, în decursul cărora unul dintre delegaţi a fluturat un cuţit, iar „toţi urlau şi se băteau”.

Ducându-se să facă baie în lacul Zürich, Clynes a văzut „la suprafaţa apei o barbă roşcată care plutea încet spre mine” şi care s-a dovedit a fi prinsă de obrazul lui Bernard Shaw, delegat şi el la congres ca reprezentant al Societăţii fabianilor. Shaw nu-şi ascundea în rapoartele lui asupra congresului desconsiderarea faţă de felul în care Wilhelm Liebknecht îşi păcălea aderenţii cu „retorica baricadei”. Liderii germani – a conchis el după aceea – au rămas cu 40 de ani în urmă. La vârsta de 67 de ani, Liebknecht, unul din întemeietorii din 1875 ai partidului, era acum cel mai bătrân om politic al lui. Trăgându-se dintr-un şir lung de profesori universitari, care mergea până în secolul al XVIII-lea, Liebknecht fusese întemniţat din cauza rolului pe care îl jucase în revoluţia din 1848, pentru ca după aceea să trăiască vreme de 13 ani ca exilat în Anglia, unde a studiat împreună cu Karl Marx. În anul 1900, la moartea lui, o mulţime evaluată la 100.000 de simpatizanţi îndoliaţi şi de spectatori era înşirată de-a lungul străzilor pe care a trecut timp de patru ore

procesiunea funebră.

Partidul Social-Democrat German era considerat de toată lumea, cu excepţia lui Shaw, ca speranţa socialismului, drept purtătorul torţei în ţara din care Marx spera să vină revoluţia. Toţi erau impresionaţi de mărimea şi puterea lui, de minunata lui organizare, de cei 28 de secretari şi organizatori, de programul lui de instruire a lucrătorilor din partid şi de numărul crescând al membrilor. La alegerile din 1893, social-democraţii îşi ridicaseră numărul voturilor la 1 750.000, adică la aproape 25% din total, procentaj care era mai mare decât cel obţinut de orice alt partid. Fiindcă alianţa cu partidele burgheze era inadmisibilă din punct de vedere principial, social-democraţii din Reichstag rămâneau, în pofida numărului lor, o grupare relativ neputincioasă într-un corp legislativ neputincios. Totuşi, simplul fapt al existenţei lor exercita o presiune tăcută, care făcea ca guvernul să fie mai rezonabil atunci când era vorba de concesiuni. Kaiserul, care, în primul lui acces de entuziasm imprudent provocat de faptul că reuşise să-l demită pe Bismarck, abrogase în 1890 legea împotriva socialiştilor, şi-a schimbat repede părerile. În 1895 ajunsese la convingerea că social-democraţii erau „o bandă de trădători" care „nu meritau să poarte numele de germani", iar în 1897 spunea că partidul „care nu încetează să atace persoana conducătorului suprem trebuie stârpit din rădăcină". În 1895, Liebknecht a fost arestat sub acuzaţia de le*zmajestate f*iindcă ţinuse o cuvântare despre care Shaw spunea că putea fi rostită „mâine de către domnul Arthur Balfour la Liga conservatorilor cu aprobarea întregii Anglii". Măsura luată împotriva lui Liebknecht nu putea fi considerată însă ca o dovadă de represiune specială, fiindcă lucrul acesta i se putea întâmpla oricui în Germania.

La socialiştii germani, specificul naţional tindea să predomine faţă de trăsăturile de clasă: erau mai mult docili decât îndrăzneţi. Cu toată mărimea lui, partidul n-a cutezat până în 1907 să facă pe gazda unui congres

socialist internaţional pe pământ german. Deşi ţineau cuvântări înflăcărate, conducătorii partidului erau prudenţi atunci când era vorba de acţiune: demonstraţiile de 1 Mai, de exemplu, se făceau seara, ca să nu se întrerupă munca. Oprirea lucrului – spunea Liebknecht – înseamnă grevă generală, iar greva generală este prostie generală". La München, demonstraţiile de 1 Mai n-au fost permise până în 1901, şi atunci numai cu condiţia să se desfăşoare în afara limitelor oraşului şi să nu se formeze aglomeraţii pe străzi. Coloanele de socialişti, „cu buzunarele umflate de ridichi" şi însoţiţi de soţii şi copii, mărşăluiau prin oraş cu paşi repezi şi în adâncă tăcere, îndreptându-se spre o berărie în aer liber de la mahala, unde beau bere şi îşi ronţăiau ridichile. Un exilat rus a rămas cu impresia că toate acestea „nu semănau deloc cu sărbătorirea de 1 Mai a triumfului clasei muncitoare".

Cu toate acestea, muncitorii germani o duceau mai bine decât cei ruşi. Sub pulsaţiile puternice ale dezvoltării industriale germane, gradul de folosire a forţei de muncă creştea mai repede decât populaţia. Datorită acestui fapt, sindicatele reuşeau cu mai multă uşurinţă să obţină majorări de salarii. Legislaţia socială, acordată la început de sus, de către Bismarck, pentru a lega cât mai strâns muncitorimea de stat, era cea mai avansată din toate ţările, în 1903, 18.000.000 de lucrători erau asiguraţi contra accidentelor, 13.000.000 pentru bătrâneţe şi 11.000.000 împotriva bolii, iar în bugetul statului era prevăzută o sumă de 420.000.000 de mărci pe an pentru indemnizaţiile de asistenţă socială. Legile reglementau salariile, orele de muncă, timpul de repaus, procedura în caz de reclamaţii, măsurile de securitate a muncii, precum şi numărul ferestrelor şi al latrinelor pe care trebuia să le aibă o fabrică. Cu temeinicia lor caracteristică, conducătorii Germaniei doreau să asigure eficienţa muncii fizice, lăsând cât mai puţin posibil la voia întâmplării şi supunând tot ce era posibil unei reglementări metodice. În 1897, profesorul Delbrück susţinea în mod public dreptul muncitorilor la tratative colective pe criteriul că armonia

în acest domeniu era necesară pentru unitatea naţională şi apărarea ţării. Menţinerea liniştii în sânul muncitorimii prin concesii judicioase era considerată cea mai bună metodă pentru înfrângerea social-democraţilor, pe care clasa posedantă îi privea cu o duşmănie şi cu o frică din ce în ce mai mari.

August Bebel, dictatorul partidului, era considerat de burghezie drept un fel de „al doilea kaiser". Om şubred şi uscăţiv, cu părul alb şi barbişon, Bebel se născuse într-o baracă, în 1840. Tatăl lui fusese caporal în armată, iar mama servitoare. După ce a practicat un timp meseria de dulgher, a intrat, pe timpul lui Lassalle, în mişcarea muncitorească şi apoi, fiind acuzat de instigare la trădare, a fost condamnat la patru ani închisoare, pedeapsă care s-a dovedit fertilă în crearea socialiştilor. În închisoare, Bebel a citit mult, a primit vizitele lui Liebknecht şi a scris o lucrare magistrală, intitulată *Femeia şi socialismul*. După cum spunea Mommsen, dacă inteligenţa lui Bebel ar fi fost împărţită între 12 iuncheri de la est de Elba, ar fi fost îndeajuns ca să-l facă pe fiecare în parte să sclipească printre egalii lui. În Reichstag, unde îl combătuse pe Bismarck „pe un ton feroce", Bebel era purtătorul de cuvânt al sărăciei şi mizeriei, iubit şi admirat de muncitori, care simţeau că le este tovarăş. La Congresul din 1903 al Partidului Social-Democrat a declarat că va rămâne „duşmanul de moarte al acestei societăţi burgheze şi ordini sociale", până când vor fi nimicite.

Dintre figurile proeminente ale Internaţionalei a II-a, numai Bebel şi Keir Hardie erau de origine muncitorească. Karl Kautsky, cu 14 ani mai tânăr ca Bebel, gânditorul şi scriitorul partidului, omul care formulase programul de la Erfurt şi ale cărui comentarii asupra doctrinei socialiste oferiseră prilejul unor discuţii fără sfârşit, era fiu de intelectuali: tatăl său era pictor, iar mama romancieră. Viktor Adler din Austria era medic. Emile Vandervelde era fiul unor părinţi bogaţi, pe care el îi descria drept „modele de virtute burgheză", iar francezul Jaurès se trăgea şi el din mica burghezie.

În calitatea lui de medic, Adler ştia ce efecte dăunătoare au asupra omului subnutriţia, munca excesivă şi mizeria. Dorea, de aceea, să îndrumeze muncitorii spre o nouă existenţă, în care să domnească „sănătatea, cultura, libertatea şi demnitatea”. Născut într-o familie de evrei bogaţi din Praga, studiase medicina pentru ca să poată îngriji sărăcimea. îmbrăcat în zdrenţe, ca zidarii, Adler cerceta condiţiile de viaţă din cărămidăriile Vienei, unde muncitorii erau cazaţi în barăcile firmei, păzite ca nişte puşcării. Câte cinci sau şase familii erau înghesuite într-o singură încăpere, iar plata muncii se făcea cu bonuri valabile numai în magazinele societăţii. Înainte de a fi întemeiat, în 1889, Partidul Social-Democrat Austriac, Adler călătorise prin Germania, Anglia şi Elveţia pentru ca să studieze viaţa muncitorilor şi legislaţia socială ce putea fi introdusă în Austria. Era un om mic de statură, uscăţiv şi bolnăvicios, cu un păr bogat şi o mustaţă stufoasă, purta ochelari cu ramă de aur, avea faţa palidă şi un umăr împins înainte. După muzică, preferinţele lui se îndreptau spre Ibsen şi Shelley. Deşi accepta revoluţia ca scop final, era convins, totuşi, că reformele temporare erau şi ele necesare, ca să-l pregătească din punct de vedere fizic şi intelectual pe muncitor pentru destinul său. Însă lupta pe care a trebuit s-o ducă pentru obţinerea reformelor, împotriva „despotismului atenuat de neglijenţă”, aşa cum descria el regimul Habsburgilor, era adesea demoralizatoare, astfel că i-a tocit încetul cu încetul ascuţişul credinţei. Troţki, care l-a cunoscut pe Adler la începutul secolului al XX-lea, îl socotea un sceptic care ajunsese să tolereze totul şi să se adapteze la orice.

În Belgia, a cărei populaţie era cea mai densă din Europa şi unde procesul de industrializare fusese impetuos şi rapid, viaţa clasei muncitoare era, după cuvintele unui observator, un „infern”. Fabricile de produse textile, oţelăriile, minele, carierele, docurile şi cheiurile măcinau muncitorimea aşa cum macină moara grăunţele. 25% din toţi muncitorii câştigau mai puţin decât echivalentul a 40 de centi pe zi, iar alţi 25% câştigau între 40 şi 60 de centi.

O anchetă socială făcută la Bruxelles a arătat că 34% din familiile muncitoreşti locuiau într-o singură încăpere. Procentajul analfabeţilor era cel mai ridicat din Europa de nord din cauză că munca copiilor era folosită pe o scară atât de largă, încât puţini dintre ei aveau posibilitatea să se ducă la şcoală. Preocupată de „ceva mai important decât doctrina”, mişcarea muncitorească întemeiase în 1885 Partidul Muncitoresc Belgian. Partidul belgian era condus de înflăcăratul Vandervelde. Jurist ca pregătire, Vandervelde era un vorbitor elocvent şi admirat. împreună cu sindicatele, partidul a organizat un sistem de cooperative în care muncitorii cumpărau pâine şi încălţăminte socialistă, beau bere socialistă şi îşi organizau vacanţele socialiste. Educaţia socialistă o căpătau la Université Nouvelle, unde ţinea prelegeri anarhistul şi geograful francez Elisee Reclus. Fundată de Vandervelde şi de către alţi socialişti în 1894, adică în acelaşi an în care fabienii înfiinţaseră Şcoala de economie din Londra, Universitatea belgiană tăinuia o lume socialistă creată în interiorul societăţii capitaliste.

Datorită extinderii dreptului de vot, concesie câştigată de muncitori cu sacrificiul câtorva vieţi, Partidul Muncitoresc Belgian a trimis în 1894 28 de deputaţi în cel mai burghez parlament din Europa. Apariţia acestui bloc compact, „pregătit cu fermitate şi cutezanţă să ridice armele împotriva tuturor instituţiilor regimului existent”, a produs o tresărire de spaimă în clasa conducătoare, iar printre fideli iluzia subită că Belgia se putea dovedi ţara în care socialismul să fie realizat pentru prima dată. Atunci când s-a propus, în 1902, să se facă o a doua încercare de a se obţine prin greva generală dreptul de vot pe baza principiului „un om, un vot”, mulţi dintre membrii mişcării s-au opus fiindcă nu voiau să rişte realizările obţinute, însă partizanii măsurilor violente au reuşit să-şi impună voinţa. Agresivă şi puternică, clasa conducătoare a înăbuşit greva printr-o „salvă ucigătoare de focuri de armă” trasă pe străzile oraşului Louvain. Opt grevişti au fost ucişi, iar partidul a avut nevoie de o vreme îndelungată ca să-şi

revină din înfrângerea suferită.

Dacă Germania îl avea pe Marx, Franţa avea în schimb revoluţia şi Comuna. Socialismul ei era mai îndrăzneţ, însă, din cauza extremei împărţiri în facţiuni vrăjmaşe, mai puţin unitar şi deci cu mai puţină autoritate decât cel german. Matricea ei marxistă era Partidul Muncitoresc Francez, întemeiat în 1879 de Jules Guesde după sfatul lui Marx şi Engels. După doi ani, Paul Brousse s-a separat pentru ca să formeze gruparea posibiliştilor, care pornea de la principiul că emanciparea muncitorilor era posibilă şi fără revoluţie. Édouard Vaillant, urmaşul bătrânului comunard Blanqui, era capul unui partid revoluţionar socialist separat, din care s-a desprins o aripă extremă, formând gruparea allemaniştilor, numită astfel după conducătorul ei, Jean Allemane. Guesde era custodele cu de la sine putere al conştiinţei marxiste şi în această calitate predica neobosit împotriva renegaţilor şi a falşilor idoli. Cu părul lui rar şi negru, pe care-l purta lung până aproape de umeri, cu obrazul unui Iisus descărnat şi cu ochelari fără braţe pe nasul său lung de pedagog, Guesde era un fanatic care nu înceta nicio clipă războiul total împotriva sistemului capitalist. Zola scria că vorbeşte „eu o întreagă gamă de gesturi pătimaşe şi tuşind într-una”. Pentru Guesde, nimic n-avea valoare în afară de revoluţie şi de aceea nu era permisă nici cea mai slabă urmă de cooperare cu clasa inamică. Era un imposibilist. După părerea lui, omenirea, absorbită de preocupările ei materiale, degenera. Dacă înscăunarea socialismului era amânată prea mult, era posibil ca acesta să nu mai ajungă la timp ca s-o salveze. „Ce vom face noi, socialiştii, cu o omenire atât de degradată? – a întrebat el în decursul afacerii Dreyfus.

— Vom veni prea târziu; materialul uman va fi prea putred atunci când va veni timpul să ne clădim casa noastră”.

În anul 1893, socialiştii din Franţa au repurtat, ca şi cei din Belgia, o impresionantă victorie electorală, obţinând peste o jumătate de milion de voturi şi trimiţând

37 de deputaţi în Cameră. Cel mai însemnat dintre ei era de curând celebrul Jean Jaurès, un om în vârstă de 34 de ani, care îşi atrăsese simpatiile întregii Franţe luând apărarea greviştilor din Carmaux, un orăşel situat în districtul Tarn, unde se născuse şi noul deputat. Minerii din Carmaux, localitate care fusese teatrul unor vechi şi înverşunate conflicte de muncă, reuşiseră să aleagă în 1892 ca primar pe secretarul sindicatului, un socialist care, în faţa refuzului firmei de a-i acorda timpul liber necesar ca să-şi îndeplinească îndatoririle politice, şi-l luase cu de la sine putere, pentru ca după aceea să fie dat afară din slujbă. Măsura aceasta era o lovitură dată scopului în care fusese introdus dreptul de vot şi o insultă adusă voinţei exprimate de popor, aşa cum era înţeleasă ea de urmaşii revoluţiei. Minerii intrară într-o grevă de protest, iar Jaurès, un fost profesor de filosofie, se făcu consilierul, conducătorul şi purtătorul lor de cuvânt.

Adversarul său, marchizul de Solages, stăpânul din Carmaux, proprietar de mine de fier, de fabrici de sticlă şi de păduri bătrâne, posesor al unui titlu de nobleţe şi al unui loc în Parlament, era un reprezentant în mic al capitalismului, împotriva căruia Jaurès a dus o luptă neîntreruptă prin greve şi alegeri, care a durat aproape întreaga lui viaţă. Propus candidat de către Partidul Muncitoresc Francez şi ales la Carmaux, Jaurès a intrat în Camera Deputaţilor.

Mic de statură, dar bine clădit”, o cariatidă masivă”, cu faţa „voioasă şi plină de umor”, Jaurès radia vitalitatea generoasă a Sudului. „Totul îl interesa şi îl emoţiona totul”, spunea Vandervelde. Cu vocea lui, răsunând cu volumul şi registrul unei orgi, prin felul cum ştia să stăpânească o dezbatere, cu formidabila lui inteligenţă, cu energia sa inepuizabilă şi cu entuziasmul său nepotolit, Jaurès era omul sortit să conducă. Când vorbea, se mişca întruna, cu capul bărbos dat pe spate, cu trupul împins agresiv înainte şi cu braţele lui scurte îmblătind aerul. „Umerii îi tremurau şi genunchii i se clătinau sub povara gândului. Toată forţa imensei lui culturi şi convingeri se revărsa prin cuvinte

destinate să călăuzească mulţimile, care credeau în el, spre un viitor mai bun”. Părea să reunească în persoana lui trăinicia pământului şi mobilitatea focului. Felul lui de a vorbi era atât de admirat, încât chiar adversarii politici se duceau să-l asculte, aşa cum s-ar fi dus să-l audă pe Mounet-Sully declamându-l pe Racine. În timp ce-l asculta discutând despre astronomie la un dineu – scria un invitat –, „pereţii încăperii păreau că dispar: plutea în eter. Femeile uitaseră să-şi mai pudreze obrazul, bărbaţii să mai fumeze şi servitorii să se ducă să mănânce”. Deşi Rémy de Gourmont spunea că Jaurès judecă cu barba”, totuşi, omul care scrisese *Les Preuves* şi fusese în tinereţea lui mândria Şcolii normale gândea mult mai limpede decât majoritatea celorlalţi. Cu toate că mişcarea socialistă franceză n-avea un şef oficial, fiindcă se scinda şi se fracţiona într-una pentru ca să se unească şi să se scindeze din nou, Jaurès, care l-a înlocuit treptat pe Guesde, a ajuns să fie acceptat drept conducătorul ei.

Era un socialist autentic, nu prin doctrină, ci prin esenţa ideii şi a cauzei. Credea că omul este bun, că societatea putea fi îndreptată şi că lupta pentru îndreptarea ei trebuia dusă zi de zi, cu mijloacele disponibile şi îţi cadrul realităţilor existente. A dus această luptă oriunde i s-a ivit posibilitatea: în legătură cu salva de focuri de la Fourmies, cu evenimentele de la Carmaux, cu *legile scelerate*, cu legea asupra impozitului pe venituri, precum şi cu afacerea Dreyfus. Socialismul său nu-şi avea originea în ideile lui Marx, ci era – aşa cum declara el cu simplitate – „produsul istoriei şi al suferinţelor infinite şi eterne”. Teza lui de doctorat, scrisă în limba latină, avea drept subiect originile socialismului german începând de la Luther: *Despre primele concepte ale socialismului german la Luther, Kant, Fichte şi Hegel*. După ce fusese ales pentru prima dată, în 1885, adică la vârsta de 26 de ani, în Camera Deputaţilor, ca reprezentant al Partidului Republican şi ca cel mai tânăr membru al ei, se dezgustase de politică şi revenise la viaţa academică în calitate de profesor la Universitatea din Toulouse, unde la prelegerile

lui au început să se-nghesuie în curând muncitori şi burghezi, studenţi şi cadre didactice. Totuşi, conflictele de muncă de la Toulouse şi din Tarn l-au atras din nou spre viaţa politică, astfel că în 1890 şi-a anunţat adeziunea la socialism. Édouard Vaillant spunea odată că nu cunoştea vreun fel de revoluţie pe care Jaurès să n-o aprobe, deşi el vedea revoluţia ca un mijloc de preluare a puterii în statul existent, şi nu de a-l răsturna. Marxismul lui era lipsit de rigiditate: era patriot şi în acelaşi timp internaţionalist şi credea în libertatea individuală cu aceeaşi tărie ca şi în colectivism. „Şi noi, socialiştii, avem un spirit liber; şi noi ne împotrivim constrângerii externe”, spunea el. Dacă societatea socialistă a viitorului nu va permite oamenilor „să umble, să cânte şi să gândească” oricând le va plăcea, ea va fi inacceptabilă. Respingea conceptul statului burghez, în care clasa muncitoare n-ar avea nicio participare. Considera clasa muncitoare nu ca pe un străin aşteptând la uşă ca să preia conducerea treburilor, ci ca o parte existentă a statului, care trebuia să-şi facă simţită prezenţa şi să folosească clasa mijlocie drept aliat în lupta pentru reformarea societăţii, în scopul realizării idealului socialist.

Credinţa lui avea forţa unei maşini. „Ştiţi cum puteţi identifica un articol scris de Jaurès? – a întrebat odată Clemenceau.

— Foarte simplu: toate verbele lui sunt la viitor”. Şi, cu toate acestea, dintre toţi socialiştii, el era cel mai pragmatic, niciodată doctrinar, ci întotdeauna om de acţiune. Trăia acţionând, ceea ce însemna înaintare şi retragere, adaptare şi concesie reciprocă. Nu putea accepta o dogmă formală care ar fi putut să-i blocheze vreuna din căile sale de acţiune. Juca întotdeauna rolul de punte, atât între oameni, cât şi între idei. Era un idealist activ.

Odată cu el fuseseră aleşi, în 1893, ca deputaţi socialişti şi Alexandre Millerand, un jurist versat, René Viviani, renumit mai mult pentru elocvenţa lui emoţionantă decât pentru conţinutul cuvântărilor sale, Aristide Briand,

cel mai tânăr din tot grupul, un fel de F.E. Smith al socialiştilor, a cărui inteligenţă, abilitate şi ambiţie urmau să se dovedească mai puternice decât convingerile sale. Clemenceau spunea că Briand „nu ştie nimic, dar înţelege totul" şi că, dacă ar fura turnurile catedralei Notre Dame, l-ar alege pe Briand ca să-l apere. Deputaţii socialişti din Parlamentul 1893 – 1898 au adus la cunoştinţa ţării idealurile, ţelurile şi revendicările lor imediate. Reuşiseră să cadă de acord între ei, în 1896, asupra unei definiţii minimale, cunoscută ca programul de la St.

— Mande şi formulată de Millerand, care stabilea că „socialist este omul care crede în proprietatea colectivă a averilor". Programul fixa drept obiective socialiste esenţiale naţionalizarea treptată a mijloacelor de producţie şi de schimb, pe măsură ce deveneau suficient de dezvoltate; cucerirea controlului politic prin dreptul de vot universal, precum şi unitatea pe plan internaţional a clasei muncitoare. În Cameră, socialiştii revendicau drept reforme intermediare ziua de muncă de opt ore, impozitul pe venituri şi pe succesiuni, pensii de bătrâneţe, reforma municipală, precum şi regulamente sanitare şi de securitate a muncii în fabrici, în mine şi la căile ferate. Cu Jaurès în avangardă, cu Guesde, care făcea să tremure burghezia atunci când vorbea cu vocea lui pătrunzătoare despre marşul implacabil spre prăbuşire al capitalismului, indicat de istoria marxistă, cu apărarea conservatorilor condusă de către de Mun şi cu toate cuvântările relatate în ziare, dezbaterile adunării se transformaseră într-un măreţ turnir

al ideilor, care începând de atunci a făcut din socialism principalul curent din viaţa politică a Franţei.

Sindicatele franceze, îmbibate de ideea respingerii îndârjite a oricărei acţiuni politice, s-au contopit, în 1895, în Confederaţia generală a muncii, care se ţinea la distanţă de socialism. Antagonismul a atins punctul culminant în 1896, la Congresul Internaţionalei a II-a de la Londra, cel mai „tumultuos şi mai haotic" din toate, atunci când,

înarmaţi cu mandatul dat de sindicatele franceze, anarhiştii (printre care se afla şi Jean Grave ca reprezentant al oţelarilor din Amiens) au cerut pentru ultima dată să fie consideraţi membri ai familiei socialiste. După şase zile de discuţii în contradictoriu, în decursul cărora vechiul conflict dintre Marx şi Bakunin a fost dezbătut din nou de la capăt, congresul a sfârşit prin a-i exclude pe anarhişti o dată pentru totdeauna. Prin aceasta, o etapă a socialismului se terminase. Erau puţini aceia care presimţeau că se vor ivi noi probleme care urmau să învrăjbească aripa de dreapta a socialismului cu cea de stânga.

Înainte ca această previziune să se îndeplinească, socialismul capătă, în S.U.A., o nouă dimensiune atunci când folosirea somaţiei prezidenţiale pentru oprirea grevei de la întreprinderea Pullman a făcut un socialist din Eugene Victor Debs. Botezat de către tatăl său, un emigrant din Alsacia, cu prenumele lui Eugene Sue şi Victor Hugo, Debs fusese crescut având drept carte de căpătâi *Mizerabilii*. La vârsta de 14 ani a început să lucreze ca fochist la căile ferate, pentru ca apoi să întemeieze Frăţia fochiştilor de locomotivă, să renunţe la ea în 1892, când avea 37 de ani, şi să organizeze sindicatul muncitorilor de la căile ferate americane. Atunci când, în 1893 şi 1894, societatea Pullman a redus salariile cu 25 până la 33, 3% fără să micşoreze chiriile celor ce locuiau în clădirile întreprinderii, dar continuând să plătească dividende acţionarilor, Debs a declarat greva de simpatie a tuturor feroviarilor deservind trenurile în compunerea cărora intrau vagoane Pullman. Peste o sută de mii de oameni au intrat în grevă, care s-a transformat în cea mai mare luptă grevistă văzută până atunci în Statele Unite. Mobilizând toate forţele capitalului, proprietarii, care reprezentau 24 de căi ferate, cu un capital total de 818.000.000 de dolari, au organizat rezistenţa, sprijiniţi de tribunale şi de forţele armate ale guvernului federal. În zona oraşului Chicago au fost mobilizaţi împotriva greviştilor trei mii de poliţişti, cinci mii de spărgători de

grevă profesionişti au depus jurământ ca funcţionari judecătoreşti şi au fost înarmaţi cu arme de foc, iar până la sfârşit au fost aduşi şase mii de soldaţi federali şi guvernamentali, nu atât pentru protecţia proprietăţilor şi a publicului, cât pentru înfrângerea grevei şi zdrobirea sindicatului. Un colonel din armata regulată ce se afla beat într-un club din Chicago a declarat că ceea ce dorea era să ordone tuturor oamenilor din regimentul lui să ţintească şi să tragă în fiecare „panglică albă şi mârşavă”, care era insigna greviştilor.

Deşi sindicatul fusese de acord să pună la dispoziţie oamenii necesari pentru trenurile poştale, totuşi, tocmai distribuirea corespondenţei poştale a fost folosită drept pretext pentru somaţia prezidenţială, cea mai dură ce a fost emisă vreodată. Ca mijloc al statului folosit pentru apărarea proprietăţii, somaţia prezidenţială era cea mai redutabilă armă a capitalismului şi cea mai rău văzută de către muncitori. Procurorul general Olney, care fusese avocatul căilor ferate înainte de a intra în guvern şi care mai era încă directorul câtorva linii implicate în grevă, l-a convins pe preşedintele Cleveland de necesitatea acestei măsuri. Textul somaţiei a fost redactat de procurorul districtual din Chicago prin consultare cu judecătorii Grosscup şi William Wood de la tribunalul federal, care s-au aşezat apoi pe scaunele lor judecătoreşti ca să legalizeze propria lor operă. Fiindcă guvernatorul Altgeld refuza să ceară trupe federale, judecătorii certificară necesitatea lor pentru ca să justifice somaţia. Era un război – declara Debs – între „clasele producătoare şi puterea capitalului din ţară”. Refuzând să se supună somaţiei, Debs a fost arestat împreună cu câţiva dintre tovarăşii lui, întemniţat fără să i se permită să depună cauţiune, judecat şi condamnat în 1895 la şase luni închisoare.

După arestarea lui, greviştii, care rămăseseră mai mult sau mai puţin muritori de foame, renunţară la luptă. 30 dintre ei fuseseră ucişi, 60 răniţi, iar peste 700 arestaţi. La reangajarea lor, societatea Pullman le impunea să

semneze „angajamente infame” (yellow-dog contract), prin care lucrătorii renunţau la dreptul lor de a intra într-o uniune profesională. Sindicatul muncitorilor de la căile ferate americane a fost zdrobit, însă greva făcuse din Debs un erou şi din somaţia prezidenţială o măsură abominabilă, care arăta că grevele nu puteau duce la victorie atâta vreme cât guvernul era de partea capitalului şi deci că muncitorimea trebuia să dobândească puterea politică.

În timp ce se afla în închisoare, Debs reflectă asupra lecţiei ce o primise. Citea *Progres sărăcie*, *Privire înspre trecut* a lui Bellamy, *Eseurile Societăţii fabienilor*, *Voioasa Anglie* a lui Blatchford şi comentariile lui Kautsky asupra programului de la Erfurt. A fost vizitat o dată de Keir Hardie. Ajunsese la convingerea că sub capitalism cauza muncitorilor era lipsită de speranţe, convingere care i-a fost întărită când la alegerile din 1896 forţele lui Mark Hanna şi ale lui McKinley l-au înfrânt pe Bryan şi, odată cu el, populismul. De aceea, capitalismul, mult prea puternic pentru a putea fi reformat, trebuia distrus. La rândul ei, clasa conducătoare nu era mai puţin pornită împotriva lui „Debs revoluţionarul”. În timp ce făcea propagandă electorală pentru McKinley, Theodore Roosevelt a spus într-o convorbire particulară: „Sentimentele duşmănoase care animă acum o bună parte din poporul nostru pot fi reprimate numai aşa cum a fost reprimată Comuna din Paris, adică luând 10 sau 12 din conducători, punându-i la zid şi împuşcându-i. Cred că are să se ajungă la această soluţie. Conducătorii muncitorilor pun la cale revoluţia socială şi distrugerea republicii americane”.

Debs şi-a anunţat convertirea la socialism printr-o declaraţie publicată în *Railway Times* din 1 ianuarie 1897, în care spunea: „A venit vremea să reînnoim societatea: suntem în pragul unei schimbări universale”. În tovărăşie cu alţi conducători ai muncitorimii şi adoptând numele folosit în Germania, Debs a înfiinţat Gruparea social-democraţiei americane, care a devenit partidul socialismului american autohton. În anii lui de început, partidul acesta, care avea pe atunci ceva mai puţin de

4.000 de membri, a fost menţinut în viaţă de ceasul de aur al lui Theodore, fratele lui Debs, care îl punea periodic amanet pentru a susţine apariţia ziarului partidului. De fiecare dată când Theodore Debs apărea în pragul biroului de împrumuturi pe amanet din cartierul Loop, bătrânul negustor german îi striga peste umăr fetei de la maşina de înregistrat: „Dă-i domnului socialist 40 de dolari”. Perioada politică a socialismului american se profila încă departe în viitor, când, în primii 12 ani ai noului secol şi în condiţii schimbate, Debs urma să fie de patru ori candidatul la preşedinţie al partidului său şi să ducă campanii electorale parcurgând ţara în vagonul special, vopsit în roşu, al feroviarilor.

Deocamdată, rivalul partidului democraţiei sociale era Partidul Socialist al Muncii, ai cărui aderenţi proveneau mai cu seamă din cetăţeni născuţi în străinătate şi care exista în bună măsură mai mult pe hârtie, precum şi în mintea fanaticului său dictator, Daniel de Leon. Născut în Curagao din părinţi olandezo-evrei şi educat în Germania, De Leon era convins că el era singurul om capabil să conducă lupta de clasă. Venise în Statele Unite la vârsta de 22 de ani şi, întrucât îşi luase diploma în ştiinţele juridice la Universitatea Columbia şi ţinuse acolo un curs de istorie latino-americană, adversarii săi din partid l-au poreclit, zeflemisindu-l, „profesorul”. Continuând să-şi propage cu pasiune şi fără încetare ideile socialiste în săptămânalul său *The People*, De Leon candidase pentru Adunarea Legislativă a statului New York, pentru Congres, iar în anul 1891 pentru postul de guvernator, însă fără vreun rezultat vizibil. Pentru a-i atrage pe muncitorii organizaţi spre acţiunea politică, a lansat Alianţa muncitorilor şi meşteşugarilor socialişti, al cărei principal rezultat a fost să aţâţe mânia lui Samuel Gompers, conducătorul Federaţiei americane a muncii. În ochii lui Gompers, acţiunea politică era furca diavolului, iar despre de Leon tot el spunea că niciodată nu apăruse în socialism „o forţă mai sinistră”. În 1901, o fracţiune importantă a Partidului Socialist al Muncii, care se opunea

„dictaturii” lui de Leon, s-a separat sub conducerea lui Morris Hillquit şi Victor Berger, pentru ca să se alăture grupului lui Debs, care îşi luă acum din nou numele de Partidul Socialist al Americii.

Adversar îndârjit al socialismului, Gompers era prototipul sindicalistului obişnuit, spre deosebire de cel revoluţionar. Era exponentul de frunte al concepţiei că lupta muncitorimii trebuia dusă în cadrul şi nu împotriva sistemului capitalist. Scurt şi îndesat, „aproape grotesc”, cu un cap uriaş şi cu trăsături puternice şi grosolane, Gompers era, deşi urât ca înfăţişare, o personalitate impresionantă, care domina orice întrunire la care lua parte. Atunci când se lansa la şedinţele Federaţiei în vreuna din tiradele lui antisocialiste, un vechi adversar de-al lui din sindicatul tipografilor, căruia îi făcea plăcere să-l hărţuiască, îi striga din sală: „Freacă-le ridichea, Sam, freacă-le ridichea!”. Ce-i drept, Sam nu se potolea nicicând. După ce repudiase lumea veche, nu mai avea încredere nici în tradiţia socialistă, deşi îi cunoştea perfect principiile. Ca tânăr lucrător într-un atelier de ţigări de foi, unde plata se făcea cu bucata, ceea ce permitea ca un lucrător să citească ceva cu glas tare în timp ce ceilalţi făceau şi partea lui, Gompers le citea tovarăşilor săi de muncă din Marx, Engels şi Lassalle. „Învaţă de la socialism”, însă „nu i te alătura”, îl povăţuia mentorul lui, un marxist suedez exilat. „Studiază programul sindicatului tău, Sam – spunea el –, şi dacă ideea nu este în concordanţă cu el, atunci nu-i adevărată”.

Plin de încredere în noua societate americană, Gompers respingea pesimismul premisei marxiste. Era ferm convins că muncitorii trebuiau să se ţină la distanţă de politică, folosindu-şi însă puterea ca să trateze direct cu patronii. Reglementarea salariilor, a orelor şi a condiţiilor de muncă trebuia realizată prin activitatea sindicală, şi nu prin măsuri legislative. Pusese bazele Federaţiei americane a muncii în 1881, la vârsta de 31 de ani, într-o încăpere de 3 m pe 2, 50 m, mobilată cu o masă de bucătărie drept birou, o ladă drept scaun şi cu nişte cutii

de pătlăgele roşii, furnizate de un băcan prieten, drept clasoare pentru hârtii. În 1897, Federaţia avea 265.000 de membri, în 1900 o jumătate de milion, pentru ca să ajungă în 1904 la un milion şi jumătate. Atunci când Bryan, care încercase în 1896 să pună mâna pe voturile sindicaliştilor, a promis că, dacă va fi ales, îl va numi pe Gompers ministru în cabinetul său, acesta s-a ridicat şi a anunţat că nu va accepta niciodată „sub niciun motiv" o funcţie politică. A refuzat să permită ca Federaţia americană a muncii să proclame grevă în sprijinul lui Bryan şi al populiştilor, fiindcă, aşa cum a spus el, „aceste probleme ale clasei mijlocii" abăteau muncitorimea de la propriile sale interese, care se rezumau la sindicat, şi la nimic altceva.

Atunci când puterea lui s-a mărit, şi-a ras mustăţile de morsă, a adoptat ochelarii fără braţe, vestonul model Prinee Albert şi jobenul şi, la fel ca John Burns, a început să se bată cu plăcere peste burtă cu cei mari şi să negocieze cu Mark Hanna şi cu August Belmont. Cu toate acestea, n-a căutat niciodată să facă avere, astfel că avea să moară sărac. Deşi respingea lupta de clasă, continua să aibă, totuşi, o înaltă conştiinţă de clasă. „Eu sunt muncitor. Prin toţi nervii, prin toate fibrele şi prin toate aspiraţiile mele sunt de partea celor care vor să promoveze interesele tovarăşilor mei de muncă". Sarcina sindicaliştilor era aceea „de a ne organiza pe o scară şi mai largă, de a ne uni şi mai strâns, de a ne unifica forţele, de a ne

educa şi pregăti în vederea apărării intereselor noastre, astfel ca să ne ducem la urne să ne dăm voturile ca cetăţeni americani cu drepturi depline, uniţi şi hotărâţi să salvăm ţara din actuala dezordine politică şi industrială, să o smulgem din mâinile tâlharilor plutocraţi şi să o predăm în mâinile poporului". De fapt, acesta nu era decât socialism practic. Tot socialism practic denota cu 15 ani mai târziu reacţia lui când, cu ocazia unei excursii făcute în Europa, a văzut nişte vizitatori uitându-se îngroziţi la nişte ilustraţii ce arătau condiţiile de viaţă din mahalalele

Amsterdamului. Gompers a înregistrat profunda lor surprindere că o fiinţă umană putea suporta acest „afront grosolan” pe care i-l aducea civilizaţia. „De ce să nu ne ridicăm pe o cale sau alta împotriva lui?” – a întrebat el. În esenţă, socialismul era mişcarea acelora care se simţeau îndemnaţi „să se revolte într-un fel sau altul împotriva unei nedreptăţi”, iar Gompers era – cum obişnuia să spună Morris Hillquit – socialist fără să ştie.

În anul 1899, în rândurile socialiştilor europeni a izbucnit un nou conflict atunci când Waldeck-Rousseau, căutând să formeze un guvern pe bază largă pentru „lichidarea” afacerii Dreyfus, i-a oferit un loc în guvern lui Millerand, pe care acesta l-a acceptat. Niciodată nu se întâmplase ca un socialist să treacă invizibila barieră şi să pătrundă în tabăra burgheză ca să coopereze cu vreo parte a ei. Deşi Jaurès îi îndrumase, îi îmboldise şi îi convinsese pe socialişti, sau o parte dintre ei, să se alăture grupurilor burgheze partizane ale lui Dreyfus, în bătălia pentru salvarea republicii, totuşi, intrarea într-un guvern burghez era o altă chestiune. Cazul lui Millerand ridica problema fundamentală a cooperării politice, care de atunci încolo deveni din ce în ce mai presantă datorită faptului că pe fiecare an ce trecea socialiştii jucau un rol din ce în ce mai mare în viaţa naţională. Dilema care li se punea era următoarea: să rămână condamnaţi la o puritate ortodoxă, însă sterilă, aşteptând prăbuşirea finală a capitalismului, sau să coopereze cu partidele burgheze de la stânga centrului sprijinindu-le împotriva reacţiunii şi îmboldindu-le spre reforme. Problema mai avea şi o altă implicaţie: nu era oare posibil ca în cele din urmă ţelurile socialiste să fie realizate numai prin reforme?

În timp ce cazul Millerand arunca socialismul francez într-o adâncă frământare, aceeaşi problemă se punea şi în Germania, însă nu în practică, ci – aşa cum le stătea bine germanilor – în teorie. Problema era ridicată de un om din cercul iniţiaţilor, protejat al lui Marx şi Engels, prieten şi tovarăş al lui Liebknecht, Bebel şi Kautsky şi membu al Congresului din 1889, care pusese bazele Partidului

Social-Democrat. Gestul era tot atât de scandalos ca şi când unul din apostoli l-ar fi combătut pe Iisus. Numele omului care-şi permitea să-l revizuiască pe Marx era Eduard Bernstein, iar noua lui doctrină se numea pur şi simplu „revizuire”, ca şi când n-ar fi avut suficientă îndrăzneală ca să-i dea un nume mai precis. Funcţionar de bancă în ultimii ani ai adolescenţei, Bernstein, care avea pe atunci 19 ani, se exilase în Elveţia, în 1878, anul în care Bismarek decretase legea antisocialistă, pentru ca să editeze acolo *Der Sozialdemokrat*, ziarul partidului, în condiţii atât de bune, încât şi-a atras laudele lui Marx şi preţuirea lui Engels, care numea publicaţia „cea mai bună pe care a avut-o vreodată partidul”. În 1888, guvernul german i-a făcut cinstea de a exercita presiuni asupra elveţienilor ca să expulzeze personalul redacţiei. Bernstein s-a mutat la Londra, unde, ca şi maestrul lui, şi-a petrecut timpul în sala de lectură a lui British Museum şi nu a încercat să revină în Germania nici măcar după abrogarea, în anul.1890, a legii antisocialiste. Deşi se mai afla încă sub acuzaţia de rebeliune, ar fi putut face, dacă ar fi vrut, apel contra sentinţei. Scria însă o carte despre revoluţia engleză privită în lumina doctrinei marxiste şi, în afară de aceasta, îi plăcea atmosfera londoneză, ceea ce explică oarecum frământările lui. În anii aceia a fost corespondent al lui *Vorwärts*, noul ziar al partidului, şi al lui *Die Neue Zeit*, revista lui Kautsky. Drept cartier general al socialismului german servea la Londra casa lui Engels din Regent’ş

Park, unde exilaţii se adunau seara ca să discute în jurul unei mese încărcate din belşug cu sandvişuri şi cu bere, iar în anotimpul potrivit cu pudingul de Crăciun. În 1895, la moartea lui Engels, Bernstein şi Bebel au fost numiţi executori literari ai defunctului.

Ca şi când moartea lui Engels i-ar fi înlăturat reţinerile, în anul următor au început să apară primele articole eretice ale lui Bernstein. Era, în 1896, în vârstă de 46 de ani, avea un aspect exterior modest şi respectabil cu ochelarii lui fără ramă şi cu părul care începea să se

rărească şi făcea impresia unui om care fusese toată viaţa lui casier de bancă, cu perspectiva de a ajunge eventual director de sucursală. Singura lui caracteristică mai remarcabilă era nasul lung, proeminent şi independent. Avea cunoştinţe printre fabieni (era, de fapt, prieten cu Graham Wallas), pe care îi ţinuse de rău vreme îndelungată pentru că acceptau cooperarea în cadrul ordinii capitaliste. îl impresiona, în acelaşi timp, modul cum funcţiona guvernarea democratică a Angliei şi nu putea combate probele care îi arătau că într-un fel sau altul capitalismul nu se afla în faţa unei prăbuşiri iminente. În pofida inegalităţilor bătătoare la ochi în materie de avere şi a „pauperizării crescânde" prezise de Marx, sistemul se dovedea, în mod incontestabil şi paradoxal, puternic şi chiar agresiv. Fără niciun motiv aparent, lumea părea antrenată pe o spirală ascendentă de prosperitate, iar rezultatele acestui fenomen se infiltrau în economie ca să contracareze „pauperizarea crescândă" printr-un grad mai înalt de folosire a forţei de muncă.

Ca un om ce începe să pună la îndoială povestea biblică a creaţiei, Bernstein era asaltat de spaimele pe care le provoacă pierderea credinţei. Deveni posac şi irascibil şi la un moment dat solicită chiar o slujbă la o bancă din Transvaal. Eleanor Marx îi scrise lui Kautsky că Bernstein era abătut şi că-şi făcea duşmani. Însă curajul intelectual învinse până la urmă. Între anii 1896 şi 1898 a publicat în *Die Neue Zeit* o serie de articole asupra „Problemelor socialismului" care au provocat imediat strigăte de indignare şi o ploaie de injurii. Lumea socialistă germană fu prăvălită într-o orgie de controverse, care s-a intensificat când Bernstein şi-a concentrat ideile într-o adresă trimisă Congresului Partidului Social-Democrat German întrunit în octombrie 1898 la Stuttgart, idei pe care le-a expus apoi mai pe larg în lucrarea *Premisele socialismului*, publicată în martie 1899.

În locul economiei marxiste, Bernstein propunea o economie de tip capitalist capabilă de o expansiune nelimitată şi având posibilitatea de a se regla singură,

astfel ca să evite prăbuşirea aşa-zisă inevitabilă. În acest caz, ordinea existentă urma să se menţină. Bernstein declara că, în cazul când clasa muncitoare renunţa la ţelurile revoluţionare, ea putea obţine sprijinul burgheziei ca să-şi realizeze reformele în cadrul ordinii existente.

Pentru „millerandism”, implicaţiile ideilor lui Bernstein erau clare. În definitiv, dacă nimic nu impunea ca oamenii să facă o alegere rigidă între capitalism şi socialism şi dacă societatea urma să-şi continue existenţa luând câte ceva din cele două sisteme, atunci nu era niciun motiv ca socialiştii să se excludă pe ei înşişi de la posibilitatea de a juca un rol în guvernare.

De fapt, revizionismul însemna abandonarea luptei de clasă. Era o ţeapă înfiptă în inima socialismului. Însă Bernstein nu înţelegea să dea înapoi. Lucrătorii – afirma el cu cinism – nu erau, aşa cum presupunea Marx, o „clasă” omogenă şi coerentă, conştientă că formează „proletariatul” sau în stare să capete această conştiinţă.

Kautsky i-a combătut toate argumentele în cartea *Bernstein şi programul social-democrat*, destinată să-l lichideze pe deviaţionist, fără să fi reuşit însă. Controversa s-a extins şi a răzbătut în toate întrunirile, ziarele şi comitetele politice. Acuzat că nu cunoaşte ţelul ultim al socialismului, Bernstein a dat următorul răspuns jignitor: „Mărturisesc că mă interesează prea puţin ceea ce este numit în general ţelul final al socialismului. Ţelul acesta, oricare ar fi el, îmi este perfect indiferent. Mişcarea (pentru progresul social) este totul”. În faţa acestor atacuri, se hotărî să se-ntoarcă în patrie ca să se apere personal. Prietenii intervenir pentru el pe lângă guvern, iar cancelarul von Bülow, apreciind că prezenţa lui Bernstein va mări şi mai mult discordia, a aprobat ca acuzaţia ce i se aducea să fie considerată stinsă. Reîntors în Germania în 1901, Bernstein a fost ales deputat în Reichstag printr-o alegere parţială din 1902. A devenit editorul unei reviste revizioniste şi oracolul grupării revizioniste care a încolţit în cadrul partidului.

Cam în aceeaşi vreme, certurile dezlănţuite în lumea

socialistă franceză de „cazul Millerand” ajunseseră mai îndârjite şi mai pline de vrajbă decât cele din Germania, Cu toate că acceptarea de către Millerand a funcţiei ministeriale îl mâhnise profund pe Jaurès, totuşi, atunci când a fost obligat să ia poziţie, a sprijinit colaborarea, preferând-o lipsei totale de colaborare. La Congresul Partidului Socialist Francez care s-a ţinut la Paris în decembrie 1899, Jaurès a tăgăduit că colaborarea va duce la corupţie personală. Fiindcă era imposibil să se prevadă când va veni prăbuşirea capitalismului – argumenta el –, se impunea necesitatea ca socialiştii să lucreze pentru reforme, pregătind astfel calea spre ţelul final. „Nu trebuie să luptăm de la o distanţă ineficace – a spus el –, ci din inima citadelei”. Această declaraţie a făcut ca sala să răsune de replicile violente ale adversarilor săi. „Înalt, slab, descărnat, cu ochii arzând ca un foc negru”, Guesde predica puritatea marxismului şi îl cita tocmai pe Liebknecht, când un ministerialist, aşa cum erau denumiţi, sprijinitorii lui Millerand, strigă: „Jos cu Liebknecht!”. După cum a istorisit un delegat mai târziu, la auzul acestor vorbe, pe feţele adepţilor lui Guesde a trecut un fior de indignare, de parcă cineva ar fi strigat „Jos cu Dumnezeu!” în catedrala Notre Dame. După trei zile de zarvă intensă a fost pusă la vot întrebarea: „Lupta de clasă permite sau nu ca un socialist să intre într-un guvern burghez?” Votul a fost negativ, însă a fost urmat imediat de altul care admitea preluarea unor funcţii ministeriale în împrejurări excepţionale. În urma insistenţelor lui Jaurès de a se ajunge la unitate, congresul se încheie adoptând o formulă de mântuială, care lăsa nerezolvat antagonismul de bază. Drept consecinţă, Partidul Socialist se împărţi în două: Guesde, Vaillant şi Paul Lafargue, ginerele lui Marx, au format Partidul Socialist al Franţei, care se obliga „să nu facă niciun compromis cu vreo fracţiune a burgheziei” şi să lupte pentru distrugerea capitalismului, în timp ce Jaurès, Millerand, Briand şi Viviani formau Partidul Socialist Francez, care se angaja să pună în aplicare un program de reforme „imediat realizabile”.

Pretutindeni în lume, în toate sediile partidelor socialiste, precum şi în sălile lor de întrunire, în care steagul roşu stătea prăfuit într-un colţ, revizionismul şi „cazul Millerand” continuau să amplifice vechile schisme. Internaţionala a lia s-a întrunit la Paris pentru cel de-al cincilea Congres în septembrie 1900, în toiul expoziţiei. Fiindcă oraşul era plin de vizitatori şi se afla în centrul atenţiei mondiale, liderii socialişti şi-au dat toată silinţa să evite o ruptură deschisă. Kautsky a redactat o rezoluţie care, deşi refuza să aprobe acţiunea lui Millerand, nu o condamna totuşi. Fiindcă era atât de elastică, delegaţii au numit-o rezoluţia „de cauciuc”. Fărâmiţată în decursul dezbaterilor şi ciopârţită prin scrima oratorică plină de patimă a lui de Leon, rezoluţia a ocupat aproape întreaga durată a congresului. La un moment dat, delegatul german, Erhard Auer, şi-a exprimat aproape fără voie regretul că nu era probabil ca o ocazie cum era aceea a „cazului Millerand” să se ofere şi socialiştilor germani. Observaţia aceasta, care expunea un fapt fundamental al vieţii politice din ţara lui, a provocat o salvă de aplauze, huiduieli şi discuţii violente pe coridoare. Până la sfârşit, sub călăuzirea expertă a lui Jaurès, care înclina, ca întotdeauna, spre unitate, rezoluţia lui Kautsky a fost votată, trecându-se peste capetele minorităţii intransigente. Ca şi la propriul său congres, tema pe care a susţinut-o Jaurès era că „toţi suntem buni revoluţionari, Să precizăm acest lucru şi să ne unim”.

Fiindcă războiul cu burii, războiul din Filipine şi răscoala boxerilor erau în plină desfăşurare, delegaţilor nu le-a venit prea greu să cadă de acord asupra unei rezoluţii propuse de Rosa Luxemburg, prin care se afirma că, în urma acestor evenimente, capitalismul se va prăbuşi» nu atât din cauza condiţiilor economice, cât a rivalităţilor imperialiste. Rezoluţia, care recomanda partidelor socialiste să acţioneze împotriva războiului, organizând şi educând tineretul ca să continue lupta de clasă, votând contra bugetelor militare şi ţinând întruniri de protest antimilitariste, a fost votată în unanimitate împreună cu o

altă rezoluţie prin care recenta Conferinţă de la Haga, care avusese loc cu puţin timp în urmă, era denunţată drept o înşelătorie.

Singura realizare concretă a congresului a fost hotărârea de a se înfiinţa o organizaţie permanentă sub forma unui Birou la Bruxelles, având ca preşedinte pe Vandervelde şi ca secretar pe Camille Huysmans, tot un belgian. Biroul urma să adopte rezoluţii provizorii, să pregătească ordinea de zi a congreselor şi să convoace, dacă erau necesare, întruniri extraordinare, la care naţiunile membre puteau să trimită fiecare câte doi delegaţi. Fiindcă fondurile ce i se alocaseră erau derizorii, Biroul n-a reuşit să câştige cu trecerea timpului un prestigiu prea mare şi nici să capete puteri executive.

În vremea aceasta, revizionismul continua să facă ravagii. Deşi Jaurès susţinea colaborarea, pe care o socotea o realitate a vieţii politice, totuşi, refuza să accepte revizuirea, propusă de Bernstein, a teoriei. În controversa dintre Bernstein şi Kautsky – a spus el în 1900 la o conferinţă a studenţilor socialişti –, „eu sunt cu totul de partea lui Kautsky”. Bernstein n-are dreptate atunci când susţine că proletariatul şi clasa burgheză se contopesc spre marginile lor. Între clasa care posedă mijloacele de producţie şi clasa care nu le posedă „este o linie precisă de demarcaţie”, deşi, fireşte, pot exista şi anumite nuanţe intermediare. Luându-şi din nou un aer profesoral, Jaurès se lansă cu iscusinţă pe aripile dizertaţiei filosofice. „Se poate trece de la alb la negru, de la purpuriu, la roşu şi de la noapte la zi prin tranziţiile acelea imperceptibile care i-au permis lui Heraclit să spună că în zi există întotdeauna şi ceva noapte, iar în noapte o urmă de zi… într-adevăr, caracteristica extremelor este aceea că se apropie unele de altele prin nuanţe intermediare…” Jaurès continuă să planeze pe înălţimi, ţinându-şi sub vrajă ascultătorii, pentru ca apoi să revină dintr-odată înapoi la problemă. Oricât de „fundamental de antagoniste” sunt clasele, a continuat el, aceasta nu înseamnă că între ele nu pot exista contacte şi

cooperare. A încheiat cu un apel la unitatea socialistă, „în aplauzele puternice, aclamaţiile prelungite şi strigătele de *Vive Jaurès*! ale asistenţei”.

Ca unul din cei patru vicepreşedinţi ai Camerei, după realegerea lui în 1902, Jaurès practică zi de zi cooperarea şi deveni conducătorul de fapt al blocului de stânga, compus din partidele care sprijineau guvernul în lupta lui împotriva armatei şi a ordinelor religioase. Luă parte la recepţiile în aer liber date de Ambasada britanică şi la un banchet la palatul Élysée oferit, în 1903, în cinstea regelui şi reginei Italiei. La congresul pe care partidul său l-a ţinut în acelaşi an la Bordeaux a susţinut că statul nu era, aşa cum pretindea Guesde, un bloc impenetrabil, care urma sau să stea în picioare, sau să fie răsturnat, ci o masă în care se putea pătrunde prin reforme. Realizându-le una câte una, se va constata într-o bună zi că statul muncitorilor a înlocuit pe neaşteptate statul burghez şi „ne vom da seama că am pătruns în zona socialismului aşa cum navigatorii trec în zona unei noi emisfere, deşi de-a curmezişul oceanului nu-i întinsă nicio coardă ca s-o marcheze”. Recunoştea, totuşi, că problema concilierii colaborării cu lupta de clasă era „complicată”. La Congresul lor de la Dresda care s-a ţinut în acelaşi an, socialiştii germani urmau să constate cu durere că această afirmaţie a lui Jaurès era adevărată.

Pentru ei, criza în legătură cu problema colaborării s-a declarat în marea dezbatere asupra „pantalonilor scurţi”. Social-democraţii câştigaseră tocmai atunci o victorie electorală în care obţinuseră peste trei milioane de voturi, care le-au dat putinţa să ocupe 81 de locuri în Reichstag. În aceste condiţii – argumenta Bernstein –, rămânerea în izolarea marxistă rigidă era o stupiditate. Insista, de aceea, ca partidul să-şi revendice prerogativele ce-i erau conferite de puterea lui, adică să accepte unul din locurile de vicepreşedinte al Reichstagului, la care avea dreptul. Lucrul acesta impunea ca vicepreşedintele desemnat să facă, îmbrăcat în costum de curte, o vizită oficială kaiserului, problemă ce a constituit timp de câteva zile

subiectul unor discuţii aprinse. „Închipuiţi-vă un socialist îmbrăcat în pantaloni scurţi, cu ciorapi şi pantofi cu catarame!” – îi zeflemisea Bebel. Pretenţia ca Partidul Socialist să devină *hoffähig* era o insultă adusă clasei muncitoare.

Dezbaterea asupra revizuirii doctrinei a durat trei zile şi la ea au participat 50 de vorbitori. Excluderea lui Bernstein a fost cerută de un grup condus de Rosa Luxemburg, al cărei trup mic şi firav era lăcaşul unei pasiuni pentru revoluţie. Născută în Polonia, în anul 1870, ca fiică a unui evreu negustor de cherestea, Rosa Luxemburg nu putea fi considerată o femeie drăguţă, dacă se exceptau ochii ei negri şi frumoşi. Şchiopătă, avea un umăr strâmb, un intelect formidabil şi o voce limpede şi puternică. Deşi îşi păstra uşorul ei accent polonez, era o vorbitoare extraordinară, a cărei elocvenţă l-a entuziasmat în atare măsură pe un inspector de poliţie postat la una din întrunirile ei, încât l-a făcut să uite de poziţia lui oficială şi să aplaude cu putere. Rosa i-a trimis o notă în care îi spunea: „Este păcat că un om cu atâta bun simţ ca dumneata este în poliţie, dar ar fi un păcat şi mai mare dacă poliţia ar pierde un exemplar atât de uman. De aceea, nu mai aplauda”.

Împreună cu Karl Liebknecht, fiul lui Wilhelm Liebknecht, Rosa Luxemburg reprezenta aripa stângă, revoluţionară şi militantă, a partidului, care avea centrul la Leipzig şi al cărei organ era *Die Leipziger Volkszeitung*, editat de Franz Mehring. Fiindcă partidul îşi mărea numărul membrilor, precum şi influenţa, iar scriitorii şi adepţii lui frecventau, cum era şi normal, cercurile burgheze, Rosa Luxemburg conducea rezistenţa faţă de tendinţa spre respectarea din ce în ce mai strictă a formelor exterioare. Faţă de revizionism sau faţă de „cretinismul parlamentar şi sindicalist”, cum îl numea ea, cu „confortabila lui teorie a trecerii paşnice de la o ordine economică la alta”, Rosa Luxemburg n-avea decât un dispreţ profund. Credea în instinctul revoluţionar şi în energia revoluţionară creatoare a maselor neorganizate,

care vor trebui să erupă spontan atunci când istoria o va cere. În aşteptarea crizei istorice, sarcina partidului – aşa cum o vedea ea – era să educe, să călăuzească şi să însufleţească masele, şi nu să le slăbească impulsul revoluţionar prin reforme.

Consiliul general al partidului arbitra între radicali şi revizionişti, menţinând echilibrul fără prea mari dificultăţi. Aşa cum spunea unul dintre conducători, Georg Ledebour, partidul se compunea din 20% radicali, 30% revizionişti şi din 50% care „se îndreaptă încotro merge Bebel”. Compromisul obişnuit a fost aranjat de el. Congresul de la Dresda nu l-a exclus pe Bernstein, însă i-a respins moţiunea de cooperare şi a votat o rezoluţie prin care se reafirma politica luptei de clasă, „pe care am urmat-o victorioşi până acum”. Se respingea, de asemenea, „cu hotărâre” orice politică sau tactică de „acomodare la ordinea existentă”. În felul acesta, cel mai mare bloc socialist din Europa păstra pe hârtie fidelitatea faţă de Marx.

În timp ce germanii se certau la Dresda, revizionismul provoca o schismă istorică în rândurile social-democraţilor ruşi, care-şi ţineau în acelaşi an, la Londra, congresul cu participarea a 60 de membri. Deşi la orizontul lor nu se întrezărea vreun „caz Millerand” şi nicio problemă în legătură cu pantalonii scurţi, totuşi, social-democraţii ruşi s-au divizat în bolşevici şi menşevici pe chestiunea colaborării în viitor cu alte partide. Primii puneau accentul pe revoluţie şi pe trecerea dintr-un singur salt la dictatura proletariatului, fără nicio colaborare intermediară, în timp ce ceilalţi socoteau că revoluţia nu putea fi realizată până când Rusia nu va trece mai întâi prin stadiul burghez al guvernului parlamentar, în decursul căruia socialiştii trebuiau să colaboreze cu partidele liberale.

Ca membru al Internaţionalei a II-a, Partidul Social-Democrat Rus era reprezentat permanent la congresele internaţionale de către Gheorghi Plehanov, unul din fondatorii lui, care trăise o vreme atât de îndelungată în

exil, încât pierduse contactul cu treburile interne din propria sa ţară. Cu excepţia lui, ceilalţi ruşi aflaţi în exil aveau un contact redus, sau n-aveau niciunul, cu socialiştii din ţările în care trăiau. Absorbiţi de violentele lor discordii interne, social-democraţii ruşi îşi ţineau separat congresele şi nu jucau decât un rol redus în Internaţională.

În timp ce lupta dintre capital şi muncitorime continua să se desfăşoare cu aceeaşi înverşunare ca şi mai înainte, clasa muncitoare îşi extindea, prin partidele socialiste, reprezentarea în toate parlamentele europene. În Italia, unde uniunile ţărăneşti şi cooperativele agricultorilor erau animate de puternice sentimente socialiste, Partidul Socialist a trecut de la 26.000 de voturi şi 6 locuri în Parlament în 1892 la 175.000 de voturi şi 32 de locuri în Parlament în 1904. În Franţa, partidul lui Jaurès, urmărit de afuriseniile lui Guesde şi ale aderenţilor acestuia, juca un rol important în viaţa politică a ţării, iar Jaurès era considerat drept conducătorul real, dacă nu şi oficial recunoscut, al majorităţii guvernamentale din Camera Deputaţilor. În lumea socialistă, el a fost acela care s-a angajat să înfrunte dominaţia marelui monolit german la următorul congres al Internaţionalei, ce urma să se ţină la Amsterdam în august 1904.

Duelul dintre Jaurès şi Bebel a făcut ca Congresul de la Amsterdam să rămână în memoria tuturor celor prezenţi drept cea mai animată dintre toate întrunirile Internaţionalei a II-a. Participau 500 de delegaţi, dintre care aproximativ 200 înţelegeau de fiecare dată limba vorbitorului. Tribuna era acoperită cu un postav roşu având imprimată pe el o monogramă aurită formată din iniţialele I.S.C.[19]. Deasupra tribunii, un drapel purta în limba olandeză deviza la care putea adera toată lumea: *Proletaariers van alle Landen. Vereinigt U /*[20]

Erau prezente o mulţime de grupări. Din Anglia veniseră patru delegaţii, reprezentând Partidul Laburist Independent, condus de Keir Hardie, Federaţia social-

19 International Socialist Congress (Congresul socialist internaţional).

20 Proletari din toate ţările, uniţi-vă !

democrată, în cap cu Hyndman, Comitetul reprezentativ al muncii, condus de Shackleton, precum şi gruparea fabienilor. Franţa avea trei delegaţii, iar S.U.A. două, una din ele fiind reprezentată de inevitabilul de Leon, care îşi împrăştia dispreţul asupra tuturor. Dezaproba aspectul „social şi de picnic" al congresului, faptul că delegaţii foşneau hârtiile, discutau şi se plimbau în timpul cuvântărilor, făcând vizite prietenilor din străinătate, prezentându-se unul altuia, venind, plecând şi trântind uşile. îl considera pe Jaurès o „pacoste incalificabilă a mişcării socialiste", pe Bebel drept „geniul rău al socialismului", pe Adler drept „absurd", pe Vandervelde „un comedian", pe Hyndman „prea tâmpit" ca să înţeleagă cele ce se întâmplau, pe sindicaliştii britanici drept „sinistri", pe Shackleton ca pe un „învârtit capitalist", iar pe Jean Allemane un „palavragiu mieros şi viclean". Singurul partid care nu trăda clasa muncitoare prin „baliverne revizioniste" era partidul său, a cărui atitudine era permanent aceea a „sabiei trase şi a luptei până-n pânzele albe".

Problema care urma să fie rezolvată de congres era aceea a cooperării cu alte partide şi fusese introdusă pe ordinea de zi la cererea lui Guesde. Scopul lui Bebel era să impună Internaţionalei rezoluţia de la Dresda a Partidului Social-Democrat German. Ea oferea socialiştilor – a spus el – un îndreptar corect, permanent şi pentru orice împrejurare, fiindcă afirma antagonismul fundamental dintre proletariat şi statul capitalist. A profitat de ocazie ca să amintească şi despre puterea crescândă a partidului german. Jaurès i-a replicat că, dacă socialiştii ar fi tot atât de puternici şi în Franţa, ei „ar face să se întâmple ceva". Între puterea aparentă a partidului german şi influenţa lui reală – a continuat el, lansând o ofensivă majoră – exista un contrast surprinzător. De ce? Fiindcă „muncitorii voştri nu au o tradiţie revoluţionară. Ei nu şi-au cucerit dreptul de vot universal urcându-se pe baricade, ci l-au primit de sus". Toţi deputaţii din Reichstag erau lipsiţi de autoritate, fiindcă însuşi Reichstagul n-avea nicio putere. Tocmai

această neputinţă le-a dat socialiştilor germani posibilitatea să ia o poziţie intransigentă în legătură cu doctrina. Ceea ce apăsa cel mai greu în momentele acelea asupra Europei nu era încercarea îndrăzneaţă a socialiştilor francezi de a juca un rol în viaţa lor naţională, ci „tragica neputinţă a social-democraţiei germane”. Şi a continuat apărându-şi cu pasiune teza lui principală: fără să-şi abandoneze principiile, socialiştii trebuiau să fie „prima linie de bătaie” a progresului democratic, colaborând, dacă era necesar, chiar cu partidele burgheze.

„Desigur că Germania este un stat reacţionar, feudal şi poliţienesc şi cea mai prost guvernată ţară din Europa”, cu excepţia Turciei şi Rusiei – a replicat Bebel –, „însă noi n-avem nevoie ca cineva din afară să ne spună cât de deprimante sunt condiţiile în care trăim”. Politica lui Jaurès – a continuat el – va corupe proletariatul, iar rezoluţia de la Dresda este singurul îndreptar de nădejde. Cu vocea ei stridentă, Rosa Luxemburg l-a acuzat pe Jaurès că este „der *grosse Verderber*”[21], pentru ca apoi, când Jaurès s-a ridicat ca să-i dea replica şi a întrebat cine vrea să-i traducă cuvintele, ea să-i răspundă: „Eu, dacă sunteţi de acord, cetăţene Jaurès”. Privind în jurul lui cu un surâs larg, Jaurès a exclamat: „Vedeţi, cetăţeni, că şi în luptă există colaborare”.

Refuzând să renunţe la principiul luptei de clasă, majoritatea a votat pentru rezoluţia de la Dresda şi împotriva lui Jaurès, împăcând – aşa cum a spus Vandervelde – duşmănia doctrinală cu simpatia personală. Congresul a adoptat o ultimă rezoluţie care afirma „necesitatea absolută” ca de atunci înainte să nu mai existe în fiecare ţară decât un singur partid socialist. Toţi cei care revendicau numele de socialist trebuiau să lucreze pentru unitate, în interesul claselor muncitoreşti ale lumii, în faţa cărora urmau să răspundă de „consecinţele funeste ale continuării dezbinărilor”.

O problemă care nu constituise încă o preocupare principala a socialiştilor şi-a făcut la Amsterdam un fel de

21 Marele corupător.

apariţie de probă. Fiindcă ecourile războiului ruso-japonez continuau să le răsune în urechi, delegaţii au pus în discuţie răspunderea clasei muncitoare faţă de societate în cazul izbucnirii unui nou război, precum şi posibilitatea organizării unei greve generale. Simpla pronunţare a acestor cuvinte a făcut ca ardoarea germanilor să se potolească. Una era să se vorbească despre greva generală, şi cu totul altceva să se oblige sindicatele să intre în acţiune. Pentru sindicatele germane, „greva de masă politică”, aşa cum o numeau ele, era o adevărată blestemăţie. Dacă patria va fi atacată – a spus Bebel –, cu toată vârsta lui înaintată, va pune mâna pe armă şi va lupta ca să-şi apere ţara şi acelaşi lucru îl vor face toţi ceilalţi social-democraţi. În drumul lor spre ieşire, Jaurès i-a spus cu o mină foarte gravă lui Vandervelde: „Cred, prietene, că am să mă apuc să studiez problemele militare”.

La înapoierea lui acasă, ca socialist loial care se supunea deciziei de la Amsterdam, Jaurès a revenit asupra ultimei lui poziţii pentru a putea ajunge la o apropiere cu Guesde, reunind în anul următor cele două partide într-un singur partid socialist, cunoscut, în general, sub numele de Secţiunea Franceză a Internaţionalei Muncitorilor, sau, pe scurt, după iniţialele franceze, S.F.I.O., care declara că „nu este un partid al reformelor, ci partidul luptei de clasă şi al revoluţiei” şi repudia verbal colaborarea.

Pentru alţii însă, cooperarea s-a dovedit a fi, din punct de vedere politic, un mijloc de corupţie. În 1906, adică în acelaşi an când Partidul Laburist Independent a pătruns în Camera Comunelor, iar John Burns chiar în cabinetul britanic, socialiştii francezi obţinură în alegeri 880.000 de voturi, care le-au permis să trimită 54 de deputaţi în Cameră. Lui Briand, care acţionase în problema etatizării şcolilor clericale, i s-a oferit funcţia de ministru al educaţiei, pe care el a acceptat-o, pentru ca, în urma ranchiunelor provocate de gestul lui, să părăsească partidul. Peste câteva luni, Viviani a intrat şi el în guvern ca ministru al muncii. Începând de atunci, Briand şi

Viviani, împreună cu Millerand, care se denumea socialist independent, au deţinut rând pe rând un şir de funcţii ministeriale. După trei ani, Briand a ajuns prim-ministru, iar cu cinci ani mai târziu a fost urmat în aceeaşi funcţie de către Viviani.

În anul 1905, marele eveniment marxist, revoluţia, a izbucnit dintr-odată.

Oamenii din întreaga lume s-au îngrozit de faptul că muncitorii care se îndreptau spre Palatul de iarnă cu petiţia lor către ţar au fost ucişi de către cazaci. Când ştirea despre „diabolicul masacru" a ajuns la congresul sindicatelor, care se ţinea la Liverpool, prima reacţie a fost să se colecteze un fond de 1.000 de lire sterline pentru familiile celor ucişi, iar când protestul muncitorilor ruşi s-a transformat în greva generală din octombrie, forţând guvernul rus ca în spaima lui să acorde o constituţie, evenimentul a produs o impresie profundă şi a fost considerat drept un triumf al clasei muncitoare. În ţările occidentale; muncitorii ţineau mitinguri de masă, aclamau şi fluturau steaguri roşii. „Trăiască revoluţia rusă! Trăiască socialismul!" – strigau ţăranii italieni, aflaţi la o distanţă de 2.500 km de St. Petersburg. Însă scânteile focului rusesc n-au reuşit să provoace un incendiu general. Mult aşteptata răscoală spontană se produsese, însă niciuna din clasele muncitoare occidentale nu era încă pregătită să răstoarne capitalismul, cu excepţia agerilor socialişti austrieci, care au folosit exemplul ca să înteţească la culme campania lor pentru dreptul de vo «t universal.

Fiindcă nu voia să piardă prilejul de a folosi frica intrată în conducători în urma evenimentelor din Rusia, Viktor Adler declară la Viena, pentru ziua de 28 noiembrie, greva generală, la pregătirea căreia lucrase timp de o lună întreagă. Un membru de partid n-a reuşit să-i convingă pe lucrătorii nesocialişti dintr-o fabrică să se alăture grevei: niciunul din ei nu voia să vorbească despre revoluţie, despre greva în perspectivă sau să „atingă un subiect politic măcar de departe". Totuşi, demonstraţia a avut un mare succes. Mariahilfestrasse din Viena era neagră de mii

de demonstranţi, atât de înghesuiţi unii în alţii, încât le-a trebuit o oră ca să parcurgă distanţa de trei sferturi de kilometru până la Ringstrasse, unde cortegiul s-a îngroşat cu o mulţime încă şi mai mare, care venea din alte sectoare ale oraşului. Zgomotul de paşi al mulţimilor, pumnii strânşi şi steagurile roşii făceau să renască viziunea doamnei Hennebau din *Germinal*. Înspăimântat de demonstraţie, guvernul austriac a promis că va acorda dreptul de vot pentru bărbaţi, care a fost introdus începând din anul 1907.

Social-democraţii germani au organizat şi ei demonstraţii pentru ca să obţină reforma sistemului electoral din Prusia, bazat pe rolurile de impunere fiscală. Mulţimea de mici contribuabili din clasele de jos, care plăteau o treime din totalul impozitelor, adică tot atât cât treimea plătită de clasa de mijloc, mai mică ca număr, şi treimea plătită de cei foarte bogaţi, care erau şi mai puţini, n-avea dreptul să aleagă mai mult de o treime din numărul total al reprezentanţilor locali.

În alegerile germane din 1907, alegătorii din clasa de mijloc, reprezentaţi de Partidul Progresist, care mai înainte, atunci când fuseseră obligaţi să aleagă între mai multe alternative, îi sprijiniseră pe social-democraţi, preferându-i partidelor reacţionare, au votat de data aceasta pentru candidatul conservator. Erau influenţaţi de intensa propagandă făcută de Liga navală şi de Liga pangermană, care doreau ca rezultatul acestor alegeri să reprezinte un mandat copleşitor în favoarea naţionalismului şi a imperialismului. În alegerile „hotentote”, numite astfel din cauza războiului în curs din coloniile germane din Africa, socialiştii au pierdut, pentru prima oară din 1890 încoace, un număr de locuri în Parlament.

În timpul acesta, războiul industrial nu dădea niciun semn de domolire. După anul 1905, muncitorimea începu să acorde din ce în ce mai multă atenţie învăţăturii sindicaliste a acţiunii directe. Sursa şi influenţa ei erau foarte puternice în Franţa, unde anarhiştii denunţau

viguros, de multă vreme, metoda parlamentară ca o farsă menită să abată mişcarea muncitorească de la ţelurile revoluţionare spre problemele politice şi să favorizeze conducerea de către intelectuali. În ochii sindicaliştilor, politicienii socialişti deveneau – în calitatea lor de membri ai Parlamentului naţional – o parte intrinsecă a lumii burgheze, preluându-i regulile de comportare şi pierzând contactul cu clasa muncitoare. Sindicaliştii susţineau că lupta de clasă era de natură economică, şi nu politică, astfel că trebuia dusă prin greve, şi nu prin discuţii. Odată cu infiltrarea crescândă a anarhiştilor, mişcarea sindicalistă franceză a adoptat, la congresul C.G.T. din 1906, drept doo-trină oficială sindicalismul revoluţionar şi acţiunea directă. Acţiunea directă împotriva patronilor consta în greve, încetinirea lucrului, boicot şi sabotaje, iar aceea împotriva statului în propagandă, demonstraţii de masă, precum şi în rezistenţa faţă de militarism şi patriotism, care nu era decât o înşelătorie întreţinută de capitalişti ca să-şi perpetueze puterea. Orice câştig realizat de muncitori trebuia considerat ca întărindu-i pentru bătălia finală, precum şi pentru acţiunea supremă şi ultimă a luptei de clasă, adică pentru greva generală sau „revoluţia braţelor încrucişate”, care, paralizând lumea burgheză, urma să emancipeze clasa muncitoare şi să aducă în stăpânirea ei mijloacele de producţie.

În Italia, unde reprimarea de către poliţie şi armată a mişcărilor muncitoreşti fusese vreme îndelungată extrem de brutală, iar prăpastia de ură şi de frică reciprocă dintre clase era adâncă, s-a încercat de două ori, în 1904 şi 1906, sub conducerea sindicalistă şi cu preţul unor lupte sălbatice şi al vieţii mai multor muncitori, să se declanşeze greva generală. În Franţa, înfrângerile succesive ale grevelor ce au avut loc pe vremea guvernului radical al lui Clemenceau, adică între anii 1906 şi 1909, au dezvăluit distanţa ce exista între dorinţa sindicaliştilor de a provoca greva generală şi puterea reală a muncitorilor. Muncitorimea din Franţa continua să fie ocupată în majoritate în agricultură, iar o mare parte a industriei era

constituită din întreprinderi mici, ai căror lucrători nu erau sindicalizaţi. Membrii C.G.T. nu reprezentau o proporţie însemnată din totalul muncitorilor industriali, astfel că – reflectând vechiul antagonism dintre anarhişti şi socialişti – această organizaţie era de cele mai multe ori în conflict cu partidul, şi nu unită cu el, ca să se sprijine reciproc.

La eforturile C.G.T.-ului de a organiza noi sindicate, patronii răspundeau cu brutalitate, prin concedieri şi lock-outuri, fiind susţinuţi adesea de trupe, care, după afirmaţiile lui Clemenceau, erau necesare ca să împiedice violenţele împotriva lucrătorilor negrevişti. Guvernul a trimis trupe împotriva grevei din 1906 a minerilor din nordul Franţei, a grevei din 1907 a docherilor din Nantes, a grevei muncitorilor viticultori, precum şi a grevei din 1908 a muncitorilor din construcţii, iar de pe urma încăierărilor cu armata muncitorii au avut 20 de morţi şi 667 de răniţi. Greva lucrătorilor poştali şi aceea a învăţătorilor au fost înăbuşite prin ameninţarea cu concedierea definitivă pe motivul că funcţionarii civili n-aveau dreptul să se organizeze sau să intre în grevă împotriva statului, iar reprezentanţii C.G.T.-ului care le organizaseră au fost arestaţi sub acuzaţia de instigare la rebeliune. Cu toată rezistenţa îndârjită a patronilor, a fost promulgată totuşi, în 1900, legea prin care ziua de muncă era limitată la maximum 11 ore, iar în 1906 legea care introducea odihna duminicală şi pensiile de bătrâneţe. Măsurile aspre luate de guvern în sprijinul patronilor şi împotriva valului de greve de pe vremea lui. Clemenceau erau un reflex al maximei lipsite de sentimentalism a acestuia: „Franţa este întemeiată pe proprietate, pe proprietate şi iarăşi pe proprietate”. Intervenţia statului întreţinea mânia şi dezamăgirea. Faptul că guvernul radical a recurs la violenţă – a spus Jaurès în 1909 –, precum şi „nereuşita lui în acţiunea de reformare a societăţii au produs apatia publică, un murmur înăbuşit de enervare, un curent subteran de nemulţumire…” în acelaşi an, în Anglia, nemulţumirea similară faţă de guvernul liberal crea acelaşi climat de ostilitate.

Contraofensiva patronilor din S.U.A. se intensifica şi ea, sprijinită fiind de deciziile tribunalelor care foloseau legea Shermăn, îndreptată împotriva trusturilor, ca să trateze drept ilegale pichetele de grevă, boicotul şi grevele înseşi, sub pretextul că puneau piedici liberei concurenţe. Ca şi oamenii de pe timpuri, care aprindeau focuri pe vârful dealurilor ca să semnalizeze primejdia, tot aşa şi sindicalismul european şi-a trimis peste Atlantic mesajul, a cărui flacără s-a aprins în America odată cu înfiinţarea, în 1905, a Uniunii muncitorilor industriali din toată lumea (I.W.W.) [22]. Creată de Debs şi „Big Bill" Haywood de la Federaţia de vest a minerilor printr-o alianţă bizară cu de Leon, I.W.W. era, după normele europene, o combinaţie neverosimilă de sindicalism şi socialism. În timp ce Uniunea predica doctrina acţiunii directe, Debs, eroul ei, îşi ducea campania electorală în calitate de candidat socialist la preşedinţia Statelor Unite.

Fiindcă n-avea reprezentanţi în Congres şi nu juca un rol în guvernarea ţării, nici măcar la nivel municipal, socialismul american era ferit, ca şi cel rus, de ispitele colaborării. Deocamdată, Debs îmbrăţişase fără nicio reticenţă doctrina luptei de clasă duse până la ultimele ei consecinţe. Muncitorii trebuiau să fie revoluţionari, şi nu nişte oameni ce fac compromisuri cu ordinea existentă. Ţelul lor nu era acela de a-şi mări salariile, ci de a desfiinţa complet sistemul muncii salariate, şi de aceea Debs socotea că sindicalismul trebuia să-şi însuşească spiritul revoluţionar al socialismului iniţial, care oferea mijloacele pentru realizarea ţelului făgăduit prin metodele sindicaliste în care Debs crescuse. Printr-o scrisoare adresată în decembrie 1904 unui număr de 30 de conducători sindicalişti, îi invita să ia parte la o discuţie privind „căile şi mijloacele prin care muncitorii Americii să cadă de acord asupra principiilor revoluţionare juste". La prima ei adunare, care a avut loc la Chicago la 27 iunie 1905 şi la care au participat uniunile minerilor, muncitorilor forestieri, feroviarilor şi berarilor, precum şi

22 Industrial Workers of the World.

alte uniuni industriale şi grupuri socialiste, I.W.W. s-a declarat a fi „Congresul continental al clasei muncitoare”, care va reuni muncitorii calificaţi şi necalificaţi într-o mare uniune industrială, având scopul de a răsturna capitalismul şi de a constitui societatea socialistă. Declarându-se adept al armei de bază a sindicalismului, I.W.W. şi-a ales ca lozincă: „O Uniune mare şi o grevă mare”. După cele spuse de Haywood, un uriaş chior de-un ochi şi „un pachet de instincte primitive”, I.W.W. trebuia să coboare în lumea celor decăzuţi, pentru ca să ajungă până la „vagabonzi” şi la muncitorii nomazi, pe care să-i ridice, împreună cu întreaga masă a muncitorimii, la „un nivel decent de viaţă”. Dispreţuind tratativele colective, acordurile şi acţiunile politice, Uniunea trebuia să lucreze prin propagandă, boicot, sabotaj şi grevă. Guvernul, politica şi alegerile erau doar nişte şarlatanii: ţara trebuia guvernată de sindicate.

Respingerea de către I.W.W. a acţiunii politice a provocat o serie de schisme şi de sciziuni care au făcut ca diferitele grupuri şi grupuleţe să se desprindă de pe corpul Uniunii ca aşchiile sub tăişul toporului. Debs era atacat violent de unii dintre tovarăşii săi socialişti fiindcă dezbina mişcarea muncitorească. De Leon s-a desprins şi el din rânduri în 1908, continuând de la avanpostul lui. micşorat acum, să lupte pentru principiile de altă dată. Pentru Debs, ţelul era totul şi, de aceea, considera că orice metodă ce putea duce la realizarea lui, fie calea politică, fie acţiunea directă, trebuia acceptată. În pofida principiilor sindicaliste ale I.W.W., el şi-a prezentat din nou, în 1908, candidatura la preşedinţia statului ca reprezentant al Partidului Socialist. La adunările pe care le ţineau de la un capăt la altul al ţării, Haywood şi alţi tovarăşi de-ai lui strângeau bani de bronz şi nichel ca să închirieze o locomotivă şi un vagon de dormit pentru transportul lui Debs în timpul campaniei electorale. Mecanicii de locomotivă întâlniţi pe parcurs acţionau fluierele atunci când trenul roşu special, cu steaguri roşii desfăşurate pe acoperiş şi pe platforma din urmă a vagonului, trecea pe

lângă ei. Debs avea un fel al lui caracteristic de a-i face pe oameni să creadă în posibilitatea realizării socialismului. N-avea nevoie nici de fanfară, nici de difuzare: vocea, zâmbetul şi braţele lui întinse erau suficiente. „Crede, într-adevăr, că poate exista ceea ce se cheamă frăţietatea oamenilor”, spunea un organizator trecut prin ciur şi prin dârmon, care a mărturisit că se supăra atunci când cineva îl numea „tovarăş”. „Însă când Debs îţi spune «tovarăşe», totul e în regulă. O spune sincer”. Familii încărcate în căruţe cu steaguri roşii înfipte în locaşul biciului parcurgeau mile întregi de-a curmezişul preriilor ca să salute trenul roşu special în punctele de oprire de pe calea ferată. Marşurile cu torţe din oraşe, mitingurile de masă, copiii cu buchete de trandafiri roşii creau o iluzie în care începea să creadă şi Debs. „Aici, socialiştii sunt mulţi ca lăcustele”, fermierii „sunt revoluţionari sută la sută, copţi şi pregătiţi pentru acţiune”, iar plutocraţii aveau să se cutremure la numărătoarea voturilor, îi scria el unui prieten. Însă totalul lor se dovedi dezamăgitor: 400.000, adică nu mai mult decât în 1904.

În anul 1910, pe valurile mişcării de reforme generale din Statele Unite, Victor Berger, primul socialist care a cucerit un loc în Congres, a fost ales din partea oraşului Milwaukee, odată cu un procuror socialist, un revizor financiar socialist, doi judecători socialişti, precum şi 21 de consilieri municipali socialişti din totalul de 35. În 1911, în oraşul Schenectady a fost ales un primar socialist, iar până în 1912 Partidul Socialist alesese primarii din 56 de municipalităţi. Victoriile acestea fuseseră repurtate însă de revizionişti, iar candidaţii reuşiţi erau intelectuali, adică avocaţi, redactori şi pastori, iar nu lucrători. Cele două aripi sindicaliste extreme, I.W.W. şi A.F.L., nu acceptau să intre în politică. În 1912, anul în care cele trei mari partide s-au angajat în lupta triunghiulară pentru preşedinţie, Debs şi-a prezentat iarăşi candidatura. Aşa cum scria Victor Berger în *The Leader* din Milwaukee, se părea din nou că socialismul era regimul viitorului, „spre care ne îndreptăm cu viteza accelerată a unei locomotive”, în timp

ce făcea turul mahalalelor din partea de răsărit a New York-ului, Debs sta în picioare într-un autocamion care „îşi deschidea încet calea prin oceanul tumultuos de oameni ce se-ntindea cât vedeai cu ochii în susul şi în josul întunecatelor străzi locuite de muncitori”. A obţinut de data aceasta 900.000 de voturi, de două ori mai mult decât ultima oară, însă numai 6% din total. În acelaşi an, I.W.W. a câştigat cea mai mare victorie a ei la Lawrence, statul Massachusetts, unde organizase greva lucrătorilor textilişti împotriva unei reduceri de salarii. Timp de două luni, Uniunea a hrănit şi a sprijinit un oraş întreg de muncitori cu familiile lor şi a obţinut mărirea salariilor. Însă curând după aceea a venit înfrângerea amară şi brutală a grevei de la întreprinderile Paterson, care a marcat începutul declinului sindicalismului american.

În Germania, dogma grevei generale n-a prins decât foarte puţin teren. Ca şi celelalte organizaţii germane, sindicatele erau mult prea disciplinate ca să se lase atrase de o măsură care însemna negarea ordinii şi a datoriei. Clasa muncitoare, pe care Kuno Francke o lăudase, în 1905, ca fiind „bine educată”, împărtăşea şi ea ataşamentul faţă de autoritate şi tendinţa spre supunere, sentimente ce păreau supradezvoltate în Germania, ca şi când, fără protecţia lor, ceva din sălbăticia teutonică sau vreun hun ascuns în sufletul german ar fi putut să iasă la iveală.

Faţă de greva generală, socialiştii germani aveau o atitudine realistă. Bebel se opunea folosirii ei în scopuri politice fiindcă – după cum spunea el – greva generală nu putea fi organizată decât în situaţii extraordinare şi în prezenţa unei stări de spirit revoluţionare a muncitorilor. După cum îşi dădea însă prea bine seama, deocamdată o asemenea stare de spirit nu domnea printre concetăţenii săi. De aceea, atunci când la Congresul din 1906 de la Mannheim radicalii din partid au propus organizarea unei *Massenstreik* în caz de război, Bebel a respins ideea ca neserioasă.

La Mannheim şi-a dat o luptă crucială, deşi paşnică,

pentru putere, care a avut consecinţe hotărâtoare asupra socialismului german şi, prin intermediul lui, asupra socialismului mondial. Kautsky a propus o rezoluţie destinată să pună sindicatele sub ordinele partidului în problemele politice. Sarcina sindicatelor, după cum a definit-o el, era să apere muncitorii şi să le îmbunătăţească soarta până la instaurarea definitivă a socialismului. Fiindcă sarcina partidului era realizarea acestui ţel maximal şi de perspectivă, hotărârile lui trebuiau să prevaleze.

În decursul decadei ce trecuse, numărul de membri ai sindicatelor germane se ridicase de la 250.000 la 2.500.000 şi în aceeaşi proporţie crescuseră şi fondurile. Spre deosebire de francezi, sindicaliştii germani ţineau o legătură strânsă cu partidul şi erau principala lui sursă de voturi. Cu ocazia călătoriei făcute prin Europa în 1909, Sam Gompers a fost impresionat de indemnizaţiile băneşti pe care sindicatele le plăteau muncitorilor în timpul grevelor şi lock-outurilor, de organizarea şi disciplina lor, de condiţiile îmbunătăţite de viaţă şi de salariile mărite pe care le încasau. Lucrătorii necalificaţi câştigau trei mărci pe zi, iar cei calificaţi şase mărci, adică aproape 36 de şilingi sau opt până la nouă dolari pe săptămână. Orele de masă erau reglementate, amenzile şi pedepsele aduse la cunoştinţă prin panourile de afişare, dreptul de organizare era recunoscut de către guvern pentru toţi muncitorii, cu excepţia servitorilor şi a lucrătorilor agricoli, angajarea copiilor sub 13 ani era interzisă, iar pentru cei în vârstă între 13 şi 14 ani munca era limitată la şase ore pe zi. Încântat de aceste progrese, Gompers s-a simţit îmboldit să ridice un imn optimist stării muncitorilor germani, care, după cum i se părea lui, trăiau într-o epocă de „producţie maximă, extremă bogăţie, grad foarte înalt de inteligenţă generală şi având pentru viitorul clasei lor cele mai îndreptăţite motive de speranţă pe care istoria lumii le-a înregistrat vreodată”. Ceea ce a inspirat rezoluţia lui Kautsky, conform căreia sindicatele erau subordonate controlului politic al partidului, a fost teama ca ele să nu se

retranşeze prea mult în ordinea existentă.

La Mannheim, propunerea lui a fost respinsă cu hotărâre de către majoritate, de frică să nu supere sindicatele. Nu era nimic de obiectat contra faptului că gânditorul Kautsky să-şi formuleze teoriile, însă atunci când era vorba de probleme practice, Comitetul General al partidului ţinea, în primul rând, seama de realităţi. De fapt, respingerea rezoluţiei însemna izbânda sindicatelor. Fiindcă analiza lui Kautsky fusese corectă, ea mai în V

semna, în acelaşi timp, că în ţara în care influenţa socialistă era cea mai puternică ordinea existentă era preferată telului final. După Congresul de la Mannheim, activitatea de fiecare zi a partidului deveni din ce în ce mai practică şi mai revizionistă.

Însă odată cu valul crescând de revizionism se apropia şi naţionalismul. În ziua de 25 aprilie 1907, cu puţin înainte de începerea Conferinţei de la Haga, un deputat socialist, Gustav Noske, a exprimat limpede, în Reichstag, această tendinţă printr-un discurs care a făcut senzaţie. Presupunerea că toţi socialiştii cred în dezarmare este o „iluzie burgheză”, a declarat el. Deşi ne aşteptăm ca pacea să domnească şi în viitor, totuşi, conflictele economice internaţionale sunt în prezent prea înverşunate ca să permită dezarmarea. De aceea, socialiştii se vor opune tot atât de viguros ca şi domnii făcând parte din partidele de dreapta oricărei încercări de a pune Germania cu spatele la zid. „Am cerut întotdeauna să avem o naţiune înarmată”, a spus el în mijlocul exclamaţiilor de uimire ale colegilor săi şi al aplauzelor dreptei încântate şi tot atât de uimite. Declaraţia lui a fost respinsă cu indignare de către Kautsky, care a afirmat cu deosebit curaj că, în caz de război, social-democraţii germani se vor considera în primul rând proletari şi de-abia în al doilea rând germani. Cu toate acestea, Noske şi-a găsit un număr destul de mare de aderenţi.

În Germania, ca şi în Anglia, tema viitorului conflict dintre cele două ţări intrase în domeniul discuţiilor de fiecare zi, mai ales că era agitată de lozinci ca: „Războiul

se apropie!”, „Anglia este duşmanul nostru!”. „Anglia a plănuit să ne atace în 1911!” ale Ligii navale, acompaniate de „Lumea aparţine Germaniei!” a Ligii pangermane. Pe măsură ce atmosfera se întuneca pretutindeni din cauza zvonurilor despre război, luau proporţii şi sentimentele patriotice.

În dezacord violent cu sentimentul patriotic, se ridica în Franţa o voce care exprima o tendinţă opusă aceleia a lui Noske din Germania. Era vocea socialistului Gustave Hervé. „Vom răspunde ordinului de mobilizare prin revoltă! – striga el.

— Războiul civil este singurul război care nu-i stupid”. Şi-a exprimat aceste sentimente printr-o rezoluţie pe care a prezentat-o atât la Congresul din 1906 al Partidului Socialist Francez, care s-a ţinut în toiul crizei marocane, cât şi la Congresul din 1907. În sprijinul său s-au adunat toţi intelectualii sindicalişti, adepţi ai lui Sorel, Bergson şi Nietzsche, oameni care cultivau „mitul” grevei generale, fără să fi fost însă şi cei ce urmau s-o pună în practică, fiindcă aceştia nu erau prezenţi. C.G.T.-ul nu participa la congresele S.F.I.O. şi, în orice caz, intenţiona să folosească greva generală pentru scopurile revoluţiei, şi nu pentru prevenirea războiului.

Guesde conducea opoziţia faţă de Hervé, susţinând că, deoarece războiul este inerent sistemului capitalist şi predecesor al agoniei acestuia, lupta pentru prevenirea lui este lipsită de sens şi contrară intereselor socialismului.

Jaurès, în calitatea lui de primă personalitate a partidului, avea sarcina să îndrumeze congresul spre o anumită atitudine. În credinţa lui că oamenii aveau posibilitatea să realizeze o societate mai bună, socotea războiul drept un fenomen aducător de dezastre, nu ca un prilej favorabil ce se oferea clasei muncitoare, ci drept inamicul muncitorului. Prevenirea războiului a devenit, de aceea, în anii ce au urmat ţelul său principal. Susţinea de multă vreme că, dacă nu era bine organizată, atât ca mijloace, cât şi în privinţa scopului final, greva generală nu rămânea altceva decât „romantism revoluţionar”, deşi

reprezenta, totuşi, singura cale prin care clasa muncitoare îşi putea face simţită puterea ca să împiedice un război iminent, înclina, pe de altă parte, să sprijine această acţiune, fiindcă pentru păstrarea unităţii precare a S.F.I.O.-ului era obligat să facă concesii aripii cu tendinţe sindicaliste. Deşi cunoştea viaţa tot atât de bine ca şi Bebel, Jaurès rămânea, totuşi, un idealist, astfel că trata problema grevei generale căutând să se convingă că, dacă războiul se va contura cândva la orizont, atunci, pe o cale sau alta şi fără vreo plănuire sau organizare anterioară, masele se vor lăsa cuprinse de înflăcărarea necesară şi se vor ridica spontan şi eficient ca să protesteze. Tocmai în acest domeniu crucial, Jaurès s-a apropiat cel mai mult de felul lui de a „gândi cu barba”. Din aceste motive, s-a declarat de acord cu o rezoluţie mai puţin categorică decât aceea a lui Hervé, însă care obliga socialismul francez să folosească toate formele de agitaţie împotriva războiului, inclusiv acţiunea parlamentară, întrunirile publice, protestele populare şi „chiar greva generală şi răscoala”.

Totul nu era decât retorică, însă Jaurès credea sau îşi imagina că „acţiunea necontenită” o putea face să devină realitate. Nu se mulţumea însă numai să spere, ci făcea agitaţie la mitingurile de masă socialiste şi în decursul călătoriilor de propagandă care-l purtau prin toată Franţa. Începând de pe vremea aceea, la Toulouse, Lille, Dijon, Nîmes, Bordeaux, Guise, Reims, Avignon, Toulon, Marsilia şi, fireşte, la Carmaux, „în fiecare staţie de cale ferată din Franţa, după câte se părea, Jaurès cobora din când în când din tren, cu geamantanul în mână, ca un mare comisionar al păcii”. De asemenea, în afara Franţei, la Londra, la Bruxelles sau în alte capitale străine, vocea lui se făcea auzită continuu, ca şi când ar fi încercat ca prin prezenţa lui fizică să insufle ascultătorilor ardoarea ce se putea transforma în acţiune dacă avea să se ivească cândva necesitatea. Cu ocazia unei călătorii în Anglia, făcută în tovărăşia lui Vandervelde, cei doi au vizitat castelul Hatfield, căminul familiei Cecil, care, după cum spunea Jaurès, îi interesa mai mult decât Oxfordul.

Începând de pe vremea aceea, socialismul a fost dominat de problema războiului, precum şi de sforţările pentru împăcarea poziţiilor extreme ale lui Hervé şi Noske. Criza s-a declarat curând, şi anume la congresul următor, întrunit pentru prima dată pe pământ german, în august 1907. Deşi clasa muncitoare din Berlin era bastionul socialismului, totuşi, conducătorii partidului german nu cutezau să ţină congresul în capitală, sub nasul kaiserului. Locul ales de ei a fost Stuttgartul, capitala Württembergului, un oraş din sudul Germaniei. În cea mai mare sală de spectacole a oraşului s-au adunat 886 de delegaţi reprezentând 26 de naţiuni sau naţionalităţi. Printre ei se aflau Ramsay MacDonald, venit din Anglia, De Leon şi Big Bill Haywood din S.U.A., Plehanov, Lenin, Troţki şi Alexandra Kollontai, care reprezentau diferite grupări ruseşti, doamna Kama din India, „fecioarele roşii”, Rosa Luxemburg şi Clara Zetkin, iar printre translatorii poligloţi, Angelica Balabanov, sosită din Italia în tovărăşia unui „tânăr îndărătnic, cu faţa întunecată şi care protesta într-una cu violenţă”, purtând numele de Benito Mussolini. Ca dovadă a puterii socialiste, s-a organizat în ziua începerii congresului, care cădea într-o duminică, o demonstraţie pe câmpia din afara oraşului. Din toate împrejurimile s-au strâns muncitori însoţiţi de familiile lor, care au ocupat străzile ce duceau spre câmpia unde fuseseră ridicate mai multe tribune drapate în roşu, destinate vorbitorilor. Se auzeau sunând fanfarele, iar societăţile corale cântau imnuri socialiste, în timp ce, vigilentă, poliţia supraveghea din două baloane captive cele ce se întâmplau pe pământ. Până la ora două după-amiază se adunaseră 50.000 de oameni ca să asculte „eu un entuziasm extraordinar, dar fără nicio dezordine”, cuvântările celebrităţilor socialiste. În discursul său, Bebel a felicitat proletariatul englez pentru recentul şi strălucitul lui succes în alegeri, remarcând, poate cu o umbră de invidie, că, deşi guvernul procedase în mod înţelept făcând din John Burns un membru al cabinetului, totuşi, spera că prin acest fapt nu reuşise să modifice tactica de luptă a

partidului. Cu aclamaţii puternice a fost salutată cuvântarea lui Jaurès, ţinută în limba germană. Deşi a fost în stare să memorizeze traducerea în germană a cuvântării lui după ce o citise o singură dată şi putea să recite pe de rost lungi pasaje din Goethe, totuşi, Jaurès nu stăpânea suficientă germană uzuală ca să reţină o cameră de hotel.

Mai târziu, în timp ce se aflau în sală, bucurându-se de admirabilele pregătiri ale germanilor, cei prezenţi au avut tot timpul impresia că deliberează sub ochii poliţiei. Fiindcă Harry Quelch, un delegat englez, s-a referit în mod ireverenţios la Conferinţa de la Haga, ce se ţinea tocmai atunci, denumind-o „cina pungaşilor”, cancelarul von Bülow, care nu era nici el personal prea respectuos faţă de conferinţă, a făcut presiuni asupra guvernului wurttemburghez ca să-l expulzeze. Deşi foarte stingherit, Bebel n-a îndrăznit măcar să protesteze. În timpul şedinţelor următoare, scaunul gol al lui Quelch a fost ţinut ocupat cu buchete de flori.

Congresul s-a împărţit, ca de obicei, în comitete: ai dreptului de vot, al femeilor, al minorităţilor, al imigraţiei, al colonialismului, precum şi în comitete care se ocupau de alte probleme. În focarul atenţiei se afla însă comitetul care trata problema antimilitarismului. Datoria clasei muncitoare în faţa militarismului în creştere şi a ameninţării războiului, problemă introdusă pe ordinea de zi la propunerea delegaţilor francezi, a declanşat o dezbatere de cinci zile. Printr-o tiradă iniţială, Hervé a propus din nou nesupunerea în masă la mobilizare, adică, de fapt, rebeliunea. Fiindcă rebeliunea se putea transforma în revoluţie, propunerea a fost sprijinită de radicalii germani, conduşi de Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht, în timp ce oamenii cu influenţă din partid, începând de la vechii marxişti, ca Bebel şi Kautsky, şi până la noii naţionalişti, din specia lui Noske, s-au deplasat în unanimitate spre dreapta. Fiindcă dezbaterile aveau loc, „ca să spunem aşa, în raza auditivă a celor de la Wilhelmstrasse”, cum s-a exprimat Vandervelde, germanii îşi atenuau obişnuitele lor vijelii verbale, însă nu numai din

discreţie, de această dată schimbarea de atitudine fiind ideologică. În timp ce unii recunoşteau lucrul acesta pe faţă, iar alţii căutau să-l justifice prin diferite pretexte, ei se aliniau, de fapt, la starea de spirit naţională. „Nu-i adevărat că muncitorii n-au patrie – declara Georg von Vollmar, un revizionist fruntaş.

— Dragostea de oameni nu ne împiedică să fim buni germani". El şi grupul lui – spunea el – nu vor accepta un internaţionalism antinaţional. La rândul lui, Jaurès a propus o rezoluţie similară aceleia ce fusese adoptată tocmai atunci de congresul socialiştilor francezi, prin care se punea accentul pe „agitaţie" şi se prevedea greva generală drept ultim mijloc de luptă.

Speranţa că o grevă generală putea să dea rezultate fără pregătire şi fără organizare era echivalentă cu credinţa că o armată putea fi pusă în mişcare fără comenzi.

Cantonamente, depozite de provizii, mijloace de transport, hrană şi muniţii. Chiar dacă Internaţionala a II-a ar fi putut cădea de acord asupra grevei generale, ea n-avea nicio putere să dea ordine componentelor ei naţionale, astfel că fiecare din ele ar fi trebuit să-şi organizeze separat greva oamenilor săi. Aşa cum releva într-una Guesde, greva generală putea fi eficace numai dacă era făcută de cele mai bine organizate şi mai disciplinate forţe de muncă. Dacă avea succes şi nu era internaţională, singurul ei rezultat ar fi fost să expună ţările mai avansate înfrângerii militare din partea ţărilor înapoiate. Dilema era teribilă şi insolubilă. Jaurès a căutat să tergiverseze lucrurile, fiindcă socotea greva generală mai mult o idee capabilă să însufleţească masele decât o posibilitate reală.

În timp ce se plimba cu Bernstein prin unul din parcurile Stuttgartului, Jaurès căuta să-l convingă de valoarea stimulativă a unei declaraţii în favoarea grevei. „Toate obiecţiile mele se refereau la imposibilitatea punerii ei în practică – a spus mai târziu Bernstein –, în timp ce Jaurès revenea într-una la efectul *moral* al unei asemenea

angajări”. Aşa cum urma să spună cu mult după aceea Clemenceau, soarta lui Jaurès a fost să „propovăduiască frăţietatea naţiunilor cu o convingere atât de nestrămutată… încât nu se înspăimânta de realitatea brutală a faptelor”.

Bebel s-a opus grevei generale fiindcă o socotea cu totul irealizabilă. Legat de sindicate (ceea ce nu era cazul Partidului Socialist Francez), Partidul Socialist German privea greva din punct de vedere sindicalist. Sindicatele n-aveau poftă să-şi piardă fondurile datorită unui gest nesăbuit îndreptat împotriva puterii statale. N-aveau la dispoziţie rezerve financiare ca să susţină o grevă generală nici măcar în timp de pace. împotrivirea faţă de nevoile apărării patriei într-o ţară cuprinsă de febra războiului – spunea Bebel – i-ar fi pus pe socialişti într-o poziţie imposibilă. Chiar şi Kautsky s-a declarat de acord cu acest punct de vedere. Greva era imposibilă fără consimţământul sindicatelor, a arătat el. Însă în particular, atât el, cât şi prietenii săi, însufleţiţi de aceleaşi convingeri, se consolau, ca şi Jaurès, cu credinţa că, dacă izbucnea războiul, muncitorii „înfuriaţi” se vor ridica împotriva lui.

Chiar dacă Bebel continua să fie papa socialismului, torţa morală trecuse la Jaurès, „cea mai mare speranţă a Internaţionalei a II-a”, după cum spusese Vandervelde în cuvântarea de deschidere. Avea o energie nestăvilită, ducea o campanie înverşunată împotriva războiului şi era încântat că este în Germania. Apucând, într-o berărie în aer liber de la ţară, o uriaşă cană de bere împodobită de spumă, a strigat cu un entuziasm juvenil, pe care însoţitorul lui l-a găsit irezistibil: „Bere! Vandervelde! Bere germană!” După ce s-a întors într-o seară dintr-o plimbare făcută prin medievalul Tübingen, a ţinut să iasă numaidecât în ploaia ce cădea cu găleata şi în întunericul care nu lăsa să se vadă nimic pentru ca să mediteze în faţa ilustrei universităţi a oraşului.

Bebel căuta să folosească prestigiul partidului său împotriva unei angajări categorice în favoarea grevei generale, nu atât din cauză că era convins de

imposibilitatea ei, ci fiindcă se temea de represaliile guvernului german sau poate chiar de aplicarea din nou a legii antisocialiste. Ajuns la maturitate şi trecând din succes în succes de când ascultase de avertismentul lui Engels: „Legalitatea ne omoară”, partidul său n-avea nicio poftă să reintre în ilegalitate. În afară de faptul că era obligat să lupte împotriva rezoluţiilor franceze ce se băteau cap în cap, mai trebuia să facă faţă radicalilor din propriul său partid, care se bucurau de un sprijinitor formidabil. Arătându-l unui prieten, Rosa Luxemburg i-a spus: „Acesta-i Lenin. Uită-te la craniul lui îndărătnic şi voluntar”. Atât ea, cât şi tovarăşul ei erau hotărâţi să facă în aşa fel încât orice rezoluţie asupra militarismului aprobată de congres să reamintească clasei muncitoare datoria ei de a transforma războiul în revoluţie. Lenin a dus pe această temă, în şedinţe secrete, negocieri prelungite cu Bebel, care susţinea într-una că „în rezoluţii nu trebuie să apară nimic ce-i putea da procurorului din Berlin posibilitatea să scoată partidul în afara legii”. După ce redactarea textului a fost modificată de mai multe ori şi după discuţii pe care Lenin le-a socotit mult prea îndelungate, însă bogate în dialectică, a fost elaborată o formulă satisfăcătoare, ce a fost introdusă în rezoluţia principală.

Redactată de un comitet aflat sub conducerea lui Bebel, rezoluţia finală reuşea să împace toate punctele de vedere, cu excepţia grevei insurecţionale a lui Hervé, iar formş.

ei era astfel calculată încât nici să nu-l alarmeze pe procurorul din Berlin şi nici să nu înstrăineze vreun grup mai important al congresului. Bebel reuşi să-şi impună punctul de vedere, astfel că greva generală nu fu menţionată în rezoluţie. Ea reafirma principiul luptei de clasă, considera războiul ca fiind inerent capitalismului şi cerea ca armatele regulate să fie înlocuite cu miliţii populare, dar declara că „Internaţionala nu este în situaţia de a prescrie o formă rigidă a acţiunii ce trebuie întreprinsă de clasa muncitoare împotriva militarismului”.

Recomanda, de asemenea, obişnuita „agitaţie necontenită” şi se declara în favoarea arbitrajului şi a dezarmării. Codicilul, ai cărui chezaşi erau Lenin şi Rosa Luxemburg, angaja clasele muncitoare şi pe reprezentanţii lor parlamentari să facă tot ce le era posibil ca să împiedice izbucnirea războiului, „folosind mijloacele ce li se vor părea cele mai eficace”, iar dacă războiul se va declanşa totuşi, să acţioneze ca să se termine cât mai repede, „exploatând între timp din toate puterile criza, pentru ca în felul acesta să accelereze abolirea capitalismului”.

În anul 1909, muncitorimea unui oraş s-a ridicat pe neaşteptate, intrând în grevă împotriva războiului, cu rezultate tragice. Nu era o mişcare organizată, ci, la fel cu revoluţia rusă din 1905, o izbucnire spontană. În săptămâna roşie de la Barcelona, numită de spanioli *la semăna tragica*[23], s-a declanşat un protest de masă împotriva recrutării soldaţilor pentru campania din Maroc, considerată de muncitori drept un război dus în interesul proprietarilor de mine din Riff. Greva, începută de Federaţia muncii din Barcelona, s-a transformat peste noapte într-o manifestaţie a întregii populaţii, în special a femeilor, împotriva războiului, a conducătorilor, reacţiunii, bisericii şi a tuturor elementelor regimului de opresiune. Răzmeriţa a fost înăbuşită cu focuri de armă şi în sânge şi a provocat mânia socialiştilor din cauza judecării şi executării unui om, Francisco Ferrer, fără să fi dat însă naştere vreunei preocupări în legătură cu problemele şi tehnica revoluţiei.

În acelaşi an, în Suedia, Federaţia naţională a muncii a declarat greva generală ca protest împotriva folosirii de către patroni într-o măsură din ce în ce mai mare a lock-outurilor. Greva, la care au luat parte aproape 500.000 de muncitori şi care a durat o lună, a fost înfrântă în urma ameninţării guvernului că greviştii vor fi concediaţi definitiv şi că vor pierde pensiile, precum şi datorită succesului repurtat de clasele superioare prin organizarea brigăzilor însărcinate să menţină în activitate serviciile

23 Săptămîna tragică.

esenţiale, lucru care dovedea că activitatea era mai uşor de organizat decât inactivitatea braţelor încrucişate.

În acelaşi an, umbra războiului s-a apropiat din nou, atunci când Austro-Ungaria a anexat Bosnia şi Herţegovina printr-o acţiune provocatoare pe care Rusia, care nu-şi revenise încă din zbuciumurile ei, a trebuit s-o înghită, şi aceasta cu atât mai mult cu cât kaiserul, în „armura lui sclipitoare", luase poziţie de partea aliatului său. *Die Arbeiterzeitung*, ziarul socialist din Viena, a publicat cu această ocazie o serie de articole şoviniste, care au făcut ca presa burgheză din Serbia să-şi exprime bucuria maliţioasă.

În Anglia, valul antigerman l-a antrenat cu el şi pe Blatchford, care, cu tot socialismul său şi în calitatea lui de vechi soldat, sprijinise războiul cu burii, iar acum conducea împreună cu Hyndman, prin ziarul *Clarion*, campania în favoarea serviciului militar obligatoriu. Înfierându-i pe amândoi ca trădători ai socialismului, Keir Hardie continua să creadă, „fără cea mai mică îndoială, că muncitorimea organizată nu va mai lua parte niciodată la altă vărsare a sângelui muncitorilor". Sam Gompers, fiu al clasei muncitoare ca şi Hardie, care se ocupase toată viaţa lui de muncitori şi de treburile lor, era stăpânit şi el de această mistică. După ce venise în Europa, în 1909, ca să ia parte la un congres internaţional al sindicatelor, s-a întors acasă cu impresia de căpetenie a „realităţii solidarităţii care domină astăzi gândurile maselor europene". Continuând să fie socialist fără s-o ştie, era convins că lupta muncitorilor pentru drepturile lor va avea precădere „faţă de războaiele dintre naţiuni, în care muncitorii n-au niciun interes să se amestece". Ştia – şi a declarat acest lucru cu altă ocazie – că greva generală era „imposibilă în stadiul actual al organizării muncitorimii". Cu toate acestea, era sigur de „hotărârea adânc înrădăcinată" a clasei lui de a refuza să execute ultima măsură a datoriei militare, adică să-şi ucidă tovarăşii de muncă. Spiritul congreselor sindicaliste internaţionale, la care delegaţii discutau şi luau masa împreună – scria el –,

se va răspândi prin intermediul rapoartelor lor printre toţi muncitorii organizaţi, care îl vor înţelege şi vor refuza să se ucidă unii pe alţii. „Chiar muncitorii neorganizaţi” vor citi dările de seamă, îi vor asculta pe delegaţii reîntorşi acasă şi se vor lăsa cuprinşi de acest spirit al refuzului. Oamenii de stat ştiau foarte bine că viitorul lor ordin, „Spre front!”, va fi urmat de „demonstraţii de masă pentru pace”. Totuşi, Gompers nu cuteza să vorbească despre „nesupunere în masă”. „Toată lumea împărtăşeşte părerea – a conchis el – că obstacolul final în faţa unui război dintre naţiunile europene îl constituie astăzi atitudinea hotărât ostilă a muncitorilor din diferite ţări”.

Gompers era un om tot atât de practic şi de realist ca toţi oamenii de pe vremea lui, însă epoca în care trăia era sentimentală. Faptul că putea crede, ca şi Jaurès, într-un „Stai!” decisiv, comandat prin „demonstraţii de masă”, arăta măsura în care ideea despre clasa muncitoare văzută prin prisma eroică prinsese teren.

Scopul venirii lui în Europa era afilierea A.F.L.-ului la Federaţia internaţională a sindicatelor. Dacă se dorea ca acţiunea muncitorimii organizate împotriva războiului să fie simţită, aceasta era singurul organism capabil s-o facă, presupunând, bineînţeles, că avea atât voinţa, cât şi mijloacele necesare. Din păcate însă, F.I.S. n-avea niciuna, nici alta. Înfiinţată în 1903, la propunerea sindicatelor engleze şi franceze, însă combătută de cele germane, F.I.S. reprezenta 27 de federaţii sindicale naţionale din 19 ţări, care aveau în total peste şapte milioane de membri. Însă cifrele erau mai impunătoare decât atribuţiile ei reale, care se rezumau în special la secretariat. Ţinea la curent sindicatele membre cu situaţia din fiecare sindicat în parte şi făcea tot ce-i stătea în putinţă ca să zădărnicească eforturile patronilor de a recruta spărgători de grevă străini. Pentru a câştiga încrederea marilor şi bine finanţatelor sindicate germane, cartierul general al Federaţiei era în Germania, iar Carl Legien, conducătorul Federaţiei germane a sindicatelor, era secretarul ei. Problemele politice şi sociale, puse în discuţie, de obicei,

de către francezi la congresele ei bienale, nu erau privite cu simpatie. În anul 1909, Federaţia a colectat un fond de 2 700.000 de mărci pentru susţinerea grevei generale din Suedia, care a fost oferit în majoritate de către sindicatele germane şi scandinave şi într-o foarte mică măsură de cele engleze, franceze şi americane. Ar fi fost greu de afirmat că solidaritatea sindicalistă era totală. Din cauza influenţei puternice a sindicatelor germane şi a orientării ei apolitice, Federaţia nu era un organism pe care să-l intereseze ideea grevei generale internaţionale.

Una din cele mai puternice organizaţii era pe vremea aceea Federaţia internaţională a muncitorilor din transporturi, care-i cuprindea pe marinari, docheri şi feroviari, înfiinţată în 1896, Federaţia reprezenta 42 de sindicate din 16 ţări şi avea 468.000 de membri. Aceasta era organizaţia în care Keir Hardie, interesat în mod deosebit de problemele războiului, ca şi Jaurès, îşi punea speranţele că putea declara o grevă internaţională în caz de pericol. Era convins că, dacă muncitorii din transporturi, singuri sau împreună cu organizaţia internaţională a minerilor, întrerupeau lucrul, puteau stăvili războiul. Şi în acest caz, problema care se punea era aceea a acţiunii simultane în toate ţările. Ardoarea lui Hardie l-a făcut să treacă peste acest aspect, astfel că şi-a prezentat propunerea la următorul congres socialist, care s-a ţinut la Copenhaga în august 1910.

În calitatea ei de gazdă a Internaţionalei în 1910, Copenhaga era simbolul însemnătăţii pe care o căpătase socialismul. Partidul Socialist Danez, unul din cele mai puternice partide din ţările mici, controla administraţia municipală a capitalei. Comitetul partidului, hotărât să impresioneze lumea cu organizarea şi activitatea lui, a oferit recepţii grandioase, iar primarul socialist a ţinut cuvântarea de bun-sosit. Răspunzând cu o voce „plină de sonoritate, ce făcea să vibreze inimile”, Vandervelde a exprimat sentimentul delegaţilor că trăiesc o împrejurare măreaţă, în care „o populaţie liberă, stăpână pe primăria ei, urează bun sosit Internaţionalei roşii”. Numărul

alegătorilor socialişti se ridicase acum, în toată lumea, la opt milioane. Socialiştii francezi repurtaseră de curând, în luna mai, o mare victorie electorală, obţinând peste un milion de voturi şi mărindu-şi numărul deputaţilor de la 54 la 76. Deşi nu era un motiv de mare mândrie pentru ei, Briand, care continua să se numească socialist independent, era prim-ministru. Socialismul părea că ajunsese la stadiul de a reprezenta efectiv „teribila conştiinţă” a umanităţii.

Conştiinţa aceasta a avut drept purtător de cuvânt pe Keir Hardie, care, împreună cu francezul Édouard Vaillant, a prezentat o rezoluţie recomandând ca „partidele afiliate şi organizaţiile muncitoreşti să ia în consideraţie oportunitatea şi posibilitatea organizării grevei generale, în special în industriile care livrează material de război, drept una din metodele de prevenire a războiului, urmând ca la următorul congres să se ia măsuri în această privinţă”. Prezentând rezoluţia, Hardie a recunoscut că muncitorii nu erau pregătiţi să intre în grevă împotriva războiului, însă el continua să nutrească speranţa că vor fi gata atunci când va veni vremea. „Noi trebuie să le trasăm măreaţa cale”, a spus el. Rezoluţia lui a fost sprijinită de Vandervelde şi Jaurès, care era cu atât mai mult dispus să se solidarizeze cu Hardie cu cât se afla tocmai atunci în toiul acţiunii de apropiere a Confederaţiei generale a muncii de S.F.I.O., al cărei rezultat depindea în parte de acceptarea ideii grevei generale. În afară de aceasta, neliniştea pe care i-o provocau tendinţele birocratice ale partidului german îl făcea să ia din ce în ce mai mult în considerare necesitatea unei tactici de masă.

Germanii şi austriecii opuneau, şi unii şi alţii, rezoluţiei lui Hardie acelaşi argument ca mai înainte, şi anume că a preconiza greva în cazul unui război putea duce la acuzaţia de trădare şi la confiscarea fondurilor. Deşi Bebel, bolnav şi bătrân acum, nu era de faţă, totuşi, şi fără el, presiunea germană a făcut ca votul să fie negativ. Ca o concesie, rezoluţia a fost transmisă Biroului de la Bruxelles pentru a fi pusă din nou în discuţie la următorul

congres. Pe germani îi îngrijora însă chiar simpla înregistrare a acestei hotărâri în procesul-verbal de şedinţă, astfel că s-au lăsat convinşi să-şi dea acordul numai în urma argumentului lui Vandervelde, că, dacă refuzau, englezii şi francezii puteau face propunerea fără să ţină seama de părerea lor. A fost adoptată, de asemenea, o rezoluţie antimilitaristă, de fapt, aceeaşi ca la Stuttgart, cu adaosul că muncitorimea organizată din ţările membre urma „să analizeze dacă în caz de nevoie nu trebuia proclamată greva generală în scopul prevenirii războiului”.

În luna octombrie, primul-ministru Briand a înăbuşit greva generală de la căile ferate de stat şi particulare chemându-i sub drapel pe muncitori pe o perioadă de trei săptămâni şi calificând lipsa de la locul de muncă drept dezertare militară. Luând drept pretext apărarea naţională, Briand şi-a justificat acţiunea ca fiind dictată de conştiinţa patriotică. Şi totuşi, conştiinţa lui de vechi socialist nu-i dictase să facă presiuni asupra administraţiilor de cale ferată în scopul măririi salariilor, cerută de feroviari.

Istoria omenirii ajunsese la anul 1910. Transferul puterii către noua clasă, ale cărui semnale Balfour le întrezărise în alegerile generale engleze din 1906, era un proces în curs de devenire, fără să se fi transformat încă în realitate. Acţiunea internaţională era o iluzie.

Şi totuşi, pe timpul acela s-a făcut o încercare veritabilă de acţiune internaţională a clasei muncitoare. În timp ce socialiştii discutau la Copenhaga o eventuală grevă generală în industriile ce lucrau pentru război, muncitorii din Federaţia internaţională a transporturilor îşi ţineau şedinţele în acelaşi oraş. Odată, în timpul războiului cu burii, sindicaliştii olandezi, care ţineau cu colonişti, stăruiseră să se aplice un boicot internaţional împotriva vaselor engleze. Propunerea a fost însă respinsă în mod categoric de către conducătorii I.T.F. pe motivul că în stadiul acela muncitorii nu puteau fi convinşi să ia parte la o mişcare internaţională cu scopuri politice. Lucrurile se

prezentau însă cu totul altfel atunci când era vorba de scopurile imediate ale sindicatelor. De aceea, acum, în 1910, se hotărâră să declare în anul următor o grevă internaţională în propriul lor interes, şi anume ca să înlăture nedreptăţile pe care le sufereau din partea armatorilor.

Iniţiatorii activi ai acestei greve erau delegaţii englezi Ben Tillett şi Havelock Wilson. Delegatul german, Paul Müller, se opunea însă cu toată energia, după cum compatrioţii săi se opuneau propunerii făcute de Keir Hardie la congresul socialist. O grevă a marinarilor declarată în clipele acestea – spunea Müller – ar fi „curată nebunie" şi s-ar termina cu siguranţă în mod dezastruos. Patronii vor triumfa, conducătorii sindicatelor îşi vor pierde influenţa, iar oamenii vor ajunge muritori de foame şi vor fi obligaţi, până la urmă, să ceară pace în genunchi. Datorită faptului că greva în transporturile navale, ca şi aceea împotriva războiului, va acţiona în folosul comerţului maritim al ţărilor în care sindicatele vor rămâne pasive şi fiindcă germanii şi englezii erau rivali în materie de navigaţie, principiul grevei internaţionale era esenţial. Totuşi, în urma presiunilor puternice exercitate asupra lui, Müller a fost constrâns să-şi schimbe părerea, astfel că congresul s-a declarat în unanimitate în favoarea grevei marinarilor îndreptate împotriva refuzului „brutal şi dur" al armatorilor de pretutindeni de a discuta cererea sindicatelor de a se înfiinţa comisii de arbitraj. Toţi delegaţii s-au declarat de acord că greva „va trebui să fie şi va fi internaţională".

La întrunirile următoare ale comitetului marinarilor, care au avut loc la Anvers în luna noiembrie a aceluiaşi an şi în luna martie a anului următor, delegaţii englezi au declarat că vor intra în grevă cu siguranţă în 1911, iar delegaţii belgieni, olandezi, norvegieni şi danezi i-au asigurat de sprijinul lor. Germanii, care pretindeau acum că n-au niciun motiv să intre în grevă, s-au eschivat. Data începerii grevei a fost stabilită pentru ziua de 14 iunie. Între timp, danezii şi norvegienii s-au retras, primii fiindcă

reuşiseră să încheie cu armatorii un acord favorabil pe termen de cinci ani, iar ceilalţi fiindcă cererile le fuseseră respinse şi se simţeau prea slabi ca să le impună cu forţa. Fără să ţină seama de aceste defecţiuni, marinarii englezi au început acţiunea, care s-a extins apoi, transformându-se în marea grevă a transporturilor din vara încoronării. Belgienii şi olandezii li s-au alăturat, însă acţiunea lor a fost pusă în umbră de dramatica luptă a englezilor. Federaţia internaţională a muncitorilor din transporturi a organizat greve de simpatie şi în alte porturi continentale, care au împiedicat recrutarea spărgătorilor de grevă şi i-au ajutat pe marinarii englezi să-şi satisfacă revendicările. În general însă, solidaritatea grevistă, aşa cum fusese înţeleasă ea la început, n-a fost realizată.

Totuşi, cu un curaj de nestrămutat, socialismul continua să se bazeze, în eventualitatea unui război, pe „revolta" muncitorilor din întreaga lume. În această credinţă, el urma tendinţa epocii de a înveşmânta realitatea în haine sentimentale.

În Germania, la alegerile generale din 1912, social-democraţii dobândiseră 4 250.000 de voturi, realizând astfel uluitorul procentaj de 35% din total, precum şi 110 locuri în Reichstag. Partidul creştea atât de repede şi părea atât de puternic, încât ceilalţi socialişti aveau impresia că este „irezistibil" şi că se apropie în mod sigur momentul când mişcarea socialistă din Germania „va include majoritatea poporului şi va sfărâma cătuşele statului feudal-capitalist". Existenţa în ţară a unui număr atât de mare de social-democraţi trebuia să aibă drept urmare creşterea proporţională a numărului lor în forţele armate, astfel că avea să vină, desigur, vremea când conducătorilor le va fi imposibil să folosească armata împotriva muncitorilor.

Însă discrepanţa dintre mărimea şi influenţa lui reală, pe care Jaurès o scosese la iveală cu ocazia Congresului de la Amsterdam, continua să subziste, ba chiar devenea din ce în ce mai evidentă pe măsură ce partidul îşi mărea numărul aderenţilor. De aceea, felul în

care parlamentarii socialişti germani au ştiut să profite de triumful lor electoral din 1912 n-a avut darul să impresioneze pe nimeni. Atunci când guvernul şi-a mărit în acelaşi an forţele militare cu trei corpuri de armată, socialiştii au votat împotriva legii respective, însă n-au cutezat să voteze şi contra impozitului ce trebuia plătit în acest scop. Alegerea socialistului Philipp Scheidemann ca primvicepreşedinte al Reichstagului a dezlănţuit o nouă versiune a dezbaterilor în legătură cu pantalonii scurţi atunci când acesta a anunţat că n-are să participe la vizita oficială ce trebuia făcută kaiserului. Au luat parte la discuţii toate partidele, nu numai socialiştii. Problema esenţială era aceea dacă Scheidemann va face, totuşi, vizita protocolară în cazul când cel de-al doilea vicepreşedinte nu va putea veni şi dacă Bebel ar fi fost sau nu de acord ca socialiştii să participe la aclamaţiile obişnuite cu care era întâmpinat suveranul. Până la urmă, alegerea lui Scheidemann a fost anulată din cauza principiilor sale, preîntâmpinându-se astfel ridicarea şi a altor probleme la fel de serioase.

În colectivitatea social-democrată, revizionismul ţinea pasul cu naţionalismul din ce în ce mai puternic al ţării, însuşi succesul lui făcea ca socialismul să-şi abată privirile de la programul maximal la programul minimal şi posibil. Zorile roşii ale revoluţiei îşi amânau într-una apariţia. Credincioşii mai continuau să repete cu aceeaşi ardoare nedomolită formulele marxiste, însă convingerea reală trecuse la cei care mai erau încă „în ilegalitate”, adică la ruşi.

Pentru Jaurès, sarcina de la care nu se putea abate era aceea de a imagina şi impune o politică pentru prevenirea războiului care să fie capabilă să satisfacă atât apărarea Franţei, cât şi credinţa în socialism. Şi în ţara lui, naţionalismul, dorinţa de revanşă şi spiritul războinic deveneau din ce în ce mai puternice. Presiunea Germaniei era resimţită în toate domeniile, iar umbra Sedanului creştea întruna. Pentru extremiştii ce judecau logic, de felul lui Guesde, pacea şi interesele clasei muncitoare nu

erau în mod necesar echivalente. Nu aceeaşi era însă şi credinţa lui Jaurès, care era convins că singura cale compatibilă cu socialismul pentru înfruntarea ameninţării războiului era crearea unei armate compuse din gărzi civile. Atunci când întreaga naţiune va fi o armată de rezervă, cu cetăţeni supuşi timp de şase luni unei instruiri de bază şi cu ofiţeri proveniţi din rândurile acestei armate, naţiunea nu va mai putea fi împinsă spre aventuri militare în interesul aţâţătorilor la război capitalişti.

Campania lui Jaurès nu se rezuma însă numai la retorică. Aşa cum făcuse prin *Les Preuves*, cu ocazia afacerii Dreyfus, el căuta să demonstreze caracterul practic al propunerii sale, studiind şi elaborând într-un interval de trei ani mijloacele de reorganizare a instituţiei militare. Rezultatele acestei munci au fost concentrate într-un proiect de lege supus Camerei Deputaţilor în luna noiembrie a anului 1910, precum şi într-o carte de 700 de pagini intitulată *L'*Armée *Nouvelle*[24] şi publicată în 1911. În timp ce-şi propovăduia neobosit cauza în Camera Deputaţilor, în *l'Humanité*, ziarul socialist pe care îl întemeiase şi pe care îl conducea, precum şi prin întruniri şi conferinţe, era insultat cu o extremă violenţă ca „trădător", filogerman şi „pacifist" de către toate cohortele dreptei şi în special de injurioasa lor publicaţie, *l'action Française*.

Balcanii, regiunea în care se ciocneau interesele Rusiei şi Austriei, erau, aşa cum ştia toată lumea, butoiul de pulbere al Europei. Atunci când, în octombrie 1912, Liga Balcanică, formată din Serbia, Bulgaria, Grecia şi Muntenegru şi sprijinită de Rusia, a declarat război Turciei, toată lumea a avut impresia că îngrozitorul moment sosise. Pentru a demonstra unitatea muncitorilor de pretutindeni împotriva războiului, Biroul din Bruxelles a convocat pentru 24 şi 25 noiembrie un congres extraordinar la Basel, oraşul de la frontiera elveţiană învecinat cu Franţa şi Germania. Din 23 de ţări, s-au grăbit

24 Armata nouă.
Ii chem pe cei vii, îi plîng pe cei morţi şi înfrîng fulgerele.

să plece spre Basel 555 de delegaţi. A fost votată în unanimitate declaraţia redactată dinainte de către Birou prin care se afirma că socialiştii „sunt gata la orice sacrificii” ca să împiedice războiul, fără să se specifice însă la ce anume. Seria cuvântărilor ţinute de Keir Hardie, Adler, Vandervelde şi de cei mai elocvenţi oratori ai socialismului a culminat cu discursul lui Jaurès, recunoscut încă de pe atunci în mod tacit drept cea mai influentă personalitate a mişcării. Deşi prezent, Bebel era în declin şi – după cum s-a dovedit mai târziu – îşi făcea ultima lui apariţie pe scena internaţională.

Jaurès a vorbit din amvonul catedralei, pus la dispoziţie de către autorităţile ecleziastice, în pofida temerilor exprimate de burghezi că faptul acesta putea să aibă consecinţe „periculoase”. Sunetul clopotelor catedralei, a spus el, îi aducea aminte de motoul poemului „Cântecul clopotelor” al lui Schiller: *Vivos voco*, *mortuos plângo*, *fulgura frango*. Aplecându-se într-o atitudine stăruitoare peste marginea amvonului, s-a adresat oamenilor care-şi îndreptau de jos privirile spre el: „Le cer celor vii să se apere de monstrul care apare la orizont. Îi plâng pe nenumăraţii morţi care putrezesc acum pe câmpiile

Răsăritului şi voi înfrânge fulgerele care ameninţă să cadă din ceruri!”

În martie 1913, Franţa a luat măsuri să-şi mărească armata, prelungind termenul serviciului militar activ de ia doi la trei ani, acţiune în opoziţie totală cu campania dusă de Jaurès, care şi-a aruncat toată energia în lupta împotriva acestei măsuri şi în favoarea naţiunii armate, în următoarele şase luni. legea celor trei ani a fost faptul dominant al vieţii politice franceze. Promulgarea legii deveni strigătul de raliere al naţionalismului, iar rezistenţa faţă de ea simbolul stângii. În Cameră, Jaurès denunţă măsura drept „crimă împotriva republicii” şi atrase o mulţime compusă din 150.000 de oameni ia o întrunire de protest în aer liber. Faptul că se afla în fruntea opoziţiei îl desemna drept cel mai marcant purtător de cuvânt al

păcii, iar în această calitate deveni ţinta unor noi acuzaţii că este pacifist şi filogerman. La 7 august, după şapte săptămâni de dezbateri furibunde, legea a fost promulgată. Perseverând în acţiunea lui – aşa cum făcuse în cei şase ani de luptă înverşunată după procesul de la Rennes până ce Dreyfus şi Picquart au fost reintegraţi în funcţiile lor –, Jaurès preluă acum conducerea mişcării pentru abrogarea legii.

În acelaşi an, Bebel muri la vârsta de 73 de ani. Într-o procesiune care a durat trei zile, lucrători şi socialişti din numeroase ţări defilară prin faţa sicriului, înconjurat de sute de coroane şi de mănunchiuri de flori roşii. La conducerea partidului a venit urmaşul ales de Bebel, Hugo Haase, jurist şi deputat din Königsberg. În august 1913, în prezenţa lui Andrew Carnegie şi a reprezentanţilor celor 42 de state afiliate la Curtea permanentă de arbitraj, a fost inaugurat ia Haga, în „împrejurările cele mai fericite", aşa cum le-a numit *Times*, Palatul Păcii.

În timpul acesta, puterea clasei muncitoare continua să crească. Numărul sindicaliştilor se ridicase, până în 1914, în Germania şi Anglia la câte trei milioane, iar în Franţa la un milion. Socialiştii Danemarcei formau cel mai mare partid din ţară. În Italia, socialiştii îşi ridicaseră numărul locurilor din Parlament de la 32 la 52 după alegerile din 1913, iar în Franţa, după alegerile din aprilie 1914, de la 76 la 103. Socialiştii belgieni, în afara celor 30 de deputaţi şi şapte senatori pe care îi aleseseră, mai aveau şi 500 de consilieri municipali. Înfrânţi vreme îndelungată de rezistenţa înverşunată a clasei conducătoare în lupta lor pentru obţinerea dreptului de vot egal, se simţeau, în sfârşit, suficient de puternici ca să-şi impună revendicarea prin greva generală. împotrivindu-se radicalilor nerăbdători, care doreau să se treacă imediat la acţiune, Vandervelde şi adjuncţii lui insistau asupra necesităţii unei pregătiri îndelungate şi minuţioase. Totuşi, chiar în aceste condiţii şi cu toate că la grevă au participat 400.000 de muncitori, care nu s-au prezentat la lucru timp de două săptămâni, ei n-au putut birui, iar greva a eşuat.

Data celui de-al X-lea Congres al Internaţionalei a II-a, ce urma să se ţină la Viena, era fixată în luna august a anului 1914, pentru ca să comemoreze cea de-a 50-a aniversare a creării Internaţionalei I şi cea de-a 25-a aniversare a Internaţionalei a II-a. Credinţa în intenţiile şi ţelurile ei continua să fie puternică. În luna mai, un comitet franco-german de deputaţi socialişti, printre care erau Jaurès şi Hugo Haase, s-a întrunit la Basel ca să discute măsurile pentru apropierea dintre cele două ţări. Deşi intenţia lor era frumoasă, totuşi, comitetul n-a făcut altceva decât să se mărginească la discuţii. În Anglia, în timp ce ţinea o cuvântare la Conferinţa din luna aprilie a Partidului Laburist Independent, Keir Hardie s-a întors brusc cu faţa spre un şir de copii de la şcoala de duminică a socialiştilor, care stăteau pe bănci în spatele tribunii. Adresându-li-se direct, le-a descris cât de frumoasă putea deveni în viitor lumea şi viaţa oamenilor, le-a arătat că războiul şi sărăcia puteau fi înlăturate, că încercase să le lase moştenire o lume mai bună şi că, deşi el şi tovarăşii lui nu reuşiseră să facă acest lucru, ei, copiii, mai puteau încă să îl realizeze. „Chiar dacă acestea ar urma să fie ultimele mele cuvinte, vi le-aş spune totuşi: trăiţi pentru ziua aceea mai bună”.

La sfârşitul lunii iunie, ştirea că un patriot sârb îl asasinase pe arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului austriac, într-un orăşel obscur din teritoriul anexat al Bosniei a produs o senzaţie de felul acelora cu care Europa se obişnuise şi care a circulat fără să provoace o alarmă publică exagerată. Şi apoi, cu o lună mai târziu, la 24 iulie, se răspândi cutremurătoarea ştire că Austria prezentase Serbiei un ultimatum de o asemenea „brutalitate”, încât, după cuvântul lui *Vorwärts*, ziarul socialiştilor germani, „poate fi interpretat numai ca o încercare deliberată de a provoca războiul”. Sub picioarele Europei izbucnise o criză majoră. Urma să fie oare una ca aceea de la Agadîr sau a războiului balcanic, clocotind de provocări şi de manevre diplomatice, dar care până la sfârşit putea fi calmată? Oamenii aşteptau răspunsul cu o

speranţă plină de teamă. „Ne hizuiam pe Jaurès”, scria cu mult după aceea Stefan Zweig, sperând că îi va organiza pe socialişti ca să oprească războiul.

Liderii socialişti se consultau. A aştepta organizarea la Viena peste o lună a unei demonstraţii putea fi prea târziu. În atmosferă se simţea pregătirea şi intensificarea spiritului războinic. Biroul din Bruxelles convocă pentru 29 iulie o întrunire extraordinară a membrilor fruntaşi: Jaurès, Hugo Haase, Rosa Luxemburg, Adler, Vandervelde, Keir Hardie şi reprezentanţii partidelor socialiste italian, elveţian, danez, olandez, ceh şi maghiar, precum şi ai mai multor grupări ruseşti, aproape 20 în total. Ce puteau ei face? Cum puteau afirma voinţa clasei muncitoare? Şi care era de fapt această voinţă? Nimeni nu a pus această întrebare, fiindcă niciunul din ei nu se îndoia că oamenii doreau pacea. Întrebarea căpătase, totuşi, un răspuns cu două zile mai înainte, la Bruxelles, şi anume la congresul sindicatelor, la care luaseră parte Léon Jouhaux, liderul C.G.T.-ului, şi Carl Legien, şeful sindicatelor germane. Îngrijorat, Jouhaux a încercat să afle ce aveau de gând să facă sindicatele germane. Francezii, a spus el, vor declara grevă dacă germanii vor face acelaşi lucru. Însă Legien n-a dat niciun răspuns, iar reuniunea s-a terminat fără să se fi luat vreo măsură.

Toată săptămâna, presa socialistă de pretutindeni a tunat şi a fulgerat împotriva militarismului, îndemnând clasa muncitoare a tuturor naţiunilor să „stea umăr la umăr”, să „se unească şi să-i biruie” pe militarişti şi să facă „agitaţie continuă”, aşa cum preconizase Internaţionala. *La Bataille Syndicaliste*, organul sindicatelor franceze, afirma: „Muncitorii trebuie să răspundă declaraţiei de război printr-o grevă generală revoluţionară”. Muncitorii se îndreptau în valuri spre întrunirile de masă, ascultau imboldurile, mărşăluiau şi vociferau, fără să dea însă vreun semn al dorinţei lor de a intra în grevă, după cum nici conducătorii lor nu fuseseră în stare să elaboreze un plan.

Într-o zi ploioasă, conducătorii socialişti s-au întrunit la Bruxelles în sala mică a Casei Poporului, noua şi mândra

clădire a mişcării muncitoreşti belgiene, care cuprindea un teatru, birouri, săli de şedinţe, o cafenea şi prăvăliile cooperativelor. Întâlnindu-se acolo, au aflat că Austria declarase război Serbiei, dar că nicio altă naţiune nu se angajase încă pe drumul războiului. Singurul lucru ce le mai rămânea era speranţa că muncitorii vor interveni totuşi pe o cale sau alta, pe acea „cale sau alta” de care se agăţaseră de atâta vreme. Fiecare delegat spera că vecinul său va aduce ştirea unei mari răscoale spontane din ţara lui, care să exprime acel „Nu!” al muncitorilor. Cuvântarea lui Adler n-a dat nicio speranţă în legătură cu o răscoală în Austria. Haase, prea agitat ca să poată sta locului pe scaun, a relatat despre protestele şi mitingurile de masă din Germania, asigurându-şi tovarăşii că „împăratul nu doreşte războiul, nu din dragoste pentru omenire, ci din laşitate: îi este frică de consecinţe”. Jaurès dădea impresia „unui om care, pierzându-şi orice speranţă într-o rezolvare normală, se bizuie pe o minune”. Hardie părea sigur că muncitorii din transporturi vor declara grevă, însă încrederea lui era prefăcută. Într-adevăr, cu câteva săptămâni mai devreme scrisese: „Numai contopirea sindicatelor cu mişcarea socialistă va da muncitorilor posibilitatea să controleze guvernele, punând astfel capăt războiului”. Singura ţară în care se produsese o asemenea contopire era Germania. Delegaţii au discutat toată ziua, însă singura hotărâre la care au ajuns a fost să avanseze data congresului pentru ziua de 9 august şi să-i schimbe locul de la Viena la Paris, pentru ca să reia acolo discuţiile.

În seara aceea s-a ţinut un miting de masă la Cirque Royal, la care s-au îngrămădit muncitorii din toate părţile oraşului şi din suburbii. În timp ce conducătorii socialişti se urcau la tribună, Jaurès îl ţinea pe Haase de umeri, de parc-ar fi vrut ca prin gestul lui să dezmintă existenţa vreunei duşmănii între Germania şi Franţa. Când a luat cuvântul, în partea culminantă a întrunirii, vorbele lui se avântară până când sala începu să se zguduie de forţa glasului său. „Jaurès tremura, atât de intensă îi era emoţia, teama şi dorinţa de a evita conflictul ce se apropia”. După

ce a terminat, mulţimea entuziastă s-a revărsat în stradă ca să formeze un cortegiu; Purtând placarde albe pe care scria „*Guerre à la guerre !*”[25], demonstranţii cântau „Internaţionala” şi apoi strigau lozinca, lucru pe care l-au repetat tot timpul marşului.

A doua zi, în timp ce delegaţii plecau, Jaurès, luându-şi rămas bun de la Vandervelde, căuta să-l liniştească: „Au să fie, la fel cum s-a întâmplat cu Agadîrul, suişuri şi coborâşuri, însă e imposibil ca lucrurile să nu se aranjeze. Vino. Mai am câteva ore până la tren. Hai să mergem la muzeu ca să-i vedem pe primitivii flamanzi”. Însă, Vandervelde, care pleca la Londra, n-a putut să se ducă şi nu l-a mai văzut niciodată pe Jaurès. În tren, în timp ce se întorcea la Paris, Jaurès, istovit de încordarea prin care trecuse, a adormit. Un tovarăş de-al său, Jean Longuet, uitându-se la „faţa lui minunată”, a fost „copleşit dintr-odată de impresia… că murise. Am îngheţat de frică”. Totuşi, după sosirea trenului, Jaurès s-a dus la Cameră ca să discute cu deputaţii şi apoi la biroul ziarului *VHumanité* ca să scrie un articol pentru a doua zi.

Angelica Balabanov şi alţi delegaţi care plecaseră din Bruxelles cu alt tren îşi luau a doua zi dimineaţa micul dejun la restaurantul gării Basel, când doi tovarăşi din Comitetul Central german trecură în grabă prin fata lor, în prada unei emoţii evidente. „Nu mai există acum nicio îndoială în legătură cu războiul – le-a spus unul din delegaţi, care vorbise afară cu germanii.

— Au venit ca să pună în siguranţă fondurile partidului german”. În aceeaşi zi, la Berlin, cancelarul Bethmann-Hollweg îl asigura pe ministrul de stat prusian că „nu-i nimic deosebit de temut din partea social-democraţilor” şi că „nu va fi vorba nici de grevă generală şi nici de sabotaje”.

La Paris, la 31 iulie, ziua ultimatumului german adresat Rusiei şi a declarării în Germania a situaţiei de *Kriegsgefahr* *, care implica mobilizarea prealabilă a trupelor, toată lumea stătea încordată, fiindcă ştia că

25 Război războiului.

Franţa se afla în pragul războiului. Consiliul de Miniştri era în şedinţă permanentă. La Ministerul de Externe, ambasadorul german venea şi pleca, dând loc la presimţiri sinistre, iar ţara trăia într-o aşteptare înfrigurată. Jaurès a condus o delegaţie socialistă care s-a prezentat primului ministru, fostul lui tovarăş Viviani, şi s-a întors apoi la Cameră ca să organizeze acţiunea partidului. La ora 9 seara, extenuat de griji, a părăsit biroul ziarului *l'Humanité* ca să ia masa cu un grup de colegi la Cafe Croissant, ce se afla după colţ, pe Rue Montmartre. În timp ce mânca şi vorbea, stând cu spatele spre fereastra deschisă, un tânăr care-l urmărea încă din seara precedentă a apărut în stradă, în faţa cafenelei. A îndreptat pistolul spre „pacifist" şi „trădător" şi a tras două focuri. Jaurès s-a prăbuşit într-o parte şi apoi a căzut de-a curmezişul mesei, pentru ca după cinci minute să moară.

Ştirea s-a răspândit în Paris ca o flacără. Mulţimea s-a adunat atât de repede pe strada din faţa restaurantului, încât poliţia a avut nevoie de 15 minute ca să deschidă o trecere pentru ambulanţă. Atunci când corpul celui mort a fost scos afară, asupra străzii s-a lăsat o tăcere adâncă. În timp ce ambulanţa se îndepărta sunând din clopot şi escortată de poliţişti pe biciclete, mulţimea scoase un strigăt brusc, de parcă ar fi vrut să dezmintă adevărul morţii: „*Jaurès*! *Jaurès*! *Vive Jaurès* /". Pretutindeni, oamenii stăteau uluiţi, toropiţi de durere. Mulţi plângeau pe stradă. „Mi se frânge inima", a spus Anatole France când a auzit ştirea. Informaţi de asasinat în timpul şedinţei de noapte de către un funcţionar cu faţa albă de groază, membrii Consiliului de Miniştri au rămas buimăciţi şi înfricoşaţi. Prin mintea miniştrilor se perinda imaginea revoltei muncitoreşti şi a luptelor de stradă în ajunul războiului. Primul ministru a făcut un apel public la unitate şi calm. Trupele au fost puse în stare de alarmă, deşi a doua zi dimineaţă, în faţa pericolului naţional, singurul lucru ce putea fi constatat era mâhnirea adâncă j!"

— Pericol de război.

şi liniştea profundă. La Carmaux, minerii încetară lucrul. „A fost doborât un stejar puternic”, a spus unul din ei. La Leipzig, un socialist din Spania care studia la universitate a rătăcit orbeşte ore-ntregi pe străzi. „Aveam impresia că totul lua culoarea sângelui”, a spus el.

Ştirea despre moartea lui Jaurès a apărut în ziare sâmbătă 1 august. În după-amiaza acestei zile, Germania şi Franţa au mobilizat. Încă înainte de a se fi lăsat seara, grupuri de rezervişti purtând boccele şi buchete de flori se îndreptau în marş spre staţiile de cale ferată, în timp ce civilii îşi fluturau batistele şi îi aclamau. Entuziasmul şi emoţia erau la fel de mari în toate ţările. În Germania, la 3 august, deputaţii socialişti s-au întrunit în şedinţă restrânsă ca să hotărască dacă urmau să voteze sau nu pentru împrumutul de război. Doar cu câteva zile mai înainte, *Vorwärts* luase în derâdere pretenţia că Germania se afla în faţa unui război defensiv. Acum, guvernul vorbea de pericolul rusesc şi de agresiunea Franţei. Bernstein, cel ce încerca să-l revizuiască pe Marx, asigura că guvernul intenţiona să clădească „o punte de aur” pentru socialişti şi aducea ca dovadă faptul că ministrul de externe le prezentase condoleanţe oficiale pentru marea pierdere pe care o suferiseră prin moartea lui Jaurès. Din cei 111 deputaţi socialişti, numai 14, printre care erau Haase, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht şi Franz Mehring, s-au opus împrumutului. Până la urmă s-au supus însă şi ei severei discipline a majorităţii. A doua zi, social-democraţii au votat în unanimitate, alături de ceilalţi deputaţi ai Reichstagului, în favoarea împrumutului de război.

În aceeaşi zi, kaiserul a anunţat: „De acum înainte nu cunosc partide. Cunosc numai germani”. În Franţa, domnul Deschanel, preşedintele Camerei, făcând elogiul lui Jaurès în faţa Adunării, care stătea în picioare, a spus: „Nu mai există adversari aici. Există numai francezi”. Niciun socialist din vreun parlament oarecare n-a contestat aceste declaraţii de loialitate primară. Léon Jouhaux, preşedintele C.G.T.-ului, a declarat: „În numele organizaţiilor sindicaliste, în numele tuturor muncitorilor care s-au

prezentat la regimentele lor şi al celor ce pleacă mâine, printre care sunt şi eu, declar că plecăm pe câmpul de bătaie hotărâţi să respingem agresorul”.

Înainte de a se fi terminat luna, Vandervelde a intrat în guvernul belgian de coaliţie, constituit pentru timpul războiului, iar Guesde în guvernul de „uniune sacră” din Franţa.

În Anglia, unde sentimentul pericolului naţional era mai slab decât pe continent, Keir Hardie, Ramsay MacDonald, precum şi câţiva liberali s-au declarat pe faţă împotriva hotărârii de intrare în război.

Jaurès a fost înmormântat la 4 august, ziua în care războiul s-a generalizat. Pe deasupra capetelor sunau, pentru el şi pentru toată lumea, clopotele pe care le invocase la Basel: „Îi chem pe cei vii şi îi plâng pe cei morţi”.

Postfaţă

Cei patru ani care au urmat au fost, aşa cum a scris Graham Wallas, „anii celui mai intens şi mai eroic efort pe care-l făcuse vreodată omenirea”. Însă atunci când efortul s-a terminat, iluziile şi avânturile pe care oamenii putuseră să le aibă până în 1914 s-au prăbuşit încetul cu încetul, sub un noian de dezamăgire globală. Pentru preţul pe care-l plătise, câştigul principal al omenirii a fost priveliştea penibilă a propriilor sale limitări.

Trufaşa citadelă clădită de-a lungul marii epoci a civilizaţiei europene era o construcţie făcută din grandoare şi pasiune, din bogăţii şi frumuseţe, precum şi din hrube întunecate. În comparaţie cu timpurile ce au urmat, locuitorii ei trăiau cu mai multă încredere în propriile lor puteri, cu mai multă cutezanţă şi cu mai multă speranţă, într-un fast mai mare şi cu mai multă extravaganţă şi eleganţă, într-o mai mare pace sufletească şi cu mai puţine griji, în mai multă veselie şi găsind o plăcere mai mare în tovărăşia şi conversaţia altora, însă într-o atmosferă de mai multă nedreptate şi ipocrizie, în mai multă mizerie şi în lipsuri mai mari, cu mai mult sentiment, dar şi într-o sentimentalitate falsă, tolerând mai puţin mediocritatea,

punând mai multă demnitate în muncă, bucurându-se mai mult de natură şi făcând totul cu mai mult entuziasm. Indiferent ce vom fi câştigat de-atunci încoace, lumea veche a avut, totuşi, şi părţi bune care au rămas pierdute. În anul 1915, Emile Verhaeren, poetul socialist belgian, privind înapoi la această lume veche, şi-a dedicat astfel volumul său de versuri: „Cu emoţie, omului care am fost”.

7 Prefaţă *de Eliza Campus 23* 1. Patricienii
Anglia: 1895 – 1902
103 2. Ideea şi fapta
Anarhiştii: 1890 – 1914
153 3. Sfârşitul unui vis
Statele Unite ale Americii: 1890 – 1902
223 4. „Dă-mi, Doamne, lupta!”
Franţa: 1894 – 1899
297 5. Îndepărtatele bătăi de tobă
Haga: anii 1899 şi 1907
379 6. „Vin vremurile lui Nero”.
Germania: 1890 – 1914
458 7. Transferul puterii
Anglia: 1902 – 1911
533 8. Moartea lui Jaurès
Socialiştii: 1890 – 1914
604 Postfaţă

Redactor: HORTENSIA PIETRE A NU POPESCU Tehnoredactor: FLORI AN SĂPUNĂRESCU

Coli editură 35, 67. Coli tipar 38 Bun de tipar 25 decembrie 1976 Apărut – februarie 1977

Comanda nr. 7255/60 414 Combinatul poligrafic „Casa Scânteii”, Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti, Republica Socialistă România l Verde de Nil.